Narodno prosvjećivanje u sjevernoj Hrvatskoj (1945. – 1952.)

Senjan, Saša

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:180018

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Saša Senjan

NARODNO PROSVJEĆIVANJE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ (1945. – 1952.)

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Saša Senjan

NARODNO PROSVJEĆIVANJE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ (1945. – 1952.)

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Ivo Goldstein

Zagreb, 2021.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Saša Senjan

PUBLIC ENLIGHTENMENT IN NORTHERN CROATIA (1945 – 1952)

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: Ivo Goldstein, Ph.D

Zagreb, 2021.

INFORMACIJE O MENTORU

Ivo Goldstein (1958.), historičar, diplomat, zaposlen je od 1980. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je napredovao do zvanja redovnog profesora u trajnom zvanju (2007.).

U prvom dijelu karijere bavio se bizantologijom i hrvatskom poviješću srednjega vijeka, ponajprije ranim srednjim vijekom, kao i poviješću Židova u Hrvatskoj, a od sredine devedesetih i različitim aspektima hrvatske povijesti 20. stoljeća.

Goldsteinov bogati opus sastoji se od tridesetak knjiga i dvjestotinjak znanstvenih i stručnih radova objavljenih u zemlji i inozemstvu. Među njima se ističu *Hrvatski rani srednji vijek* (1995.), *Hrvatska povijest* (2003., tri izdanja, uz tri engleska te slovensko i albansko). Zajedno s Vladimirom Anićem autor je *Rječnika stranih riječi* (1999.), te suautor *Hrvatskog enciklopedijskog rječnika* (2002). Napisao je *Holokaust u Zagrebu* (zajedno sa Slavkom Goldsteinom, 2001., američko izdanje 2015.), slijede *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.* (2004.) te *Zagreb: 1941.-1945.* (2011). Zajedno sa S. Goldsteinom objavio je knjigu *Tito* (2015., slijedilo je slovensko i srpsko izdanje). Zajedno sa S. Goldsteinom napisao je *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* (2011.) te samostalno *Jasenovac* (2018.).

Goldstein je bio veleposlanik Republike Hrvatske u Francuskoj i pri UNESCO-u (2013.-2017.). Urednik je većeg broja izdanja Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Židovske općine Zagreb, Židovske zajednice Bet Israel i „Novog Libera“. Dobitnik je Nagrade grada Zagreba 2005. godine za ukupni znanstveno-istraživački doprinos te posebno za knjigu „Židovi u Zagrebu 1918.-1941“. Odlikovan je 2007. godine Redom Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića za ukupni znanstveni doprinos. Ivo Goldstein je 2018. imenovan za inostranog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

SAŽETAK

Na kraju Drugog svjetskog rata Jugoslavija se našla u velikim problemima i pred velikim izazovima. Hitno je trebalo obnoviti ceste, pruge, osigurati prehranu stanovništva i smještaj ljudima koji su ostali bez kuća. Odmah se uočio još jedan problem, a to je velik broj nepismenih žena i muškaraca svih dobnih skupina, ali i djece. Komunistička partija Jugoslavije (dalje KPJ) odmah je pokrenula obnovu zemlje i počela je planirati ambiciozan plan gospodarskog razvoja Jugoslavije, ali on nije bio moguć s ljudima koji ne znaju čitati ni pisati.

Nepismenost velikog broja stanovnika Jugoslavije/Hrvatske bila je prvorazredni problem koji je KPJ nastojala riješiti najkasnije do kraja 1952. tj. do kraja *Petogodišnjeg plana*. Vlast je u rješavanju ovog problema vidjela višestruke koristi. Dokidanjem vjekovnog problema priskrbila bi si naslov prve vlasti koja je uspjela riješiti ovaj težak problem. Uspjehom na ovom polju htjela se dodatno legitimirati i pokazati da je s novom vlašću stiglo sve novo, pa tako i novi pismeni čovjek, te je intenzivno radila na ideološkom oblikovanju ljudi u svim fazama tečajeva opismenjavanja, pomoću svih poučavatelja, materijala i vrsta medija. Namjere vlasti nisu bile samo političke nego i prosvjetiteljske. Pismenost je trebala postati dostupna svim slojevima društva i svim dobno-spolnim skupinama. Htjelo se modernizirati sve dijelove društva i gospodarstva. Modernizacija se provodila i širenjem pismenosti te je ona trebala postati jedan od temelja razvoja nove socijalističke Jugoslavije. Masovno opismenjavanje trebalo je pridonijeti velikoj preobrazbi Jugoslavije iz zaostale i agrarne zemlje u razvijenu, industrijaliziranu i urbaniziranu. Za ostvarivanje masovne pismenosti bilo je potrebno pokrenuti velike akcije opismenjavanja (tzv. kampanje narodnog prosvjećivanja) i u njima je sudjelovao velik broj stručnih i nestručnih poučavatelja koji su poučavali tisuće analfabeta slovima i brojevima.

Cilj je disertacije ustanoviti stupanj uspješnosti narodnog prosvjećivanja na području varaždinskog i bjelovarskog okruga od 1945. do kraja *Petogodišnjeg plana* 1952. godine. Koristio se interdisciplinaran pristup u kombinaciji s analitičko-sintetičkom, deskriptivnom, komparativnom, kvantitativnom i kvalitativnom metodom. Pretraženi su objavljeni i neobjavljeni arhivski izvori, literatura i znanstveni članci koji se bave ovom problematikom. U radu su nabrojane i opisane sve osobe koje su sudjelovale u narodnom prosvjećivanju, od predstavnika vlasti, članova organizacija i društava do poučavatelja i polaznika tečajeva. Istraživanjem je ustanovljeno da je proces opismenjavanja stanovništva bio vrlo dinamičan, ali i podložan utjecaju brojnih faktora. Svaka osoba koja je sudjelovala u narodnom

prosvjećivanju reagirala je na svoj način. Neki su opismenjavanju pristupili s puno entuzijazma, a neki su bili slabo motivirani. U nekim slučajevima ostvarena je dobra i kvalitetna suradnja i komunikacija, u nekima osrednja, čak i loša. Takva je bila i organizacija rada, ali i rezultati narodnog prosvjećivanja. Zbog brzine rada i velikog broja faktora nisu postignuti željeni ciljevi. Rezultati kampanja opismenjavanja bili su osrednji, ali su ipak pridonijeli pokretanju znanstvenog pristupa opismenjavanju i obrazovanju odraslih te razvoju andragogije u narednim desetljećima. Prosvjetni rad s analfabetima nakon rata bio je prvi korak na dugom putu dokidanja nepismenosti u Hrvatskoj.

Ključne riječi: narodno prosvjećivanje, analfabetski tečajevi, nepismenost, *Petogodišnji plan*, modernizacija, Komunistička partija Jugoslavije, poučavatelji, analfabete.

STRUCTURED SUMMARY

In the first chapter of *Defining literacy*, several definitions of literacy are presented and it has been established that the concept of literacy cannot be easily explained since a great number of factors affect its acquisition, development and preservation. The shifting views on literacy during the 19th and 20th centuries as well as the changes in the approach to the concept in different times and societies are described. Moreover, a brief overview of the development of literacy is made, and it is described how literacy was used as a means of power and authority in relation to the illiterate. A couple of foreign authors (Paulo Freire, Malcolm S. Knowles and William S. Gray) who studied the issues of literacy from their respective research fields were highlighted. These findings prompted the need to consider the attitudes that the Communist Party of Yugoslavia took towards literacy. The subchapter *Criteria for Socialist Literacy in Yugoslavia after the Second World War* describes the basic principles with which the CPY embarked on the post-war literacy project. Namely, the success of literacy in the Soviet Union and Lenin's philosophy as well as the experience of enlightenment and the rise of literacy within the People's Liberation War. Wartime literacy criteria were not sufficiently elaborated and a result thereof was the lowest level of literacy, the so-called "alphabetic literacy". The level of literacy in question continued to develop in the postwar period. A brief overview of the establishment of the Yugoslav andragogical foundations and a more elaborate educational work with adults after 1952 is also presented.

The chapter *Illiteracy and Enlightenment in Croatia before the Second World War* provides an overview of literacy campaigns from the second half of the 19th century to the beginning of World War II. There are mentioned people and social organizations who were important for educational activities among adults, in particular Albert Bazala, Jure Turić and Franjo Anderlić, the ABC Club, the Prosvjeta society, and the Peasant Unity (Seljačka sloga) which achieved the highest results in the number of newly-literate immediately before the beginning of the war in Yugoslavia.

The chapter *Literacy campaigns during the Second World War* presents literacy campaign actions in areas under partisan control, and there is mention of attempts to work with the illiterate in areas under Ustasha rule. Here it is described how the Party, through intense propaganda, linked literacy with the liberation war against the occupiers and associated illiteracy with fascism and evil. Further, there are presented the effects of literacy courses in difficult wartime conditions, the work of professional and unprofessional teachers with the illiterate, and how the Party in the post-war period overstated educational work with adults in

the war period. The formation of the first educational directives for literacy campaigns at the sessions of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia (hereinafter AVNOJ) and the National Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia (hereinafter ZAVNOH) are described.

The chapter *Post-War Approach to Public Enlightenment* describes the Party's control of the entire enlightenment process. Everything is set in the context of a time marked by the revolutionary enthusiasm prompted by victory, reconstruction and construction of the country, but also the lack of money, teachers, materials, etc. The importance of public enlightenment for educating and re-educating people in order to create a new socialist man is explained. For this exact purpose, military and other socialist terms are used, as well as Lenin's numerous sayings on education and literacy. At the end, it is explained how the conflict between Tito and Stalin in 1948 reflected on the public enlightenment.

The subchapter *Modernization Tendencies of the Communist Party of Yugoslavia* describes the meaning of the term modernization. The state of the country after the war and the measures taken by the Party to mend it are further discussed, literacy campaigns being an integral part of these efforts. Modernization and change were crucial to an authority whose greater part of legitimacy depended on the success of transforming a backward and agrarian society to an industrialized and urbanized one. This topic is followed by the subchapter *Five-Year Plan and Public Enlightenment*. It gives account of how the Party incorporated the spread of literacy into economic guidelines and how it desired to justify the point and purpose of literacy by improving the quality of life. Building up the country, factories and cities was inconceivable without literate people. It was therefore that literacy was included in the Five-Year Plan and the deadline was clearly set by the end of 1951, later moved to 1952.

The chapter *Chronology of Public Enlightenment* has four subchapters. The first is titled *The Beginnings of Enlightenment during the Second World War* and it depicts the activities of AVNOJ and ZAVNOH when it comes to spreading education in the liberated territory. The chapter also shows the decision-making that initiated work with illiterates. The second subchapter called *The First Post-War Campaign and the peak of literacy in 1947/1948* describes the beginnings of literacy campaigns and their development. Both good and bad results are presented here and it is pointed out that the best results were achieved during the first year of the Five-Year Plan. Third subchapter titled *The Milestone of 1948/1949* explains the reasons for the decline in the intensity of public enlightenment, and the last subchapter *Other Campaigns until the end of the Five-Year Plan* presents the attempts to revive the enlightenment, as well as the Party's attitude towards the unresolved problem of illiteracy.

The chapter *Organization of Public Education* is divided into three subchapters which deal with the Party's notions and plans on carrying out major literacy actions. The subchapter *Characteristics of Literacy Campaigns* defines the meaning of the term campaign and the characteristics of the campaign work mode. Based on the literature and the archival sources, a discussion on the advantages and disadvantages of such work is presented, as well as contradictory opinions on the beginning and the end as well as the duration of literacy campaigns. The subchapter *Planning and organizing courses* provides an overview of the work of the authorities in charge of organizing, supervising and conducting literacy courses. The entire system was managed by the Ministry of Education (Department of Public Enlightenment) and the National Committee for the Dissemination of Literacy, whose main cooperation was achieved with mass organizations such as AFŽ (Women's Antifascist Front of Yugoslavia) and youth organizations. By means of circulars, instructions and directives, all notifications reached from the highest level to the district, county and local ones. Here the formation of cultural and educational departments, commissions, work groups and staff at the county/local level is described, who their members were is stated, and the activities of teachers and public education officers as persons who linked the system together is explained. The courses could be established by schools, mass organizations, societies, factories, and mines. Numerous problems in this large system have been noted that diminished the efforts made to gather the illiterate. In the subchapter *Financing of courses*, it is described how the authorities financially and materially supported the work of courses from state to local level. Local people also assisted in the work by voluntarily arranging classrooms and collecting necessary things. There are noted fine examples of the help provided to the work of courses, but also cases in which the Party did not care about the needs of literacy courses.

The chapter *Social, economic and psychological profile of the illiterate* tells of the Party's intention to encompass all groups of the illiterate population, from the youngest to the oldest, from peasants to workers, women and men, all illiterates regardless of wealth, both the rural and urban population. The conditions in which the illiterate lived and the reasons why they were left outside the education system are described. The chapter is divided into nine subchapters: *Peasants*, *Women*, *the Elderly*, *Youth and Children*, *Workers*, *Soldiers and Prisoners*, *Party Members*, *County/Local People's Committees and Mass Organizations*, *Roma people*, and the *Disabled Illiterates*. For the members of each illiterate group, the conditions in which they lived are described. The factors that hindered the educational work with them, the motives that encouraged them to education and the approach that the Party applied to each of these groups are listed here. Each of the presented illiterate groups was

marked by specific problems and different results were noted in working with them, from good to bad ones. In *Age-sex groups of the illiterate* the frequency of illiteracy by age groups is described as well as how the Party formed courses with respect to the large age differences among the illiterates. The distribution of illiterates by age and sex is described on the example of Pregrada district. In all age groups of 26 years and older, higher illiteracy of women was recorded, and the same situation was present in other districts, but also in the whole of Croatia.

Chapter *The role of mass organizations and cultural and educational societies in public enlightenment* is divided into seven subchapters. The first is titled *Narodna fronta* (*The People's Front*) and describes the work of this nationwide political organization. It was considered the main initiator of enlightenment and its members had to gather as many teachers and illiterates as possible. There is evidence of both good and bad work of the Front with the illiterate that was found in archival documents and newspaper reports. The members were not always motivated for educational work, and many times the work of the Front was exaggerated and emphasized as an example to others. The subchapter *Women's Antifascist Front* (AFŽ) shows the work of the members of this organization with illiterate women who made up 2/3 of all illiterates after the war. The organization planned to help women on several levels. Illiterate women were encouraged to take part in modernization processes, and the first step was to take a literacy course. On one hand, they wanted to distance them from backwardness, illiteracy, patriarchy, religion and limited movement/migration. On the other hand, they wanted to create a new sort of "conscious" socialist woman loyal to the Party. Members were more or less active during literacy courses and different results were achieved, ranging from the best to the worst, depending on a number of factors. *Youth Organization* talks about the importance of youth for the Party and the future of the state. The youth were to be the main bearers of public enlightenment and the Party demanded their participation in all parts of the enlightenment, from agitation and organization to running courses. The results achieved were similar to those of AFŽ members. In the subchapter *Trade Unions*, most of the discussion is devoted to teachers' unions, and afterwards other trade unions. The active work of teachers' unions is described, as well as their efforts to provide teachers with the necessary rest during summer, including the work with illiterates. The factory unions had many problems in the educational work with the workers, and the members did not show sufficient activity. The subchapter *Alliance of War Invalids of Croatia and the Alliance of Associations of Veterans of the People's Liberation War of Croatia* describes the work of these associations in educating their members. It was a disgrace for the Party that the disabled and

fighters who fought for the new Yugoslavia would remain illiterate. After having become literate, the government planned for all of them to be actively involved in society and the economy. However, even in these illiterate groups there were problems with the organization of courses and the members' low motivation for literacy. The subchapter *Croatian Peasant Educational Society "Seljačka sloga"* presents the society's activities in the new socio-political conditions under the supervision of the Party. The society was involved in the realization of the Five-Year Plan, but also in the creation of the new socialist man. Some branches were successfully rebuilt after the war and continued to work on literacy, and some had struggles with the renewal and return of former members but also with Communists who considered this society a "Maček" and "kulak" organization. The subchapter *Serbian Cultural and Educational Association "Prosvjeta"* provides an overview of the association's work in the cultural and educational field and solving the problem of illiteracy of Serbs from Varaždin and Bjelovar districts. Prosvjeta and Seljačka sloga were supposed to work together on the development of brotherhood and unity, the realization of the Five-Year Plan and especially on the elimination of illiteracy among Serbs. In the work of this society regarding organization of illiteracy courses, similar problems were noted as with other organizations and societies.

The chapter *Professional Teachers in Literacy Courses* is divided into three subchapters that provide an overview of the life, work and problems of teachers and the expectations that the authorities had of them. *Too Few Teachers* describes the importance of teachers in leading the entire public enlightenment, but also the poor treatment of them by the authorities and their frequent transfer from one district to another. The problems that the Party had due to its great educational ambitions and small number of teachers are described, as well as the compromise solutions for overcoming them. *Political Eligibility and Motivation of Teachers* discusses the procedures by which the Party inspected teachers and kept them in check. The Party regarded them as key figures for leading the public enlightenment and shaping the new generations that would build socialism. That is why they were required to have a constant political and cultural education and perfection. Few teachers became members of the Party, and some teachers were not in line with the Party and did not show a sufficient level of motivation, including work on public enlightenment. *The Teacher-Educator* subchapter describes how the Party placed teachers in its framework and what expectations they had of them. They were imposed upon many extracurricular tasks that they had to do voluntarily, which led some teachers to overwork and burnout. Here are presented the cases of teachers who approached school and extracurricular work challenges very enthusiastically, but also teachers who approached the task very disinterestedly or only routinely.

In the chapter *Non-Professional Teachers*, it is elaborated how the Party approached the issue of the lack of teachers for conducting literacy courses. Due to the few teachers and the pace with which it was planned to eradicate illiteracy, the Party had to resort to all literate people and encourage them to participate in the public enlightenment. Quick and short courses were organized for literate people who volunteered. In the area of northern Croatia, in addition to teachers, the following groups of literate people taught: youth, women, peasants, children, members of the district and local authorities, priests and nuns and others. A review of the results achieved by non-professionals in working with illiterates was also made. It was found that their work in a large number of cases was unsatisfactory due to lack of knowledge on working methods and poor approach to illiterates.

The chapter on *Literacy Courses* is divided into three major sections. The first describes the preparatory activities, the central part deals with the actual courses, and the final part deals with the problems of courses and literacy campaigns. The first part is titled *Preparations before literacy courses and is divided* into three parts: *Determining the number of illiterates*, *Setting the norm, taking on duties and gathering the illiterate*, and *Events before and during literacy campaigns*. The subchapter *Determining the number of illiterates* talks about the first action that the Party had to take before the start of the courses, namely the census of illiterates. It turned out that no way of collecting data was completely reliable and it was not possible to establish the exact number of illiterates in the area of Bjelovar and Varaždin districts. There are several reasons: the concept of a literate person was not defined precisely enough, the illiterate often lied about their literacy, and the enumerators decided at their own discretion who was literate and who was not. *Setting the norm, taking on responsibilities and gathering the illiterate* describes the Party's desire to solve the problem of illiteracy in an express and effective way. This was planned to be achieved by setting a high norm of the number of illiterates who would be literate within a certain period of time. All organizations of the People's Front, cultural and educational societies, authorities and individuals who participated in literacy actions had to take on the duty and work on its complete execution. All these actions were closely linked to the realization of the Five-Year Plan and the competition that was encouraged through all phases of public enlightenment. The gathering of the illiterate was not easy and there was great resistance from the illiterate population. Persuasion was used to sway illiterates, and in most cases they came to the courses voluntarily. There are few recorded examples of attempts by the authorities to take repressive action against illiterates who refused to attend courses. The subchapter *Events before and during literacy campaigns* shows the ceremonial opening of literacy courses. The Party gave much importance to the

beginning of the courses in order to show their success and create and spread enthusiasm for public enlightenment among teachers and illiterates. Public Enlightenment Week was the most common event dedicated to the fight against illiteracy. It was usually held in early December, and over several days there were numerous activities such as gathering illiterates into courses, establishing courses and libraries, plays, presentations, concerts, competitions, etc. To maintain the zest and pace throughout the literacy campaign there were held plays which humorously talked about illiteracy, and money was raised for courses by selling badges. The fight against illiteracy was also celebrated at various ceremonial academies and other events.

The chapter *Conducting literacy* courses is divided into eight parts. The first subchapter *Establishing, Visiting and Sending Reports on Literacy Courses*, discusses the initiation of courses and the Party's attempts to keep everything under control, to ensure that the courses do not dissolve and that participants attend meetings regularly. Teachers and members of the education authorities were required to submit regular reports and reviews on the operation of the courses and the success of literacy. Many complained about the constant sending of reports, and the data was often inaccurate, fabricated or whitewashed. The second subchapter *Course Venues* tells of the prevalent practice of teachers coming to the illiterate, not the other way around. Courses were conducted in all premises, from schools to private houses, but also in open spaces, construction sites and forest works. The courses were mostly held in the winter months, which created problems for teachers because they had to walk for miles on bad roads to remote villages, and it happened that the participants did not come to the course at all. *Duration of Literacy Courses* discusses the practice of non-uniformity of course duration, some lasting longer than anticipated and some very shortly. Problems also arose due to the late start of courses in December or even January and the arrival of the spring months and the start of agricultural work. At the time, the peasants came to the courses less and less, so the courses dissolved. *Course Competition and Participant Rewarding* describes the ubiquitous competition in post-war Yugoslavia. In all kinds of physical work, but also in cultural and educational events, the Party, following the example of the USSR and the Stakhanovite movement, encouraged competition in order to build Yugoslavia as quickly as possible. The competition was supposed to hasten the elimination of illiteracy and show the combativeness of the people in building socialism. All participants were required to participate, and they were motivated by prizes (prize flags, books, radios). Modest cash prizes were awarded to the best teachers, but also to the best courses and participants. The competition was encouraged by the Ministry of Education, the National Committee for the

Dissemination of Literacy, but also by mass organizations, and the progress of the competition was regularly reported in newspapers and radio shows. The subchapter *Group and Individual Teaching* deals with the formation of courses and the differences in the number of participants between courses. Problems arose because some groups were too big, and some participants did not want to study in a group, but individually at home. Poor results were reported in both teaching methods, and individual learning was often criticized as a bad way of working with illiterates. *Frequency of Course Attendance and Assessment of Participants* shows and analyzes the problems of irregular attendance of courses on the basis of archival documents. Different situations are presented, some attended the courses regularly, some occasionally, some came regularly at the beginning, and towards the end steadily less often or gave up at some stage of the course. Irregular attendance also resulted in poorer grades in final exams. *Spelling books and Course Documentation* shows how the Party influenced the design of spelling books by means of which they spread their political ideas, but simultaneously encouraged a positive attitude towards modernization among the rural population. Documentation on literacy courses was presented here. Due to the lack of paper after the war, bookkeeping was difficult. Since 1947, Nakladni Zavod Hrvatske (Croatian Publishing House) printed various forms that made it easier to keep records of the start and ending of courses. The subchapter *Completion of Literacy Courses* section describes how the ending of courses was conceived. An examination commission was formed by representatives of the authorities and mass organizations headed by a teacher. The exams were mainly designed to enable as many participants as possible to successfully take the reading and writing exams. To take the exam, it was necessary to create a festive atmosphere, hold a performance and speeches, hand out certificates on the completion of the course. Completion of courses was important for the Party and was used to send political messages, and for the newly literate this was certainly an important life event. The graph on the number of taught and qualified participants from Pregrada district shows the ratio between the taught and qualified and it was found that in most cases the number of qualified participants was less than the initial number of taught participants due to dropping out, but also failing the exam.

Next chapter *Problems of Public Enlightenment* is divided into two subchapters. The subchapter *Material Deficiencies and Other Problems* describes the problems that affected many courses, namely the shortcomings of chalk, pencil, suitable premises, firewood and kerosene. Among other problems there is word of courses being held in the winter. The subchapter *Problems of Leadership, Mass Organizations, Teachers and Illiterates* presents a number of real, but also fictitious problems of participants in literacy courses. Problems of

poor organization, low coordination with the authorities and lack of motivation were noted among mass organizations, as well as teachers being irresponsible with the given tasks. Some county/local authorities did not understand the importance of education, and some did just enough to have a written record. Illiterates often cited legitimate reasons for refusing to attend courses such as bad clothes and shoes. They often invented being unfit so they would avoid courses, and in northern Croatia the problem of alcoholism was cited as a reason for not attending courses.

The chapter *The Role of the Media in Informing the Public about Public Enlightenment* shows how public enlightenment was reported in newspapers, on film, on the radio and on radio stations. Authorities aimed to make newspapers and books available in every village, thus it was important to educate the very last illiterate person. The enlightenment was often written about in all newspapers of the time, and the progress of the enlightenment was recorded in articles, radio reports and films. All media were used for strong propaganda, and reports and depictions of courses often overstated the work in the field. All, including the smallest examples of literacy actions were used to promote the Party and reinforce the desire to finally eradicate illiteracy.

In the subchapter *Agitation and propaganda of Public Enlightenment*, the operations of Agitprop on directing public enlightenment are presented. Representatives of Agitprop entered all educational committees, and all the texts in newspapers and other media went through Agitprop first. At all rallies, meetings, in all media, propaganda messages were highlighted in order to encourage combativeness and enthusiasm in the construction of Yugoslavia and socialism, and the population was encouraged to write texts, reviews and songs about public enlightenment.

The chapter *Evaluating Literacy and Continuing Adult Education* provides an overview of literacy results from the observed area, but also from the entire territory of Yugoslavia. Reviews of authors who dealt with this issue and this period are presented. Here it is shown how the Party viewed the number of literate people at the end of the Five-Year Plan and its gradual confrontation with major problems of literacy campaigns. Especially a new problem, namely the semi-literate people who had forgotten letters and did not understand the text after finishing the course. A synthesis of all the events during the public enlightenment is made, as well as an attempt to evaluate the success of literacy courses from a quantitative and qualitative point of view. The chapter also comments on the view of newly-literate people on the acquired skills of reading and writing and its significance for their lives. It is also described how the Party encouraged the newly-literate to further their education. All the

mistakes of the post-war public enlightenment are listed and it is explained how party-political guidelines without scientifically based research and results affected the success of literacy. *Conclusion* provides an overview of the entire research in this dissertation and presents conclusions about the set goal and hypotheses of the research. The dissertation ends with a list of abbreviations, sources and the literature used, as well as the biography of the author.

Key words: public enlightenment, literacy courses, illiteracy, Five-year Plan, modernization, Communist Party of Yugoslavia, teachers, illiterates.

Sadržaj:

1. UVOD 1
2. CILJ ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE 2
3. PREGLED IZVORA I LITERATURE 4
4. DEFINIRANJE PISMENOSTI 13
4.1. Kriteriji socijalističke pismenosti u Jugoslaviji poslije Drugog svjetskog rata 19
5. NEPISMENOST I PROSVJEĆIVANJE U HRVATSKOJ PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA 26
6. OPISMENJAVANJE TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA 29
7. POSLIJERATNI PRISTUP NARODNOM PROSVJEĆIVANJU 36
7.1. Modernizacijske tendencije Komunističke partije Jugoslavije 47
7.2. Petogodišnji plan i narodno prosvjećivanje 53
8. KRONOLOGIJA NARODNOG PROSVJEĆIVANJA 59
8.1. Početci prosvjećivanja tijekom Drugog svjetskog rata 59
8.2. Prve poratne kampanje i vrhunac opismenjavanja 1947./1948. 60
8.3. Prijelomna 1948./1949 65
8.4. Ostale kampanje do kraja Petogodišnjeg plana 70
9. ORGANIZACIJA NARODNOG PROSVJEĆIVANJA 73
9.1. Obilježja kampanja opismenjavanja 73
9.2. Planiranje i organiziranje tečajeva 77
9.3. Financiranje tečajeva 89
10. SOCIJALNI, EKONOMSKI I PSIHOLOŠKI PROFIL NEPISMENIH 96
10.1. Seljaci 98
10.2. Žene 100
10.3. Starije osobe 107
10.4. Mladi i djeca 113
10.5. Radnici 124
10.6. Vojnici i zatvorenici 129
10.7. Članovi Partije, kotarskih i mjesnih narodnih odbora i masovnih organizacija 132
10.8. Romi 134
10.9. Nesposobni analfabete 137
11. DOBNO-SPOLNE SKUPINE NEPISMENIH 141

12. ULOGA MASOVNIH ORGANIZACIJA I KULTURNO-PROSVJETNIH DRUŠTAVA U NARODNOM PROSVJEĆIVANJU 146
12.1. Narodna fronta 146
12.2. Antifašistički front žena 149
12.3. Omladinske organizacije 159
12.4. Sindikati 163
12.5. Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske i Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske 166
12.6. Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo „Seljačka sloga“ 170
12.7. Srpsko kulturno prosvjetno društvo „Prosvjeta“ 175
13. STRUČNI POUČAVATELJI NA ANALFABETSKIM TEČAJEVIMA 179
13.1. Premali broj učitelja 179
13.2. Politička podobnost i motiviranost učitelja 184
13.3. Učitelj – prosvjetitelj 188
14. NESTRUČNI POUČAVATELJI 197
15. ANALFABETSKI TEČAJEVI 208
15.1. Pripreme prije analfabetskih tečajeva 208
15.1.1. Utvrđivanje broja nepismenih 208
15.1.2. Postavljanje norme, preuzimanje obaveza i okupljanje nepismenih 220
15.1.3. Manifestacije prije i tijekom kampanja opismenjavanja 226
15.2. Odvijanje analfabetskih tečajeva 235
15.2.1. Osnivanje, obilazak i slanje izvještaja s analfabetskih tečajeva 235
15.2.2. Mjesta održavanja tečajeva 243
15.2.3. Trajanje analfabetskih tečajeva 252
15.2.4. Takmičenje na tečajevima i nagrađivanje sudionika 263
15.2.5. Grupno i individualno poučavanje 274
15.2.6. Učestalost pohađanja tečajeva i ocjene polaznika 277
15.2.7. Početnice/bukvari i dokumentacija za vođenje tečajeva 287
15.2.8. Završetak analfabetskih tečajeva 298
15.3. Problemi narodnog prosvjećivanja 307
15.3.1. Materijalni nedostaci i ostali problemi 307
15.3.2. Problemi vlasti, masovnih organizacija, poučavatelja i analfabeta 311

16. ULOGA MEDIJA U INFORMIRANJU JAVNOSTI O NARODNOM PROSVJEĆIVANJU 321
16.1. Agitacija i propaganda narodnog prosvjećivanja 330
17. VREDNOVANJE OPISMENJAVANJA I NASTAVAK OBRAZOVANJA ODRASLIH OSOBA 339
18. ZAKLJUČAK 350
KRATICE 358
IZVORI I LITERATURA 360
ŽIVOTOPIS 376

1. UVOD

Pismenost je temeljna vještina bez koje je napredak čovjeka u modernim društvima vrlo težak. U vremenu nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji se učvršćivala vlast KPJ, stvaralo socijalističko društvo i odvijala ubrzana modernizacija društva i prelazak iz tradicionalnog/zaostalog u moderno/razvijeno društvo. Taj prijelaz nije bio moguć bez rješavanja vjekovnog problema nepismenosti. Stoga je pokrenuto narodno prosvjećivanje pod nadzorom Partije, a prvi korak bio je osnivanje analfabetskih tečajeva. Prosvjećivanje se trebalo nastaviti kroz općeobrazovne tečajeve, domove kulture i knjižnice. Ono je trebalo dovesti do više kulturne razine radničkog, a posebno seoskog stanovništva. Poratno vrijeme obilježile su kampanje opismenjavanja i omladinske radne akcije kao najveće dobrovoljne akcije koje su okupile desetke tisuća ljudi. U svim medijima i u govorima predstavnika vlasti svih razina vrlo se intenzivno i obilno govorilo o narodnom prosvjećivanju. Zasigurno nije bilo osobe u poratnoj Jugoslaviji koja nije čula za prosvjećivanje i analfabetske tečajeve, a mnogi su se aktivno uključili u ovaj proces. Želje i cilj vlasti bili su jako ambiciozni, do kraja *Petogodišnjeg plana* opismeniti sve analfabete. Narodno prosvjećivanje imalo je veliku ulogu u stvaranju novog društveno-ekonomskog poretka i njime se htjelo doprinijeti rješavanju svih ženskih, radničkih, seljačkih i obrazovnih problema naslijeđenih iz prošlosti i ratnog vremena. Konačni cilj bio je stvaranje novog socijalističkog čovjeka.

Opismenjavanje je imalo dvije važne sastavnice, prosvjetiteljsku i političku, i one su se u svim fazama stalno ispreplitale. Vlast je istovremeno pokušavala trostruko „rasvijetliti“ sela i narod - uvođenjem električne energije, opismenjavanjem i političkim osvješćivanjem. Pomak je bio vidljiv, ali nije bio onakav kakav je vlast željela. Kampanje su bile obilježene velikim uspjesima, ali i velikim greškama i problemima. Zbog ograničenog vremena i brzine opismenjavanja jako velikog broja ljudi, rezultati su bili prosječni. U puno slučajeva opismenjene osobe brzo su ponovno postale polupismene ili potpuno nepismene. Problemi su postojali na svim razinama, od državne do lokalne, među stručnim i nestručnim poučavateljima i među svim spolno-dobnim i radnim skupinama nepismenog stanovništva.

Dugoročno gledano, narodnim prosvjećivanjem pokrenut je velik kotač promjena obrazovne razine stanovništva, a vrhunac rada s odraslima dostignut je tek u 70-im i 80-im godinama. Poratne kampanje opismenjavanja dale su doprinos smanjenju nepismenosti, a iz grešaka i problema kasnije su izvučene pouke te se počela razvijala jugoslavenska andragoška znanost i kvalitetniji rad s odraslim nepismenim osobama.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE

U ovoj disertaciji opisat će se prvi i najvažniji korak socijalističkog narodnog prosvjećivanja, a to je opismenjavanje stanovništva na analfabetskim tečajevima. U radu će se detaljno opisati sudjelovanje svih pismenih osoba u organiziranju i provođenju tih tečajeva te ponašanje svih dobno-spolnih skupina nepismenog stanovništva tijekom opismenjavanja. Cilj je disertacije istražiti uspješnost narodnog prosvjećivanja na području bjelovarskog okruga (kotar Bjelovar, Čazma, Đurđevac, Garešnica, Koprivnica, Križevci, Vrbovec i Gradski komitet Bjelovar) i varaždinskog okruga (kotar Čakovec, Ivanec, Krapina, Ludbreg, Pregrada, Prelog, Varaždin, Zlatar, Novi Marof i dva gradska komiteta Čakovec i Varaždin) od 1945. do 1952., a kao kontrolni uzorak izabrani su dalmatinski kotarevi Zadar i Šibenik. U promatranom vremenu opismenjavanje stanovništva pokrenuto je i provođeno pod isključivim nadzorom KPJ te iz toga proizlaze temeljne postavke ove disertacije i hipoteze. Partija je planirala postići velike rezultate u narodnom prosvjećivanju, a potom je te rezultate koristila za učvršćivanje vlasti te samopromociju uspješnog vođenja zemlje prema lijepoj i sretnoj budućnosti u kojoj neće biti nepismenih. Opismenjavanje je izravno povezano i s uspjehom ekonomske obnove zemlje i daljnjeg razvoja, a planovi opismenjavanja uneseni su i u članke *Petogodišnjeg plana* razvoja narodne privrede Jugoslavije. Tim činom kampanjama narodnog prosvjećivanja dao se dodatni polet, ali i nametnula velika obaveza u ispunjavanje planiranog. Partija je širenjem pismenosti po svim krajevima Jugoslavije htjela potaknuti modernizacijske procese i transformirati nepismeno, zaostalo i agrarno društvo u pismeno, razvijeno i urbanizirano.

Rad polazi od nekoliko hipoteza. Prve dvije hipoteze polaze od toga da je KPJ smatrala rješavanje problema nepismenosti bitnim preduvjetom za realizaciju *Petogodišnjeg plana* te da je za rješavanje ovog problema pokrenula na dobrovoljan rad sve raspoložive snage, od stručnih učitelja do nestručnih poučavatelja (seljaci, radnici, djeca), članova frontovskih organizacija (Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske (dalje USAOH), Antifašističkog fronta žena (dalje AFŽ), sindikata, invalidskih organizacija i kulturno-prosvjetnih društava (Seljačka sloga i Prosvjeta). Iduća hipoteza polazi od toga da su u svim fazama opismenjavanja stanovništva postojali problemi. Istraživanjem arhivskih dokumenata pokušat će se pokazati koji su problemi pogađali organizatore i poučavatelje, a koji polaznike analfabetskih tečajeva. Posljednja hipoteza polazi od toga da je narodno prosvjećivanje bilo vrlo dinamičan proces, obilježen velikim promjenama i različitim rezultatima. Na temelju

uvida u arhivske spise pokušat će se dokazati da je velik broj ljudi uspješno opismenjen, ali i da je puno ljudi napustilo tečajeve ili iz njih izašlo s vrlo niskom razinom pismenosti.

U istraživanju će se kombinirati informacije i spoznaje iz arhivskih izvora, novinskih tekstova, literature u kojoj se pisalo o prosvjetnom razvoju poslijeratne Jugoslavije te znanstvenih radova i članaka domaćih i stranih autora. Koristit će se nekoliko metoda kako bi se što bolje prikazao ovaj veliki pothvat poslijeratne Jugoslavije. Analitičko-sintetička metoda koristit će se kroz cijeli rad i njome će se ulaziti u srž tekstova koji se odnose na narodno prosvjećivanje te će se u kombinaciji sa spoznajama iz drugih izvora i literature stvarati sinteze i zaključci o pojedinoj problematici. Analiza i sinteza najviše će biti zastupljene u radu s dosad neobjavljenim izvorima. Deskriptivna metoda koristit će se za opisivanje procesa narodnog prosvjećivanja iz perspektive pojedinih sudionika ovog procesa. Ovom metodom opisivat će se pogled poučavatelja, referenata narodnog prosvjećivanja, članova masovnih organizacija i samih analfabeta na proces narodnog prosvjećivanja te će se sagledati u kojim je dijelovima proces bio uspješan, a u kojima nije. Komparativnom metodom ustanovit će se sličnosti i razlike tijeka kampanja opismenjavanja među pojedinim kotareva. Prilikom čitanja različitih vrsta izvora koristit će se i kvalitativna metoda te će se na taj način graditi narativ o narodnom prosvjećivanju. Temu opismenjavanja stanovništva nije moguće obraditi bez analize različitih brojčanih podataka. Za njihovu obradu koristit će se kvantitativne metode, a rezultati istraživanja bit će prezentirani grafikonima.

3. PREGLED IZVORA I LITERATURE

Doktorski rad o narodnom prosvjećivanju u sjevernoj Hrvatskoj od 1945. do 1952. najvećim dijelom temelji se na izvorima iz nekoliko arhiva. U Hrvatskom državnom arhivu (dalje HDA) u Zagrebu čuva se velik broj arhivskih spisa koji opisuju opismenjavanje stanovništva od lokalne do državne razine. Najvažniji spisi pronađeni su u fondu Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje MPNRH), u fondu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (dalje CK SKH) i Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske. U radu su korišteni i podaci iz fonda Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske (dalje SRVIH), Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta“, Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske (dalje RKSSOH), Saveza prosvjetnih i naučnih radnika Jugoslavije, Republičkog odbora za Hrvatsku, Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, Hrvatskog sabora kulture i Hrvatskog seljačkog prosvjetnog društva „Seljačka sloga“. Podaci o događajima na lokalnoj razini istraženi su i pronađeni u fondovima Okružnog odbora Antifašističke fronte žena Bjelovar, Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Bjelovar, Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Varaždin, Oblasnog odbora Antifašističke fronte žena Zagrebačke oblasti i Oblasnog odbora Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske. Važne informacije o novinskom praćenju narodnog prosvjećivanja sačuvane su u hemeroteci fonda Sabora Socijalističke Republike Hrvatske (dalje SSRH).

U pokrajinskim arhivima istraženi su dokumenti mjesne i okružne razine vlasti koji spominju narodno prosvjećivanje. Najveći broj spisa o tijeku, rezultatima i problemima analfabetskih tečajeva s područja sjeverne Hrvatske sačuvan je u Državnom arhivu Varaždin (dalje DAVŽ), u sabirnom centru Krapina. U fondu Narodnog odbora kotara Pregrada (dalje NOK Pregrada) pronađeno je mnoštvo rukom i strojno pisanih dokumenata koji su temelj ovog rada. Iz njih su proizašle analize i grafikoni prikazani u ovom radu. U drugom sabirnom centru varaždinskog arhiva u Koprivnici pronađen je velik broj popisa nepismenih s područja kotara Koprivnica. U Državnom arhivu Varaždin pronađeni su podaci o narodnom prosvjećivanju u kotaru Ivanec i Varaždin. U Državnom arhivu Bjelovar istraženi su fondovi Narodnih odbora bjelovarskog okruga. U radu će iz ovog arhiva biti obrađeni podaci iz kotareva Đurđevac, Čazma i Križevci. Državni arhiv Međimurja (dalje DAM) u Štrigovi nema sređeno arhivsko gradivo za navedeno razdoblje, stoga je istraživanje provedeno nasumično u dijelu fonda Narodnog odbora kotara Čakovec i grada Čakovca. Pronađeno je nekoliko važnih podataka o nepismenoj i napuštenoj djeci te o nagrađivanju učitelja za

sudjelovanje u prosvjećivanju. Zadnje istraživanje provedeno je u arhivu kaznionice Lepoglava nakon odobrenja Ministarstva pravosuđa. Na temelju uvida u kartone osuđenika dobivene su informacije o nepismenosti dijela zatvorenika, o njihovom imovnom stanju i kaznenim djelima zbog kojih su završili u zatvoru. Na temelju prikupljenih informacija izneseni su zaključci o povezanosti siromaštva, seljaka, kaznenih djela i nepismenosti.

Važni dokumenti o organizaciji narodnog prosvjećivanja i funkcioniranju cijelog tog procesa pronađeni su u Hrvatskom školskom muzeju (dalje HŠM). Iz fonda muzejskog arhiva korišteni su neki dokumenti Ministarstva prosvjete koji nisu pronađeni u Hrvatskom državnom arhivu, a u radu je korištena i slika svjedodžbe završnog tečaja pismenosti koja se također nalazi u zbirci ovog muzeja. Od objavljenih izvora korišteni su *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske* iz 1941. u kojem se nalaze informacije o pokušajima ustaške vlasti da pokrene opismenjavanje nepismenih Hrvata. Korišten je i objavljeni izvor *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952.* (sv. I.), ali u njima je pronađeno tek nekoliko podataka o opismenjavanju.

Arhivski dokumenti temelj su ovog istraživanja i rada, ali nisu ponudili odgovor na pitanje koliko je bilo nepismenih na početku i kraju promatranog razdoblja. Zbog nedostatka dijela dokumenata i nedosljednosti praćenja broja nepismenih na određenom području nakon Drugog svjetskog rata, nije moguće precizno pratiti smanjenje broja analfabeta na mjesnoj, ali ni okružnoj i državnoj razini. U najvećem broju slučajeva ne postoje podaci koji bi pokazali početno i završno stanje broja nepismenih na određenom području. Najčešće su sačuvani podaci s vrhunca narodnog prosvjećivanja, a najbližu procjenu broja nepismenih dao je popis stanovništva iz 1948. godine.

Prva knjiga u kojoj se temeljito pristupilo opisivanju narodnog prosvjećivanja bila je *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952.* Ljubodraga Dimića. U njoj je opisano uspostavljanje potpunog nadzora nad prosvjetom i prosvjećivanjem od strane Partije, a to je jedna od temeljnih teza ovog rada. Temom narodnog prosvjećivanja u znanstvenim radovima i doktoratima bavilo se nekoliko autora. Nakon ove knjige nekoliko autora iz Hrvatske, ali i ostalih republika bivše Jugoslavije pisalo je o opismenjavanju stanovništva. Svaki autor dotaknuo se ovog područja obrazovanja u okviru teme kojom se bavio. Katarina Spehnjak napravila je prvo temeljitije istraživanje funkcioniranja narodnog prosvjećivanja u Narodnoj Republici Jugoslaviji/Hrvatskoj u članku „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.“. U doktorskom radu „Narodna fronta u Hrvatskoj kao instrument partijskog monopola 1945.-1952.“ nastavila je s istraživanjima poratnog vremena, a u knjizi *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* dala

je okvirni pregled narodnog prosvjećivanja. Tatjana Šarić pisala je u doktorskom radu „Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija u FN/NRH: 1945.-1954.“ samo o opismenjavanju omladine. U ovom radu korišteni su i ostali radovi ove autorice: knjiga *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945. – 1954.*, članci „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952.“, „Prilog poučavanju povijesti omladinskih organizacija na temelju fonda Republičke konferencije Socijalističkog saveza omladine Hrvatske (1942. – 1990.)“ i „Srpsko kulturno društvo 'Prosvjeta' u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka“ te sumarni inventar *Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske, Republički odbor 1945. -1962.*

Tomislav Anić dotaknuo se opismenjavanja radnika u doktorskom radu „Radništvo i propaganda: socijalističko takmičenje u Hrvatskoj 1945. – 1952.“, a Dijana Dijanić bavila se temom života žena u socijalističkoj Jugoslaviji te je u knjizi *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu* i u doktorskom radu „Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)“ predstavila vrijedna svjedočanstva nepismenih žena i njihovo nastojanje da pismenošću i obrazovanjem promijene svoje živote na bolje.

Posebno su vrijedni znanstveni članci i knjige koji opisuju narodno prosvjećivanje na drugim područjima Hrvatske i u ostalim republikama Jugoslavije. Za usporedbu su korišteni radovi Marine Beus „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja u Hercegovini (1945.-1952.)“, Dragomira Bondžića „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, knjiga Ivane Dobrivojević *Selo i grad, transformacija agrarnog društva Srbije 1945-1955*., članak Nenada Peroševića i Miloša Krivokapića „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1947-1951)“ i članak Hrvoja Volnera „Prilog poznavanju djelovanja 'pokreta narodnog prosvjećivanja' na području Slavonije od 1945. do 1951. godine“.

Velik broj važnih informacija o narodnom prosvjećivanju pronađen je u periodici. Od dnevnih novina najvažnije su *Varaždinske vijesti* koje su pratile opismenjavanje od 1945. do 1952., a iz poratnog vremena korišten je i *Bjelovarski list*. Korišteni su i listovi *Primorski vjesnik* i *Glas Slavonije* te list *Novosti* iz 2019. godine. U radu su korišteni i članci iz ostalog dnevnog tiska poslijeratne Hrvatske koji su pronađeni u Hrvatskom državnom arhivu, hemeroteci fonda SSRH. Pregledani su i korišteni članci iz listova *Borba, Naprijed, Vjesnik, Slobodna Dalmacija, Rad, Narodni list, Slobodni dom, Narodno jedinstvo, Školske novine, Glas rada* i *Oslobođenje*.

U poratnom vremenu izlazio je velik broj tjednika i mjesečnika u kojima se pisalo o narodnom prosvjećivanju. U tjednicima *Invalidski list* i *Omladinski borac* te mjesečnicima

Žena u borbi - glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske, Pionir i *Pionirska zastava* istraženi su podaci o opismenjavanju invalida, omladine, žena i djece, a pronađeni su i podaci o njihovom prosvjetnom radu među nepismenim narodom. Temom opismenjavanja intenzivno su se bavili i mjesečnici *Narodna prosvjeta: organ Ministarstva prosvjete Federalne Hrvatske, Pedagoški rad, Savremena škola* i *Seljačka sloga: glasilo istoimenoga društva*. Iz mjesečnika *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (1947.) korišteni su podaci o povezanosti *Petogodišnjeg plana* i narodnog prosvjećivanja. Mjesečnik *Prosvjetni vjesnik* vrlo je važan zato što su u njemu pronađene brojne informacije o problemima narodnog prosvjećivanja koje je na terenu uočilo Ministarstvo prosvjete. Osvrte na poslijeratno opismenjavanje nalazimo i u izdanjima mjesečnika *Obrazovanje odraslih* iz 60-ih i 70-ih godina. U mjesečniku *Naše teme: časopis za društvena pitanja*, godine 1987. objavljen je velik članak Vladimira Stipetića *Pismenost i razvoj. Jedno stoljeće u eliminaciji nepismenosti na teritoriji SR Hrvatske (1880-1980)* u kojem je dao pregled razvoja pismenosti na našem području, ali i u svijetu. Od početka 90-ih o temi (ne)pismenosti, razvoju pedagogije i andragogije pisalo se i u drugim časopisima, a u ovom radu korišteni su članci iz sljedećih časopisa: *Acta Iadertina, Anali za povijest odgoja, Andragoške studije, Andragoški glasnik, Annales. Series historia et sociologia, Arhivski vjesnik, Časopis za suvremenu povijest, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Hrčak: glasilo Hrvatskoga čitateljskog društva, Hrvatski geografski glasnik, Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, Mostariensia, Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno naslijeđe, Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Revija za sociologiju, Sociologija sela* i *Tranzicija*. Vrlo vrijedne spoznaje o popisivanju stanovništva 1948. i 1953. i odnosu vlasti prema definiranju pojma pismenosti dobivene su iz knjižnice Državnog zavoda za statistiku gdje se čuvaju primjerci mjesečnika *Studije i analize* (1955.) u izdanju Saveznog zavoda za statistiku u Beogradu.

Teorijsko razmatranje o definiranju pojma pismenosti u prošlosti i u današnje vrijeme temelji se na sljedećim radovima domaćih i stranih autora. Renata Čepić pisala je o različitim pristupima pismenosti u magistarskom radu „Pismenost odraslih u društvenom kontekstu“. Važan dokument o problemima nepismenosti u svijetu, načinima rješavanja ovog problema i rezultatima rada u pojedinim zemljama nalazimo u dokumentu *Education for All: Literacy for Life; EFA Global Monitoring Report* u izdanju UNESCO-a iz 2006. godine. Važne informacije o teoriji pismenosti pronađene su i u sljedećim enciklopedijama: *Encyclopedia of Educational Leadership and Administration* (ur. Fenwick W. English, vol. 2.) te u

International Encyclopedia of Adult Education. Još tri knjige korištene su za definiranje pojma pismenosti, za opisivanje vrsta pismenosti i važnosti jačanja i širenja obrazovnog sustava kao temelja pismenosti, a to su knjige Karela Neijsa *Literacy Primers: Construction, Evaluation and Use,* Mihai Nadina *The Civilization of Illiteracy* te Catherine Snow u suradnji s nekoliko autora u knjizi *Unfullfillled Expectations: Home and School Influences on Literacy*.

Daniel i Lauren Resnick pisali su u članku „The Nature of Literacy: An Historical Exploration" o pristupu i pogledu na pismenost kroz povijest. Malavik Karlekar uredio je knjigu *Paradigms of Learning: The Total Literacy Campaign in India* i iz nje su korištene spoznaje o obilježjima kampanjskog načina rada. Maurice Taylor i C. Draper uredili su knjigu *Adult Literacy Perspectives* koja se također bavi pitanjima značenja pismenosti u pojedinim društvima i njezinog korištenja u svrhu dominacije i vlasti. Korištena je i knjiga Erica Havelocka *Muza uči pisati: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas* u kojoj se temi nepismenosti pristupilo i s neuropsihološkog područja te knjige Guste Santinija i Sandre Bebek *Vodič za razumijevanje obrazovanja*, Ane Gabrijele Šabić, Josipa Baričevića i Ivana Viteza *Priručnik za Hrvatsku početnicu: prinosi metodici početnog čitanja i pisanja* i Radoslava Katičića *Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske*. U radu su korištene i najnovije znanstvene spoznaje koje (ne)pismenost povezuju s medicinskim istraživanjima, konkretno s neurologijom. O tome govori članak „Illiteracy, Dementia Risk, and Cognitive Trajectories Among Older Adults with Low Education" koji su objavili znanstvenici Sveučilišta Columbia u New Yorku u studenom 2019. godine.

Za stvaranje šire slike političkih, gospodarskih i ostalih događaja poslijeratne Jugoslavije i povezivanje s narodnim prosvjećivanjem korišteni su podaci iz knjiga Dušana Bilandžića *Hrvatska moderna povijest* i *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969,* Ive Goldsteina *Povijest Hrvatske 1945.-2011.*, 2. sv. i *Tito*, Snježane Koren *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zdenka Radelića *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*, Dinka Šokčevića *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, Branke Doknić *Kulturna politika Jugoslavije: 1946-1963.*, Snježane Banović *Kazalište za narod. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu 1945. – 1955. od socrealizma do samoupravljanja* i Vladimira Stipetića *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva: (1820.-2005.).* Korištene su i knjige Branka Petranovića *Istorija Jugoslavije 1918-1988.*, knj. 2., Branka Petranovića i Momčila Zečevića *Agonija dve Jugoslavije*, Roberta Blaževića *Legitimnost političkih poredaka*, Čedomira Višnjića *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945-1950*, Josipa Jurčevića *Stogodišnji teror*

jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj, knjiga urednika Sulejmana Boste i Tihomira Cipeka *Kultura sjećanja: 1945., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Marka Mazowera *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, Jože Pirjevca *Tito i drugovi*, Drage Roksandića *Razvoj socijalističke revolucije u Jugoslaviji*, Borisa Rašete *Komunizam: hrestomatija: ključni tekstovi o ideologiji, njezinu usponu i padu*, Dušana Savičevića *Primjena metoda u obrazovanju odraslih*, a treba istaknuti i članke Zlate Knezović „Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.-1947.)“ i Marka Fučeka „Konsolidacija jugoslavenskog socijalizma kroz ideološke aparate države“. Korišteni su i članci iz *Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Od Ane Tuk korišteni su sumarni inventar *Narodni odbor kotara Varaždin 1945-1963*. i članak „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“ i iz njih su dobivene informacije o kotarskim ovlastima i zadacima te granicama kotara.

Partiju je nakon rata zateklo teško stanje obrazovnog sustava, a glavni uzor za rješavanje ovih problema bio je SSSR i Lenjinova razmišljanja. Za razumijevanje pristupa obrazovnom sustavu od najniže do najviše razine u ovom radu upotrijebljeni su dijelovi knjiga Ive Frola *O novoj prosvjetnoj politici*, Marijana Koletića *Didaktička pitanja*, Vladimira Iljiča Lenjina *O kulturi i vaspitanju*, Mitra Papića *Stazama prosvjete i kulture*, Miše Pavičevića *Ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad jedinstvenih sindikata*, Nikole Potkonjaka *Od etatičke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*, Vladimira Rosića *Obrazovanje uz rad i radno iskustvo*, Ivana Biondića *Raspuća hrvatskog učiteljstva: (od sekularizma do boljševizma)*, Zore Steinmann *Obavezno školovanje u SR Hrvatskoj, demografski faktor, materijalne i kadrovske osnove*, Mate Jergovića *Jedinstvo rada i obrazovanja*, Mate Zaninovića *Opća povijest pedagogije* i *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. U radu se navodi i knjiga Nikole Pastuovića *Obrazovanje i razvoj: kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje* u kojoj se kritički osvrnuo na praksu nedemokratskih režima i manipulaciju prosvjetnim sadržajima i rezultatima u svrhu učvršćivanja vlasti.

Za opisivanje funkcioniranja narodnog prosvjećivanja i načina rada s nepismenima korištena su izdanja Viktora Cvitana *Rad s početnicom (bukvarom)*, Zlatka Špoljara *Početnica za nepismene*, zatim dvije knjižice u izdanju Ministarstva prosvjete *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene* i *Upute za rad na tečajevima za pismenost*, knjiga Milana Ratkovića *Razvoj i proturječnosti obrazovanja*, knjižica Joce Radakovića *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, *Početnica* iz El Shatta (izdanje Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije) te *Rječnik stranih riječi* autora Vladimira Anića i Ive Goldsteina.

Za stvaranje jasnije slike života ljudi i pregled događaja u poslijeratnom vremenu na lokalnim razinama uzeti su dijelovi knjiga autora Darka Dukovskog *Rat i mir istarski: model*

povijesne prijelomnice (1943.-1955.) te *Istra; kratka povijest dugog trajanja; od prvih naseobina do danas* i Vladimira Šadeka *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću: (1941.-1948.)*. Za razmatranje uvjeta života ljudi po selima i problema koji su im se događali korištene su knjige Rudolfa Bičanića *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, *Bilten društva za borbu protiv alkoholizma u N.R. Hrvatskoj* iz 1953. i knjiga Radula Jovanovića *Alkoholizam: odabrani članci*.

U dijelu rada koji govori o razvoju prosvjete i kulture prije i tijekom Drugog svjetskog rata, potrebne informacije pronađene su u knjizi Dragutina Frankovića *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, knjizi Suzane Leček i Tihane Petrović Leš *Znanost i svjetonazor, etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941.* i članku Suzane Leček „Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj". Pregled kulturno-prosvjetnog djelovanja tijekom NOB-a napravio je Mihajlo Ogrizović u knjizi *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a*. Korišteni su i podaci iz knjige autora Tome Žalca i Vinka Antića *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941-1945*., te zbornici *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4-6. prosinca 1974.* i *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* vol. 11 (1981.). Podaci o ratnom opismenjavanju preuzeti su i iz članka Vlatka Smiljanića „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata u svjetlu dokumenata sukobljenih strana".

Razvojem pedagogije i obrazovanja odraslih te odnosom KPJ prema odgoju i obrazovanju bavilo se nekoliko autora. Iz njihovih radova saznajemo probleme koji su pogađali pojedine nepismene skupine stanovništva i očekivanja vlasti od njihovog obrazovanja. Nakon rata još nije bila razvijena andragogija kao posebna disciplina, pa temeljne informacije o narodnom prosvjećivanju i radu s odraslima nalazimo u knjigama koje se bave odgojem i obrazovanjem djece, a to su knjiga Ante Vukasovića *Pedagogija* i tri knjige Stjepana Patakija *Opća pedagogija*, *Sovjetska škola* i *Uvod u opću pedagogiju*. Od početka 60-ih počinje razvoj andragogije i u prvim jugoslavenskim izdanjima daje se osvrt na poslijeratni odgojno-obrazovni rad s odraslima, a u ovom radu iskorištene su informacije iz knjiga Borivoja Samolovčeva *Osnovi andragogije* te *Suvremena andragoška teorija i praksa u Jugoslaviji*, sv. 16. koja je izašla nakon Prvog kongresa andragoga Jugoslavije. Ilija Mrmak osvrnuo se na narodno prosvjećivanje u knjizi *Metodološki problemi daljeg razvoja andragogije u našoj zemlji*, a korišten je i *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. U radu su korišteni i podaci iz knjiga Vlade Andrilovića *Kako odrastao čovjek uči* i Dragomira Filipovića *Obrazovanje*

odraslih u teoriji i praksi. Ovom tematikom intenzivno se bavio i pedagog Mihajlo Ogrizović u knjigama *Metode obrazovanja odraslih, Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije* i *Problemi andragogije*. O obrazovanju u okvirima samoupravljanja pisao je Zvonimir Cviić u knjizi *Motivacija učenika u samoupravnoj školi*. Posebno treba istaknuti knjigu Borivoja Samolovčeva *Obrazovanje odraslih u prošlosti i danas*. Dragutin Franković pisao je o ovim temama u knjizi *Marksističko obrazovanje u školi* i u doktorskom radu „Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave", a korištena je i knjiga Mladena Bevande *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*. Nikša Nikola Šoljan pisao je o razvoju obrazovanja odraslih u knjizi *Adult Education in Yugoslav Society*. Mile Konjević uredio je knjigu *Zvonko Brkić: život i rad* u kojoj je opisan pogled Partije na nepismene članove. Urednice Lada Čale Feldman i Ines Prica u knjizi *Devijacije i promašaji: etnografija domaćeg socijalizma* opisale su važnost obrazovanja za stvaranje socijalističkog društva.

Jedna od najvažnijih namjera Partije prilikom pokretanja narodnog prosvjećivanja bila je potaknuti promjene u ljudima kako bi pridonijeli razvoju društva, gospodarstva i države. Ove promjene u poslijeratnoj Jugoslaviji bile su povezane s industrijalizacijom i urbanizacijom i zahvatile su gradove i sela. Za opisivanje modernizacijskih procesa i promjena u životu ljudi poslijeratne Jugoslavije/Hrvatske korištene su knjige Ivana Cifrića *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*, urednica Andreje Dugandžić i Tijane Okić *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava*, Hannesa Granditsa *Obitelj i socijalne promjene u hrvatskim selima (18.-20. stoljeće), studije slučaja Bobovac i Lekenik*, Rade Kalanja *Modernizacija i identitet*, Ivane Pantelić *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji: 1945-1953.*, Vlade Puljiza *Eksodus poljoprivrednika*, Lydie Sklevicky *Konji, žene, ratovi*, autora Stipe Šuvara, Gordana Jelića i Ivana Magdalenića *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu* i Žarka Lazarevića *Između straha i nade, gospodarsko-povijesne studije o teškoćama modernizacije*. Vlast je napredak u modernizacijskim procesima isticala kroz brojeve, a vrlo važna knjiga koja nam daje uvid u broj nepismenih svakako je *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V. Stanovništvo po pismenosti. Iz nje su dobivene vrijedne spoznaje o problemima kampanja opismenjavanja i sporim promjenama u seoskim sredinama. Korištene su i ostale knjige iz ovog popisa stanovništva: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. II. Stanovništvo po starosti i polu i *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. IX. Stanovništvo po narodnosti. Korištena je i knjiga *Popis stanovništva 1953.*, knj. IX. Pismenost i školska sprema. Podaci iz ove knjige korišteni su za usporedbu s podacima iz popisa stanovništva 1948. godine.

Cijelo narodno prosvjećivanje praćeno je intenzivnom agitacijom i propagandom. Za razumijevanje pristupa koji je koristila Partija i za prikaz iznošenja informacija u različitim medijima u ovom radu korištene su knjige Lidije Bencetić *Komunizam u slici: društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe (1945.-1962.).*, Marija Bošnjaka *HND-prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910.-2010.*, Marine Mučalo *Radio u Hrvatskoj: povijesno-pravni razvoj radija u Hrvatskoj*, Božidara Novaka *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zrinjke Peruško *Uvod u medije*, Ivane Peruško Vindakijević *Od oktobra do otpora: mit o sovjetsko-jugoslavenskom bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*, Ivana Šibera *Politička propaganda i politički marketing*, Ive Škrabala *Između publike i države, povijest hrvatske kinematografije 1896-1980.*, Nikole Vončine *Hrvatska radio-drama do 1957.: komparativni pregled*, članak Danijele Jurčić „Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj“ te knjiga Mladena Zvonarevića *Socijalna psihologija* u kojoj su opisane razne propagandne tehnike koje je koristila vlast za kulturno-prosvjetne akcije.

U radu su korištene informacije sa sljedećih internetskih stranica: *Academia* (academia.edu), *Državni zavod za statistiku* (dzs.hr), *Hrvatski jezični portal-Znanje* (hjp.hr), *Hrvatska enciklopedija* (enciklopedija.hr), *Online strana prirode* (biologija.com.hr), *Free Online Encyclopedia* (encyclopedia.com), *Hrvatski biografski leksikon* (hbl.lzmk.hr), *Hrvatski filmski savez* (hfs.hr), *Proleksis enciklopedija* (proleksis.lzmk.hr), UNESCO (en.unesco.org), *Podravske širine* (podravske-sirine.com.hr), *MSD priručnik dijagnostike i terapije* (msd-prirucnici.placebo.hr), *Pomoć kod pisanja lektira* (lektire.rs), *Beogradski centar za ljudska prava* (bgcentar.org.rs), *Hrvatski državni arhiv* (arhinet.arhiv.hr), *American Academy of Neurology* (aan.com), *Neurology Journals* (neurology.org), *Matica hrvatska* (matica.hr). Korištena je i internetska stranica *Da živi AFŽ! AFŽ Arhiv* (afzarhiv.org) s koje je skinuta i u radu citirana knjiga *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava*, zatim stranica *Digitalna knjižnica Slovenije* (dlib.si), *Aplikacije Sveučilišta u Zagrebu* (apps.unizg.hr) i *Educational Resources Information Center* (eric.ed.gov). Svi citirani tekstovi *Varaždinskih vijesti* pregledani su na stranici *Metelgrad* (library.foi.hr).

U Hrvatskom filmskom arhivu pregledan je film redatelja Milana Katića *Iz tame u svjetlost* koji prikazuje poslijeratnu kampanju opismenjavanja te su u ovom radu korišteni citati iz tog filma. U Hrvatskom povijesnom muzeju pregledana je izložba „Nedostupna baština – tajne čuvaonica Hrvatskog povijesnog muzeja“ i u dijelu izloženih predmeta pronađene su informacije o tečajevima opismenjavanja te su korištene u disertaciji.

4. DEFINIRANJE PISMENOSTI

Pismenost je temeljni preduvjet funkcioniranja pojedinca u modernom društvu. Tijekom povijesti definicija pismenosti se mijenjala, kao i njezino shvaćanje i važnost. „Pismenost je jedan od prvih i neophodnih koraka za razvoj, kako pojedinca tako i njegove zajednice“, pismeno stanovništvo razvija društvo i gospodarstvo, a izostanak obrazovanja/pismenosti može dovesti do socijalne isključenosti.[1] Pismenost obuhvaća čitanje, pisanje i razumijevanje pročitanog teksta, ali ona nije samo skup verbalnih, kognitivnih i računskih vještina nego razvija i druga važna područja kao što su usmeni jezik, slušanje i razmišljanje.[2] Najnovija istraživanja iz društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti potvrđuju da je pismenost inherentno složena, ona je višedimenzionalan fenomen, a obuhvaća vještine, sposobnosti i znanja koja utječu i na osobu koja uči i na društvo. Istraživanja potvrđuju i kako se pomoću pismenosti mogu tumačiti politički ciljevi i ideološke vrijednosti.[3] Upravo će ova tvrdnja biti dokazana u ovom radu, i to na primjeru (ne)pismenosti u Jugoslaviji. Bit će pokazano da nije moguće govoriti o pismenosti/nepismenosti nakon Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije, a da ju ne povežemo s politikom KPJ i društveno-gospodarskim smjernicama koje su bile određene na partijskim sastancima.

Definicije s kraja 20. stoljeća pokazuju koliko je kompleksno i teško definirati pismenost. Vrijedno je istaknuti sljedeću definiciju pismenosti: „Pojam pismenosti proteže se kako na identifikaciju sadržajne, kontekstualne, glasovne, grafičke, sintaktičke i žanrovske komponente onoga što se čita, tako i na sposobnost logično strukturiranog pisanja, uz korištenje jasnog i čitljivog rukopisa.“ Objasniti uspjeh/neuspjeh opismenjavanja vrlo je komplicirano zato što na njega utječe jako velik broj faktora koje je potrebno detaljno razraditi i objasniti. Dodatnu kompleksnost stvara i teško utvrđivanje kriterija pismenosti. Takve informacije i znanstvene spoznaje o složenosti pismenosti nisu bile dostupne u socijalističkoj Jugoslaviji, o njima se nije raspravljalo i zato su tijekom opismenjavanja

[1] NEIJS, Karel. *Literacy Primers: Construction, Evaluation and Use*. UNESCO, 1961., 9.; ŠOLJAN, Nikša Nikola. *Adult Education in Yugoslav Society*. Zagreb: Andragoški centar, 1985., 69; „Socijalna isključenost“. Hrvatska enciklopedija. Pristup ostvaren 19.1.2019., http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56929; „Functional Literacy“. Free online Encyclopedia. Pristup ostvaren 18.9.2018., https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/functional-literacy.

[2] STEWARD T., Margaret. „Literacy, theories of“. *Encyclopedia of Educational Leadership and Administration,* ur. Fenwick W. English. London: Thousand Oaks, vol. 2., 2006., 618; ŽARKOVIĆ, Slobodan, BALABAN, B. „Ispitivanje pismenosti“. *Studije i analize* (1955.), br. 7: 6.

[3] STEWARD, „Literacy, theories of“, 617; KNAFLIĆ, Livija. „Psychological Aspects of Literacy“ (izlaganje sa skupa), *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 7 (2014.), br. 1: 42.

stanovništva nastali brojni problemi. Sve do popisa stanovništva iz 1953. malo brige vodilo se o stvarnoj i formalnoj pismenosti (osoba može pročitati tekst, ali ga ne razumije).[4]

U francuskom programu za prvi razred osnovne škole čitanje je stavljeno u izravan odnos s razumijevanjem, što znači da čovjek komunicirajući s pročitanim sadržajem razvija svoju kulturu i sve svoje ljudske dimenzije. Nepoznavanje i nesposobnost čitanja i pisanja mogu se tumačiti i kao odsutnost osobe iz kulturnog života, jer upravo pismenost omogućuje djelovanje u „društveno-ekonomskom i kulturnom kontekstu".[5] Osim što povezuje kulturu i jezik, pismenost proširuje i upotrebu jezika,[6] a mentalni procesi razvijaju se bolje i brže ako čovjek čita i promišlja o pročitanome. Sovjetski neuropsiholog Alexander Luria u svojem je istraživanju utvrdio da nepismene osobe drugačije shvaćaju svijet jer ne koriste formalne deduktivne postupke (zaključivanje), a mišljenje im nije čisto logično.[7]

Potrebno je nešto reći i o pojmu suprotnom pismenosti, a to je nepismenost. Važno je istaknuti da je tijekom velikog dijela povijesti nepismenost izazivala negativne konotacije, da su nepismene osobe ili analfabeti bile vrlo često stigmatizirane i da je nepismenost bila vezana uz gospodarski slabo razvijena područja. Možemo ju definirati kao „nepoznavanje pisma s posljedičnom nemogućnošću čitanja i pisanja na materinskom jeziku." Posjedovati vještinu čitanja i pisanja značilo je biti u velikoj prednosti pred nepismenim osobama. Pismenost je tijekom povijesti korištena za podržavanje hijerarhijskih društava, bila je vezana uz elite i centre moći te je korištena i kao oruđe dominacije.[8] Tijekom brojnih stoljeća pismenost je bila usko ograničena na društveni sloj državnih službenika, vršitelja vjerske dužnosti, trgovce i plemstvo koje je posjedovalo bogatstvo, moć, status i znanje, dok su svi ostali bili u podređenom položaju. U 19. stoljeću svaka vrsta grijeha vezivana je uz neobrazovane ljude, a u 20. stoljeću nepismenost se povezivalo s nerazvijenošću, zaostalošću

---

[4] STRIČEVIĆ, Ivanka. „Problematika pismenosti i čitanja u svijetu", *Hrčak: glasilo Hrvatskoga čitateljskog društva* (1997.), br. 5: 6, 7; DIMIĆ, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad", 1988., 131; SNOW, Catherine. E. et al. *Unfullfillled Expectations: Home and School Influences on Literacy*. Cambridge: Harvard University press, 1991., 10; ŽARKOVIĆ, BALABAN, „Ispitivanje pismenosti", 6.

[5] ŠABIĆ, Ana Gabrijela et al. *Priručnik za Hrvatsku početnicu: prinosi metodici početnog čitanja i pisanja*. Zagreb: Školska knjiga, 1995., 9; HAVELOCK, Eric. *Muza uči pisati: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*. Zagreb: AGM, 2003., 51.

[6] NEIJS, *Literacy Primers*, 9.

[7] HAVELOCK, *Muza uči pisati*, 51, 52. Nepismeni su prepoznavali geometrijske oblike, ali su krug nazivali tanjurom, sitom, vjedrom ili satom. Kod njih je primijećeno odsustvo kategorijalnog mišljenja.

[8] *Education for All: Literacy for Life; EFA Global Monitoring Report*. Paris: UNESCO, 2006., str. 162. UNESDOC, Digital Library. Pristup ostvaren 15.6.2019., https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141639; TAYLOR, Maurice C., DRAPER, ur. *Adult Literacy Perspectives*. Toronto: Culture Concepts inc., 1989., 31. Education Resources Information Center. Pristup ostvaren 15.7.2019., https://www.eric.ed.gov; „Nepismenost". Pristup ostvaren 20.7.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43422; ČEPIĆ, Renata. „Pismenost odraslih u društvenom kontekstu". Magistarska radnja, Pedagoški fakultet, Sveučilište u Rijeci, 1997., 101.

i gospodarskim problemima.[9] Nova istraživanja potvrđuju prijašnja razmišljanja i donose nove poglede na nepismenost. U suvremenom dobu nepismenost kao posljedicu ima neobrazovanost, nekvalificiranost, nezaposlenost, siromaštvo, neimaštinu, osjećaj beskorisnosti i dovodi do istiskivanja nepismenih na rub svih događanja.[10] Najnovija istraživanja idu korak dalje. Neurološka istraživanja znanstvenika sa sveučilišta Columbia University u New Yorku iz 2019. potvrdila su da nepismene osobe imaju tri puta veću vjerojatnost razvijanja demencije od pismenih. Zaključili su da vještine čitanja i pisanja pomažu „u održavanju zdravog mozga", daju „cjeloživotne prednosti" u odnosu na nepismene i jačaju „mozak na mnogo načina koji mogu pomoći u sprečavanju ili odgađanju pojave demencije".[11]

U 20. stoljeću u brojnim državama nepismenost je postala veliki problem i uteg razvoju njihova društva i gospodarstva zbog pokrenutih modernizacijskih procesa. Budući da održavanje takvog stanja u svijetu nakon Drugog svjetskog rata više nije bilo moguće, počela su se razvijati intenzivna i sveobuhvatna promišljanja o važnosti pismenosti i potrebama modernih društava. U Jugoslaviji i svijetu pokrenuti su veliki programi opismenjavanja stanovništva. Osim samih država, u rješavanje tog problema uključile su se i međunarodne organizacije. Važan poticaj dao je UN preko organizacije UNESCO, koja je osnovana kako bi poticala razvoj obrazovanja, znanosti i kulture. Diljem svijeta redovito su održavane konferencije o pismenosti ili obrazovanju odraslih te se tijekom druge polovice 20. stoljeća pokušavao riješiti problem nepismenosti.

Nakon Drugog svjetskog rata počeli su se razvijati kompleksniji pogledi na pismenost. Pojavile su se nove definicije i vrste pismenosti i sve je više u upotrebu ulazio pojam funkcionalne pismenosti. Tijekom povijesti često se mijenjala definicija pismenosti, pismene osobe te razina pismenosti potrebna za funkcioniranje u trenutnim životnim okolnostima. Popisima stanovništva od druge polovice 19. stoljeća i kroz prvu polovicu 20. stoljeća nije se precizno definirala pismenost, ali nije se mogao ni utvrditi točan broj pismenih osoba. Razlog je u tome što se nije vodila briga o provjeri znanja „pismenih" osoba ni o velikom broju

[9] *Education for All: Literacy for Life*, 190; „Literacy". U: *International Encyclopedia of Adult Education*. ENGLISH, Leona M, ur. New York, Palgrave Macmillan, 2005., 382-384.
[10] VICAN, Dijana. „Predrasude u obrazovanju odraslih", *Hrčak: glasilo Hrvatskoga čitateljskog društva* (2003.), br. 17: 15, 16; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 156.
[11] „People Who Cannot Read May Be Three Times as Likely to Develop Dementia". Pristup ostvaren 17.11.2019., https://www.aan.com/PressRoom/Home/PressRelease/2756; RENTERÍA, Miguel Arche et al. „Illiteracy, Dementia Risk, and Cognitive Trajectories Among Older Adults with Low Education". Pristup ostvaren 17.11.2019., https://n.neurology.org/content/early/2019/11/12/WNL.0000000000008587

polupismenih ljudi.[12] U Jugoslaviji se tek od kraja 50-ih pokušava preciznije definirati pojam pismenosti. Sjedinjene Američke Države (dalje SAD) odmah su nakon Drugog svjetskog rata pokrenule kvalitetnije definiranje pismenosti i to je utjecalo na razvoj andragoške teorije i prakse. U SAD-u je 1947. u okviru popisa stanovništva jasno definirana funkcionalna pismenost/nepismenost. Svaka osoba koja je imala manje od pet razreda osnovnog školovanja opisana je kao funkcionalno nepismena.[13]

Američki pedagog William S. Gray definirao je funkcionalnu pismenost kao skup vještina i znanja čitanja i pisanja koje pojedincu pružaju mogućnost uključivanja u sve aktivnosti u kojima je pismenost uobičajena za određenu kulturu ili grupu te preko kojih je moguće neovisno izraziti samoga sebe. Poticaj za razvoj ovakve pismenosti došao je nakon Drugog svjetskog rata. Tada je, na inicijativu UN-a, pokrenuta međunarodna borba za širenje pismenosti. Godine 1948., odlukom UN-a u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima*, obrazovanje je postalo sastavni dio ljudskih prava. U Danskoj je 1949. održana konferencija UNESCO-a na kojoj je zaključeno da se obrazovanjem odraslih pomaže prevladati jaz između masa i elita. Godine 1958. na konferenciji UNESCO-a usvojena je kasnije najcitiranija definicija o pismenoj osobi kao onoj koja samostalno i s razumijevanjem može pročitati i napisati kraću rečenicu iz svakodnevnog života. Već 1960. na sastanku u Montrealu zagovaralo se rješavanje problema nepismenosti u samo nekoliko godina. Na konferenciji u Perzepolisu 1975. pismenost je potvrđena kao temeljno ljudsko pravo, a i u idućim deklaracijama UNESCO-a pismenost je shvaćena kao preduvjet ljudskog razvoja. Kod svih navedenih rasprava govorilo se o trima glavnim ciljevima opismenjavanja odraslih, a to su: stjecanje osnovnih vještina pismenosti, pismenost za određene namjene i primjene te pismenost za društveni i politički angažman. Godine 1978. na konferenciji UNESCO-a definirano je da funkcionalno pismena osoba aktivno tijekom života koristi vještine čitanja, pisanja i računanja za vlastiti razvoj i razvoj zajednice tj. poistovjećena je s doživotnim obrazovanjem.[14]

---

[12] STIPETIĆ, Vladimir. „Pismenost i razvoj. Jedno stoljeće u eliminaciji nepismenosti na teritoriji SR Hrvatske (1880-1980)“, *Naše teme: časopis za društvena pitanja* (1987.), izv. br: 2456; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V. Stanovništvo po pismenosti. Beograd: Državni zavod za statistiku, 1955., uvod. Engleska je 1931. prva ukinula popisivanje nepismenih, a ubrzo i ostale zapadnoeuropske zemlje.

[13] „Functional Literacy“. Pristup ostvaren 18.9.2018., https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/functional-literacy.

[14] „Literacy“. UNESCO. Pristup ostvaren 18.9.2018., https://en.unesco.org/themes/literacy-all%20; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 5; *Education for All: Literacy for Life*, 136, 153, 162, 218; SAMOLOVČEV, Borivoj. *Obrazovanje odraslih u prošlosti i danas*. Zagreb: Znanje, 1963., 173; NEIJS, *Literacy Primers*, 12; *Education for All: Literacy for Life*, 154.

Rad i postignuća država i organizacija u širenju pismenosti pratila su opsežna znanstvena istraživanja. U drugoj polovici 20. stoljeća dogodila se eksplozija istraživanja teorije i prakse pismenosti. Jedan od najznačajnijih američkih i svjetskih andragoga-teoretičara Malcolm S. Knowles početkom 50-ih napisao je da obrazovanje odraslih treba dovesti do promjene u čovjeku kako bi on postao koristan i sposoban član društva.[15] Potrebno je istaknuti i rad brazilskog pedagoga Paula Freira koji je u svojim radovima pisao o društvenom značenju pismenosti. Njegove ideje i zaključci bitni su za lakše shvaćanje položaja u kojem su se nalazile nepismene osobe u Jugoslaviji, ali i za odnos politike prema problemu nepismenosti. Istraživanjima je utvrdio da je nepismenost „znak nejednakosti među ljudima“, da su nepismene osobe najčešće marginalizirane, slabe, potlačene, siromašne skupine ljudi koje su „isključene iz društvenih, kulturnih, ekonomskih i političkih mreža“ te je istaknuo da se pismenost može iskoristiti za „pokoravanje“, ali i za osposobljavanje/oslobađanje ljudi.[16]

Temom nepismenosti i razvijenosti gospodarstva bavili su se i ekonomisti. Kanadsko-američki ekonomist John K. Galbraith o tome je pisao u knjizi *Priroda masovnog siromaštva*. On je ustanovio da izolirano i siromašno seosko stanovništvo obrazovanjem i aktivnim korištenjem pismenosti može dobiti „pristup svijetu koji se nalazi izvan kulture siromaštva“.[17] Jugoslavenska vlast bila je na tragu tih spoznaja i obilno je koristila i isticala svoju povijesnu misiju cjelokupnog oslobođenja čovjeka od svakog ugnjetavanja i svih zaostalosti.[18] U Jugoslaviji je naglašavano da pismenost oslobađa od zla i utega prošlosti, ali u isto vrijeme vlast je opismenjavanjem provodila „pokoravanje“ i usmjeravanje stanovništva prema svojim ciljevima. Partija je započela historijski velik proces opismenjavanja, ali je on bio snažno indoktriniran i vodio je prema samo jednom cilju, uspostavi socijalizma.

Pedagog Paulo Freire razvio je još jednu ideju o tome da se iz rezultata opismenjavanja razvija ideja kritičkog promišljanja čovjeka o sebi i svijetu. Po njegovim riječima „pisanje je čin stvaranja povijesti, kulture i ljudskog bića“. I kod drugih autora nalazimo misao da kulturu razvijaju kultivirane, odgojene i obrazovane osobe. Iz navedenog proizlazi da pismenost ima važnu socijalnu i kulturnu dimenziju, „namijenjena je društvenom okruženju“ i preko nje se odvija važan dio društvene komunikacije. Prema tome, kulturu možemo definirati kao

[15] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 162.
[16] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 45, 46, 102, 103.
[17] STIPETIĆ, „Pismenost i razvoj“, 2470, 2471.
[18] SAMOLOVČEV, Borivoj. *Osnovi andragogije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966., 291, 292.

očitovanje čovjeka prema sebi i drugima, koje se izražava i kroz odgojno-obrazovno područje.[19]

U socijalizmu je kultura također imala veliku važnost i vlast je planirala znatna dostignuća na tom polju kada se riješi nepismenost. Jugoslavenska kulturna politika imala je emancipatorsku ulogu jer je opismenjavanjem htjela kulturu približiti seljačkim i radničkim slojevima i povećati interes cjelokupnog stanovništva za nju.

Brojna istraživanja i autori ističu da se pismenost i kultura nalaze u međuovisnosti i da pismenost/nepismenost utječe na velik broj područja čovjekovog života. O tome je u magistarskom radu pisala i Renata Čepić koja tvrdi da pismenost treba promatrati kao ne statičnu pojavu koja je uvijek povezana s gospodarskim i političkim okruženjem te da ju treba stavljati u društveni, psihološki i ekonomski kontekst u kojem se nalaze nepismeni.[20] „Pojam pismenosti uvijek je dio neke kulture i tradicije, on ima svoje povijesne, političke, društvene i ideološke osobitosti“. Sam pojam označava puno „više od čitanja i pisanja, to je način komunikacije, stjecanje znanja, učenje jezika, razvoj kulture“.[21]

Iz svih iznesenih definicija možemo utvrditi da pismenost/nepismenost uvijek moramo promatrati u društveno-gospodarskom kontekstu i iz toga proizlazi da je pismenost kompleksan pojam koji je promjenjiv kroz vrijeme ovisno o političkim, društvenim i ekonomskim okolnostima te da je za potpuno razumijevanje ovog pojma potreban interdisciplinarni pristup. Posjedovanje vještina pisanja i čitanja temelj je bez kojeg se ne može živjeti u modernom društvu, a njihovo održavanje i korištenje doprinosi punoj izgradnji pojedinca, društva i gospodarstva. Takvo promišljanje postojalo je i u jugoslavenskom primjeru poratnog opismenjavanja, ali je takva brzo stečena pismenost kod velikog broja opismenjenih ostala na najnižoj razini i nije se razvijala, čak se i gubila.

[19] ŠABIĆ, *Priručnik za Hrvatsku početnicu,* 10; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 103; KNAFLIĆ, „Psychological Aspects of Literacy“, 46.
[20] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 4, 7, 23,
[21] DIJANOŠIĆ, Branko. „Prilozi definiranju pojma funkcionalne pismenosti“, *Andragoški glasnik* (2009.), br. 1: 27, 28.

4.1. Kriteriji socijalističke pismenosti u Jugoslaviji poslije Drugog svjetskog rata

Nepismenost je u poratnoj Jugoslaviji promatrana kao širi socijalni, politički i kulturni problem i iz tog pogleda proizlazi prvi dio tumačenja pismenosti. Za pojašnjavanje pristupa pojmu pismenosti trebamo u obzir uzeti još jednu informaciju. U razdoblju od 1945. do 1952. obrazovanje odraslih još uvijek se promatralo s pedagoškog stajališta zato što je pedagogija bila znanost o odgoju naraštaja i još ne možemo govoriti o andragogiji kao samostalnoj disciplini. Jugoslavenski andragozi iz 60-ih godina koji su pisali o povijesti obrazovanja odraslih uvijek su temelje nalazili u radničkim pokretima diljem Europe i pokretima za opismenjavanje. Posebno su se divili radu s odraslima u SSSR-u. Partija je u poratnom vremenu po uzoru na SSSR polazila od postavke da je moguće obrazovati i odgojiti, ako treba, i „preodgojiti" odraslog čovjeka. S posebnim žarom istaknute su dvije misli: „Učiti nikada nije kasno," i „Želja za znanjem ušla je u sve kuće, u sva srca".[22] Cijelo narodno prosvjećivanje vođeno je idejom da nema problema koji KPJ ne može riješiti i da narodne mase žele obrazovanje.

S obzirom na to da je nakon rata došlo do raskida s „buržoasko-građanskom pedagogijom" u teoriji i praksi, nova jugoslavenska/socijalistička pedagogija stavljena je pod izravan utjecaj partijske, ali ne i znanstvene zajednice. Time je zaustavljen ulazak naprednih američkih i europskih ideja odgoja i obrazovanja djece i odraslih u jugoslavensku pedagošku znanost. Već u jesen 1945. jugoslavenski pedagozi Stjepan Pataki, Miloš Janković i Vlado Schmidt posjetili su SSSR, povezali se sa sovjetskom pedagogijom i nekritički prihvatili „vjerovanje u njezinu progresivnost".[23] Nakon rata Partija je bila pred velikim izazovom/prilikom, iz kaotičnog stanja odgojno-obrazovnog sustava pokrenuti ambiciozan plan ukidanja nepismenosti, produljiti obavezno školovanje na sedam/osam razreda te stvoriti jedinstvenu školu i „razviti različite oblike obrazovanja uz rad". Zato je već u listopadu 1945. donesen Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju (primijenjen od školske godine 1946./1947. za svu djecu između 7 i 15 godina), a 1952. škola je produžena na osam godina. Svi napori za

[22] Vidi u SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 21-36, 166; KATIĆ, Milan (1947.) *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film, Jadran film. Pregled filma ostvaren u Hrvatskom filmskom arhivu 16.7.2018.; Hrvatski školski muzej (dalje HŠM) A 1493, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje MPNRH). Nastavni plan i program za učiteljske škole, Ministarstvo prosvjete, 1946./1947., str. 6.

[23] FRANKOVIĆ, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958., 464, 465; BIONDIĆ, Ivan. *Raspuća hrvatskog učiteljstva: (od sekularizma do boljševizma)*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994., 63, 64; PUŽEVSKI, Valentin. „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990.", *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), Školstvo u XX. stoljeću: radovi predstavljeni na Stručno-znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem - Zagreb, 25.-27. listopada 2001. godine povodom 100. obljetnice Hrvatskoga školskog muzeja, 91.

podizanje prosvjete u Jugoslaviji u kasnijim desetljećima potvrdili su ispravnost ovog puta i važnost institucionalnog obrazovanja kao „stroja pismenosti“ i njihove vrlo bliske veze.[24]

Poslijeratna jugoslavenska pedagoška znanost nije bila razvijena te se oslanjala na prevedene knjige iz sovjetske pedagogije. „Takve prilike imale su za posljedicu dosta površno znanje pedagogije i nedovoljno široku i solidnu opću kulturu mladih učitelja“.[25] U poratnom vremenu izdan je mali broj pedagoških izdanja, prevladavala je orijentiranost na pitanja organizacije nastave i moralno-političkog odgoja učenika. Nakon izbacivanja tzv. „zaostalih“ pedagogija izostao je razvoj i korištenje znanstvenih metoda, pedagoški rad sveden je na promatranje rada u školama, stvaralo se opće zaključke, a izostalo je iznošenje specifičnih zaključaka, deduciralo se smjernice za praktični rad iz općih ideoloških i političkih stavova.[26]

Utjecaji i dostignuća pedagogije i tzv. nove škole koji su u međuratnom razdoblju stigli iz Njemačke, Austrije i drugih zemalja, dobro su se ukorijenili u Hrvatskoj do početka Drugog svjetskog rata. Temeljne postavke novog pedagoškog rada s djecom, ali i odraslima bile su razvoj individualnih sposobnosti, poštovanje razlika i slobodan izbor.[27] U rad s odraslima uključile su se građanske inicijative i opismenjavanje odraslih nije bilo strogo ograničeno političkim odredbama. Od 1945. do 1950. država je preuzela glavnu riječ u usmjeravanju znanosti i radu na obrazovanju odraslih. Time je spriječen studiozniji pristup rješavanju problematike rada s nepismenim ljudima i zaustavljeno je iznošenje novih, drugačijih ideja pa i eksperimentiranje s novim načinima poučavanja. To je i glavna zamjerka poslijeratnog socijalističkog opismenjavanja, nedostatak kvalitetnijeg pristupa utemeljenog na znanstvenim dostignućima i onemogućavanje razvoja građanskih inicijativa kao prije rata.

Cjelokupan rad u poslijeratnom vremenu odvijao se na sljedeći način. Postojalo je puno organizacijskih oblika i institucija koje su brzo, masovno i stihijski radile i nestajale, teorijski radovi bili su „više faktografska eksplikacija postojećeg nego naučno, sistematizirana, provjerena i verificirana teorija“, ključni nedostatak bila su empirijska istraživanja, a cijeli

---

[24] SMILJANIĆ, Vlatko. „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata u svjetlu dokumenata sukobljenih strana“. Hrvatski studiji, rad predan na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019., 23. Pristup ostvaren 26.10.2019., https://apps.unizg.hr › rektorova-nagrada › javno › radovi; STEINMANN, Zora. *Obavezno školovanje u SR Hrvatskoj, demografski faktor, materijalne i kadrovske osnove*. Zagreb: Školska knjiga, 1964., 8, 9; NADIN, Mihai. *The Civilization of Illiteracy*. Dresden: Dresden University Press, 1997., 282, 293.

[25] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 452.

[26] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 464, 467.

[27] MUNJIZA, Emerik. „Problem kontinuiteta i diskontinuiteta između stare i nove škole“. *Anali za povijest odgoja* 4 (2005.), 10-13; RADEKA, Igor. „Konstituiranje pedagogije i pojava pedologije u Hrvatskoj“, *Anali za povijest odgoja* 3 (2004.), 22; BATINIĆ, Štefka, RADEKA, Igor. „Od reformne do alternativne pedagogije: pokušaji drugačije škole u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, *Acta Iadertina* 14 (2017.), br. 1: 52, 53.

proces prosvjećivanja ostao je na razini društveno-političke i prosvjetne akcije.[28] Kada se u poratnoj Jugoslaviji pisalo i govorilo o obrazovanju odraslih, polazilo se od ideje da treba otkloniti društvenu zaostalost kako bi se provela socijalistička preobrazba društva.

Temelje socijalističke pismenosti trebamo povezati i s ratnim vremenom. Partija je iz širenja ratne pismenosti vukla nekoliko pouka koje su prebačene u narodno prosvjećivanje od 1945. do 1952. godine. Kao i u ratnom vremenu, nastavljeno je poučavanje slova po analitičko-sintetičkoj metodi te korištenje velikog broja raznih pisanih materijala za poučavanje analfabeta (parole, zidne novine, štampa…). Preuzeta je i prilagodba uvjetima rada, povezivanje stečenih znanja sa životom i NOB-om i uključivanje kulture u tečajeve (usmene i zidne novine, priredbe, zborovi...).[29]

Kriteriji za određivanje pismenosti u poslijeratnoj Jugoslaviji bili su vrlo niski, ali unatoč tome od opismenjavanja se očekivala velika politička korist. Do 1950. možemo govoriti da prevladava najniža razina pismenosti, tzv. „alfabetska pismenost“, a od 1950. počinje se razvijati kompleksnija funkcionalna pismenost (čitanje, pisanje, slušanje, govorenje). Tumačenje i razumijevanje alfabetske pismenosti zadržavalo se na razini razlikovanja pismene i nepismene osobe.[30] Ovoj problematici nije se pristupalo iz znanstvenih spoznaja i utemeljenja, nego se više-manje sve svodilo na političku važnost, a to će se pokušati potvrditi u disertaciji. Najveći uzor u rješavanju nepismenosti bio je Sovjetski Savez i KPJ je po tom modelu smatrala „da se sveopće podizanje prosvjete za široke narodne mase može ostvariti samo u okviru izgradnje socijalističkog društva“.[31] Po uzoru na SSSR i Jugoslavija je htjela provesti brzo, masovno i kvalitetno opismenjavanje koje će biti čvrsti temelj razvoja kulture u narodu. Prva dva zadana cilja bilo je moguće ostvariti, ali je treći zadavao velike probleme. Za poslijeratna masovna opismenjavanja diljem svijeta pa tako i u Jugoslaviji vrijedilo je pravilo da je cilj bio „ograničen samo na tzv. tri R (Reading, wRiting in aRithmetic) i nije bio

[28] *Suvremena andragoška teorija i praksa u Jugoslaviji*. Prvi kongres andragoga Jugoslavije, svezak 16., Zagreb: Savez narodnih i radničkih sveučilišta SR Hrvatske, 1969., 30; MRMAK, Ilija. *Metodološki problemi daljeg razvoja andragogije u našoj zemlji.* Beograd: Prvi kongres andragoga Jugoslavije, 1968., 2.
[29] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih,* 11; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a*. Zagreb: Andragoški centar, 1985., 155.
[30] DIJANOŠIĆ, „Prilozi definiranju pojma funkcionalne pismenosti“, 26; KNAFLIĆ, Livija, ILERŠIĆ, Ana. „Pismenost u selu u Sloveniji“, *Sociologija sela* 44 (2006.), br. 174: 400.
[31] Hrvatski državni arhiv (dalje HDA) 1081, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (dalje SSRH), hemeroteka, kut. 1914. „Borba za pismenost“, *Naprijed,* 8.10.1948., 4.

usmjeren osposobljavanju za društvene, državne i gospodarske uloge“. Dodatni problem u Jugoslaviji bio je i taj što je politički sustav bio manje osjetljiv prema individualnostima.[32]

O problemima masovnog opismenjavanja pisali su Daniel i Lauren Resnick i njihov članak može nam pomoći rasvijetliti problematiku postizanja razine pismenosti u poslijeratnoj Jugoslaviji. Oni su utvrdili da je moguće postići ili nisku razinu pismenosti za velik broj ljudi ili visoku razinu pismenosti za mali broj ljudi tj. za elite te da je težnja prema visokoj razini pismenosti pojava novijeg vremena.[33] Ovome treba pridodati brzinu kojom je Partija htjela ostvariti opismenjavanje stotina tisuća ljudi svih dobnih skupina. Iz svega navedenog vidljivo je da KPJ unatoč dobrim željama i velikim planovima nije imala šansu postići sve predviđeno, nego samo dio toga.

Godine 1947. Komitet za školu i nauku pri Vladi FNRJ definirao je kako odrediti tko je pismena osoba. To je bila osoba koja je završila osnovnu školu ili analfabetski tečaj i dobila potvrdu ili osoba koja nije pohađala ni osnovnu školu ni tečaj, a njezina je pismenost provjerena od strane prosvjetnih organa te je izdana odgovarajuća potvrda. Problem je bio što nije postojala jasno i precizno definirana razina potrebnih znanja da bi osoba bila proglašena pismenom. U časopisu *Savremena škola* iz veljače/ožujka 1947. opisana je pogrešna praksa ubrajanja u pismene osobe onih koji se znaju samo potpisati.[34] Prvi poslijeratni popis stanovništva u Jugoslaviji napravljen je 1948. i trebao je utvrditi broj analfabeta i pismenih osoba. Međutim nije postojao kriterij za određivanje tko je pismen, sve je zavisilo od subjektivnog shvaćanja popisivača i popisane osobe i to je dovodilo do grešaka u popisu. Popisivači su u popisnici trebali zabilježiti da li osoba čita i piše, samo čita ili je nepismena, ali u konačnoj obradi podataka iznosio se samo broj pismenih i nepismenih stanovnika, a to znači da su u pismene uvršteni i polupismeni. Kriteriji određivanja pismenosti bili su puno blaži nego tijekom popisa 1953. kada su pismenim osobama proglašeni oni koji znaju čitati i napisati jednostavan tekst.[35] Takvo definiranje pismenosti bilo je na tragu trendova u svijetu

---

[32] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 55; JERGOVIĆ, Mato. *Jedinstvo rada i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske, 1980., 35.

[33] RESNICK, Daniel, Lauren RESNICK. „The Nature of Literacy: An Historical Exploration“, *Harvard Educational Review* 47 (1977.), br. 3: 370.

[34] PEROŠEVIĆ, Nenad, KRIVOKAPIĆ, Miloš. „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1047-1951)“, *Annales. Series historia et sociologia* 26 (2016.), br. 2: 320. Pristup ostvaren 20.11.2018., https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VN3GL9ZD; MENCEJ, Martin. „Petogodišnji plan razvitka narodne privrede i naši zadaci“, *Savremena škola* (1947.),br. 2-3: 7.

[35] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 9, 10, 11; ŽARKOVIĆ, BALABAN, „Ispitivanje pismenosti“, 25. Osobe s niskim stupnjem obrazovanja ili bez njega koje su teško i sporo sricale slova i znale se samo potpisati, sebe su mogle smatrati pismenima, a zapravo su bile praktično nepismene; SPEHNJAK, Katarina. „Narodna fronta u Hrvatskoj kao instrument partijskog monopola 1945.-1952.“.

koji su nastojali bolje definirati pismenost, prilagoditi definiciju, ali i pristup opismenjavanju u skladu s promjenama koje su se događale u društvu i gospodarstvu.

U promišljanju o kriterijima pismenosti u Jugoslaviji toga vremena pomoći će nam i istraživanja iz 80-ih godina. Njima je utvrđena povezanost složenosti društvenog konteksta i stupnja gospodarskih, socijalnih i građanskih prilika u zemlji s oblicima i funkcijom pismenosti koja se traži u tom vremenu i u tim prilikama.[36] Nakon rata vlast je u Jugoslaviji odredila i nametnula svoje okvire društveno-gospodarskog razvoja i zbog brzine promjena nije bilo potrebe niti se stiglo inzistirati na boljoj pismenosti.

U Ministarstvu rada nastao je 1946. dopis koji nam daje uvid u određivanje pismenosti za učenike koji su ulazili u privredu. U *Zakonu o učenicima u privredi* davala se uputa da svi koji žele krenuti u naukovanje moraju biti „pismena lica". Zbog teškog poratnog stanja nije se tražio uvjet završena četiri razreda osnovne škole, nego se pismenost mogla dokazati potvrdom iz osnovne škole, prosvjetnih vlasti ili prosvjetnog referenta nakon ispitivanja znanja, ali bez formalnog ispita i naglašeno je da „pismenost treba široko tumačiti".[37] Drugačije mišljenje imalo je Ministarstvo prosvjete, što je razumljivo jer nije brinulo o radu, nego o razini pismenosti stanovništva. Ono je u skladu sa svojom funkcijom imalo visoke ambicije i sljedeću viziju: „Pismenost je zato da se možemo služiti knjigom i da možemo pratiti nauku".[38] U knjižici *Upute za rad na tečajevima za pismenost* iznesene su preporuke što se očekuje od polaznika. Cilj opismenjavanja bio je polaznike naučiti „pravilno, okretno i s razumijevanjem čitati i pisati", potaknuti korištenje ovog znanja u svakodnevnom životu, a preporučivalo se učenje i drugog pisma.[39] Iz prikazanog je vidljivo da je u poratnoj Jugoslaviji postojao širok raspon tumačenja pismenosti i to je dodatno stvaralo probleme.

Prve pokušaje znanstvenog promišljanja o opismenjavanju nalazimo u knjizi *Uvod u opću pedagogiju* Stjepana Patakija izdanoj 1948. godine. To je prva pedagoška knjiga u Hrvatskoj pisana u novim okvirima socijalizma i u njoj se autor osvrnuo na opismenjavanje. To je „posao izvanredno velikog zamašaja, koji traži dobru organizaciju, mnogo upornosti i

---

Doktorska disertacija, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, 1995., 238; MENCEJ, „Petogodišnji plan razvitka", 7.

[36] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 39, 44.

[37] Državni arhiv Varaždin, sabirni centar Krapina (dalje DAVŽ SCKR) 33, Narodni odbor kotara Pregrada 1945.-1955. (dalje NOK Pregrada), kut. 99. Pojam „pismenost" iz čl. 2. Zakona o učenicima u privredi, Ministarstvo rada, 5.12.1946.

[38] HDA 291, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (dalje MPNRH), kut. 2. Smjernice rada na narodnom prosvjećivanju, za usmene novine, Joco Radaković, str. 2.

[39] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Knjižica *Upute za rad na tečajevima za pismenost*, izdanje Odjela za narodno prosvjećivanje.

zalaganja".[40] Problem je bio što se sve zaustavljalo na inzistiranju na pregalačkom radu i u cijelom odlomku o narodnom prosvjećivanju ne nalazimo pristup koji bi vodio prema studioznom i dubinskom rješavanju uočenih problema na analfabetskim tečajevima. Godine 1950. prvi put nailazimo na pokušaj podizanja kriterija za određivanje pismenosti. U zapisniku savjetovanja kulturno-prosvjetnih sekcija Oblasnog odbora Saveza boraca komentirano je da se „u nepismene treba ubrojiti i one koji s mukom mogu napisati tek nekoliko riječi".[41] Iako se pred kraj ostvarivanja *Petogodišnjeg plana* pokušavalo pomaknuti pismenost na višu razinu, možemo konstatirati da je u tom vremenskom okviru brzim kampanjskim radom postizana „pismenost preživljavanja" koja se svodila na pisanje jednostavnih rečenica za osnovnu komunikaciju.[42] Od 1950. u Jugoslaviji se počinje govoriti o obrazovanju odraslih u okviru politike samoupravljanja na način da se u obzir uzima društvene potrebe, obrazovnu praksu i teorijske postavke obrazovanja odraslih, a utjecaj novih napora i ideja počinje se osjećati iz SAD-a i Švedske.[43]

Od pedesetih godina počinje se razvijati teorija i praksa obrazovanja odraslih i nastaje nova pedagoška disciplina, andragogija. Razvoj znanosti o obrazovanju odraslih doveo je do smanjenja važnosti narodnog prosvjećivanja te se ono u svijetu i Jugoslaviji počinje smatrati zastarjelim načinom obrazovanja odraslih zbog neriješenih problema. Tek 1959. počinje se pisati o potrebi razmatranja psihološkog pristupa rješavanju problema nepismenosti, a elementarna pismenost proglašena je nedovoljnom za potrebe društva i radnog čovjeka.[44] Ni sredinom 60-ih godina u Jugoslaviji još nije bilo ozbiljnijih istraživanja problematike obrazovanja odraslih. To nije sprečavalo vlast ni istaknute pedagoge da proglase stupanj pismenosti ljudi Jugoslavije višim nego u drugim zemljama zbog društvenih odnosa i svijesti radnog čovjeka. Tako je pedagog Mihajlo Ogrizović pisao da je Partija narodno prosvjećivanje pokrenula s vjerom da odrasli žele učiti zbog osobnog razvoja i doprinosa razvoju domovine. Jugoslavenski andragog Borivoj Samolovčev prvi je počeo pisati o potrebi sociološkog, psihološkog, gnoseološkog i didaktičkog pristupa obrazovanju odraslih, omladine i djece te je shvatio da se čak ni rješavanjem nepismenosti i polupismenosti „ne

[40] PATAKI, Stjepan. *Uvod u opću pedagogiju*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1949., 46.
[41] HDA 1887, Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (dalje SUBNORH), kut 259. Zapisnik sa savjetovanja kulturno-prosvjetnih sekcija Oblasnog odbora Saveza boraca u prostorijama Zemaljskog odbora Saveza boraca, 10.1.1950., str. 5.
[42] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 32, 33.
[43] ŠOLJAN, *Adult Education*, 47.
[44] FILIPOVIĆ, Dragomir. *Obrazovanje odraslih u teoriji i praksi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1967., 49; „Četrdeset godina revolucionarnog i odgojnog djelovanja", *Obrazovanje odraslih* (1959.), br. 4: 9; VUČENOV, Nikola. „Narodni i radnički univerziteti-masovne škole za društveno, političko i ekonomsko obrazovanje proizvođača", *Obrazovanje odraslih* (1960.), br. 5-6: 2.

mogu razriješiti sva pitanja razvitka cjelovite ličnosti radnih ljudi“.[45] Važan doprinos dali su i Dušan Savičević, Mladen Zvonarević, Silvije Pongrac, Ilija Mrmak i ostali. Kako nepismenost nije riješena ni 60-ih godina, i dalje se pisalo da treba „podržavati sve mjere, akcije koje imaju cilj makar i formalno opismenjavanje da bismo se oslobodili tog rudimenta“.[46]

[45] OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Metode obrazovanja odraslih*. Zagreb: Radničko sveučilište 'Moša Pijade', 1966., 12., VUKASOVIĆ, Ante. *Pedagogija*. Zagreb: Alfa, Hrvatski katolički zbor 'Mi', 1994., 258, 260; SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 104, 264; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 128.

[46] DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. *Selo i grad, transformacija agrarnog društva Srbije 1945-1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013., 273; RADAKOVIĆ, Joco. *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946., 27; PAPIĆ, Mitar. *Stazama prosvjete i kulture*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966., 212; PASTUOVIĆ, Nikola. „Razvoj znanosti o obrazovanju odraslih“, *Andragoški glasnik* 12 (2008.), br. 2: 114.

5. NEPISMENOST I PROSVJEĆIVANJE U HRVATSKOJ PRIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

Povijest opismenjavanja stanovništva na prostoru Hrvatske možemo pratiti od druge polovice 19. stoljeća. U vrijeme banovanja Ivana Mažuranića stvoreni su „institucionalni okviri za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“ na temelju javne i besplatne osnovne škole.[47] U popisima stanovništva iz 1870. prvi su put zabilježene nepismene osobe, a s tom praksom nastavilo se u svim idućim popisima stanovništva.[48] Obrazovanje odraslih u Hrvatskoj od polovice 19. stoljeća do početka Drugog svjetskog rata vođeno je idejom narodnog prosvjećivanja, temeljilo se na ideji prosvjetiteljstva, sadržaj je bio prožet idejom otpora prema tuđinskoj vlasti (Matica hrvatska) i vodila su ga društva ili pojedinci. Početkom 20. stoljeća počinje se intenzivnije razvijati pokret za suzbijanje analfabetizma. Osnivaju se razna humanitarno-prosvjetno-kulturna društva, pojavljuju se prvi istraživači problema nepismenosti i počinju se isprobavati metode rada s odraslima, a u smanjivanje nepismenosti uključila se i Kraljevska zemaljska vlada.

Prva dva važna društva osnovana na početku 20. stoljeća bila su Društvo hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabeta iz Zagreba, osnovano 1905., a kasnije preimenovano u Klub ABC (do 1911. opismenjeno 7000 analfabeta). Drugo važno društvo bilo je i Prosvjeta čiji su članovi do 1910. održali 265 tečajeva. Do 1910. broj nepismenih sporo se smanjivao zbog malo učitelja, izbjegavanja pohađanja škole, visoke cijene školovanja i neadekvatne nastave, a najveći rezultati bili su vidljivi u gradovima kroz osnivanje prvih institucija za obrazovanje odraslih kao što su Pučko sveučilište Alberta Bazale, osnovano u Zagrebu 1907. i Seljačko sveučilište koje je 1928. osnovao Jure Turić.[49]

S početka 20. stoljeća treba istaknuti dva istraživača nepismenosti u Hrvatskoj. Prvi je Milovan Zoričić (1850. – 1912.), hrvatski pravnik i statističar. On je 1901. godine prvi napravio analitičko istraživanje uklanjanja nepismenosti u Hrvatskoj i Slavoniji, a drugi je Franjo Anderlić (1857. – 1930.), učitelj iz Zagreba, metodičar i andragog. Njegov glavni

---

[47] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 83, 84.

[48] UJAKOVIĆ, Branka. „Udžbenici za opismenjavanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća“, *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), 241, 242. U Hrvatskoj i Slavoniji 1880. zabilježeno je 77,9% nepismenog odraslog stanovništva.

[49] UJAKOVIĆ, „Udžbenici za opismenjavanje odraslih“, 242; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 84; PONGRAC, Silvija, LAVRNJA Ilija. „Glavne značajke obrazovanja odraslih u Hrvatskoj do danas“, *Obrazovanje odraslih* (1998.), br. 1-4: 38, 39; SAMOLOVČEV, Borivoj, *Obrazovanje odraslih*, 98; „Bazala, Albert“. Pristup ostvaren 1.7.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6396. Bazala se zalagao za širenje prosvjetiteljske ideje i osnivanjem Pučkog sveučilišta pokušao je pokrenuti široko prosvjećivanje. „Turić, Jure“. Pristup ostvaren 1.7.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62754. Turić je bio hrvatski pedagog i književnik koji se zalagao za prosvjećivanje širokih slojeva društva.

interes bilo je opismenjavanje odraslih i za tu je potrebu razradio posebnu metodu poučavanja. Nazvana je Anderlićeva metoda, objavljena je i razrađena 1905. u *Čitanci za abecedarce* i u njoj je autor tvrdio da pismen čovjek nepismenog može naučiti čitati i pisati za deset sati. I prvi učitelj s doktoratom, Sigismund Čajkovac napisao je 1914. knjigu *Uputa za poučavanje odraslih nepismenih* i aktivno se uključio u taj rad. Obrazovni rad s odraslima do kraja Prvog svjetskog rata uglavnom su predvodili istraživači i entuzijasti, a 1925. osnovano je najvažnije hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo iz prve Jugoslavije, Seljačka sloga. Takozvanim „lančanim" opismenjavanjem društvo je pokušavalo proširiti pismenost među seljačkim stanovništvom.[50] Razvilo je širok humanitarno-prosvjetni rad i individualnom metodom nastojalo se opismeniti što više seljačkog stanovništva. Godine 1937. udruženim snagama Seljačke sloge, Kluba ABC i Hrvatskog kulturnog društva Napredak iz Sarajeva postavljen je cilj smanjiti nepismenost na 10%. Na plakatima i „u glasilima Seljačke sloge koristio se rječnik prave kampanje – borben, energičan, mobilizatorski". Veliki napor dao je rezultat i do početka rata opismenjeno je 80 000 ljudi.[51]

Sličan način rada razvio je i fra Didak Buntić u Hercegovini. Smatrao je da opismenjavanje podsjeća na akciju i reakciju, kad jedan nepismeni nauči slova, odmah uči iduće do sebe i tako do iskorjenjivanja nepismenosti.[52] Unatoč pokušajima i naporima pojedinaca i spomenutih društava, nepismenost se vrlo sporo smanjivala. Kraljevina Jugoslavija bila je na predzadnjem mjestu u Europi po broju pismenih osoba, ispred nje bila je samo Rumunjska. Jako je zaostajala za zapadnim i sjevernim europskim zemljama, a to je vidljivo po broju nepismenih kojih je 1931. bilo 6,2 milijuna ili 44,6% od ukupnog broja stanovnika.[53]

U siječnju 1929. u Kraljevini Jugoslaviji proglašena je diktatura, a tečajevi za nepismene stavljeni su pod kontrolu države donošenjem *Zakona o narodnim školama*. Njime je odobreno osnivanje analfabetskih tečajeva od 1. studenog do 1. ožujka za sve nepismene do 25 godina,

---

[50] STIPETIĆ, „Pismenost i razvoj", 2474, 2475; SAMOLOVČEV, Borivoj. „Iz historije obrazovanja odraslih u našoj zemlji", *Obrazovanje odraslih* (1960.), br. 1: 31; „V.I.Lenjin o obrazovanju odraslih", *Obrazovanje odraslih* (1970.), br. 4: 1; UJAKOVIĆ, „Udžbenici za opismenjavanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća", 242; „Anderlić Franjo". Pristup ostvaren 29.5.2019., http://enciklopedija.Izmk.hr/clanak.aspx?id=53115; „Čajkovac Sigismund". Pristup ostvaren 3.12.2019., http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3901

[51] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 24; SPEHNJAK, Katarina. „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga' 1945.-1950.", *Časopis za suvremenu povijest* (1997.), br. 1: 129; LEČEK, Suzana. „Suradnja HKD 'Napredak' i Seljačke sloge u kampanji opismenjavanja", *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004.), br. 3: 1112.

[52] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 98, 99. Fra Didak Buntić razvio je svoju metodu rada s analfabetima tzv. seljačka teza o opismenjavanju.

[53] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Borba za pismenost", *Naprijed*, 8.10.1948., 4; GOLDSTEIN, Ivo. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015., 579.

ali zakon nije obvezivao nepismene na pohađanje tečaja. Potreba za organiziranjem tečajeva bila je velika, po popisu stanovništva iz 1931. u Savskoj banovini bilo je 27,7% nepismenih, a u Primorskoj 57,4%.[54]

Unatoč raširenoj nepismenosti u međuratnom razdoblju, u Hrvatskoj se intenzivno razvijao rad s odraslima pod utjecajem „europske pedagoške i andragoške misli i reformskih pravaca građanske pedagogije“. Napredno učiteljstvo bilo je organizirano u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru, koji je u suradnji sa znanstvenicima i kulturnim djelatnicima razvio velik broj ustanova za odgoj, obrazovanje i prosvjećivanje odraslih osoba.[55] Sva nastojanja i rad na prosvjećivanju naroda naglo su prekinuti 1941. i tada će se ponovno početi razvijati opismenjavanje, ali na drugačijim osnovama.

[54] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 117; LEČEK, „Suradnja HKD 'Napredak' i Seljačke sloge“, 1102.
[55] NIKIĆ, Goran. „Hrvatska bez nepismenih“, *Andragoški glasnik* (2005.), br. 2: 54, 55.

6. OPISMENJAVANJE TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Rat je uzrokovao zastoj i poremećaj školskog sustava i obrazovanja odraslih te je prekinuo rad Seljačke sloge koja je pokrenula opismenjavanje seljačkog stanovništva širih razmjera. Na teritorijima koji su tijekom Drugog svjetskog rata bili pod partizanskom kontrolom, od prvih ratnih operacija radilo se na pokretanju školskog sustava i raznih tečajeva za odrasle. U početku je bilo moguće osnovati samo analfabetske tečajeve „gdje je osim temeljne pismenosti poučavana i nova socijalistička tj. komunistička ideologija". Istaknuto je da se u ratu vrijeme ne smije gubiti na odmor, „to vrijeme treba iskoristiti za učenje pismenosti" i kada se i zadnji nepismeni nauči slova, moći ćemo reći „da smo savladali jednu od osnovnih zapreka punog nacionalnog i socijalnog oslobođenja". Oslobođenje i antifašizam bili su temelj i cilj odgoja i obrazovanja tijekom Drugog svjetskog rata.[56]

Partija je poslije rata često i rado isticala da je istovremeno s NOB-om krenula i borba protiv nepismenosti, da je u najtežim uvjetima opismenjeno više partizanskih boraca i ljudi nego u staroj Jugoslaviji te da je odgoj i obrazovanje odraslih u okviru takve borbe „sasvim prirodno imalo politički akcenat".[57] U filmu *Iz tame u svjetlost* lik partizanskog borca povezan je i s borbom protiv nepismenosti, a istaknuto je sljedeće: „Uz tutnjavu topova borci su i učili, neposredno iza fronte, često odmah poslije boja".[58] Partija je za svoju promociju koristila rezultate u opismenjavanju partizanskih boraca i lokalnog stanovništva oslobođenog teritorija. Problemi funkcioniranja obrazovnog sustava s područja Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH) također su upotrijebljeni kako bi se istaknuli napori i rezultati partizanskog narodnog prosvjećivanja. Ovako je NOK Pregrada 1946. pisao o stanju tijekom rata: „Oružje je zvečilo, prosvjeta je spavala", djeca su samo jednom ili dva puta tjedno išla u školu, iz godine u godinu analfabetizam je rastao sve više, a „o narodnom prosvjećivanju ne može se uopće govoriti jer nije ni postojalo".[59]

Napori koje je KPJ ulagala na oslobođenom teritoriju u razvoj društvenog i kulturnog života korišteni su da bi se prikazalo kako je partizanska borba usmjerena na napredak, a

[56] HŠM A 1493, Ministarstvo prosvjete NRH (dalje: MPNRH). U borbu protiv nepismenosti (bez godine); SMILJANIĆ, „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj", 10; ŽALAC, Tomo. „Socijalistička misao u školi i odgoju u NOB-u i revoluciji". U: *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4-6. prosinca 1974.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1975., 112.
[57] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Borba za potpuno likvidiranje nepismenosti u našoj zemlji", *Borba*, 28.11.1948.; SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 133.
[58] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.
[59] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Stanje školstva za vrijeme okupacije u kotaru Pregrada.

protiv neznanja koje je prikazano kao saveznik zla i protiv nepismenosti koja je opisana kao veliko narodno zlo. Tako se nastojalo pobuditi simpatije ljudi za aktivnu borbu protiv neprijatelja i kako bi ljudi razumjeli našu borbu i protiv koga se bore. Veliku važnost u toj borbi imala je škola i učenje. Godine 1944. u glasilu Narodne fronte *Glas Slavonije*, istaknuta je prva uloga škole: „Da u najkraće vrijeme, na svim poljima i u svakom pogledu suzbije nepismenost, kao veliko i opasno narodno zlo“.[60] Odgojno-obrazovni rad s odraslim ljudima na oslobođenim područjima bio je široko zamišljen i usmjeren na brojna područja. „Pokrenuti su politički, bolničarski i analfabetski tečajevi“.[61] Razvijala se pismenost, zdravlje i higijena, na vojno-političkim treninzima i kursovima općeg obrazovanja sve je podređeno ciljevima NOB-a i političkim temama, sve je očišćeno od idealističkih, religijskih i buržoaskih tema i tumačenja, prožeto utilitarnošću i propagandom kako bi jačala oslobodilačka borba i obnova zemlje.[62]

Socijalistička literatura poslijeratnog vremena glorificirala je rad i organizaciju tečajeva iz ratnog vremena sljedećom tvrdnjom: „Rad na opismenjavanju odraslih i mladih sistematski je bio organiziran i pažljivo planiran, često puta u obliku natjecanja“. Naglašeno je i da se iz ratnog opismenjavanja mogu izvući brojne pouke kao što su domišljatost, strpljivost, izdržljivost te primjena dobre volje i puno ljubavi za rad s nepismenima. Na tečajevima se ljude učilo čuvati pisaljke, pravilno voditi razgovor, a sve je bilo praćeno antifašističkom retorikom kao npr. Što radi vojnik? Tuče fašiste. Isticala se slika umornih boraca koji su i nakon dugog marša još imali snage za tečaj opismenjavanja.[63]

Domišljatosti u organizaciji analfabetskih tečajeva tijekom i poslije rata nije nedostajalo. Kao veliki problem ratnog i poratnog vremena pokazala se nestrpljivost vlasti koja je nastojala ekspresno riješiti nepismenost. U vremenu stalne ratne opasnosti i neizvjesnosti teško se moglo bilo što planirati, pa tako ni tečajevi opismenjavanja nisu dugo trajali.

---

[60] FRANKOVIĆ, Dragutin. „Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu 1953., 59; BUSIJA, Josip. „Kulturno-prosvjetni rad u Pisarovini za vrijeme NOB-e“, *Obrazovanje odraslih* (1961.), br. 3-4: 37; SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 130; ŽALAC, Tomo, ANTIĆ, Vinko et al. *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1988., 109; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Nastavni plan i program za analfabetske tečajeve na oslobođenom teritoriju BiH za NOB-e“, *Obrazovanje odraslih* (1961.), br. 1-2: 39.

[61] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 15.

[62] ŠOLJAN, *Adult Education*, 46; POTKONJAK, Nikola. *Od etatičke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*. Beograd: Prosveta, Institut za pedagoška istraživanja, 1977., 30; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 395; PONGRAC, LAVRNJA. „Glavne značajke obrazovanja odraslih u Hrvatskoj do danas“, 41.

[63] ŠOLJAN, *Adult Education*, 56; *Početnica*, El Shatt: izdanje Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije, 1945., 42; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film; OGRIZOVIĆ, „Nastavni plan i program za analfabetske tečajeve“, 37, 38; CVIIĆ, Zvonimir. *Motivacija učenika u samoupravnoj školi*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 1980., 120.

Tečajevi su se mogli održavati nekoliko dana, a već nakon toga dolazilo je do njihovog raspuštanja zbog ratne opasnosti. U školama nisu postojali uvjeti za normalno održavanje nastave, a isto je vrijedilo i za analfabetske tečajeve. Nastava se prilagođavala situaciji na terenu pa se borce i narod poučavalo u školama, kućama ili na otvorenom prostoru. Nedostajalo je svih materijala potrebnih za vođenje tečaja opismenjavanja, od olovki do početnica. Improvizacija s nastavnim materijalom bila je prisutna svugdje gdje se odvijalo poučavanje. Za pisanje se koristilo sve što je moglo ostaviti trag, kao na primjer drveni štapići, komadi cigle ili zrna kukuruza. Kao podloga za pisanje korištena su školska vrata, limovi, daščice, ploče od eternita (salonit), okrajci novina, lug (pepeo), daske posute brašnom, čak i papir iz arhiva, a u pustinjskom zbjegu El Shatt u početku se pisalo po pijesku i računalo kamenčićima. Učilo se i sa zidnih početnica, a ponekad je list *Pionir* bio zamjena za početnicu. Vrlo često u upotrebi je bila „partizanska literatura" koju su činile razne brošure, proglasi, letci, bilteni, lokalni, kotarski i okružni listovi, glasila omladine, KPJ, AFŽ-a i pionira i sva ostala dostupna socijalistička štampa.[64]

Uz sve navedene tekstualne materijale nastajale su i bile izdavane socijalističke početnice, a svima je bilo zajedničko sljedeće: „Sadržaj ovih početnica odgovarao je duhu NOB-a. One su bile ispunjene tematikom borbe naših naroda, one su svojim sadržajem odgojno djelovale na naše najmlađe, one su kod njih razvijale ljubav prema narodu, Partiji, drugu Titu i Narodnoj revoluciji i mržnju prema narodnim neprijateljima, okupatorima i domaćim izdajicama". U obradi slova, kratkim tekstovima i grafičkoj obradi bila je vidljiva promjena. Napuštena je građanska pedagogija, a uvedena socijalistička pedagoška teorija s idejama bratstva i jedinstva, demokratičnosti, jednakosti i socijalnosti.[65]

Ključne osobe za vođenje tečajeva tijekom rata bili su učitelji, ali ih nije bilo dovoljno. Zato su nosioci prosvjetnog rada i tečajeva bile partizanske jedinice, partizani invalidi, narodnooslobodilački odbori, članovi masovnih organizacija, a najčešće su poučavali omladinci i omladinke, čija je stručnost obavljanja prosvjetnih poslova bila minimalna. Poučavala su i djeca, ali bez potrebnih kvalifikacija, a razina prenesenih znanja nije bila potpuna ni dovoljna. Polet omladine čak je trebalo suzbiti zbog pojave da prvog dana škole

[64] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 373, 379, 380, 383, 396; OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima,* 152, 155; BANOVIĆ, Snježana. *Kazalište za narod. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu 1945. – 1955. od socrealizma do samoupravljanja*. Zagreb: Fraktura, 2020., 69. Zbjeg u El-Shattu također je imao Odjel za odgojno-obrazovnu djelatnost, a voditelj je jedno vrijeme bio Zoran Palčok.

[65] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 384; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga, 1988., 147.

„nauči djecu pet slova i brojiti do 100“.[66] Partija je sav kulturno-prosvjetni rad tijekom rata i poslije njega, bez obzira na manjkavosti, prezentirala novim naraštajima kao iznimno velik i govorila o njemu s velikim žarom i ponosom. Ministarstvo prosvjete 1945. ovako je izrazilo svoj pogled na obrazovni rad tijekom rata: „Kroz NOP udareni su novi temelji izdizanja širokih narodnih slojeva iznad prosjeka nepismenosti“.[67] Partija je tijekom rata isticala da svaki partizanski borac na fronti i iza nje treba uz pušku imati dodatnu ratnu opremu za razliku od svojih neprijatelja, a to su papir i olovka ili knjiga (zbirka pripovijedaka ili pjesama). Sve do polovice 80-ih u knjigama su isticani zanimljivi primjeri opismenjavanja iz ratnog vremena. Mihajlo Ogrizović u svojoj je knjizi *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a* (izdana 1985.) iznio primjer pastira Mile Troskota iz sela Kozica (općina Stankovci, zaleđe Šibenika) koji je opismenio šest drugova, a „svoje je đake obučavao za vrijeme ispaše goveda“.[68]

Kako bi se sačuvalo veliko iskustvo ratnog opismenjavanja i sjećanje za buduće generacije, Ministarstvo prosvjete već je u rujnu 1945. predložilo izdavanje zbornika o prosvjetnom radu tijekom NOB-a. U njemu je predviđeno opisivanje djelovanja analfabetskih tečajeva uz posebno izdvajanje i pohvaljivanje istaknutih poučavatelja i rezultata rada na prosvjećivanju.[69] Čuvanje sjećanja na ove akcije i uspjehe nastavljeno je i u novinskim člancima poslijeratnih novina. Navodilo se da u ratu „nismo samo sjekli glave – glave tuđinskih osvajača i domaćih izdajnika, nego smo i prosvjećivali glave – glave narodnih pregalaca na frontu i u pozadini“, uz stalno naglašavanje da je u ratu naučilo čitati i pisati više ljudi nego u staroj Jugoslaviji.[70]

Obrazovni rad koji je pokrenula KPJ u teškim ratnim uvjetima naišao je na pozitivnu reakciju stanovništva. Vlatka Filipčić Maligec bavila se temom *Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske* održanog u Topuskom u lipnju 1944. godine. U svojoj knjizi opisala je susret nepismenih ljudi s kulturom i kazalištem. Ona ističe da je cilj bio „dati priliku stanovništvu koje se opismenjava da i samo sudjeluje u kulturi“, da ne bude samo pasivni

---

[66] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 128; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 380, 395; HŠM A 1493, MPNRH. Sjećanje Vlatke Babić na rad Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a 1943., Rijeka, 9.6.1976.

[67] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Zapisnik II. okružne prosvjetne konferencije održane 14. i 15. svibnja 1945. u Dubrovniku, Okružni NOO Dubrovnik, Prosvjetni odjel.

[68] DUGANDŽIĆ, Andreja, OKIĆ, Tijana, ur. *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava*. Sarajevo: Udruženje za kulturu i umjetnost CRVENA, 2016., 104. Pristup ostvaren 6.10.2018., http://afzarhiv.org/items/show/538; OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 152.

[69] HŠM A 1493, MPNRH. Izdavanje zbornika o prosvjetnom i kulturnom radu u toku NOB-e, 19.9.1945.

[70] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946.; Navodilo se da je prva Jugoslavija kroz 20 godina opismenila 130 087 nepismenih, a socijalistička Jugoslavija samo u prvoj godini nakon oslobođenja čak 144 070 nepismenih.

konzument nego i aktivni stvaralac kulture i na temelju dokumenata kongresa utvrdila je da su nepismeni bili zahvaćeni zanosom da nauče pisati i da počnu objavljivati pjesme.[71] Međutim, izvori pokazuju da tečajevi opismenjavanja nisu uvijek funkcionirali kako se prikazivalo. Vice Zaninović (ravnatelj prve partizanske gimnazije u Otočcu) obišao je s Ivom Tošićem (član Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a) 1944. bjelovarski, krapinski i moslavački okrug te je napisao da analfabetski tečajevi „na tim područjima gotovo nigdje nisu bili osnovani" i da odbori nisu znali što i kako postupati.[72]

Reakcija stanovništva odrazila se i na broj tečajeva. Njihov je broj tijekom rata polako rastao. Tako je 1943. godine na oslobođenom teritoriju Hrvatske organizirano 150 tečajeva, iduće 1944. održano je 250 tečajeva, a ukupno je prema procjeni održano 1700 tečajeva (Mihajlo Ogrizović spominje 1750) te je opismenjeno 30 000 polaznika (žena, omladine i odraslih tijekom NOB-a). Statistički podaci o školstvu u Narodnoj Republici Hrvatskoj (dalje NRH) spominju samo 7865 opismenjenih tijekom NOB-a. Okružni NOO za Moslavinu u ožujku 1944. dao je osvrt na broj analfabeta i naveo je da „na području bjelovarskog, križevačkog, đurđevačkog i koprivničkog okruga nije bilo nepismenih". Vjerojatno se zbog ratnih prilika nije uspio provesti detaljan uvid u stanje nepismenosti na terenu pa su zato iznesena takva zapažanja. Pred kraj rata u Dalmaciji je stanje pismenosti stanovništva bilo izrazito loše. Kotar Šibenik imao je 47% nepismenih i pred kraj rata uspjelo se pokrenuti osnivanje analfabetskih tečajeva. U veljači 1945. u gradu Šibeniku radila su četiri tečaja (tri za vojnike i jedan za žene), a u kotaru Šibenik radilo je sedam tečajeva sa 173 polaznika.[73]

Već tijekom Drugog svjetskog rata KPJ je definirala svoju misao o školstvu i svrsi nastave. Kroz nove nastavne planove provlačene su socijalističke ideje. Analfabetski tečajevi zamišljeni su i razrađeni u Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a i iz toga je proizašla njihova „idejno-politička usmjerenost" koja je bila „odraz karaktera, ciljeva i zadataka narodnog obrazovanja i prosvjećivanja". Tražilo se nadilaženje osnovne pismenosti i razvoj društveno-političke, prosvjetne i kulturne aktivnosti bivših analfabeta.[74]

---

[71] FILIPČIĆ MALIGEC, Vlatka. „Ideja partizana bila je približiti kulturu svima", *Novosti*, 1.3.2019., 29.
[72] SMILJANIĆ, „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj", 22.
[73] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 395, 411. Kasnije u knjizi isti autor navodi da je krajem 1944. i početkom 1945. radio 421 tečaj. U knjizi *Adult Education in Yugoslav Society* (str. 56.) za 1943. i 1944. navodi se isti podatak o broju analfabetskih tečajeva, a za početak 1945. navodi se da je osnovano čak 1000 tečajeva; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Uvjeriti široke slojeve o potrebi likvidiranja nepismenosti važan je korak u borbi za opismenjavanje", *Vjesnik*, 12.4.1946.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Borba za pismenost", *Naprijed*, 8.10.1948.; OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 152, 153; HŠM A 1493, MPNRH. Statistički podaci školstva u NRH.
[74] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 155.

Partija je često isticala svoju transvremensku ulogu u razvoju obrazovanja. U političkim govorima o nastavi i obrazovanju često je naglašavano kako KPJ povezuje tri vremena, prošlost, sadašnjost i budućnost. Prošlost je označavana kao buržoaska, kapitalistička, izrabljivačka, okovana neznanjem i nepismenošću. Izlaz iz tmurne i zaostale prošlosti nudila je KPJ i tijekom rata je svoj kulturno-prosvjetni rad bazirala na patriotizmu i internacionalizmu, na osudi fašizma i vezala se uz apsolutni uzor, Sovjetski Savez. Jedan od glavnih aduta za izlaz iz teškog i zaostalog društveno-ekonomskog stanja bilo je isticanje obrazovnog rada i osuvremenjivanje svih područja života, a svjetla i lijepa budućnost trebala je brzo doći ostvarivanjem planova koje je zamislila KPJ. Takve postavke KPJ potvrdila je u svojem istraživanju i knjizi Snježana Koren te sažela u rečenici: „Ishodišne točke njezina zahtjeva za legitimitetom bile su istovremeno u prošlosti i budućnosti“.[75]

Na područjima koja je kontrolirala ustaška vlast također su postojali pokušaji prosvjećivanja stanovništva, ali u znatno manjem intenzitetu i opsegu nego na partizanskom teritoriju. O školskom sustavu NDH, o prosvjetnim savezima i društvima i širenju prosvjete i pismenosti brinulo je Ministarstvo nastave, a sve vrste odgoja i obrazovanja za vlast su bile bitne za „državno-društveni odgoj“.[76] Opismenjavanje je bilo usmjereno samo prema Hrvatima, a Srbi su u skladu s ustaškom politikom izostavljeni iz ovih akcija. Cjelokupna obrazovna djelatnost bila je u stanju stagnacije zbog ratnih prilika. Uglavnom je bila usmjerena na mladi naraštaj pod utjecajem nacističke pedagogije i „uvelike su zapostavljene ustanove za odgoj i obrazovanje odraslih“.[77] Ustašku vlast dočekali su neriješeni problemi iz vremena prije rata, a to su velik broj nepismenih ljudi i nedostatak škola i učitelja koje se provjeravalo da ne bi došli pod utjecaj komunizma.[78]

Radom je rukovodilo Ministarstvo nastave (Odsjek za širenje pismenosti i uljudbe). Nepismenost se nastojalo suzbiti otvaranjem područnih škola i tečajeva i donošenjem odredbi. U rujnu 1941. donesena je *Zakonska odredba o širenju pismenosti u narodu i održavanja tečajeva za nepismene*. Nepismeni Hrvati i Hrvatice trebali su u roku od šest godina naučiti pisati i čitati. Pohađanje tečaja bilo je obvezno, u suprotnom bile su predviđene kazne „po zakonu o pučkim školama“. Obavezu poučavanja analfabeta imali su svi „djelatni i umirovljeni nastavnici“ svih vrsta škola, svećenici i redovnici rimokatoličke/grkokatoličke

[75] KOREN, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012., 31.
[76] SMILJANIĆ, „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj“, 9, 24.
[77] PONGRAC, LAVRNJA. „Glavne značajke obrazovanja odraslih u Hrvatskoj do danas“, 41; NIKIĆ, „Hrvatska bez nepismenih“, 55.
[78] SMILJANIĆ, „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj“, 20.

vjere i imami iz islamske. Poučavatelje se tražilo i među sposobnim seljacima sa završenom pučkom školom, a organizirani su i tečajevi za poučavatelje. Velike župe imale su zadatak do 10. listopada 1941. osnovati odbor za širenje pismenosti od pet članova (učitelja) koji je trebao prikupiti podatke i napraviti imenik analfabeta, osnovati tečaj, uključiti sve nepismene, osigurati da poučavatelji i nepismeni redovito polaze tečaj i da budu opskrbljeni potrebnim stvarima. Tečajeve se održavalo izvan sezone poljoprivrednih radova, trajali su pet mjeseci (od 1. studenog do 31. ožujka) i u njima je moglo biti najviše 40 nepismenih. Glavni napor prvo se usmjeravao na najmlađe nepismene, a preporučivalo se odvajanje muških i ženskih polaznika, starih i mladih. Sve troškove (najam prostora, rasvjeta, ogrjev, pomagala) snosila je država. Završni ispit održavao se pod vodstvom izaslanika Ministarstva nastave. Uspješnim polaznicima izdavala se potvrda, a neuspješni su se upućivali na ponavljanje tečaja. Polaznike koji su ometali rad tečaja ili sprečavali poduku moglo se izbaciti s tečaja i kazniti kaznom do 30 dana zatvora. Analfabetizam je ustaška vlast nastojala ukloniti i iz vojske i za tu potrebu donesena je *Zakonska odredba o održavanju tečajeva za nepismene u vojsci*. Tečajeve su morali voditi učitelji po odluci predstavnika Ministarstva nastave u vojarni ili školi, trajali su četiri mjeseca i održavani su sedam sati tjedno (sve dane osim nedjelje). Voditelji svih tečajeva imali su pravo na nagradu od 100 kuna (iz proračuna Ministarstva nastave) ako je polaznik na ispitu „zadovoljio“.[79]

Stanje školstva na području Podravine tijekom ustaške vlasti bilo je loše kao i u drugim dijelovima Hrvatske. Čelnik velike župe Bilogora istaknuo je kao veliki problem nepismenost koju se planiralo ukloniti u što većoj mjeri, zatim nezadovoljavajuće stanje školskih zgrada, a 1943. pojavio se i problem s nemarnim i nezainteresiranim nastavnicima koji su izbjegavali rad u školi, ali i izvan nje.[80] Na području NDH ostvareni su određeni rezultati opismenjavanja. U literaturi se spominje podatak da je opismenjeno 1639 polaznika.[81] Po tome je vidljivo da opismenjavanje nije poprimilo velike razmjere te da je vjerojatno bilo ograničeno samo na veća gradska naselja, a udaljena i izolirana sela bila su izvan dosega opismenjavanja ustaške vlasti zbog blizine partizanske vojske i ratne opasnosti.

---

[79] „Zakonska odredba o širenju pismenosti u narodu i održavanja tečajeva za nepismene“, *Zbornik zakona i naredaba*, br. 8: 589-590 (Zagreb, 11.9.1941.); „Zakonska odredba o održavanju tečajeva za nepismene u vojsci“. *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, br. 5: 345-346 (Zagreb, 2.8.1941.); „Provedbena naredba zakonskoj odredbi o širenju pismenosti u narodu i održavanju tečajeva za nepismene“, *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, br. 8: 619-620 (Zagreb, 18.9.1941.)

[80] ŠADEK, Vladimir. *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću: (1941.-1948.)*. Koprivnica, Samobor: Meridijani, 2017., 110, 111, 139, 140.

[81] SPEHNJAK, „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, 129; OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 154.

7. POSLIJERATNI PRISTUP NARODNOM PROSVJEĆIVANJU

Završetkom rata i preuzimanjem vlasti u Jugoslaviji, KPJ je pokrenula rješavanje velikih prosvjetnih problema. Od najniže razine narodnog prosvjećivanja do najviše fakultetske razine, osjetio se politički utjecaj, smjernice razvoja i zacrtani ciljevi koje je postavila i zamislila KPJ. Kulturna politika i školski programi iz prve Jugoslavije podvrgnuti su novim političkim uvjetima. Kao i u drugim zemljama Istočne Europe i ovdje je izvršena „obrazovna revolucija". Početno obrazovanje učenja slova i brojeva bilo je posebno važno za Partiju zato što je obrazovanje „uvijek područje neposredne političke kontrole, i implicitno ili eksplicitno, sredstvo političke socijalizacije" i želje da se društvo formira „sukladno prevladavajućem vrijednosnom sustavu".[82] „Poslije oslobođenja je školovanje i opće prosvjećivanje postalo ne samo pravo, nego čak i dužnost svakog pojedinca".[83] Narodno prosvjećivanje nije završavalo tečajevima, ono je bilo „osnovni, kategorički preduvjet da bi se moglo pristupiti što širem i općenitijem kulturnom uzdizanju".[84] Obrazovanje djece i odraslih osoba podvrgnuto je velikoj i korjenitoj preobrazbi koja je kretala od revolucionarne ideologije. „Poredak je bio svjestan moći obrazovanja i zato ništa nije želio prepustiti slučaju".[85] Najmlađe članove Jugoslavije trebalo je odgojiti u socijalističkom duhu, a odrasle je trebalo preodgojiti u „novog čovjeka".

Dva su važna pojma u okviru kojih se treba promatrati narodno prosvjećivanje nakon rata, a to su revolucionarni entuzijazam i obnova zemlje. I do sredine 80-ih godina zadržan je preuveličan i idealiziran, gotovo mitski pogled na ratno i poslijeratno razdoblje. Rat je u Jugoslaviji zaustavio ionako spor gospodarski razvoj, zemlja je vraćena godinama unatrag i u takvim uvjetima vlast je istaknula grandiozan projekt obnove zemlje na svim područjima. Sve što je KPJ zamislila, planiralo se ostvariti u velikim brojevima, a takav pristup nije zaobišao ni prosvjetu kao ni pristup narodnom prosvjećivanju. „Mobilizacija masa bila je u Jugoslaviji najvažnije sredstvo u izvođenju širokog procesa obnove". Pedagog Mladen Bevanda opisao je poslijeratnu situaciju riječima: „Jugoslavija je u to vrijeme bila veliko gradilište i velika škola,

---

[82] MANOJLOVIĆ PINTAR, Olga. „Rat i nemir, o viđenjima socijalističke Jugoslavije, Drugog svjetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala". Pristup ostvaren 16.10.2019., www.bgcentar.org.rs; ŠIBER, Ivan. *Politička propaganda i politički marketing*. Zagreb: Alinea, 1992., 17; GRENDLER, Paul F. „Schools and Schooling". U: *Encyclopedia of European Social History*, sv. 5., 345.

[83] „Povodom početka rada opće-obrazovnih tečajeva", *Varaždinske vijesti*, 15.9.1949., 3. (svi citirani članci iz *Varaždinskih vijesti* pregledani su na internet stranici https://library.foi.hr/metelgrad/)

[84] FROL, Ivo. *O novoj prosvjetnoj politici*. Odsjek za štampu i prosvjetnu propagandu, Ministarstvo prosvjete, sv. 1., 1945., 14.

[85] SPEHNJAK, Katarina. „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.", *Časopis za suvremenu povijest* (1993.), br. 1: 74; DIJANIĆ, Dijana. „Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)". Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, 2014., 245.

radna akcija i kurs, tečaj, kulturno-umjetnički rad, raščišćavanje porušenog i popaljenog i iskorjenjivanje nepismenosti. Svugdje se obnavljalo, gradilo, ali i ideološko-politički i stručno uzdizalo i razvijalo". Niski stupanj obrazovanosti i visoka nepismenost bili su „glavna kočnica u privrednom i društvenom razvitku" i zbog toga je materijalna obnova izjednačena i povezana s duhovnom obnovom tj. borbom za pismenost.[86]

Partija je obnovu zemlje dijelila na dvije velike faze. Jedno je bila fizička i ekonomska obnova zemlje, a drugo obnova ljudskih resursa tj. njihova transformacija iz zaostalosti i neznanja u prosvjećenost i pismenost. Obje vrste obnove imale su političke smjernice. Partija je nakon rata krenula s namjerom „cjelovite revolucionarne preobrazbe društva", a ona se nije mogla provesti bez reorganizacije školstva i dokidanja nepismenosti. Vrijedno je istaknuti citat iz *Varaždinskih vijesti* koji potvrđuje da je za KPJ duhovno-kulturna obnova imala veliku važnost: „Učenje i kulturno prosvjetno izdizanje spada u opću obnovu naše zemlje. Obnova duha isto je tako važna kao ekonomska obnova". Navedeno je i da ni jedan plan nije moguće ostvariti s 2 196 291 nepismenih osoba nakon rata.[87] Opismenjavanje se često spominjalo u kontekstu razvoja kulture. Narodno prosvjećivanje bilo je prvi, ključni i najvažniji cilj kulturne politike, a „posebno ciljana skupina bilo je seosko stanovništvo kojega se kroz obrazovanje i kulturnu preobrazbu nastojalo integrirati u postojeći društveni sustav".[88]

Osim obnove, KPJ je bila orijentirana i na sveobuhvatne promjene društva i gospodarstva koje su trebale zahvatiti život zajednice i svih pojedinaca. Sastavni dio tih promjena bilo je širenje i učvršćivanje pisane riječi. Knjiga je postavljena na visoko mjesto i „tretirana kao instrument revolucije, osnovno sredstvo odgajanja i utjecaja na svijest ljudi".[89] Svi mediji i cijeli javni prostor bili su pod direktnom kontrolom KPJ i u takvim okolnostima nužno je bilo opismeniti stanovništvo kako bi moglo primati poruke vlasti, ostvarivati zadatke i prema naputcima graditi socijalističko društvo.

U takvom kontekstu narodno prosvjećivanje bilo je vrlo važno političko pitanje „jer socijalizam grade obrazovani ljudi", a njima se treba omogućiti pisana riječ istine s područja

---

[86] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 434; BEVANDA, Mladen. *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*. Sarajevo: 'Veselin Masleša', 1984., 98; „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Primorskoj Hrvatskoj", *Primorski vjesnik*, 25.1.1946., 1.

[87] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 28; „Obnova na duhovnom polju", *Varaždinske vijesti*, 30.5.1946., 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Više odgovornosti u borbi za konačno iskorjenjivanje nepismenosti", *Borba*, 7.8.1949.

[88] BEUS, Marina. „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja u Hercegovini (1945.-1952.)", *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno naslijeđe* (2016.), br. 2: 254.

[89] ŠOLJAN, *Adult Educational*, 64; ČEPIČ, Zdenko. „Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji", *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016.), br. 3: 616, 617; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 153.

politike, nauke i umjetnosti.[90] Na analfabetske, ali i na ostale tečajeve gledalo se kao na mjesta političkog odgoja/preodgoja ljudi i to je istaknuo Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje CK SKH) sljedećom rečenicom: „Konkretno kurseve i tečajeve treba više politizirati, npr. na tečaju za nepismene treba da bude i političkih predavanja tako da on ne bude samo pusto učenje slova, nego i politički kurs i manifestacija“. Tečajevima opismenjavanja vlast je davala veliku važnost zato što su bili i „dio politike 'pridobivanja masa'“.[91] Vlast je na taj način nastojala prikupiti što više naklonosti za svoju politiku i pokazati napredno razmišljanje.

Uz obnovu zemlje vlast je htjela provesti „prerađivanje stalnog činovničkog aparata“ naslijeđenog iz bivše nenarodne države, a sve to nije se moglo ostvariti bez „odlučne borbe za suzbijanje nepismenosti“. Međutim, Partija je imala problem jer je odbacivala građansku inteligenciju pa je u svojim rukovodećim kadrovima imala malo obrazovanih ljudi i većinom su po komitetima sjedili mladi polupismeni i nestručni ljudi sa sela, ali odani Partiji. Branka Doknić primijetila je kontradiktornost u stavu Partije – s jedne strane nije se slagala s takvim stanjem, dok je s druge davala prešutno odobrenje zbog sljedećeg razloga: „Većina polupismenog stanovništva bila je nezamjenjiva glasačka mašina“ i baza za novi rukovodeći kadar. Prosvjetni povjesničar Mitar Papić primijetio je da je za nepismene koji su na partijskoj liniji, završavanje kursa ili seminara bio samo paravan za „kvalifikaciju“ i ulazak u organe upravljanja, a da se takvim ljudima i dalje za sjednice šalju materijali iako su nepismeni. KPJ je problem manjka stručnog komunističkog kadra uočila već tijekom rata i nastojala ga je riješiti „intenzivnom 'proizvodnjom' svojih kadrova pomoću skraćenih i ubrzanih analfabetskih tečajeva i različitih drastično skraćenih kurseva“.[92] To potvrđuje i članak iz časopisa *Seljačka sloga* iz listopada 1945. u kojem se navodi i konkretna korist koja proizlazi iz opismenjavanja. Napisano je da je velik broj ljudi iz raznih dijelova Hrvatske i Bosne i Hercegovine naučio čitati i pisati bez učitelja i da „danas u našoj narodnoj vlasti zauzimaju

---

[90] „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950., 41; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.

[91] HDA 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje CK SKH), kut. 10. Teze o narednim zadacima u kulturno-prosvjetnom radu (sine anno). STIPETIĆ, Vladimir. *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva: (1820.-2005.)*. Zagreb: Akademija znanosti i umjetnosti, 2012., 227.

[92] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946.; KNEZOVIĆ, Zlata. „Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.-1947.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992.), br. 1: 109; DUKOVSKI, Darko. *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*. Pula: C.A.S.H., 2001., 236; DOKNIĆ, Branka. *Kulturna politika Jugoslavije: 1946-1963*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009., 68, 208. Autorica navodi da je od 150 000 komunista koji su izašli iz rata njih 3/5 imalo je manje od četiri razreda osnovne škole; PAPIĆ, *Stazama prosvjete i kulture*, 212; JURČEVIĆ, Josip. *Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj*. Zagreb: Dokumentacijsko-informacijsko središte: Hrvatski klub, 2015., 130.

često i vrlo visok položaj“.[93] Ovo nam govori da se i s najosnovnijim znanjem, čak i same elementarne pismenosti, moglo postići puno, ali uz uvjet političke pripadnosti Partiji.

Iduća važna postavka narodnog prosvjećivanja kroz koju se očitovao politički utjecaj bilo je korištenje ratne terminologije i povezivanje s NOB-om. U novinama se redovito stvarala veza ratne borbe i ratnih neprijatelja s poslijeratnim bitkama i raznim „neprijateljima“ među kojima je bila i nepismenost. Borba protiv okupatora povezana je s borbom protiv zaostalosti i nepismenosti, a pobjeda se mogla ostvariti korištenjem odlučnih kulturno-revolucionarnih akcija. Fašističku ideologiju, ali i predratno vrijeme povezivalo se s neznanjem i mrakom, a svaki pokušaj prosvjetnog uzdizanja bio je „antidržavni“ i opasan čin.[94] Borba protiv nepismenosti stavljena je u kontekst stalnog i neprekidnog rata „za održanje i usavršavanje narodne vlasti, za obnovu, plansko organiziranje i razvijanje narodne privrede, za uključivanje privatne preduzimljivosti u državne planove, za pobjedu pismenosti i razvitak narodne kulturnosti naroda i narodne kulture“. Milovan Đilas opisao je borbu protiv nepismenosti kao „jedan od najljepših, pa čak najherojskijih primjera borbe za ljude, za narod, za izvlačenje narodnih masa iz pomrčine“.[95]

Narodno prosvjećivanje odvijalo se u mirnodopskom vremenu, bilo je zamišljeno kao rad i akcija bez prisile i označavalo je jedan plemenit, hvalevrijedan proces rada s ljudima za poboljšanje kvalitete njihova života. Unatoč tome, u novinskim člancima i arhivskim spisima redovito se o narodnom prosvjećivanju pisalo tako što se koristilo ratno-revolucionarne pojmove u kombinaciji s prosvjetnim pojmovima ili razne izraze i sintagme. Vrlo često spominjali su se pojmovi štab, bitka, boj, borba, rat, napad, likvidacija, osvajanje, oružje, puška, bunker, naoružavanje. Spoj ratnih termina i prosvjetnih pojmova korišten je na sljedeći način: Treba povesti „oštri kulturni boj protiv svakog neznanja“, „Rat nepismenosti, rat do potpunog uništenja“, „Svi u borbu za opću pismenost“, „Onda puška sada pero“, „Slovo po slovo osvaja se put znanja“, „30 slova – 30 osvojenih bunkera“ itd. Uz ratne termine redovito je korišten i paternalistički jezik (porodica, bratski odnosi, jedinstvo…), a sve s ciljem mobilizacije masa na velikom zadatku opismenjavanja naroda. Paternalističko obilježje komunističkog režima vidljivo je u načinu djelovanja i ostvarivanju zacrtanih planova.

[93] ŠKARE, Stanko. „Nemilosrdna borba protiv ropstva, mraka, laži i zavaravanja“, *Seljačka sloga: glasilo istoimenoga društva* (1945.), br. 2: 27.
[94] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snage za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.; HR HDA 291, MPNRH, kut. 2. Važnost kulturno-prosvjetnog rada, za kulturni tjedan.
[95] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946.; ĐILAS, Milovan. „Više pažnje opismenjavanju radnika“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 4-5: 149.

Podanicima se nudilo puno toga, od besplatnog školovanja do lakog pronalaska posla i stana, a zauzvrat se tražila lojalnost i poslušnost.[96]

U poslijeratnom vremenu zadržan je sličan način pisanja o nepismenosti kao i u vrijeme ratnog opismenjavanja, jedino je promijenjen neprijatelj. Tijekom ratnih borbi okupatora se trebalo tući oružjem, znanjem i pismenošću, a u poratnom vremenu okupator je zamijenjen neprijateljem zaostalosti, vjerovanja i kapitalizma. Naglašavano je sljedeće: „nepismen čovjek nije samo 'neprijatelj prosvjete' nego i 'političkog i društvenog života'", „borba za likvidaciju nepismenosti znači naoružavanje naroda moćnim oružjem protiv neznanja i zaostalosti", a narodno prosvjećivanje bilo je „najmoćnije oružje u borbi protiv ostataka kapitalizma u svijesti ljudi". Iz prikazanog je vidljivo da je problematika odgoja, obrazovanja i kulture bila obilježena borbenim pristupom i vlast je smatrala da samo velikim naporom kakav je borba mogu biti riješeni problemi na ovim područjima.[97]

Narodno prosvjećivanje koje je pokrenula KPJ zamišljeno je široko i sveobuhvatno. Trebalo je preobraziti društvo i gospodarstvo te ostvariti pobjedu na tri ključna polja, političkom, privrednom i kulturnom. Vlast je posebnu pažnju u cijelom promatranom razdoblju posvećivala „kulturno-prosvjetnom, političkom i ideološkom prosvjećivanju svog članstva kao i našeg naroda uopće".[98] Razvojem pismenosti vlast je htjela provesti kulturnu revoluciju i kulturu približiti svim stanovnicima kako bi ona prestala biti povlastica privilegiranih slojeva.[99] Nepismenost je shvaćena kao društveni problem jer je kočila razvoj društva i socijalističke demokracije te sputavala napore vlasti na svim područjima, stoga je njezino rješavanje bilo prvi korak za daljnje prosvjećivanje radnih ljudi i dizanje kulture na višu razinu.[100] Da bi se ostvario ovaj kulturni plan trebalo je ljude prvo naučiti čitati i pisati.

---

[96] SPEHNJAK, Katarina. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002., 103.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946.; „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Hrvatskom primorju", *Primorski vjesnik*, 25.1.1946.; „Sa analfabetskog tečaja", *Omladinski borac*, 26.1.1947., str. 7; „30 slova – 30 osvojenih bunkera (iz analfabetskih tečajeva u Briješću i Livani)", *Glas Slavonije*, 26.3.1948.; BLAŽEVIĆ, Robert. *Legitimnost političkih poredaka*. Zagreb: Politička kultura, 2010., 236.

[97] BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja", 256; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 34; PATAKI, Stjepan. *Opća pedagogija*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1959., 258; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 105; BEVANDA, *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*, 96.

[98] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Zapisnik sa VIII. partijske konferencije kotara Čazma u prostorijama zadružnog doma Čazma, 27. siječnja 1952., str. 16.

[99] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas", *Borba*, 29.1.1946.; MENCEJ, „Petogodišnji plan razvitka", 5.

[100] HDA 1955, Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga' (dalje HSPDSS), kut. 1. Pravila društva 1948., Skupština 1947-1954. Uloga Seljačke sloge u radu na narodnom prosvjećivanju; HDA 1081, SSRH,

U okviru obrazovanja i narodnog prosvjećivanja briga vlasti usmjerena je prema nekoliko područja koja su smatrana bitnima za preobrazbu društva, ali i za zadržavanje i daljnji razvoj pismenosti i obrazovanosti stanovništva. U prvim godinama naglašavalo se da je obrazovanje temelj preobrazbe društva i učvršćivanja socijalizma, ali je ipak „fokus bio primarno na političkoj i ekonomskoj konsolidaciji". Za pokretanje preobrazbe društva trebalo je osnivati analfabetske tečajeve, nakon njih općeobrazovne tečajeve (osnovni i srednje obrazovni tečajevi), knjižnice, čitaonice, prosvjetne domove i narodna sveučilišta.[101] Sve planirane prosvjetne preobrazbe stalno su bile isprepletene politikom, ali i modernizacijskim željama. Borba protiv nepismenosti „nerazdvojivo je povezana sa punim ostvarenjem narodne suverenosti, sa svestranim uvlačenjem narodnih masa u politički život zemlje", „s otvaranjem novih škola, večernjih kurseva i stručnih tečajeva" kako bi se dizala razina obrazovanja i dovelo ljude do izvora znanosti i umjetnosti. „Politika prosvjećivanja, kao jedan od ideoloških instrumenata državno-političkog aparata, imala je veoma važnu ulogu" u svim vrstama izgradnje poratne Jugoslavije, a jasan i nedvosmislen cilj bio je izgradnja socijalizma.[102]

Na brojnim sastancima kotarskih komiteta isticano je da je „izgradnja socijalizma sa zaostalim narodom nemoguća", a ta zaostalost bila je vidljiva na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1945. godine. Naime, zbog nepismenosti glasača glasovalo se gumenim kuglicama,[103] a istovremeno se ovakvim glasovanjem kontroliralo birače. Analfabetizam je bio prepreka na putu prema socijalizmu zato što se nepismen čovjek ne može voditi nego se njime upravlja, ne snalazi se u okružju, ne zna se koristiti izvojevanim pravima, ne može „iskorištavati svoje sposobnosti u radu na podizanju i usavršavanju proizvodnje", ne može biti nosilac vlasti ni aktivno sudjelovati u njoj i on je često laka žrtva prijevara, došaptavanja i intrige narodnih neprijatelja.[104] U jednom članku iz *Varaždinskih vijesti* (lipanj 1948.) opisano je kako su tzv. narodni neprijatelji iskorištavali analfabete. Josip i Dragan Grims, vlasnici draguljarsko-zlatarske radnje, optuženi su da su sakrili 244 okvira za naočale i 6127 stakala za naočale. Navedeno je da su odbili dati naočale analfabetu Jakobu Nađfalušiu i Ruži

---

hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas", *Borba*, 29.1.1946., „Borba za potpunu likvidaciju nepismenosti", *Borba*, 28.11.1948.

[101] FUČEK, Marko. „Konsolidacija jugoslavenskog socijalizma kroz ideološke aparate države". *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014.), br. 3: 527; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Ministarstvo prosvjete, Budžet za narodno prosvjećivanje, 6.12.1947., kut. 100.

[102] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snage za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946.; BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja", 254, 255.

[103] HDA 1220, CK SKH, kut. 119. Zapisnik s III. Partijske konferencije grada Bjelovar, 21.10.1948., str. 22; PIRJEVEC, Jože. *Tito i drugovi*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012., 224.

[104] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946., „Borba za potpuno likvidiranje nepismenosti u našoj zemlji", *Borba*, 28.11.1948.

Solovij, ali i drugim analfabetima „koji nisu mogli naučiti čitati i pisati samo zato što su kratkovidni“.[105] Ovaj čin okarakteriziran je kao protunarodni i posebno je dobio na težini zato što su, po mišljenju vlasti, analfabete namjerno bili spriječeni u izlasku iz svojeg mraka i neznanja.

Svi navedeni razlozi bili su važni za KPJ i za odmak od obrazovnog sustava prve Jugoslavije. Nastojalo se stvoriti svoj smjer razvoja obrazovanja odraslih te pokazati svoj doprinos razvoju ovog područja. Svi oblici rada na narodnom prosvjećivanju[106] imali su u sebi ugrađenu viziju stvaranja socijalističkog društva i namjeru politički uzdignuti, obrazovati i odgojiti narodne mase. U promatranom razdoblju o vezi odgoja i obrazovanja sa socijalizmom i revolucijom pisali su pedagozi Stjepan Pataki i Dragutin Franković. Pataki je u sklopu socijalističke pedagogije naglašavao da bez pravilnog odgoja čovjek nema društvenu ni moralnu vrijednost, a odgoj je trebalo usađivati prosvjećivanjem, školovanjem i znanjem te povezati s idejama boraca NOB-a. Franković je naveo da odgoj i obrazovanje moraju imati revolucionarni karakter jer vode prema sretnom društvu i da trebaju zadržati borbenost kako bi se ostvarila predviđena izgradnja.[107] Bez iskorjenjivanja nepismenosti nije se moglo zamišljati uspješnu i brzu izgradnju socijalizma jer je prosvjećenost bila uvjet za jačanje i napredak, a na opismenjavanje stanovništva gledalo se kao na „važan politički i državni zadatak“ vlasti i masovnih organizacija.[108] Iako je narodno prosvjećivanje bilo obavijeno politikom, ipak je u jednom dijelu imalo smjer koji se poklapao s obrazovnim procesima u drugim nesocijalističkim državama. Odrednice prosvjetne politike u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata imale su jednu poveznicu s kulturnim politikama zapadnih zemalja. U vremenu nakon Drugog svjetskog rata odvijala se prosvjetiteljsko-idealistička faza „s naglaskom na općem opismenjavanju, obrazovanju i popularizaciji umjetnosti i kulture“.[109]

Glavni uzor za rješavanje problema nepismenosti bili su Sovjetski Savez i Lenjinova razmišljanja. „Nakon Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj dolazi na planu odgoja i obrazovanja

---

[105] „Dok kratkovidni analfabeti nisu imali naočala, Josip i Dragan Grims sakrivali su 6127 stakala“, *Varaždinske vijesti*, 17.6.1948., 3.

[106] Oblici rada na narodnom prosvjećivanju: opismenjavanje na analfabetskim tečajevima, osnovni i srednje obrazovni tečajevi, čitalačke grupe, narodna sveučilišta, kulturno-prosvjetni domovi, knjižnice i čitaonice, parkovi kulture, tečajevi iz raznih grana gospodarstva i kućanstva.

[107] HDA 1234, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske (dalje KDAŽH), kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 30; PATAKI, *Uvod u opću pedagogiju*, 45, 46; BIONDIĆ, *Raspuća hrvatskog učiteljstva*, 65; FRANKOVIĆ, Dragutin. *Marksističko obrazovanje u školi*. Beograd: Prosvetni pregled; Milanovac: Dečje novine, 1984., 10, 11.

[108] HDA 1220, CK SKH, kut 10. Narodno prosvjećivanje, Agitprop; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Cilj odgoja u novoj Jugoslaviji, Desinić, 14.6.1948.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Likvidacija nepismenosti – glavni zadatak narodnog prosvjećivanja“, *Narodni list*, 26.8.1948.

[109] „Kulturna politika“. Pristup ostvaren 4.9.2018., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34571.

odraslih do prožimanja tradicionalnog prosvjetiteljstva i sovjetske pedagogije što je rezultiralo snažnom težnjom za dokidanjem poprilično velike nepismenosti“.[110] U *Varaždinskim vijestima* (studeni 1945.) istaknuta je Lenjinova misao da je pismenost preduvjet svakom progresu i ekonomskom napretku, a poslijeratne jugoslavenske prilike uspoređivane su sa sovjetskima.[111] Težilo se dostići Sovjetski Savez gdje nema „nijednog sela, nijednog uličnog ćoška gdje ne bi bile nalijepljene novine i gdje ne bi svaki stanovnik imao mogućnosti da svaki dan čita novine“.[112] Partija je neobrazovanim ili poluobrazovanim masama nastojala usaditi ljubav i zanos za prvu zemlju socijalizma. Tako se i u kulturi radilo po primjeru Lenjinove kulturne revolucije i opismenjavanje stanovništva shvaćeno je kao „nužan preduvjet njegove daljnje kulturacije“. Citirala se Lenjinova izjava da postoje tri glavna neprijatelja čovjeka: komunistička napuhnutost, nepismenost i mito. Isto tako smatrao je da vlast treba imati kontrolu nad obrazovanjem jer bez toga nema napretka komunizma.[113]

U novinama i knjigama često su citirane Lenjinove misli i korištene u brojnim kontekstima. „Govoriti o velikoj tiraži knjiga, a imati puno nepismenih je mlaćenje prazne slame“, „da se rezultati borbe za prosvjećenost mogu mjeriti samo poboljšanjem privrede“, tamo gdje ima „takve pojave kao što je nepismenost, dosta je teško govoriti o političkom prosvjećivanju“, „prosvjeta ne može biti nezavisna od politike“, da je pismen čovjek zapravo kulturan čovjek koji zna koristiti nauku i kulturu, da elektrifikacija traži više od obične pismenosti i mora voditi prema gradnji elektrana i kompliciranih strojeva, „da se komunističko društvo ne može izgraditi u nepismenoj zemlji“, da treba provesti komunističko prosvjećivanje te da znanje i učenje trebaju revolucionarno i prosvjetno djelovati na seljake i radnike.[114] Navedene misli stavljaju narodno prosvjećivanje u odnos s gospodarskim razvojem, ali i neizostavno povezuju prosvjećivanje naroda s politikom.

---

[110] NIKIĆ, „Hrvatska bez nepismenih“, 56.
[111] „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 3.
[112] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.
[113] KNEZOVIĆ, „Obilježja boljševizacije“, 102; PERUŠKO VINDAKIJEVIĆ, Ivana. *Od oktobra do otpora: mit o sovjetsko-jugoslavenskom bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*. Zagreb: Fraktura, 2018., 136; LENJIN, Vladimir Iljič. *O kulturi i vaspitanju*. Beograd: Rad, 1952., 210; SAVIČEVIĆ, Dušan. *Primjena metoda u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta, 1961., 18.
[114] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba protiv nepismenosti (sine anno); HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946., „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 22.12.1945., „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.; PAVIČEVIĆ, Miša. „Zadaci kulturno-prosvjetnog rada u Petogodišnjem planu“. *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 6-8: 104; PATAKI, Stjepan. *Sovjetska škola*. Zagreb: Minerva, 1934., 20; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „V.I.Lenjin o opismenjavanju, obrazovanju i kulturi naroda“. *Pedagoški rad* (1975.), br. 1-2: 69, 72; SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 51.

Socijalistička Jugoslavija divila se veličanstvenom i učinkovitom opismenjavanju u SSSR-u. Istican je podvig SSSR-a gdje je u 20 godina (od 1919. i *Dekreta o likvidaciji nepismenosti* do 1939.) opismenjeno 50 milijuna ljudi. Sovjetska akcija opismenjavanja obuhvatila je sve osobe do 50 godina starosti, a za tu akciju tiskani su milijuni primjeraka bukvara (početnica za učenje ćirilice). Stopa pismenosti u tom razdoblju podignuta je s 30% na 85%, a posebno je naglašena prva petoljetka i 19 624 900 osoba koje su naučile čitati i pisati od 1930. do 1932. godine. Naglašen je i uspjeh osnivanja škola za odrasle kroz koje je od 1921. do 1940. prošlo 14 milijuna polaznika. Na taj način obrazovanje i kultura postali su dostupni milijunima kao „najsnažnija kompenzacija ubogosti svakodnevnog života", a preko široke dostupnosti obrazovanja razvijala se vjera u bolji život i standard.[115] Tim primjerom vodila se Jugoslavija koja je svim silama htjela ostvariti zacrtanu viziju pismenog društva te ukloniti nepismenost do kraja *Petogodišnjeg plana* kao i SSSR tijekom petoljetke. Takav pristup bio je nekritički i glavni fokus bio je na velikim brojevima, a milijuni opismenjenih ljudi bili su misao vodilja za jugoslavensku vlast.

Povezanost i usmjerenost na sovjetsko iskustvo bila je vidljiva na tečajevima za referente narodnog prosvjećivanja, gdje je jedna od tema bila *Historijat i sistem narodnog prosvjećivanja u SSSR-u*. Ideja širokog prosvjećivanja narodnih masa uvrštena je 1945./1946. i u nastavni program učiteljskih škola. Učilo se o metodama rada, važnosti tečajeva, kazališta, domova kulture, štampe, propagande, govorništva, ulozi masovnih organizacija u narodnom prosvjećivanju, o ulozi tehničkih sredstava u prosvjećivanju (film, radio, fotografija…), psihologiji i metodici prosvjećivanja.[116] U Dubrovniku je 1946. održan skup o narodnom prosvjećivanju na kojem su predložene direktive i zadaci koji će razvijati „bratstvo i jedinstvo našeg naroda, ljubav prema našoj domovini, razvijanje novog stila rada, učestvovanje naroda u narodnoj vlasti, propagiranje brzog rješavanja različitih pitanja, stvaranje novog čovjeka, novog građanina Jugoslavije, Titove Jugoslavije".[117]

---

[115] ZANINOVIĆ, Mate. *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga, 1988., 263; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Problemi andragogije*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske, 1966., 43; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Borba za pismenost", *Naprijed*, 8.10.1948.; „Lenjin i pitanje narodnog obrazovanja", *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 5; *Education for All: Literacy for Life*, 196; RAŠETA, Boris. *Komunizam: hrestomatija: ključni tekstovi o ideologiji, njezinu usponu i padu*. Zagreb: 24sata, 2017. 189, 190; „Bukvar". ANIĆ, Vladimir, GOLDSTEIN, Ivo. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber, 2002., 209.

[116] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Teme za kurs referenata narodnog prosvjećivanja, Agitprop; HŠM A 1493, MPNRH. Nastavni plan za učiteljske škole za školsku godinu 1945./1946.

[117] „Borba protiv mračnjaštva, neznanja i narodnih neprijatelja – glavni su zadaci prosvjetnih radnika", *Varaždinske vijesti*, 12.9.1946., 4.

Nova socijalistička vlast nije se puno referirala na kampanje opismenjavanja, iskustva i rezultate iz prve Jugoslavije. Uglavnom se u novinskim člancima govorilo da je nepismenost posljedica djelovanja protunarodnih režima koji su ljude držali u siromaštvu, mraku stihije, goloj borbi za život, rad i kruh, pokornosti, neznanju, praznovjerju, zatucanosti, ropskim običajima i tražio se potpuni prekid s prošlošću i buržoaskom pedagogijom odraslih koja je na suzbijanju nepismenosti u to vrijeme napravila „kriminalno malo". Često se spominjao podatak da je prva Jugoslavija od 1921. do 1931. nepismenost smanjila za samo 3,9% i da bi tim tempom ona bila uklonjena za 76 godina, a dostignuća obrazovanja odraslih minorizirana su, prikazana crno-bijelo i nazadno. Sav prosvjetni rad prve Jugoslavije okarakteriziran je kao „svjesni nemar, nehaj i nerad" koji je stvorio „kulturnu učmalost, zaostalost i nepismenost" i bio je u suprotnosti s golemim naporima Partije.[118] U kontekstu protunarodnih režima spominjala se i izjava učenjaka Diderota da se plemstvo bojalo pismenih seljaka jer ih je „mnogo teže tlačiti nego nepismene".[119]

Cijelo narodno prosvjećivanje i sav rad na izgradnji školstva vođeni su pod maksimom „Nema povratka na staro" jer su svi prošli politički sustavi označeni kao protunarodni, korupcijski, nemoralni, izrabljivački i saboterski.[120] Pohađanje škola i tečajeva bilo je bitno kako bi se shvatio smisao borbe za izvršenje Plana, da se uoči i shvati mračna prošlost u usporedbi s novim vremenom socijalizma koji se „ne gradi samo rukama već i glavom".[121] Nepismenost je stavljena u kontekst zaostale prošlosti i predstavljena je „kao saveznik svih narodnih neprijatelja, političkih špekulanata, mačekovaca i razbijenih ostataka klerofašizma".[122] Uspoređivana je s duhovnom sljepoćom, analfabete se nazivalo slijepcima kraj zdravih očiju, ona je bila rak-rana narodnog tijela i velika narodna sramota, a najteža izjava i sramota upućena nepismenima bila je da ne koriste napretku ni obnovi zemlje.[123]

---

[118] „U borbu protiv nepismenosti", *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 4; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas", *Borba*, 29.1.1946., „Nov zamah borbe protiv nepismenosti", *Narodni list*, 1.1.1947., „Borba za pismenost", *Naprijed*, 8.10.1948.; PONGRAC, LAVRNJA. „Glavne značajke obrazovanja odraslih u Hrvatskoj do danas", 42; BIČANIĆ, Rudolf. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Pravni fakultet, Nakladni zavod Globus, 1996., 315; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za potpunu likvidaciju nepismenosti u NR Hrvatskoj", *Naprijed*, 6.9.1947.

[119] HŠM A 1493, MPNRH. U borbu protiv nepismenosti (sine anno).

[120] „Tek dolaskom narodne vlasti zadovoljava se potreba otvaranja srednjih škola u Međimurju", *Varaždinske vijesti*, 13.10.1945., 1; „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu", *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 3.

[121] HDA 1301, Savez prosvjetnih i naučnih radnika Jugoslavije. Republički odbor za Hrvatsku (1945-1963) (dalje SPNRJROH), kut. 29. Pregled rada kolektivnog nakladnog zavoda Hrvatske, 8.3.1950.

[122] „Počela je 'bitka' i na obroncima Ivančice", *Varaždinske vijesti*, 16.11.1946., 4.

[123] „Dvadeset tisuća ljudi u mraku", *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 4, 5; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba protiv nepismenosti, str. 1 (sine anno); „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Primorskoj Hrvatskoj", *Primorski vjesnik*, 25.1.1946., 1; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.

Jugoslavenska obrazovna politika nakon 1945. godine nastojala je napraviti što veći odmak od starih prijeratnih kampanja opismenjavanja i usmjerila se na postizanje kvantitete na svim razinama, od broja opismenjenih do broja tiskanih knjiga. Socijalistička vlast ponudila je narodu novi pristup prosvjeti, a zaokret se očitovao u sljedećem: „Dok je ranija prosvjeta dolazila od vlasti, sada se stvara od naroda“ i svi slojevi naroda uključeni su u prosvjetni kotač putem prosvjetnih aktiva.[124] Silne napore za opismenjavanje stanovništva treba povezati i s podatkom da je KPJ od oslobođenja do svibnja 1948. tiskala „8 000 000 knjiga i brošura iz oblasti marksizma-lenjinizma“, a tako velike tiraže knjiga ostale bi „mlaćenje prazne slame“ uz velik broj nepismenih.[125] Trebalo je nepismene pretvoriti u pismene kako bi se počeli koristiti ovom obilnom socijalističkom literaturom.

U poratnoj socijalističkoj Jugoslaviji veliki politički događaji odrazili su se i na razmišljanja o narodnom prosvjećivanju. Sukob između Tita i Staljina unesen je u područje narodnog prosvjećivanja. Na III. Glavnoj skupštini Hrvatskog prosvjetnog društva *Seljačka sloga* izrečena su razmišljanja o važnosti prosvjećivanja u okviru novih okolnosti s kojima se susrela KPJ zbog sukoba sa Staljinom: „Prosvijećen narod vidi gdje je dobro, a gdje zlo, tako i seljaci preziru laži i klevete koje na našu zemlju bacaju sa strane Informbiroa“.[126] Prosvjetni tečajevi nisu bili isključeni od prezentiranja političkih informacija i „ispravnog“ pogleda KPJ na političke probleme i pitanja. Tijekom sukoba Tita i Staljina naglašeno je sljedeće: „u nastavni program analfabetskih, općeobrazovnih i stručnih tečajeva unijeti materijale o borbi naše Partije protiv revizionizma rukovodilaca CK VKP“. Istaknuto je i da se na svim tečajevima „trebaju uvesti redovite političke informacije“ preko kojih će se „upoznavati polaznike s novim političkim događajima s posebnim osvrtom na kontrarevolucionarno djelovanje CK VKP i partije Informbiroa protiv naše zemlje“.[127]

[124] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Uspjesi postignuti od oslobođenja do danas, referent za prosvjetu Slavko Ladović.
[125] ŠOLJAN, *Adult Education*, 31; „O radu na idejno političkom i kulturnom podizanju naših kadrova“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 6: 239; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 4,5; BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 36. Autorica navodi da je u Jugoslaviji do krizne godine 1948. i unatoč nestašici papira, tiskano 3413 naslova (2614 domaćih i 799 stranih) u preko 30 milijuna primjeraka, što je svakako impresivna tiraža. Pisanu riječ htjelo se proširiti do najudaljenijih sela, a s njom i poruke Partije o promjenama koje se događaju.
[126] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zapisnik s III. Glavne skupštine Hrvatskog prosvjetnog seljačkog društva Seljačka sloga.
[127] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Plan borbe protiv Informbiroa na kulturno-prosvjetnom sektoru, Agitprop.

7.1. Modernizacijske tendencije Komunističke partije Jugoslavije

Neupitno je da su namjere KPJ nakon dolaska na vlast bile usmjerene i na modernizacijske procese, a sastavni dio modernizacije bilo je narodno prosvjećivanje i tečajevi opismenjavanja. Četiri su ključna pojma za razumijevanje jugoslavenske modernizacije: brzina, promjene, uzor u SSSR-u i legitimacija. Trebamo ju promatrati dvostrano jer je bila usmjerena na izlazak iz teške zaostalosti, ali i na učvršćivanje vlasti KPJ. Socijalistička modernizacija najavljivala je „brze gospodarske i socijalne transformacije društva te poboljšanja kvalitete života“, a najbrži rezultati mogli su biti vidljivi u urbanim središtima.[128] U život gradova i u pokrenutu modernizaciju seljačko stanovništvo moglo se uključiti pod uvjetom da je pismeno, jedino je tako moglo doprinijeti razvoju zemlje. Kako bismo razumjeli modernizaciju, prvo je potrebno definirati ovaj pojam i zatim ga smjestiti u kontekst jugoslavenskog poratnog vremena. U teorijsko-konceptualnom smislu možemo ju opisati kao opći proces prijelaza iz predmodernog/predindustrijskog/tradicionalnog društva u moderno, industrijsko društvo, a promjene su se događale na materijalnom i duhovnom polju te su imale utjecaj na društvo, pojedince, institucije i ideje. Postoje četiri dimenzije modernizacije: politička modernizacija (razvoj stranaka, parlamenta…), ekonomska (podjela rada…), društvena (dovodi do povećanja pismenosti, urbanizacije i opadanja tradicionalnog autoriteta) i kulturna modernizacija (religijske institucije gube društveno značenje).[129] Iz ove podjele jasno je vidljivo da je jugoslavenska modernizacija u sebi bila djelomično ambivalentna po tom pitanju jer je nastojala modernizirati tradicionalno društvo, a u isto je vrijeme imala autoritarne tendencije koje su kočile političku modernizaciju.

U tom vremenu Jugoslavija nije bila izolirana država koja je težila modernizaciji. „Neosporno je da su u cijelom jugoistočnom prostoru nakon Drugog svjetskog rata ubrzani modernizacijski procesi“, a oni su zahvatili i socijalističke i kapitalističke zemlje. Nakon rata, pod vlašću komunista cijelo područje Balkana doživjelo je najvažnije razdoblje promjena iz dubokog seljačkog u industrijalizirano/urbanizirano društvo tijekom samo dvije generacije. Partija je dobro locirala probleme u državi koji stopiraju napredak, a to su nepismeno stanovništvo i nerazvijena industrija. Na temelju takvog stanja u Jugoslaviji odgoj, školovanje i narodno prosvjećivanje prepoznati su kao važan temelj razvoja društva, kulture i gospodarstva. Partija je obećala provesti velike promjene u kulturi i prosvjeti i nije se

[128] BARA, Mario. „Modernizacija urbanog života u Hrvatskoj kroz prizmu stambenih i komunalnih politika u razdoblju socijalizma“, *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020.), br. 1: 17.
[129] „Modernizacija“. Pristup ostvaren 24.8.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41464.

tolerirala nikakva stagnacija kao ni zaostajanje.[130] Još od 19. stoljeća u širenju pismenosti vidjelo se priliku da se otvore „vrata modernizaciji“. Takvo mišljenje postalo je glavni motiv gotovo svih država koje su imale velik broj nepismenih zato što je stupanj pismenosti postao „mjerilo razvoja, napretka, statusa“.[131]

Iz takvih okolnosti razvila se socijalistička modernizacija koja je bila usmjerena na „razvoj tehnologije, prevlast industrijske nad agrarnom proizvodnjom, ateizaciju, pojačanu društvenu pokretljivost, kozmopolitizaciju, rast društvenog i osobnog standarda“, a proizlazila je „iz teorije i prakse industrijalizacije, urbanizacije, sekularizacije, jednakosti spolova i naroda“. Uklanjanje nepismenosti bio je prvi i najvažniji modernizacijski napor, a pratili su ga i „izgradnja komunikacija, društvenih domova, zdravstvenih stanica, škola, vodovoda i drugih objekata komunalnog standarda“.[132] Modernizaciju se planiralo provesti u okviru *Petogodišnjeg plana*, a uklanjanjem nepismenosti htjelo se postići podizanje općeg obrazovanja građana tj. do toga da ljudi suvremeno obrade zemlju, da se pošume goleti, podižu kućni obrti, podigne higijena građana, poveća broj polaznika srednjih i visokih škola, a cilj je bio i „stvoriti uvjete za kvalitetni razvoj pjevačkih zborova“, povećati broj knjižnica itd.[133]

Sastavnice modernizacije su industrijalizacija, urbanizacija, demografska tranzicija (smanjenje rodnosti, ali i infantilnog mortaliteta), razvoj znanosti, masovnog obrazovanja i pismenosti, promjene političke strukture i razvoj birokracije. U selima i gradovima modernizacija je uzrokovala pozitivne, ali i negativne posljedice. Sela su bila zahvaćena i pozitivnim i negativnim posljedicama modernizacije, a najvidljiviji procesi u selima bili su deagrarizacija, deruralizacija i senilizacija. O ovim procesima u Srbiji i Jugoslaviji od 1945. do 1952. pisala je Ivana Dobrivojević i navela je sljedeće: „U dominantno agrarnoj i nerazvijenoj zemlji, modernizacija, industrijalizacija i urbanizacija predstavljale su nužne i

---

[130] ŠOKČEVIĆ, Dinko. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux, 2016., 501; BUCHUR, Maria. „The Balkans“. U: *Encyclopedia of European Social History: from 1350 to 2000*, sv. 1. STEARNS, Peter N. ur. Detroid: Charles Scribner's Sons, 2001., 430; ŠUVAR, Stipe, JELIĆ, Gordan, MAGDALENIĆ Ivan. *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*. Zagreb: Agrarni institut, 1968., 34; PETRANOVIĆ, Branko, ZEČEVIĆ, Momčilo. *Agonija dve Jugoslavije*. Beograd: Zaslon, 1991., 40; SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 292.

[131] LEČEK, „Suradnja HKD 'Napredak' i Seljačke sloge“, 1101.

[132] CIFRIĆ, Ivan. „Obrazovanje između tradicije i modernizacije (nekoliko teza)“. *Obrazovanje odraslih* (1998.), br. 1-4: 24; KALANJ, Rade. *Modernizacija i identitet*. Zagreb: Politička kultura, 2008., 80, 105, 120; BLAŽEVIĆ, *Legitimnost političkih poredaka*, 225; SEKULIĆ, Duško. „Društveni okvir i vrijednosni sustav“. *Revija za sociologiju* (2012.), br. 3: 246, 247., ŠUVAR, JELIĆ, MAGDALENIĆ. „Društvene promjene i djelovanje komunista u selu“, 32.

[133] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U godini 1948. Nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947.

neizbježne procese“.[134] Modernizacija je bila nezamisliva bez ubrzane industrijalizacije, njezina brzina i smjer osigurani su centralizacijom i etatizacijom društva, a „posljedice su bile golemi transfer stanovništva (radne snage) sa sela u grad, emancipacija žena i manje-više prisilna sekularizacija“. Ubrzani napredak i opismenjavanje stanovništva bili su obilježeni revolucionarnim nestrpljenjem i modernizacijskim zanosom i iz toga proizlazi da se vlast opredijelila za vrlo brz, širok i masovan rad „umjesto za temeljan i sistematičan rad koji bi davao sporije, ali znatno kvalitetnije rezultate“.[135]

Katarina Spehnjak u knjizi *Javnost i propaganda* osvrnula se na socijalističku modernizaciju. Navela je da je modernizacija važno obilježje svih socijalističkih poredaka te da se „uz revolucionarnu ideologiju, legitimiraju i idejom modernizacije“ koja je bila neophodna u uvjetima nerazvijenosti agrarnih društava te svoj program prikazuju kao jedini ispravan i emancipatorski.[136] Jugoslavija je, kao i druge nerazvijene zemlje, ulagala velike napore u modernizaciju i kako bi riješila veliki problem predmodernog društva, a to je nedostatak „široko rasprostranjene pismenosti“.[137] Nastojala je pod strogim nadzorom Tita i Partije zamijeniti tradicionalna društvena obilježja života, zastarjelu tehnologiju i slabu ekonomiju, a iz svih postignutih modernizacijskih rezultata izvlačila je maksimalnu korist za učvršćivanje vlasti. Isticala je da raste standard života građana i da se događaju velike promjene, a sve je služilo kao veliki plus za učvršćivanje vlasti. Partiji je posebno bilo stalo da većinsko seljačko stanovništvo prihvati novu vlast, njezine namjere i planove za stvaranje novog socijalističkog društva. Brojnost seoskog stanovništva bila je dodatni razlog za brigu i poticaj da se sve snage usmjere na preobrazbu seoskih sredina. Prijelaz iz tradicionalnog društva u moderno bio je kao i u drugim zemljama obilježen napetostima, strahovima, promjenama i nadom,[138] a sve to bilo je sastavni dio narodnog prosvjećivanja.

Prema procjeni iz ožujka 1946., u Hrvatskoj je u gradovima živjelo 626 003 stanovnika, a u selima 2 918 686. Dakle, gotovo 80% stanovništva živjelo je na selu, a velik broj bio je nepismen. Takvo stanje potvrdio je i popis stanovništva iz 1948. godine kojim je utvrđeno da

---

[134] STEARNS, Peter, N. „Modernization“. U: *Encyclopedia of European Social History*, sv. 2., str. 4; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 51, 269.
[135] SEKULIĆ, „Društveni okvir i vrijednosni sustav“, 232, 233; HŠM A 1493, MPNRH, Zemaljski odbor za širenje pismenosti, svim oblasnim, okružnim i kotarskim odborima za uklanjanje nepismenosti, 16.1.1947.; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 25, 26, 277.
[136] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 17, 18.
[137] STEARNS, „Modernization“, sv. 2., str. 3.
[138] LAZAREVIĆ, Žarko. *Između straha i nade, gospodarsko-povijesne studije o teškoćama modernizacije*. Zagreb: Srednja Europa, 2018., 8.

u hrvatskim gradovima ima 5,3% nepismenog stanovništva, a u selima čak 18,5%.[139] Seljaštvo je i u prvoj Jugoslaviji uglavnom bilo slabo obrazovano i vlast je namjeravala seljake opismeniti i obrazovati te veći broj preseliti u gradove kako bi postali industrijski radnici. U agrarno prenaseljenoj zemlji tijekom promatranog razdoblja jedino je u izobilju bilo nekvalificirane seoske radne snage.[140] Sela su bila u vrlo teškom položaju, vapila su za promjenama, a poslijeratna socijalistička modernizacija puno je obećavala. Život u selima bio je mukotrpan, obilježen teškim radom i lošim higijenskim uvjetima u seoskim kućama. Živjelo se u malim sobama s malim prozorima koje se gotovo nikad nisu prozračivale, nečistoća je bila dio života seljaka, kuće nisu imale kupaonice ni nužnike, iz dvorišnih neograđenih gnojišta curila je gnojnica i zagađivala tlo i zrak, širile su se zarazne bolesti, vjerovalo se i tražilo pomoć nadriliječnika, a smrtnost djece bila je velika.[141]

Stanje u selima bilo je teško i četiri godine nakon rata, a sporo uvođenje električne energije u seoska kućanstva odugovlačilo je takvo stanje. Od 111 sela i zaselaka kotara Vrbovec, u veljači 1949. električna struja uvedena je u samo 18 sela.[142] To govori o teškim uvjetima života po selima u kojima je KPJ htjela provesti veliki reformski zahvat narodnog prosvjećivanja. Selo je opet zaostajalo za gradom jer je Partija većinu snage uložila u industrijski razvoj kao primarni društveni zadatak. Sporost promjena na bolje u selima potvrđuju i podaci o poljoprivrednoj proizvodnji u Hrvatskoj od 1946. do 1950. godine. Ona je u navedenom razdoblju dosegla tek „78% nivoa iz predratnog petogodišnjeg prosjeka 1935.-1939.“.[143]

Takvo stanje zahtijevalo je sve vrste prosvjećivanja, zdravstvenog, domaćinskog, poljoprivrednog, a pismeno prosvjećivanje bilo je prvo i temeljno od kojeg je kretao razvoj i napredak i poboljšanje kvalitete života. Briga seoskog stanovništva za puku egzistenciju u isto je vrijeme otežavala napore vlasti da pokrene ljude na temeljno obrazovanje, ali je i nudila priliku ljudima da naprave korak naprijed i da vlast dobije priznanje za svoje napore. Partija se morala primiti rješavanja problema analfabetizma i pristupila mu je vrlo ambiciozno i nastojala je postaviti pismenost kao obrazovni minimum. Seosko stanovništvo u tom planu

---

[139] VIŠNJIĆ, Čedomir. *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945-1950*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003., 158; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V. Stanovništvo po pismenosti. Beograd: Državni zavod za statistiku, 1955., 30.
[140] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 169.
[141] DABJ 35, NOK Križevci, kut. 88. Zapisnici sjednica NOK Križevci, 28. i 29. siječnja 1951.
[142] HDA 1220, CK SKH, KK Vrbovec, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948., Vrbovec, 8. veljače 1949., str. 6.
[143] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 56. U knjizi *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu* navodi se da je prije rata 8% poljoprivrednih domaćinstava imalo električnu struju (str. 32.); STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva*, 289.

vidjelo je svoj spas. Obrazovanje koje je ponuđeno svim društvenim slojevima i pojedincima postalo je interesantno i izazovno jer je nudilo izlaz iz trenutnog teškog stanja i s ruba egzistencije.[144] Početak tog spasa ukazao se u obliku narodnog prosvjećivanja koje je bilo široko zamišljena akcija, zapravo više njih, koje su trebale podignuti život sela na višu razinu, a akcije su trebali poduprijeti svi obrazovani ljudi.[145]

U kasnijim desetljećima to su potvrdila i istraživanja koje su pokrenuli Ujedinjeni narodi. Utvrdilo se da pismenost utječe na podizanje razine zdravlja ljudi, bolje uvjete života i da potencijalno ima veliku društvenu korist.[146] Ova informacija pomaže nam da bolje promatramo modernizacijske napore koje je poduzimala KPJ. Modernizaciju sela Partija je htjela provesti mijenjanjem svih temeljnih postavki života na selu, i društvenih i gospodarskih.[147] Imala je dobru zamisao, opismeniti ljude i uključiti ih u daljnje tečajeve i školovanje kako bi im život postao bolji i lakši. U socijalističkom, ali i u liberalnom razmišljanju, selo je pripadalo prošlosti, a u gradove je usmjerena sva industrijalizacija jer je njima bila namijenjena budućnost. U tradicionalnoj percepciji selo je bilo obilježeno tradicionalnom poljoprivredom, neobrazovanošću, siromaštvom, tehničkom zaostalošću, običajima, teškim životom, a transformacijom je trebalo postati izvor radne snage i industrijskih resursa te uvesti nove tehnike i industrijsku poljoprivredu. Izlaz iz loše situacije temeljio se na komunističkoj ideologiji povjerenja u transformativnu moć znanja.[148]

Na razvoj ideje o potrebi modernizacije sela sigurno su utjecala i sjećanja Josipa Broza Tita na djetinjstvo u rodnom Kumrovcu koje je obilježilo siromaštvo, glad, velika smrtnost djece, težak rad na zemlji i velik broj nepismenih ljudi, ponegdje čak do 80%. Njegov prvi odlazak iz sela u grad dogodio se 1907. i na njega je ostavio velik dojam. U Sisku je vidio i shvatio da grad nudi prilike za napredak i izlazak iz bijede. Gradske tvornice i rudnici za njega su bili slamka spasa i jedina „životna perspektiva“. Teškog stanja Tito se prisjetio i kad se vratio u Kumrovec nakon izlaska iz zatvora 1933. i istaknuo je da ga je zaprepastila „najstrašnija bijeda koja se dade zamisliti“.[149]

---

[144] SMILJANIĆ, „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj“, 23; RATKOVIĆ, Milan. *Razvoj i proturječnosti obrazovanja*. Zagreb: Školske godine, 1984., 6.
[145] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 270.
[146] *Education for All: Literacy for Life*, 141.
[147] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 240.
[148] CIFRIĆ, Ivan. *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 2003., 48; ČALE FELDMAN, PRICA, *Devijacije i promašaji*, 211.
[149] GOLDSTEIN, *Tito*, 27, 30, 77, 521.

Iznesene informacije potvrđuju nam ispreplitanje ideologije i modernizacije. „Titov režim je bio vrsta modernizacijske diktature“, imao je „značajan modernizacijski potencijal unatoč nedemokratskog karaktera“, i KPJ je isticala autoritet razuma i svoju prosvjetiteljsku usmjerenost, ulogu i nadmoć. Najavljene promjene provodilo se odozgo po uzoru na Sovjetski Savez i ovakav model možemo definirati kao državno-birokratsko-prosvjetiteljski model kulturne politike. Slično je primijetio i Ivo Goldstein u knjizi *Tito* koji kaže da je poslijeratna modernizacija bila „ključni ideologem na kojem je građena ideologija jugoslavenskog socijalizma“ te da je vlast težila prema takvoj modernizaciji koja „garantira stalan progres prema komunizmu“.[150]

U poslijeratnom vremenu puno se pisalo o promjenama koje će uslijediti kada se opismeni narod. Istican je cijeli niz promjena, konkretnih poboljšanja kvalitete života, ali i političke promjene. „Pismenošću i prosvjećivanjem suzbit ćemo bijedu i siromaštvo što vlada u našim selima“, ljude će se naučiti kako se brinuti o kući, staji i higijeni te štititi od bolesti, savladat će se uzgoj životinja, pripremit će se narodne mase za privrednu izgradnju, dogodit će se „porast materijalnog blagostanja i kulturnog procvata našeg naroda“, zemlja će se bolje koristiti i kvalitetnije obrađivati te će se odgojiti savjesniji sinovi slobodne domovine.[151]

Andragoška istraživanja iz svijeta s početka 60-ih potvrdila su da je za uspjeh tečajeva opismenjavanja odraslih osoba bitno uspostaviti vezu između vještine pisanja i poboljšanja života koje ona donosi.[152] Partija je to stalno ponavljala, ali je sve stavljala u politički kontekst. Neizostavan dio govora o modernizaciji bilo je povezivanje siromaštva i zaostalosti s prvom Jugoslavijom, a na to se nadovezivala potreba pobjeđivanja starog načina života i uvođenja modernog. Partija je planirala provesti modernizaciju koja je u svim dijelovima bila čvrsto povezana i isprepletena s njezinom ideologijom i koja je vodila prema uspostavi sretnog i zadovoljnog društva. Opismenjavanje je proglašeno veličanstvenom bitkom protiv starog svijeta, mraka, zaostalosti i čovjeka prve Jugoslavije. Simboli tog starog i nepismenog čovjeka bili su drvena ralica i rovaš, a cilj je bio stvoriti pismenog i kulturnog čovjeka koji zna upotrebljavati traktore, industrijske strojeve i upravljati elektranama. Vlast je proglasila

[150] BLAŽEVIĆ, *Legitimnost političkih poredaka*, 224, 225; DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije*, 39; GOLDSTEIN, *Tito*, 420, 421.
[151] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba protiv nepismenosti, (sine anno); DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije*, 174; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946., „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.
[152] NEIJS, *Literacy Primers*, 17.

još nešto, da u selima više ne trebaju „oni starinski panduri koji su narodu objavljivali vijesti“.[153]

Pismenost i opća obrazovanost shvaćeni su kao neophodan uvjet za „podizanje svijesti trudbenika, za podizanje stručnosti i produktivnosti rada“ i za „omogućavanje kulturnijeg života radnih ljudi, podizanje njihovog životnog standarda“. Partija je bila svjesna da učenje slova ne smije biti samo sebi dostatno. Usmjeravala je opismenjene ljude da koriste svu dostupnu pisanu riječ kako bi usvojili „novo znanje potrebno za uspješno vršenje svog zanimanja“, ali i za razvoj općeg obrazovanja kako bi razumjeli prirodne i društvene događaje i mogli zauzeti ispravan stav.[154] Ivana Dobrivojević zaključila je da je Partija htjela provesti „instant modernizaciju“, a ona se nije mogla provesti bez improvizacija. Rezultat su bili privremeni i površinski modernizacijski napori koji su se često svodili samo na ostvarivanje i premašivanje zacrtanih planova ili montirane statistike.[155] Uvijek kada se spominjala modernizacija, njezina nadopuna/pratnja bila je i politička poruka Partije.

7.2. Petogodišnji plan i narodno prosvjećivanje

Godina 1945. za KPJ je bila najvažnija zbog pobjede nad okupatorom i osvajanja političke vlasti. Druga važna godina bila je 1947. kada je usvojen *Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Jugoslavije* kojim se ubrzano trebala ostvariti preobrazba ekonomije, društva i kulture. *Plan* je donesen u obliku zakona čime je istaknuta obaveznost izvršavanja, a svaki postignuti uspjeh i radni podvig iz vremena *Plana* imali su „značaj političkog gesta u prilog socijalizmu“. Za individualizam i pesimizam poslije oslobođenja i u vremenu *Plana* nije bilo mjesta zato što je to bila odlučujuća prekretnica.[156] U *Petogodišnjem planu* centralne postavke bile su industrijalizacija i elektrifikacija zemlje i sve snage usmjerene su u ostvarivanje ovog plana kojim bi se dokazala uspješnost i ispravnost novog društveno-političkog poretka. Zato je stalno isticano da treba raditi, graditi i učiti.[157] *Plan* je

[153] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve snage za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film; „Raboš“. Pristup ostvaren 30.7.2018., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51358. Rovaš ili raboš (madž.) je raspolovljeni drveni štapić na koji su ljudi urezivali podatke koje je trebalo pamtiti. Povezuje ga se s nepismenošću.
[154] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Uvodno predavanje u „Tjednu narodnog prosvjećivanja“; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O općeobrazovnim tečajevima“, *Slobodni dom*, 9.1.1948.
[155] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 52, 286.
[156] ROKSANDIĆ, Drago, ur. *Razvoj socijalističke revolucije u Jugoslaviji*. Beograd: Komunist, 1977., 227, 228; FRANKOVIĆ, *Marksističko obrazovanje*, 36; BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 204, 205.
[157] DUKOVSKI, *Rat i mir istarski*, 183; „Naša čitanka“, *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1946.), br. 28: 12.

trebao riješiti tehničku, ali i kulturnu zaostalost Jugoslavije, bio je glavno oruđe za izgradnju socijalizma, historijska prekretnica u preobrazbi Jugoslavije. Planiranjem i postavljanjem ciljeva Partija je htjela maknuti Jugoslaviju iz grupe zemalja s dohotkom manjim od 200 dolara po stanovniku i podignuti obrazovnu razinu stanovništva s dna europske ljestvice. Takvim pristupom uspjelo se kod velikog broja ljudi potaknuti misli da nema „zadatka koji bi bio pretežak, a da se ne bi mogao izvršiti".[158] Jugoslavija je nastojala što brže dostići, čak i prestići razvijene europske zemlje, a to se nije moglo postići bez rješavanja temeljnog društvenog problema nepismenosti. Takav razvoj trebao se ostvariti već tijekom prvog *Petogodišnjeg plana*, a sastavni i nerazdvojni dio borbe za napredak bilo je i opismenjavanje stanovništva.

U zemljama zapadne i sjeverne Europe koje su prije Drugog svjetskog rata dostigle visoki stupanj pismenosti stanovništva, proces širenja pismenosti trajao je stoljećima, a u zemljama kasne industrijalizacije, pismenost je stigla kasno i imala je brzi tempo. Na primjeru socijalističke Jugoslavije brzinu širenja pismenosti određivao je i nametao *Petogodišnji plan* jer je postavljena vremenska granica do koje se morao riješiti problem nepismenosti.[159] U članku 17. *Zakona o Petogodišnjem planu* bilo je predviđeno „podizati opći kulturni nivo naroda, potpuno likvidirati nepismenost, obuhvatiti osnovnom školom svu školski obaveznu djecu". Uz navedene smjernice, planirano je ulaganje 5,9 milijardi dinara u prosvjetu, 60% školskih obveznika trebalo je obuhvatiti sedmogodišnjom školom i procijenjeno je da treba izgraditi milijun metara kvadratnih školskih površina.[160]

U izradu *Petogodišnjeg plana* bilo je uključeno i Ministarstvo prosvjete i u brojnim dopisima uvijek je iznova naglašavana veza *Plana* i opismenjavanja: „Na početku 1947. godine Ministarstvo je izradilo petogodišnji plan rada na polju narodnog prosvjećivanja". Prosvjetno-kulturno područje nije smjelo zaostajati „jer se napredak ekonomije nije mogao ni zamisliti, a još manje ostvariti sa politički nesvjesnim, neobrazovanim i stručno neosposobljenim radnikom".[161] Pokretanje *Petogodišnjeg plana* trebao je biti presudni događaj za sve stanovnike zemlje, a posebno za prosvjetne radnike pred koje je stavljen velik zadatak. „Ove godine kad prelazimo na plansku privredu, na provođenje u život našeg prvog

---

[158] RATKOVIĆ, *Razvoj i proturječnosti obrazovanja*, 1984., 23; BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 41.
[159] *Education for All: Literacy for Life*, 192; LUKATELA, Josip. „Petogodišnji plan i prosvjeta", *Pedagoški rad* (1947.), br. 7: 386.
[160] „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947-1951." *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 30.4.1947., 416, 428; „Iz petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947.-1951.". *Pedagoški rad* (1947.), br. 5: 1.
[161] SPEHNJAK, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945. - 1948.", 83; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 29.

petogodišnjeg plana industrijalizacije i elektrifikacije, kad treba brzo, u toku rješavanja daljnjih zadataka obnove i izgradnje zemlje osposobiti milijunski kadar radnika za ove zadatke, pred sve prosvjetne radnike postavlja se kao prvi i osnovni zadatak rad na brzoj likvidaciji nepismenosti.“ Jugoslavija je u to vrijeme bila veliko gradilište i velika škola, a sve je prožimala ideološko-politička izgradnja po zapovijedima iz jednog centra.[162]

U *Petogodišnjem planu* ukidanje nepismenosti postavljeno je kao prioritetni kulturni i povijesni cilj, a sve se vodilo Lenjinovom idejom da nema elektrifikacije, ali ni političkog prosvjećivanja s nepismenim ljudima. Uvođenje i korištenje elektriciteta bilo je preduvjet razvoja industrije, poboljšanja života, ali i neophodan uvjet za kulturni život naroda.[163] Po uzoru na SSSR i u Jugoslaviji je industrijalizacija bila ključni i najvažniji historijski moment. „Ona je bila uvjet održavanja narodne vlasti i uvjet podizanja standarda“.[164] Veliko sovjetsko iskustvo istraživanja veze obrazovanja i gospodarske izgradnje proučavalo se i u Jugoslaviji. Ekonomist Vladimir Stipetić napravio je takav osvrt u velikom članku o razvoju pismenosti u Hrvatskoj kroz dva stoljeća. Spomenuo je rad sovjetskog akademika Stanislava Strumiline koji je 1924. proveo istraživanja kojima je utvrdio vezu ulaganja u obrazovanje i povećanja proizvodnosti rada te da su navedeni rezultati ugrađeni u sovjetski petogodišnji plan.[165]

Jugoslavenske vlasti na sljedeći su način povezale kulturu i prosvjetu s ostalim granama gospodarstva koje su navedene u *Petogodišnjem planu*. Ministarstvo prosvjete iznosilo je stajalište da se za ostvarivanje Plana trebaju uravnoteženo razvijati kulturno-prosvjetni, industrijski, poljoprivredni sektor i svi ostali. I na nižim razinama vlasti govorilo se isto što i na najvišim. Prosvjetni odjel KNO-a Pregrada iznio je stajalište „da je prosvjeta prva“, ali i da se „ne može negirati da ona ide usporedno s ekonomskim prilikama naše Domovine, pa kako će napredovati jedno tako će i drugo“, a za ostvarivanje ovih ciljeva „treba nam jake volje i ljubavi“.[166]

Kada se govorilo o opismenjavanju, često su korišteni izrazi koje se povezivalo s radništvom i razvojem industrije. Radovan Zogović (crnogorski književnik i rukovoditelj

---

[162] HŠM A 1493, MPNRH. Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, 16.1.1947.; BEVANDA, *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju,* 98.
[163] „O elektrifikaciji naše zemlje“, *Pionir,* 1.4.1948., 6.
[164] PAVIČEVIĆ, „Zadaci kulturno-prosvjetnog rada u Petogodišnjem planu“, 100; DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije,* 55; LENJIN, *O kulturi i vaspitanju*, 208, 210; BILANDŽIĆ, Dušan. *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969., 10.
[165] STIPETIĆ, „Pismenost i razvoj“, 2462.
[166] HDA 291, MPNRH, kut. 8. Kabinet pomoćnika: učvršćenje prosvjetnih povjereništava, str. 1; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće Prosvjetnog odjela KNO-a Pregrada za skupštinu kotarskih zastupnika, 20. svibnja 1946.

propagande KPJ do 1948.) u jednom je predavanju rekao: „Pitanju borbe protiv nepismenosti treba prići – tako reći – s čekićem u ruci“ i tražio je konkretnu akciju u rješavanju ovog problema, a ne samo planiranje.[167] Opismenjavanje ljudi trebalo se konkretno odraziti na život ljudi, ali opet vezano uz razvoj *Petogodišnjeg plana*. Vlast je nastojala razviti zadrugarski pokret, osposobiti seljake i zadrugare da „kulturno računaju i trguju“, a to se nije moglo „postići bez odlučnog suzbijanja nepismenosti, bez unošenja azbuke, listova i knjiga, mjera i bilanca u svaki kutak naše zemlje“.[168] Novi gospodarski uvjeti zahtijevali su snalaženje u novim tvornicama s novim strojevima ili upravljanje poljoprivrednim strojevima, uzgoj novih kultura u radnim zadrugama, a to sve nije bilo moguće bez prosvijećenog radnika i seljaka koji zna dobro računati, čitati i pisati.[169] Opismeniti nepismene građane značilo je „prvenstveno opismeniti sve one, koji su u bilo kojem obliku uključeni u proizvodnju“, a to se odnosilo na radnike u novoizgrađenim tvornicama i napredne zemljoradnike na oranicama. Čak je i u časopisu *Pedagoški rad* naglašavano da su Petogodišnji plan izgradnje tvornica i elektrifikacija zemlje i Petogodišnji plan kulturno-prosvjetnog uzdizanja „ista nedjeljiva jedinstvena cjelina“.[170]

Kako bi se ostvario *Petogodišnji plan* razvoja industrije, trebalo je hitno iz sela dovesti desetke tisuća ljudi, a prije toga ih opismeniti. Potreba za radnicima bila je velika i morao se omogućiti „priljev u privredu i uzdizanje novih sposobnih kadrova, koji će ubrzati njegovo izvršenje“. Neodgodivo se tražilo opismenjavanje 122 290 analfabeta do 45 godina kako bi se dobilo niže stručne kadrove potrebne industriji i poljoprivredi. U svrhu širenja propagande narodnog prosvjećivanja i isticanja velike izgradnje koja traje u Jugoslaviji, 1947. snimljen je film *Iz tame u svjetlost*, režisera Milana Katića. U filmu je istaknuto „da upravljati strojem može samo napredno i kvalificirano radništvo, osnov' svake kvalifikacije je pismenost“, a seljak ne može razvijati naprednu poljoprivredu bez poznavanja slova.[171]

Petogodišnji plan ljestvicu je postavio vrlo visoko i ambiciozno za prilike u kojima se nalazila Jugoslavija/Hrvatska. Za ostvarivanje velikog plana izgradnje zemlje trebale su tisuće

---

[167] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.
[168] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946.
[169] HDA 291, MPNRH, kut. 8. Kabinet pomoćnika: učvršćenje prosvjetnih povjereništava, str. 1.
[170] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Štromar Maks, str. 3; LUKATELA, „Petogodišnji plan i prosvjeta“, 386.
[171] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za potpunu likvidaciju nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Naprijed*, 6.9.1947., „O nekim nedostacima u pripremanju tečajeva za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 20.9.1947., „Borba za potpunu likvidaciju nepismenosti“, *Borba*, 28.11.1948.; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.

novih udarnika, novatora i racionalizatora, a osnovni preduvjet bila je njihova pismenost.[172] Ovdje će se navesti tri razmišljanja o poratnom vremenu koja povezuju *Petogodišnji plan* i obrazovanje, dva su nastala u okviru promatranog vremena, a jedno je s kraja 50-ih. Sva tri pogleda govore optimistično o poratnom vremenu. Tito je 1946. održao govor o vjeri u uspjeh koji stiže kada se ostvare planovi. „Mi nećemo nepismenost i nazadnjaštvo" kao u prvoj Jugoslaviji, nego „škole, kulturu, univerzitete, fabrike" i kad narod počne koristiti svoje znanje tada će naše tvornice proizvoditi više proizvoda, a život će postati „radosniji i kulturniji". Narodni odbor Ludbreg istaknuo je 1951. da je cilj bio stvoriti „ljepši, bolji, vredniji, bogatiji i kulturniji život, a do toga se dolazi jakom industrijom, krupnom poljoprivredom i knjigom". Dragutin Franković je u knjizi *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* dao osvrt na *Petogodišnji plan* i naveo je: „Nikad dotada nije se u našoj zemlji toliko gradilo i učilo". U prvom planu bila je izgradnja teške industrije, razvoj električne mreže i dovođenje struje u svako domaćinstvo i „preobrazba" poljoprivrede, „a s tim u vezi bio je planiran i snažan razvoj prosvjete i kulturnog života".[173]

Kako se približila sredina ostvarivanja *Petogodišnjeg plana*, tako je KPJ počela uočavati da rješavanje problema analfabetizma ne ide predviđenom brzinom pa se pokušalo dati novi poticaj uz izjavu: „Treća planska godina prijelomna je i u pogledu borbe za likvidaciju nepismenosti". Partija je tijekom cijelog razdoblja u velikom zanosu nastavila vjerovati da će ostvariti planove zbog snage i svijesti narodnih masa i zato što predvodi te mase.[174] No, ni pri kraju *Petogodišnjeg plana* planovi se nisu ostvarivali željenom brzinom. Na sastanku KK KPH Zadar-otoci naveden je razlog zbog kojeg ljudi postižu slabe rezultate: „Stalno se od njih traži, a malo se daje".[175] Partija je slab rad analfabetskih tečajeva i loše mišljenje o njima dovela i u vezu s razmišljanjima o ostvarenju *Petogodišnjeg plana*. Tvrdilo se da je za takvo stanje krivo neshvaćanje važnosti tečajeva, oportunizam u kombinaciji s „nevjerovanjem u mogućnost ispunjenja plana i precjenjivanjem objektivnih teškoća na koje se nailazilo u radu".[176]

---

[172] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Slab rad pojedinih sindikalnih područnica u kampanji za suzbijanje nepismenosti", *Naprijed*, 13.12.1947.
[173] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 29.12.1946.; HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Zapisnik s VIII. redovnog zasjedanja Narodnog odbora Ludbreg, 24.11.1951., str. 5; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 428.
[174] „Borimo se protiv raspadanja analfabetskih tečajeva preko ljeta", *Varaždinske vijesti*, 19.5.1949., 1; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Štromar Maks, str. 3.
[175] HDA 1220, CK SKH, kut. 117. Zapisnik sa sastanka biroa KK KPH Zadar-otoci, 24.10.1950., str. 3.
[176] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 3.

Uvođenjem radničkog samoupravljanja u gospodarstvo 1950. potreba naglašavanja važnosti visoko kvalificiranog radnika za razvoj industrije dobila je novu težinu. U *Varaždinskim vijestima* u prosincu 1950. u naslovu članka naglašeno je: „Prosvjećenost radnika – uslov razvoja socijalističke industrije“. Iznesena je usporedba s kapitalističkim zemljama u kojima radnik treba samo raditi i nadgledati stroj, a u Jugoslaviji „on preuzima upravljanje tvornicom, on je njen vlasnik“ i o njemu „zavisi uspješan ili slab rad tvornice“.[177]

Pri kraju *Petogodišnjeg plana* pogled na narodno prosvjećivanje samo je djelomično promijenjen, kao polazna točka ostala je industrijalizacija i ostvarenje planova, a druga nova točka prema kojoj se trebalo kretati prosvjećivanje jest radničko samoupravljanje i stvaranje radnika-upravljača.[178] Takav glorificirajući način pisanja o samoupravnom sistemu zadržan je do kraja 80-ih i navodilo se sljedeće: „Samoupravni socijalizam otvorio je pismenosti put do svakog pogona u radnim organizacijama“.[179] Pomaci na području opismenjavanja odraslih osoba u promatranom vremenu bili su vrlo spori, a pogled na narodno prosvjećivanje od 1945. do 1952. ostao je gotovo nepromijenjen. Potezi vlasti i napori prosvjećivanja naroda nisu propitivani i nije se studioznije promatralo ovo vrijeme kako bi se izvelo zaključke za buduće djelovanje.

[177] „Prosvjećenost radnika – uslov razvoja socijalističke industrije“, *Varaždinske vijesti*, 7.12.1950., 4.
[178] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 217.
[179] KATIČIĆ, Radoslav. *Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske*. Zagreb: Liber, Muzejski prostor, 1988., 173.

8. KRONOLOGIJA NARODNOG PROSVJEĆIVANJA

8.1. Početci prosvjećivanja tijekom Drugog svjetskog rata

Postavke poratnog narodnog prosvjećivanja možemo razumjeti iz odredbi donesenih u vremenu Drugog svjetskog rata. Početke rada na narodnom prosvjećivanju i radu s odraslim nepismenim osobama možemo pratiti već od osnivanja AVNOJ-a u studenom 1942. godine. Na I. zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću stvoren je Prosvjetni odsjek preko kojeg su narodnooslobodilački odbori (dalje NOO) dobili upute za osnivanje narodnih osnovnih škola, narodnih sveučilišta, analfabetskih tečajeva (trajanje od jednog do tri mjeseca ili po deset tjedana), a dokidanje nepismenosti proglašeno je jednim od najvažnijih prosvjetnih zadataka. NOO-i već su od svibnja 1943. preko svojih kulturno-prosvjetnih odsjeka počeli pokretati i ostale aktivnosti, održavali su predavanja, priredbe i osnivali domove kulture. Na II. zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 1943. raspravljalo se i o izgradnji prosvjetne strukture te je osnovano Povjereništvo za prosvjetu i Odsjek za opće narodno prosvjećivanje. Na I. zasjedanju ZAVNOH-a u lipnju 1943. naglašeno je da prosvjetni odjeli pri NOO-ima trebaju organizirati školski i vanškolski rad, a prva točka odnosila se na održavanje analfabetskih tečajeva za odrasle nepismene. U jesen 1943. ZAVNOH je pokrenuo osnivanje tečajeva u trajanju 60 sati (35 pismenost, 15 račun i 10 politička izgradnja), a uz učenje slova i brojeva obavezno se učio pregled NOB-a i političke teme. Borba protiv analfabetizma potvrđena je i na III. zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom u svibnju 1944. godine. Do zasjedanja u Topuskom prosvjetnim radom rukovodio je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, a unutar njega djelovali su odsjeci za osnovne škole i analfabetske tečajeve, te za srednje škole i općeobrazovne tečajeve. Od 1944. Prosvjetni odjel dobio je i nekoliko sektora, a među njima i sektor narodnog prosvjećivanja. Predstojnik prosvjetnog odjela bio je Ivo Frol (poslije rata pomoćnik ministra prosvjete u Narodnoj vladi Hrvatske). Proširivanjem Prosvjetnog odjela pristupilo se intenzivnijem radu na rješavanju nepismenosti, a rezultat je bio konkretan i vidljiv. Napisane su i tiskane *Upute za organizaciju analfabetskih tečajeva* (u studenom 1944. poslane svim prosvjetnim odjelima NOO-a) i izrađen je *Pravilnik o natjecanju i organizaciji analfabetskih tečajeva*. Oblikovana je i pripremljena za tiskanje početnica za učenje latinice (planirano tiskanje u 80 000 primjeraka) i bukvar za učenje ćirilice (30 000 primjeraka). Na zasjedanju u Topuskom donesena je i *Deklaracija o osnovnim pravima građana demokratske Hrvatske* i istaknuto je da se vlast brine „za uklanjanje nepismenosti i podizanje narodne

kulture te osigurava svim građanima besplatno prosvjećivanje“. Izvršni odbor AVNOJ-a pozvao je AFŽ i omladinu preko narodnooslobodilačkih odbora na žustru borbu protiv nepismenosti.[180]

Navedene odluke postavile su temelj za socijalističko opismenjavanje po hitnom postupku. Svim građanima trebalo se omogućiti pravo poznavanja abecede, a u rad s nepismenima pozvani su svi sposobni pismeni ljudi. Ovako zamišljen prosvjetni rad s analfabetima nastavio se i nakon rata. Nakon formiranja Demokratske Federativne Jugoslavije u ožujku 1945., Ministarstvo prosvjete izdalo je *Uputstvo o radu za narodno prosvjećivanje* i *Uputstvo za rad analfabetskih tečajeva*. Time je borba protiv nepismenosti institucionalizirana i uspostavljena je jasna hijerarhija od vrha vlasti do samih analfabeta.[181] Vlast je smatrala da je sustav dobro organiziran i funkcionalan, da će brzo pokazati rezultate i s tim se krenulo u masovno opismenjavanje po svim krajevima Jugoslavije.

8.2. Prve poratne kampanje i vrhunac opismenjavanja 1947./1948.

Nakon završetka rata u Hrvatskoj je stvoren centralizirani sustav prosvjetne vlasti. Na čelu je bilo Ministarstvo prosvjete NRH-a, a na terenu su bili „lokalni organi – povjereništva za prosvjetu pri kotarskim narodnim odborima“.[182] U ministarstvu je formiran odsjek za narodno prosvjećivanje koji je upute, obavijesti i naredbe prenosio narodnim odborima, a oni učiteljima i članovima masovnih organizacija. Ključno je bilo stvoriti liniju prenošenja informacija od ministarstva do lokalnih jedinica i ljudi na terenu kako bi narodno prosvjećivanje moglo krenuti u punom zamahu. Ali teško poratno stanje nije dozvoljavalo pokretanje kampanje opismenjavanja u jesen 1945., nego je pomaknuto prema kraju godine i na početak 1946. godine. Na terenu su pojedinačno osnivani analfabetski tečajevi, ali još nije

[180] SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 130-132; BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 18, 59; BEVANDA, *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*, 90, 91; PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988.*, knj. 2, Beograd: Nolit, 1988., 357; ŽALAC, *Škola u ratu i revoluciji*, 134; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 128; OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 67, 68; GALEKOVIĆ, Josip. „Zašto su nas držali u neznanju“, *Seljačka sloga: glasilo istoimenoga društva* (1945.), br. 2: 35; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 395; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* vol. 11 (1981.), 233, 234, 259, 260; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta na oslobođenom teritoriju Hrvatske u vrijeme Prvog kongresa kulturnih radnika“. U: *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4-6. prosinca 1974*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1975., 122; „Frol, Ivo“. Pristup ostvaren 26.4.2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20718 .
[181] DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 53.
[182] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 172, 173.

počeo kampanjski način rada. Zbog tog razloga u novinama kao ni u izvorima nije jasno istaknut početak kampanje opismenjavanja. Osim toga, rana jesen bila je i predizborno vrijeme i seosko stanovništvo trebalo je upoznati sa zakonima, unutarnjom i vanjskom politikom te ojačati narod za borbu protiv „reakcionarnog rovarenja“. U prosincu 1945. u selima okolice Novog Marofa tek se pripremao teren i upoznavalo ljude s prosvjetnim planovima nove vlasti. U selu Ljubešćica (kotar Novi Marof) 16. prosinca 1945. održane su usmene novine, a jedan referat bio je namijenjen suzbijanju nepismenosti, ali je na kraju prevladala rasprava o točkama Ustava (građanski brak, odvajanje crkve od države itd.).[183]

Početkom 1946. još uvijek se na terenu gradila mreža organizacija za prosvjećivanje naroda, a učitelje se na okružnim prosvjetnim tečajevima poučavalo kako djelovati u narodnom prosvjećivanju. Narodna fronta Hrvatske pokrenula je u siječnju 1946. osnivanje Štabova za likvidaciju nepismenosti u svim mjestima, kotarevima i okruzima. Tek u siječnju pokrenute su šire akcije popisivanja nepismenih i polupismenih, kreće masovnije organiziranje tečajeva za nepismene i prikupljanje materijala potrebnih za održavanje tečajeva, pokrenuta je propaganda, natjecanja, vođenje statistike i obavještavanje štampe o uspjesima i neuspjesima tečajeva. O problemu nepismenosti počelo se redovito govoriti tijekom održavanja usmenih novina, a posebno onih u organizaciji USAOH-a kao npr. u Čakovcu 22. siječnja 1946. godine. Cilj je bio oduševiti i pokrenuti omladinu na prosvjetni rad. Prema izvještajima *Varaždinskih vijesti* masovnije osnivanje tečajeva u varaždinskom okrugu počelo je tek polovicom siječnja 1946. godine. Od tada se u okrugu Varaždin i Bjelovar počelo osnivati puno analfabetskih tečajeva. U okrugu Varaždin u veljači 1946. osnovana su 73 tečaja s 1780 polaznika, u okrugu Bjelovar 92 tečaja s 1780 polaznika, a najviše, 2426 polaznika, sakupljeno je u kotaru Šibenik, dok su u kotaru Zadar učila 823 polaznika. Navedeno je da su kotarskim prosvjetnim odjelima podijeljene početnice, a prvi tečajevi osnovani su i u varaždinskoj tvornici *Tivar* (polazilo svih 45 nepismenih radnika). U ožujku 1946. osnivanje tečajeva nije se dobro razvijalo u varaždinskom okrugu, radilo je tek dvadesetak tečajeva pa se krenulo i s uključivanjem najboljih pionira u pojedinačna poučavanja nepismenih. Već krajem ožujka u *Varaždinskim vijestima* opisan je završetak prvog tečaja za nepismene s ovog okruga, a to se dogodilo u malom selu Presečno (kotar Novi Marof). U novinama nije navedeno kada završava kampanja, samo je spomenuto da je krajem

[183] „Prosvjetni i politički odgoj narodnih masa“, *Varaždinske vijesti*, 1.12.1945., 2; „Masovni sastanak u Ljubešćici“, *Varaždinske vijesti*, 24.12.1945., 1.

svibnja u varaždinskom okrugu još uvijek radio 41 tečaj s 1246 polaznika i za njih je iskazana sumnja hoće li moći uspješno završiti zbog poljskih radova.[184]

Prva kampanja narodnog prosvjećivanja 1945./1946. nije dala zadovoljavajuće rezultate. Bila je obilježena brojnim uspjesima, ali i greškama i propustima. Vlast je uspjeh vidjela u povezivanju i radu sa širokim narodnim slojevima, i naglašeno je da bi u protivnom prosvjećivanje ostalo samo iluzorna prosvjetna utopija.[185] Primjeri s varaždinskog i bjelovarskog okruga pokazuju cijeli raspon uspjeha i neuspjeha rada s nepismenim osobama. Prosvjetni odsjek kotara Pregrada osvrnuo se na kampanju 1945./1946. te je naveo da se narod sporo i teško odlučivao za knjigu. Iznesena je tvrdnja da analfabetski tečajevi nisu dobro radili i nisu uspjeli, „ali će sigurno uspjeti tokom jeseni i zime kad će se tome morati odazvati svako tko želi dobro sebi i svome narodu".[186] Iz svake kampanje opismenjavanja vlast je nastojala izvući pouke za rad u idućoj i ispraviti/ukloniti nedostatke. Po mišljenju vlasti, glavna slabost kampanje 1945./1946. bila je „pomanjkanje široke propagande za njeno sprovođenje" i za novu kampanju tražio se viši kvantitativni i kvalitativni stupanj.[187]

Tijekom ljeta prosvjetni je rad prestajao i nastavljao se u jesenskim i zimskim mjesecima. U jesen 1946. u *Varaždinskim vijestima* nije se pisalo o narodnom prosvjećivanju, samo se donosila poneka kratka informacija da su za učitelje i profesore održana prosvjetna usavršavanja na kojima se pričalo o metodama rada, narodnom prosvjećivanju itd. Glavna tema bili su izbori za Ustavotvorni sabor Hrvatske. Službenog početka rada s nepismenima nije bilo. U studenom 1946. počinju se pisati prvi izvještaji o tečajevima na području kotara Zlatar. Nastavljeno je jačanje prosvjetne mreže na terenu, potaknuto je osnivanje kulturno-prosvjetnih odbora po kotarevima i selima okruga. Početkom prosinca 1946. u Pregradi je održan sindikalni sastanak učitelja ovog kotara. Glavna tema bila je borba protiv nepismenosti u zimskoj kampanji. Pozivalo se na zajedništvo u rješavanju ovog problema, na povećano zalaganje 60-ak učitelja ovog kotara koji su obećali da će svaki od njih održati barem jedan

[184] „Tečaj prosvjetnih radnika u Varaždinu", *Varaždinske vijesti*, 10.1.1946, 5; „U borbu protiv nepismenosti", *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 3,4; „Usmene novine omladine Čakovca", *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Uvjeriti široke slojeve o potrebi likvidiranja nepismenosti važan je korak u borbi za opismenjavanje", *Vjesnik*, 12.4.1946.; „Započela je akcija suzbijanja nepismenosti, *Varaždinske vijesti*, 17.1.1946., 6; „Na plenarnom sastanku Okružnog odbora NF-e izneseni su osnovni zadaci za daljnji rad Narodne fronte kao i uspjesi i nedostaci u dosadašnjem radu", *Varaždinske vijesti*, 7.3.1946., 1; „Prosvjetni rad u Orehovici", *Varaždinske vijesti*, 14.3.1946., 4; „Uspjeli tečaj za nepismene", *Varaždinske vijesti*, 28.3.1946., 4; „Osvrt na „Tjedan kulture" u našem okrugu", *Varaždinske vijesti*, 23.5.1946., 4.

[185] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Bez dobrih i mnogobrojnih knjižnica ne može biti potpunog uspjeha u narodnom prosvjećivanju", *Vjesnik*, 6.5.1946.

[186] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće Prosvjetnog odjela KNO-a Pregrada za skupštinu kotarskih zastupnika, Pregrada, 20.5.1946.

[187] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946.

tečaj. U ovoj kampanji postavljena je norma da se opismeni od 15 do 20 posto analfabeta.[188] U ovoj kampanji i u ovom kotaru pristup je bio još uvijek koliko toliko primjeren i nije se planiralo potpuno opismenjavanje ili u nekim većim postocima kao u kasnijim kampanjama.

U kampanji 1946./1947. ostvareni su bolji rezultati okupljanja nepismenih. Novine su izvijestile da je u okrugu Bjelovar tijekom ove kampanje opismenjeno 2353 nepismenih, a u okrugu Varaždin 3489.[189] U kotaru Pregrada tijekom kampanje 1946./1947. organiziran je 31 tečaj na kojem je učilo 295 od ukupno 1442 analfabeta. Pojedinačno je učilo 37 osoba i sveukupno je poučavano 332 ljudi. Na tom zadatku radilo je 36 poučavatelja, od toga 29 učitelja i 7 poučavatelja iz frontovskih organizacija (troje iz omladine, jedna članica AFŽ-a i troje iz NF-a). Od 31 tečaja do kraja je dovedeno 29 tečajeva i 223 osobe su položile analfabetski ispit i naučile čitati i pisati.[190]

Pri kraju kampanje opismenjavanja u travnju 1946. počelo se stvarati velike planove za iduću kampanju. Završetkom ove kampanje uvidjelo se da nije moguće opismeniti sve nepismene pa je Ministarstvo prosvjete u kolovozu 1947. prolongiralo likvidiranje nepismenosti na rok od dvije godine tj. do kraja kampanje 1948./1949. i to se odnosilo na kotareve gdje ima više nepismenih. Po ovom revidiranom planu u roku dvije godine trebalo je opismeniti sve nepismene i sposobne za učenje bez obzira na njihovu dob.[191]

Tijekom kampanje 1946./1947. ministar prosvjete postao je dr. Ivan Babić i za vrijeme njegovog mandata (1946.-1951.) narodno prosvjećivanje došlo je do vrhunca aktivnosti, ali se dogodio i pad aktivnosti prosvjećivanja. Početkom 1947. Ministarstvo prosvjete uključilo se u planiranje i izvršavanje *Petogodišnjeg plana* tako što je izradilo plan opismenjavanja s konkretnim brojevima koje se htjelo ostvariti. *Petogodišnji plan* dao je impuls za pokretanje masovnog opismenjavanja i za pojačavanje rada s nepismenima osnovan je Zemaljski odbor za uklanjanje nepismenosti.

U ljetnim mjesecima 1947. intenzivno se radilo na pripremanju najmasovnijeg opismenjavanja u povijesti na području Jugoslavije. Nova kampanja trebala je biti presudna za budućnost zemlje i najveća po broju osnovanih tečajeva, ali i po broju okupljenih stručnih/nestručnih poučavatelja i analfabeta. Planiran je siloviti razvoj na svim područjima i u skladu s *Planom*. Ministarstvo prosvjete (Odjel za narodno prosvjećivanje) obavijestilo je

[188] „Počela je 'bitka' i na obroncima Ivančice…“, *Varaždinske vijesti*, 16.11.1946., 4; „Narodna fronta preuzela je nove zadatke na političkom i kulturno-prosvjetnom uzdizanju naroda“, *Varaždinske vijesti*, 21.11.1946., 1; „Sindikalni sastanak učitelja pregradskog kotara“, *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 2.
[189] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U novoj kampanji za uklanjanje nepismenosti treba koristiti dosadašnja iskustva“, *Naprijed*, 16.8.1947.
[190] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada 1947.
[191] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Popis nepismenih – sređivanje podataka, Ministarstvo prosvjete, 1.8.1947.

tijekom ljetnih mjeseci sve gradske i kotarske narodne odbore o radnjama koje se trebaju poduzeti kako bi se nepismenost uklonila u roku od samo jedne godine. Svaki grad i kotar trebali su formirati odbore za širenje pismenosti i tečajeve za rukovodioce jer je planirano uključivanje velikog broja nestručnih osoba.[192]

Godina 1947. bila je važna i zbog toga što su u Ministarstvu prosvjete NRH donesene uredbe vezane za obrazovanje odraslih. Prva je bila *Uredba o školama za opće obrazovanje radnika*, a druga *Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju* donesena je u lipnju 1947. godine. Time su analfabetski tečajevi dobili zakonsko određenje, službeno su predstavljeni i počela je izgradnja sustava osnovnog obrazovanja odraslih u Hrvatskoj.[193] *Okvirnim planom rada na narodnom prosvjećivanju* predviđeno je potpuno opismenjavanje svih osoba do 45 godina starosti i 20% osoba iznad te dobi. U ovoj kampanji jasno je istaknut početak i kraj rada s nepismenima. Tečajevi su službeno počeli s radom 1. listopada 1947., a trebali su trajati do 30. travnja 1948. godine. U jesen 1947. u *Varaždinskim vijestima* intenzivno se počinju donositi izvještaji o tijeku kampanje. Spominjali su se nedostaci i problemi, a vrlo često i veliki rezultati, kao npr. da je u kotaru Ivanec u listopadu osnovano više tečajeva „već na samom početku više nego cijele prošle godine“ i da je u Čakovcu 95% nepismenih obuhvaćeno u tečajeve za nepismene. Već u listopadu 1947. u novinama počinju izlaziti naslovi „U godini 1947. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“.[194]

Iz ovih je planova vidljivo da je Ministarstvo prosvjete gotovo nadrealno zamišljalo da će u roku od godinu i pol dana izbrisati nepismenost kod svih radno sposobnih građana. Očekivanja su bila velika i smatralo se da je *Plan* jamstvo uspjeha koji neće izostati. Ministarstvo prosvjete opravdalo je rok za opismenjavanje od samo jedne godine time što Hrvatska ima manje nepismenih nego druge republike te veći broj poučavatelja.[195] Tijekom kampanje 1947./1948. dogodio se vrhunac prosvjećivanja. Broj osnovanih analfabetskih tečajeva u Hrvatskoj došao je do brojke 7113, broj polaznika tečaja iznosio je 108 724 i opismenjeno je 80 056 osoba. Treba napomenuti da nisu svi kotarevi imali isti uspjeh, u

---

[192] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete 21.8.1947.

[193] BONDŽIĆ, Dragomir. „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“, *Andragoške studije* (2010.), br. 1: 93, 94; UJAKOVIĆ, „Udžbenici za opismenjavanje odraslih“, 244.

[194] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 174, 175, 208; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 459; HŠM A 1493, MPNRH. Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju NR Hrvatske, 9.8.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U godini 1948. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947.; „U kotaru Ivanec radi preko 50 analfabetskih tečajeva“, *Varaždinske vijesti*, 30.10.1947., 3; „U ivanečkom kotaru radi 86 tečajeva za nepismene“, „U Čakovcu je preko 95% nepismenih obuhvaćeno u analfabetske tečajeve“, *Varaždinske vijesti*, 24.12.1947., 4.

[195] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Štromar Maks, str. 3.

nekima je okupljanje nepismenih dobro napredovalo, a u nekima je išlo vrlo sporo. U kotaru Ivanec u studenom 1947. radio je čak 71 tečaj sa 771 polaznikom, kotar Bjelovar okupio je 702 nepismena, a u kotaru Kutina i Đurđevac okupljeno je samo 6 do 7% nepismenih.[196]

U kampanji opismenjavanja počeo se predosjećati završetak narodnog prosvjećivanja. Vlast kao da se počela pripremati za taj veliki događaj. Nastojalo se sačuvati sjećanje na važno i „uspješno" razdoblje narodnog prosvjećivanja pa je Ministarstvo prosvjete u ožujku 1947. naredilo da se s tečajeva sačuvaju fotografije, pisani radovi polaznika i zidne novine kako bi se izdala knjiga o širenju pismenosti u NRH.[197] Iako su podaci pokazivali da je broj tečajeva i polaznika znatno porastao, opći dojam rješavanja nepismenosti u Hrvatskoj tijekom 1947. bio je dosta loš i porazan. Takav opis nalazimo u biltenu godišnjeg izvještaja partijskih organizacija i u njemu je navedeno da „borba protiv nepismenosti ide općenito u Hrvatskoj dosta slabo".[198]

Sve ostale kampanje do kraja Petogodišnjeg plana bile su pokušaji da se obnovi tako veliki polet kao u kampanji na vrhuncu narodnog prosvjećivanja.

8.3. Prijelomna 1948./1949.

Početkom rujna 1948. počelo se s pripremama za nastavak narodnog prosvjećivanja u novoj kampanji koja je trebala početi u zimskim mjesecima. U KNO-u Varaždin ostalo je još 229 analfabeta između 26 i 45 godina i 13 omladinaca i zato se na vrijeme krenulo s pripremama. Kako je vrijeme odmicalo prema početku zime, tako u *Varaždinskim vijestima* dolazi do prorjeđivanja podataka o tečajevima koji su bili otvoreni. Iz novina saznajemo i podatke da je neke tečajeve bilo vrlo teško pokrenuti. Uprava rudnika Ladanje Donje odbijala je u istu smjenu staviti 18 rudara i dvije službenice koje bi ih poučavale, u selima Podevčevo, Trnovec i Vinica bilo je 160 nepismenih, ali ništa se nije radilo na pokretanju tečajeva iako je bilo dovoljno poučavatelja i prostorija za učenje, a u tvornici *Varteks* uprava je otezala s pokretanjem tečaja za 58 radnika. Službeni početak kampanje nije obilježen, samo je navedeno da su prije nekih tečajeva održane kratke svečanosti i program.[199]

---

[196] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj", 235; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 2. Likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 22.11.1947.
[197] HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.
[198] HDA 1220, CK SKH, kut. 42. Bilten iz godišnjih izvještaja partijskih organizacija za 1947. godinu, str. 21.
[199] „Ogranci Seljačke sloge treba da su nosioci kulturno-prosvjetnog života na selu", *Varaždinske vijesti*, 2.9.1948., 2; „Prosvjetni radnici varaždinskog kotara obavezali su se da će likvidirati nepismenost kod ljudi do 50 godina", *Varaždinske vijesti*, 25.11.1948., 3.

U listopadu 1948. u novinama se pisalo da nastupa godina prvorazrednog značenja za rješavanje problema nepismenosti. Smatralo se da će se zacrtani planovi lako ostvariti zbog korištenja bogatog iskustva i pozitivnih trenutaka prijašnjih kampanja te će se lako spriječiti propusti i slabosti. Ostvarivanje *Petogodišnjeg plana* bilo je u prvom planu i zato je vlast u svakoj novoj kampanji, pa tako i ovoj, pokušavala što brže i u što kraćem roku ukloniti nepismenost, a to je bila „stvar časti i patriotski dug naših ljudi".[200]

I dalje se nastavilo planirati rad s nepismenim ljudima, ali okolnosti su se promijenile. Nakon što je završila kampanja opismenjavanja 1947./1948., primjećuje se da tema opismenjavanja postaje manje zanimljiva i manje zastupljena u novinama i arhivskim spisima. Od kraja rata do ljeta 1948. trajala je jedna velika i intenzivna kampanja opismenjavanja, ali od tada narodno prosvjećivanje ulazi u „mirniju" fazu. U idućim godinama sve se rjeđe spominjala riječ kampanja, ali se stalno pokušavalo obnavljati rad na opismenjavanju stanovništva. Kampanje su se i dalje pokretale, ali je njihova jakost opala.[201] Cjelokupni rad na prosvjećivanju naroda od jeseni 1948. na dalje postao je skromniji i to se vidjelo u skromnijem obilježavanju početka rada tečajeva, ali i na broju osnivanih tečajeva. Može se uočiti da je rad s nepismenima u promatranom razdoblju od 1945. do 1952. imao putanju parabole. U kampanji 1945./1946. i 1946./1947. bio je u uzlaznoj putanji, 1947./1948. nalazio se na vrhuncu, a sve iduće kampanje bile su u silaznoj putanji.

Razloga za opadanje intenziteta prosvjećivanja i opismenjavanja tijekom druge polovice 1948. bilo je više. Zbog same siline kojom se krenulo u prosvjećivanje bilo je očekivano da će uskoro splasnuti rad na ovom području. Kampanjski pristup rješavanju problematike nepismenosti imao je jako velik utjecaj na brzi ulazak narodnog prosvjećivanja u mirniju fazu. Kampanjskim radom intenzivno se htjelo djelovati u kratkom razdoblju na rješavanje velikog društvenog problema i time se htjelo nadomjestiti kontinuiran, sustavan rad na rješavanju ovog problema.[202]

Drugi razlog koji je značajno utjecao na intenzitet opismenjavanja vezan je uz sukob Tita i Staljina. Napetosti između sovjetskog i jugoslavenskog rukovodstva polako su rasle od završetka rata i vrhunac krize dogodio se polovicom 1948. godine. Ova godina bila je „najdramatičniji trenutak za KPJ, Jugoslaviju i poredak koji je KPJ stvorila"[203] i u takvim okvirima trebala je započeti nova kampanja opismenjavanja. Sukob Tita i Staljina utjecao je

[200] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Odlučujuća godina u borbi za potpuno likvidiranje nepismenosti", *Borba*, 4.10.1948.
[201] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 166, 214.
[202] „Kampanja". Pristup ostvaren 9.9.2018., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30122; SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj", 236.
[203] BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999., 289.

na smanjeni intenzitet organiziranja tečajeva i velika pozornost usmjerena je na obranu zemlje od moguće sovjetske intervencije.

O smanjenju intenziteta prosvjećivanja i opismenjavanja tijekom 1948. pisalo je nekoliko autora, svaki iz svojeg kuta gledanja. Ljubodrag Dimić navodi da se smanjio entuzijazam masovnih organizacija i da je oslabio interes za prosvjetni rad s narodom. Dragomir Bondžić spominje da je sukob Tita i Staljina doveo do realnijeg pogleda i kritiziranja kampanjskog opismenjavanja čak i od strane najviših dužnosnika kao što je savezni ministar nauke i kulture Rodoljub Čolaković. Svoj osvrt na događaje nakon sukoba Tita i Staljina dao je i Borivoj Samolovčev. On je primijetio da je narodno prosvjećivanje postalo organiziranije i sistematičnije, ali i da daljnji napredak prakse nije bio moguć bez dobrog teoretskog utemeljenja i objašnjenja. Osvješćivanju stanja pridonio je i popis stanovništva koji je izvršen 1948. godine. Popisom je utvrđen velik broj nepismenih, puno veći od dotadašnjih rezultata, iako su u pismene osobe svrstavane i polupismene osobe koje su znale samo čitati. Unatoč takvim rezultatima i problemima kampanja opismenjavanja, službena politika i dalje je zadržala iste obrasce ponašanja i reagiranja. Krivnja je prebacivana na neaktivnost partijskih organa, zadržan je optimizam, nastavilo se govoriti da je potpuno rješavanje nepismenosti pred ciljem, a planiralo se i potpuno ukidanje polupismenosti. U govorima partijskih dužnosnika promišljanja o nepismenosti uklopljena su u novi model društveno-političkog smjera i razvoja države pa se počelo govorilo da nepismenost koči razvoj samoupravljanja.[204]

U arhivskim spisima kotara Pregrada jasno se može vidjeti razlika u broju dokumenata do sukoba i poslije njega. Za kampanje opismenjavanja 1946./1947. i 1947./1948. postoji obilje građe, a u idućim kampanjama broj dokumenata vrlo je mali. Prijelom koji se dogodio na političkoj razini i približavanje kraja *Petogodišnjeg plana* utjecali su na promjene u pristupu obrazovanju odraslih. Sve se više govorilo o prelasku s državnog na samoupravni demokratski sustav te „da je obrazovanje odraslih put koji vodi rješavanju krupnih društveno-ekonomskih i životnih problema“. Kako se približavao kraj desetljeća, tako su akcije opismenjavanja popuštale. „Sljedećih godina akcije su nešto popustile u širini, ali su se obnavljale više puta s određenijom orijentacijom na ona godišta, koja su bila sposobna za privređivanje“.[205]

Iako je narodno prosvjećivanje izgubilo polet, vlast je i dalje pokušavala zadržati polet i entuzijazam. I u drugim dijelovima Jugoslavije nakon kampanje 1947./1948. splasnuo je intenzitet rada i izvještavanja o narodnom prosvjećivanju. Samo se povremeno izvještavalo o

[204] DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 133; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 100, 104; SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 142; OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „V.I.Lenjin o opismenjavanju, obrazovanju i kulturi naroda“, *Pedagoški rad* (1975.), br. 1-2: 68; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 216.
[205] FILIPOVIĆ, *Obrazovanje odraslih u teoriji i praksi*, 135; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 460.

broju nepismenih i potrebi osnivanja tečaja za konačno likvidiranje nepismenosti. U Srbiji je od 1948. osnovano upola manje tečajeva, vjerojatno zbog preusmjeravanja snaga na borbu protiv informbiroovaca, neplaniranog razvoja industrijalizacije i prisilne kolektivizacije.[206]

Navedeni podaci i razmišljanja različitih autora pokazuju da je do pada intenziteta opismenjavanja i prosvjećivanja došlo zbog više faktora. Pružanje otpora utjecaju SSSR-a, Rezolucija Informbiroa i obračun s protivnicima novog jugoslavenskog puta imao je veliki utjecaj na slabljenje narodnog prosvjećivanja. Sve snage usmjerene su na zbijanje redova u KPJ i pripreme za obranu od napada SSSR-a. Ovi događaji poklopili su se i s vrhuncem kampanjskog načina rada. Već je opisano da su planovi KPJ u pogledu opismenjavanja bili preuveličani i bilo je za očekivati da će entuzijazam poučavatelja, ali i narodnih masa splasnuti nakon dvije do tri kampanje opismenjavanja. Treba spomenuti još jedan faktor, a to je priznavanje neuspjeha. Već tijekom prve godine *Petogodišnjeg plana* planiralo se riješiti problem nepismenosti, a priznavanje slabih rezultata i neuspjeha za vlast bi značilo dodatnu otežavajuću okolnost, posebno usred sukoba sa Sovjetskim Savezom.

Početkom 1949. gotovo svi tekstovi o narodnom prosvjećivanju iz *Varaždinskih vijesti* spominju dotadašnji rad na prosvjećivanju, kao da se htjelo sažeti sve što je do tada postignuto. U novinama je spomenuto da su tijekom tri godine rada na opismenjavanju ljudi u varaždinskom kotaru postignuti dobri rezultati, opismenjeno je 1262 ljudi, a nepismeno je ostalo još 500 (uglavnom iznad 45 godina). U nekim selima (Podevčevo, Beletinec) u tečajeve su okupljeni gotovo svi nepismeni, a u nekima je odaziv bio vrlo slab (Varaždinbreg, Nadkrižovljan, Tužno, Vinicabreg). Istaknuto je da su opismenjeni gotovo svi do 45 godina starosti, a do kolovoza se planiralo opismeniti sve nepismene radnike koji su putovali iz okolnih sela u grad Varaždin.[207]

Iako je rad na opismenjavanju popuštao, takmičenja i obilježavanja tjedna narodnog prosvjećivanja zadržani su i u 1949. godini. Na takmičenje su od 1. siječnja 1949. do 31. ožujka 1949. pozvani kotarevi, sela i pojedinci (poučavatelji, aktivisti i kulturno-prosvjetni radnici).[208] U vremenu od siječnja do svibnja 1949. kada bi trebao biti najintenzivniji rad tečajeva, u *Varaždinskim vijestima* više nije bilo izvještaja o narodnom prosvjećivanju.

---

[206] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 277, 278.

[207] „U tri godine na području varaždinskog kotara opismenjene su 1262 osobe, koje većim dijelom polaze čitalačke grupe i osnovne obrazovne tečajeve“, *Varaždinske vijesti*, 6.1.1949., 2; „Frontovske organizacije Varaždina postigle su u 1948. godini značajne uspjehe na kulturno-prosvjetom polju“, *Varaždinske vijesti*, 20.1.1949., 1.

[208] „Poziv Ministarstva prosvjete NR Hrvatske na takmičenje u kulturno-prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 20.1.1949., 4; „Dobri rezultati kulturnih radnika Varaždina trebaju biti temelj za još življi rad među širokim masama trudbenika“, *Varaždinske vijesti*, 15.12.1949., 1.

Krajem svibnja 1949. u jednom članku napisano je da borba protiv nepismenosti u selima ulazi u završnu fazu. Došlo je i do popuštanja pritiska na prosvjetne djelatnike. Učitelji su u školskoj godini 1948./1949. „dobrim dijelom oslobođeni rada s nepismenima i prešli na rukovođenje prosvjetnim tečajevima“. Iako je KPJ bila svjesna da održavanje tečajeva ne funkcionira tijekom lipnja, srpnja i kolovoza, ipak je i tijekom ljeta 1949. pokušavala forsirati njihovo održavanje. To se pokušavalo potaknuti „ličnim kontaktom agitatora sa pojedincima i očiglednom agitacijom“, ali i nagrađivanjem uspješnih rukovodioca tečajeva i uspješnih polaznika koji su najbolje naučili čitati i pisati. U ljetnim mjesecima rad s nepismenima ponovno se pokušavalo oživjeti i preko novina se pozivalo na borbu protiv raspadanja analfabetskih tečajeva. Zato se pozivalo učitelje „da pooštre kontrolu rada analfabetskih tečajeva“. Krajem kolovoza 1949. naglašeno je i da borba protiv nepismenosti „ni u kom slučaju ne može da ima kampanjski karakter“, zato „što je ova godina upravo odlučujuća za konačnu likvidaciju nepismenosti u našoj zemlji“.[209] Takav pristup možemo protumačiti željom vlasti da konačno završi ovu priču s nepismenima i da se dovrši sve što je planirano u *Petogodišnjem planu*.

U novinama *Naprijed* izneseno je nekoliko kritika rada analfabetskih tečajeva tijekom 1949. godine. U Hrvatskoj tijekom navedene godine nisu postojale komisije za likvidaciju nepismenosti i zato je sav rad s tečajevima obavljao Savez kulturno-prosvjetnih društava. Zbog smanjenog broja analfabeta kod nekih prosvjetnih radnika osjetio se manjak energije i upornosti na tečajevima. Rezultat je bio slab, u Hrvatskoj je plan ostvaren tek s 22%, a htjelo se opismeniti 58 000 ljudi.[210] Stalno se pokušavalo obnoviti prosvjećivanje, dijelom i zato što je potonulo zbog preokupacije političkim temama sukoba s Informbiroom.

[209] „Borimo se protiv raspadanja analfabetskih tečajeva preko ljeta“, *Varaždinske vijesti*, 19.5.1949., 1; „Borimo se protiv opadanja kulturno-prosvjetnog rada u selima u ljetnom periodu“, *Varaždinske vijesti*, 25.8.1949., 3.
[210] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Više odgovornosti u borbi za konačno iskorjenjivanje nepismenosti“, *Borba*, 7.8.1949.

8.4. Ostale kampanje do kraja Petogodišnjeg plana

O kampanji 1949./1950. u *Varaždinskim vijestima* nije se puno pisalo. Od kraja kolovoza do početka prosinca 1949. nije bilo ni jednog teksta o narodnom prosvjećivanju. Jasno je da kampanja opismenjavanja više nije imala polet kao prije. Tek u prosincu 1949. počelo se pisati da u varaždinskom kotaru nisu na vrijeme izvršene pripreme i da je već prije mjesec dana trebalo popisati i prikupiti nepismene, polupismene i one koji su nedavno naučili čitati i pisati. I dalje se planiralo opismeniti sve nepismene s jasno određenim rokom dovršetka ovog procesa. U gradu Varaždinu planiralo ih se naučiti čitati i pisati do 1. travnja 1950. godine.[211] Završetak rada s nepismenima bio je isti kao i u prijašnjim kampanjama.

Početkom prosinca 1949. u *Varaždinskim vijestima* i dalje povremeno nalazimo tekstove kojima se pokušavalo pokrenuti kulturno-prosvjetni rad. Nastavilo se iznositi uspješne primjere opismenjavanja i tako potaknuti novi polet. U članku *Varaždinskih vijesti* istaknut je primjer 25-godišnje radnice *Varteksa* Marije Ivanuš i 40-godišnjeg invalida Stjepana Brglesa. Navedeno je da „će biti pismeni ne samo za kratko vrijeme, nego se već spremaju za polaganje ispita za pojedine razrede osnovne škole“. U trećoj zimi *Petogodišnjeg plana* u novinama je isticano da je stigla „prekretnica ka sistematskom kulturnom uzdizanju ljudi na selu, da bi se i na tom polju postigli planirani rezultati“. Iako je planiran velik i intenzivan rad s nepismenima, u kampanji 1949. dogodio se velik pad. Godinu dana prije u NRH osnovano je 4720 tečajeva na kojima su opismenjena 82 623 nepismena, 1949. osnovano je 1687 tečajeva na kojima su opismenjene 20 362 osobe, 1950. osnovana su 1934 tečaja na kojima je naučila čitati i pisati 22 281 osoba i 1951. osnovano je samo 315 tečajeva, a koristiti abecedu naučile su 3124 osobe.[212] Veliki pad opismenjavanja potvrdila je i Katarina Spehnjak. Navela je da od 1949. na razini Hrvatske podaci o opismenjavanju postaju sve rjeđi i da „ne postoje nikakvi cjeloviti podaci o opismenjavanju“, jedino je Ministarstvo prosvjete pokušavalo dokinuti nepismenost posebno kod radništva.[213]

Kako se približavao kraj desetljeća, tako je iz arhivskih spisa primjetno sve rjeđe iznošenje podataka o broju nepismenih, a i rad s analfabetima slabio je iz godine u godinu. Na području kotara Pregrada u siječnju 1950. bilo je još 265 nepismenih do 45 godina starosti (65

[211] „Pojačati rad na suzbijanju nepismenosti u varaždinskom kotaru“, „U gradu Varaždinu treba opismeniti 84 analfabeta, ali su dosada postignuti slabi rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.12.1949., 3.
[212] „U gradu Varaždinu treba opismeniti 84 analfabeta, ali su do sada postignuti slabi rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.12.1949., 3; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. Suzbijanje nepismenosti – podaci, Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, Odbor za prosvjetu, 26.2.1952.
[213] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 215.

muškaraca i 200 žena). Radilo je pet tečajeva s 32 polaznika, ali vrlo slabo zbog neredovitih dolazaka nepismenih. Bilo je još 360 nepismenih starijih od 45 godina i njih se nije uspjelo obuhvatiti u tečajeve. U izvještaju Povjereništva za prosvjetu i kulturu kotara Pregrada s početka 1950. stanje je opisano na sljedeći način: „Jedno vrijeme pitanje narodnog prosvjećivanja je potpuno zatajilo i utihnulo, ali se sada opet pokreće, naročito pitanje nepismenosti".[214] Novinski članak *Vjesnika* iz prosinca 1950. opisuje da je po selima kotara Bjelovar broj nepismenih mali, da rad na opismenjavanju još nije organiziran i da se treba usmjeriti na pojedinačna poučavanja.[215]

Početkom 1951. opismenjavanje nije završeno u varaždinskom, ali ni u bjelovarskom okrugu, a ni u kotaru Zadar i Šibenik. U drugoj polovici 1951. osjetno je pao broj osnovanih tečajeva, a i broj polaznika sveden je na minimalan broj. U kotaru Zlatar osnovan je samo jedan tečaj s osam polaznika, a u kotaru Pregrada jedan tečaj sa šest polaznika.[216] Izvještaj iz kotara Koprivnica s početka ožujka 1951. spominje da je kroz analfabetski tečaj prošlo devet ljudi, a 44 ljudi ispod 60 godina starosti nije htjelo polaziti analfabetski tečaj. U Križevcima je 1951. otvoren Klub prosvjetnih radnika, a kao glavni zadatak postavljeno je „unapređenje rada na narodnom prosvjećivanju".[217] Početkom 1951. opismenjavanje nije privedeno kraju ni u kotarevima koji su poslije Drugog svjetskog rata imali najviše nepismenih. Kotarevi Šibenik, Zadar-kopno, Metković, Imotski, Benkovac i Drniš imali su velikih problema u opismenjavanju stanovništva.[218]

U svibnju 1951. ponovno se pokušavalo zadržati ushićenje i snagu narodnog prosvjećivanja. U *Borbi* je pisalo da je na djelu stvaralački polet pobjedonosnog završetka *Petogodišnjeg plana*, da su stvoreni svi uvjeti za konačno iskorjenjivanje nepismenosti do kraja 1951. te za potpuni ekonomski i kulturni preobražaj zemlje. Iz ovog primjera vidljivo je da su i u predzadnjoj godini *Petogodišnjeg plana* zadržani hvalospjevi o uspjesima opismenjavanja, ali ubrzo je stiglo i jedno kritičko i otrežnjujuće mišljenje. U rujnu 1951. Savezni zavod za statistiku i evidenciju uputio je Savjetu za nauku i kulturu dokument koji je navijestio novi pristup temeljen na znanstvenim postavkama. U dokumentu se tražio „kritički osvrt na nepismenost i opismenjavanje u našoj zemlji". Uočeno je da postoji prevelika razlika

[214] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 104. Izvještaj za savjetovanje koje će se održati dne. 11.1. i 12.1.1950., kotar Pregrada, 7.1.1950.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tromjesečni izvještaj sa područja narodnog prosvjećivanja za mjesec siječanj, veljaču i ožujak 1950. Povjereništvo za prosvjetu i kulturu, kotar Pregrada.
[215] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Prosvjetna aktivnost u kotaru Bjelovar", *Vjesnik*, 21.12.1950.
[216] HDA 1220, CK SKH, kut. 6. Izvještaj o tečajevima na području Hrvatske, Agitprop, 1951./52., str. 2.
[217] HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Izvješće o radu agitacije i propagande, KK Koprivnica, 1.3.1951., str. 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Izvješće sa kotara Križevci o političkom radu, 9.3.1951.
[218] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o narodnom prosvjećivanju na terenu Oblasti Dalmacija, Agitprop.

između broja nepismenih u popisu bivših ministarstava prosvjete i popisu stanovništva 1948., pa je zato dokinuta procjena broja nepismenih na terenu u korist službenih podataka s popisa. Na ove promjene u Jugoslaviji utjecalo je i aktiviranje UNESCO-a na rješavanju nepismenosti u svijetu kod 1,2 milijarde ljudi.[219]

Krajem promatranog razdoblja na narodno prosvjećivanje počelo se gledati kao na formu koja nije dovoljno kvalitetna ni interesantna. U svim kampanjama opismenjavanja pa i ovoj pri kraju *Petogodišnjeg plana* i dalje nailazimo na zapise da u opismenjavanju ima problema, da je broj tečajeva mali i da se s nepismenima slabo radi, ali se pojavljuju i tumačenja da mali broj tečajeva znači kraj uspješnog rada s nepismenima. U listu *Naprijed* 1952. napisano je da je narodno prosvjećivanje sinonim za opismenjavanje koje je riješeno.[220] Razdoblje improvizacije s obrazovanjem odraslih približilo se kraju. Površinski su rezultati na prvi pogled bili impresivni, kroz tečajeve su prošle tisuće ljudi, ali dubinski uvid u rezultate pokazuje da su bili vrlo porazni i dosta loši. U knjizi Nikše Šoljana *Adult Education in Yugoslav Society* navodi se podatak da je u Jugoslaviji do 1950. učilo čitati i pisati 2 324 158 nepismenih osoba[221], ali nije naveden točan broj ljudi koji su zadržali pismenost. Na kraju promatranog razdoblja godine 1953. proveden je popis stanovništva po novoj metodologiji, u pismene osobe računalo se sve osobe koje znaju čitati i napisati jednostavan tekst. Rezultati ovog popisa pokazali su da analfabetizam još uvijek nije riješen i da je prisutan u velikim brojevima.[222]

[219] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Stvoreni su svi uslovi da se do kraja 1951. iskorijeni nepismenost u našoj zemlji“, *Borba*, 1.5.1949.; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 105, 106.
[220] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 239.
[221] ŠOLJAN, *Adult Education*, 47, 48.
[222] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 216.

9. ORGANIZACIJA NARODNOG PROSVJEĆIVANJA

9.1. Obilježja kampanja opismenjavanja

Iz prijašnjih razmatranja vidljivo je da je KPJ s opismenjavanjem stanovništva krenula već tijekom Drugog svjetskog rata, da su se tečajevi održavali u teškim uvjetima i da su trajali relativno kratko. Općenarodno prosvjećivanje, kao i školsko prosvjećivanje i kulturna djelatnost, trebalo se izvoditi „uvijek i svuda“[223], a isti princip rada zadržan je i u poratnom vremenu. Odmah nakon oslobođenja zemlje i preuzimanja vlasti nastavilo se s akcijama opismenjavanja. Analfabetski tečajevi bili su dio velike akcije narodnog prosvjećivanja, pokrenuti su s najviše razine političke vlasti koja je ciljala na podizanje „obrazovne razine stanovništva radi uključivanja u procese obnove i izgradnje zemlje“. Sama je vlast taj rad definirala kao prosvjećivanje i u tom vremenu još se nije moglo govoriti o sistematskom obrazovanju odraslih jer je rad s narodom bio usmjeren na usvajanje osnovnih znanja potrebnih za svakodnevni život, obnovu i izgradnju zemlje.[224]

Za narodno prosvjećivanje bila je odgovorna država, a „uklanjanje nepismenosti stavljeno je u okvir općeg državnog plana“, ali nikad nije donesena „opća, zakonska obaveza za pohađanje tečajeva“ jer se nepismenima htjelo pristupati na „socijalistički način“, uvjeravanjem. Država je poticala prosvjećivanje, a osnovna snaga trebala se naći u „samome narodu“. „Kako opismenjavanje nije bilo i obrazovanje“, nije se održavala klasična nastava, nego tečajevi, predavanja i drugi oblici rada. Prema navedenom, analfabetske tečajeve možemo svrstati u grupu osnovnih ili početnih tečajeva kojima se stječu osnovna znanja, traju maksimalno jednu godinu (minimum je šest održanih sastanaka), a u njihovom vođenju prevladavaju metode predavanja, razgovora i demonstracije.[225]

Većina nepismenog stanovništva živjela je u selima, a seoski život odvijao se prema sezonskom rasporedu poljoprivrednih poslova. Takvim okolnostima prilagođeni su i analfabetski tečajevi i iz toga su se razvile kampanje opismenjavanja. Prema rječniku stranih riječi, kampanja je „organizirana akcija protiv neke pojave“ i „povremen intenzivan rad vezan

[223] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 143.
[224] DIJANIĆ, Dijana et al. *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*, Zagreb: Centar za ženske studije, 2004., 126; ROSIĆ, Vladimir. *Obrazovanje uz rad i radno iskustvo*. Pula: Istarska naklada, 1983., 33.
[225] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 25; SPEHNJAK, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj“, 74; FROL, *O novoj prosvjetnoj politici*, 13; SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 505.

uz neki rok radi ostvarenja kakvog važnog cilja".[226] UNESCO je kampanju definirao kao „masovni napor za opismenjavanje svih odraslih muškaraca i žena u određenom vremenskom razdoblju", a ključni pokretač brze, uspješne kampanje s trajnijim rezultatom može biti država koja je „uspjela u svojim rukama usredotočiti veću količinu vlasti". Ključno obilježje kampanjskog rada (višegodišnjeg ili jednokratnog) jest mobilizacija, ideološki žar i osjećaj žurnosti, i ovakvo opismenjavanje inicirano je od većine socijalističkih vlada nakon ustoličenja političkog režima i u fazi visokog entuzijazma, a rezultat je bio značajno povećanje osnovnih vještina pismenosti. Kampanje opismenjavanja organizirane su i u 90-im godinama kao npr. u Indiji i za njezino odvijanje također je trebao velik broj volontera.[227]

Na sličan način odvijale su se i kampanje u Jugoslaviji sa sličnim obilježjima. Sve kampanje koje su pokretane zapravo možemo shvatiti kao jednu veliku kampanju koja se u Jugoslaviji i u svim republikama trebala provoditi do potpune likvidacije nepismenosti.[228] Smatralo se da su kampanje samo vremenski razmaci „najžešće faze borbe, a ne faze u kojima se borba jedino razvija" jer „borba protiv nepismenosti nije vremenski ograničena". Iako je KPJ organizirala kampanje opismenjavanja, tražila je da se ne shvate kruto nego da se rad produži i izvan njihovog početka i kraja, da kampanja bude stalna i sistematska. Na skici iz mjesečnika *Narodna prosvjeta* s početka 1948. prikazano je kako je vlast gledala na kampanju (vidi fotografiju 1). Najintenzivnija faza opismenjavanja trebala je biti od početka rujna do kraja veljače. Prema skici rad s nepismenima trebao je početi još u vrijeme kada tek kreću jesenski radovi, što inače nije bila praksa. U organiziranju analfabetskih tečajeva mogla se primijeniti fleksibilnost, a održavanje tečajeva smjelo se razvući na cijelu godinu ako su prilike dopuštale. To se posebno odnosilo na sezonske radnike koji su radili na šumskim i građevinskim radilištima i njih se moglo opismeniti jedino tijekom ljeta.[229]

---

[226] „Kampanja". *Rječnik stranih riječi*, 652.

[227] LEČEK, Suzana. „Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj", *Radovi: Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 26 (1993.), br. 1: 125; *Education for All: Literacy for Life*, 196, 197, 420. Kampanje po uzoru na sovjetske provedene su na Kubi i u Nikaragvi. Vijetnam je organizirao vrlo uspješne kampanje, tri na sjeveru od 1945. do 1958. i jednu na jugu od 1976. do 1978., Kina je učinkovito provela kampanje od 50-ih do 80-ih. Kampanje su organizirale i druge zemlje kao Japan, Brazil, Meksiko, Etiopija, Indonezija itd. KARLEKAR, Malavika, ur. *Paradigms of Learning. The Total Literacy Campaign in India*. London: Sage Publications New Delhi, Thousand Ouks, 2004., 24.

[228] HDA 1380, Okružni odbor Antifašističke fronte žena Bjelovar (dalje OOAFŽBJ), kut. 1. Glavni odbor AFŽ-a svim okružnim i kotarskim odborima AFŽ-a Hrvatske, 14. studenog 1946.

[229] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snage za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946., „Borba za potpuno likvidiranje nepismenosti u našoj zemlji", *Borba*, 28.11.1948., „Na početku ispita na analfabetskim tečajevima", *Borba*, 30.3.1948.; „Širenje pismenosti u NR Hrvatskoj", *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 62., ŠTROMAR, Makso. „Više pažnje opismenjavanju radnika", *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 4-5: 152.

Kako slikovito izgleda rad na suzbijanju nepismenosti
(crtež iz »Omladinskog borca«)

Fotografija 1. „Rad na suzbijanju nepismenosti tijekom godine“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 62.

Vrlo dobar opis kampanja socijalističke Jugoslavije dala je sociologinja i etnologinja Lydia Sklevicky: „Kampanje su, naime u 'postrevolucionarnom' razdoblju predstavljale kratkoročne, neposredne, 'općenarodne' zadatke za čiju se realizaciju nije zahtijevala 'specijalizacija'/stručnost, već je bio dovoljan (pretpostavljeni) revolucionarni zanos i odanost sistemu“.[230]

Tijekom odvijanja kampanja opismenjavanja pojavljivala su se razna, čak i oprečna mišljenja o kampanjskom načinu rada. Ministar prosvjete na početku kampanje 1947. napomenuo je da se opismenjavanje „mora smatrati kvalitetnim etapnim radom“, a u novinama *Naprijed* navedeno je da se „širenju pismenosti valja pristupiti što elastičnijim metodama kako bi kampanja dobila masovnost i imala stvaran uspjeh“. *Narodna prosvjeta* istaknula je da se taj „posao ne može obaviti u jednom naletu, u okviru jedne kratkotrajne kampanje“ i da nije jednostavan.[231] U *Pedagoškom radu* iz 1947. godine kampanjski način rada proglašen je pogrešnim te se smatralo da je osuđen na neuspjeh. U ovom razmatranju bitno je istaknuti Lenjinovu preporuku o trajanju bitke za pismenost. Rekao je da se ona ne može dobiti za nekoliko nedjelja kao politička bitka, ni za nekoliko mjeseci kao bitka u ratu,

[230] SKLEVICKY, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga, 1996., 114.
[231] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U godini 1948. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947., „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.; „Dva poučna primjera“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 3: 81.

nego da je potrebno duže vrijeme uz „upornu, sistematsku, nepopustljivu borbu“. Sam pristup obrazovanju odraslih nije bio dovoljno razrađen ni dubok i shvaćen je kao privremena, prolazna radnja te su iz toga proizašli kratki i nefunkcionalni analfabetski tečajevi.[232] Kritike na račun kampanjskog načina rada bile su velike „jer se prosvjeta i kultura ne može podizati kampanjski“.[233] U kasnijem izlaganju bit će opisano kako se tečajeve pokušavalo sabiti u kasno jesenski i zimski dio godine, ali se pokušavalo što više produljiti rad tečajeva izvan zadanih vremenskih okvira. U ovome se očituje problem ambivalentnog pristupa KPJ prema vremenskom određenju trajanja kampanje opismenjavanja.

U jugoslavenskom slučaju možemo prepoznati pristup koji je usmjeravan prema stjecanju osnovnih vještina čitanja, pisanja i računanja, prvenstveno je vođen povećanjem pismenosti, korištena strategija bile su kampanje, a širi politički cilj bio je masovna pismenost. Kampanje opismenjavanja, krenuvši od ratnih do poslijeratnih, bile su usmjerene na sve nepismene dobno-spolne skupine stanovništva. Najveći broj nepismenih bile su odrasle osobe, ali bilo je i mnogo nepismene djece koja su obuhvaćena kampanjama i vrlo su često zajedno s odraslima poučavana čitanju i pisanju. Pripreme za prvu poslijeratnu kampanju opismenjavanja počele su odmah nakon završetka rata. Ministarstvo prosvjete NRH već je u kolovozu 1945. donijelo preporuke za pojačani oprez u radu s odraslim osobama, ali kada su krenule kampanje opismenjavanja, nije se moglo posvetiti dovoljno pažnje pravilnom načinu rada s odraslima.

Preporuke za rad s odraslima bile su sljedeće:

1) Postepeno uvoditi polaznike od lakšega i poznatoga k težemu i nepoznatom.
2) Predavati lako, shvatljivo, jednostavnim i svakome razumljivim jezikom.
3) Služiti se što više moguće zornim pomagalima (primjerice slovaricama, predmetima, globusom…) i uvoditi što više praktičnih zadataka koji zahtijevaju primjenu čitanja i pisanja, odnosno računsko rješenje.
4) Razvijati slobodnu diskusiju u vezi s obrađivanim predmetima te poticati inicijativu polaznika.
5) Povezivati rad tečaja s ostalim prosvjetnim radom u mjestu, npr. zajedničko prisustvovanje priredbama ili davanje priredaba od strane polaznika, te na taj način

[232] SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 114; *Education for All: Literacy for Life*, 218; LUKATELA, „Petogodišnji plan i prosvjeta“, 390; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pitanje borbe protiv nepismenosti danas“, *Borba*, 29.1.1946.; FILIPOVIĆ, Dragomir. „Obrazovanje odraslih u svetlu stavova rezolucije o razvoju vaspitanja i obrazovanja na samoupravnoj osnovi“, *Obrazovanje odraslih* (1970.), br. 5: 8.
[233] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj.

zainteresirati polaznike za daljnje usavršavanje, proširivanje znanja i aktivno sudjelovanje u javnom životu.[234]

Priprema za sveobuhvatnu novu obrazovnu i kulturnu politiku napravljena je 1946. godine kada je u *Ustavu* zajamčena dostupnost škole i obrazovanja svim slojevima naroda. Kao i u drugim državama Europe i svijeta, i u Jugoslaviji je prepoznato da je jačanje formalnog školovanja najvažniji čimbenik širenja pismenosti i da postaje obvezno posebno nakon ostvarenja političke neovisnosti i učvršćivanja vlasti.[235] Pravi službeni početak narodnog prosvjećivanja trebamo promatrati u vezi s pokretanjem *Petogodišnjeg plana* u kojem je planirano potpuno ukidanje nepismenosti već u tijeku prve godine ostvarivanja *Plana*. Tada je kampanja opismenjavanja dobila poticaj da se razvije do vrhunca.

9.2. Planiranje i organiziranje tečajeva

Prema zamislima KPJ, svim građanima Jugoslavije omogućeno je obrazovanje, a sve prosvjetne i kulturne ustanove trebale su biti „pristupačne svim slojevima naroda“, kako je zapisano u *Ustavu FNRJ* iz 1946. godine.[236] Ove želje konkretizirane su *Petogodišnjim planom* u vidu brojeva, a njihovo izvršenje vremenski je ograničeno do završetka *Plana*. Za ostvarivanje velikog zadatka opismenjavanja razvijen je cijeli sustav ustanova koje su u radu trebale pratiti masovne organizacije, Narodna fronta (dalje NF), Antifašistički front žena (dalje AFŽ), omladinske organizacije. U vođenju kulturne politike i narodnog prosvjećivanja ključna su bila tri nadleštva: Partija, ministarstva i masovne organizacije. Cijeli proces opismenjavanja pokrenut je iz Beograda i Ministarstvo prosvjete Jugoslavije provodilo je cjelokupnu „organizaciju školstva i narodne prosvjete“. Savezno ministarstvo slalo je republičkim ministarstvima „osnovna načela, davalo smjernice i direktive“ i „upute za rad“, a u svakoj republici planiran je rad prema mogućnostima i stanju na terenu.[237]

Sve republike imale su ministarstvo prosvjete koje je vodilo brigu o opismenjavanju preko posebnog odjela za narodno prosvjećivanje. „Program rada na narodnom prosvjećivanju osmišljen u samom državno-partijskom vrhu u obliku naputaka prenosio se do prosvjetnih

[234] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.
[235] *Education for All: Literacy for Life*, 194.
[236] *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, zbirka zakona br. 22., Beograd: Izdanje Službenog lista FNRJ 1949., 21, 22.
[237] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 40, 59, 66.

odjela najnižih lokalnih razina“. Hrvatsko Ministarstvo prosvjete je odmah nakon rata formiralo Odjel za narodno prosvjećivanje kojim je rukovodio Tihomir Prodanović. Od 1946. vodstvo Odjela preuzeo je Josip Radaković, a od 1947. Odjel je vodio Tihomir Cvrlje. Ministar prosvjete od 1946. do 1951. bio je dr. Ivan Babić, a pomoćnici su mu bili Josip Lukatela i Zoran Palčok. Odjel je imao i referadu za likvidaciju nepismenosti, a vodili su ju Maks Štromar i Barica Hanzić. Već u srpnju 1945. Ministarstvo prosvjete krenulo je s tiskanjem materijala o narodnom prosvjećivanju. Izdane su *Upute za rad i organizaciju analfabetskih tečajeva* i tiskano je 100 000 primjeraka početnica i bukvara za odrasle nepismene, a cijena tiskanja jednog primjerka iznosila je 6,38 dinara.[238]

Zadatak Odjela za narodno prosvjećivanje bio je osigurati ustanove i kadrove za izvođenje analfabetskih tečajeva. Prije početka kampanje opismenjavanja 1947./1948., članovi Odjela imali su radno ljeto. Zadatak je bio pripremiti novu kampanju, srediti podatke o radu na širenju pismenosti za sve kotareve, nagraditi poučavatelje, izraditi upute za rukovodioce tečajeva, organizirati da svi tečajevi krenu s radom u isto vrijeme u rujnu, isplanirati konačnu likvidaciju nepismenosti u 1948. i 1949. godini. Uz sve navedeno, odjel je pripremao izdavanje brošura i u tisak su poslane *Upute za rukovodioce analfabetskih tečajeva* u 5000 primjeraka.[239] U ministarstvu je 1947. napravljen plan prosvjećivanja koji je uklopljen u *Petogodišnji plan*, a namjera je bila već do kraja iduće godine opismeniti sve nepismene osobe do 45 godina i 20% ljudi iznad 45 godina starosti. U kampanji 1945./1946. opismenjeno je 25 350 nepismenih osoba, a plan za kampanju 1946./1947. godine bio je opismeniti 52 500 nepismenih.[240]

---

[238] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 173-175, 208; OGRIZOVIĆ, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, 284; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu Odjela za narodno prosvjećivanje u mjesecu listopadu 1945. Isplaćen je i honorar slikaru Kamilu Tompi u iznosu od 8000 dinara za 40 slika i uredništvu 10 000 dinara. Ukupna cijena tiskanja 100 000 primjeraka iznosila je 656 000 dinara; KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 34, 38, 39, 40, 57, 59. Većina osoba koje su u poratnom vremenu obavljale neke funkcije u vezi školstva i narodnog prosvjećivanja do tih je položaja došlo na temelju sudjelovanja u NOB-u. To su bile sljedeće osobe: Ivo Frol (pomoćnik ministra prosvjete Hrvatske 1945. i član školske komisije, u lipnju 1945. kao član delegacije boravio je u SSSR-u „radi proučavanja prosvetnih prilika“), Joco Radaković, Marin Franičević (1945. postao član prosvjetnog sektora u Agitpropu CK SKH i kasnije član i sekretar Komisije za škole), Josip Lukatela (pomoćnik ministra prosvjete Hrvatske od jeseni 1947., redovito je bio i na sjednicama Agitpropa), Zoran Palčok (pomoćnik ministra prosvjete Hrvatske tijekom 1946., istovremeno član školske komisije i Agitpropa CK KPH).

[239] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Tromjesečni izvještaj za IV., V. i VI. mjesec 1947., Agitprop.

[240] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 227, 228; SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.“ ,83; HŠM A 1493, MPNRH. Zemaljski odbor za širenje pismenosti, svim oblasnim, okružnim i kotarskim odborima za uklanjanje nepismenosti, 16.1.1947.

S najviše državne razine narodno prosvjećivanje nadgledali su i njime rukovodili Ministarstvo prosvjete (Odjel za narodno prosvjećivanje) i još jedno neovisno tijelo, a to je Zemaljski odbor za širenje pismenosti. Članovi ovog tijela bili su predstavnici Ministarstva prosvjete, Zemaljske fronte za Hrvatsku, Glavnog odbora omladine, Glavnog odbora AFŽ-a, Zemaljskog odbora Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije za Hrvatsku, Zemaljskog odbora Saveza prosvjetnih radnika za Hrvatsku, Glavnog zadružnog saveza Hrvatske, Kulturno-prosvjetnog društva *Seljačka sloga* i Kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjeta*. Zemaljski odbor za širenje pismenosti radio je procjene koliko je analfabeta potrebno opismeniti u određenom vremenu, predlagao je održavanje takmičenja između okruga, kotareva, sela, tečajeva i poučavatelja. Nakon sastanka u Zemaljskom odboru za širenje pismenosti svi članovi organizacija i društava „slali su svojim okružnim i kotarskim odborima pisma i okružnice o važnosti kampanje i konkretnim zadacima“.[241] Sredinom 1948. Odbor je prestao djelovati jer se smatralo da je ispunio funkciju jer je opismenjavanje pri kraju, a rad tečajeva nastavila je pratiti sekcija za prosvjećivanje Saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske.[242] Na terenu je stvarana mreža Zemaljskih odbora koja je išla do mjesne razine, a u sve odbore ulazili su predstavnici „Narodne fronte, AFŽ-a, Omladine, sindikata, sindikalnih podružnica Saveza prosvjetnih radnika, Zadruga, Vatrogasna društva i kulturno-prosvjetna društva 'Seljačka sloga' i 'Prosvjeta', kao i ostali ljudi, koji se žele i mogu svestrano založiti u tom radu“. Predstavnici Ministarstva i Zemaljskog odbora zajedno su djelovali u obilasku terena. Početkom studenog 1947. obišli su sve kotareve NRH-a kako bi dobili uvid u tijek kampanje i nakon povrataka napisali su referate, a njihovi podaci prezentirani su u novinama.[243]

Unutar ministarstva formirana je i Komisija za narodno prosvjećivanje. Na nižim razinama vlasti također su formirane komisije u koje su ulazili predstavnici Odjela za narodno prosvjećivanje, masovnih organizacija, zadruga, prosvjetnih, kulturnih i fiskulturnih organizacija te ugledni pismeni ljudi kao što su učitelji, ljekarnici ili veterinari. Komisije su imale zadatak koordinirati rad prosvjetnih vlasti s masovnim organizacijama, širiti propagandu među pismenima da se uključe u rad tečajeva, materijalno pomagati rad tečajeva,

[241] BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 95; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj, pomoćnik ministra; Izvještaj o radu Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za 1947. godinu.

[242] HŠM A 1493, MPNRH. Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, 16.1.1947.; SPEHNJAK, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj“, 86; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 213.

[243] „Proglas Zemaljskog odbora za širenje pismenosti“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.

stvarati nove nestručne poučavatelje, rukovoditi akcijama…itd.[244] Po raznim mjestima na terenu gdje su se nalazili nepismeni osnivane su komisije za širenje pismenosti. Na šumskim radilištima u komisije su ulazili predstavnici uprave radilišta, jedan ili dva člana iz uprave sindikalne podružnice i nekoliko radnika koji su opismenjeni, a zadaci su im bili uvjeriti radnike da krenu na tečaj, prikupiti podatke, formirati tečaj i voditi kontrolu o redovnom radu.[245]

Ministarstvo prosvjete i Odjel za narodno prosvjećivanje povezali su se s masovnim organizacijama i kulturno-prosvjetnim društvima te su izradili okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju u NRH od 1947. do 1951. godine. Predložene mjere uklopljene su u *Petogodišnji plan* i tim činom narodno prosvjećivanje povezano je s razvojem gospodarstva, industrije i elektrifikacijom zemlje. *Plan* je istaknuo važnost planiranja i dao je smjernice razvoja. Već i prije donošenja *Plana* isticana je važnost planskog rada za okupljanje nepismenih jer se jedino na temelju konkretnih i točnih podataka broja nepismenih moglo djelovati i pripremiti materijalna sredstva i ljude za izvođenje akcija. Precizno planiranje i predviđanje bilo je važno kao i „kad se radi o proizvodnji najdragocjenijeg metala“.[246]

S razine ministarstva plan opismenjavanja spuštao se na niže razine. Ministarstvo je okruzima slalo okružnice u kojima su bile propisane direktive rada na uklanjanju nepismenosti, a nakon toga okruzi su organizirali konferencije referenata za suzbijanje nepismenosti na kojima su stvarani planovi i postavljane norme rada. Svaki kotar trebao je napraviti svoj plan, a u prvoj godini *Petogodišnjeg plana* 1947./1948. trebalo je opismeniti sve radnike bez obzira na starost.[247] Opće direktive Ministarstva prosvjete mogle su se na terenu blaže tumačiti, prilagođavati i tražiti nova rješenja zbog velikih razlika među kotarevima.[248] Planiranju je trebalo posvetiti veliku pažnju. Preporuka je bila da se sazove sastanak prosvjetnog odjela okružnog narodnog odbora u kojem su bili predstavnici AFŽ-a, USAOH-a, sindikata, Seljačke sloge, Prosvjete, Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte

[244] BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 95.
[245] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pred akciju za širenje pismenosti među sezonskim radnicima“, *Naprijed*, 4.6.1948.
[246] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.; MITROVIĆ, Mitra. „Kome i kakvo vaspitanje i obrazovanje“, *Savremena škola* (1946.), br. 1: 5.
[247] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj Ministarstva prosvjete NRH za VII., VIII., IX. 1947.
[248] BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja“, 256; „Glavni zadaci i problemi u radu na narodnom prosvjećivanju“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 13.

(dalje JNOF), vojske itd., a nakon toga se slalo delegate u kotareve da održe sastanke s predstavnicima istih organizacija.[249]

Na kotarskoj i mjesnoj razini vlasti, tijekom narodnog prosvjećivanja razvio se niz odbora i komisija s ciljem rukovođenja i pomoći u radu na opismenjavanju stanovništva. Najvažniju ulogu u organiziranju analfabetskih tečajeva imali su mjesni narodni odbori. Oni su osnivali tečajeve na temelju operativnih planova prema svojim materijalnim mogućnostima tijekom cijele godine i nakon izvršenih priprema, trebali su osigurati mjesto poučavanja, uvjete rada, poučavatelje, a za njihovo otvaranje nisu bile potrebne „nikakve posebne dozvole ni odobrenja viših vlasti".[250] U kasnijim kampanjama nalazimo izvještaj da su mjesni narodni odbori ipak trebali dobiti odobrenje kotarske vlasti. Mjesni narodni odbori predlagali su mjesta osnivanja tečajeva i poučavatelje na temelju popisa nepismenih. Plan se slao kotarskom povjereništvu za prosvjetu koje trebalo razmotriti prijedloge, staviti moguće primjedbe i odobriti početaka rada tečajeva.[251]

Tečajeve su mogle organizirati i škole, masovne organizacije, ustanove, poduzeća i ostali. U arhivskim spisima pronađeni su brojni primjeri u kojima su škole bile osnivači analfabetskih tečajeva. U selu Vrtnjakovec (kotar Pregrada) škola je organizirala poučavanje nepismenih, a u kotaru Đurđevac od listopada do prosinca 1947. svih 17 tečajeva organizirala je škola. Bilo je primjera u kojima djelatnici škole nisu imali takav uspjeh kao u Đurđevcu. Upravitelj Osnovne škole Hlebine izvijestio je KNO Koprivnica da su u ljeto 1947. održana dva masovna sastanka za okupljanje nepismenih iznad 14 godina, ali se nitko nije javio, iako je bilo starijih nepismenih osoba.[252] Škole su vrlo često bile osnivači tečajeva, iz njih su dolazili najkompetentniji poučavatelji, osiguravale su prostorije, a unutar njih osnivana su i posebna tijela. U školskim centrima i u mjestima gdje su bili dobri učitelji osnivani su odbori

[249] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, ministar prosvjete Ante Vrkljan, 17. kolovoza 1945., str. 2.
[250] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, str. 3; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Upute za izradu uredbe o mjerama protiv nemarnog polaska škole, MNO Varaždin, 8.1.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U Hrvatskoj su nagrađeni mjesni odbori i učitelji koji su se najviše istakli u borbi na suzbijanju nepismenosti", *Borba,* 11.12.1947.
[251] „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju", *Bjelovarski list,* 7.10.1950., 2.
[252] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Mjesni NO Vrtnjakovec, 10.11.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Tromjesečni pregled rada na narodnom prosvjećivanju od 1. listopada 1947. do 31. prosinca 1947.; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih školska godina 1947./48., Osnovna škola Hlebine, 8.9.1947.

za narodno prosvjećivanje i ta se praksa pokazala uspješnom u selima Bedenik i Severin blizu Bjelovara.[253]

Mjesni narodni odbori bili su najniža razina vlasti koja je dolazila u direktan doticaj s nepismenima, ali najvažnije odluke o kojima je ovisio uspjeh tečajeva donošene su na razini kotara. O tome je u članku pisala Ana Tuk koja navodi sljedeće: „Iako se konkretan rad provodio na razini mjesta, kotarski su NO-i izrađivali planove, izdavali upute i naređenja te materijalno potpomagali akcije kulturno-prosvjetnog i ideološko-političkog uzdizanja: analfabetske, općeobrazovne, idejno-odgojne, kulturno-prosvjetne, stručne i druge tečajeve.“[254]

U okviru svakog mjesnog NO-a organizirao se prosvjetni odjel i on je popisivao nepismene, izrađivao plan uklanjanja nepismenosti, organizirao grupna i pojedinačna poučavanja, kontrolirao uspješnost rada, vodio evidenciju i pisao izvještaje o rezultatima. Prosvjetnim odjelima kao organima vlasti bilo je namijenjeno „opće rukovodstvo u radu“ i trebali su imati „potpuni i cjelovit uvid i potreban statistički, tabelarni pregled o sveukupnom radu na svom području“.[255] Kulturno-prosvjetni odbori ili prosvjetni aktivi bili su pomoćni organi mjesnim narodnim odborima i radna tijela za planiranje rada u kampanji i širenju propagande. Bili su zaduženi za obavljanje svih priprema prije početka rada tečajeva, brinuli su se o osposobljavanju rukovodioca tečajeva, kontrolirali rad, provođenje takmičenja, davali pomoć gdje je potrebno, brinuli su se o cjelokupnom prosvjetnom radu, a njihove članove birao je narod na masovnim sastancima. U taj odbor ulazili su učitelji, članovi NF-a, AFŽ-a, NOH-a, sindikata, članovi kulturno-prosvjetnih društava, čitaonica, knjižnica i domova kulture, predstavnici roditelja školske djece, zadruga, vatrogasnih društava te članovi Seljačke sloge i fiskulturnih aktiva.[256]

Preko kulturno-prosvjetnih odbora stvorena je veza od vlasti do polaznika tečajeva. Na okružnom prosvjetnom savjetovanju u Varaždinu u siječnju 1947. zaključeno je da su mjesni i kotarski kulturno-prosvjetni odbori „najbolji oblik i najjači organ za rad na suzbijanju nepismenosti“. Oni su trebali povezati sve masovne organizacije i ustanove, a tamo gdje nije

[253] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947., Bjelovar 20. siječnja 1948., str. 6.
[254] TUK, Ana. „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“, *Arhivski vjesnik* 59 (2016), br. 1: 318.
[255] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, str. 3; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 94, 95; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.
[256] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 7,8; „Prosvjetni radnici varaždinskog kotara takmiče se u izvršenju planskih zadataka kulturno-prosvjetnog rada“, *Varaždinske vijesti*, 15.1.1948., 3.

bilo masovnih organizacija, Seljačke sloge ili Prosvjete, odbori su trebali preuzeti njihovu ulogu.[257] U kotaru Pregrada u siječnju 1947. formiran je kulturno-prosvjetni odbor te je „radi lakšeg rada popunjen iz kotarskog odbora NF-a“. Odbor je imao 33 člana iz svih organizacija. Njegova su osnovica bili najbolji učitelji, a svaki je član bio zadužen za okupljanje nepismenih u dvama do trima selima. Dogovoreno je da svi članovi iz svih organizacija rade zajedno jer nisu u svim selima bile jednako zastupljene organizacije, a „posebni odbor za suzbijanje nepismenosti nije formiran“. Rad kulturno-prosvjetnog odbora najviše je usmjeravan na opismenjavanje i čitalačke grupe, a zapostavljeni su rad kazališta, predavanja i pjevački zborovi.[258]

Osim kulturno-prosvjetnih odbora, postojalo je još jedno radno tijelo, kulturno-prosvjetne ekipe, o kojima nalazimo izvještaj u novinama *Borba* u veljači 1948. Te su se ekipe sastojale od članova organizacija Narodne fronte. Njihov zadatak bio je obilaziti teren i pomagati pri osnivanju tečajeva, a istaknuto je da su velik uspjeh ekipe postigle u kotarevima Krapina, Vojnić, Slunj i Drniš.[259]

Važna poveznica između narodnog odbora i prosvjetnog aktiva na razini kotara bili su učitelji, a uz njih su važnu ulogu imali i referenti za narodno prosvjećivanje. U rujnu 1946. u Dubrovniku je organiziran jednomjesečni kurs za sve referente narodnog prosvjećivanja iz Hrvatske, a organizator je bilo Ministarstvo prosvjete. Dogovoreno je da će svi kotarevi do 1. listopada 1946. izraditi plan za narodno prosvjećivanje kako bi se izbjegle greške iz prošle kampanje jer „su mnoge organizacije radile samostalno svaka na svoju ruku“.[260] Svaki kotar trebao je imati referenta za narodno prosvjećivanje. U nekim slučajevima oni su dobro obavljali posao, nekad vrlo slabo, a nekad nisu bili ni izabrani. U kotaru Đurđevac rad referenta za narodno prosvjećivanje bio je vrlo slab. Zato se od središnjice tražilo slanje učitelja, člana Partije koji bi bolje organizirao rad na terenu. U drugom dijelu 1948. te u

[257] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.

[258] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, Pregrada 11.1.1947.; HDA 1846, Okružni komitet Komunističke Partije Hrvatske Varaždin (dalje: OKKPHVŽ), kut. 5. Mjesečni izvještaj za mjesec siječanja 1947., KK Pregrada, 31.1.1947., str. 7.

[259] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, *Borba*, 17.2.1948.

[260] HDA 1231-3, Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (dalje RKSSOH), kut. 167. Glavni odbor NOH-a, Centralnom vijeću Narodne omladine Jugoslavije, Dopis, Zagreb 14.9.1946., str. 1.

siječnju i veljači 1949. kotar Đurđevac još nije imao referenta „jer se isti drug nalazi u srednjoj partijskoj školi pri CK KPH“.[261]

Kotarski referenti za narodno prosvjećivanje imali su pravo na naknadu putnih troškova prilikom obilaska terena, no u puno slučajeva to se nije izvršavalo.[262] Oni su trebali surađivati s kotarskim kulturno-prosvjetnim odjelom. Referent je trebao koordinirati radom odjela, zainteresirati te uvijek na vrijeme i pravilno zaposliti članove odjela koji su poučavateljima i seoskim aktivistima trebali prenositi direktive. Uz to, članovi odjela trebali su preko učitelja po selima sazivati mjesne kulturno-prosvjetne odjele i prenijeti sve informacije s kotarske razine. Referent je s članovima odjela trebao svaki tjedan održati sastanak na kojem su se iznosili izvještaji, na kraju sastanka dobivali su se novi zadaci za idući tjedan koje se prenosilo na teren, a sa svim referentima okruga održavana su savjetovanja po pitanjima prosvjete.[263] Ako kotar nije imao referenta za narodno prosvjećivanje, posao je vodio referent za osnovnu nastavu, a u slučaju „nemara i neredovitog izvještavanja biti će referenti pozvani na odgovornost“.[264]

Prosvjetni odsjeci kao ni osobe zadužene za prosvjećivanje nisu uvijek funkcionirali kako je bilo zamišljeno na višim razinama vlasti. Na terenu su se događale razne situacije koje su bile daleko od idealne, a u kotaru Pregrada dogodilo se nekoliko takvih primjera. Prosvjetni odsjek iz Pregrade u veljači 1947. bio je popunjen, ali nije imao koordinaciju i sređenost. Sastanci ponedjeljkom nisu održavani zbog odsustva drugova i zbog vremenskih neprilika, jedino je Narodna fronta pomagala i rukovodila odsjekom. Neki su članovi smijenjeni zbog preopterećenosti, neki mjesni odbori teško su se formirali jer „nema u selu dovoljno ljudi koji bi se htjeli posvetiti tome radu“ ili ih se „nije uspjelo zainteresirati“.[265] Okružni narodni odbor Varaždin osvrnuo se u siječnju 1947. na rad nekih referenata. Uzaludna su bila savjetovanja, pismene direktive i razrađene upute kad neki referenti nisu radili svoj posao i prenosili ih prema stanovnicima sela. U drugim primjerima rad referenata bio je dobar i pravilan. U

[261] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Mjesečni izvještaj, KK Đurđevac 31.5.1948.; Godišnji izvještaj za 1948., KK Đurđevac, 10.2.1949., str. 8.
[262] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Tromjesečni izvještaj za IV., V., i VI. mjesec 1947., str. 1.
[263] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Obveznici, polaznici i nepolaznici u osnovnim školama - objašnjenje, Okružni NO Varaždin, 29.4.1946.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, Pregrada, 11.1.1947., Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.
[264] DAVŽ SCKR 33, kut. 100. Dopisne karte za izvještaje, Ministarstvo prosvjete 2.1.1947.
[265] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na narodnom prosvjećivanju, izvještaj za mjesec veljaču, Pregrada 4.3.1947.

tvornici *Straža* u Humu na Sutli analfabetski tečaj organizirao je Đuro Vekić, referent za narodno prosvjećivanje.[266]

Uz kulturno-prosvjetne odbore osnivani su i drugi odbori i komisije koji su trebali dodatno pomoći, kontrolirati i ubrzati rad na narodnom prosvjećivanju. Na području kotara Bjelovar u rujnu 1947. formiran je Odbor za suzbijanje nepismenosti i u njega su ušli predstavnici sindikata, Prosvjete, Seljačke sloge, Narodne fronte, AFŽ-a, omladine, vatrogasnih društava i prosvjetnog odjela kotarskog NO-a. Komisije za suzbijanje nepismenosti uvedene su kao kontrolni organi, a od jeseni 1946. stvarane su pri prosvjetnim narodnim odborima.[267]

Nakon donošenja *Petogodišnjeg plana* krenulo se s intenzivnim pripremama uklanjanja nepismenosti. U tu svrhu po kotarevima se krenulo s osnivanjem Odbora za širenje pismenosti, a članovi Odbora dolazili su iz redova Narodne fronte, AFŽ-a, omladine, sindikata, zadruga, sindikalnih podružnica Saveza prosvjetnih radnika, vatrogasnih društava, ogranaka Seljačke sloge i pododbora Prosvjete i ostalih ljudi koji su se htjeli uključiti.[268] Zadatak odbora bio je brinuti se o okupljanju nepismenih, opskrbljivati tečajeve potrebnim materijalom, osposobiti nestručne poučavatelje, voditi brigu o kvaliteti rada tečaja na određenom terenu i stalno ih nadzirati, ali najčešće se događalo da su samo organizirali tečaj i više se nisu uključivali u rad.[269] Oblasni odbori za širenje pismenosti trebali su surađivati s prosvjetnim odjelom i po kotarevima organizirati ekipe učitelja koji bi držali predavanja i osnivali tečajeve.[270] Članovi odbora u najvećem broju slučajeva dolazili su iz redova masovnih organizacija, a u kotaru Ivanec bilo je 13 članova i to dva člana Agitpropa, pet članova Komunističke partije (dalje KP) i šest članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije (dalje SKOJ).[271]

Neki odbori imali su velik broj članova. U Pregradi je u listopadu 1947. formiran kotarski Odbor za širenje pismenosti koji je imao 68 članova i u njega su ušli najbolji članovi Partije i

---

[266] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Zimski praznici, pojačan rad na narodnom prosvjećivanju, prodiranje planskog rada u sela i sve organizacije, Okružni NO Varaždin, 27.1.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Mjesni NO Hum na Sutli, tvornica Straža 18.7.1948.

[267] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj po pitanju akcije za likvidaciju nepismenosti, KK KPH Bjelovar, Agitprop komisija, 17.9.1947.; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 53.

[268] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete 21.8.1947.

[269] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947., „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.; „Proglas Zemaljskog odbora za širenje pismenosti“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 1-3.

[270] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb 20. ožujka 1948., str. 5.

[271] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o likvidiranju nepismenosti, KK KPH Ivanec 19.9.1947.

Narodne fronte te iz svakog mjesnog odbora dva ili tri člana, a osnovan je i Kontrolni odbor za širenje pismenosti koji je imao 14 članova, dok je u kotaru Zlatar odbor imao 36 članova.[272] U nekim kotarevima odbori su postojali samo na papiru ili su se neredovito sastajali, neki su dio posla prebacivali na učitelje „naređujući im da se tečajevi imadu osnovati itd.“, a kod drugih su u odbor birani ljudi koji nemaju autoriteta.[273] Pripreme za otvaranje tečajeva prije početka kampanje 1947. teško su se odvijale u kotaru Krapina. Tamo su četiri odbora pružala otpor, a organizacije u tim odborima bile su potpuno ili djelomično nezainteresirane.[274]

Odbori za širenje pismenosti trebali su se osnivati i po domovima kulture koji su uz školsku zgradu bili najvažnija mjesta u kotarskim središtima za širenje i jačanje pismenosti. Za vlast su domovi bili hramovi kulture i znanja, žarišta kulturno-prosvjetnog rada i širokog narodnog prosvjećivanja te su bili otvoreni svim narodnim slojevima. Nastojalo ih se urediti kao centre prosvjetnog rada u kojima su bila skladišta pomagala i rekvizita narodnog prosvjećivanja, a prostorije su bile živo dekorirane parolama, grafikonima o širenju pismenosti, izložbama itd.[275]

Na terenu su uz Odbore za širenje pismenosti osnivani i Aktivi za širenje pismenosti. U kotaru Ludbreg jedan takav aktiv uspješno je radio na terenu. Kotarski narodni odbor Ludbreg formirao je u rujnu 1947. Aktiv za likvidaciju nepismenosti, a ubrzo je po cijelom kotaru stvoreno 25 aktiva koji su pronašli 1200 nepismenih ljudi.[276]

Izvještaj Ministarstva prosvjete iz prosinca 1945. donosi opis osnivanja još jednog tijela za borbu protiv nepismenosti, a to je Štab za likvidaciju nepismenosti. Sastali su se predstavnici frontovskih organizacija, predstavnik NF-a, AFŽ-a, USAOH-a, sindikata i vojske s predstavnicima Ministarstva prosvjete i donijeli su odluku o formiranju Štabova za likvidaciju nepismenosti na četiri razine. Na vrhu je bio Centralni zemaljski štab sa sjedištem u Zagrebu, a ispod su bili okružni, kotarski i mjesni štabovi. Osnivanje okružnih i kotarskih Štabova za likvidaciju nepismenosti kasnilo je u okrugu Varaždin. Tek krajem siječnja 1946. „pri okružnom odboru NF-e formiran je Okružni štab za suzbijanje nepismenosti“, ali osnivanje je

[272] HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Izvještaj za listopad 1947., KK KPH Pregrada, 30.11.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o suzbijanju nepismenosti, KK KPH Zlatar 19. rujna 1947.
[273] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 4.
[274] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec rujan 1947., KK KPH Krapina 30.9.1947.
[275] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Domovi kulture“, *Slobodna Dalmacija*, 9.2.1947., „Domovi kulture i njihov rad“, *Naprijed*, 30.4.1946.
[276] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Mjesečni izvještaj, KK KPH Ludbreg 27.9.1947.

išlo sporo i uspjelo se samo u Varaždinu, Krapini, Čakovcu i Novom Marofu.[277] U izvještaju iz siječnja 1946. saznajemo da je u okrugu Bjelovar osnovan okružni štab protiv nepismenosti, a da su već prije osnovani i kotarski štabovi, vjerojatno krajem 1945.[278]

Iako je rat završio, vlast je zadržala ratnu terminologiju te su i dalje postojali štabovi. Na taj način provodila se propaganda vrlo slična ratnoj, nepismenost je poistovjećena s neprijateljem, a štab je podsjećao na stožer ili zapovjedništvo koje je prikupljalo informacije na terenu i donosilo odluke i zapovijedi.[279] Korištenjem ratnih pojmova dodatno se pojačavao osjećaj hitnosti ostvarivanja planiranih zadataka i poticala se mobilizacija ljudi na terenu. Štabovi su bili pomoćna tijela koja su nadzirala rad na terenu i podnosili su izvještaje „u kojoj mjeri i u kojem obliku su se angažirale pojedine frontovske organizacije". Izvještaji su trebali sadržavati „više ilustrativnog materijala" konkretnog rada tečaja i konkretnih slučajeva u svrhu širenja daljnje propagande. Štabovi nisu trebali voditi posebnu statistiku ni preglede jer su se koristili materijalima prikupljenima u prosvjetnom odjelu. Njihova glavna svrha bila je rukovoditi i povezati rad svih organizacija i „da omasove i ožive akciju u narodu".[280]

Članovi seoskog štaba bili su: član NF-a i AFŽ-a, dva člana USAOH-a (sekretarijata i kulturno-prosvjetnog odjela), seoski učitelj, dva člana armije (ako je u selu bilo vojske) i odbornik mjesnog narodnog odbora (dalje MNO) zadužen za prosvjetu (pazio je da se propagandni rad uskladi s planom i potrebama prosvjetnih vlasti). Članovi kotarskog štaba bili su: dva člana NF-a (kotarski i mjesni), dva člana AFŽ-a (kotarski i mjesni), pet članova USAOH-a (sekretarijata, kulturno-prosvjetnog odjela, srednjoškolskog odjela, kotarski i mjesni član), jedan član mjesnog sindikalnog vijeća, dva člana armije, član mjesne organizacije NF-a (zbog bolje povezanosti u radu) i odbornik KNO-a. Članovi kotarskih odbora za uklanjanje nepismenosti imali su zadatak obilaziti tečajeve i za to im se isplaćivao putni trošak iz kotarskog ili okružnog fonda za uklanjanje nepismenosti.[281]

---

[277] HŠM A 1493, MPNRH. Organizacija rada na širenju pismenosti, 6.11.1945.; „Radi slabog rukovodstva u suzbijanju nepismenosti u našem okrugu od 20,000 nepismenih uči tek 2000", *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2.

[278] HDA 1827, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Bjelovar (dalje OKKPHBJ), kut. 4. Izvještaj o radu agitacije i propagande za mjesec prosinac 1946., Bjelovar 6.1.1946. Početkom 1946. u okrugu je bilo 7000 nepismenih.

[279] „Štab". *Rječnik stranih riječi*, 1258; „Stožer". Pristup ostvaren 11.4.2020., https://www.hrleksikon.info/definicija/stozer.html.

[280] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Štabovi-jedinstvena rukovodstva propagande i reda u borbi protiv nepismenosti (sine anno); „Pojačajmo rad na uklanjanju nepismenosti", *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske* (1946.), br. 24: 16.

[281] HDA 640, Srpsko kulturno-društvo „Prosvjeta" (dalje SKDP), kut. 7. Uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, Ministarstvo prosvjete, lipanj 1946., str. 2.

Okružni štab imao je sljedeće članove: jedan član NF-a, jedan AFŽ-a, dva člana okružnog USAOH-a (iz sekretarijata i kulturno-prosvjetnog odjela), dva člana armije i odbornik okružnog NO-a zadužen za prosvjetu. U Glavni štab ulazile su sljedeće osobe: jedan član Izvršnog odbora NF-a, član Glavnog odbora AFŽ-a, četiri člana USAOH-a (član sekretarijata Glavnog odbora, kulturno-prosvjetnog odjela, srednjoškolskog odjela, kulturnog društva studenata), jedan član Zemaljskog odbora sindikata, dva člana armije, načelnik Odjela za narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete.[282]

Svi štabovi trebali su biti što intenzivnije povezani slanjem tjednih izvještaja s niže razine na višu. Iz dokumenata Ministarstva prosvjete i masovnih organizacija saznajemo razloge zbog kojih se krenulo u osnivanje štabova. „Svrha štabova je da omasove i ožive akciju u narodu, da povežu sve organizacije, sav narod, u borbi za prosvjetom i znanjem – protiv nepismenosti“, ali i uvjeravati nepismene na odazivanje na tečajeve. Štabovi su najviše bili usmjereni na pokretanje masovnih organizacija i preko njih su trebali uvjeriti nepismene u potrebu učenja, a pismene u potrebu poučavanja te raditi popise nepismenih i organizirati natjecanja. To potvrđuje i dokument prosvjetnog odjela iz Pregrade u kojem se govori da je kotarski štab imao „zadatak da po selima organizira omladinu i sve koji su bilo na koji način voljni pomoći kod učenja analfabeta“.[283] Kada sumiramo djelatnost štabova, možemo reći da su imali zadatak pokrenuti masovne organizacije i pružati svu podršku prosvjetnim vlastima u pripremi, organizaciji i provođenju tečajeva te širenju propagande.

Iz dokumenta Ministarstva prosvjete saznajemo podatak u kakvom su položaju bili štabovi u odnosu na druga tijela. Prosvjetne vlasti i odsjeci dobili su zadatak „da na svom području stvore posebna tijela koja će koordinirati rad državnih ustanova i masovnih organizacija“ (komisije za suzbijanje nepismenosti i prosvjetni štabovi).[284] Prosvjetni odjeli bili su organi vlasti, a štabovi pomoćna tijela koja su pružala pomoć na terenu i morali su podnositi izvještaje sa što više ilustrativnog materijala za kasniju propagandu.[285] Tvrdilo se da su

[282] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.
[283] „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Hrvatskom Primorju“, *Primorski vjesnik*, 25.1.1946., str. 1; HŠM A 1493, MPNRH, Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti, 3; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog odbor AFŽ-a, štabovi - jedinstvena rukovodstva propagande i reda u borbi protiv nepismenosti; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 282; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Analfabetski tečajevi u kotaru Pregrada – izvješće, Pregrada 6.2.1946.
[284] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.
[285] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, 21.3.1946.

štabovi pogodna forma rada na likvidaciji nepismenosti, ali se okružnim štabovima zamjerala preslaba povezanost s kotarskim štabovima i nepoznavanje situacije na terenu.[286]

Početkom 1951. u NRH-a osnovan je Savjet za narodno prosvjećivanje koji je trebao imati savjetodavnu ulogu ministru prosvjete Ivi Babiću. Zadatak Savjeta bio je koordinirati rad svih organa koji se bave narodnim prosvjećivanjem, izraditi opće upute za rad, predložiti mjere za podizanje pismenosti i bolje funkcioniranje knjižnica, čitaonica i ostalih institucija i udruženja.[287] U poslovniku Savjeta za narodno prosvjećivanje pisalo je da se treba sastajati jedanput u dva mjeseca. Savjet je radio u plenumu ili komisijama i mogao je tražiti od Ministarstva prosvjete organiziranje prikupljanja podataka potrebnih radu ovog tijela.[288] Iz ovog pregleda vidljivo je da su za potrebe prosvjećivanja osnovana brojna tijela kao što su štabovi, komisije, aktivi i razni odjeli. Zapravo je to bio dio politike potpunog pokrivanja cijelog područja na kojem se odvijalo narodno prosvjećivanje sa što više radnih tijela, članova masovnih organizacija i poučavatelja. Ova tijela osnivana su zbog potrebe kontrole tako velikog posla i uključenosti velikog broja sudionika i organizacija.

9.3. Financiranje tečajeva

Trošak narodnog prosvjećivanja najvećim je dijelom stavljen na lokalne vlasti, a manjim dijelom na državnu vlast. Zbog teške poratne situacije vlast nije bila spremna, a nije ni mogla usmjeriti velika ulaganja u prosvjetu i kulturu. Budući da su analfabetski tečajevi bili izvan regularnog obrazovnog sustava, na njih se planiralo potrošiti minimalnu količinu novca, tek toliko da se pokriju najosnovniji troškovi neophodnog pisaćeg pribora. Trošak poučavanja nastojalo se u najvećoj mjeri izbjeći pa je vlast molila pomoć i volontiranje tisuća nestručnih poučavatelja za vođenje tečajeva. Svima je poslana jasna poruka da država nema novaca i da „na tom sektoru nećemo tražiti honorar ili plaću za svoj rad s nepismenima“. Umjesto toga

[286] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog štaba za suzbijanje nepismenosti Hrvatske, svim okružnim štabovima za suzbijanje nepismenosti, Zagreb, 27.2.1946., str. 1.
[287] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. „Rješenje o osnivanju i djelokrugu Savjeta za narodno prosvjećivanje“, *Prosvjetni vjesnik*, 3.4.1951., 1. Savjet je imao 14 članova, a u njega su ušli predstavnici Agitpropa CK KPH, član upravnog odbora društva Seljačka sloga, član upravnog odbora društva Prosvjete, predstavnik Sindikata i ostali.
[288] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Poslovnik o organizaciji i radu Savjeta za narodno prosvjećivanje NR Hrvatske, Agitprop.

istaknuta je „svijest, da smo dali sve od sebe da slijepima vratimo vid, da izbrišemo tragove prošlih režima na prosvjetnom polju, to će biti naša najljepša plaća“.[289]

Za kampanju opismenjavanja 1945./1946. Ministarstvo prosvjete Federalne Hrvatske poduzelo je sljedeće korake: izdane su upute za rad i organizaciju analfabetskih tečajeva, nastavni plan i program analfabetskih tečajeva s uputama za rad poučavatelja, tiskano je i podijeljeno 100 000 početnica i bukvara (75 000 besplatno podijeljeno), 17 200 bilježnica, 10 218 olovaka, 20 500 araka papira, 4782 komada krede, 6780 guma, 3585 držala, 44 kutije pera, 22 litre tinte, 250 bočica tinte, 400 crtanki i izdvojena je pomoć od 820 000 dinara i pisaći pribor.[290] Članak iz *Varaždinskih vijesti* s kraja siječnja 1946. potvrđuje da je do kotareva okruga Varaždin stiglo 2000 početnica, 800 bilježnica i pisaći pribor za potrebe analfabetskih tečajeva.[291]

Za kampanju 1946./1947. Ministarstvo prosvjete podijelilo je 16 500 početnica i bukvara, 22 000 bilježnica, 11 000 olovaka, za tiskanje proglasa, brošura i parola utrošeno je 50 000 dinara, a u proračunu „za 1947. osigurana je nagrada za sve rukovodioce tečajeva, 50 dinara po osposobljenom polazniku“.[292]

Sljedeća kampanja opismenjavanja bila je bolje pripremljena, a to se odrazilo većom količinom materijala potrebnih za funkcioniranje analfabetskih tečajeva. Za kampanju 1947./1948. Ministarstvo prosvjete tijekom listopada, studenog i prosinca 1947. podijelilo je 64 780 početnica, 32 500 bukvara, 188 835 bilježnica, 160 416 olovaka, 500 kutija krede, 3000 komada *Uputa rukovodiocima analfabetskih tečajeva*, 1600 petrolejskih svjetiljki, 500 ploča od kartona, 260 000 dinara i 70 000 dinara za „rad na likvidaciji nepismenosti kod slijepih i gluhih“.[293] Kotar Pregrada primio je od Ministarstva prosvjete 15. rujna 1947. obavijest da će uskoro besplatno primiti od Nakladnog zavoda Hrvatske najnužnije predmete za pokretanje analfabetskih tečajeva. Na kotar je trebalo stići 100 komada početnica, 500 bilježnica, 3 grosa[294] olovaka, 2 kutije kreda, ali pod napomenom da je materijal potrebno štedjeti jer ga još malo ima na zalihi. Pri kraju rujna 1947. Ministarstvo prosvjete zatražilo je

[289] „U borbu protiv nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 4.
[290] OGRIZOVIĆ, *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*, 143; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj.
[291] „Radi slabog rukovodstva u suzbijanju nepismenosti u našem okrugu od 20,000 nepismenih uči tek 2000“, *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2.
[292] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj.
[293] HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj za listopad, studeni i prosinac 1947., ured pomoćnika Ministra prosvjete.
[294] „Gros“, stara mjera za robu u manjim komadima, iznosi 12 tuceta ili 144 komada. Kotar je prema navedenoj mjeri trebao primiti 432 olovke, a to odgovara broju predviđenih bilježnica koje su isto trebale stići. Pristup ostvaren 24.7.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23494.

od kotareva izvještaj o potrebnim količinama početnica ili mogućim viškovima, a u svrhu tiskanja trećeg izdanja početnice za nepismene.[295]

Analfabetski tečajevi bili su prosta forma rada koja je zahtijevala vrlo malo ulaganja uz velika očekivanja i rezultate važne za opstanak Partije. Ministarstvo prosvjete nastojalo je rukovoditi tečajevima, ali ih nije bilo spremno izdašnije financijski potpomagati zbog manjka novca. Godine 1945. izračunato je da je cijena opismenjavanja jednog čovjeka iznosila samo 4 do 6 dinara, a Ministarstvo prosvjete Srbije izdvojilo je samo 3,29% svojeg proračuna za narodno prosvjećivanje.[296] Tri su važna razloga zbog kojih su analfabetski tečajevi dobivali malo novca. Nakon rata prvo je trebalo obnoviti oštećene ili srušene škole, osposobiti učiteljske stanove, pokušavalo se opremiti učionice najnužnijim školskim pomagalima i zato nije ostalo puno novca za analfabetske tečajeve. Drugi je razlog taj što se smatralo da analfabetski tečajevi ne zahtijevaju velike troškove (komad papira, početnica i olovka) i moglo ih se održavati i izvan školskih prostorija, čak i na otvorenom. Treći je razlog taj što je vlast namjeravala narodno prosvjećivanje ostvariti tako da potakne sve pismene ljude na dobrovoljno poučavanje nepismenih. Pomoći čovjeku da nauči pisati, čitati i računati smatralo se jednim od najplemenitijih zadataka i obaveza svakog pismenog građanina. Cilj je bio postići potpunu pismenost i ostvariti jednakost, bratstvo i jedinstvo.

Najveći dio tereta prebačen je na kotarske narodne odbore, ali ni oni nisu imali dovoljno novca pa su se tražili drugi načini financiranja. Ministarstvo prosvjete pomagalo je kotareve u određenoj mjeri slanjem početnica i materijala bitnih za funkcioniranje tečajeva. U puno slučajeva to nije bilo dovoljno, a događali su se i brojni problemi s poslanim materijalima. Zbog teškog poratnog stanja gospodarstva, najmasovnije opismenjavanje stanovništva u povijesti ovih prostora moralo se oslanjati na dobrovoljan rad i snalaženje svih sudionika u brojnim teškim situacijama koje će biti opisane u kasnijim odlomcima. Ministarstvo prosvjete zatražilo je da svi kotarski i gradski prosvjetni odjeli u najkraćem vremenu naprave proračun narodnog prosvjećivanja koji će se uklopiti u proračun mjesnog narodnog odbora. Prije kampanje opismenjavanja trebalo je planirati i osigurati troškove materijalne opskrbe

[295] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Početnice, bukvari, pismeni materijal – za analfabetske tečajeve, Ministarstvo prosvjete, 11.9.1947.; Početnice i bukvari – raspoložive količine, Ministarstvo prosvjete 22.11.1947.
[296] DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije*, 65; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 24, 25, 27.

analfabetskih tečajeva i nagrade poučavateljima analfabetskih tečajeva, s time da se trebalo računati i na dobrovoljni rad kao i na prihode kulturno-prosvjetnih ustanova.[297]

Ministarstvo prosvjete u nacrtu rada na uklanjanju nepismenosti istaknulo je sljedeće: „U interesu štednje i pošto je uklanjanje nepismenosti u općem interesu, potrebno je materijalne izdatke pravilno rasporediti“. Darko Dukovski pisao je o analfabetskim tečajevima i školstvu u Istri te zaključio da je u promatranom vremenu školstvo dobilo iznimnu važnost uz vrlo malu financijsku podršku, a uspjehe opismenjavanja mjerilo se kao i u privredi premašivanjem plana.[298] Uslijed opće štednje, ministarstvo je ostavilo mogućnost da polaznici sami plate knjige i pisaći pribor, osim najsiromašnijih, te se nastojalo pronalaziti razne izvore financiranja tečajeva, od priredbi do dobrovoljnih priloga.[299] U kampanji opismenjavanja 1945./1946. u izvještaju Ministarstva prosvjete navedeno je da se „knjige daju polaznicima tečajeva besplatno na upotrebu za vrijeme dok polaze tečaj“ jer je nepismenost obično bila vezana uz najsiromašnije krajeve.[300]

Na terenu su se događale razne situacije, neki su se narodni odbori brižno odnosili prema tečajevima, a neki su zanemarili financiranje tečajeva. Za uspješno funkcioniranje analfabetskih tečajeva trebalo je osigurati puno poučavatelja koji žele besplatno raditi s nepismenima i materijalne uvjete za koje je bila potrebna određena količina novca. Okruzi i kotarevi u svojim su godišnjim proračunima planirali sredstva za prosvjetni rad, a u njega se ubrajao i rad na narodnom prosvjećivanju. Okružna narodna skupština u Varaždinu izglasala je u svibnju 1946. da će 30% proračuna (od ukupno 87 321 810 dinara) biti određeno za prosvjetne svrhe, no unatoč ovoj odluci malo toga novca odlazilo je za tečajeve opismenjavanja.[301] Gradski narodni odbor Bjelovar 1947. godine u svom proračunu „nije osigurao ništa po pitanju plaćanja nastavnika, opće obrazovnog tečaja, analfabetskog tečaja, itd.“.[302] Drugi su kotarevi planirali proračun za narodno prosvjećivanje i izdvajali su dio novaca za te potrebe. Kotar Čakovec za narodno prosvjećivanje u 1948. predvidio je 1380 dinara za 920 bilježnica, 920 dinara za 460 olovki, 540 dinara za 10 kutija kreda i 40 300

[297] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Budžet za narodno prosvjećivanje, Ministarstvo prosvjete 6.12.1947.
[298] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, str. 4; DUKOVSKI, *Rat i mir istarski*, 292.
[299] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, str. 5; HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.
[300] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o potrebnim pripremama za prosvjetni rad u toku jesensko-zimske sezone, Zagreb 6.11.1945.; Mjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju, Zagreb 10.11.1945., kut. 2.
[301] „Izglasan je budžet Okružnog narodnog odbora za 1946. godinu, koji iznaša 87 321 810 dinara od čega će samo u prosvjetne svrhe biti utrošeno 30%“, *Varaždinske vijesti*, 16.5.1946., 1.
[302] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Bjelovar 16.1.1948.

dinara za 403 nagrade po 100 dinara poučavateljima na analfabetskim tečajevima (ukupno za likvidaciju nepismenosti 43 150 dinara). Zanimljivo je pogledati izdavanja za agitaciju u odnosu na prikazane troškove tečajeva. Za nabavku 11 radioaparata predviđeno je 55 000 dinara i za instalaciju kino-aparata u Murskom Središću 410 000 dinara.[303] Kotar Krapina za prvo polugodište 1947. u svom proračunu osigurao je 18 000 dinara za analfabetske tečajeve i čitalačke grupe, ali se na njih gledalo kao na probleme drugog reda, dok je u drugom polugodištu osigurano 73 000 dinara (obuhvaćeni i domovi kulture, pjevačka društva…).[304] Kotar Zlatar osigurao je 5000 dinara u proračunu 1947. godine i dao je kredit od 20 000 dinara za potrebe tečajeva, a kotar Đurđevac 3. travnja 1948. imao je još 1400 dinara od nepismenih.[305]

Zbog malo novca predviđenog za prosvjećivanje i tečajeve, sve pismene osobe bile su pozvane poučavati nepismene ili pomagati održavanje tečajeva na bilo koji način. Vlast je poticala članove organizacija da skupljaju novac, pisanke, olovke, početnice, odjeću ili obuću za nepismene.[306] Teret financiranja tečajeva ponekad je pao i na same polaznike. U zaseoku Ljubelj u kotaru Novi Marof tečajevi su se održavali po privatnim kućama, a drva za grijanje i rasvjetu donosili su sami polaznici.[307] Odjel za narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete povremeno je slao okruzima pomoć, ali u vrlo skromnim količinama. Odjel je dao tiskati 400 blokova po 50 listića i okrug Varaždin dobio je u studenom 1945. godine 40 komada blokova, a 20 je poslano okrugu Bjelovar koji su zatim prodavani po 10 dinara i služili su kao otkupni znakovi za knjige nepismenih.[308]

Važan izvor financiranja tečajeva bilo je organiziranje *Tjedna narodnog prosvjećivanja*. Novac se sakupljao na priredbama i odlazio je u fond za uklanjanje nepismenosti, a novac od prodaje papirnatih i metalnih znački slalo se Ministarstvu prosvjete i Zemaljskom odboru za

[303] DAM 21, Narodni odbor kotara Čakovec (dalje NOK Čakovec), Prosvjeta 1945-1950, kotar Čakovec, nesređeno arhivsko gradivo.
[304] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Krapina, 20.1.1948.
[305] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o suzbijanju nepismenosti, KK KPH Zlatar 19.9.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Pisani tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za vrijeme od 1. siječnja 1948. do 31. ožujka 1948., Đurđevac, 3.4.1948.
[306] „Dvadeset tisuća ljudi u mraku“, *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 5.
[307] „Uspješan rad na suzbijanju nepismenosti u kotaru Novi Marof“, *Varaždinske vijesti*, 1.8.1946., 4.
[308] HŠM A 1493, MPNRH. Organizacija rada na širenju pismenosti, Ministarstvo prosvjete, 6.12.1945.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu Odjela za narodno prosvjećivanje u mjesecu listopadu 1945., Zagreb 10.11.1945., HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o potrebnim pripremama za prosvjetni rad u toku jesensko-zimske sezone, Zagreb, 6.11.1945.

uklanjanje nepismenosti.[309] Organiziranje ovog *Tjedna* trebale su pomoći sve masovne organizacije, od omladine do Saveza boraca.

Za potrebe financiranja kampanje opismenjavanja tiskane su metalne i papirnate značke koje su se prodavale među stanovništvom. Kotar Čakovec u prosincu 1946. uspješno je rasprodao sve značke[310] i na taj način skupljao se novac za troškove analfabetskih tečajeva. Pri kotarskoj Narodnoj fronti u Pregradi postojao je fond za nepismene u kojem se sakupljao novac od prodanih znački te su se iz njega tečajevi opskrbljivali knjigama i ostalim materijalom. Novac u fond stigao je od 100 prodanih limenih znački i 1683 prodane papirnate značke (od 3000 primljenih), a stanje fonda iznosilo je 4366 dinara.[311]

Iz novinskih članaka saznajemo da su postojali problemi financiranja tečajeva. Novčana podrška analfabetskih tečajeva u nekim je kotarevima postavljena dosta površno pa su tečajevi ostajali bez potrebnih predmeta, a kotarski narodni odbori vrlo su škrto podržavali potrebe tečajeva.[312] Na terenu je situacija ponekad bila zbunjujuća jer su mjesne narodne vlasti brigu o narodnom prosvjećivanju prebacivale na prosvjetni odsjek kotarskog NO-a i učitelje, a oni nisu bili pretjerano zainteresirani za taj rad.[313]

Problem financiranja narodnog prosvjećivanja uočen je i kod agitacije i propagande. U zapisniku plenuma CK KPH iz prosinca 1946. opisana je rasprava da je kvaliteta agitacije i propagande narodnog prosvjećivanja vrlo slaba zbog troškova koji se nisu mogli podmiriti vlastitom zaradom.[314] Na sve načine pokušalo se izbjeći trošenje novca za narodno prosvjećivanje i sve se pokušavalo usmjeriti na dobrovoljni rad. Agitacijom i propagandom razvijalo se ozračje poleta i optimizma koje je trebalo potaknuti tisuće pismenih ljudi na volontiranje u narodnom prosvjećivanju. Najveći problem pojavio se kod najudaljenijih sela do kojih je trebalo pješačiti kilometrima. Kako bi se potaknuo odlazak poučavatelja u najudaljenija sela, Ministarstvo prosvjete u listopadu 1947. donijelo je odluku o osiguranju

---

[309] HDA 640, SKDP, kut. 7. Uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, lipanj 1946., Kotarskom odboru ostajalo je 50%, a drugih 50% išlo je okružnom odboru za suzbijanje nepismenosti. Novac se mogao trošiti na knjige, pisaći pribor, drvo za ogrjev, petrolej, svjetiljke, za propagandu, nagrade, putne troškove članova Odbora za uklanjanje nepismenosti.

[310] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj o političkom stanju i radu NF-a Čakovec, KK KPH Čakovec, 29.12.1946.

[311] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, Pregrada, 11.1.1947.

[312] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Likvidacija nepismenosti – glavni zadatak narodnog prosvjećivanja“, *Narodni list*, 26.8.1948.

[313] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1948., KK KPH Đurđevac, 10.2.1949., str. 8.

[314] „Zapisnik sa sjednice plenuma CK KPH od 27.12.1946.“, *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952.*, sv. I., Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005., 293.

svote od 700 dinara za svakog poučavatelja koji je radio izvan svog sela.[315] Iz navedenog podatka možemo doći do zaključka da se u ovoj kampanji odaziv dobrovoljnih poučavatelja nije više događao onim rastom i brzinom kao u prijašnjoj kampanji. Zato je vlast odlučila skromnim novčanim sredstvima motivirati ljude na uključivanje u rad s nepismenima.

[315] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947., str. 1.

10. SOCIJALNI, EKONOMSKI I PSIHOLOŠKI PROFIL NEPISMENIH

Iz arhivskih dokumenata i novinskih članaka dobiva se uvid u veliki raspon socijalnog, ekonomskog i psihološkog profila nepismenih osoba. Ta raznolikost proizlazi iz temeljne postavke narodnog prosvjećivanja, a to je usmjerenost prema svim nepismenim ljudima, od djece do staraca, od seljaka do radnika, od zdravih ljudi do bolesnih i invalida, od Hrvata i Srba do Roma i pripadnika ostalih manjina. Istaknuto je da „rad na narodnom prosvjećivanju obuhvaća posredno i neposredno sve društvene slojeve bez obzira na spol, starost, socijalni sastav i kulturni nivo“. Vlast je predstavila da su svim građanima dostupne pogodnosti koje nudi narodno prosvjećivanje na svim tečajevima i da se njima trebaju služiti za „osobnu korist i za procvat naše domovine“.[316] Partija je smatrala nepismenost apsolutno neprihvatljivom, posebno kod odraslih osoba te je namjeravala tu društvenu devijaciju što prije ukloniti iz društva zato što je bila uzrok generacijskog jaza, nerazumijevanja i nesloge u obiteljima između djece i roditelja, a cilj je bio da majka može reći „Daj mi sinko da i ja to pročitam sama“. Rijetki su primjeri u kojima se problem nepismenosti pokušavalo riješiti prisilno. Prosvjetni odjel KNO-a Pregrada iznio je sljedeće mišljenje o analfabetima: „Onaj koji je nepismen ne bi smio uopće nikuda da ide jer sramoti ne samo sebe već čitavu zajednicu našeg kotara“ i na opismenjavanje ga se treba „prisiliti svim sredstvima“.[317] U najvećem broju slučajeva nastojalo se putem medija te na sastancima masovnih organizacija i raznih prosvjetnih tijela poticati ljude da analfabetima pristupaju dobronamjerno i da ih uvjere u nužnost opismenjavanja za njihovo dobro, razvoj cijele države i socijalizma. Povremeno se u novinama pojačavao pritisak na nepismene tako da ih se prozivalo jer ne žele sudjelovati u izgradnji zemlje. Oštrije mjere nisu primjenjivane zato što bi sigurno dovele do kontra efekta.

Vlast je bila odlučna napraviti odmak od svih prijašnjih politika i ostvariti „neostvarivo“, odnosno opismeniti sve ljude, a posebno stare za koje se mislilo da ih nije moguće naučiti abecedu. KPJ je u okviru pokrenutog zaokreta obrazovanje učinila dostupnim svim socijalnim skupinama i ove promjene „bile su dio društvene filozofije koja je imala za cilj rušenje tradicionalne hijerarhije prošlosti“.[318] Vlast je svima nudila obrazovanje i radila je na stvaranju pozitivnog ozračja uz jaku propagandu koja je naglašavala da „narod pokazuje smisao i volju za sve oblike kulturno-prosvjetnog rada.“ No, takav je bio pogled s vrha vlasti.

[316] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 30; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O općeobrazovnim tečajevima“, *Slobodni dom*, 9.1.1948.
[317] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na prosvjetnom polju od oslobođenja do 21.2.1946., Prosvjetni odjel KNO-a Pregrada; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba protiv nepismenosti.
[318] MAZOWER, Mark. *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*. Zagreb: Prometej, 2004., 267.

Na suprotnoj strani, narod je uglavnom prihvaćao prosvjetnu politiku, ali je ponekad i pružao velik otpor opismenjavanju. Zato je, kako bi se javila potreba za opismenjavanjem kod odraslih, trebalo razvijati „isprovociranu“ dobrovoljnost. Ona je morala nadvladati trenutnu životnu situaciju polaznika obilježenu s puno subjektivnih faktora (motivacija, koncentracija, nepovjerenje, strah od neuspjeha, kompleks manje vrijednosti, uski interesi, samozadovoljstvo situacijom, mentalne sposobnosti, fizičke osobine ili nedostaci, iskustvo, predznanje…) i nadjačati negativne objektivne faktore (materijalni uvjeti tečajeva, organiziranost, socijalni uvjeti, odnosi u grupi, udaljenost od tečaja…).[319] Motivi koji su pokretali ljude na obrazovanje najčešće se nisu poklapali sa socijalističkim ciljem odgoja i obrazovanja o potrebi razvoja svestrane ličnosti. Ljudi su htjeli postati „netko“, privlačilo ih je napredovanje u socijalnom statusu, a na obrazovanje ih je tjerao društveni pritisak pismenih i obrazovanih osoba te dijelom i politika preko propagande.[320]

Za svaku odraslu nepismenu osobu vrijedilo je da u njoj treba sazrjeti želja za uključivanjem u analfabetski tečaj te želja za učenjem i napredovanjem. Uključivanje u proces učenja trebalo se javiti kao posljedica dobrovoljnosti, interesa, cilja, volje, prethodnog iskustva i korisnosti za pojedinca, a ovisilo je i o povoljnoj klimi i metodi rada s odraslima. [321]

Sve nepismene osobe s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga te kotara Šibenik i Zadar, koje će biti spomenute u ovom radu, živjele su u specifičnim uvjetima. Nepismenost je uvijek „rezultat socijalnih i kulturnih uvjeta“[322] i zato nepismene osobe ovog vremena trebamo promatrati u kontekstu poratnog vremena obilježenog sljedećim uvjetima života. Svaka osoba imala je svoju životnu priču, ali sve ih povezuje da je njihova neukost, nepismenost i neprosvijećenost bila povezana s niskim ekonomskim i društvenim standardom. Težak život imali su seljaci u malim kućama, bez liječnika u selu i s vrlo lošom higijenom kao i radnici u gradskim tvornicama i rudarskim jamama i u tijesnim stanovima. Mnogi su se prepustili alkoholizmu koji su pratile i socijalne bolesti poput tuberkuloze i spolnih bolesti, posebno u gradovima. Za suzbijanje tih bolesti trebalo je u prvom redu pokrenuti rješavanje problema nepismenosti, a to se moglo postići povećanom aktivnošću cijele zajednice.[323] O teškim životnim uvjetima pisale su i *Varaždinske vijesti*. U prosincu 1946. raspravljalo se o

[319] SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 292, 305, 307, 310.
[320] ANDRILOVIĆ, Vlado. *Kako odrastao čovjek uči*. Zagreb: Školska knjiga, 1976., 71, 76.
[321] „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950., 2; OGRIZOVIĆ, *Metode obrazovanja odraslih*, 13-15, 17.
[322] KNAFLIĆ, „Psychological Aspects of Literacy“, 46.
[323] JOVANOVIĆ, Radul, ur. *Alkoholizam: odabrani članci*. Beograd: Tribina protiv alkoholizma, 1968., 139; „Socijalne bolesti“. Pristup ostvaren 24.7.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56938.

problemu nepismenosti kod najsiromašnijih i najbjednijih ljudi koji zbog puno posla nisu stigli ići u školu te se nisu nalazili u laganoj situaciji kao analfabete.[324]

Iz sljedećih izlaganja bit će vidljivo da je najveći broj nepismenih živio na selu, a najugroženije nepismene skupine bile su žene, osobe starije životne dobi, ljudi iz siromašnih kućanstava, manjine kao što su Romi te napuštena djeca. Postojala je svijest da se odraslim nepismenim osobama treba drugačije pristupiti, ali do početka 50-ih nije se puno napravilo za poboljšanje stanja. Godine 1949. u novinama *Slobodni dom* nalazimo spomen realnijeg pisanja o potrebi drugačijeg pristupa odraslim osobama kada ih se poučava abeceda: „Tečajeve posjećuju odrasli ljudi čiji duševni razvitak, životna iskustva i uslovi pod kojima žive traže druge načine rada nego što ih iziskuje rad u redovnoj školi“. Istaknuto je da se nije znalo raditi s odraslima, da im se krivo pristupalo, da su zbog toga polaznici bili razočarani i da nikad neće naučiti čitati i pisati.[325]

10.1. Seljaci

Najbrojnija grupa nepismenih ljudi na području okruga Varaždin i Bjelovar bili su seljaci. Oni su nakon rata bili najbrojnija skupina stanovništva u cijeloj Jugoslaviji/Hrvatskoj i zbog toga su sve snage narodnog prosvjećivanja i opismenjavanja usmjerene prema selima i zaseocima. Popis nepismenih iz kotara Pregrada i popisi polaznika analfabetskih tečajeva iz kotara Koprivnica pokazuju da je najveći broj analfabeta pripadao ovoj skupini i da su se bavili poljoprivredom. Na selu je, po mišljenju KPJ, trebalo provesti preobrazbu društva i gospodarstva. U fazi velike obnove i izgradnje zemlje, izgradnje gradova i tvornica, selo je bilo izvor jeftine radne snage i to je jedan od razloga zašto je bilo važno opismeniti seljake.

Vlast je u selima mnogo toga htjela promijeniti, ukloniti ili uvesti neke novosti. Na seljake se pokušavalo utjecati i preko njihovih obitelji, a najlakši i najbolji način prodiranja u njihovu svijest bio je preko njihove djece i obrazovnog sustava. Partija je tradicionalnu obitelj povezivala s neprosvijećenošću i ona je bila pod povećalom jer je KPJ smatrala problematičnim utjecaj članova obitelji na djecu koja se školuju, a samim time i na poruke koje se šire kroz sustav obrazovanja.[326] Na sela se gledalo oprezno i nepovjerljivo, ali u isto

[324] „Dvadeset tisuća ljudi u mraku“, *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 4.
[325] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za bolji rad na podizanju pismenosti“, *Slobodni dom*, 30.11.1949.
[326] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 206.

vrijeme bila su izvor radne snage i novih podupiratelja komunističke vlasti. Za Partiju je bilo jako važno ukloniti nepismenost u selima jer je višak seljačke radne snage trebao doći u gradske tvornice i nije bilo svejedno hoće li bivši seljak „ući u industriju kao nestručni ili stručni radnik“, a s razvojem industrije u budućnosti se tražilo sve veće i veće stručno znanje.[327]

Prilikom brzog i prodornog ulaska narodnog prosvjećivanja u sela, kod seljaka su se javljali otpori opismenjavanju, ali i velikodušno prihvaćanje pružene prilike za učenje abecede i daljnjeg napredovanja. Patrijarhalno društvo pružalo je otpor novostima koje je komunistička vlast htjela uklopiti u seoski život. Seosko stanovništvo nakon rata u velikoj mjeri bilo je pogođeno siromaštvom pa je to jedan od razloga nezainteresiranosti za tečajeve ili za neredovito pohađanje tečajeva. I u drugim dijelovima Jugoslavije kao na primjer u Srbiji, situacija je bila ista, seljačko i starije nepismeno stanovništvo pružalo je otpor zbog predrasuda, nezainteresiranosti i manjka motivacije.[328] U arhivskim spisima pronađen je interesantan primjer iz kalničkog sela Ljubelj koji pokazuje veliki entuzijazam stanovnika ovog malog mjesta. Seljaci iz ovog sela spustili su se do Križevaca u „kotarski prosvjetni odjel tražiti knjige za nepismene, a kojih imade 55 u njihovom selu“. Njih je na tu akciju potaknuo član kotarskog narodnog odbora, seljak Franjo Bukovčan, s četiri razreda osnovne škole i obvezao se da će ih naučiti čitati i pisati.[329]

Bilo je i primjera kada su seljaci odbijali opismenjavanje, a ovdje se donosi primjer iz sela Repušnica (kotar Kutina). Tamo je na početku 1947. bilo 60 nepismenih i teško ih je bilo motivirati za tečaj jer je među njima bio „jedan demobilizirani borac J. J. koji nikako neće da uči pisati“.[330] U puno slučajeva ključna prepreka za uključivanje u tečaj opismenjavanja bila je bolest. Seljaku Stjepanu Vdoviću (r. 1915.) iz sela Čret (kotar Pregrada) upisano je da je padavičar.[331] Ostale bolesti i zdravstveni problemi seljačkog stanovništva bit će spomenuti prilikom obrade skupine starih analfabeta.

Potrebno je navesti još jedan problem koji nam može promaknuti, a utjecao je na motivaciju seljaka za opismenjavanjem. Seljaci su tijekom života obavljali teške fizičke

[327] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O općeobrazovnim tečajevima“, *Slobodni dom,* 9.1.1948.
[328] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 274.
[329] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 4. Vijesti uredništvu „Naprijed“ u vezi s kampanjom protiv nepismenosti, 13.1.1947. Selo je od Križevaca udaljeno otprilike 35 kilometara kada se putuje cestom, poprečnim putovima preko Kalnika ima nešto manje kilometara.
[330] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 4. Vijesti uredništvu „Naprijed“ u vezi s kampanjom protiv nepismenosti, 13.1.1947.
[331] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Čret (sine anno).

poslove, a njihove žuljevite i tvrde ruke teško su držale olovku i nisu bile naviknute na finu i preciznu radnju kao što je pisanje slova. Zapažanja o seljačkim rukama iznesena su u *Varaždinskim vijestima* u travnju 1948., a znanstveno su obrađena 70-ih godina. Psiholog Vlado Andrilović pisao je da nakon dvadesete godine opada spretnost ruku i brzina učenja, ali i da raste kvaliteta učenja, preciznije definiranje motiva i ciljeva učenja.[332] Od 1945. do 1952. održano je puno analfabetskih tečajeva, ali i dalje se nije do kraja uklonila nepismenost kod seljačkog stanovništva. Izvještaj iz kotara Pregrada iz siječnja 1950. otkriva da su gotovo sve nepismene osobe i dalje bili seljaci, i to „uglavnom siromašni seljaci", a nepismenih radnika više nije bilo.[333]

10.2. Žene

Žene su izdvojene kao posebna skupina nepismenog stanovništva iz dvaju razloga. Prvi je taj što je analfabetizam u puno većoj mjeri pogađao žene od muškaraca. Žene su u poslijeratnoj Jugoslaviji/Hrvatskoj činile gotovo 2/3 nepismenih. Drugi razlog jest taj što je i vlast naglašavala nužnost opismenjavanja žena kako bi aktivno sudjelovale u obnovi i izgradnji zemlje i preobrazbi iz zaostalog načina života u moderni. Partija je nastojala aktivirati što veći postotak druge ženske polovice stanovništva kako bi se ubrzala izgradnja zemlje, kako bi bile oslonac vlasti, a opismenjavanje i obrazovanje ženama je trebalo omogućiti prostornu i socijalnu pokretljivost. Vlast je dobro uočila da žene kreću s pozicije „najnerazvijenijih među nerazvijenima", da su zaostale, neobrazovane, na niskoj higijensko-zdravstvenoj razini, „opterećene učestalim i pogibeljnim reproduktivnim radom, fizičkim radom u poljoprivredi i nekvalificiranim radom u ostalim privrednim granama". Povezanost nepismenosti, loših životnih uvjeta i veće smrtnosti žena iznad 60 godina starosti potvrdio je i popis stanovništva iz 1948. godine. Uočeno je da opada razlika broja nepismenih žena i muškaraca i da je mortalitet „znatno viši kod nepismenih nego kod pismenih žena". To je bila posljedica loših životnih uvjeta u selima i slabih zdravstveno-higijenskih uvjeta života u odnosu na one u gradovima. Kako bi se ženama pomoglo, nastojalo ih se zainteresirati za poboljšanje životnog standarda putem analfabetskih tečajeva i drugih oblika obrazovanja, a

[332] „U selu Črešnjevo završen je analfabetski tečaj", *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2; ANDRILOVIĆ, *Kako odrastao čovjek uči*, 14, 15, 19.
[333] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 104. Izvještaj za savjetovanje koje će se održati dne. 11.1. i 12.1.1950., kotar Pregrada 7.1.1950.

uzor je bila opismenjena žena-majka iz NOB-a koja je zahvaljujući obrazovanju izašla iz anonimnosti obiteljskog doma.[334]

U socijalističkoj Jugoslaviji ženama je ponuđen izlazak iz tradicionalnog patrijarhata koji je dopuštao „tek minimalnu pismenost za žene“, a pohađanje škola rijetko se dopuštalo. Pokrenuto je brisanje obrazovnih, ekonomskih, vjerskih, etničkih i razlika po dobi, ali samo do razine na kojoj je nastupala komunistička verzija patrijarhata. Obnova i razvoj Jugoslavije bili su nezamislivi bez žena i zato su u proizvodnim zanimanjima bile zastupljene u sličnim omjerima kao i muškarci, ali u društveno-političkom životu njihov broj bio je manji od proklamiranog.[335]

Prilikom početka rada sa ženama pokazalo se da pristup mora biti drugačiji nego prema muškarcima zbog njihove uloge u obitelji. Velik problem bio je ženama osloboditi vrijeme za kulturno-prosvjetni rad jer su uz tvorničke ili seoske/poljoprivredne poslove trebale brinuti o kućanstvu, djeci, ostalim članovima obitelji, a često im je nedostajala motivacija te su taj rad smatrale gubljenjem vremena. Iako je Partija ženama bila namijenila bitno drugačiju ulogu od one u patrijarhalnom društvu, već u vrijeme rata iz parola je bilo vidljivo koja je njihova glavna društvena uloga: „Prosvijećena žena je najbolji odgajatelj svoje djece“.[336]

U krapinskom arhivu sačuvan je spomenuti popis nepismenih osoba kotara Pregrada prije početka kampanje 1946./1947. i u njemu je popisano 848 nepismenih ženskih osoba iz svih dobnih razreda ili 59% od ukupnog broja nepismenih. Kasnije je broj nepismenih ženskih osoba i malo povećan. Izvještaj KK KPH Pregrada iz listopada 1947. donosi podatak da je u kotaru 851 nepismena žena, od toga 447 starijih od 45 godina.[337]

Iz dokumenata s analfabetskih tečajeva saznajemo i ostale informacije. Neke su žene s radošću prihvatile opismenjavanje čak i u teškim uvjetima, a neke su odlučno i energično odbijale ulazak u tečajeve. Polaznica tečaja opismenjavanja Marija Kušelj iz sela Klenice

---

[334] SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 107; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 25, 26; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 70, 103, 118.

[335] GALIĆ, Branka. „Moć i rod“, *Revija za sociologiju* 33 (2002.), br. 3-4: 231; STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva*, 227; GAZETIĆ, Adisa. „Patrijarhat nekad i sad: tranzicija i tradicijski obrasci“, *Tranzicija* 10 (2008.), br. 21-22: 53; TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, Inga. „Konstrukcija spolnosti i tolerancija“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 5 (1996.), br. 2: 338.

[336] HDA 1867, Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Zagrebačke oblasti (dalje OOAFŽZGO), kut. 2. Stenografski zapisnik prve oblasne konferencije AFŽ-a za oblast Zagreb, održana 9.10.1949. u domu „Vladimir Nazor“, str. 2; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 286. Zato su korištene sve prilike da se pristupi nepismenih ženama, kao npr. u okviru krojačkog tečaja; ŽALAC, „Socijalistička misao u školi i odgoju“, 115.

[337] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečajevi 1946./47. imenici polaznika; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Izvještaj za listopad 1947., KK KPH Pregrada 30.11.1947.

(kotar Pregrada) pozitivan je i pohvalan primjer truda jedne žene koja je odlučila naučiti abecedu. U trenutku polaženja tečaja imala je 42 godine, bila je kućanica, u napomeni je upisano da ima mnogo djece i unatoč toj okolnosti tečaj je završila s dobrim uspjehom, ali sa zapažanjem da „čita i piše dosta slabo“.[338] Osim pojedinačnih primjera uspijevalo se i masovnije uključiti žene u analfabetske tečajeve. U kotaru Đurđevac u ožujku 1947. radila su dva tečaja, a čitati i pisati učilo je čak 155 žena (49 pojedinačno), dok su žene iz školskog centra Brezinec (kotar Novi Marof) pokazale veliki interes „i po lošem terenu po nekoliko kilometara pješačile u školu gdje se održava tečaj“. Primjer iz sela Gojila kraj Kutine pokazuje da su se žene s velikim entuzijazmom uključile u prosvjetni rad i same su organizirale tečaj za sedam polaznica.[339]

No bilo je i primjera žena koje nisu htjele ili nisu mogle pohađati analfabetske tečajeve. U arhivskim dokumentima pronađene su informacije o ženama s jednim djetetom ili više njih koje su odbijale ponuđenu priliku za opismenjavanje. Fanika Hlapić (rođena 1908.) iz Druškovca (kotar Pregrada) izjasnila se da ne može na tečaj jer ima malo dijete, isti razlog navela je i Josipa Halužan (r. 1900.) iz Prišlina, a za Mariju Ljubelj (r. 1905.) iz Selnog upisana je samo jedna bilješka, da ima puno djece. Velik broj žena bojao se „da neće moći naučiti čitati i pisati, pa će im se onda susjedi rugati“.[340] Iz zadnjeg primjera možemo zaključiti da je društveni pritisak bio velik i puno puta presudan za neodazivanje opismenjavanju.

Teško poslijeratno stanje odrazilo se i na živote žena. Neke su zbog rata ostale udovice i morale su preuzeti svu brigu o članovima kućanstva, a druge seoske žene nalazile su se u drugim teškim životnim situacijama. Prilikom popisa nepismenih upisivalo se razloge zbog kojih pojedine žene ne mogu pohađati tečaj. Eva Vdović (r. 1917.) iz Donje Plemenšćine analfabetski tečaj prestala je polaziti nakon pet dolazaka zbog toga što je udovica s dvoje djece i bolesnom majkom. U selu Hlebine (kotar Koprivnica) Ana Erdec (r. 1908.) izjasnila se da ne želi na tečaj jer ima troje djece i da je jako siromašna.[341]

---

[338] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, Klenice, 5.6.1947.

[339] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Zapisnik sa sastanka tajnica kotarskih odbora AFŽ-a okruga Bjelovar, 18.3.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dosadašnji uspjesi ovogodišnje kampanje za suzbijanje nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 22.3.1947.; HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 5. Izvještaj za veljaču, KK KPH Garešnica 26.2.1946.

[340] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih MNO Druškovec, 25.9.1947.; Popis nepismenih MNO Prišlin; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti - MNO Selno.

[341] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, selo Vojsak, Gornja i Dolnja Plemenšćina, 6.2.1947.; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hlebine, 1947./48.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Donja Velika, 1947./48.

Sačuvana dokumentacija s tečajeva pokazuje nam da je u ovoj nepismenoj skupini u najvećoj mjeri riječ o seoskim ženama kojima je glavni posao bila poljoprivreda, a najvažnija uloga majke, supruge i skrbnice za članove obitelji. Tek poneka nepismena žena bila je radnica, služavka, kućna pomoćnica ili supruga nekog obrtnika. Na tečaju opismenjavanja iz Pregrade (trajao od listopada 1947. do travnja 1948.), od 26 polaznika tečaja, za 19 žena upisano je zanimanje kućanica, jedna žena bila je supruga obrtnika i dvije su bile supruge gostioničara. Od navedenih polaznica, 15 žena bilo je starije od 45 godina, pet ih je bilo bolesno, šest je bilo slabog vida, a neke su bile nesposobne za tečaj. Nekim ženama nije upisan razlog nedolaska na tečaj ili neuspjeha. Amalija Starček (r. 1902.) iz sela Taborsko na početku je redovito pohađala tečaj, izostala je samo šest puta od ukupno dvadeset osam susreta, pred kraj tečaja prestala je dolaziti i u bilješci je upisana ocjena nedovoljan.[342]

Na pojedinim tečajevima žene nisu ostvarile dobre rezultate. U zaseoku Vojsak (kotar Pregrada) održan je tečaj za tri žene. Dvije su morale napustiti tečaj, a samo jedna je uspijevala polaziti. Slava Cerčić (r. 1912.) morala je nakon četiri dolaska na tečaj odustati zbog poljskih radova i jer je sama, a već spomenuta Eva Vdović tečaj je napustila nakon pet dolazaka zbog brige o najmlađim i najstarijim članovima obitelji.[343] U kotaru Zlatar jedna je žena zatražila sljedeće: „Drug vučitel, ja nemam čas iti v školu, dajte me zbrišite s toga analfabetskog tečaja“.[344] Možemo biti sigurni da su i u ostalim dijelovima okruga Varaždin i Bjelovar žene odbijale učiti zbog navedenih razloga.

Arhivski dokumenti otkrivaju nam još jedan učestali razlog koji je onemogućavao opismenjavanje žena, a to su muškarci. Seoske sredine bile su obilježene tradicionalnom podjelom muških i ženskih uloga. Prema toj podjeli djevojkama/ženama nije trebala pismenost ni obrazovanje. Žena je svoju glavnu ulogu ostvarivala u kući brinući se o djeci i ukućanima te izvan kuće u brizi za stoku i ostale domaće životinje. Spisi nam otkrivaju teške situacije u kojima su žene diskriminirane, omalovažavane i uvijek stavljane u položaj iza muškaraca, a tako i u pogledu opismenjavanja. Kotarski odbori AFŽ-a iz Đurđevca i Čazme opisali su takve situacije. U selu Draganci (kotar Đurđevac) u siječnju 1947. abecedu je učilo šest žena i javile su „da kada su bile na okupu došao je jedan drug frontovac, koji se je dviju drugarica natuko, te je galamio da šta se one imaju posebno sastajati“. Bilo je i primjera da su

[342] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregrada, voditelj Mesarić Darinka, travanj 1948., Imenik polaznika tečaja za pismenost, Taborsko 26.4.1947.
[343] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, selo Vojsak, Gornja i Dolnja Plemenščina, tečaj počeo 6.2.1947.
[344] „Počela je 'bitka' i na obroncima Ivančice“, *Varaždinske vijesti*, 16.11.1946., 4.

članovi jedne masovne organizacije stopirali rad druge. U arhivskim dokumentima kotara Čazma zapisano je „da su u većini slučajeva pojedini članovi NF-a kočili rad ženama, ili omalovažavali rad žena i podcjenjivali organizaciju AFŽ-a“.[345] Na području školskog centra Ključ nekoliko naprednih seljaka, a među njima i član odbora Narodne fronte, protivili su se opismenjavanju svojih žena „jer 'doma imaju posla'“.[346]

Iz svega navedenog proizlazi da su ženama više odgovarali analfabetski tečajevi na kojima su ih poučavale žene. To potvrđuje zapisnik Predsjedništva Okružnog odbora AFŽ-a Bjelovar. U njemu je navedeno da u okrugu ima dosta starijih žena koje žele da ih uče žene, a ne učitelji. Isti odbor u izvješću je napisao da u okrugu ima 5060 nepismenih žena, a u analfabetskim tečajevima u veljači 1947. učilo je samo 520 žena.[347] Pokušavalo se i raznim drugim prijedlozima utjecati na bolje i veće opismenjavanje žena. Na Oblasnoj konferenciji Zagrebačke oblasti AFŽ-a 1949. godine iznesen je dobar prijedlog i zapažanje da u radu sa ženama treba više koristiti učiteljice.[348] Razlog je bio taj što su žene lakše dopuštale da ih poučavaju žene nego muškarci.

Osim kod seljačkih žena nepismenost je bila raširena i kod radnica koje su radile u gradskim tvornicama. Industrijalizacija je pokrenula dnevne migracije iz sela u gradove i dovela je do prelijevanja dijela nepismenih muškaraca i žena u gradske sredine. Kada se u tvornicama uspio riješiti problem nepismenih radnika/ca, takvo stanje ne bi dugo potrajalo zbog dolaska novih djelomično nepismenih radnika/ca. Varaždinska tvornica *Varteks* već je 1947. riješila nepismenost, ali je u siječnju 1948. otkriveno novih 30 nepismenih radnika iz okolnih sela koji ne dolaze na tečaj, a većina su bile starije žene.[349]

Iz *Varaždinskih vijesti* saznajemo da je u gradu Varaždinu postojala još jedna grupa nepismenih žena koje su obuhvaćene opismenjavanjem, a to su kućne pomoćnice. *Varaždinske vijesti* objavile su članak u kojem je opisan i pohvaljen rad organizacije kućnih pomoćnica. Posebno je naglašeno da su se izborile za svoje slobodno vrijeme unatoč protivljenju poslodavki, da su organizirale domaćinski i prosvjetni tečaj i tečaj protiv

[345] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj za mjesec siječanj 1947., kotarski odbor AFŽ-a Đurđevac; Izvješće, 8.2.1947., kotarski odbor AFŽ-a Čazma.
[346] „Dobar rad analfabetskog tečaja u Orehovcu“, *Varaždinske vijesti*, 13.11.1947., 3.
[347] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj, Predsjedništvo Okružnog odbora AFŽ-a Bjelovar 10.2.1947.
[348] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Stenografski zapisnik prve oblasne konferencije AFŽ-a za oblast Zagreb, održana 9.10.1949. u domu „Vladimir Nazor“, str. 18. Istaknut je i pozitivan učinak dolaska učiteljice u selo sv. Juraj na Bregu (kotar Čakovec) u kojem je pokrenula rad AFŽ-a.
[349] ANIĆ, Tomislav. „Radništvo i propaganda: socijalističko takmičenje u Hrvatskoj 1945. – 1952.“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010., 70; HDA 1220, CK SKH, kut. 44. Politički izvještaj, Mjesni komitet KPH Varaždin, 8.1.1948., str. 1.

nepismenosti. Neki građani sprečavali su odlazak kućnih pomoćnica na tečajeve opismenjavanja i taj čin označen je kao „protunarodan i zaslužuje najveću osudu“. Uključile su se i u takmičenje te su pozvale organizacije kućnih pomoćnica iz Bjelovara, Karlovca, Osijeka i Sušaka na takmičenje u borbi protiv nepismenosti, za obnovu zemlje, za suzbijanje šverca…itd.[350]

U *Petogodišnjem planu* izneseni su optimistični planovi potpunog opismenjavanja svih odraslih muškaraca i žena, ali izvještaji s terena pokazuju da je taj proces bio vrlo spor. Gradski odbor AFŽ-a Koprivnica obavijestio je Glavni odbor AFŽ-a Zagreb da je tijekom 1948. godine na području grada opismenjeno 64 ljudi, od toga samo 9 žena.[351] Rješavanje problema ženske nepismenosti sporo je napredovalo iako je vlast stalno govorila da će ubrzo biti riješen. Arhivski spisi otkrivaju nam da je u gradovima i još više u selima i dalje bilo normalno naići na nepismenu ženu. Čak su i službeni državni formulari imali opciju potpisa nepismene osobe rukoznakom tj. osoba se potpisala otiskom prsta desne ruke. Primjer je darovni ugovor Tereze Grgac, rođene Hapavel iz Virja koja je ostavila nekretnine i zemlju svojoj kćeri Ani Grgac.[352] (vidi fotografiju 2)

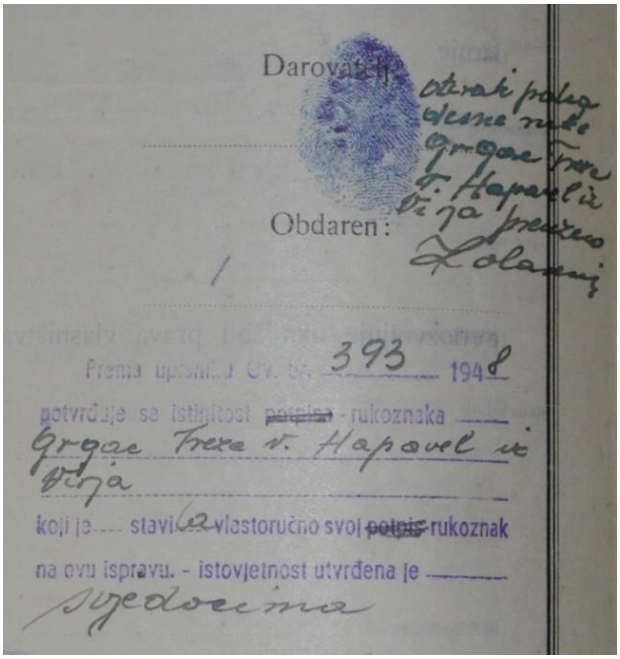
Darovatelj:
otisak palca desne ruke Grgac Tereze r. Hapavel iz Virja prenesen L. Olaveni
Obdaren:
/
Prema upisniku Ov. br. 393 1948
potvrđuje se istinitost ~~potpisa~~ rukoznaka
Grgac Tereze r. Hapavel iz Virja
koji je stavila vlastoručno svoj ~~potpis~~ rukoznak
na ovu ispravu. - Istovjetnost utvrđena je
Svedocima

Fotografija 2. Darovni ugovor, rukoznak Tereze Grgac iz Virja, 12.8.1948., kotarski sud Đurđevac.

[350] „Kućne pomoćnice se takmiče“, *Varaždinske vijesti*, 21.2.1946., 3; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Važnost kulturno-prosvjetnog rada, za kulturni tjedan, 1946.
[351] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Izvještaj, gradski odbor AFŽ-a Koprivnica, glavnom odboru AFŽ-a Zagreb, 8.1.1949.
[352] DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Darovni ugovor sklopljen između Tereze Grgac rođ. Hapavel i Ane Grgac, 12.8.1948.

Svim nepismenim ženama vlast je htjela pomoći da postanu nositeljice napretka, da budu aktivnije u obitelji, braku i društvu i tako promijene odnos snaga, svoj položaj i moć.[353] Kako je vrijeme odmicalo, tako je postajalo jasno da se željene promjene sporo odvijaju i da opismenjavanje žena ne daje željene rezultate. U Pregradi je u studenom 1949. na sastanku sekcije kotarskog AFŽ-a iznesen neobičan prijedlog da se formiraju aktivi nepismenih žena koje bi se same opismenile i tako bi se privuklo druge žene i usadilo im volju za učenje slova.[354]

Vrijedna su svjedočanstva nepismenih žena o razlozima koji su ih doveli u taj položaj. Dijana Dijanić u knjizi *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu* intervjuirala je i sakupila svjedočanstva žena toga vremena. Jelka Ć. (r. 1926.) prisjetila se da je mjerilo vrijednosti dobre snahe/žene bio rad u kući i na polju, nikako čitanje knjige, a njezin je otac primitivno rekao da on nema školu, pa neće ni ona na dalje školovanje. Razlog je bio i manjak novca, zbog čega nisu sva djeca mogla u školu. Najčešće su samo muška djeca imala to pravo i na muškarce se gledalo kao na nositelje znanja, a prosvjećivanje žena smatrano je neprimjerenim.[355] *Varaždinske vijesti* u veljači 1948. opisale su život jedne žene iz okruga Varaždin. Kata Jednut bila je radnica tvornice *Varteks* i kao mala krenula je u redovnu školu, ali je zbog siromaštva nije mogla završiti. Majka je radila kao najamnica na poljima, a ona je, kao najstarije dijete, čuvala četvero braće/sestara. Sličnih primjera bilo je i u drugim kotarevima i iz njih saznajemo da su teške obiteljske situacije u kombinaciji sa siromaštvom dovodile do nepismenosti.[356]

Unatoč velikim naporima koje je vlast poduzimala, godine 1953. još uvijek je bilo dvostruko više nepismenih žena nego muškaraca. Proces opismenjavanja žena sporo se razvijao, ali je socijalistička modernizacija donijela pomake i u drugim područjima bitnima za živote žena. Vlast je, osim uklanjanja nepismenosti kod žena, osnivala vrtiće, jaslice, zabavišta, pokretala domaćinske i zdravstvene tečajeve.[357]

---

[353] DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 275, 276.
[354] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Zapisnik sa sastanka članica sekcija i rukovodioca AFŽ-a Pregrada, 19.11.1949.
[355] DIJANIĆ, *Ženski biografski leksikon*, 51, 52, 53; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 251, 252, 254, 276.
[356] „Pismo jedne radnice“, *Varaždinske vijesti*, 26.2.1948., 3; HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Savjetovanje u SRZ Čegljima, kotarski odbor AFŽ-a Jastrebarsko, 22.11.1949. Jedna zadrugarka rano je ostala bez majke, a obitelj joj je bila siromašna pa je morala raditi kod bogatih seljaka. Naravno, vlast je ovaj slučaj koristila kao primjer izrabljivanja i povezanosti s nepismenošću; HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Oblasno savjetovanje žena. U ovom izvještaju govori se kako su neke žene iz tvornice *Varteks* s nepovjerenjem gledale na jaslice i nisu bile sklone ostaviti dijete.
[357] SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 105, 134.

10.3. Starije osobe

Vrlo brojna skupina analfabeta bile su osobe starije od 45 godina. Edward Thorndike napisao je 1928. knjigu *Adult Learning* i ustanovio da i odrasle nepismene osobe mogu uspješno učiti, te da se osobe starije od 45 godina ne moraju odricati učenja jer snaga inteligencije u odnosu na osobe u dvadesetim godinama ne opada u znatnoj mjeri.[358] U svim arhivskim dokumentima spominje se želja KPJ da se opismeni i ova vrlo brojna starosna skupina. Izvještaji o narodnom prosvjećivanju s početka kampanje 1946./1947. spominju podatak da je otprilike 50% nepismenih u NRH bilo starije od 50 godina.[359] Takvo stanje potvrdio je popis stanovništva iz 1948. godine. U svim kotarevima i gradovima sjeverne Hrvatske kao i u kotaru Šibenik i Zadar popisan je velik broj nepismenih osoba starijih od 50 godina. U kotaru Zadar njihov udio iznosio je 44%, a najviše u gradu Čakovcu, čak 68%. Podaci su pokazali da nepismenost „raste usporedno sa starošću“, da napredak u opismenjavanju dobne skupine iznad 50 godina daje slabe rezultate i da je jedna petina od ukupnog broja nepismenih bila iz skupine starijih od 60 godina.[360] Razlog sporog napretka u radu sa starijim ljudima zasigurno je bio u slaboj motivaciji za učenje.

Prije detaljnijeg razmatranja ove skupine potrebno je prikazati dobnu podjelu analfabeta kako su popisivani tijekom kampanja opismenjavanja. Već je u kolovozu 1945. ministar prosvjete u *Uputama rada na uklanjanju nepismenosti* napomenuo važnost raspoređivanja polaznika s obzirom na spol i dob, kako „se ne bi slabio rad tečajeva zbog nezgodnog sastava polaznika“.[361] U kasnijem izlaganju bit će opisano da ova praksa nije u potpunosti zaživjela i stvarala je velike probleme.

U prvoj skupini nepismenih osoba bila su djeca od 11 do 14 godina, u drugoj mladi od 15 do 25 godina, u trećoj odrasli od 26 do 45 godina i u četvrtoj osobe starije od 45 godina. U spisima kotara Pregrada sačuvan je popis 1442 nepismene osobe koje su popisane na početku kampanje opismenjavanja 1946./1947. godine. Iznad 45 godina starosti popisano je 525 osoba (194 muškarca i 331 žena), a bez navedene godine starosti navedeno je 147 osoba.[362] Preračunato u postotke, 36% ili malo više od jedne trećine popisanih pripadalo je skupini

---

[358] OGRIZOVIĆ, *Metode obrazovanja odraslih*, 6, 7.
[359] HDA KDAŽH, kut. 212. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj od oslobođenja do danas, 22.9.1947., str. 1.
[360] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 23, 24, 26, 178-253.
[361] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, ministar prosvjete Ante Vrkljan, Zagreb 17.8.1945., str. 2.
[362] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečajevi 1946./47., imenici polaznika.

starijih osoba. Na terenu su zabilježene velike razlike, u pojedinim selima popisano je puno starih nepismenih osoba, a u nekima tek nekoliko. Vlast je spomenutu dobnu granicu od 45 godina pokušavala podići kako bi se što više ljudi opismenilo. Tijekom kampanje opismenjavanja 1948./1949. u gradu Varaždinu i varaždinskom kotaru prosvjetni su radnici preuzeli obavezu opismeniti sve ljude do 50 godina starosti, a ne kao prije do 45 godina.[363]

Danas nam, zbog produljenog prosječnog trajanja života, dob iznad 45 godina ne izgleda kao kritično vrijeme prelaska u staru životnu dob. No, u vremenu nakon Drugog svjetskog rata ova je dob, posebno kod seljačkog stanovništva, doista označavala prelazak u stariju životnu dob. Tome je doprinosilo nekoliko razloga. U poslijeratnom vremenu tri četvrtine stanovništva Hrvatske živjelo je u selima, a uvjeti života bili su teški. Mnoga sela nisu imala školu ni liječnika, ljudi su radili teške fizičke poslove, loše su se hranili, higijena je bila loša, a uvjeti stanovanja bili su krajnje skromni. Zbog ovih razloga percepcija početka stare životne dobi bila je ranija nego u današnje vrijeme. U kasnijim desetljećima doći će do produljenja životnog vijeka i do pomicanja granice između zrele i stare dobi.[364] Broj osoba starijih od 60 godina nije bio velik, ali je većina tih osoba bila nepismena, posebno u selima. Broj starih osoba nije bio velik zbog velikog broja mladih, visoke smrtnosti stanovništva i ratnih gubitaka odraslog stanovništva. U poslijeratnom vremenu (popis stanovništva 1948.) prosječna životna dob stanovništva Hrvatske iznosila je oko 30 godina, a postotak stanovništva starijeg od 60 godina iznosio je 9,94% (prosjek Jugoslavije 8,65%).[365]

Već tijekom prvih poslijeratnih tečajeva uočeni su problemi s opismenjavanjem ove skupine. Ljudima starije životne dobi, koji nikada u životu nisu pohađali školu, zasigurno nije bilo lako započeti analfabetski tečaj, i to iz nekoliko razloga. Stare osobe prvo su trebale prevladati svoje unutarnje razloge koji su ih kočili, a u puno slučajeva trebale su se nositi s pritiskom i ismijavanjem okoline. Vlast je samo djelomično prihvaćala argumente koji su pokazivali loše rezultate rada sa starijim ljudima. Ovoj starosnoj skupini najčešće se

[363] „Prosvjetni radnici Varaždinskog kotara obvezali su se da će likvidirati nepismenost kod ljudi do 50 godina starosti“, *Varaždinske vijesti*, 25.11.1948., 3.
[364] NEJAŠMIĆ, Ivo, TOSKIĆ, Aleksandar. „Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive“, *Hrvatski geografski glasnik* 75 (2013.), br. 1: 104.
[365] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. II. Stanovništvo po starosti i polu. Beograd: Državni zavod za statistiku, 1951., 22, 26; NEJAŠMIĆ, TOSKIĆ, „Starenje stanovništva u Hrvatskoj“, 91, 92. Godine 2011. prosječna životna dob stanovništva narasla je na 41,7 godina, a udjel starijih od 60 godina došao je do 24,1%. Ukupno starenje stanovništva kao i smanjenje broja mladih počelo je početkom 60-ih godina.

pristupalo s tumačenjem da oni nisu krivi za svoje stanje nepismenosti i neobrazovanosti nego da je to „rezultat prosvjetnog zanemarivanja dosadašnjih protunarodnih režima“.[366]

Sljedeća četiri autora bavila su se opismenjavanjem odraslih i starih osoba i u svojim istraživanjima iskazali su mišljenje da rad sa starijim ljudima zahtjeva dublji i intenzivniji pristup nego rad s djecom i mladima. KPJ je uočavala te probleme, ali ih nije rješavala na primjeren, znanstveno utemeljen način. Ivana Dobrivojević u svojoj je knjizi iznijela komentar da su planovi vlasti za ljude starije dobi bili veliki, da je u pristupu zanemarivan konzervativizam starih ljudi, otpor prema novostima i težak život na selu. Vladimir Stipetić uočio je da se nacionalna nepismenost brzo može smanjiti, ali da je proces spor kod određenih dobnih i spolnih skupina koje predstavljaju rezistentne džepove nepismenosti. Istraživanje Vlade Andrilovića iz sredine 70-ih ukazalo je na važnost aktiviranja motiva nedostatka (tzv. „revoluciju aspiracija“ ili glad za znanjem) kod svih odraslih nepismenih osoba. Smatrao je da je vrlo važno pokrenuti želju za pismenošću zbog socijalnog ugleda i motiva osobnog razvoja koji dovodi do samopoštovanja i poštovanja drugih ljudi.[367] O motivaciji odraslih za obrazovanje pisao je i Borivoj Samolovčev. Naveo je da učenje treba biti ugodno i korisno te da je ključno potaknuti interes i dobrovoljnost koja je garancija uspjeha, discipline i kvalitete usvojenih znanja.[368]

Kada su pokrenute kampanje opismenjavanja, bilo je poznato da nepismeni muškarci i žene starije dobi imaju problema sa samopouzdanjem. Na sve načine pokušavalo se utjecati na stare analfabete, a jedan od najpopularnijih načina bilo je spominjanje uspješnih polaznika analfabetskih tečajeva u lokalnim novinama. Drugi način utjecaja na stare analfabete bio je preko ekipa za uvjeravanje koje su obilazile sela i naglašavale da „nikad nije kasno“.[369] U novinama i arhivskim dokumentima ostali su zapisani brojni pozitivni primjeri odaziva starih osoba, ali i mnogo negativnih.

U *Varaždinskim vijestima* opisan je slučaj Jele Petrač iz Podruta (kotar Novi Marof) koja je imala 49 godina i na tečaju je naučila latinicu, ali je zahvaljujući jakoj volji počela učiti i ćirilicu.[370] Bilo je i slučajeva kada su izrazito stare osobe iskazale želju za učenjem slova. Maks Vnučec iz sela Čret (kotar Pregrada), rođen 1867., bio je na samom pragu osamdesete

[366] „U borbu protiv nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 4.
[367] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 272, 273; STIPETIĆ, „Pismenost i razvoj“, 2482; ANDRILOVIĆ, *Kako odrastao čovjek uči*, 31, 36, 71.
[368] OGRIZOVIĆ, *Metode obrazovanja odraslih*, 13.
[369] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 274.
[370] „Likvidacija nepismenosti u Podrutama“, *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2.

godine života, u napomeni kraj njegovog imena upisana je riječ „prestar“, ali je naknadno precrtana i upisano je „Hoće ići“. Iz istog sela bila je i Marija Vdović (r. 1877.) kojoj je upisano da je prestara, ali da zna čitati, a za Antuna Bratovenskog iz Huma na Sutli (r. 1889.) upisano je „Pismen! Provjeriti!“.[371] Dakle, neke su osobe bile polupismene, a kod nekih popisivači nisu do kraja vjerovali u tvrdnju o pismenosti pa su tražili provjeru znanja.

U imenicima analfabetskih tečajeva ostali su zapisani brojni opravdani i neopravdani razlozi zbog kojih su odrasli analfabete napuštali tečajeve ili izostajali s njih. U siječnju 1948. u godišnjem izvještaju kotara Prelog iznesen je podatak da od 518 nepismenih, njih 172 (33%) nije bilo sposobno polaziti tečaj. U selu Domašinec situacija je bila još gora, tamo čak ni učitelji nisu uspjeli pridobiti nepismene na tečaj.[372] U biltenu iz 1947. zapisan je primjer iz kotara Stubica „da se nepismeni kriju pred članovima kotarskog odbora za širenje pismenosti kada dođu formirati tečaj“. Bilo je i propusta vlasti kao na primjeru Antonije Leskovar (r. 1900.) iz Pregrade kojoj nije dostavljen poziv za tečaj.[373] Ovo je tek mali dio problema koji su postojali na terenu.

Sram je bio redovita pojava kod starih i nepismenih ljudi, a veliki problem bila je i reakcija okoline. U zapisniku KK KPH Krapina iz veljače 1947. zapisan je negativan utjecaj susjeda, poznanika i rođaka na odlazak analfabeta u tečajeve opismenjavanja: „Naročito malo starije ljude i žene vrlo je teško pridobiti da polaze tečajeve jer kad isti idu u tečaj, onda im se djeca pa i neki stariji podsmjehivaju“.[374] U ovom slučaju društveni je pritisak bio toliko snažan da je sprečavao starije osobe u poduzimanju prvog koraka prema učenju čitanja i pisanja. I u drugim kotarevima događali su se slični slučajevi. Kada su se i uključili u tečaj, stari su ljudi imali problem zbog inferiornog osjećaja u odnosu na mlade koji su ih poučavali. To dokazuje primjer iz kotara Ludbreg, a navedeno je da su se stariji ljudi smatrali „pogođenima da ih omladina uči čitati i pisati“.[375] Razlog ovakvih osjećaja starijih osoba nalazimo u još uvijek jakom patrijarhalnom društvu. I nakon Drugog svjetskog rata zadržalo se poštivanje autoriteta starijih, a gospodarenje seljačkim imanjima pripadalo je isključivo najstarijem članu obitelji.

[371] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, 1947., MNO Čret; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hum na Sutli, 21.9.1947.
[372] HDA1220, CK SKH 1220, kut. 102. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Prelog 18.1.1948., str. 4.
[373] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 3. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, rezultati za period od 22.11. do 1.12.1947., Zagreb 10.12.1947., str. 5,6; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih MNO Pregrada, kotar Pregrada, 13.9.1947.
[374] HDA 1846, OK KPH Varaždin, kut. 5. Izvještaj o političkoj situaciji na terenu, KK KPH Krapina 3.2.1947., str. 1.
[375] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Mjesečni izvještaj, KK KPH Ludbreg, 29.12.1947.

„Društvene norme bile su jasne: starije se poštovalo“.[376] Zato je razumljivo da su se stare osobe osjećale uvrijeđeno i poniženo da ih uče mladi ljudi. U ovakvim događajima možemo prepoznati i nesnalaženje starije generacije u novom socijalističkom društvu koje je uvodilo jednakost na svim razinama.

U poslijeratnoj socijalističkoj Jugoslaviji obrazovanju odraslih i starih osoba pristupilo se s velikim entuzijazmom i nadom u brz dovršetak započetog prosvjećivanja, ali problemi su bili prisutni na svakom koraku. U imenicima polaznika analfabetskog tečaja ili u kotarskim popisima nepismenih kod velikog broja starijih muškaraca i žena nalazimo razne zdravstveno-medicinske napomene zbog kojih ne mogu polaziti tečaj. Popisi nepismenih važan su povijesni izvor jer nam nude i sporedne informacije kao što su zapisi o zanimanju ljudi, bolestima, selidbama ljudi, sezonskim radnicima, čak i krivičnim djelima.[377] Treba napomenuti da s podacima o zdravstvenom stanju analfabeta treba postupati krajnje oprezno jer je jedan dio nepismenih namjerno preuveličavao svoje bolesti ili izmišljao slabovidnost, gluhoću i ostalo kako bi se oslobodili obaveze pohađanja tečajeva. U spomenutom popisu nepismenih kotara Pregrada nalazimo razne navode fizičkih ograničenja starih osoba, a možemo ih svrstati u četiri grupe. U prvu možemo svrstati osobe koje su imale problema s hodanjem i u napomeni im je bilo upisano da su šepavi, invalidi, da imaju bolesne noge ili da ne mogu hodati. Druga grupa nesposobnih imala je problema s vidom i sluhom te im je upisano da ne vide, ne čuju, da su gluhonijemi, a jednoj ženi bilo je upisano da je bez oka. U trećoj su grupi osobe koje su bile nesposobne zbog starosti ili zaostalog duševnog razvoja. Takvim osobama upisano je da su nesposobne, slaboumne, duševno nesposobne i duševno zaostale, abnormalne, umobolne, živčano bolesne, kreten, idiot, da ne razumiju ili da teško govore. Jednoj ženi upisano je da je nesposobna zbog kapi, jedna je bila stara i ležala je kod kuće.[378] Posljednju, četvrtu grupu čine osobe kojima je upisano da su nesposobne i da posjeduju liječničku svjedodžbu. Treba spomenuti da su u popisima nepismenih bilježeni i

[376] DOBROVŠAK, Ljiljana. „Kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz povijest s naglaskom na grad Varaždin“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (2017.), br. 28: 218; LEČEK, Suzana. „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918-1960. Metoda usmene povijesti (oral history)“. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 29 (1996.), br. 1: 256, 264.
[377] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečajevi, popis nepismenih, kotar Pregrada 1947./48. Za nepismenu ženu Julijanu Puhek iz Pregrade (r. 1900.) upisan je početak analfabetskog tečaja 14.1.1947., ali ne i završetak jer je u napomeni upisano da se nalazi u zatvoru.
[378] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popisi nepismenih sela kotara Pregrada, 1947.

podaci o umrlim ljudima. Tako je za Dragicu Čavlović (r. 1909.) i Jakoba Halapina (r. 1861.) iz Klokovca (kotar Pregrada) upisano da su umrli.[379]

Na mjesnoj razini u popisima nepismenih nalazimo još detaljnije opisivanje razloga neodazivanja ili nedolaska na analfabetski tečaj. Kod pojedinih analfabeta navedena je konkretna bolest ili povreda, a to nam daje djelomičan uvid u dijagnozu bolesti ovih analfabeta. Vrijedno je navesti nekoliko zdravstvenih problema starijih osoba koji nam daju uvid u psiho-fizičko stanje starih analfabeta. U sljedeće navedene razloge možemo s velikom sigurnošću povjerovati da su bili stvarni i opravdani. Justi Gašpertu (r. 1895.) iz sela Jelenjak (kotar Pregrada) upisano je da je bio na liječenju u Krapinskim Toplicama, a Ferdo Škreblin (r. 1900.) iz Prišlina (kotar Pregrada) imao je liječničku ispričnicu zbog bolesnog oka.[380] U napomeni uz Alojza Kica (r. 1870.) iz Orašja (kotar Pregrada) upisano je da je bogalj i da je zbog toga potpuno nesposoban. Marici Frajman iz Klokovca (kotar Pregrada) upisano je da je „tuberkulozna, nesposobna za učenje". Fana Golec (r. 1895.) bolovala je od reume, a Milanu Turniškom (r. 1898.) upisano je da je nesposoban i da je već jednu godinu išao na tečaj.[381] U selu Ravnice (kotar Pregrada) 1947. popisano je 12 nepismenih, a čak šest analfabeta izjasnilo se da zbog očiju i toga što ne vide slova ne mogu pohađati tečaj.[382] Kod navedenih osoba iz zadnjeg primjera sigurno je jedan dio njih imao problema s vidom, ali je vrlo vjerojatno da je jedan manji broj analfabeta koristio navedeni razlog kako ne bi morao pohađati tečaj. Neki stari analfabeti željeli su naučiti slova, ali im zdravstveno stanje nije dozvoljavalo napredak ili su više puta polazili analfabetski tečaj.

Iz popisa nepismenih saznajemo i za druge vrlo ozbiljne zdravstvene probleme koji su sprečavali analfabete u pohađanju tečajeva. Alojzu Javorniku iz Pregrade (r. 1900.) upisano je da je nesposoban, stalno bolestan i da je operiran na želudac, a Antonija Leskovar (r. 1900.) se razboljela i dobila upalu pluća.[383] Mjesni odbor Čret (kotar Pregrada) zabilježio je za Stjepana Licitara bolest noge te da je zbog toga otišao u bolnicu, a za Stjepana Slavka Vdovića navedeno je da boluje od padavice.[384] Justa Fasović (r. 1877.) iz Košnice (kotar

[379] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Klokovac, 19.9.1947.
[380] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih MNO Jelenjak, kotar Pregrada 5.10.1947., Popis nepismenih MNO Prišlin, kotar Pregrada.
[381] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, Hum na Sutli, kotar Pregrada, 1947.; Popis nepismenih MNO Klokovac, kotar Pregrada, 30.7.1948.; Popis nepismenih MNO Košnica, kotar Pregrada, 31.8.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Desinić, 22.8.1947.
[382] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih za selo Ravnice, 1947.
[383] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, MNO Pregrada, 13.9.1947.
[384] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, MNO Pregrada 1947.

Pregrada) bila je potpuno slijepa, a za jednu nepismenu ženu iz sela Druškovec (r. 1894.) navedeno je da ima gušavost i da je duševno zaostala. Ova je napomena o gušavosti ispravna i istinita jer se uz gušavost (oboljenje štitne žlijezde) kao posljedica pojavljuje mentalna retardacija.[385] U popisu nepismenih osoba iz sela Strahovinec (kotar Čakovec) nalazimo još dvije napomene za nesposobnost analfabeta, a neupitno su vezane uz starosnu dob. Mara Bacinger je imala 65 godina i u napomeni je stajalo „šlagirana“, a Stjepan Kovačić bio je star 66 godina i u njegovoj napomeni je upisano „iznemogao“.[386]

10.4. Mladi i djeca

Iduća skupina nepismenih bili su mladići i djevojke od 15 do 25 godina. Vlast je prema mladim ljudima iskazivala velike simpatije jer su oni trebali biti nosioci poleta novog doba. Partija je nastojala što više mladih uključiti u omladinske organizacije, a preko njih i u masovan rad opismenjavanja stanovništva. Izvještaji pokazuju da je vlast imala problema s pokretanjem omladine, ali i da su omladinci imali problema na analfabetskim tečajevima.

Jedan kratki izvještaj o stanju u kotaru Krapina puno otkriva o uspjehu omladinaca poučavatelja na tečajevima za starije nepismene osobe. Naime, kotarski referent iz Krapine nije htio tražiti pomoć omladine „a to motivira time da omladinci nemaju autoriteta u radu s nepismenima“.[387] Očito je bila riječ o generacijskom jazu između mladih i starih koji su smatrali ponižavajućim da ih uče mlade osobe. Završetak zime i dolazak toplih proljetnih dana nije pogađao samo analfabete nego i poučavatelje i omladinu. Krajem ožujka 1947. na području Novog Marofa primijećeno je da rad omladine u 8 tečajeva sa 74 polaznika ne zadovoljava zato „što je već ovaj mjesec omladina mogla na vanjske radove“.[388] Omladinu se jače uspjelo pokrenuti jedino tijekom Tjedna narodnog prosvjećivanja. Od 10. do 17. prosinca

[385] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, MNO Druškovec, kotar Pregrada, 9.9.1948., Popis nepismenih MNO Košnica, kotar Pregrada, 31.8.1947.; „Kretenizam“. Pristup ostvaren 9.7.2019., http://proleksis.lzmk.hr/32697/. Pojam kreten označava tjelesnu i duševnu zaostalost koja se najčešće razvija zbog smanjene funkcije štitne žlijezde uslijed nedovoljnog unosa joda u organizam, a posljedice su mentalna zaostalost i patuljast rast; „Endemska gušavost“. Pristup ostvaren 26.9.2019., http://proleksis.lzmk.hr/57899/. Poremećaj izazvan nedostatkom joda u organizmu naziva se gušavost.

[386] DAM 21, NOK Čakovec. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Strahovinec, nesređeno arhivsko gradivo.

[387] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947., str. 1.

[388] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za ožujak 1947., KK Novi Marof , 28.3.1947., str. 2.

1949. u bjelovarskoj oblasti obuhvaćeno je 200 nepismenih članova Narodne omladine, a u najslabije kotareve po Hrvatskoj poslano je 7 studenata.[389]

Kao veliki problem pokazala se sljedeća praksa koju je trebala provoditi omladina: „Preko zimskih praznika krenut će gradska omladina u grupama/broj prema potrebama/ u sela određena po planu te će tamo požrtvovnim, savjesnim, upornim i udarničkim radom naučiti za 45 dana što više nepismenih čitati, pisati i računati.“ Ovakav brzinski tečaj mogao je koristiti jedino omladincima. Oni su bili nagrađeni s dodatnih 15 dana dopusta, besplatnom hranom, prijevozom i stanovanjem,[390] a „bivši“ analfabete s upitnim, polovičnim znanjem čitanja, pisanja i računanja. Ovakav plan ekspresnog opismenjavanja bio je vrlo ambiciozan, ali upitne kvalitete i rezultata.

Velike omladinske radne akcije pokrenute nakon rata također su stvarale probleme. Omladinci su napuštali tečajeve koje su vodili i odlazili, a da nije pronađena zamjena za njihovo mjesto nestručnog poučavatelja. U svibnju 1947. uočen je problem omladinaca koji su s tečajeva odlazili na Omladinsku prugu i tražilo se vođenje posebne evidencije o tim odlascima.[391] Sezonski rad omladinaca također je uzrokovao veće migracije, ali i poremećaje u vođenju analfabetskih tečajeva. Krajem svibnja 1947. iz kotara Čakovec 1600 omladinaca poslano je na sezonski rad u Državno dobro Belje ili u Sloveniju i to se odrazilo na slabljenje kulturno-prosvjetnog rada.[392]

Mladim ljudima i svima koji su bili zaposleni u privredi vlast je dala prioritet u opismenjavanju zbog doprinosa koji su mogli dati u obnovi i izgradnji zemlje. No, industrijalizacija je imala i negativan utjecaj na pismenost omladine, a to potvrđuje spis KK KPH Šibenik. U njemu je zapisan vrijedan osvrt na radničku omladinu i probleme vezane uz zapošljavanje mladih radnika u tvornicama. Članovi su „uočili problem omladinske organizacije u Lozovcu, koja je većinom zaposlena u tvornici te izostaje iz škole uslijed čega ima mnogo nepismenih“.[393]

---

[389] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 142. Izvješće o učešću organizacije Narodne omladine u borbi za likvidaciju nepismenosti, CK NOH, CK NOJ-u, 26.1.1950.
[390] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog odbor AFŽ-a okružnim, kotarskim i gradskim odborima AFŽ-a, Štabovi - jedinstvena rukovodstva propagande i reda u borbi protiv nepismenosti.
[391] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba izvršiti obavezu da do konca lipnja 1947.g. nauči čitati i pisati 52.500 nepismenih“, *Naprijed*, 24.5.1947.
[392] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj o političkom stanju i radu NF-a, KK Čakovec, 31.5.1947.
[393] HDA 1220, CK SKH, kut. 111. Zapisnik sa sastanka biroa kotarskog komiteta KPH Šibenik održanog 20.10.1951., str. 1.

U časopisu *Seljačka sloga* iz veljače 1947. godine nalazimo opis analfabetskog tečaja u podravskom selu Hlebine i u njemu je naveden i razlog nepismenosti mladih ljudi. Od 12 polaznika analfabetskog tečaja većina su bile mlade osobe, a školu nisu polazili zbog slabih prilika u kojima su živjeli. Imali su između 12 i 17 godina, za devet je navedeno da su sluge, a u bilješci za omladinca Slavka Momčilovića (r. 1930.) upisano je da je otišao na prugu.[394] Najčešći poslovi koji su bili namijenjeni mladima varaždinskog i bjelovarskog okruga bili su vezani uz sudjelovanje omladine u agitaciji, propagandi, popisivanju nepismenih i vođenju tečajeva.

Nepismenih mladih osoba bilo je po cijeloj Hrvatskoj, a najviše u nekim dalmatinskim kotarevima. U spisima RKSSOH nalazi se opis prosvjetnog stanja omladine 1950. godine po Hrvatskoj. Kotarevi Zadar i Šibenik spadali su u 14 kotareva s najvećim brojem nepismene omladine i tamo se planiralo pojačati rad na opismenjavanju.[395] U okrugu Varaždin u svibnju 1946. godine nalazilo se otprilike 2100 nepismenih omladinaca (od ukupno 16 933 nepismena)[396], a to iznosi 12% od ukupnog broja nepismenih. U popisu nepismenih iz kotara Pregrada prije kampanje opismenjavanja 1946./1947., mladih od 15 do 25 godina bilo je 160 ili 11%. Na razini mjesnih narodnih odbora broj nepismenih mladih ponekad je bio puno manji od navedenih postotaka, ali ponekad i puno veći. Zanimljivo je istaknuti popis nepismenih iz sela Zbilj Dolnji (kotar Pregrada). U njemu je popisano 66 nepismenih, 65 osoba imalo je više od 25 godina, a iz grupe mladih bila je samo jedna djevojka stara 21 godinu. MNO Klokovac krajem srpnja 1948. imao je 41 nepismenu osobu, a od mladića i djevojaka nepismena je bila samo Josipa Telišman, stara 25 godina. MNO Bušin u rujnu 1948. imao je 15 nepismenih osoba, a dvoje je imalo 25 godina. Drugačiji omjer mladih i starih analfabeta nalazimo u mjestu Jelenjak (kotar Pregrada). Od 30 nepismenih osoba, za 10 analfabeta pribilježeno je da pripadaju grupi do 25 godina starosti.[397] U ovom je slučaju čak 33% nepismenih otpadalo na mlade analfabete u odnosu na ukupni broj nepismenih.

Pojedinim mladićima i djevojkama u popisima nepismenih upisani su razlozi zbog koji ne mogu pohađati analfabetski tečaj. Omladinac Milivoj Štrok, star 18 godina, iz sela Gaber (kotar Pregrada) nije mogao pohađati tečaj jer je u napomeni upisano da je duševno bolestan.

---

[394] „Uspješna borba ogranka u Hlebinama protiv nepismenosti“, *Seljačka sloga* (1947.), br. 2: 79; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, kut. 286. Imenik polaznika tečaja za pismenost, početak tečaja 20.6.1947., OŠ Hlebine.
[395] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 142. Opće prosvjetna djelatnost (tečajevi pismenosti 1950.).
[396] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Podaci o kulturno-prosvjetnom radu od maja 1946., str. 2.
[397] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečajevi 1946./47., Popis nepismenih iz Zbilja Dolnjeg; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Klokovac, 30.7.1948.; Popis nepismenih, MNO Bušin, 10.9.1948.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Jelenjak, 5.10.1947.

Ignacu Vranu (r. 1932.) i Ivanki Vran (r. 1933.) iz sela Osredek Desinićki upisano je da su duševno nesposobni i da su dvije godine išli na tečaj, a za Miju Vrana (r. 1929.) upisano je „Naučio?“.[398] Nekim mladim ljudima upisano je da su prekinuli pohađanje tečaja, ali nije naveden razlog. U školskom centru Gorjakovo na analfabetskom tečaju sudjelovalo je devet polaznika, a dvoje su bili mladi od 22 godine. Alojzu Krizmaniću i Antunu Vukmaniću, ratarima starima 22 godine, upisano je u napomeni da su prekinuli tečaj. I u školskom centru Krapinske Toplice tečaj nisu završili Stjepan Mraz (r. 1928.), Tereza Duliba (r. 1928.), Ivan Truhan (r. 1928.) i Jelica Krištofić (r. 1928.) iz Vrtnjakovca.[399]

Očekivalo bi se da su mladići i djevojke brzo učili i uspješno polagali analfabetske ispite, ali slika s tečajeva pokazuje vrlo širok raspon postignutih rezultata. Primjer s analfabetskog tečaja u selu Lupinjak otkriva nam sliku lošeg uspjeha unatoč redovitom pohađanju. Tečaj je polazila jedna djevojčica stara 14 godina i završila je s ocjenom dovoljan, a ostalo dvoje polaznika bili su mladić i djevojka. Antonije Tepeš imao je 18 godina i tečaj je završio s dovoljnim i Anka Štih stara 20 godina isto je položila s dovoljnim uspjehom. U školskom centru Pregrada 12. prosinca 1946. otvoren je analfabetski tečaj za 23 polaznika, a samo jedna osoba bila je iz grupe mladih od 15 do 25 godina. Ratar Mijo Šimun, star 25 godina, tečaj je pohađao četrnaest puta od devetnaest susreta i završio je s odličnim uspjehom.[400] Neki su mladići završili analfabetski tečaj u vojsci, kao na primjer Vinko Tepeš (r. 1926.) iz Druškovca (kotar Pregrada), a za nepismenog Josipa Vešligaja iz Druškovca upisano je da je otišao u vojsku.[401]

Partija nije uspjela riješiti nepismenost mladih ni do kraja *Petogodišnjeg plana*, a u tom radu ni organizacija Narodne omladine nije mogla napraviti puno. Godine 1951. opismenjavanje mladih ušlo je u fazu stišavanja. Čak ni Centralni komitet Narodne omladine Hrvatske nije vršio pritisak, a cjelokupni dojam izrečen je rečenicom „Zapuštena je briga o opismenjavanju omladine“.[402] I na kotarskoj razini situacija je bila ista. Iz izvještaja zasjedanja Narodnog odbora kotara Ludbreg iz studenog 1951. vidljivo je izrazito loše stanje po selima ovog kotara. Odbornik Valent Huzjak izvijestio je da u „selima mlađi ljudi ne znaju

[398] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, MNO Gaber; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Desinić, 22.8.1947.
[399] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Gorjakovo, 3.4.1947.; Popis polaznika tečajeva za nepismene u školskom centru Krapinske Toplice.
[400] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvod iz imenika tečaja za nepismene, Lupinjak 12.6.1947.; Imenik polaznika tečaja za pismenost, Gorjakovo, 12.12.1946.
[401] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Druškovec, 25.9.1947.
[402] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 142. Kulturno-prosvjetni rad u narodnoj omladini, 20.2.1951.

čitati ni pisati, a kako će se onda pretplatiti na štampu, da čitaju knjige itd.“, i spomenuo je da takvih nepismenih ima oko 100.[403]

Završetkom rata vlast je odmah uočila veliki broj nepismene djece i pristupila je rješavanju ovog problema koji je prijetio uspjehu narodnog prosvjećivanja. Vlast je u filmu *Iz tame u svjetlost* istaknula da je prosvjetni rad s djecom počeo već tijekom Drugog svjetskog rata i da su ona sama iskazala želju za prosvjećivanjem i pismenošću. U filmu je prikazano dijete koje trči za borcima i moli komad papira ili nešto za pisanje. Spikerica je scenu popratila riječima: „tko bi odolio njihovim gorućim molbama za olovkom i papirom“.[404]

Nakon rata opismenjavanje djece postalo je sastavni dio narodnog prosvjećivanja. Akcija obuhvaćanja nepolaznika osnovne škole nije se smjela „dijeliti od akcije za suzbijanje nepismenosti kod starijih ljudi“.[405] Vlast je u veliku akciju narodnog prosvjećivanja uključila sva nepismena godišta i sve stručno-nestručne poučavatelje bez obzira na godine. Očekivalo se rapidno opadanje broja nepismenih, ali to se nije dogodilo: „Dok smo na jednoj strani uklonili nepismenost, dopustili smo, da se ona u istom omjeru pojavi na drugom mjestu“.[406] Druga strana o kojoj se govori su djeca koja nisu polazila školu zbog „konzervativizma, neprosvijećenosti i siromaštva“ roditelja. Djeca su morala obavljati sve poljoprivredne poslove, a većina djevojčica nije mogla ni pomisliti na školovanje.[407]

Gledajući cijeli proces narodnog prosvjećivanja, ovaj problem bio je jedan od najvećih i to je jasno izrekao Okružni narodni odbor Varaždin u dopisu prosvjetnim odjelima kotarskih narodnih odbora. Istaknuto je da „se ne može trpjeti da se stvaraju nove hiljade nepismenih kod najmlađe generacije, dok se svim silama nastoji likvidirati nepismenost među starijima“ i tražilo se od prosvjetnih odjela da o nepohađanju škole ne uljepšavaju stvari jer se tako ne suzbija zlo nego samo zataškava.[408] Već krajem kolovoza 1945. Ministarstvo prosvjete napravilo je plan rješavanja nepismenosti djece prema sljedećim godištima. Sva djeca ispod 9 godina starosti trebala su se upisati u prvi razred osnovne škole, a djeca od 9 do 14 godina

[403] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Zapisnik s VIII. zasjedanja NO kotara Ludbreg, 24.11.1951., str. 5.
[404] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.
[405] „Obuhvaćanje svih nepolaznika u osnovne škole spriječit ćemo stvaranje novih analfabeta“, *Varaždinske vijesti*, 13.11.1947., 1.
[406] HŠM A 1493, MPNRH. Nemaran polazak škole – suzbijanje, 8.10. 1947.
[407] „Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji“, 23. Pristup ostvaren 24.6.2020., https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=nikad+im+bolje+nije+bilo.
[408] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Obveznici, polaznici i nepolaznici u osnovnim školama - objašnjenje, Okružni NO Varaždin, 29.4.1946.

hitno su trebala biti uključena u savladavanje abecede. U niži tečaj[409] išla su djeca s 9 i 10 godina i savladavala su prva tri razreda osnovne škole, a viši tečaj bio je određen za djecu starosti 11, 12, 13 i 14 godina i u njemu su trebali savladati gradivo prva četiri razreda.[410]

Problem nepohađanja škole naslijeđen je iz međuratnog razdoblja (prije rata 13% djece nije polazilo školu)[411], a tijekom rata situacija je dodatno pogoršana i veći broj djece nije uspio pohađati školu pa su ostala nepismena. Djecu je nakon rata trebalo što brže uključiti u redoviti obrazovni sustav. Razlog je bio jednostavan, prijetila je opasnost da nepolaženje djece u školu poništi rezultate narodnog prosvjećivanja i da velik broj djece svake nove generacije ostane izvan školskog sustava. Podaci Ministarstva prosvjete za školsku godinu 1945./1946. pokazuju da školu nije pohađalo 43 929 školskih obveznika, a tijekom ove kampanje opismenjeno je tek neznatno više ljudi, 45 648 osoba. Velik problem uočen je i s ratnom siročadi (oko 300 000 nakon rata), a dijelu njih prijetila je nepismenost. Na velik broj izostanaka djece iz škole utjecao je i stav roditelja po kojem djeca što prije trebaju početi raditi na polju, u kući i oko nje, a „čitanje nije bilo potrebno, a ni korisno".[412]

Jugoslavenske vlasti pokrenule su odlučnu borbu za opismenjavanje djece i što brže uključivanje u obrazovni sustav. *Petogodišnji plan* predvidio je stopostotni polazak djece u školu već tijekom prve planske godine, no to se nije ostvarilo jer je u školskoj godini 1947./1948. ukupno 24 141 dijete ostalo izvan učionica, a s promatranog područja najveći broj nepolaznika bio je iz kotara Varaždin.[413] Prema *Planu* pojavu izostajanja iz škole trebalo je riješiti do kraja studenog 1947. i postavljena je norma da „ne smije proći prva godina *Petogodišnjeg plana*, a da ne izvršimo jedan od najosnovnijih zadataka Plana na podizanju školstva i prosvjete, a taj je stopostotni polazak škole". Vrlo važan i velik pomak prema rješavanju ovog problema bilo je uvođenje obavezne sedmogodišnje, kasnije i osmogodišnje

[409] Ministarstvo je napravilo preporuku da se niži i viši tečaj mogu spojiti tijekom prvog polugodišta ako je premali broj djece kako bi djeca zajedno učila čitati, pisati i računati.
[410] HŠM A 1493, MPNRH. Osnovni tečaj za nepismenu djecu do 14 godina starosti, 31.8.1945.
[411] OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta u socijalističkoj Jugoslaviji", u *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1977., 16; HŠM A 1493, MPNRH. Statistički podaci školstva u NRH. Nastavne godine 1939./40. bilo je 46 133 obveznika koji nisu pohađali školu, 1945./1946. bilo ih je 63 384, 1946./47. bilo je 29 714, a 1947./48. u školu nije išlo 22 714 djece. Godine 1946./1947. i u manjinskim školama događao se problem nepohađanja škole, 2050 je polazilo, a 247 nije.
[412] SANTINI Guste, BEBEK, Sandra. *Vodič za razumijevanje obrazovanja*. Zagreb: Rifin, 2012., 17.
[413] HDA KDAŽH 1234, kut. 212. Borba za 100% polazak škole, Ministarstvo prosvjete, 28.7.1948., str. 1; „Upute za suzbijanje neurednog polaska škole", *Prosvjetni vjesnik*, 15.8.1948., 140.

škole i ova prosvjetna reforma istaknuta je kao „najkrupnija kulturna tekovina“ koja je „pridonijela da se suzi osnova analfabetizma“.[414]

U prosincu 1945. po svim okruzima Hrvatske velik postotak djece nije pohađao školu. Potpuno izostajanje iz škole ili neredovito pohađanje nastave bila je uobičajena praksa po brojnim seoskim sredinama iz svih dijelova Hrvatske.[415] U okrugu Bjelovar 23% djece nije išlo u školu, u okrugu Varaždin 21%, u okrugu Zadar 15% i u gradu Šibeniku gotovo 9%. Prosvjetni odbor NOO Varaždin napisao je da su „djeca mnogo zaostala, pa u III. i IV. razredu jedva poznaju slova“. Na području Međimurja situacija je bila mrvicu drugačija od ostatka promatranog područja zbog toga što su djeca tijekom rata nastavu pohađala na mađarskom jeziku pa je trebalo riješiti i problem slabijeg poznavanja hrvatskog jezika. Ovakva loša situacija pripisana je isključivo djelovanju ratne okupatorske mađarske vlasti u Međimurju.[416]

Iz arhivskih dokumenata saznajemo nekoliko razloga zbog kojih su djeca bila nepismena i nisu pohađala školu: siromaštvo roditelja i teški životni uvjeti, teške obiteljske situacije, loši putovi do škole i velika udaljenost od škole, vremenske neprilike, nedovoljan broj škola, loša odjeća i obuća, nemar, bolesti, neslaganje roditelja s novom vlasti i otpor prema prosvjećivanju. Mentalitet većine zemljoradnika bilo je teško promijeniti u vrlo kratkom vremenu. Djeca su bila važna radna snaga, a posebno u teškom vremenu oskudice nakon rata. Kod određenog broja seljaka sigurno se zadržalo razmišljanje da škola nije potrebna.[417]

U kotaru Pregrada 1947. školu nije polazilo 5% djece zbog bolesti, slabe odjeće i obuće i velike udaljenosti do škole (do 8 kilometara). U istom kotaru dogodio se slučaj „gdje jedno dijete ne polazi školu jer ga brat iskorišćuje za domaće poslove“ pa mu prijeti opasnost da postane nepismeno. Slaba opskrbljenost stanovništva odjećom i obućom proizlazila je iz velikog siromaštva. U kotaru Garešnica 1947. godine 42 djece nije polazilo školu, a kao razlozi navedeni su boležljivost, slaboumnost i siromaštvo roditelja koji nemaju odjeću ni obuću za svoju djecu. Godine 1948. iznesen je podatak da u kotaru Vrbovec ima 2873 polaznika, a školu nije pohađalo 165 djece (6%) zbog nedostatka prikladne jesenske i zimske

[414] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Nemaran polazak škole – suzbijanja, Ministarstvo prosvjete, 8.10.1947.; OGRIZOVIĆ, *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*, 193; ŠUVAR, JELIĆ, MAGDALENIĆ. *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*, 32.
[415] GRANDITS, Hannes. *Obitelj i socijalne promjene u hrvatskim selima (18.-20. stoljeće). Studije slučaja Bobovac i Lekenik*. Zagreb: FF press, 2012., 222.
[416] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Slika pohađanja osnovnih škola u NR Hrvatskoj na dan 15.12.1945.; HDA 291, MPNRH, kut. 25. Izvještaj, prosvjetni odjel, Okružni NOO Varaždin.
[417] OGRIZOVIĆ, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, 267.

obuće te ljeti zbog nemarnosti roditelja (vjerojatno zbog poljskih radova).[418] I u ostalim zagorskim selima situacija je bila slična. U selu Desinić (kotar Pregrada) Dragutin Vdović nije mogao polaziti prvi razred osnovne škole jer je bio gol i bos, a ni ostalo 16 djece nije imalo odijelo ili cipele. U kotaru Krapina 1948. procijenjeno je da je 60% djece boso i da školu ne polazi 35% djece. I u drugim dijelovima Hrvatske problemi s djecom bili su isti. U Istri djeca nisu polazila školu najčešće u proljeće i jesen zbog poljskih radova, čuvanja stoke ili pomaganja oko kuće, a slabe i neproduktivne kazne koje je izricala vlast još su i poticale roditelje na takvu praksu.[419] Nepismenost djece bila je ozbiljan problem nakon rata i u okrugu Šibenik, gdje se zbog oskudice pisaljki i papira djeca nisu mogla uvježbati u pisanju.[420]

Bilo je i slučajeva u kojima djeca nisu išla u školu zbog teških obiteljskih okolnosti i zbog teških uvjeta putovanja do škole. Jedno dijete iz kotara Ludbreg (studeni 1951.) u školu nije išlo jer je otac bio na vojnoj vježbi, a majka je bila bolesna pa je moralo obavljati sve kućanske poslove, dok je u selu Lunjkovcu (kotar Ludbreg) s nastave izostalo 16 djece bez razloga iako nije bilo vremenskih nepogoda. Mještani sela Subotica (kotar Ludbreg) u izvještaju Ministarstvu prosvjete iz studenog 1945. opisali su teške uvjete putovanja djece do tri kilometra udaljene škole u Rasinji: „Put do Rasinje je težak, u zimi su veliki snježni zapusi, u proljeće i jesen put je pun vode“. U kotaru Krapina djeca iz okolnih sela trebala su hodati od četiri do šest kilometara udaljene škole u Začretju, i zato se događalo da je zimi broj polaznika padao „uslijed velikog blata za vrijeme kiša“.[421]

Često se događalo da roditelji stopiraju svoju djecu u obrazovanju. Vlasti su pokušale regulirati postupanje s roditeljima koji ne šalju djecu u školu. Inzistiralo se na tome da prvo

---

[418] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948. godinu, KK KPH Vrbovec, 8.2.1949., str. 6; HDA 1220, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Pregrada, str. 7. Zapisano je da 50% djece polazi u školu s udaljenosti veće od četiri kilometra; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.; HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Garešnica, 21.1.1948., str. 6; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 112. Izvještaj o broju ne polaznika na području kotarskog NO-a Pregrada za vrijeme od 10. do 20.X. školske godine 1948./1949. Situacija se u ovoj školskoj godini pogoršala i prvi razred nije pohađalo 72 djece ili 8% (od 893), od toga 14 zbog bolesti, 45 zbog pomanjkanja školskih prostorija i 13 zbog drugih razloga; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 112. Izvještaj o broju ne polaznika na području kotarskog NO-a Pregrada za vrijeme od 1. do 31. prosinca. Mjesec dana kasnije s dolaskom zime situacija se dodatno pogoršala, prvi razred nije pohađalo 147 djece ili 15% (od 998), četvero zbog nemara, 23 zbog bolesti, 105 zbog pomanjkanja školskog prostora i 15 zbog odjeće, obuće i udaljenosti.

[419] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Desinić, 16.12.1947.; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 178; DUKOVSKI, Darko. *Istra; kratka povijest dugog trajanja; od prvih naseobina do danas*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2004., 213.

[420] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za mjesec jun 1945., Oblasni Narodnooslobodilački odbor Šibenik (dalje ONOO), 29.6.1945.

[421] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Zapisnik s VIII. zasjedanja NO kotara Ludbreg, 24.11.1951., str. 3, 4; HDA 291, MPNRH, kut. 25. Otvorenje škole u Subotici - molba, MNO Subotica 5.11.1945.; Kozjak, kotar Krapina, otvorenje nove škole, Sekirišće, 31.7.1946.

treba djelovati uvjeravanjem kako bi se postiglo veće pohađanje škole, a ako ova mjera ne uspije, tek tada se može kažnjavati roditelje pod uvjetom da se vodi računa o učinku kazne i njihovom imovinskom stanju. Kazne se nisu mogle primjenjivati kada je uzrok nedolaska u škole bio manjak prostorija, obuće ili odjeće i neprosvijećenost roditelja.[422] Neodgovorne roditelje nazivalo se neprijateljima svoje djece, a pionirima i omladini preporučalo se posjetiti i nagovarati drugove koji ne šalju djecu u školu.[423]

U dopisu Ministarstva prosvjete iz listopada 1947. nalazimo drugačiju preporuku. Navedeno je da se nedostatak odjeće i obuće ne može smatrati „kao opravdan razlog za nemaran polazak škole“, a rješavanje toga problema stavljeno je na Mjesne narodne odbore, frontovske organizacije, socijalne odjele i Crveni križ. Godine 1948. iznesene su jasne preporuke kako postići stopostotni polazak škole. U školskim centrima trebalo je uvjeravati roditelje, mjesni NO-i imali su zadatak osposobiti sve školske zgrade da prime sve obveznike od prvog do sedmog razreda, da se djecu opremi odjećom i obućom i nahrani u školi, a učitelj je trebao kvalitetno raditi te voditi strogu evidenciju pohađanja škole kako bi Prosvjetni odbor mogao djelovati na terenu.[424] Na sastancima masovnih organizacija raspravljalo se o nemarnim i okorjelim roditeljima. Najneodgovornije roditelje trebalo se prikazati kao „kulturnu sramotu za čitavu okolinu u kojoj ima takvih nemarnjaka“, a kazna se trebala izreći tako „da kao primjer djeluju na ostale nemarnjake“. Na temelju *Zakona o obaveznom sedmogodišnjem školovanju* u kotaru Križevci predložene su kazne za izostanke iz škole i provođene su u djelo. Do 10 dana izostanka kazna je iznosila od 50 do 500 dinara ili popravni rad do 10 dana, dok je za izostajanje od 10 do 20 dana kazna iznosila od 500 do 2000 dinara ili popravni rad od 10 do 20 dana. U slučaju neplaćanja kazne jedan dan popravnog rada računao se kao 50 dinara.[425] Gradski narodni odbor Bjelovar predložio je kažnjavanje roditelja koji ne šalju djecu u školu te tako „sprečavaju odgoj naše djece u duhu ideja NOB-e“. U kotaru Čazma primijenjeno je i kažnjavanje nemarnih roditelja novčanom kaznom od 3000 do 5000 dinara i tada je naglo poraslo pohađanje škole. Događalo se da su roditelji pružali otpor i bunili se na previsoke kazne i da je Ministarstvo prosvjete tijekom 1948. bilo zatrpano

[422] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Upute za izradu uredbe o mjerama protiv nemarnog polaska škole, MNO Varaždin, 8.1.1947.
[423] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Ministarstvo prosvjete, Borba za 100% polazak škole, 28.7.1948., str. 2.
[424] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Nemaran polazak škole – suzbijanje, Ministarstvo prosvjete, 8.10.1947.; „Upute za suzbijanje neurednog polaska škole“, *Prosvjetni vjesnik*, 15.8.1948., 140, 141.
[425] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Nemaran polazak škole – suzbijanje, Ministarstvo prosvjete, 8.10.1947.; DABJ 35, NOK Križevci, kut. 88. Odluka o poduzimanju mjera protiv nemarnog polaska škole, 22.9.1948.; HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Izvještaj o radu agitacije i propagande, KK Križevci 20.10.1948., str. 3.

žalbama.[426] U listopadu 1947. Ministarstvo prosvjete zatražilo je da svi kotarevi do 1. studenog i 1. prosinca 1947. pošalju izvještaj što su odjeli i odsjeci napravili u rješavanju problema neodgovornih roditelja i nepohađanja djece u školu.[427] U nekim kotarevima pokušalo se i na drugačiji način riješiti ove probleme, a neki mjesni odbori čak su i odbili provođenje direktiva. U kotaru Pregrada problem se probalo riješiti slanjem roditelja Mjesnom narodnom odboru, a u kotaru Križevci dogodio se i slučaj otpora Mjesnog narodnog odbora Gornja Rijeka, Kalnik, Cirkvena, Čvrstec, Trema i Orehovec. Oni nisu htjeli pozivati roditelje na saslušanje, pogotovo ne na kažnjavanje, a izrečene kazne nisu se utjerivale.[428]

Bilo je i slučajeva, posebno u seoskim narodnim odborima, da su neodgovorni roditelji bili „funkcioneri i članovi Mjesnih NO-a i frontovskih organizacija". Vjerojatno je i jedan manji broj roditelja odbijao slati djecu u socijalističku školu jer su se protivili politici KPJ.[429] Osim roditelja, za nedolazak djece u školu krivilo se i partijske organizacije kao u selu Hlebine i Legrad.[430] Slučaj iz jednog sela u kotaru Krapina iz lipnja 1945. pokazuje da su se među stanovništvom širile i parole protiv Partije, a odnosile su se na slanje djece u školu. Krivnja za ovakvo stanje usmjerena je na učiteljicu koja je od kuće do kuće popisivala djecu za pionire, a iz toga se razvila vijest da će djeca „biti poslana u Rusiju, gdje će praviti od nje salamu itd.".[431]

Osim potpuno nepismene djece, po selima i zaseocima bilo je i puno polupismenih dječaka i djevojčica. Pismenost većine seoske djece koja su završila tek jedan, dva ili tri razreda osnovne škole bila je vrlo slaba zato što nisu nastavili svoje školovanje. Mjesni narodni odbor Čret (kotar Pregrada) popisao je 16 dječaka i djevojčica u dobi od 14 do 17 godina koji nisu imali završena četiri razreda osnovne škole. Sedmogodišnja osnovna škola Pregrada napravila je u rujnu 1947. popis mladića i djevojaka koji nisu završili osnovnu školu tj. koji su imali

[426] HDA 1827, OK KPH BJ, kut. 7. Zaključci zasjedanja skupštine Gradskog narodnog odbora u Bjelovaru, 22. i 23.2.1946., str. 1; HŠM A 1493, MPNRH. Nemaran polazak škole – suzbijanje, 8.10.1947.; „Upute za suzbijanje nemarnog polaska škole", *Prosvjetni vjesnik*, 15.8.1948., 140.
[427] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Nemaran polazak škole – suzbijanje, Ministarstvo prosvjete, 8.10.1947.
[428] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.; DABJ 35, NOK Križevci, kut. 88. Zapisnici sjednica NOK Križevci od 12.7.1950. do 27.9.1952.
[429] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Nemaran polazak škole – suzbijanje, Ministarstvo prosvjete, 8.10.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Referat, KK SKH Bjelovar (sine anno).
[430] HDA 1220, CK SKH, kut. 88. Zapisnik s proširenog plenuma KK KPH Koprivnica, 22.3.1952.
[431] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Izvještaj o radu prosvjetnog odjela okružnog narodnog odbora u Varaždinu za mjesec lipanj 1945.

završen prvi, drugi ili treći razred. Pobrojano je 155 djece koja su bila polupismena te izvan redovnog školovanja i školskog sustava.[432]

U novinama nalazimo i slučajeve bolesne i hendikepirane djece koja su bila nepismena. Vlast je imala namjeru pomoći ovoj skupini djece i odraslih te im omogućiti opismenjavanje. Za ostvarenje ovog plana Ministarstvo prosvjete NRH na početku kampanje opismenjavanja 1947./1948. odredilo je svotu od 70 000 dinara za rješavanje nepismenosti kod slijepih i gluhih osoba.[433] U *Varaždinskim vijestima* iz travnja 1948. nalazimo vijest o jednom takvom dječaku. Zvao se Mijo Kuzel, živio je u selu Podrute (kotar Novi Marof), imao je 15 godina, bio je dosta nagluh i na jedno oko slijep. Njega je naučio čitati i pisati nestručni poučavatelj Mijo Cikulin i istaknuto je da mu je to mnogo pomoglo „jer će svoju gluhoću moći nadomjestiti čitanjem dobrih knjiga".[434] Ovakvi specifični primjeri opismenjavanja često su korišteni kako bi se pokazala uspješnost nove vlasti. Iz ovakvih novinskih izvještaja moglo se čitati između redaka da se pod vodstvom KPJ ostvaruje nemoguće, da se uspijevaju opismeniti slijepe i nagluhe osobe, Romi koje nitko prije nije uspio opismeniti, napuštena djeca, invalidi…

Zapuštena djeca bila su posebna socijalno ugrožena skupina kojoj je prijetila nepismenost zbog nepohađanja škole i snalaženja na ulici. Na području Gradskog Narodnog odbora Čakovec u veljači 1949. nalazilo se 15 zapuštene djece, a petero je bilo nepismeno. Osmero djece rodilo se izvanbračno, sedmero djece porijeklo je imalo u zajednici industrijskih radnika, a petero djece bilo je zapušteno od roditelja ili staratelja. Dio tzv. „besprizorne djece" odao se krađama, prosjačenju, skitnji, opijanju, nemoralu i prostituciji, a spavala su po kinima, željezničkim kolodvorima i vlakovima.[435]

Planovi dokidanja dječjeg nepohađanja škole ponegdje su dali dobre rezultate, a u puno mjesta slabe. Približavao se kraj *Petogodišnjeg plana*, a i dalje je po nekim kotarevima polazak djece u školu bio slab. Polugodišnji izvještaj iz travnja 1949. za kotar Pregradu govori da je najslabiji polazak škole bio u Desiniću i Pregradi zbog udaljenosti od škole i

---

[432] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis onih koji nisu završili 4. razreda osnovne škole u MNO Čret (sine anno); Iskaz mladića i djevojaka koji nisu završili osnovnu školu, Sedmoljetka Pregrada, 20.9.1947. Djeca su bila iz mjesta Pregrada, Gornja i Donja Plemenšćina, Vrhi, Sopot, Bužin, Cigrovec, Vojsak, Klenice i Gorjakovo.

[433] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Ured pomoćnika, izvještaj za listopad, studeni, prosinac 1947.

[434] „Likvidacija nepismenosti u Podrutama", *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2.

[435] DAM 21, NOG Čakovec, Podaci o kretanju zapuštene djece, NOG Čakovec, veljača 1949.; Borba protiv besprizornosti, Okružni NO Varaždin, 20.2.1947., 201; „Besprizoran". Pristup ostvaren 3.6.2020., http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search. Pojam označava djecu koja su ostala bez roditelja i doma. Zbog toga su prepuštena životu na ulici, žive u vrlo teškim uvjetima i potpuno su zapuštena u svakom pogledu.

materijalnih poteškoća, dok je u selu Čret i Lupinjak 100% djece polazilo školu. Pri kraju promatranog razdoblja 1951. godine, i dalje neka djeca nisu polazila školu. U Lovreća Selu 89% djece polazilo je školu od prvog do četvrtog razreda, u Kostelu 91%, dok je u Selnom polazak bio 100%.[436] U pojedinim kotarevima ostvareni su dobri rezultati okupljanja djece u tečajeve i velik postotak pohađanja škole. U veljači 1947. na području kotara Garešnica održavani su tečajevi za djecu koja zbog borbi tijekom rata nisu polazila školu, a uspjelo se okupiti oko 80% djece. Kotar Varaždin bilježio je 1948. dobar polazak škole, samo 5% djece nije pohađalo školu zbog duševnih ili tjelesnih nesposobnosti ili zbog velikog siromaštva (nedostatak odjeće i obuće).[437]

10.5. Radnici

Iduća važna skupina koju je trebalo opismeniti bili su radnici. Za izgradnju nove i jake Jugoslavije pismenost radništva i seljaštva bila je temelj bez kojeg se nije moglo naprijed. Vlast je tvrdila da radnik „zna da mora biti pismen, to je uslov njegovog ličnog napretka, uslov napretka čitave zajednice“. Vlast je htjela stvoriti razvijeno industrijsko društvo, a za sva ovakva društva pismenost je neophodna kako „bi se što bolje iskoristili strojevi“ te sačuvale i dalje razvijale umne i fizičke sposobnosti radnika.[438] Prvi zadatak narodnog prosvjećivanja bio je opismeniti industrijske, poljoprivredne i građevinske radnike zbog ostvarenja *Petogodišnjeg plana*, njihovog osobnog napretka i napretka čitave zajednice.[439] Naglašavana je nužnost likvidacije nepismenosti kod radnika jer znanje „proširuje radnu kvalifikaciju čovjeka“, a radnik u tvornici „mora znati pisati i letimično čitati različite materijale da bi riješio probleme i donosio odluke“. Tek s početkom *Petogodišnjeg plana*, od 1947., vlast je više pažnje počela posvećivati opismenjavanju radnika. Godine 1948. na kongresu KPJ istaknuto je da radnici trebaju biti odgojeni u duhu socijalizma i obrazovani kako bi ostvarili svoju historijsku ulogu. Radilo se na podizanju radnika na višu razinu obrazovanjem i odgojem, a na taj način smanjila bi se razlika između umnog i fizičkog rada te

[436] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 112. Polugodišnji izvještaj, Pregrada 20.4.1949.; Pregled polaska škole za mjesec lipanj 1951., NOK Pregrada.
[437] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 6. Mjesečni izvještaj za veljaču 1947., KK KPH Garešnica, 28.2.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 18.1.1948., str. 9.
[438] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film; NADIN, *The Civilization of Illiteracy*, 301.
[439] HDA 1220, CK SKH, kut. 75. Zapisnik s II. partijske konferencije kotara Čakovec u Domu sindikata u Čakovcu, kotarski komitet Čakovec 24.10.1948., str. 2; HDA KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 4; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film; BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja“, 257.

negativan, degradirajući pogled društva na fizički rad koji je naslijeđen iz klasnog društva.[440] Opismenjavanje radnika isticano je kao presudna akcija u narodnom prosvjećivanju, ali rezultati nisu bili dobri, tempo je bio spor i nije se uspjelo slijediti postavke *Petogodišnjeg plana*. Jedan od razloga neuspjeha je i taj što se s radništvom nije moglo raditi kampanjski kao na selu, nego je bio potreban stalan rad i zato je došlo do zapostavljanja radnika.[441]

Centralni odbor Jedinstvenih sindikata Jugoslavije u veljači 1947. naglasio je važnost dviju borbi, jedne za povećanje pismenosti i druge za povećanje proizvodnje. Puno nepismenih ulazilo je u tvornice u kojima se trebalo razumno rukovati strojevima i alatima, povećavati produktivnost i usavršavati sredstva za proizvodnju, „a nepismen radnik nije u stanju da ovlada strojevima". Utvrđeno je da nepismenost pridonosi većoj nezaposlenosti, niskoj produktivnosti, učestalijim nesrećama na radnom mjestu, dovodi do više izostanaka s posla i slabije kvalitete proizvoda.[442] I na primjeru opismenjavanja radništva KPJ je koristila već spomenutu retoriku koja demonizira prošlost, a nagovješćuje i preuveličava budućnost. Za Partiju su nepismenost i alkoholizam bile najveće društvene devijacije koje su stigle iz prošlosti i uz njih se vezivalo neznanje, zaostalost, nehigijenske prilike, prostitucija, kriminal i pijanstvo. Na panoima tvorničkih odjeljenja, na zidnim novinama, u crvenim kutićima, preko plakata i kroz razgovor s radnicima širena je propaganda opismenjavanja i napretka zemlje.[443]

Tijekom cijelog promatranog razdoblja pismenost radnika stalno je isticana i stavljana na prvo mjesto. U dokumentima Agitpropa koji govore o planiranju opismenjavanja za kampanju 1948./1949. ponovno je potvrđeno da su radnici najvažnija grupa koja treba postati potpuno pismena. Objašnjeno je da dokidanje nepismenosti „ne znači opismeniti i posljednjeg starca, nego znači praktično opismeniti glavnu radnu snagu u privredi".[444] U *Varaždinskim vijestima* naglašeno je da u grupi ljudi starijih od 45 godina prvenstvo u opismenjavanju imaju radnici u industriji.[445] Radnici su bili centralna snaga izvršenja planova i ciljeva *Petogodišnjeg plana* i stalno je forsirana misao da „treba imati na umu da se prosvjećen i kulturan radnik bolje i upornije umije boriti za ostvarenje Petogodišnjeg plana, za socijalizam". Pažnja KPJ bila je

---

[440] PATAKI, *Uvod u opću pedagogiju*, 62; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 16; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 81; BEVANDA, *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*, 99, 116.
[441] PAVIČEVIĆ, Mišo. *Ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad jedinstvenih sindikata*. Beograd: Rad, 1948., 24; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 81.
[442] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za što bolju organizaciju borbe protiv nepismenosti", *Rad*, 26.2.1947.
[443] ANIĆ, „Radništvo i propaganda", 71, 78.
[444] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Teze o narednim zadacima u kulturno-prosvjetnom radu (sine anno).
[445] „Ogranci Seljačke sloge treba da su nosioci kulturno-prosvjetnog života na selu", *Varaždinske vijesti*, 2.9.1948., 2.

usmjerena i na žensku radnu snagu, na podizanje obrazovne razine žena uslijed nedostatka radne snage te kako bi postale lojalne novoj vlasti.[446] I pred kraj *Petogodišnjeg plana* radnici su stavljani na prvo mjesto za iskorjenjivanje nepismenosti, a iza njih spominjala se omladina, zadrugari, ratni vojni invalidi i ostali.[447]

Veliki problem za okupljanje nepismenih radnika u tečajeve bile su migracije. Najveći problemi pojavili su se kod opismenjavanja građevinskih, šumarskih, poljoprivrednih radnika i rudara, a s područja Hrvatskog zagorja problem su bili i radnici koji su sezonski radili u obližnjoj Sloveniji. Tečajevima se nije moglo obuhvatiti ni sezonske radnike u tvornicama (radili su kad je na selu bio vrhunac opismenjavanja) kao i dnevne migrante na relaciji selo-grad.[448] Postojali su slučajevi radnika koji su svaki dan putovali na posao iz svoga sela u grad i namjerno su izbjegavali tečajeve i tvrdili da polaze tečaj u selu/gradu (tvornici). U svibnju 1948. Glavni odbor Jedinstvenih sindikata planirao je s Ministarstvom prosvjete rad sa sezonskim radnicima tijekom ljeta. Na šumskim i građevinskim radilištima trebalo je formirati komisije za likvidaciju nepismenosti (članovi: predstavnici uprave radilišta, delegati sindikalne podružnice i pojedini radnici). Komisija je trebala utvrditi broj nepismenih, provesti agitaciju, brinuti o materijalnoj opskrbi tečajeva i osigurati poučavatelje. Tražilo se da poučavatelji budu kvalitetni, „prvenstveno đaci učiteljskih škola“, ali i ostala omladina. S radnicima koji putuju kući nakon posla preporučivao se prosvjetni rad „svakog dana po pola sata iza ručka“, a s ostalima na kraju radnog vremena.[449]

Takvu skupinu nepismenih uspijevalo se samo djelomično obuhvatiti analfabetskim tečajevima. Događalo se da je nepismenost u selima padala, a lagano rasla u gradovima zbog dolaska nepismenih radnika iz sela i sezonskih radnika. Tomislav Anić u svom je doktoratu iznio podatak koji govori o razmjerima uključivanja seljačkog stanovništva u procese industrijalizacije. U kotaru Krapina postojalo je 36 000 poljoprivrednih domaćinstava, a iz 32 800 njih prosječno dva člana bila su zaposlena u industriji i većina je pripadala grupi radnika putnika.[450] Nepismeni radnici putnici stalno su izmicali analfabetskim tečajevima. U svibnju

---

[446] „Kulturno-prosvjetni i ideološko-politički rad u tvornici 'Varteks' nije u skladu sa uspjesima radnika u proizvodnji“, *Varaždinske vijesti*, 23.12.1948., 3; ANIĆ, „Radništvo i propaganda“, 37.

[447] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Okvirni godišnji plan rada za 1950. godinu. Kod navedene grupe nepismenost je trebalo spustiti ispod 2%, a kod ostalih ispod 3%.

[448] HDA 1301, SPNRJ.ROH, kut. 28. Izvještaj o kulturno-masovnom radu organizacije SPRJ u Hrvatskoj za vrijeme od 1.4. do 30.6. 1947., str. 5.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U novoj kampanji za uklanjanje nepismenosti treba iskoristiti dosadašnja iskustva“, *Naprijed*, 16.8.1947.; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 81.

[449] „Opismenjavanje sezonskih radnika“, *Prosvjetni vjesnik*, 31.5.1948., 105.

[450] ANIĆ, „Radništvo i propaganda“, 63.

1948. na prostoru kotara Varaždin opismenjeno je 60% radnika i ostalo je još 100 nepismenih radnika. Poseban problem stvarao se oko sezonskih nepismenih radnika. U kotaru Varaždin nepismenost nije riješena ni 1949. zbog toga što „se većina nepismenih nalazi van kotara na sezonskim radovima“, a ni u Čakovcu nisu uspjeli riješiti ovaj problem zbog odlaska nepismenih na stalni rad izvan kotara. Izvještaj s kraja 1950. godine navodi da je u gradu Varaždinu nepismenost iskorijenjena, ali da je opismenjeno još 35 ljudi koji su stigli iz sela u grad.[451] Grad je stalno bio izložen povećanju nepismenosti i u velikim industrijskim centrima nije se mogao objaviti konačni završetak borbe protiv nepismenosti, nego je trebalo voditi kontinuirani rad s novim nepismenima koji su stalno dolazili. Godine 1950. najveći broj nepismenih radnika imali su gradovi Rijeka, Slavonski Brod, Vinkovci, Zagreb i ivanečki rudnici iz Hrvatskog zagorja. U novinama je stalno isticano da još uvijek ima nepismenih radnika i to je postao težak problem jer je trebalo „opismeniti one radnike koji zbog svoje zaostalosti pružaju najjači otpor“.[452]

S područja okruga Varaždin i Bjelovar nisu pronađeni detaljniji opisi radničkih analfabetskih tečajeva, zato će se ovdje navesti nekoliko primjera iz Zagreba koji pokazuju složenost radničkog opismenjavanja. U pamučnoj industriji u prosincu 1947. popisano je 15 nepismenih i 280 polupismenih radnika. Za njih je u susjednom domu kulture otvoren tečaj u tri grupe, prijepodne, poslijepodne i navečer kako bi svi radnici mogli učiti zbog smjenskog rada. Tvornice u kojima je bilo malo nepismenih trebale su radnike slati u tečajeve rajona i voditi evidenciju o pohađanju i napredovanju, a bilo je i slučajeva da su ostali pismeni radnici dobrovoljno prekovremeno radili kako bi tijekom radnog vremena nadoknadili radne sate polaznika analfabetskih tečajeva.[453] U svakom industrijskom pogonu nalazio se dio radnika koji su bili nepismeni ili polupismeni. Na području Hrvatskog zagorja u Humu na Sutli radila je važna i velika tvornica stakla *Straža*, a od 1400 radnika iz kotara Pregrada, njih 800 radilo je u ovoj tvornici. U ovoj tvornici dio radnika bio je nepismen i to saznajemo iz popisa nepismenih susjednog mjesta Hum na Sutli.[454] U tvornici stakla *Straža* na kraju kampanje opismenjavanja u lipnju 1948. nisu postignuti dobri rezultati. Od 21 polaznika tečaja, samo su dva radnika položila ispit čitanja i pisanja i dobila svjedodžbu. I u drugim tvornicama situacija

[451] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK Varaždin, 6.5.1948., str. 7; HDA 1220, CK SKH, kut. 44. Politički izvještaj, Gradski komitet KPH Varaždin, 11.12.1950.; HDA 1220, CK SKH, kut. 2. Zapisnik sa seminara agitacije i propagande za zagrebačku oblast, Zagreb 26.7.1949. str. 9.
[452] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Problemi narodnog prosvjećivanja I., Agitprop 1950.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Zadatak sindikalnih organizacija“, *Borba*, 1.10.1950.
[453] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Slab rad pojedinih sindikalnih područnica u kampanji za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 13.12.1947.; „Zadatak sindikalnih organizacija“, *Borba*, 1.10.1950.
[454] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih Hum na Sutli, 21.9.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947., KK KPH Pregrada, str. 1.

je bila slična, a za usporedbu donosi se pregled stanja u šibenskim tvornicama. U Šibeniku su zabilježeni dobri i loši primjeri rada tvorničkih tečajeva. U Elektro željezari Šibenik tečaj je prekinut bez ikakvog razloga dok je u drugim šibenskim tvornicama 1947. osnovano pet tečajeva sa 105 polaznika, a u varaždinskom *Varteksu* sindikalna je podružnica vrlo dobro radila i tvornica je već 1947. pohvaljena jer nema nepismenih radnika.[455]

Uspjeh rada s nepismenim radnicima ovisio je o uvjetima analfabetskih tečajeva, kvaliteti rada s nepismenima i zalaganju tvorničke uprave da pomogne radnicima u opismenjavanju. Neke su tvornice uspjele osnovati tečajeve i završiti ih, a u nekima se opismenjavanje odvijalo sporo i mukotrpno s lošim rezultatima. Nepismenost radnika nije uklonjena ni do kraja *Petogodišnjeg plana*. U prosincu 1949. u *Bjelovarskom listu* iznesen je podatak da u pilani u drvnoj industriji u Novoselcu (blizu Ivanić Grada) ima 40 nepismenih radnika. Do siječnja 1952. stanje se nije popravilo. I dalje je bilo više od 30 nepismenih radnika, a za takvo stanje kritizirana je partijska uprava poduzeća i kotarski komitet koji nisu ništa napravili po tom pitanju.[456]

Borba s nepismenim rudarima bila je posebno teška zbog nekoliko razloga. Njihov posao bio je vrlo iscrpljujući i nije ih se lagano pridobivalo za tečajeve nakon napornog rada. Rudari su najčešće svaki dan putovali od mjesta boravka do rudnika i nakon posla odlazili su svojim kućama. Na području varaždinskog i bjelovarskog okruga bilo je nekoliko rudnika ugljena. U kotarskim rudnicima *Straža* kraj Krapine popisano je puno slabo obrazovanih, polupismenih rudara. U kolovozu 1948. upravitelj je pronašao i popisao 14 radnika od kojih je osam imalo tri završena razreda osnovne škole, pet radnika imalo je dva razreda osnovne škole, jedan samo prvi razred i jedan nije pohađao školu. Intenzivnije vađenje ugljena nakon Drugog svjetskog rata počelo je i na području Podravine oko Koprivnice i Pitomače te su i ovdje radili nepismeni rudari. U prosincu 1949. rudnici u Glogovcu i Koprivničkim Bregima nisu imali otvoren ni jedan analfabetski tečaj. Podatke o nepismenim rudarima nalazimo u selima iz kojih su oni dolazili. U selu Kunovec Botinovec (kolovoz 1947.) popisano je 30 nepismenih ljudi, za dvoje je u napomeni upisano da su rudari, a Josipu Novaku (r. 1908.) upisano je i da

[455] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Narodna osnovna škola Taborsko, završetak analfabetskih tečajeva Taborsko – izvještaj, 6.6.1948.; „Više pažnje opismenjavanju radnika“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 4-5:, 151; ANIĆ, „Radništvo i propaganda“, 74.

[456] „U 'Tjednu narodnog prosvjećivanja' naročitu pažnju posvetiti radu i osnivanju tečajeva“, *Bjelovarski list*, 10.12.1949., 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Zapisnik sa VIII. partijske konferencije kotara Čazma u prostorijama zadružnog doma Čazma, 27.1.1952., str. 17.

ima bolest na plućima.[457] Ova opaska potvrđuje da su rudari vrlo često obolijevali od plućnih bolesti, a potvrđuje i prijašnja razmatranja da nepismenost pogađa najugroženije društvene skupine.

10.6. Vojnici i zatvorenici

Posebna skupina nepismenih osoba bili su vojnici i zatvorenici zato što su se privremeno, na duže vrijeme ili trajno nalazili u zatvorenom sustavu kao što je vojarna ili zatvor. Uz opću kampanju opismenjavanja odvijale su se „i paralelno provedene akcije u pojedinim granama društvene djelatnosti“ koje su bile više ili manje zatvorene, a to su vojska, sindikalne radničke organizacije i omladinske radne akcije. „Na manji broj nepismenih muškaraca donekle je utjecala JNA, u kojoj su regruti obvezno svladavali osnove pismenosti“.[458] Partija je s velikim ponosom gledala na vojsku i unutar ove skupine nikako se nije mogao dozvoliti analfabetizam. S posebnom dikom izrečeno je da „naša slavna armija, najbolja kovačnica novih ljudi, širi razgranatim kulturno-prosvjetnim radom vidike mladim borcima za sreću svoje domovine“ te da „vojni obveznik može doći nepismen u armiju, no on će se pismen i obrazovan vratiti svom domu“. Dobar narodni vojnik nije mogao ni smio biti nepismen.[459]

U siječnju 1946. Ministarstvo prosvjete uputilo je poziv svim narodnim odborima da se uključe u rješavanje nepismenosti u vojsci. U siječnju 1946. kotarski NO Pregrada tražio je popis svih nepismenih vojnika i oni su se trebali javiti upravi škole gdje obavljaju službu te što prije krenuti s radom. Ubrzo se pojavio problem jer su stručni poučavatelji (učitelji, studenti, đaci) uglavnom demobilizirani iz vojnih jedinica i zato se tražilo provođenje kampanje među učiteljstvom jer će ono „snositi glavni teret“ rada s vojnicima. Opismenjavanje nepismenih vojnika trebalo se provesti tako da se prosvjetni odjeli povežu s vojnom komandom i u suradnji s učiteljima organiziraju tečajeve po vojnim jedinicama. U

[457] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Odgovor na dopis broj 7846/48. popis nepismenih radnika, Straža 7.8.1948.; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih šk. godina 1947./48., Nepismenjaci, Kunovec Botinovec, MNO Kunovec, 26.8.1947.
[458] PEROŠEVIĆ, KRIVOKAPIĆ, „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti“, 326; GOLDSTEIN, Ivo. *Povijest Hrvatske 1945.-2011*., sv. 2. (1968-1991.), Zagreb: EPH Medija, 2011.,13.
[459] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 26.

svim većim vojnim jedinicama postojao je oficirski klub, a u manjima su osnivani kulturno-prosvjetni odbori, a jedan od zadataka bio je i rješavanje problema nepismenosti.[460]

U novinskim člancima toga vremena vojnicima se iskazivala posebno velika pažnja, isticani su rezultati opismenjavanja u redovima vojske, ali i sažaljenje zbog nepismenosti. Naglašavano je da iz vojske ne smije izaći ni jedan nepismeni jer je armija bila kovačnica novih ljudi, a na njih se gledalo kao na „čuvare slobode i graditelje socijalizma“.[461]

U okrugu Varaždin zabilježena je jedna manja grupa nepismenih ljudi, a to su vojnici na odsluženju vojnog roka u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (dalje JNA). U *Varaždinskim vijestima* iz prosinca 1946. ponosno je istaknut uspjeh postignut u jedinicama varaždinskog garnizona. Istaknuto je da je svih 119 analfabeta koji su stigli iz zabitnih sela već nakon mjesec dana naučilo polovicu slova, a sve je postignuto u okviru takmičenja u čast Dana jugoslavenske armije.[462] U okrugu Varaždin nalazimo i slučaj u kojem je Narodna obrana organizirala tečaj. Tijekom siječnja 1946. godine planirala je otvoriti tečaj za 40 nepismenih boraca.[463]

Nepismenost u varaždinskom garnizonu nije bilo moguće potpuno riješiti zato što se u svakoj novoj klasi novaka nalazilo nekoliko njih iz krajeva u kojima je velik broj ljudi bio nepismen. U jedinici majora Šurlana i Dimića u prosincu 1950. bilo je „36 nepismenih vojnika, među kojima ima 11 Srba, 1 Slovenac, 19 Šiptara i pet Muslimana“. Istaknuto je da su gotovo svi naučili slova i brojeve do 100 za samo mjesec dana.[464] Ovaj podatak jasno prikazuje raspodjelu nepismenosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Slovenija je imala najmanju stopu nepismenosti, a najveću je imalo Kosovo.

U *Varaždinskim vijestima* nalazimo i opis nepismenih vojnika u razredu i tom prilikom čitatelje se podsjećalo da su u ratu vojnici sve dali za druge, a sada nadoknađuju najosnovnije zbog krivnje drugih.[465] Rezultati opismenjavanja vojnika razlikovali su se od kotara do kotara. U kotaru Čakovec tijekom 1949. opismenjena su 172 analfabeta, „od toga broja 157 boraca JA, garnizona Čakovec i 15 građana“, a komanda milicijske stanice Pregrada izvijestila je

[460] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Pomoć pri likvidaciji nepismenosti u vojnim jedinicama, Ministarstvo prosvjete, 10.1.1946.; Popis analfabeta vojnika, KNO Pregrada komandi milicije Desinić, 29.1.1946.
[461] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Izvještaj, komanda Kotarske narodne milicije Pregrada, 8.2.1946.
[462] „Kvalitet vojno-stručne obuke, političko-ideološkog odgoja i kulturno-masovnog rada poboljšan je za oko 20%“, *Varaždinske vijesti*, 16.12.1948., 2.
[463] „Radi slabog rukovodstva u suzbijanju nepismenosti u našem okrugu od 20 000 nepismenih uči tek 2000“, *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2.
[464] „Dobri rezultati na opismenjavanju nepismenih vojnika“, *Varaždinske vijesti*, 21.12.1950., 2.
[465] „Obnova na duhovnom polju“, *Varaždinske vijesti*, 30.5.1946., 2.

Prosvjetni odjel Pregrada da nemaju ni jednog nepismenog vojnika.[466] Zanimljiv podatak pronađen je u arhivskim spisima kotara Prelog (1947.), a on potvrđuje pravilo da su u svim skupinama polaznika analfabetskih tečajeva zabilježeni veći ili manji problemi. U Prelogu su uspjeli organizirati dva vojna tečaja koja su obuhvatila 24 vojnika, ali oni nisu opismenjeni jer su se tečajevi raspali zbog demobilizacije.[467] Osim vojnika, u ovu grupu možemo dodati i nepismene omladince na predvojničkoj obuci. Godina 1952. bila je krajnja godina ostvarenja plana opismenjavanja, ali 1954. još uvijek su u vojne redove pritjecali novi nepismeni. U Lepavini je na predvojničkoj obuci prisustvovalo 26 omladinaca, a njih šest bilo je nepismeno.[468]

U ovom dijelu obradit će se i posebna skupina nepismenih osoba koje nisu uključene u narodno prosvjećivanje, a to su zatvorenici. U arhivu kaznionice u Lepoglavi istražen je arhiv u kojem se nalaze kartoni osuđenika od 1945. do 1952. godine. Oni su ispisani u trenutku dolaska osuđenika u zatvor te sadržavaju osnovne podatke o zatvoreniku. Jedna od rubrika bila je i školska sprema i u nju se upisivala najviša razina školovanja (samouk, osnovna ili srednja škola, fakultet ili čak doktor znanosti). Zatvorenicima koji nisu završili ni jedan razred osnovne škole upisano je da su nepismeni. U kartonima većine nepismenih zatvorenika s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga, ali i s područja Zadra i Šibenika, upisano je da su po zanimanju ratari, a jedan zatvorenik bio je rudar i jedan je radio kao pružni radnik.

Tri su glavna razloga zbog kojih su nepismeni seljaci, radnici ili rudari završavali u strogom zatvoru Lepoglava: zbog rada protiv naroda i države (odnosilo se na suradnju s neprijateljem tijekom i nakon rata), iz koristoljublja (nepoštivanje odredbi vlasti o predaji viškova) i zbog nekog teškog kaznenog djela. U prvom slučaju navest će se slučaj Dragutina Valenta (nepismen ratar) iz Donjeg Kneginca, kotar Varaždin (r. 1907.) koji je optužen da je iz mržnje „za vrijeme rata vršio prokazivanje suradnika NOB“. Uhitila ga je Uprava državne bezbednosti (dalje UDBA) i dobio je tri godine zatvora s prisilnim radom, a kazna je isticala 1953. godine. Mato Varović po zanimanju pružni radnik (r. 1909.) iz Trnovnice kraj Garešnice zbog optužbe za „jatakovanje i prikrivanje odmetnika“ i „mržnje prema postojećem poretku“ dobio je kaznu od deset godina zatvora s prisilnim radom. Božo Stanić iz Selina kraj Zadra (r. 1889.) zatvoren je na pet godina zatvora s prisilnim radom zbog pomaganja odmetnika. Uz navedene optužbe navodilo se i širenje lažne propagande i mržnje prema

[466] HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Godišnji izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu Agitprop odjeljenja, KK KPH Čakovec 5.1.1950., str. 1; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Izvještaj, komanda Kotarske narodne milicije Pregrada, 8.2.1946.
[467] HDA 1220, CK SKH, kut. 102. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Prelog 18.1.1948., str. 3.
[468] HDA 1220, CK SKH, kut. 88. Zapisnik sa sjednice KK SKH Koprivnica, 8.5.1954.

državnom uređenju. U ovu kategoriju razloga spada i pripadnost neprijateljskim formacijama i članstvo u ustaškom pokretu, a kazne su se kretale od sedam do deset godina zatvora s gubitkom građanskih i političkih prava.[469]

Drugi česti uzrok oduzimanja slobode nepismenim ljudima bilo je koristoljublje, tj. nepoštivanje odredbi vlasti. Marijan Manojlović (r. 1900.) iz Poganca kraj Koprivnice nije udovoljio otkupu žitarica i svinja i zbog toga prekršaja dobio je jednu godinu zatvora, a Ivan Sraka iz Brezovca kraj Bjelovara prikrivao je viškove žita. Josip Badanjek (r. 1898.), ratar iz sela kraj Vrbovca, pobjegao je s konjskom zapregom sa šumske manipulacije i dobio je deset mjeseci zatvora. Nepismeni zatvorenici iz drugih dijelova Hrvatske dobili su kazne zbog prikrivanja podataka o obradivoj zemlji i prodavanja proizvoda po nedozvoljenoj cijeni.[470] Zadnji razlog zbog kojeg su analfabete završavali u Lepoglavi bilo je počinjenje lakših i težih kaznenih djela kao što su provala u kuću, krađe i ubojstava. Jedno takvo teško kazneno djelo počinio je Ivan Antoliš (r. 1879.) iz sela Stružec kraj Kutine. U kartonu ovog zatvorenika upisano je da je nepismen i zatvoren je na godinu dana zbog nanošenja teške tjelesne ozljede.[471] U arhivu kaznionice Lepoglava nisu pronađeni dokumenti o održavanju analfabetskih tečajeva. Upravitelj i drugi djelatnici potvrdili su da tek iz kasnijih desetljeća postoje spisi o organiziranju raznih prosvjetnih sekcija u zatvorskoj knjižnici koje su radile na opismenjavanju i osposobljavanju zatvorenika.

10.7. Članovi Partije, kotarskih i mjesnih narodnih odbora i masovnih organizacija

Kao posebnu grupu nepismenih osoba izdvojit ćemo članove Partije, članove kotarskih i mjesnih narodnih odbora i masovnih organizacija. Na izvještaje o nepismenim članovima sustava vlasti nailazi se rijetko. Smatralo se sramotnim da komunisti koji trebaju predvoditi prosvjećivanje naroda budu nepismeni i neobrazovani. U poslijeratnom vremenu većina partijskih kadrova imala je slabo obrazovanje, a dosta članova bilo je čak i nepismeno. Zbog niskog ugleda nepismeni članovi Partije „morali su pohađati analfabetske tečajeve“.[472] Na sastanku KK KPH Zlatar početkom 1947. iznesena je preporuka da članovi Partije trebaju biti upoznati s narodnim prosvjećivanjem i da se po partijskim ćelijama trebaju održavati

[469] Arhiv kaznionice u Lepoglavi. Kartoni osuđenika: Valent Dragutin (r. 1907.), Mato Varović (r. 1909.), Božo Stanić (r. 1889.).
[470] Arhiv kaznionice u Lepoglavi. Kartoni osuđenika: Marijan Manojlović (r. 1900.), Ivan Sraka, Josip Badanjek (r. 1898.).
[471] Arhiv kaznionice u Lepoglavi. Karton osuđenika: Ivan Antoliš (r. 1879.)
[472] PETRANOVIĆ, ZEČEVIĆ. *Agonija dve Jugoslavije*, 295; RADELIĆ, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006., 230, 231.

kulturno-prosvjetna predavanja.[473] Vrlo je vrijedan dokument Zapisnik sa sjednice biroa CK KPH koja je održana 17. svibnja 1947. godine. U njemu se govori o vezi nepismenosti i članstva u Partiji. Partijske knjižice nisu mogli dobiti domobrani, četnici, gestapovci, legionari i svi pristaše ustaške vlasti, a „nepismenim članovima Partije mogu se izdavati knjižice samo u slučaju kad se radi o starijim članovima po stažu i dobi".[474] Iz ovoga je vidljivo da je svim potencijalnim mladim i sposobnim ljudima ovladavanje abecedom postavljeno kao uvjet za članstvo. Odanim i starim članovima Partije analfabetizam se tolerirao i nije bio prepreka za obavljanje funkcija. Dijana Dijanić u svom je doktorskom radu napisala da su se tečajevi organizirali za nepismene mase, ali u prvom redu „za političke kadrove na lokalnim razinama koji najčešće nisu imali potrebne kvalifikacije za preuzimanje rukovodećih položaja" te da su s vremenom pismenost i više obrazovanje postali uvjet za napredovanje na više dužnosti.[475]

Član CK KPH Zvonko Brkić jasno je opisao zašto komunist ne može i ne smije biti analfabeta: „Nepismen član Partije ne može uz to imati ni autoritet kod našeg naroda koji se sve više prosvjetno uzdiže i koji mnogo cijeni prosvjetu. Takav član Partije prirodno prestaje biti predvodnik masa, zaostaje za masom i postaje kočnicom za sistematsko političko, prosvjetno i kulturno uzdizanje svoje okoline".[476]

Izvještaji s kotarske razine govore da u puno slučajeva obrazovna razina članova tijela vlasti nije bila visoka. S područja okruga Varaždin i Bjelovar pronađeno je nekoliko slučajeva u kojima su članovi tijela vlasti bili analfabeti. Izvještaj iz kotara Varaždin (siječanj 1948.) spominje da „je bilo i takovih slučajeva da nepismeni odbornici nisu htjeli polaziti analfabetski tečaj". U listu *Narodna prosvjeta* objavljen je i neobičan slučaj iz Zaboka i Začretja, gdje su članovi narodnog odbora tajili broj nepismenih na području za koje su bili zaduženi.[477]

Sela su bila mjesta u kojima su se sporo mijenjali ustanovljeni obrasci ponašanja i patrijarhalno razmišljanje. Na otoku Pašmanu muškarci su smatrali da im žene nisu ravne i zato one nisu dolazile na partijske sastanke. Predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a u Jalžabetu bila je nepismena i nije htjela polaziti tečaj, a jedan član i predsjednik MNO-a Beletinec svojim ženama nisu dopuštali odlazak na tečaj. U kotarskom komitetu KPH Zlatar muškarci

[473] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj okružnom komitetu KPH Varaždin, 29.1.1947.
[474] HDA 1220, CK SKH, kut. 44. Izvod iz zapisnika CK KPH, kriteriji za izdavanje partijskih knjižica, 17.5.1947., str. 1; Zapisnik sa sjednice biroa CK KPH, 17.5.1947.; *Zapisnici Politbiroa,* sv. I., 358.
[475] DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena", 285.
[476] KONJEVIĆ, Mile, ur. *Zvonko Brkić: život i rad*. Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 1983., 170.
[477] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK Varaždin, 18.1.1948., str. 9; „Stanje u radu na likvidaciji nepismenosti u NR Hrvatskoj na dan 1.12.1947.", *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 7, 8.

su podcjenjivali žene i ni jedan nije htio pružiti podršku ženama, a to se odrazilo na loš rad AFŽ-a. U Varaždinu su članovi komiteta smatrali ostale zadatke važnijima od rada s AFŽ-om i žene članova narodnih odbora nisu se odazivale na sastanke AFŽ-a „jer ih još uvijek muškarci podcjenjivaju“.[478] KPJ je promovirala novu ulogu žena u društvu i gospodarstvu, ali njihova najbliža okolina sporo se mijenjala i to je stopiralo njihov brži i veći napredak u društvu.

Navedeni primjeri pokazuju da otpor prema opismenjavanju nije bio rezerviran samo za seljačko-radničke slojeve stanovništva, nego i za vršitelje političkih funkcija te da se njihovo ponašanje spuštalo čak do priproste razine. Pojedini članovi Partije ponašali su se primitivno, čak su na grube načine iskazivali negativan stav prema narodnom prosvjećivanju, a neki su svojoj djeci branili odlazak u školu ili su škole prenamijenili u druge svrhe.[479] I kod ove skupine vidljivo je da se promjena načina razmišljanja o važnosti pismenosti nije mogla dogoditi preko noći i da je taj proces bio dugotrajan. Pokazalo se da potreba stanovništva za opismenjavanjem, obrazovanjem i usavršavanjem dolazi nakon dugog, ustrajnog, temeljitog rada s ljudima, a to vrijedi za sve slojeve društva.

10.8. Romi

Iduća skupina nepismenog stanovništva bili su Romi ili Cigani kako ih se naziva u dokumentima i novinama. Romi su oduvijek bili marginalizirana skupina stanovništva koja je bila obilježena slabim ekonomskim statusom, društvenom isključenošću, niskom razinom obrazovanosti i jako visokom stopom nepismenosti. Popisom stanovništva 1948. utvrđeno je da od svih naroda koji žive u Jugoslaviji, Romi imaju najveću stopu nepismenosti koja je iznosila 74%. Ova manjinska zajednica teško je stradala tijekom Drugog svjetskog rata i većina podravskih Roma odvedena je u logor Jasenovac i pogubljena.[480] Na prostoru varaždinskog i bjelovarskog okruga najveći broj Roma živio je u Međimurju u okolici

[478] HDA 1220, CK SKH, kut. 117. Zapisnik sa sastanka biroa KK KPH Zadar-otoci, KK Zadar, 24.10.1950., str. 3; HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za mjesec ožujak 1947., KK KPH Zlatar, 27.3.1947.; Organizacijski izvještaj o partijskom radu, KK KPH Varaždin, 4.3.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 118. Izvješće, stanje na terenu, KK KPH Zlatar, 30.8.1948., str. 4.; HDA CK SKH 1220, kut. 112. Izvješće, KK KPH Varaždin, 3.9.1947.; „Stanje u radu na likvidaciji nepismenosti u NR Hrvatskoj na dan 1.12.1947.“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 7, 8.

[479] ŠARIĆ, Tatjana. „Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija u FN/NRH: 1945.-1954.“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2011., 141.

[480] ŠKILJAN, Filip, BABIĆ, Dragutin. „Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui)“. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 13 (2014.), br. 25: 148; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 33.

Nedelišća i u Podravini oko Đurđevca i Pitomače. Okružni komitet KPH Bjelovar iznio je podatak da je 1945. u Đurđevcu i Pitomači živjelo oko 300 Roma. Prosvjetni rad s ovom skupinom stanovništva predstavljao je poseban problem zbog jezične barijere, slabe uključenosti u obrazovne institucije i tradicionalne odvojenosti romske zajednice od ostalih stanovnika. Prosvjetni odbor Đurđevac izvijestio je Ministarstvo prosvjete u listopadu 1947. da je u Pitomači težak rad okupljati nepismene, ali i opismenjene Rome za daljnje općeobrazovne tečajeve „zbog njihovog nomadskog života". Do ožujka 1948. narodna vlast nije imala nikakvog uspjeha i ostalo je više od 200 nepismenih Roma u Pitomači.[481]

Opismenjavanje Roma za Partiju je imalo veliku političko-propagandnu važnost i u novinskim člancima rado je istican rad s nepismenim Romima ili rad poučavatelja s njima. Tako su javno u novinama pohvaljeni učitelj Dragutin Roglić i učiteljica Dragica Jambrović iz Macinca koji su poučavali 28 Roma-koritara iz Trnovca „koji su vrlo ponosni što pohađaju tečaj" i Pavle Pražetina iz Pribislavca koji je učio 16 Roma.[482]

Ćelija KP-a iz Gornjeg Hrašćana uspjela je 30 Roma uključiti u analfabetski tečaj u selu Trnovcu. U selu Kuršanec (kotar Čakovec) popisano je 17 analfabeta, a za 13 je upisano da su „cigani". Ovo je selo do današnjeg vremena ostalo „prostorno segregirano prema etničkoj osnovi", u jednom dijelu žive samo Hrvati, a u drugom Romi. U popisu nepismenih upisana je i starosna dob nepismenih Roma iz ovog sela. Najmlađi analfabet u romskom dijelu sela imao je 20 godina, a najstariji Mijo Bogdan imao je 70 godina. Navedeni podaci pokazuju da je popis nepismenih obavljen u oba naselja. U selu Pribislavec popisano je 16 nepismenih Roma, a njihovo romsko podrijetlo vidljivo je i po najčešćim romskim prezimenima kao što su Balog, Bogdan, Ignac, Oršoš i Kalanjoš.[483] U selu Macincu također je obavljen popis nepismenih osoba. Popisana su 32 analfabeta, a čak 28 nosilo je isto romsko prezime Oršoš.[484]

---

[481] HDA 1220, CK SKH, kut. 69. Politički izvještaj za studeni 1945., OK Bjelovar, str. 1; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 73. Mjesečni izvještaj općeobrazovnih tečajeva i održanih predavanja, Đurđevac, 2.10.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Pisani tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za vrijeme od 1. siječnja 1948. do 31. ožujka 1948., KNO Đurđevac 3.4.1948.

[482] „U čakovečkom kotaru premašena je norma u suzbijanju nepismenosti, a i druge forme rada dobro napreduju", *Varaždinske vijesti*, 29.1.1948., 2; „Rad na uklanjanju nepismenosti u varaždinskom okrugu uzima sve više maha", *Omladinski borac*, 7.2.1947., 6.

[483] HDA 1846, OK KPH Varaždin, kut. 5. Izvještaj o političkoj situaciji i radu NF-a, KK KPH Čakovec 1.1.1947., 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj", *Borba*, 17.12.1948. Kotarski prosvjetni referent iz Đurđenovca opravdavao se neradom zbog toga što „u kotaru ima mnogo Cigana"; ŠLEZAK, Hrvoje. „Prirodno kretanje romskog stanovništva u Međimurskoj županiji – slučaj romskog naselja Kuršanec". *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2010.), br. 2: 79; DAM 21, NOK Čakovec. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Kuršanec, nesređeno arhivsko gradivo.

[484] DAM 21, NOK Čakovec. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Macinec, nesređeno arhivsko gradivo.

Bjelovarski list je 1950. donio izvještaj o radu analfabetskog tečaja u Pitomači (kotar Đurđevac) koji je vodio učitelj iz sedmogodišnje škole, Željko Fribec. Tekst je popraćen i slikom Roma u dvorištu škole ispred ploče (vidi fotografiju 3) koji pohađaju analfabetski tečaj. Inače se u novinama rijetko nalaze slike s analfabetskog tečaja kako bi tekst dobio više mjesta, ali ovdje je prikazivanjem slike iskorištena idealna prilika za stjecanje političkih bodova.

Fotografija 3. „Analfabetski tečaj u Pitomači polazi 38 Cigana“, *Bjelovarski list*, 4.2.1950., 3.

U tekstu je istaknuto da Romi redovito pohađaju tečaj i marljivo uče „jer su svjesni toga, da će tada, kad nauče čitati i pisati, brže i lakše ući u redove Titovih graditelja socijalizma“. Partija je za vlastitu promociju usporedila položaj Roma u vrijeme ustaške vlasti i nove poratne komunističke narodne vlasti: „Mnogi od njih bili su za vrijeme zloglasne NDH proganjani, zatvarani, bacani u logore, a neki ubijani. Danas, naša narodna vlast brine za njih, da bi i oni postali vrijedni članovi naše socijalističke zajednice, a to oni i žele. Tečaju je posvećena posebna pažnja“.[485]

[485] „Analfabetski tečaj u Pitomači polazi 38 cigana“, *Bjelovarski list*, 4.2.1950., 3.

10.9. Nesposobni analfabete

Sljedeća skupina analfabeta bile su psihički i/ili fizički nesposobne i bolesne osobe. Plan je bio opismeniti sve nepismene osobe bez obzira na starost, ali to ipak nije bilo moguće iz opravdanih razloga. U pristupu nepismenim ljudima ipak se trebalo voditi računa i o duševnim i tjelesnim sposobnostima, a zbog toga je velik broj polaznika prestao pohađati tečajeve. Katarina Spehnjak navela je podatak da je na početku kampanje opismenjavanja 1946./1947. tečajeve napustilo 33% polaznika.[486] Podatke o ovoj skupini analfabeta nalazimo u popisima nepismenih, ali i u novinskim člancima. Prilikom obilaska mjesta i izrade popisa nepismenih u rubriku napomena unosila se i bilješka o tome može li osoba pohađati tečaj ili ne. Vrijedan arhivski materijal su i imenici polaznika tečajeva za pismenost u kojima su upisani brojni razlozi odustajanja od tečajeva ili nemogućnosti pohađanja tečajeva. U nekim kotarevima popisan je velik broj nesposobnih analfabeta, a i na mjesnoj razini događalo se da skoro polovica nepismenih odbije pohađanje analfabetskog tečaja zbog neke fizičke ili psihičke smetnje.

Upravitelj Osnovne škole Desinić u izvještaju o tečaju za nepismene napisao je sljedeće zapažanje: „Mora se napomenuti da na ovom području – ima dosta duševno zaostalih koje nije moguće naučiti“. Spomenuto je da su neke osobe čak četiri puta dobile stroge opomene od mjesnog odbora Desinić te da su ih po domovima obilazili učitelji iz škole Desinić i vatrogasci.[487] Sredinom 1948. na području mjesnog odbora Klokovac (kotara Pregrada) popisana je 41 nepismena osoba, a za 17 osoba stavljena je bilješka „nesposoban/na za učenje“. Sve muške i ženske stare osobe stavljene su u grupu nesposobnih, ali nije naveden razlog nesposobnosti.[488]

Na početku kampanje 1947./1948. na području kotara Đurđevac popisane su 1373 nepismene osobe, a od tog broja za 563 osobe ili 41% upisano je da su nesposobne za poučavanje zbog bolesti i duševne zaostalosti. Polovicom srpnja 1948. broj nesposobnih povećao se i iznosio je 768 ili 56%, a kao razlozi navedeni su bolest, sljepoća ili prevelika starost. Popisi nepismenih otkrivaju nam slučajeve cijelih obitelji koje su bile nesposobne. U selu Veliki Otok (kotar Koprivnica) svih šest članova obitelji Črneli bilo je nesposobno, od

[486] „Dobri rezultati u početku ovogodišnje akcije u kotaru Varaždin“, *Varaždinske vijesti*, 30.10.1947. 3; SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 230.
[487] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o tečaju za nepismene, Osnovna škola Desinić, 6.6.1948.
[488] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Klokovac, kotar Pregrada, 31.7.1948. Od navedenog odstupa primjer Jalže Gradiški koja je rođena 1896. i zbog bolesti je proglašena nesposobnom za učenje.

djece stare 13 godina do roditelja starih 48 godina, a svima je upisano da su duševno nesposobni.[489] Izvješće iz Osnovne škole Čret navodi podatak da je 17 nepismenih polaznika bilo duševno zaostalo, tj. da „su bivši polaznici škole, ali uslijed nesposobnosti otpušteni“.[490] U popisima nepismenih brojni analfabeti izjašnjavali su se da imaju živčanih problema ili da slabo vide. U selu Pregradski Vrhi polaznica Marija Kolar (r. 1920.) bila je bolesna na živce, Ljuba Kolar (r. 1912.) imala je slabe živce, Antonija Leskovar (r. 1900.) imala je liječničku svjedodžbu o oboljenju, a Milan Škreblin (r. 1898.) imao je svjedodžbu za slab vid.[491] Neki polaznici analfabetskih tečajeva proglašeni su od popisivača ili predstavnika vlasti potpuno nesposobnima za učenje slova zbog neuspjelog završavanja nekoliko prijašnjih analfabetskih tečajeva. Analfabeti Milan Turniški (r. 1898.) i Veronika Jurak iz Desinića (r. 1908.) proglašeni su nesposobnima za tečaj opismenjavanja i navedeno je da su jednu godinu išli na tečaj. Ignacu Vranu (star 15 godina) te Ankici i Ivanki Vran (stare 13 godina) iz sela Desinički Ivanić upisano je da su pohađali tečaj dvije godine i da su nesposobni.[492]

Izvještaj kotarskog komiteta Krapina iz lipnja 1948. donosi važan izvještaj o radnjama s kraja tečajeva. Ispiti na kotaru trebali su trajati do 15. lipnja, a „do toga će se roka izvršiti i kontrola popisa nepismenih te izlučiti sve one koji su nesposobni, gluhi, slabog vida i bolesni“.[493] Iz ovog je dopisa vidljivo da je vlast u tečajeve pokušavala obuhvatiti sve nesposobne analfabete bez obzira na fizičke probleme ili psihičke smetnje. Takva je praksa tijekom samih tečajeva stvarala velike probleme i analfabetima i poučavateljima te je dovodila do loših rezultata.

Iako je vlast planirala opismeniti sve nepismene osobe, ubrzo je postalo jasno da to nije moguće postići u stopostotnoj mjeri. Određen broj osoba nije bio sposoban za tečajeve zbog navedenih fizičkih ili psihičkih bolesti pa je prije kampanje 1947./1948. donesena procjena odstupanja od stopostotne pismenosti po dobnim skupinama. „Nemogućnost opismenjavanja

[489] DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Tromjesečni pregled rada na narodnom prosvjećivanju od 1.10.1947. do 31.12.1947., KNO Đurđevac; Pregled nepismenih na dan 15.7.1948., Đurđevac; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih OŠ Veliki Otok, kotar Koprivnica, Veliki Otok, 12.9.1947.
[490] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Narodno prosvjećivanje – izvještaj za razdoblje od 1.I. do 30.VI. 1951., Osnovna škola Čret.
[491] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregradski Vrhi, 12.12.1946.
[492] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih MNO Desinić, kotar Pregrada; Popis nepismenih, Desinički Ivanić, 27.8.1947.
[493] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj za mjesec svibanj 1948., KK KPH Krapina, 2.6.1948.

radi bolesti, fizičkih mana, slaboumnosti predviđena je za one do 25 godina do 5%, a za one od 25 do 45 godina do 10%. Opadanje s tečajeva ne treba predviđati van ovih procenata".[494]

Popisi nepismenih mogu nam poslužiti i kao vrlo jednostavna liječnička kartoteka, ali s dozom opreza zbog toga što je dio analfabeta izmišljao razloge kako ne bi polazio tečajeve. Iz njih možemo dobiti djelomičan uvid u zdravstveno stanje i probleme analfabeta koji nisu mogli pohađati tečaj. U selu Čret popisano je nekoliko nepismenih osoba koje su navele konkretnu bolest od koje boluju. Franka Ružak (r. 1894.) bolovala je od tuberkuloze, a Stjepan Vdović (r. 1915.) bio je padavičar.[495] Neki analfabete pribavili su liječničke potvrde o nesposobnosti. Braća Radoslav i Milan Škreblin iz Pregradskih Vrha obavili su pregled i liječnik je ustanovio da su nesposobni učiti jer su u Prvom svjetskom ratu pokvarili vid i zdravlje.[496] Slavi Balija iz mjesta Selno (kotar Pregrada) stavljena je bilješka da je gluha i da slabo govori, isto kao i Slavi Čižmek (r. 1914.) iz sela Vrbišnice kraj Huma na Sutli.[497] U izvještaju iz MNO-a Brezno zapisano je da polaznica Katarina Jurak (r. 1902.) ima ukočen vrat i zato ne može pohađati tečaj.[498] U arhivskim spisima zapisani su i slučajevi u kojima su nepismene osobe unatoč bolesti odlučile pohađati tečaj i naučiti čitati i pisati. Mariji Šlogar iz Klenovca (r. 1909.) upisano je u popisu nepismenih da je bolesna, ali i da uči.[499]

Ljudima koji nikada u životu nisu pohađali školu zasigurno nije bilo lagano početi učiti abecedu. Iz arhivskih dokumenata vidljivo je da neke osobe koje su odbile učiti čitati i pisati nisu bile fizički ili psihički bolesne, ali su se ipak osjetile nesposobnima. Zapravo, same su u svojim mislima imale prepreku koja ih je sprečavala napraviti prvi korak prema tečaju. U izvještaju MNO-a Brezno za jednu je polaznicu upisano da je „izostala jer ne može baš ništa naučiti".[500] Ovakav stav nepismenih možemo pokušati razumjeti ako živote ovih ljudi stavimo u kontekst vremena u kojem je velik broj ljudi na selu živio u teškim uvjetima. Primarna briga tih ljudi bila je obavljanje poslova na polju i kod kuće kako bi si osigurali osnovnu

[494] HŠM A 1493, MPNRH. Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju NR Hrvatske, 9. 8.1947.
[495] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, Čret.
[496] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik Mjesnog narodnog odbora u Pregradi, saslušanje neposlušnih polaznika škole za analfabete, Pregrada 9.1.1948.
[497] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Selno, kotar Pregrada; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hum na Sutli, 21.9.1947.
[498] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o polasku nepismenih za Brezje Gornje, Brezje Dolnje i Brezno Goru.
[499] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Klenovec, kotar Pregrada.
[500] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o polasku nepismenih za Brezje Gornje, Brezje Dolnje i Brezno Goru.

egzistenciju. I u novinama se pisalo da su najsiromašniji i najbjedniji ljudi nepismeni, da zbog puno posla nisu stigli ići u školu i da nije lako biti analfabeta.[501]

Vrlo velik utjecaj na analfabete imala je njihova okolina. Ismijavanje i omalovažavanje kod nekih analfabeta stvaralo je osjećaj manje vrijednosti i nesposobnosti za učenje slova i brojeva. Određeni broj žena nije ni krenuo na tečajeve krivnjom svojih muževa. Tako je član MNO-a u Beletincu i radnik *Varteksa* Vjekoslav Marčun izjavio: „Kad moju ženu nije dao u školu njezin otac, ne dam je ni ja“.[502] Odnos muškaraca prema ženama nije mimoišao ni članove odbora Narodne fronte koji nisu dopuštali ženama učenje abecede jer „imaju doma posla“.[503] Bilo je slučajeva kada su i same žene tražile opravdanja, neke su tvrdile „da bi vrlo rado učile, ali da ne vide, da su bolesne i slično“. Ovakav primjer dogodio se u selu Ključ kada je 18 zdravih žena zatražilo liječničku ispričnicu za nepolaženje tečaja zato što je neke od njih bilo sram „da kao stariji i odrasli poput djece idu u školu s knjigom“, a neke su se bojale ruganja susjeda.[504]

Polaznice tečaja u Prišlinu izjavile su da će napustiti tečaj jer im se nepolaznici Margareta Špoljar, Josipa Cerovski, Josipa Goriček i Edo Kralj „rugaju što one polaze, a oni ne polaze, a ipak nisu kažnjeni“. U tekstu je još navedeno da polaznice nisu imale prikladnu obuću za zimske uvjete i da traže doznake za cipele.[505] Nepolaznici tečaja bili su pozvani na preslušanje, ali ovakvi postupci očigledno nisu davali rezultat jer su se u gore navedenom slučaju nepolaznici rugali, a nisu bili kažnjeni. Edo Kralj i Josipa Cerovski kasnije su spomenuti u popisu nepismenih iz 7. prosinca 1949. i ovo pokazuje da se neki nepismeni nisu željeli uključiti u opismenjavanje čak ni nakon preslušavanja u prostorijama Mjesnog narodnog odbora.[506]

---

[501] „Dvadeset tisuća ljudi u mraku“, *Varaždinske vijesti,* 5.12.1946., 4.
[502] „Dobri rezultati u početku ovogodišnje akcije u kotaru Varaždin“, *Varaždinske vijesti,* 30.10.1946., 3.
[503] „Dobar rad analfabetskog tečaja u Orehovcu“, *Varaždinske vijesti,* 13.11.1947., 3.
[504] „Dobri rezultati u početku ovogodišnje akcije u kotaru Varaždin“, *Varaždinske vijesti,* 30.10.1947., 3.
[505] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj, tečajevi za nepismene, Osnovna škola Prišlin, 8.3.1948. Nepolaznici tečaja dobili su poziv za preslušanje, ali očito takvi postupci nisu imali učinka jer su shvaćali da neće biti oštro kažnjeni i da ne postoji propisana kazna.
[506] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina, MNO Prišlin, 7.12.1949.

11. DOBNO-SPOLNE SKUPINE NEPISMENIH

Narodno prosvjećivanje zahvatilo je sve dobno-spolne skupine stanovništva: djecu, osobe zrele i stare životne dobi, muškarce i žene. Od prvih kampanja i popisivanja analfabeta izrađivala se statistika o broju nepismenih muškaraca i žena. U popisu stanovništva iz 1948. tražio se podatak o pismenosti čak od sedam godina na više (u obradi podataka krenulo se od deset), napravljene su starosne grupe razmaka pet godina, a ispitivanje pismenosti prošireno je od 85 godina na više (više od preporuke Komisije za stanovništvo UN-a) kako bi se lakše izučavao „napredak koji se postiže u širenju pismenosti u vrlo kratkim vremenskim intervalima“.[507]

S obzirom na veliku dobnu razliku između pripadnika navedenih skupina, očekivano je da se tijekom opismenjavanja primjenjivao i različit pristup poučavanju. U *Varaždinskim vijestima* iz 1946. nalazimo razmišljanje o toj problematici. Navedeno je da tečajevi imaju svoje specifičnosti s obzirom na mjesta i krajeve u kojima se izvode te da se treba posebno „računati s osjetljivošću nepismenjaka, osobito onih starih, koji se stide svog nedostatka“.[508] Preporuka je imala cilj uspostavljanja što boljeg odnosa među polaznicima i postizanje što boljih rezultata. Međutim, na samim tečajevima u najvećem broju slučajeva nije se moglo osnovati samo tečaj za stare osobe ili samo za mlade. Razlike u godinama između polaznika analfabetskih tečajeva ponekad su bile vrlo velike, po nekoliko desetaka godina. Primjer iz Taborskog pokazuje da se nije puno brinulo o usklađivanju godišta polaznika tečaja, nego je cilj bio što brže obuhvatiti sve nepismene bez obzira na godine. U popisu nepismenih kotara Pregrada prije kampanje 1946./1947. navedeno je da su najmlađe nepismene osobe imale deset godina i po selima je bilo primjera u kojima su dječaci i djevojčice ove dobi učili uz stare osobe.[509]

Na analfabetskom tečaju u Taborskom 1946./1947. najstarija polaznica Amalija Starček imala je 44 godine, a najmlađa polaznica Nada Orel imala je 10 godina. Podaci iz imenika polaznika analfabetskog tečaja pokazuju da su dječaci i djevojčice najbrže naučili čitati i pisati. Josip Kućiš, Štefanija Javorić i Nada Orel tečaj su pohađali od početka i već na sredini tečaja krajem veljače i početkom ožujka položili su ispit. Svi koji su se u tečaj uključili tek

[507] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine,* knj. V., 11. Zadnja starosna grupa po preporuci UN-a bila je od 65 godina na više.
[508] „U borbu protiv nepismenosti“, *Varaždinske vijesti,* 3.1.1946., 3, 4.
[509] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika analfabetskih tečajeva 1946./47., kotar Pregrada.

krajem siječnja ili početkom veljače, očito nisu završili tečaj jer je rubrika „uspjeh“ ostala prazna. Jedino je Štefanija Javorić bila na svim satima tečaja i položila je s vrlo dobrim.[510] Ovakvo smještanje različitih dobnih skupina u jedan tečaj bilo je sasvim neprimjereno, a vrlo vjerojatno su se kod polaznika pojavljivali i osjećaji nelagode. Za najmlađe nepismene dječake i djevojčice upisivano je da su školski obveznici.

Na pojedinim tečajevima u klupi su sjedili i učili starci i starice s djecom i mladima. Najstarija popisana nepismena osoba s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga bila je pred ulaskom u 90. godinu života. Marija Kunštek iz sela Brezno (kotar Pregrada) rođena je 1856. i popisivači su u napomeni upisali da je prestara.[511] Popis nepismenih iz sela Zbilje Dolnje pokazuje raspon nepismenih po godinama. U selu je popisano 66 nepismenih, starijih od 45 godina bilo je 48, od toga 35 žena. Prosječna dob analfabeta na tom tečaju iznosila je 51 godinu. Najmlađa nepismena osoba bila je Franciska Kračun i imala je 21 godinu, a najstarija Marija Blažon u trenutku pohađanja tečaja imala je 84 godine. Na tečaju u Donjoj Velikoj (kotar Koprivnica) zajedno su učili dječak star 15 godina i žena stara 46 godina.[512]

Bilo je primjera kada su u školskoj klupi zajedno sjedile osobe u rodbinskoj vezi ili nekoliko osoba iz iste kuće. U selu Presečno (kotar Varaždin) zajedno su u klupi učile majka Julijana i kći Marija Klopotan i položile su tečaj s odličnim.[513] Supružnici iz Desiničkog Ivanića, Alojz Antolić Alojz, star 63 godine, učio je zajedno sa suprugom Amalijom Antolić, starom 62 godine. Iz popisa nepismenih otkrivamo čitave nepismene obitelji. U selu Gorjakovo nepismeni su bili otac Stjepan Pogačić, majka Dragica Pogačić i kći Alojzija Pogačić. U Gornjoj Plemenšćini na kućnom broju 72 nalazile su se i popisane su četiri nepismene osobe, Urša, Oskar, Ivka i Antonija Krsnik.[514] Popisi nepismenih s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga pokazuju da je nepismenost više pogađala žene nego muškarce (vidi tablicu 1 i grafikon 1). Iz popisa nepismenih u kotaru Pregrada prije kampanje 1946./1947. dolazimo do izračuna da su djevojčice, djevojke i odrasle žene činile 59% od ukupnog broja nepismenih.

---

[510] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijepis imenika analfabetskog tečaja Taborsko, voditelj tečaja Ruža Vidaković.
[511] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, Mjesni NO Brezno, kotar Pregrada, 1947.
[512] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iz sela Zbilj Dolnji; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica. Analfabetski tečaj br. 2., Donja Velika 1947./48.
[513] „Stočetrdesetosam analfabeta u Remetincu s uspjehom je položilo ispit“, *Varaždinske vijesti*, 18.3.1948., 1.
[514] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika analfabetskog tečaja 1946./47., kotar Pregrada.

Tablica 1. Broj nepismenih muških i ženskih osoba po dobnim skupinama, kotar Pregrada 1946./1947.[515]

Godine	Muški	Ženski	Ukupno
Od 11 do 14	40	32	72
Od 15 do 25	101	59	160
Od 26 do 45	201	337	538
Preko 45	194	331	525
Bez godina	58	89	147
Ukupno	594	848	1442

U prvom dobnom razredu gotovo da nije bilo razlike između broja nepismenih dječaka i djevojčica. Ovakav ujednačen rezultat vjerojatno je posljedica uvođenja obaveznog sedmogodišnjeg školovanja i napora vlasti da sva djeca polaze osnovnu školu, i muška i ženska. Drugi dobni razred predstavlja iznimku jer nepismenih mladića ima dvostruko više od djevojaka. Ovu nepravilnost možemo pokušati objasniti nedavno završenim Drugim svjetskim ratom tijekom kojeg su mladići sudjelovali u ratnim sukobima i uslijed toga ostajali nepismeni. U trećem dobnom razredu žene su činile 63% nepismenih, kao i u četvrtom dobnom razredu (vidi grafikon 1). U grupi bez upisane godine žene su činile 61%. Deset posto nepismenih ljudi iz ovog kotara stavljeno je u posebnu grupu u kojoj nije navedeno koliko godina ima osoba. I u toj je grupi bilo više nepismenih žene nego muškaraca. Ova grupa nepismenih osoba pomaže nam da shvatimo život ljudi u selima ovog kotara, ali i diljem Hrvatske. Pamćenje datuma i godine rođenja nije bilo od presudne važnosti za život seljaka. Glavna briga bili su poljoprivredni poslovi, a za njihovo obavljanje nije bilo nužno usvojiti vještine čitanja i pisanja. Uz ove podatke potrebno je napomenuti da u arhivu nisu pronađeni podaci o broju nepismenih nakon kampanje 1946./1947. godine. U arhivu nije pronađen ni jedan dokument na kojem bi se pratilo kretanje nepismenih i opismenjenih kroz kampanje kao ni omjer muških i ženskih nepismenih osoba na početku i kraju promatranog razdoblja.

[515] Podaci preuzeti iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih kotara Pregrada 1947./1948.

Grafikon 1. Nepismeni muškarci i žene u kotaru Pregrada prije kampanje 1946./1947. po dobnim razredima.[516]

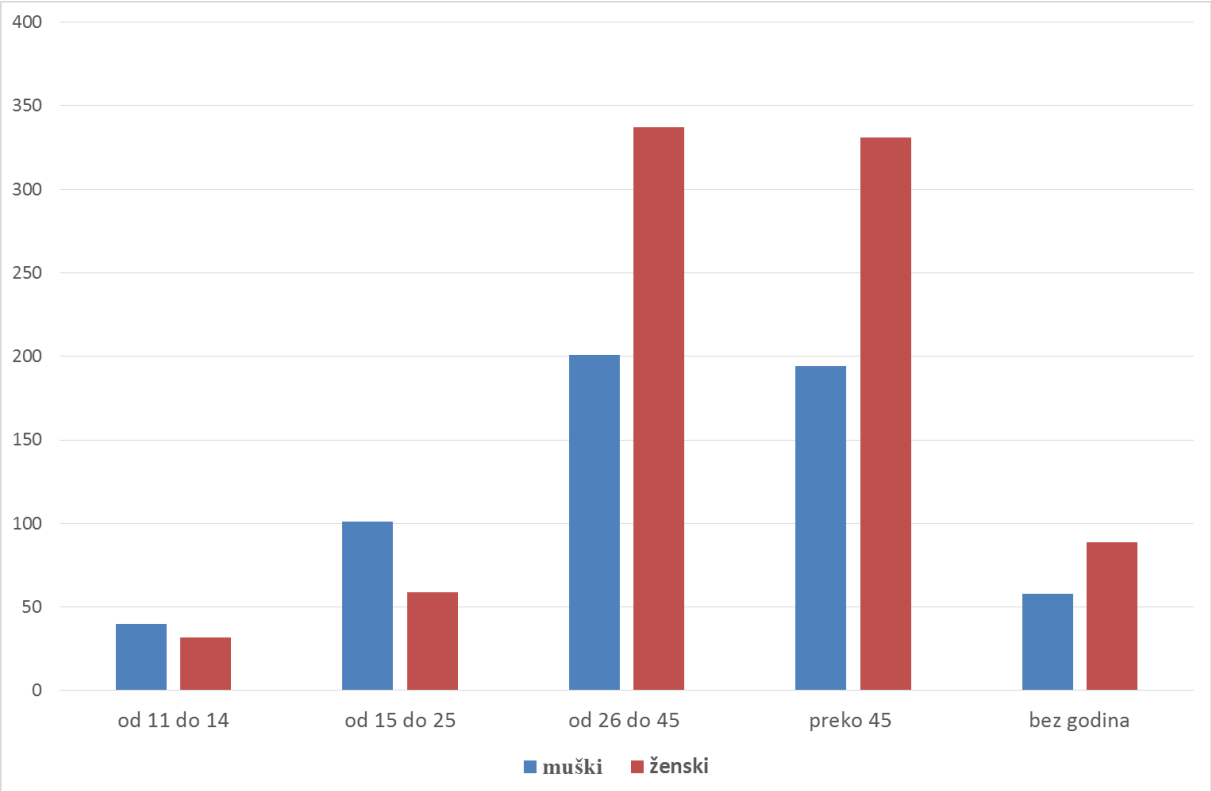

U svim kotarevima i gradovima sjeverne Hrvatske, ali i Dalmacije žene su u većoj mjeri bile pogođene nepismenošću. U ukupnom broju nepismenih s promatranog područja, žene su činile približno 2/3 nepismenih, a takvo stanje nalazimo i po drugim dijelovima Jugoslavije. Na grafikonu 2 prikazan je omjer nepismenih muškaraca i žena i ni u jednom kotaru ili gradu prema popisu stanovništva iz 1948. nije popisano više nepismenih muškaraca nego žena. U gradu Zadru nepismenih žena bilo je 80%, a nepismenih muškaraca 20%. U gradu Šibeniku nepismenih žena bilo je 76%, a i u gradovima s područja sjeverne Hrvatske bio je velik udio nepismenih žena. Tako je grad Bjelovar imao 542 nepismene žene, a to je iznosilo 78% svih nepismenih, u gradu Varaždinu udio nepismenih žena iznosio je 76%, u gradu Koprivnici 65%, a u gradu Čakovcu 76%.

U nizinskim dijelovima sjeverne Hrvatske obrazovna situacija bila je bolja nego u brdskim područjima Hrvatskog zagorja, Kalnika i Dalmatinske zagore, a to je vidljivo iz podataka omjera nepismenih žena i muškaraca. Na području Međimurja omjer nepismenih žena i muškaraca bio je najbolji od cijelog promatranog područja. U kotaru Prelog evidentirano je

[516] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih kotara Pregrada 1947./1948.

samo 57% nepismenih žena i 43% nepismenih muškaraca, a to je od svih promatranih kotareva omjer u kojem je neravnoteža između muškaraca i žena najmanje izražena (vidi grafikon 2). Slična situacija bila je i u kotaru Čakovec koji je imao 61% nepismenih žena, isto kao i u kotaru Đurđevac. U kotaru Koprivnica bilo je 63% nepismenih žena i u kotaru Ludbreg 66%. Kod svih ostalih kotareva nepismene žene činile su točno 2/3 svih nepismenih ili više. Takav omjer broja nepismenih žena i muškaraca nalazimo na cijelom promatranom području od nizinske Podravine i Međimurja do razbacanih i teško dostupnih sela brdovitog Hrvatskog zagorja. U kotaru Garešnica bilo je 67% nepismenih žena, u kotaru Bjelovar 67%, kotaru Ivanec 68%, kotaru Varaždin 69%, kotaru Vrbovec 69%, kotaru Čazma 69%, kotaru Kutina 71%, kotaru Križevci 71%, kotaru Zlatar 72% i kotaru Krapina 73%. U kotaru Šibenik u ukupnom broju nepismenih žene su činile čak 77% i to je od svih promatranih kotareva i gradova najveći omjer. U kotaru Zadar omjer je bio velik za žene i iznosio je 72% (vidi grafikon 2).

Grafikon 2. Nepismene žene i muškarci u kotarevima i gradovima sjeverne Hrvatske i u dalmatinskim kotarevima i gradovima Šibeniku i Zadru na temelju popisa stanovništva iz 1948.[517]

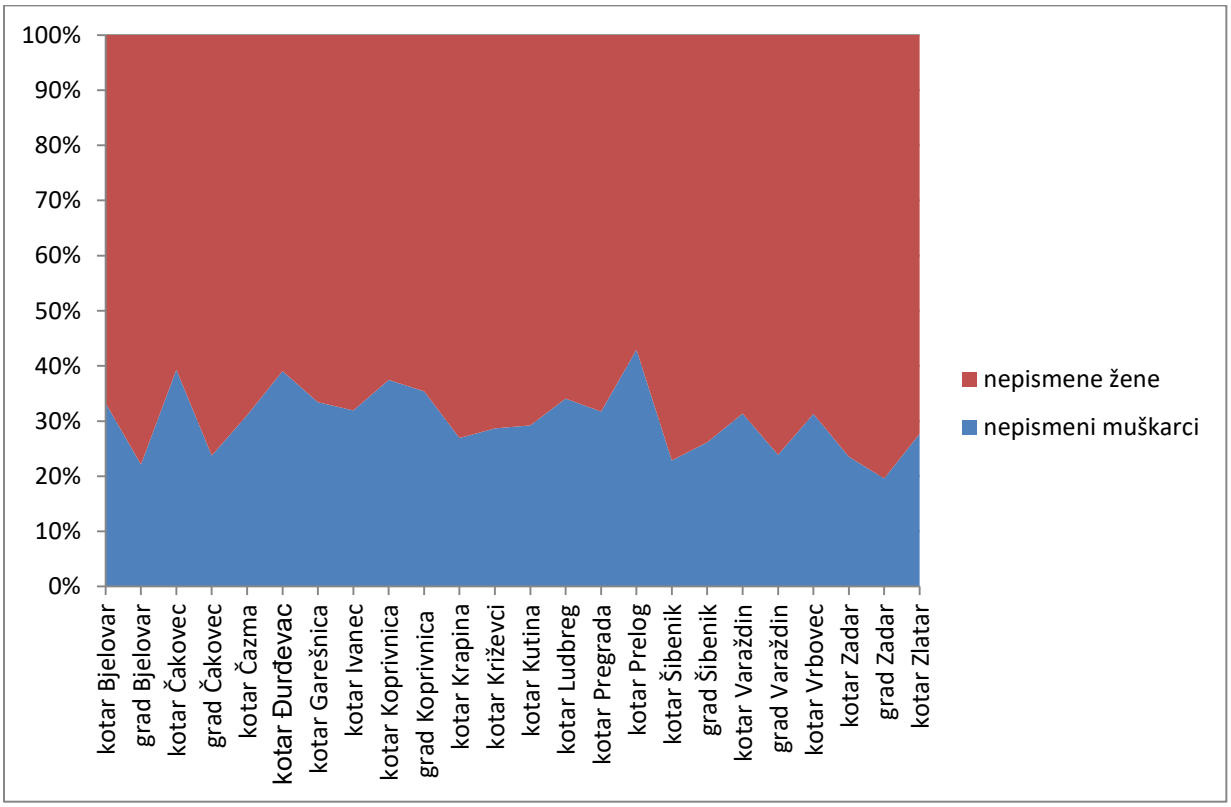

[517] Preuzeto iz *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V. Stanovništvo po pismenosti, 178-255.

12. ULOGA MASOVNIH ORGANIZACIJA I KULTURNO-PROSVJETNIH DRUŠTAVA U NARODNOM PROSVJEĆIVANJU

12.1. Narodna fronta

Nakon rata KPJ je krenula ostvarivati ideju besplatnog obrazovanja dostupnog svim slojevima društva. Glavnu pomoć u organizaciji rada s narodnim masama trebala je pružiti Narodna fronta. Ona je djelovala kao općenarodna politička organizacija koja je predstavljala savez radnika i seljaka, imala je zadatak kroz masovno članstvo raditi na izgradnji *Petogodišnjeg plana* i socijalizma, a u svojim programatskim načelima imala je ugrađen zadatak širenja prosvjete, tehnike i nauke na cijeli narod. „Sve frontovske organizacije (USAOH, AFŽ, sindikati i kulturno-prosvjetna društva i savezi) počele su borbu protiv nepismenosti i za gospodarsko uzdizanje sela“.[518] Od Narodne fronte očekivalo se puno, ona je bila nosilac „ideološkog rada“, i nije bilo „akcija političke, ekonomske i kulturno-prosvjetne prirode u kojoj se Narodni front nije javljao bilo kao organizator, ili sprovodnik, popularizator i aktivna agitaciono-propagandna snaga“.[519] „Partija je bila motorna snaga društvenih kampanja i akcija, a realizatori su bili masovne organizacije: Narodna fronta, sindikati, omladinske organizacije – SKOJ i USAOH, te AFŽ“. Fronta je intenzivno radila na privlačenju analfabeta u tečajeve opismenjavanja kako bi ih se što prije uključilo u kotač obavezne i stalne inicijacije i prelaska iz organizacije u organizaciju pod kontrolom Partije.[520] Fronta je bila uključena i u sve oblike prosvjećivanja naroda i tražila je „za sve građane pravo na školovanje i prosvjetu, obavezno školovanje do navršene 15. godine, besplatno školovanje siromašnih, osnivanje prostrane mreže škola, prosvjetnih ustanova, tečajeva po čitavoj zemlji“.[521]

Narodnoj fronti namijenjena je uloga glavnog pokretača narodnog prosvjećivanja. Preko brojnog članstva u masovnim organizacijama (Narodna omladina, AFŽ, sindikati…) koje su bile u sastavu Fronte, postavljeno je nekoliko zadataka. Trebalo je skupiti velik broj poučavatelja za tečajeve, „politički prikazivati nepismenima od kolike je koristi da uče“ i nastojati da svaka masovna organizacija preuzme brigu o nekoliko tečajeva kako bi sve bilo

[518] „Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“. Pristup ostvaren 9.11.2019., http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14609; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 27, 29, 67, 68.
[519] ROKSANDIĆ, *Razvoj socijalističke revolucije*, 213.
[520] BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 248; ČALE FELDMAN, PRICA, *Devijacije i promašaji*, 209.
[521] ČAĆE, Ive, „Bez narodne vlasti nema istinske prosvjete i kulture“, *Seljačka sloga* (1945.), br. 1: 17.

pokriveno brigom Narodne fronte. Sve masovne organizacije imale su zadatak pronalaziti nepismene i polupismene osobe, voditi brigu o nestručnim poučavateljima i o polaznicima tečajeva. Na Fronti je bio zadatak ukazati svakom nepismenom „koliko je njegova životna djelatnost sputana njegovom nepismenošću“. U *Varaždinskim vijestima* naglašeno je da Narodna fronta treba na području kulture ostvariti glavni cilj koji je postavila narodna vlast, a to je uklanjanje zaostalosti i neznanja.[522] Za ostvarivanje planiranih ciljeva u kotarskim odborima Narodne fronte formirane su sekcije za agitaciju i propagandu. Unutar njih organizirani su kulturno-prosvjetni aktivi koji su se dijelili na aktiv agitatora, aktiv predavača i odbor za likvidaciju nepismenosti.[523]

Planovi su bili veliki, prosvjetnog posla s narodom puno, a očekivanja su nadmašivala čak i najoptimističnije planove. U radu na narodnom prosvjećivanju Narodna fronta djelovala je na sljedeći način. Na primjeru kotara Bjelovar nastojala je pokrenuti sve organizacije u borbu protiv nepismenosti. Preko Fronte aktivirane su organizacije „NOH-a, AFŽ-a, zadruge, fiskulturna, vatrogasna i lovačka društva“, a na sastanku agitatora Fronte postavljena je norma rješavanja nepismenosti za 20%, i u 1948. godini planirano je obuhvaćanje svih nepismenih do 45 godina starosti. Osim s navedenim organizacijama i društvima, Fronta je posebno nastojala surađivati s mjesnim narodnim vlastima i učiteljima na sređivanju podataka nepismenih. U novinama *Naprijed* u studenom 1947. pohvaljen je kotar Vrbovec zbog suradnje masovnih organizacija, a posebno Narodne fronte s kotarskim narodnim odborom.[524] I pred kraj promatranog razdoblja kada je narodno prosvjećivanje već popustilo nastavljeno je isticanje zadataka Narodne fronte na prosvjetnom planu: „Opismeniti sve one, koji do sada nisu bili obuhvaćeni u tečajevima ili su otpali, a da nisu ovladali pismenost“, te da se rad treba usmjeriti prema selima, zaseocima, gradovima (velikim poduzećima), radilištima (šumskim) i seljačkim radnim zadrugama. Članovima Narodnog fronta postavljena je obaveza da svakog nepismenog uvjere da nauči čitati i pisati.[525]

---

[522] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947., KK Bjelovar, 20.1.1948., str. 6; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za bolji rad na podizanju pismenosti“, *Slobodni dom*, 30.11.1949.; „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950., 2; „Hrvatska je zemlja širokih mogućnosti kulturno-prosvjetnog izdizanja naroda“, *Varaždinske vijesti*, 17.10.1946., 5.

[523] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 1.1.1949., str. 12.

[524] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 4. Izvještaj (sine anno), Agitprop komisija; „Organizacije Narodne fronte – vodeća snaga u organizaciji i provođenju masovnog kulturno-prosvjetnog rada“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 3: 113.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za 1947. godinu; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.

[525] „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski* list, 7.10.1950., 2.

U novinskim člancima i arhivskim dokumentima rijetko nailazimo na loše rezultate Narodne fronte. Uglavnom se redovito isticalo da Fronta jako dobro radi na prosvjećivanju i opismenjavanju stanovništva. Narodna fronta imala je ulogu glavnog pokretača cijelog procesa i vrlo je često hvaljena njezina zasluga kao organizatora i osnivača tečajeva. Njezino djelovanje navodi se kao glavno u kotaru Čakovec gdje je u prosincu 1947. plan opismenjavanja premašen i ostvaren sa 102%. Iz dalmatinskih kotareva također se izvještavalo o uspjesima Fronte. Kotarski odbor NF-a Šibenik slao je agitatore na teren u sklopu Tjedna narodnog prosvjećivanja, u selu Briloštice (kotar Šibenik) Fronta je u analfabetski tečaj obuhvatila sve nepismene unatoč tome što selo nije imalo učitelja, a u selu Đurmanec (kotar Krapina) frontovci su u tečaj upisali sve nepismene.[526] Rad Narodne fronte bio je značajan 1948. i na području kotara Varaždin, gdje je osnovano 115 tečajeva s 1492 polaznika, i još se planiralo osnovati nove tečajeve iako je već počinjalo proljeće i poljoprivredni radovi. U Osnovnoj školi Čret Narodna fronta navedena je kao organizator tečaja, a poučavateljica je bila učiteljica Antonija Pozaić.[527]

U kotaru Vrbovec tijekom prosinca 1947. odbor Narodne fronte poslao je svoje agitatore po mjestima „da oforme tečajeve uz pomoć Mjesnih odbora i učitelja te je to u većini imalo uspjeha“. U selu Desinić Gora u kampanji 1946./1947. mjesni odbor nije bio aktivan u podržavanju analfabetskog tečaja, ali su zato članovi Fronte istaknuti i pohvaljeni za uspjeh poučavanja u ovom selu.[528] I na području kotara Ivanec početkom kampanje 1947./1948. godine istaknut je rad Narodne fronte, da u tečajevima „većina poučavatelja nisu učitelji već dobri frontovci“, a od 69 poučavatelja čak 60 ih je bilo nestručno i dolazilo iz masovnih organizacija, što je pripisano uspješnoj agitaciji na terenu. U kotaru Krapina istaknut je rad frontovaca u mjesnim odborima Hromec, Đurmanec i Jesenje te da je opismenjeno 365 nepismenih.[529] Izvještaji s terena ipak donose i drugačiji prikaz rada po selima i gradovima varaždinskog okruga. Iako je Narodna fronta trebala predvoditi prosvjećivanje naroda, na

[526] „U mjesec i pola dana frontovci kotara Čakovec dali su 15 000 dobrovoljnih radnih dana u raznim akcijama“, *Varaždinske vijesti*, 24.12.1947., 1; HDA 1228-3, Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (dalje RKSSRNH), kut. 25. Izvješće o rezultatima NFH u NRH 1949., Oblasni odbor Narodne fronte, komisija za agitaciju i štampu Bjelovar; Izvješće u vezi dopisa od 2.1.1950., str. 1.
[527] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 11.3.1948., str. 8.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Čret, 14.7.1948.
[528] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Izvještaj, KK Vrbovec, 3.12.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada 1947.
[529] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec listopad 1947., KK KPH Ivanec, 23.10.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Krapina, 20.1.1948.

plenarnom sastanku Okružnog odbora NF-a Varaždin konstatirano je sljedeće: „U suzbijanju nepismenosti NF naročito je podbacila“.[530]

Bilo je i primjera u kojima se članovi Narodne fronte nisu iskazali i nisu radili ono što se od njih očekivalo. Ministarstvo prosvjete primijetilo je sljedeće: „Ima i dobrih frontovaca, koji svoju aktivnost ispoljavaju u svim pravcima, ali ne šalju svoju djecu u školu“. U izvještaju iz kotara Križevci vidljivo je da nisu svi članovi Partije imali ambicije aktivno sudjelovati u radu s masama. U velikom broju sela ovog kotara „za kulturno-prosvjetni rad zaslužni su učitelji ili drugi aktivniji ljudi i on je pokrenut bez naročitog učešća članova KP-a, a negdje i bez ikakovog njihovog učešća“.[531] Partija je istaknula još jedan problem, a to je slaba uključenost učitelja kao predstavnika inteligencije u članstvo Narodne fronte. Iz izvještaja KK KPH Ludbreg vidljiva je važnost političke pripadnosti i pogled vlasti na rad učitelja koji su bili članovi Narodne fronte: „Po radu u školi nastavni kadar zadovoljava, na političkom i vanškolskom radu ne zadovoljava, osim nekoliko učitelja koji su aktivisti NF-a“.[532] Članstvo u Narodnoj fronti automatski je značilo da rad navedenog učitelja više vrijedi od rada ostalih učitelja.

12.2. Antifašistički front žena

Partija je isticala veliku i važnu ulogu žena u ratu i pobjedi nad fašizmom, a nakon rata u obnovi i izgradnji zemlje te ostvarivanju socijalizma. Već 1941. započeo je masovan politički i kulturno-prosvjetni rad sa ženama organiziranjem raznih tečajeva i na večernjim sijelima. Žene su nakon rata bile brojnije od muškaraca zbog njihovog stradanja u ratu i u tome je vlast vidjela potencijal za ostvarivanje svojih ciljeva. Vlast je ženama u okviru novih političkih ciljeva „privremeno“ namijenila aktivniju ulogu u socijalističkoj preobrazbi društva i gospodarstva, ali i promjenu njihove uloge u društvu po zamislima i direktivama KPJ. Najvažnija organizacija koja je trebala okupiti i usmjeravati žene bio je Antifašistički front žena. „AFŽ je nakon rata nosilac raznih socijalno-humanitarnih i političko vaspitnih akcija među ženama (socijalno zbrinjavanje ratne siročadi, opismenjavanje, prosvjećivanje žena u

[530] „Na plenarnom sastanku Okružnog odbora NF-e izneseni su osnovni zadaci za daljnji rad Narodne fronte kao i uspjesi i nedostaci u dosadašnjem radu“, *Varaždinske vijesti*, 7.3.1946., 1.
[531] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba za 100% polazak škole, Ministarstvo prosvjete, 28.7.1948., str. 1; HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Izvješće sa kotara Križevci o političkom radu, 9.3.1951.
[532] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Godišnji izvještaj za 1947., KK KPH Ludbreg, 18.1.1948.

zaostalim krajevima, razbijanje vjerske zatucanosti, patrijarhalnih stega i primitivizma).[533] Ovoj organizaciji Partija je namijenila veliku ulogu u kulturno-prosvjetnom području[534], u odgoju i obrazovanju žena i djece u duhu socijalizma, ali i na privrednom području za ostvarenje *Petogodišnjeg plana*. Pred I. kongres AFŽ-a Hrvatske u srpnju 1945. naglašen je prijelaz žena iz položaja običnih pastirica i jedva pismenih radnica u jake i slavne žene koje grade zemlju i žeđaju za znanjem.[535] Sudjelovanjem u kulturno-prosvjetnom radu i nakon uklanjanja nepismenosti, žene su po mišljenju KPJ dobile priliku upoznati se s vanjskim i unutarnjim političkim stanjem, to ih je trebalo potaknuti na trajno učenje i napredak, zatim krenulo se u rješavanje starih navika žena i njihove pasivnosti, a prosvijećena žena proglašena je najboljim odgajateljem djece.[536]

Međutim, stvarnost je izgledala drugačije. Ženama je kroz opismenjavanje bio namijenjen tek prvi stupanj modernizacije koji je trebao rezultirati boljim održavanjem kućanstva i obiteljskim životnim uvjetima, aktivnijim djelovanjem žena na humanitarno-kulturnom području i uključivanjem žena u industriju. Žene nisu dobile pristup političkoj moći i to je dokaz „autokratske, prijeporne, nedovršene modernizacije koja je promicala industrijalizaciju i socijalizaciju za kolektivno društvo“.[537]

Propaganda koja je bila usmjerena prema ženama u prvom redu htjela je maknuti ih iz zaostalosti, utjecaja klera i praznovjerja, a nakon toga podići njihovu kulturno-prosvjetnu razinu, uključiti ih u industriju i potaknuti na socijalistički preobražaj sela.[538] Posebna briga vlasti bila je smanjiti utjecaj Crkve na žene. „Negativan“ utjecaj potvrdio je i Kotarski odbor AFŽ-a Vrbovec koji se požalio da su žene zaokupljene radom oko kuće, radom s djecom i odlaskom u crkvu.[539] Za ispravnu preobrazbu žena vlast je i na analfabetskim tečajevima forsirala tumačenje političkih tema, a i na kursevima za unapređenje domaćinstva planiran je

[533] ROKSANDIĆ, *Razvoj socijalističke revolucije*, 215.
[534] Organizacija je trebala voditi brigu o pokretanju svih vrsta tečajeva bitnih za unapređenje života žena: analfabetski, zdravstveno-higijenski, krojački, domaćinski, predavanja o odgoju djece…
[535] „Pred I. kongres žena Hrvatske“, *Varaždinske vijesti*, 22.7.1945., 2.
[536] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Gradski odbor AFŽ-a Varaždin, zapisnik sjednice, 8.12.1949.; HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za mjesec listopad 1946., KK Zlatar, 30.10.1946.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Centralni odbor AFŽ-a Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd, studeni 1945.; SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 113, 126. Na III. plenumu AFŽ-a predviđeno je će se u privredu Hrvatske tijekom 1948. godine uključiti od 80 000 do 100 000 žena.
[537] BOSTO, Sulejman, CIPEK, Tihomir, ur. *Kultura sjećanja: 1945., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2009., 67.
[538] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 2.
[539] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 3. Godišnji izvještaj kotarskog odbora AFŽ-a Vrbovec.

političko-ideološki rad sa ženama. AFŽ je trebao tečajevima osposobiti žene da budu oslonac države i vlasti, ali i da ih se odgoji za lojalnost vlasti.[540]

Vlast je isticala da AFŽ i Narodna omladina imaju zadatak aktivno sudjelovati u prosvjećivanju sela te da imaju veliku odgovornost u kampanjama opismenjavanja. Partija je AFŽ-u odredila tri važna zadatka: mobilizaciju žena za obnovu zemlje, doprinos opismenjavanju i prosvjećivanju žena te brigu za izgradnju jaslica.[541] Sudjelovanjem u ovim akcijama žene su se trebale emancipirati i osloboditi svih okova prošlosti te društvene, pravne, radne i spolne nejednakosti, podčinjenosti i ovisnosti.[542] AFŽ je trebao snažno podržavati emancipaciju žena, a zauzvrat se od žena očekivalo puno. Žene su u novoj socijalističkoj Jugoslaviji stavljane u vezu s opismenjavanjem i mirnodopskim idejama kao što su mir, rad, briga za uredno i čisto kućanstvo. Obrazovanje žena bilo je podržavano, propagirano i poželjno, bilo je preduvjet za ostvarivanje osobnog i državnog napretka, a nudila im se i ravnopravnost s muškarcima, uključivanje u rad organa narodne vlasti, osjećaj slobode na tečajevima i oslobođenje od ovisnosti o drugima te uspon na društvenoj ljestvici.[543] Vlast je radila na tome da se žene izjednače s muškarcima u obitelji i na poslu. Puno žena prihvatilo je promjene koje su im se nudile u pogledu obrazovanja, poboljšanja uvjeta i kvalitete života jer su se tako mogle izvući iz siromaštva, socijalne nepravde i neravnopravnosti. Emancipirane i opismenjene žene Partiji su trebale uzvratiti na način da dobro i pametno odgajaju svoju djecu i da budu čvrst oslonac vlasti i važan graditelj na svim područjima.[544]

Narodno prosvjećivanje bilo je zamišljeno tako da obuhvati sve skupine žena. Htjelo se pomoći seljačkim i radničkim ženama, kućnim pomoćnicama, udanima s puno djece i ženama koje su bile same ili udovice, mladim djevojkama i nepismenim staricama. Nakon donošenja *Petogodišnjeg plana* i AFŽ se uključio u planiranje i provođenje prosvjetnog rada sa ženama na sljedeći način. Glavni odbor AFŽ-a imao je Odsjek za likvidaciju nepismenosti, i za kampanju 1947./1948. planirano je opismenjavanje 68 000 žena. Na razini okruga unutar organizacije AFŽ-a postojale su tri sekcije: socijalna, koja je brinula o ženama, majkama i

---

[540] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 2.; SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 118.

[541] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Pojačani rad omogućit će da što veći broj nepismenih žena uspješno završi analfabetski tečaj“, *Borba*, 20.6.1948.; PANTELIĆ, Ivana. *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji: 1945-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011.,56.

[542] „Emancipirati“. Pristup ostvaren 14.7.2019., http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFxkXhU%3D.

[543] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 18; SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, Zagreb, 30, 34; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 293, 301, 302, 304.

[544] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 23, 26; HDA1234, KDAŽH, kut. 212. Svi u borbu za pismenost, Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske, Zagreb 21.11.1946., str. 1.

njihovoj djeci, kulturno-prosvjetna, koja je radila na širenju obrazovanja, i propagandna, koja je širila politiku KPJ. Kako bi se taj rad ubrzao, AFŽ je na nižim razinama vlasti potaknuo osnivanje dvaju aktiva po kotarskim i gradskim kulturno-prosvjetnim odsjecima. Prvi je bio aktiv za širenje pismenosti, a drugi je bio aktiv za čuvanje djece „onih majki koje pohađaju analfabetske tečajeve".[545] Ključna stvar za opismenjavanje velikog broja radno sposobnih žena bila je organizirati čuvanje djece kako bi žene mogle u miru provesti barem sat vremena na tečaju. Preporučalo se i osnivanje aktiva za redovit polazak djece u školu i rad s nemarnim roditeljima.[546] AFŽ se u gradu Varaždinu obvezao da će preko aktiva za nepismenost provjeravati (ne)pismenost svih pridošlih žena, a u slučaju žena s malom djecom planirano je angažiranje sposobne drugarice ili čak umirovljene učiteljice koja će poučavati žene kod kuće. AFŽ je radio i na pronalaženju nepismenih žena u seljačkim radnim zadrugama.[547]

Kotarski narodni odbori tražili su od mjesnih odbora AFŽ-a planiranje i donošenje usmene i pismene obaveze za analfabetske tečajeve, a izvještaje se redovito trebalo slati oblasnom odboru AFŽ-a do svakog 28. u mjesecu. Potican je i zajednički rad i suradnja AFŽ-a s omladinskom organizacijom na kulturno-prosvjetnom području.[548] U kotaru Krapina formirana je ekipa od 25 žena iz AFŽ-a i prosvjetnog odsjeka za djelovanje na terenu, a u kotaru Ivanec dobro su surađivali AFŽ i omladina.[549]

Novinski članci i arhivski dokumenti puni su tekstova o velikim uspjesima AFŽ-a i govore o dobroj organiziranosti na terenu. Izvještaj iz kotara Pregrada (listopad 1947.) pokazuje veliku aktivnost članica AFŽ-a. U kulturno-prosvjetni odbor ušlo je pet žena, kotarski odbor za opismenjavanje imao je šest žena, a u mjesnim odborima za opismenjavanje bile su 54 žene. U veljači 1948. organizacija AFŽ-a iz kotara Krapina pohvaljena je za uspješno organiziranje analfabetskih tečajeva. Unatoč željama i naporima da sve funkcionira u najboljem redu, dolazilo je i do problema u radu ove organizacije. Članak iz lista *Naprijed* iz prosinca 1947. donosi drugačiju sliku. Kritizirano je šablonsko formiranje kotarskih odbora za

[545] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada kulturno-prosvjetnog odsjeka za 1948. godinu, str. 1; HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 3. Tromjesečni plan rada, kotarski odbor AFŽ-a Ivanec, 4.1.1950. U kotaru Ivanec spominje se kulturno-prosvjetni aktiv koji je trebao žene uključiti u analfabetske tečajeve.
[546] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Stenografski zapisnik prve oblasne konferencije AFŽ-a za oblast Zagreb, održana 9.10.1949. u domu „Vladimir Nazor", str. 14.
[547] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 3. Plan rada organizacije AFŽ-a za I. tromjesečje, gradski odbor AFŽ-a Varaždin, 18.1.1950.; HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 3. Godišnji izvještaj kotarskog odbora AFŽ-a Vrbovec (sine anno).
[548] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Zadaci za rad na narodnom prosvjećivanju po pitanju likvidacije nepismenosti i tečajeva za opće obrazovanje, KNO u Samoboru, oblasnom odboru AFŽ-a, 2.11.1949.; HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Plan propagande za proslavu Dana dječje radosti.
[549] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 2. Izvještaj, kotarski odbor AFŽ-a Krapina, 15.12.1949.; Stenografski zapisnik prve oblasne konferencije AFŽ-a za oblast Zagreb, 9.10.1949.

širenje pismenosti jer su neki imali premalo članova i premalo članica AFŽ-a unatoč velikom broju nepismenih žena.[550]

Sve pismene žene vlast je nastojala potaknuti na sudjelovanje u narodnom prosvjećivanju u ulozi agitatora i poučavateljica, a žene su i na druge načine sudjelovale u ostvarivanju kulturno-prosvjetnih zadataka AFŽ-a. Veliki značaj za Partiju imalo je uključivanje prosvjetnih radnica i intelektualki u rad AFŽ-a. Vlast je posebno apelirala na učiteljice da pomognu i sudjeluju u radu AFŽ-a, a tijekom 1947. u Hrvatskoj su kao poučavateljice radile 782 žene.[551] Učiteljica Anka Babić iz kotara Čazma posebno je pohvaljena jer se uključila u rad frontovskih organizacija, sindikat prosvjetnih radnika i posebno u AFŽ gdje je bila tajnica te je predložena za nagradu zbog velike aktivnosti u narodnom prosvjećivanju.[552]

U arhivskim spisima pronađeni su brojni primjeri požrtvovnog rada žena na organizaciji analfabetskih tečajeva, ali i odaziva žena. Žene iz kotara Novi Marof iskazivale su interes za analfabetske tečajeve i iz okolnih sela pješačile su kilometrima do školskog centra Brezinec. U kotaru Prelog organizacija AFŽ-a dala je 18 žena poučavateljica i svaka je nagrađena s 2000 dinara, a dvije su dobile knjige. Najviše je bilo učiteljica, njih 14 (neke tajnice mjesnog odbora, a neke članice). Bilo je i običnih seljakinja kao npr. odbornica AFŽ-a Jelka Vadaš koja je u Draškovcu sama poučavala 15 ljudi na tečaju i svi su uspješno naučili čitati i pisati. U kotaru Kutina istaknuta je drugarica Francika Golubić koja je sama vodila tečaj sa 16 polaznica. Žene članice AFŽ-a iz Garešnice jače su se aktivirale i samostalno su poučavale nepismene, a u kotaru Ludbreg AFŽ se obvezao u kampanji 1947./1948. opismeniti 300 žena i dati 30 poučavateljica. U 1948. godini kotarski odbor AFŽ-a Ludbreg dao je 6 žena koje su poučavale na tečajevima, a abecedu je naučilo 211 žena. Poučavale su i predsjednice kotarskih odbora AFŽ-a kao u selu Voloderu iz kotara Kutina, gdje je predsjednica učila tri žene čitati i pisati. Dobar rad odbora AFŽ-a uočen je 1947. u Lepoglavi, Klenovniku i Bednji i ova je organizacija dala 11 članica za poučavatelje na analfabetskim tečajevima. Kotarski sekretarijat AFŽ-a Križevci (1947.) zadužio je članice da u roku od osam dana na analfabetski tečaj dovedu do dvije drugarice ili da ih uče kod kuće. Članice AFŽ-a Ivanec formirale su

[550] HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Izvještaj za listopad 1947., KK Pregrada, 30.11.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, *Borba,* 17.2.1948.; „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed,* 6.12.1947.

[551] HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Mjesečni izvještaj za listopad 1947., KK Križevci, 1.11.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Centralnom odboru AFŽ-a Jugoslavije, 27.5.1948.

[552] DABJ 32, NOK Čazma, kut. 75. Podaci o radu prosvjetnih radnika za školsku godinu 1947./1948., sedmogodišnja škola Ivanić-grad; „One suzbijaju nepismenost…“, *Žena u borbi* (1946.), br. 28: 22. U gradu Petrinji nepismene je poučavala umirovljena učiteljica Zlata Orlić, članica AFŽ-a i uspješno je opismenila 10 polaznica, tri su bile starije od 50 godina.

„aktiv agitatora, koji ima zadatak, da obuhvati čim više žena u analfabetske tečajeve“.[553] Izvještaj za prvu polovicu 1948. godine govori da su u kotaru Varaždin opismenjene 1262 osobe, a od toga 929 žena.[554]

Žene se poticalo da i na druge kreativne i humanitarne načine potpomažu AFŽ i narodno prosvjećivanje i posebno da sudjeluju u organiziranju manifestacija. Organizacija AFŽ-a sudjelovala je u sklopu Narodnog fronta u prodavanju limenih znački po cijeni od 10 dinara i u sakupljanju bilježnica i olovki. Kotarski odbor AFŽ-a Šibenik imao je nešto slabiji uspjeh, 1948. uspio je dobiti samo 1600 dinara od akcije sakupljanja po selima za potrebe fonda za likvidaciju nepismenosti.[555] AFŽ je stalno podsjećao svoje članice na važnu ulogu ove organizacije i žena u pokrenutim reformskim procesima. Za Partiju je posebno važno bilo riješiti problem nepismenih žena jer su one na početku kampanje 1946./47. činile 2/3 nepismenih.[556]

Iz *Varaždinskih vijesti* u studenom 1946. saznajemo da je na području varaždinskog okruga omjer nepismenih žena u odnosu na muškarce bio i veći od 2/3. Naveden je podatak da su žene činile 70% nepismenih, tj. da ih 14 000 ne zna čitati ni pisati.[557] Problem nepismenosti žena nije riješen u predviđenom roku pa se svake godine opet iznova postavljao zadatak stopostotnog iskorjenjivanja ženske nepismenosti. Tako je Glavni odbor AFŽ-a poslao obavijest svim kotarskim i gradskim organizacijama AFŽ-a da u 1949. godini potpuno (100%) likvidiraju nepismenost.[558] U gradovima je ostvaren napredak i relativno brzo je smanjena nepismenost, a u selima se nepismenost sporije smanjivala. U okolici većih gradova

---

[553] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na širenju pismenosti, Ministarstvo prosvjete, 19.3.1947.; Kotarski odbor AFŽ-a Prelog Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Prelog, 12.1.1949.; „Antifašistkinje Međimurja masovno sudjeluju na kulturnom i privrednom podizanju svoga kraja“, *Varaždinske vijesti*, 15.7.1948., 2.; HDA 1220, CK SKH, kut. 91. Mjesečni izvještaj za studeni 1947., KK KPH Kutina, 27.11.1947.; HDA 1827, OK KPH, kut. 6. Mjesečni izvještaj za veljaču 1947., KK KPH Garešnica, 28.2.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o radu na suzbijanju nepismenosti, KK Ludbreg 21.9.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Kotarski odbor AFŽ-a Ludbreg Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Ludbreg, 17.1.1949.; HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Zapisnik sa sastanka tajnica kotarskih odbora AFŽ-a okruga Bjelovar, 18.3.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec listopad 1947., KK Ivanec, 23.10.1947.; HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj, kotarski odbor AFŽ-a Križevci, 31.1.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec studeni 1947., KK KPH Ivanec, 25.11.1947.

[554] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 1.1.1949., str. 12,13.

[555] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Gradskog odbora AFŽ-a Split Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatska, 10.5.1948. U Splitu je AFŽ sakupio 3000 bilježnica i isto toliko olovki za članove tečaja.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis, kotarski odbor AFŽ-a Šibenik Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatska, 11.5.1948.

[556] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj od oslobođenja do danas, 22.9.1947., str. 1.

[557] „Narodna fronta preuzela je nove zadatke na političkom i kulturno-prosvjetnom uzdizanju naroda“, *Varaždinske vijesti*, 21.11.1946., 1.

[558] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 3.

broj nepismenih žena bio je manji nego u udaljenim i izoliranim selima. Informaciju o tome nalazimo u zapisniku s plenarnog sastanka AFŽ-a varaždinskog kotara iz ožujka 1949. koji je tada preuzeo daljnje obaveze: gradnju zadružnih domova, pošumljavanje, ideološki rad, kulturno-prosvjetni rad, uzdizanje žena u seljačkim radnim zadrugama i likvidiranje zadnjih 125 nepismenih žena u kotaru.[559]

Žene se stalno poticalo da se priključe AFŽ-u, ali problem je bio što su se odbori AFŽ-a negdje sporo osnivali pa ova organizacija nije mogla ostvariti potpuno uključivanje u narodno prosvjećivanje. U kotaru Čazma postignut je osrednji uspjeh, na cijelom području bila su 93 sela, a 1948. u samo 33 sela postojali su Mjesni odbori AFŽ-a.[560] Članice organizacije AFŽ-a nastojalo se jače aktivirati na kulturno-prosvjetnom planu posebno u tjednu prije 8. marta. U kotaru Đurđevac „žene su oformile dva tečaja za nepismene te oformile četiri nova odbora AFŽ-a“, u kotaru Koprivnica nastala su tri nova tečaja, a u selu Hižanovec (kotar Križevci) istakla se drugarica Zora Zuber koja je učila čitati i pisati 12 ljudi.[561]

Po mišljenju Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije, za rad u tečajevima htjelo se okupiti sve pismene žene ili omladinke, a stručnost nije bila nužni preduvjet za stvarni uspjeh.[562] S posebnom pažnjom govorilo se da AFŽ treba biti prva organizacija bez nepismenih zbog toga što su žene činile najveći korpus nepismenih, a u prošlosti su bile zapostavljane i nisu mogle otkrivati blago i sreću iz štampe i knjiga. Neizostavan dio prezentacije rada AFŽ-a bio je i osvrt na prošlost te obilno korištenje i uključivanje političkih tema u rad analfabetskih tečajeva. Isticana je velika aktivnost AFŽ-a tijekom rata kada se u svakom oslobođenom selu sretalo nepismene majke kako počinju učiti uz svoju djecu.[563] Od prvih tečajeva pokušavalo se uključiti žene u kulturno-prosvjetni i posebno u politički diskurs vremena. Prije početka tečaja preporučalo se skupiti takav materijal kako bi ga žene koristile od prvog susreta sa slovima.[564] Provođenje partijske politike u radu sa ženama još je jasnije vidljivo na primjeru kotara Zelina i Daruvar: „Na tečajevima se čita naš list *Žena u borbi* i *Žena danas*“, a u kotaru Daruvar „za vrijeme rada na tečaju analfabeta čitani su razni članci tim ženama iz tekuće

[559] „Žene varaždinskog kotara će u svom daljnjem radu aktivno pomagati socijalistički preobražaj sela“, *Varaždinske vijesti*, 31.3.1949., 2.
[560] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Mjesečni izvještaj za ožujak 1948., KK KPH Čazma 5.4.1948., str. 4.
[561] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj, Predsjedništvo Okružnog odbora AFŽ-a Bjelovar, 20.3.1947.
[562] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd, studeni 1945.
[563] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Borba protiv nepismenosti (sine anno); SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 30.
[564] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd studeni 1945.

štampe, s kojima su te žene upoznate u političku situaciju…“.[565] Na analfabetskim tečajevima ključno je bilo prvo naučiti sve samoglasnike, a zatim slovo *t* kako bi žene radosno mogle napisati prvu riječ u svojem životu, *Tito*![566]

Partija je AFŽ-u često pridavala i pomoćnu ulogu u opismenjavanju. To je vidljivo na primjeru organizacije tečaja u gradu Varaždinu iz studenog 1948. godine. Na tečaju su bile uglavnom starije osobe, a od svih organizacija osobito je AFŽ trebao pomoći u radu s njima[567] jer se smatralo da će žene znati senzibilnije postupati sa starim nepismenim ljudima i pomoći im u učenju slova. Preko AFŽ-a se pokušavalo djelovati i na svijest roditelja o potrebi slanja djece u školu. Glavni odbor AFŽ-a poslao je svim kotarskim odborima AFŽ-a direktivu da se na sastancima sa ženama govori da je važno da sva djeca polaze školu i da se javno kritiziraju roditelji koji ne šalju djecu u školu, a pohvale oni koji to rade.[568]

Od organizacije AFŽ-a očekivalo se da žene uključi u rad domaćinskih, higijensko-zdravstvenih, gospodarskih, domaćinskih, analfabetskih i općeobrazovnih tečajeva te na sudjelovanje u kulturnom radu. Organizaciju AFŽ-a često se tijekom zime usmjeravalo na davanje priredbi po selima kao na primjeru Kloštra i Virja u kotaru Đurđevac[569], ali i po drugim selima okruga Bjelovar i Varaždin. Svi ženski tečajevi ako je u njima bilo nepismenih žena, postajali su svojevrsna analfabetska učionica. Vrijedno je istaknuti da se kroz sve nabrojane tečajeve pokušavalo obrazovno djelovati na što više različitih područja. Primjer nalazimo u kotaru Zagreb gdje su članice AFŽ-a išle na krojački tečaj i tamo su žene osim šivanja učile i abecedu.[570]

Antifašistički front žena imao je veliku ulogu u narodnom prosvjećivanju, ali na terenu ova organizacija nije uvijek ostvarivala dobar prosvjetni rad sa ženama. Na brojnim konferencijama AFŽ-a puno se govorilo i pisalo o stvaranju nove socijalističke žene. Na konferenciji AFŽ-a u Prelogu 1946. tražilo se podizanje kulturne razine žena kako bi mogle koristiti sva prava koja su izborena teškom borbom i potvrđena Ustavom. Na III. konferenciji AFŽ-a okruga Varaždin istaknut je glavni zadatak AFŽ-a, a to je kulturno-prosvjetni rad i

[565] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Kotarski odbor Zelina Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatska, 11.1.1949.; Kotarski odbor AFŽ-a Daruvar Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatska, 10.1.1949.
[566] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 17, 19, 25.
[567] „Ove godine treba potpuno likvidirati nepismenost u Varaždinu“, *Varaždinske vijesti*, 4.11.1948., 4.
[568] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Glavni odbor AFŽ-a Hrvatska, borba za 100% polazaka škole, Zagreb 30.8.1948., str. 1.
[569] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Mjesečni izvještaj o radu za mjesec prosinac 1948., KK KPH Đurđevac 1.1.1949., str. 5.
[570] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavni odbor AFŽ-a Hrvatska za Centralni odbor AFŽ-a Jugoslavija, 9.8.1948.

političko uzdizanje žena. Međutim, već u kolovozu 1946. uočen je ključni problem koji je pogađao AFŽ: sa ženama se radilo uglavnom na socijalnom području, a puno manje na kulturno-prosvjetnom.[571] I kod ove organizacije nije se do kraja shvaćala važnost kulturno-prosvjetnog rada pa su obaveze preuzimane više deklarativno, „a od toga je vrlo malo izvršeno".[572] I u KK KPH Krapina u listopadu 1947. aktivnost je bila vrlo slaba: „Svakako je naša greška što gotovo uopće AFŽ ne možemo angažirati u kampanji protiv nepismenosti", a razlog je bio taj što se mjesni odbori AFŽ-a uopće nisu sastajali i sve se odrazilo na nepismene žene koje se nisu dale na tečaj.[573] U biltenu iz 1947. potvrđen je loš rad AFŽ-a na selu: „Kulturno-prosvjetni rad na selu je dosadan i monoton. Ne koriste se učitelji i pismene žene kao i ljudi za taj posao".[574] Problemi su postojali i između gradskih i seoskih odbora AFŽ-a. Mjesni komitet KPH Križevci naveo je da su u gradskim odborima AFŽ-a članice uglavnom intelektualke koje se najviše bave opismenjavanjem pa ne stignu pomagati selima.[575]

Arhivski dokumenti pokazuju da je na terenu u puno slučajeva u AFŽ-u vladala loša organiziranost i pasivnost. Na području Koprivnice, Đurđevca, Kutine, Varaždina i Čakovca rad sa ženama bio je slab i u drugom planu jer su drugarice radile ostale poslove, a tijekom 1946. kotar Krapina, Prelog i Ludbreg jedini su imali osnovane odbore AFŽ-a po svim selima.[576] Varaždinski odbor AFŽ-a nije kolektivno surađivao, a sve zadatke radila je tajnica koja je bila i član kotarskog Izvršnog odbora, dok u kulturno-prosvjetnom radu AFŽ nije pružio pomoć u osnivanju analfabetskih tečajeva pa je kao nova obaveza uzet samo obilazak tečajeva.[577] U kotaru Pregrada rad sa ženama popustio je tijekom zime jer su sela raštrkana, a u kotaru Zlatar problem je bio taj što se izvještaji nisu redovito slali kotarskom odboru AFŽ-a, pa nije postojao točan pregled stanja nepismenih žena. Oblasni odbor AFŽ-a Bjelovar opisao je prosvjetni rad riječima: „Tečajevi nisu uspjeli, kod nas neće nitko polaziti", kotarski odbor

[571] „Konferenciji AFŽ-a u Prelogu prisustvovao je i ministar N.R. Hrvatske Karlo-Mrazović Gašpar", *Varaždinske vijesti*, 20.6.1946., 1; „Osnovni zadatak AFŽ-a je kulturno-prosvjetno i političko uzdizanje žena", *Varaždinske vijesti*, 18.7.1946., 1; „Kulturno-prosvjetno uzdizanje je najvažniji zadatak AFŽ-a", *Varaždinske vijesti,* 15.8.1946., 3.
[572] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Polugodišnji izvještaj propagandno-kulturne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a za prvo polugodište 1949.
[573] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec rujan 1947., KK KPH Krapina, 30.9.1947.; Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec rujan 1947., KK KPH Krapina, 31.10.1947.
[574] HDA 1220, CK SKH, kut. 42. Bilten za mjesec veljaču 1947. (iz izvještaja komiteta).
[575] HDA 1827, OK KPH BJ, kut. 7. Izvještaj, Mjesni komitet KPH Križevci 31.1.1946.
[576] HDA 1220, CK SKH, kut. 69. Izvještaj, OKKPH Bjelovar, 4.12.1946.; HR HDA 1220, CK SKH, kut. 70. Politički izvještaj, OKKPH Varaždin, 29.1.1946., str. 1.
[577] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 30.12.1947., str. 9.

AFŽ-a Križevci izvijestio je da AFŽ u suradnji sa štabom prosvjetnog odjela radi vrlo malo te da u gradu Križevcima tečaj polazi samo devet žena.[578]

Tijekom kampanja opismenjavanja puno žena nije se htjelo uključiti u analfabetske tečajeve. U kampanji 1945./1946. velik broj žena nije bio obuhvaćen tečajevima, a s početkom proljeća i dolaskom ljeta počeli su poljski radovi i prestajao je rad sa ženama. Problem odustajanja žena od analfabetskih tečajeva događao se i u kasnijim kampanjama. Varaždinska kotarska vlast nije bila zadovoljna odazivom žena u analfabetske tečajeve ni krajem 1947. i tražila je da se smanji prevelika razlika polaženja tečajeva između žena i muškaraca.[579] Arhivski dokumenti otkrivaju nam puno slučajeva za koje možemo ustanoviti da su preuveličani i neopravdani. Jedan takav primjer dogodio se u kotaru Prelog na početku kampanje 1948./1949. godine. U popisu su bile evidentirane 274 nepismene žene, a čak 83 izjasnile su se kao duševno nesposobne.[580] Ovu brojku možemo smatrati preuveličanom jer su analfabeti često izmišljali i/ili naglašavali svoje bolesti i zdravstvene probleme kako bi izbjegli pohađanje tečajeva. Godine 1950. na sastanak gradskog odbora AFŽ-a Varaždin nije se odazvalo 28 nepismenih žena pa ih se moralo osobno posjećivati, a sve ostale žene iznad 40 godina starosti nije se uspjelo obuhvatiti u tečaj.[581] Iako je na kraju promatranog razdoblja uloga AFŽ-a jako oslabila, žene su bile najveće dobitnice masovnog poučavanja jer su prvi put i u velikom broju dobile priliku napraviti iskorak u životu i postati pismene.[582]

[578] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za siječanj 1947., Pregrada, 31.1.1947., str. 5; Mjesečni izvještaj za mjesec veljaču 1947., KK KPH Zlatar, 1.2.1947., str. 3; HR HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj, okružni odbor AFŽ-a Bjelovar, IV. mjesec 1946.; Izvještaj, kotarski odbor AFŽ-a Križevci, 31.1.1947.
[579] „Aktivnost naših žena u prvomajskom takmičenju“, *Varaždinske vijesti*, 9.5.1946., 4.; HR HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK Varaždin, 30.12.1947., str. 8.
[580] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Izvještaj na poslanu depešu, Kotarski odbor AFŽ-a Prelog, 12.1.1949.
[581] HDA 1867, OOAFŽZGO, kut. 3. Izvještaj o radu, gradski odbor AFŽ-a Varaždin, 4.1.1950.
[582] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 70.

12.3. Omladinske organizacije

Iduća masovna organizacija na koju se vlast pokušavala u velikoj mjeri osloniti bile su omladinske organizacije.[583] Vlast je svim snagama radila na privlačenju mladića i djevojaka u svoje redove i pokrenula je stvaranje organiziranog oblika djelovanja mladih kroz omladinske organizacije. Od prvih ratnih dana omladini je bila namijenjena važna uloga u predstojećem vremenu, ona prosvjetiteljska. U studenom 1941. u listu *Omladinska borba* objavljena je pozivnica da se u svakom selu treba osnovati tečaj opismenjavanja tako da svi mogu čitati novine, biltene, proklamacije i izjave i informirati se o pravoj istini rata.[584] Nakon rata KPJ je omladinu stavila u prvi plan jer je smatrala da će njihova mladost, snaga i polet biti garancija uspjeha svih akcija koje su pokretane, tako i narodnog prosvjećivanja, ali i za učvršćivanje vlasti. Već u kolovozu 1945. *Varaždinske vijesti* istaknule su da je omladina „prvi i najjači oslonac narodne vlasti" i citirale su se riječi „učitelja" Lenjina da je dužnost omladine krenuti u sela likvidirati nepismenost ustrajnom borbom kao i u ratu protiv neprijatelja s puškom u ruci.[585]

Na omladinskim kongresima potvrđivalo se ono što je Partija planirala. Na II. kongresu Narodne omladine Hrvatske 1947., omladina je preuzela obavezu da će suzbiti nepismenost u roku prve dvije godine petoljetke, a na razini cijele Jugoslavije tijekom održavanja III. kongresa Narodne omladine Jugoslavije (1946.) usvojena je parola „Svaki pismeni omladinac treba da se obaveže da nauči nekoliko nepismenih".[586] Omladini je vlast namijenila nekoliko pravaca djelovanja u sklopu narodnog prosvjećivanja. Konkretni zadaci formulirani su već u prosincu 1945. nakon formiranja štabova za širenje pismenosti. Omladina je u većim gradovima od knjižara i ustanova trebala skupljati dobrovoljne priloge kao što su olovke i papir, vođenje tečajeva namijenjeno je omladini i učiteljima, a „srednjoškolska omladina je

---

[583] ŠARIĆ, Tatjana, JUKIĆ, Marijana. „Prilog poučavanju povijesti omladinskih organizacija na temelju fonda Republičke konferencije Socijalističkog saveza omladine Hrvatske (1942-1990), *Arhivski vjesnik* 56 (2013.), br. 1: 270, 271. Do 1946. godine postojale su dvije omladinske organizacije, Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) koji je 1946. promijenio ime u Narodna omladina Jugoslavije (NOJ). U prosincu 1948. došlo je do spajanja SKOJ-a i NOJ-a, a zadržano je ime NOJ.

[584] ŠOLJAN, *Adult Education*, 54.

[585] „Omladina je prvi i najjači oslonac narodne vlasti", *Varaždinske vijesti*, 4.8.1945. 1; „Svi u borbu za opću pismenost", *Seljačka sloga* (1945.), br. 1: 23; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 11; „Štabovi za likvidaciju nepismenosti u Hrvatskom primorju", *Primorski vjesnik*, 25.1.1946., 1.

[586] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Vijeće Narodne omladine Hrvatske kotarskom odboru Narodne fronte Zagreb, 15.8.1947.; ŠARIĆ, Tatjana. *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945.-1954.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017., 191; „Svim oblasnim, okružnim i kotarskim odborima za uklanjanje nepismenosti", *Omladinski borac*, 26.1.1947., 7; „Izvršavajmo plan likvidacije nepismenosti", *Omladinski borac*, 12.11.1947., 3.

dobila zadatak da likvidira nepismenost u sjedištima svojih škola te da priređuje u okolnim selima priredbe, predavanja i da daje pomoć rukovodiocima tečajeva.“ Uz navedene zadatke, organizacija USAOH-a imala je zadatak obilaziti sela i gradove i davati tzv. usmene novine. U Čakovcu je omladina u siječnju 1946. priredila usmene novine i uz razne političke, kulturne i zabavne sadržaje, održano je i predavanje o nepismenosti i njezinom suzbijanju.[587] Godine 1947. Centralni komitet Narodne omladine Hrvatske (dalje CK NOH) uputio je prema oblasnim i kotarskim komitetima narodne omladine dopis u kojem je opisano prema kojoj se omladini treba prosvjetno djelovati. U tu grupu svrstana su djeca izvan škole, omladina koja dolazi u privredu, omladina u seljačkim radnim zadrugama, omladina na radnim akcijama i na kraju ostala nepismena omladina. Opismenjavanje omladine nije se odvijalo željenom brzinom. Stoga je CK NOH 1949. jače pokušao pridonijeti uklanjanju nepismenosti među mladima donošenjem odluke da se opismeni 10 711 omladinaca i omladinki.[588]

Zadatak omladinske organizacije o kojem se najviše govorilo i pisalo odnosio se na osposobljavanje što većeg broja omladinaca poučavatelja za vođenje tečajeva i privođenje što većeg broja nepismenih u tečajeve. Pomoć u opismenjavanju stanovništva očekivala se i od omladinaca koji su prošli tečajeve za rukovodioce analfabetskih tečajeva na omladinskoj pruzi. Tako je u Đurđevcu 22. rujna 1947. sazvan sastanak za 15 omladinaca kako bi se planirao kraći tečaj za rukovodioce analfabetskih tečajeva, a to su većinom bili omladinci koji su na pruzi završili takve tečajeve.[589] Omladina je u narodnom prosvjećivanju sudjelovala i u funkciji referenata narodnog prosvjećivanja, ali se jedan takav referent iz kotara Čazma nije iskazao i nije imao nikakve inicijative.[590]

Glavni poučavatelji na analfabetskim tečajevima na koje se vlast oslanjala bili su učitelji, no zbog malog broja nastavnog kadra na pojedinim kotarevima bilo je nužno i hitno uključiti sve druge pismene osobe u vođenje analfabetskih tečajeva. Najčešći pomagači bili su omladinci zbog više vremena koje su mogli posvetiti tečajevima od ostalih odraslih osoba. Omladince i ostale neprosvjetne poučavatelje nazivalo se nestručnim poučavateljima jer su prije tečaja završavali ubrzani tečaj na kojem su učili raditi s nepismenim osobama.[591]

---

[587] HŠM A 1493, MPNRH. Organizacija rada na širenju pismenosti, 6.12.1945.; „Usmene novine omladine Čakovca“, *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2.
[588] HDA1231-3, RK SSOH, kut. 167. Plan rada narodne omladine Hrvatske u narodnom prosvjećivanju, 1947.; GOLDSTEIN, *Povijest Hrvatske*, sv. 2., 13, 14.
[589] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Pripreme za rad na likvidaciji nepismenosti, KK KPH Đurđevac, 18.9.1947.
[590] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Izvještaj, Čazma, 19.1.1949., str. 4.
[591] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 228.

Neupitno je da se velik broj omladinaca odazvao pozivu i uključio u rad na opismenjavanju na razne načine. U osposobljavanju omladinaca za poučavatelje posebno su se u listopadu 1947. istaknuli kotar Đurđevac koji je dao najviše omladinaca, njih čak 122, kotar Križevci koji je dao 45 omladinaca i kotar Ludbreg koji je dao 19 omladinaca.[592] Na području kotara Ivanec 1948. nedostajalo je 19 učitelja pa se u rješavanje najozbiljnijeg problema nepismenosti uključila omladinska organizacija.[593] U kotaru Križevci omladina je bila aktivna na terenu i agitirala, a u kotaru Prelog postojala je kotarska ekipa od 6 članova koja je pomagala u radu s nepismenima na tečajevima, i seoska ekipa od 14 omladinaca.[594]

Na području varaždinskog okruga u puno primjera postignuti su lijepi rezultati koje su poduzeli omladinci i omladinke kako bi pomogli nepismenima i kako bi poboljšali uvjete rada tečajeva. U Tuhovcu (kotar Novi Marof) omladinka Ljubica Dušak poučavala je sedam nepismenih u svojoj kući, omladinac Franjo Gotić iz Donjeg Globovčeca (kotar Ludbreg) poučavao je čak 30 nepismenih, omladinci iz sela Knapić (kotar Ivanec) sami su „obijelili i očistili sobu u kojoj se drži tečaj“, omladina iz kotareva Ivanec, Čakovec, Prelog, Pregrada i Krapina obilazila je sela i nepismenima objašnjavala važnost opismenjavanja, u selu Cvetlin (kotar Ivanec) u travnju 1947. pohvaljen je najbolji aktiv Narodne omladine iz cijelog kotara za privođenje ispitu svih 107 nepismenih iz ovog sela, a u selu Husincu omladinac Ivan Šavorić opismenio je 62-godišnjeg Matu Šavorića koji je od sedme godine gluh „te danas već čita novine“.[595] Iz novina saznajemo da je omladina dobro djelovala na poučavanju nepismenih u kotaru Varaždin. U selu Sračinec omladinci su poučavali 10 nepismenih od ukupno 20, u selu Zbelava omladinke su poučavale svih 16 nepismenih, a „omladinke Ankica Kobal i Paula Labaš uče čitati svoje roditelje“. Uspješan rad ostvaren je i u selu Babinec, Kneginec (kotar Varaždin) i u selu Bikovec (kotar Zlatar) u kojem je istaknut kuriozitet da „članovi USAOH-a podučavaju 20 osoba, koje vladaju samo latinicom, a željele bi naučiti i ćirilicu“.[596]

---

[592] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu kroz ljeto i o početku zimske kampanje narodnog prosvjećivanja 1947., str. 1; „Što više omladinaca – podučavatelja za analfabetske tečajeve“, *Omladinski borac,* 12.10.1947., 3.

[593] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Ivanec, 20.1.1948. Zanimljivo je spomenuti da su od 62 nastavnika, samo dvoje bili članovi Komunističke Partije.; „Izvršavajmo plan likvidacije nepismenosti“, *Omladinski borac,* 12.11.1947., 3.

[594] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947.,str. 2.

[595] „Uspjeh analfabetskih tečajeva u okrugu Varaždin“, *Omladinski borac*, 28.4.1947., 6; „Lijep uspjeh jednog obučavatelja na analfabetskom tečaju u selu Husincu“, *Varaždinske vijesti*, 18.3.1948., 2.

[596] „Borba protiv nepismenosti“, *Omladinski borac*, 21.2.1947., 5; „Omladina u suzbijanju nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 15.2.1946., 3; „Omladina prednjači u suzbijanju nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 21.2.1946., 2.

Uz brojne pohvalne i vrijedne napore omladinske organizacije i samih omladinaca, treba navesti i drugu stranu, a to su problemi, nesnalaženje na terenu, neaktivnost i nerad omladinaca. Rukovodstvo Narodne omladine puno je puta na terenu zadacima opismenjavanja pristupalo „suviše općenito (obuhvatiti 100% omladinu)“, nisu korišteni štampa ni radio, neka rukovodstva bila su aljkava, a nisu korišteni ni omladinci koji su završili tečaj.[597] U kotaru Krapina prosvjetni je referent izjavio da nema smisla pripremati omladince za vođenje tečajeva „jer da oni nemaju autoriteta u radu sa starijim nepismenima“.[598]

Na razini kotareva nastajali su raznoliki problema vezani uz rad na narodnom prosvjećivanju. Kotarski odbori Narodne omladine iz Preloga, Čakovca i grada Varaždina u izvještaju iz listopada 1947. javili su da nemaju nepismenih, a u planu opismenjavanja navedeno je da u Prelogu treba opismeniti 400 omladinaca, u Čakovcu 346 i u Varaždinu 114 omladinaca. Podaci iz kolovoza 1948. pokazali su da u kotaru Šibenik ima 500 nepismenih omladinaca, Ivancu 200 i Zadru 800, a krivnja za takvo stanje prebačena je na stihijski rad i trčanje za brojem tečajaca bez gledanja tko je obuhvaćen u tečaj.[599] Ovi brojevi pokazuju da je omladinska organizacija u nekim kotarevima davala krive rezultate kako bi se riješila obaveza i nije puno brinula o posljedicama takvog pristupa radu. U Dalmaciji situacija nije bila ništa bolja nego u varaždinskom okrugu. Izvještaj iz kotara Šibenik iz studenog 1947. donosi nam podatak da u 35 sela ovog kotara nije osnovan ni jedan tečaj, dok u samom gradu Šibeniku omladina nije dala ni jednog poučavatelja (angažirao se samo AFŽ). Naveden je i podatak da su na razini cijelog kotara Šibenik obuhvaćena 1304 analfabeta, a većina su bili omladinci. Ista situacija dogodila se i u kotaru Koprivnica gdje omladinska organizacija nije bila aktivna, ali ni druge organizacije.[600] Problema je bilo i s omladinkama koje su određene za vođenje analfabetskog tečaja. Takav slučaj dogodio se u selu Plemenšćina Dolnja gdje su nepismene žene prestale „dolaziti uslijed nemarnog dolaska omladinki koje su od strane kotara i NF bile određene umjesto Glavić Ivane“ koja je poslana na drugu dužnost.[601]

---

[597] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 142. Izvještaj o učešću organizacije Narodne omladine u borbi za likvidaciju nepismenosti, 26.1.1950.
[598] „Izvršavajmo plan likvidacije nepismenosti“, *Omladinski borac*, 12.11.1947., 3.
[599] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947., str. 2; HR HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Likvidacija nepismenosti – glavni zadatak narodnog prosvjećivanja“, *Narodni list*, 26.8.1948.
[600] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj o nepismenosti koncem studenog 1947., str. 1.
[601] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečajevi u Pregradi, 30.5.1948.

12.4. Sindikati

Sindikati su također imali ulogu u narodnom prosvjećivanju. Na početku ovog odlomka potrebno je navesti jedan citat predstavnika sindikata iz kojeg je vidljivo da je njihova retorika bila ista kao i kod ostalih organizacija. Đuro Salaj, predstavnik Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata u srpnju 1946. izgovorio je da je nemoguće „izgraditi državu prosvjete, kulture i blagostanja, ako u zemlji vlada nepismenost“, a izrečeno je i da je nepismenost „moćan suradnik neprijatelja naše slobode“. Stalno je isticano da bez sudjelovanja članova sindikata rad na narodnom prosvjećivanju ne može biti uspješan ni potpun, a u prosvjetnom radu sindikat se prvo trebao povezati s omladinom i s ostalim organizacijama.[602]

Najveću pažnju vlasti privlačili su učiteljski sindikati jer „mogu dati još veću aktivnost i dati više od sebe, jer su učitelji najpozvaniji i kao organizatori i predavači analfabetskih tečajeva“.[603] U poratnom vremenu Partija je pokrenula velike omladinske radne akcije, a učitelji su bili također pozvani na sudjelovanje u velikoj dobrovoljnoj izgradnji zemlje. Savez prosvjetnih radnika Jugoslavije/Hrvatske pozvao je 1947. godine prosvjetne radnike da krenu dobrovoljno održavati analfabetske i druge tečajeve na prugu Šamac-Sarajevo.[604] Učitelje se slalo i na sve ostale omladinske radne akcije kako bi poučavali nepismenu omladinu i radnike na velikim radilištima. S područja bjelovarskog okruga na radne akcije poslano je početkom srpnja 1947. nekoliko učitelja kako bi radili s nepismenima. Na izgradnju pruge u Pitomači poslano je nekoliko učitelja. Iz Đurđevca su poslane učiteljice Terezija Lukačević, Ivana i Nevenka Bubanj, Ljubomir Šadek iz Kalinovca, dva učitelja/ice iz Pitomače, i učitelji iz Gornje Šume i iz Repaša. Na izgradnju omladinske pruge Šamac – Sarajevo poslani su učitelji iz Virja, Suhe Katalene i učiteljica iz Pitomače. Kotarski odbor prosvjetnih radnika Bjelovar izvijestio je da su sredinom lipnja 1947. na radilište u Novoselec Križ uputili učitelja Nikolu Ivrlača iz Velikog Trojstva, a na gradnju omladinske pruge Šamac – Sarajevo poslan je Stipe Josipović iz gimnazije Bjelovar. I iz dalmatinskim kotarevima učitelji su odlazili na dobrovoljne radne akcije. Iz kotara Zadar za odlazak na prugu Šamac – Sarajevo prijavilo se pet učitelja iz Velog Iža, Malog Iža, Dikla, Bokanjca i Jovića.[605]

---

[602] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Savladati nepismenost – jedan je od prvenstvenih zadataka Saveza prosvjetnih radnika“, *Borba*, 24.7.1946., 5.
[603] „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljni rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946., 5.
[604] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Izvještaj o obavezama za prugu Šamac-Sarajevo, 5.4.1947.
[605] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Odlazak nastavnika na prugu, Đurđevac, 6.7.1947.; HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Dopis kotarskog Odbora prosvjetnih radnika Bjelovar, Bjelovar 12.6.1947.; HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Popis članova prijavljenih za prugu Šamac-Sarajevo, Zadar 7.3.1947.

Ovakav dodatan rad usred ljeta, a tijekom godišnjeg odmora, zasigurno nije bio lagan za prosvjetne radnike, a kad su se vratili kući čekao ih je još i rad na bojanju škola, uređenju školskih prostorija, nabavi ogrjeva, pribora za školu, obnova škola.[606] Učitelji su tražili da im se dobrovoljan rad tijekom ljeta smanji na mjesec dana kako bi se odmorili i pripremili za novu školsku godinu. To potvrđuje i Katarina Strižić iz Golinaca (Donji Miholjac). Ona je tražila da na pruzi ostane samo mjesec dana jer je bila „fizički slaba i da joj je potreban odmor od mjesec dana kako bi mogla nastaviti prosvjetni rad na početku nove školske godine 1947./1948.“.[607] Isto su tražili dva učitelja iz Vinagore i Taborskog i jedna učiteljica iz Krapinskih Toplica (kotar Pregrada).[608] Na prugu se odlazilo i tijekom nastavne godine, ali pod uvjetom da je bilo moguće naći zamjenu za učitelje u školskom radu. Tako je u svibnju 1947. iz Varaždina otišao voditi analfabetske tečajeve učitelj Dragutin Starina.[609]

Na području varaždinskog okruga neke učiteljske sindikalne podružnice aktivno su radile kao npr. u Krapini gdje su njihovi članovi vodili šest tečajeva, a u Varaždinu su vodili sedam tečajeva.[610] Sindikalna organizacija u tvornici *Žutnica* (kotar Krapina) pokušavala je intenzivno razvijati kulturno-prosvjetni život radnika pa je osnovala pjevački zbor, pribavila film, održala dva kulturno-prosvjetna predavanja i pokrenula tečaj za 24 nepismena radnika.[611] Veliko zalaganje pokazale su i sindikalne podružnice iz Bedekovčine i Starog Golubovca u kotaru Zlatar. Prostor Čakovca često je istican u izvještajima kao ogledni primjer rješavanja problema nepismenosti i dobrog rada masovnih organizacija. Ovaj kotar dobio je i pismeno priznanje Saveza prosvjetnih radnika za uspješan rad sindikalne podružnice.[612]

Sindikalne podružnice nisu uvijek ostvarivale sjajne rezultate u opismenjavanju. Na području Kotarskog sindikalnog vijeća Ivanec bile su 23 sindikalne podružnice, a u sindikat je bilo obuhvaćeno 95% radnika i namještenika (2455). Po sindikalnim podružnicama kotara

---

[606] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Popis javljenih na prugu, podružnica prosvjetnih radnika kotara Dugo selo, 12.6.1947.
[607] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Omladinska pruga, javljanje, Savez prosvjetnih radnika Jugoslavije, podružnica Donji Miholjac, 11.6.1947.
[608] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Upitnik i iskaz učitelja za rad na pruzi Šamac-Sarajevo, Benkovo, 15.3.1947.
[609] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Izvještaj o javljanju za rad na omladinskoj pruzi Šamac-Sarajevo, Zlatar 7.4.1947.; Izvještaj, Zemaljski odbor za Hrvatsku, Saveza prosvjetnih radnika Jugoslavije, Zagreb 17.5.1947.
[610] „O radu sindikalne podružnice prosvjetnih radnika – učitelja u Varaždinu“, *Varaždinske vijesti*, 21.1.1948., 3; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 4., likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, str. 5.
[611] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj o političkom stanju na kotaru, KK KPH Krapina, 27.2.1947.
[612] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7., likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 20.3.1948., str. 4.

Ivanec u listopadu 1947. popisana su 44 nepismena radnika i navedeno je da „u nijednoj tvornici ili rudniku nisu dosada osnovani tečajevi za pismenost, a razlog je taj što radnici koji rade u istim poduzećima su dosta udaljeni od same tvornice i nezgodno se istima vraćati natrag na tečaj u poduzeće, nego isti polaze na tečaj svaki kod svog Mjesnog NO-a gdje su takovi osnovani".[613] Ova izjava pokazuje da je radnike bilo teško privesti u tečaj jer su bili dnevni migranti. Vrlo je vjerojatno bilo slučajeva u kojima su radnici lagali da pohađaju tečaj u svojem selu u koje su se svaki dan vraćali s posla. Takva praksa u kojoj su nepismeni radnici odlazili u svoja sela na analfabetske tečajeve pokazala se lošom i slabom pa se u veljači 1948. krenulo s tečajevima u podružnicama što se pokazalo boljom varijantom.[614] Neke sindikalne podružnice ništa nisu radile u vezi pokretanja analfabetskih tečajeva. Takav primjer pronađen je u sindikalnoj podružnici rudara iz kotara Krapina koja se tijekom 1947. nijednom nije odazvala pozivima na rješavanje nepismenosti.[615] Slaba i/ili gotovo nikakva aktivnost sindikalnih podružnica na uklanjanju nepismenosti uočena je u listopadu i studenom 1947. u selima okolice Varaždina, u Ladanju Donjem, Završju, Turčinu i Podrutama te u kotaru Ivanec, ali i u gradu Šibeniku.[616]

U izvješćima kotarskih komiteta kritizirao se slab rad sindikalnih podružnica. Neka poduzeća iz kotara Zlatar i njihove sindikalne podružnice nisu pokazivali volju za otvaranjem tečajeva, a tome su pridonijeli i problemi nedostatka prostorija, udaljenost radnika od tih centara i izgovaranje radnika da su prestari za učenje čitanja i pisanja.[617] U kotaru Križevci sindikati se nisu iskazali u kulturno-prosvjetnom radu, a njihov je rad opisan na sljedeći način: „Sindikati su trebali pružiti pomoć, ali nisu, bilo je više pokušaja otvaranja tečajeva, ali nikako se nije uspjelo u okviru Sindikalnih podružnica".[618] Pojedine podružnice nisu uspjele osnovati tečaj pa su pripojene tečajevima u sklopu mjesnih narodnih odbora. Takva situacija dogodila se u Krapini tijekom listopada 1947., a u podružnicama koje su osnovale tečaj obuhvaćena su 72 polaznika. Mjesec dana kasnije u izvještaju je stajalo da su sindikalne

[613] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec listopad 1947., KK KPH Ivanec, 23.10.1947.
[614] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec veljaču 1948., KK KPH Ivanec, 29.2.1948.
[615] HDA 1220, CK SKH, kut. 89, Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Krapina, 20.1.1948.
[616] „Dobri rezultati u početku ovogodišnje akcije u kotaru Varaždin", *Varaždinske vijesti*, 30.10.1947., 3; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 2., likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj za razdoblje od 29.10.1947. do 22.11.1947., Zagreb 22.11.1947.
[617] HDA 1220, CK SKH, kut. 118. Izvješće, stanje na terenu, KK KPH Zlatar, 19.1.1948., str. 5, 6.
[618] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 6. Izvještaj za „Naprijed", Križevci, 15.1.1947.

organizacije po poduzećima kotara Krapina osnovale devet analfabetskih tečajeva sa 126 polaznika.[619]

Zanimljiv članak izašao je u *Varaždinskim vijestima* u veljači 1946. godine. U njemu je opisano da je varaždinska tvornica *Tivar* osigurala osnovne uvjete za polaznike analfabetskog tečaja. U jednoj maloj prostoriji Ujedinjenih sindikata bila je postavljena crna ploča, katedra i klupe u kojima je učilo 50 radnika, uprava je osigurala papir, olovke i grijanje prostorije, a sindikat je dao drugove poučavatelje.[620] Uvjeti u kojima su radnici učili zasigurno nisu bili idealni, a gore navedena rečenica spominje malu prostoriju za 50 radnika.

12.5. Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske i Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske

Na sudjelovanje u narodnom prosvjećivanju pozvane su i dvije društveno-političke organizacije koje su bile povezane s borcima Narodnooslobodilačkog rata, a to su Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske (dalje SRVIH) i Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (dalje SUBNORH).

Organizacija Udruženje ratnih invalida Narodne Republike Hrvatske osnovana je u listopadu 1945., a 1948. mijenja ime u Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske. Posebna pažnja posvećivala se invalidima zbog njihovog doprinosa oslobođenju zemlje. U opisu zadataka te invalidske organizacije stajalo je pomaganje invalidima na svim područjima, od zapošljavanja do uključivanja nepismenih članova u analfabetske tečajeve.[621] Invalide se htjelo što bolje i više uključiti u društveni i gospodarski život zemlje i u sve procese koji su pokrenuti u zemlji. Nastojalo ih se potaknuti na sudjelovanje u dobrovoljnim radnim akcijama i učlaniti u seljačke radne zadruge. Invalidsku organizaciju hvalilo se kao najčasniju odmah iza Komunističke partije. Njezin rad trebao je biti „najbolji, čeličan i plodonosan“, a invalidi su trebali predvoditi u izgradnji socijalizma.[622]

---

[619] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec listopad 1947., KK Krapina, 31.10.1947.; Izvještaj za mjesec studeni 1947., KK Krapina, 29.11.1947.

[620] „Radnici tvornice 'Tivar' u tečaju za pismenost čitaju već novine i pišu pisma“, *Varaždinske vijesti*, 8.2.1946., 6.

[621] TUK, „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“, 290; ŠARIĆ, Tatjana. *Savez raznih vojnih invalida Hrvatske, Republički odbor 1945-1962*., sumarni inventar, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001., str. 3, 6.

[622] HDA 1882, Oblasni odbor Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske Osijek, kut. 1. Zapisnik s redovne godišnje skupštine odbora SRVI Hrvatske, Beli Manastir, 21.3.1950.

Zadatak opismenjavanja svih invalida postavljen je na III. Plenarnom sastanku Glavnog odbora ratnih vojnih invalida FNR Jugoslavije, a dalje se razrađivao na plenumima zemaljskih odbora u pojedinim republikama. Opismenjavanje je proglašeno najvažnijim zadatkom bez kojeg se ne može razvijati nikakav drugi kulturno-prosvjetni rad. Svim invalidima i rukovodiocima invalidskih organizacija trebalo je biti „jasno da bez pismenosti ne može ni jedan invalid ići naprijed, niti se eventualno zaposliti na mjestu koje bi odgovaralo njegovim fizičkim sposobnostima“, a sve je stavljeno u vezu s ostvarenjem *Petogodišnjeg plana*.[623]

Arhivski dokumenti otkrivaju nam da je na području varaždinskog i bjelovarskog okruga određeni broj invalida bio nepismen. Glavni odbor Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske na sjednici iz ožujka 1949. iznio je podatak da u organizaciji ima 4490 nepismenih i da tečajeve polazi 2300 invalida.[624] U rujnu 1949. godine Oblasni odbor Saveza ratnih vojnih invalida Bjelovar donio je sljedeće podatke. Navedeno je da imaju 354 nepismena invalida ispod 50 godina starosti, da u analfabetskom tečaju imaju samo 32 invalida, a nepismenost je istaknuta kao „bolno pitanje naše organizacije“.[625] Početkom 1950. godine u oblasti Bjelovar broj nepismenih invalida smanjen je na 207. Samo ih je 30 bilo u tečajevima pa se tražilo angažiranje „bolje pismenog invalida koji će se zauzeti da nauči čitati i pisati dotičnog nepismenog invalida“.[626] U ožujku 1949. održana je konferencija Kotarskog – Gradskog odbora Saveza ratnih vojnih invalida Varaždin i utvrđeni su dobri rezultati kulturno-prosvjetnog rada te da su opismenjeni svi članovi Saveza do 50 godina starosti.[627] Sa savjetovanja kotarskih tajnika oblasti Zagreb iz siječnja 1950. saznajemo podatke o stanju pismenosti invalida u ostalim kotarevima. U kotaru Čakovec bilo je 625 invalida, a svi mlađi od 50 godina bili su pismeni. U Ivancu je popisano 477 invalida, ispod 50 godina nepismeno je bilo 12 invalida, a samo su dva uključena u tečaj. Krapina je imala 481 člana, a od 19 nepismenih članova na tečaju je bilo 12 invalida. U Pregradi još nisu pokrenuti tečajevi za nepismene, u Prelogu nije bilo nepismenih kao ni u Varaždinu, a kotar Vrbovec imao je 790 članova i 13 nepismenih, šest je uključeno u tečajeve, a smatralo se da je broj nepismenih

[623] „Rad na prosvjeti i kulturi u invalidskim organizacijama“, *Invalidski list*, 11.3.1948., 1.
[624] HDA 628, Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske (dalje SRVIH), kut. 97. Zapisnik sjednice Glavnog odbora Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske, 23.3.1949.
[625] HDA 1882, SRVIHOS, kut. 1. Izvještaj o radu Oblasnog odbora za vrijeme od svog formiranja 1.9.1949. do 31.12.1949., Bjelovar, 21.1.1950., str. 4.
[626] HDA 628, SRVIH, kut. 98. Izvještaj o radu oblasnog odbora saveza ratnih vojnih invalida za oblast Bjelovar za mjesec siječanj.
[627] „Ratni invalidi također pomažu socijalističkom preobražaju sela“, *Varaždinske vijesti*, 24.3.1949., 2.

vjerojatno i veći.[628] U Koprivnici i Pregradi početkom 50-ih nije bilo nepismenih invalida, a u Đurđevcu samo jedan.[629]

Organizacija nije otvarala posebne tečajeve za svoje članove, nego su se invalidi upisivali u analfabetske tečajeve koje su organizirali mjesni narodni odbori. Slično kao i kod drugih organizacija i ovdje su neki članovi prihvatili pohađanje tečajeva, a neki su odugovlačili ili su bili nezainteresirani. Organizacija Saveza ratnih vojnih invalida Bjelovar imala je nekoliko problema s analfabetskim tečajevima. Nepismeni članovi bili su raspršeni po selima i teško je bilo skupiti po jednog ili dva invalida iz svakog sela na jedan zajednički tečaj. Uz to, organizacija nije imala dovoljno svojih poučavatelja, neki tajnici nisu znali što treba raditi ili nisu htjeli ništa poduzeti, a neki invalidi nisu htjeli ići u tečajeve.[630] Iz ovog je vidljivo da su otpori opismenjavanju postojali i u redovima vojnih invalida. U arhivu nije pronađen dokument koji bi govorio o razlozima odbijanja pohađanja tečajeva, ali možemo pretpostaviti da su razlozi bili teška pokretljivost zbog ranjavanja u ratu ili nezainteresiranost u starijoj životnoj dobi. U *Invalidskom listu* kao najveća greška navedeno je što neki kotarski i mjesni invalidski odbori nisu koristili pomoć masovnih organizacija i nadležnih organa, nego su sami poduzimali akcije osnivanja. U kotaru Vrbovec u veljači 1950. bilo je 13 nepismenih invalida, a „formirano je 6 analfabetskih tečajeva u suradnji sa ostalim masovnim organizacijama na kojima je obuhvaćeno 6 invalida“. Kotarski odbor SRVIH-a u Šibeniku uspio je u ožujku 1950. u analfabetske tečajeve uključiti 70 nepismenih članova.[631]

Iduća organizacija koja je dala doprinos narodnom prosvjećivanju opismenjavanjem svojih članova bio je Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije/Hrvatske. Ova je organizacija osnovana 1947. i zamišljena je kao mjesto okupljanja „sudionika i veterana antifašističkog rata na tlu Jugoslavije 1941-45“.[632] Savez je imao zadatak povezati se s kulturno-prosvjetnim ustanovama, a posebno je važno bilo napraviti popis nepismenih

[628] HDA 628, SRVIH, kut. 97. Zapisnik savjetovanja kotarskih tajnika oblasti Zagreb, 10.1.1950.

[629] HDA 628, SRVIH, kut. 98. Izvještaj, kotarski odbor Saveza ratnih vojnih invalida, Đurđevac, 18.1.1951.; Izvještaj kotarski odbor Saveza ratnih vojnih invalida Koprivnica, IV. tromjesečje 1950. godine; Kotarski odbor Saveza ratnih vojnih invalida Pregrada, IV. tromjesečje 1950.; HDA 628, SRVIH, kut. 97. Pregled rada i izvještaj KOSRVI Vrbovec, 2.2.1950.

[630] HDA 1882, SRVIH, kut. 1. Izvještaj o radu Oblasnog odbora za vrijeme od svog formiranja 1.9.1949. do 31.12.1949., Oblasni odbor SRVIH Bjelovar, 21.1.1950., str. 4; HDA 1882, SRVIH, kut. 1. Mjesečni radni izvještaj o radu Oblasnog odbora Saveza RVI za oblast Bjelovar za X. mjesec 1949. godine, Oblasni odbor SRVIH Bjelovar, str. 1.

[631] „Rad na prosvjeti i kulturi u invalidskim organizacijama“, *Invalidski list*, 11.3.1948., 1; HDA 628, SRVIH, kut. 97. Pregled rada i izvještaj KOSRVI Vrbovec, 2.2.1950.; HDA 628, SRVIH, kut. 34. Mjesečni radni izvještaj za veljaču 1950., Split 9.3.1950.

[632] „Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije“. Pristup ostvaren 4.8.2019., http://proleksis.lzmk.hr/45070/.

članova, što prije ih uključiti u analfabetske tečajeve te ih opismeniti.[633] Glavni odbor Saveza boraca Narodnooslobodilačkog rata iz Beograda poslao je u siječnju 1949. upute za rad i organiziranje kulturno-prosvjetnih sekcija na nižim razinama ove organizacije. Prema tim uputama nije potrebno otvarati posebne tečajeve (osim ako ih nema na njihovom području) u okviru ove organizacije, ona treba samo kontrolirati uspjeh polaznika i redovitost pohađanja tečajeva, a posebnu pažnju treba usmjeriti na opismenjavanje žena članova Saveza boraca.[634]

Ova organizacija nije bila pošteđena organizacijsko-tehničkih problema tijekom procesa opismenjavanja. Suradnja između oblasnih i kotarskih odbora Saveza boraca bila je slaba. Oblasni odbori nisu pružali pomoć kulturno-prosvjetnim sekcijama na terenu koje su često puta bile više reprezentativna, a manje radna tijela. Neki kotarevi oblasti Bjelovar nisu poslali izvještaje o opismenjavanju nepismenih, rad na terenu bio je kampanjski i loš, Savezu boraca često puta bilo je nejasno što i kako treba kulturno i prosvjetno raditi, neki iz ove organizacije smatrali su da kulturno-prosvjetni rad spada u „djelokrug Narodne fronte“, a slabi rezultati koji su postignuti bili su više „rezultati samoinicijative nižih organizacija, nego organiziranog rukovodstva više sekcije.[635]

Organizacija je brinula za opismenjavanje svojih članova, ali i djece stradalih boraca. Točan broj nepismene djece članova ove organizacije ne postoji, sačuvano je samo par izvještaja za nekoliko kotareva. U kotaru Čakovec dvoje nepismene djece boraca uključeno je u tečaj, u kotaru Ivanec jedno dijete borca bilo je nepismeno, u kotaru Kutina od ukupno 101 djeteta palih boraca 26 djece bilo je nepismeno (nijedno nije uključeno u tečaj), u kotaru Pregrada od 48 djece palih boraca njih 25 bilo je nepismeno (nijedno uključeno u tečaj), kotar Prelog imao je 23 nepismene djece od ukupno 96 djece palih boraca, grad Varaždin nije imao nepismene djece, a popisano je 110 djece palih boraca.[636]

[633] HDA 1887, SUBNORH, kut. 259. Dopis, 10.1.1949., str. 3.
[634] HDA 1887, SUBNORH, kut. 259. Dopis, 10.1.1949., str. 3.
[635] HDA 1887, SUBNORH, kut. 259. Zapisnik sa savjetovanja kulturno-prosvjetnih sekcija Oblasnog odbora Saveza boraca u prostorijama Zemaljskog odbora Saveza boraca, 10.1.1950., str. 2, 4; Zaključci savjetovanja Glavnog odbora Saveza boraca NO rata, 26.10.1950., str. 1.
[636] HDA 1887, SUBNORH, kut. 3. Tromjesečni rezultati rada komisije za brigu djece palih boraca; Gradski odbor saveza boraca NO rata Čakovec, 10.4.1950.; Ivanec 10.4.1950.; Kutina 1.6.1950.; Pregrada 20.4.1950.; Varaždin 10.4.1950.

12.6. Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo „Seljačka sloga“

Izvršni odbor Narodne fronte Hrvatske u srpnju 1945. donio je odluku o pokretanju Sloge, i u rujnu je društvo počelo s radom. Partija je od samog početka usmjeravala rad tog društva prema svojim ciljevima. Društvo je svoje najvažnije rezultate postiglo u međuratnom razdoblju, a poslijeratni kulturno-prosvjetni rad postao je samo sjena onog prijeratnog. Od početka 20-ih godina do početka Drugog svjetskog rata opismenjeno je oko 300 000 ljudi (najviše od 1937. do 1941.) uz pomoć učitelja kojima je to bila zakonska obaveza. Od 1937. razvila se prava „nacionalna kampanja opismenjavanja“ koja težište opismenjavanja nije stavila na tečajeve „nego na pojedinačno poučavanje kod kuće“ od strane pismenih ukućana. Ovakav rezultat bio je u rangu državnih kampanja i pokazuje organiziranost, snagu i popularnost ovog društva među ljudima. Glavni zadatak društva bio je čuvanje tradicije i običaja, širenje prosvjete među seljačkim stanovništvom i unapređenje seljačkog života. Prosvjetni rad s narodom tražio je velika odricanja sudionika, ciljevi su bili postavljeni visoko, ozračje hitnosti uzrokovalo je postavljanje kratkih rokova opismenjavanja, a probijanje tradicionalnog mentaliteta sporo je napredovalo. Uporan rad ipak je dao velike rezultate i većina seljačkog stanovništva prihvatila je opismenjavanje kao „prvi korak u moderan svijet“.[637]

U prijeratnom razdoblju društvo je razvijalo nekoliko načina rada s nepismenima. Jedan od njih bilo je poučavanje nepismenih na sijelima. Zajedničko večernje okupljanje seljaka po kućama uz obavljanje poslova i zabavu, iskorišteno je i za učenje abecede.[638] Jedna od najčešćih metoda koju je Sloga koristila u međuratnom razdoblju bila je njezina tradicionalna metoda individualnog poučavanja. Koristila se tzv. Hercegova metoda po kojoj se smatralo da svaka pismena osoba može i mora poučavati nepismenu. Ova metoda obuhvaćala je i samoučenje uz pomoć čitanke i računara.[639] Ova se metoda primjenjivala i u poratnoj Jugoslaviji, ali je vrlo brzo Rudolf Herceg optužen da je u vrijeme Banovine Hrvatske povezao narodno prosvjećivanje sa seljačkom ideologijom. Uhićen je 1949. i do 1951. bio je u

[637] O djelovanju društva puno je pisala Suzana Leček, vidi u LEČEK, Suzana, PETROVIĆ LEŠ, Tihana. *Znanost i svjetonazor, etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941*. Zagreb: Srednja Europa; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010., 35, 88, 89; „Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'. Pristup ostvaren 9.11.2019., http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14609 ; LEČEK, Suzana. „Prosvjetom k sreći!“, *Hrvatska revija*, br. 3, 2006. Pristup ostvaren 15.10.2019., http://www.matica.hr/hr/343/prosvjetom-k-sreci-20989/

[638] SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj“, 90.

[639] SPEHNJAK, Javnost i propaganda, 231; SPEHNJAK, „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, 140.

logoru i na prisilnom radu na Omladinskom jezeru.[640] Nakon rata KPJ je nastojala bivše članove HSS-a pridobiti na svoju stranu kako bi ih „koristila kao mamac za šire slojeve stanovništva“.[641] Kulturno-prosvjetne organizacije Seljačku slogu, Prosvjetu, Napredak i Preporod Partija je koristila za „privlačenje seljaka, prodiranje na selo, suzbijanje utjecaja starih stranaka, naročito HSS-a“. Društva su Partiji poslužila kao transmisija vlasti i utjecaja prema širokim narodnim slojevima.[642] Smišljenim političkim pristupom nastojalo se iskoristiti dobar „glas“ ovog društva kako bi se što više ušlo u život sela i seljaka.

Prema uputama KPJ, Seljačka sloga glavnu je pažnju trebala usmjeriti na narodno prosvjećivanje, analfabetske i ostale tečajeve, a svoj rad vodila je pod geslom „Nijedan član 'Sloge' ne smije biti nepismen“.[643] U zadatku Sloge bilo je i prikupljanje materijala za tečajeve, održavanje priredbi za polaznike tečaja, nagrađivanje polaznika, a njegovanje narodne pjesme i kola stavljeno je u drugi plan jer je u novinama iz 1949. kritizirana prevelika usmjerenost na narodne pjesme i plesove. Dakle, tražilo se najprije opismenjavanje omladine, članova seljačkih radnih zadruga, ogranaka Sloge i ostalih koji nisu prestari i nesposobni, a rad na osnivanju tečajeva trebao je postati stalan oblik rada ovog društva. Sve navedeno trebalo je voditi prema izgradnji socijalističke države, ostvarivanju *Petogodišnjeg plana* i stvaranju pismenih i kvalificiranih radnika.[644] Pozitivnu tradiciju rada Seljačke sloge s narodom htjelo se iskoristiti „za prosvjećivanje seljačkih masa“, ali uz napomenu da je narodno prosvjećivanje iz međuratnog vremena imalo „karakter 'čiste seljačke ideologije'“.[645]

Partija je na Seljačku slogu gledala kao na prosvjetnu organizaciju koja je nosilac „pravoga nepatvorenog prosvjećivanja“ i imala je dužnost selu donijeti socijalističku kulturu. Ona je trebala potaknuti cjelokupno seljaštvo na stalan, sistematski, strpljiv, ali i težak kulturno-prosvjetni rad kako bi pridonijela bržem ostvarivanju prosvjetnih planova zacrtanih u *Petogodišnjem planu* razvoja i konačno razvoju novog čovjeka.[646] Na skupovima Sloge

---

[640] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Smjernice rada na narodnom prosvjećivanju, za usmene novine, Joco Radaković, str. 3; „Herceg, Rudolf“. Pristup ostvaren 15.7.2019., http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7513.
[641] ŠADEK, *Podravina u Drugom svjetskom ratu,* 347.
[642] ROKSANDIĆ, *Razvoj socijalističke revolucije,* 212.
[643] SPEHNJAK, „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, 131.
[644] „Ogranci Seljačke sloge treba da su nosioci kulturno-prosvjetnog života na selu“, *Varaždinske vijesti,* 2.9.1948., 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za bolji rad na podizanju pismenosti“, *Slobodni dom,* 30.11.1949.; SPEHNJAK, „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, 132, 134.
[645] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Dopis, okružni odbor NF-a Bjelovar, kotarskim i gradskim odborima NF-a okruga Bjelovar, 22.3.1946.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za bolji rad na podizanju pismenosti“, *Slobodni dom* 30.11.1949.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad,* 3.
[646] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1.Zapisnik I. Glavne skupštine Seljačke sloge održane 8. lipnja 1947. u Zagrebu, str. 2, 17; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za bolji rad na podizanju pismenosti“, *Slobodni dom* 30.11.1949.; „Više pomoći frontovskih organizacija Seljačkoj slozi i Prosvjeti“, *Narodno jedinstvo,* 24.8.1950.; „Razviti široku djelatnost ogranaka »Seljačke sloge« na kulturno-prosvjetnom radu u selima“, *Vjesnik,* 12.10.1950.

naglašavano je da „bez ekonomskog napretka ne može cvjetati ni prosvjeta ni kultura i zato se prosvjetna pitanja ne mogu odvojiti od ekonomskih“.[647]

Vlast je na selo gledala s visoka i u seoskim sredinama vidjela je zaostalost iz koje treba istjerati neznanje i mrak. Htjela je potaknuti razvoj kako bi se dostigli grad i radnička klasa te bi zajedno gradili socijalizam. I na kraju promatranog razdoblja, na sjednici Glavne godišnje skupštine Seljačke sloge 1952., selo je opisano kao mračno mjesto u kojem vladaju praznovjerje, misticizam, vile, vukodlaci, vještice, previše se troši alkohol, a jedini izlaz iz te situacije bio je moguć kroz razvoj prosvjete, kulture i nauke.[648] Preko Sloge Partija je planirala selu donijeti napredak i nove političke ideje.

Kada se govorilo o prošlosti Seljačke sloge, korištene su samo određene informacije kojima se pokušavala stvoriti veza s međuratnom Jugoslavijom, ali samo do razine koja je odgovarala Partiji. Bilo je važno istaknuti lik Stjepana Radića i njegove misli o važnosti prosvjete te tradiciju kulturno-prosvjetnog rada ovog društva kako bi se seljačke mase ponovno pridobilo za ulazak u društvo i kako ne bi došlo do pobune. Najčešće se spominjalo kako je Sloga imala velike zasluge u opismenjavanju prije rata, ali se nije govorilo da je bila uspješna u tome. Vlast je isticala da će ovo društvo u novim društveno-političkim uvjetima biti prvo u toj akciji.[649] U prvom broju lista *Seljačka sloga* iz rujna 1945., na naslovnici je citirana misao Stjepana Radića o važnosti naobrazbe: „Biti prosvijećen – to jest postati naobražen, a ostati pošten – najveća je dika i najveća korist za svakoga čovjeka“.[650] Navođenje Radićevih riječi trebalo je biti svojevrsni poziv seljacima za ulazak u društvo, a sve daljnje pohvale i tumačenja išli su u prilog Partiji. Ni jedno društvo ili osoba iz međuratne Jugoslavije/Hrvatske nisu mogli biti bolji od Partije niti su mogli učiniti više od nje. Takvo razmišljanje izneseno je već u listopadu 1945: „Braća Radić učinili su za seljaka, za njegovu prosvjetu i napredak veoma mnogo, ali je Narodno-oslobodilački pokret sve to nadmašio“.[651] Iz zapisnika Glavne skupštine Seljačke sloge vidljivo je da se aktivnost Sloge htjelo uklopiti u ideološke zamisli Partije. Izraz „prosvijetliti narod“ više nije značio samo naučiti abecedu nego i dizati narod (seljake) na višu razinu kako bi se izjednačili s radnicima i inteligencijom te pravilno tumačili politička, ekonomska i kulturna pitanja.[652]

---

[647] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zaključci Glavne skupštine Seljačke sloge održane 20.6.1948., str. 3.
[648] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zapisnik s III. Glavne skupštine Hrvatskog prosvjetnog seljačkog društva Seljačka sloga, 24.4….; HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zapisnik VI. Glavne skupštine središnjice Seljačke sloge u Zagrebu održane 20.12.1952., str. 47.
[649] „Vijesti Seljačke sloge“, *Seljačka sloga* (1946.), br. 12: 454.
[650] Naslovnica *Seljačke sloge* (1945.), br. 1: 1.
[651] „Nemilosrdna borba protiv ropstva, mraka, laži i zavaravanja“, *Seljačka sloga* (1945.), br. 2: 27.
[652] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zapisnik I. glavne skupštine Seljačke sloge održane 8. lipnja 1947. u Zagrebu, str. 5.

Nakon Drugog svjetskog rata Sloga nije mogla samostalno nastaviti svoj kulturno-prosvjetni rad zato što je primala direktive KPJ. U njezinim redovima bili su članovi Partije, a bivši članovi HSS-a morali su prihvatiti djelovanje u zadanim političkim okvirima. Društvo je rad s nepismenima moralo vezati uz općedržavnu kampanju opismenjavanja, a u svom radu na opismenjavanju trebalo je surađivati s mjesnim narodnim odborima, Narodnom frontom, HRSS-om, kotarskim odborom za suzbijanje nepismenosti i ostalim organizacijama.[653] Predstavnici Sloge uključeni su u sazive odjela za Narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete, ali i u ostala tijela koja su radila na narodnom prosvjećivanju.

Seljačkoj slozi namijenjen je širok raspon kulturno-prosvjetnog rada na selu od održavanja raznih tečajeva (prosvjetnih, zdravstvenih, domaćinskih, gospodarskih), predavanja i uređenja knjižnica i čitaonica, do sudjelovanja u seoskim prelima i vođenja kulturno-prosvjetnog rada na njima te raspravljanja o *Petogodišnjem planu* i stvaranja čitalačkih grupa među polaznicima analfabetskih tečajeva. Godine 1946. ogranci su dobili zadatak održavati glazbene i diletantske priredbe preko kojih bi se sakupio novac za kupnju abecedarki i pisaćeg pribora.[654]

Članovi Partije u mnogo slučajeva nisu podupirali rad Sloge, a javljali su se i drugi problemi. Neki članovi Partije na društvo su gledali kao na „mačekovsku“ organizaciju koju treba suzbijati, neki ogranci smatrali su da nastavljaju prijeratnu prosvjetnu organizaciju, Partija je neke ogranke optuživala da su u njima „kulački“ elementi, između Sloge i ostalih masovnih organizacija postojalo je rivalstvo i neusklađenost u prosvjetnom radu, omladina je ponekad branila članovima sudjelovanje u radu društva ili ih je izvlačila iz ogranka.[655] U kotaru Đurđevac u veljači 1947. pojavio se takav neprimjeren odnos prema Seljačkoj slozi, a u kotaru Krapina dogodio se slučaj u kojem „mnogi komunisti gledaju sa podcjenjivanjem na Seljačku slogu“.[656] Slične probleme imalo je i srpsko kulturno-prosvjetno društvo Prosvjeta. Jedan stenografski zapisnik Narodne fronte iz 1951. govori o zajedničkom problemu ovih dvaju društava: „Također se ne pomaže rad društva 'Seljačke sloge' i 'Prosvjete', a negdje ih se još smatra preživjelim, pa čak i reakcionarnim“.[657]

---

[653] SPEHNJAK, „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, 139; „Vijesti Seljačke sloge“, *Seljačka sloga* (1946.), br. 12: 451.

[654] HDA 1951, Hrvatski sabor kulture (dalje HSK), kut. 280. Rad hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva „Seljačka sloga“ u 1951./1952. godini.; „Prosvjetna sijela – čitalačke grupe - kružoci“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 49; „Konferencija predstavnika prosvjetnih društava za akciju protiv nepismenosti“, *Seljačka sloga* (1946.), br. 11: 411.

[655] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. O formama kulturno prosvjetnog rada u Seljačkoj slozi.

[656] HDA 1220, CK SKH, kut. 42. Bilten za mjesec veljaču 1947. (iz izvještaja komiteta); Bilten iz godišnjih izvještaja partijskih organizacija za 1947. godinu, str. 15.

[657] HDA 1951, HSK, kut. 280. Stenografski zapisnik sa sastanka u Narodnom frontu Hrvatske u vezi kulturno-prosvjetnog rada na selu, 31.5.1951.

Novi politički uvjeti stvoreni nakon Drugog svjetskog rata nisu išli u prilog Seljačkoj slogi i ogranci se nisu osnivali dovoljno brzo te ih 1946. nije bilo ni približno onoliko kao prije rata. Zato je aktivnost ovog društva u narodnom prosvjećivanju bila mala. Kako bi se stanje popravilo, pokušalo se potaknuti članstvo da barem sudjeluje u otkupu otkupnih znački, a za kampanju tijekom zime 1947./1948. prosvjetni sabor Seljačke sloge planirao je likvidaciju nepismenosti po svim selima.[658] Situacija s brojem ogranaka Seljačke sloge po pojedinim kotarevima nije se popravila ni do rujna 1948. Neki su se ogranci iskazali u kulturno-prosvjetnom radu, kod nekih se nije ništa događalo, a neki ogranci imali su problema s ponovnim osnivanjem. U kotaru Bjelovar postojalo je devet ogranaka koji se po tri ili četiri mjeseca nisu sastajali. Na tim rijetkim sastancima uglavnom se samo plesalo, a u nekim kotarevima ogranci su se bavili samo priredbama i nastupima. Broj ogranaka bio je nešto veći u Međimurju, pa je tako u svibnju 1948. kotar Čakovec imao 27 ogranaka. U Hrvatskom zagorju kotar Ivanec imao je samo jedan ogranak, a kotar Krapina ni jedan. U kolovozu 1950. na području kotara Varaždin od 13 ogranaka radila su samo dva, u kotaru Prelog radilo ih je osam, a deset nije, u kotaru Kutina 1952. postojalo je 17 ogranaka Seljačke sloge i 2 pododbora Prosvjete s time da su neki radili, a neki ne.[659]

Osim navedenih problema, događali su se i pozitivni primjeri rada ogranaka na području varaždinskog i bjelovarskog okruga. Kao uzorni primjer djelovanja ogranaka Seljačke sloge s prostora sjeverne Hrvatske na organiziranju analfabetskih tečajeva, istaknuti su ogranci iz Macinca u Međimurju, Vrtlinovca kraj Novog Marofa, Malog Trojstva kraj Bjelovara, Hlebina kraj Koprivnice i ogranak iz sela Repušnica kraj Kutine, koji je pohvaljen za osnivanje analfabetskog tečaja. U podravskom selu Hlebine ogranak je pokazao veliku aktivnost i rukovodio je cjelokupnim kulturno-prosvjetnim radom. Formirana je ekipa koja je obilazila roditelje, govorila im o potrebi polaženja škole, obećana je pomoć najugroženijima, a rezultat je bio stopostotni polazak djece u školu.[660] U izvještaju iz 1953. o radu Seljačke

[658] „Vijesti Seljačke sloge“, *Seljačka sloga* (1946.), br. 11: 409; „Rezolucija Prosvjetnog sabora Seljačke sloge“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 44.

[659] HDA 1951, HSK, kut. 279. Osnivanje kotarskih i gradskih saveza – uputstva, Savez kulturno-prosvjetnih društava NRH 1.9.1948.; HDA 1951, HSK, kut. 280. Podaci o radu „Seljačke sloge“ i kulturno-prosvjetnog života na selu; „Rad ogranaka Seljačke sloge u NR Hrvatskoj“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 4-5: 176; HR HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Više pomoći frontovskih organizacija Seljačkoj slozi i prosvjeti“, *Narodno jedinstvo* 24.8.1950.; HDA 1220, CK SKH, kut. 91. Zapisnik sa sastanka kotarskog Komiteta KPH Kutina održanog u veljači 1952. godine.

[660] HDA 1955, HSPDSS, kut. 1. Zapisnik I. Glavne skupštine Seljačke sloge održane 8.6.1947. u Zagrebu, str. 2; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Primjeri rada na narodnom prosvjećivanju, Zagreb, 12.7.1947.; „Rad ogranaka Seljačke sloge u NR Hrvatskoj“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 4-5: 177; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 4. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, rezultati za period od 1. do 20.12.1947., str. 6.

sloge na narodnom prosvjećivanju naglašeno je sljedeće: „U onim selima gdje ima ogranaka likvidirana je nepismenost“.[661]

12.7. Srpsko kulturno prosvjetno društvo „Prosvjeta“

Društvo Prosvjeta bilo je seljačka prosvjetna organizacija kao i Seljačka sloga. Iz arhivskih dokumenata fonda SKD Prosvjeta vidljivo je da su namjere KPJ s ovim društvom bile iste kao i sa Slogom. U program Prosvjete ugrađeno je razvijanje suradnje s Hrvatima, sprečavanje širenja šovinizma, izgradnja sretnije budućnosti, socijalizma i zajedničko ostvarivanje *Petogodišnjeg plana*. Često je puta isticano da bez bratstva i jedinstva Srba i Hrvata nema ni izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, a Prosvjeta i Seljačka sloga trebale su poticati i razvijati suradnju: „Prosvjeta i Sloga time što postoje jedna uz drugu, što zajednički i bratski surađuju, najbolje doprinose učvršćenju bratstva i jedinstva naših dvaju naroda“ i naglašeno je da kada Prosvjeta radi na uklanjanju nepismenosti, ona radi i na izgradnji komunizma. Pododbori ovog društva posebno veliku ulogu i važnost imali su u „seoskim sredinama, gdje su osim kulturne imali i prosvjetiteljsku ulogu“, a rad na uklanjanju nepismenosti bio je prvi i najvažniji zadatak ovog društva u razdoblju nakon rata.[662]

Pododbor u Šibeniku složio se u ožujku 1947. da je rad na uzdizanju prosvjete „prvi i najglavniji uvjet uspješnog rada na obnovi zemlje naročito za ostvarenje Petogodišnjeg plana“, a pododbor iz Varaždina govorio je o važnosti djelovanja društva Prosvjeta na širenju pismenosti i prosvjete u narodu jer je taj rad usko vezan uz politiku „bratstva, ravnopravnosti i jednakosti naših naroda u našoj zajedničkoj narodnoj državi“.[663] Radilo se na zbližavanju Seljačke sloge i Prosvjete, razvijanju bratstva i jedinstva, zajedničkoj izgradnji socijalizma, a zadatak obaju društava bio je „da zajednički u sklopu Narodnog fronta – pomažu narodnoj vlasti u izvršenju zadataka, koje potražuje naš narod“. Često se govorilo i o potrebi odlaska srpskih kulturnih društava u hrvatska sela i obratno kako bi se razvijalo bratstvo i jedinstvo.[664]

---

[661] HDA 1951, HSK, kut. 280. Rad Seljačke sloge na narodnom prosvjećivanju, 1953.

[662] HDA 1951, HSK, kut. 280. Izvještaj Srpsko kulturno-prosvjetno društvo, 1951., str. 10, 11; „Rad srpskog kulturno-prosvjetnog društva 'Prosvjete'“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 6: 268; ŠARIĆ, Tatjana. „Srpsko kulturno društvo 'Prosvjeta' u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka“, *Arhivski vjesnik* (2014.), br. 1: 314, 323.

[663] HDA 640, SKPD „Prosvjeta“, kut. 32. Druga godišnja skupština, SKD Prosvjeta, pododbor Šibenik, 23.3.1947.; SKD Prosvjeta, pododbor u Varaždinu, SKD-u Prosvjeta Glavni odbor Zagreb, Varaždin, 12.3.1947., 2.

[664] HDA 640, SKPD „Prosvjeta“, kut. 20. Referat na konferenciji sastanka Srba bjelovarskog okruga, 30.3.1947.; Referat na VIII. godišnjoj skupštini SKPD „Prosvjeta“ za 1952.

Popis stanovništva iz 1948. donosi podatak da je u Hrvatskoj 26% Srba bilo nepismeno, a to je znatno više od Hrvata kojih je bilo 14% nepismeno. Razlog je taj što je većina Srba živjela u slabo razvijenim seoskim sredinama brdsko-planinskih područja, a isto vrijedi i za varaždinski i bjelovarski okrug. Godine 1948. na području Bjelovara popisano je 1417 Srba, a SKD Prosvjeta imala je 167 članova.[665] Za 1947. postoji podatak da je na području Bjelovara bilo 206 nepismenih Srba, a od članova pododbora Prosvjete nitko te da je pododbor dao dva poučavatelja za dva analfabetska tečaja. Na području grada Varaždina bilo je na kraju 1947. između 280 i 320 Srba, a u pododbor Prosvjete bilo je učlanjeno 247 Srba, nepismenih članova nije bilo pa je zato pododbor pomogao Narodnoj fronti „privođenjem nepismenih frontovaca u analfabetske tečajeve".[666]

U kotaru Koprivnica najviše nepismenih Srba bilo je po selima i zaseocima na Bilogori i uz obronke ovog uzvišenja. U koprivničkom arhivu pronađeni su dokumenti iz nekoliko sela u kojima su popisani nepismeni Srbi. Godine 1947. u selu Javorovac bilo je 12 nepismenih Srba (četiri muškarca i osam žena) od ukupno 19 nepismenih. Najstariji nepismeni Srbin iz ovog sela imao je 81 godinu i zvao se Mitar Vujčić. Za Pavla Halapu (r. 1922.) upisano je zanimanje ratar i da je duševno nesposoban, a sve nepismene Srpkinje iz ovog sela bile su kućanice. Sljedeća tri sela Plavšinac, Srdinac i Vlaislav pripadala su Mjesnom odboru Plavšinac i na ovom području živjelo je 748 stanovnika, od toga 356 Srba ili 47% od ukupnog broja stanovnika (prema popisu stanovništva iz 1948.). Prije početka kampanje 1947./1948. u selu Plavšincu popisano je devet nepismenih Srba od ukupno 22 analfabeta, u Srdincu je popisano najviše nepismenih Srba, njih 17, u odnosu na petero nepismenih Hrvata, a u Vlaislavu su pronađena 23 nepismena Srbina od ukupno 41 analfabeta. Selo Sokolovac imalo je 12 nepismenih Srba od ukupno 25 nepismenih (u ovom MNO-u živjelo je 54% Srba od ukupnog broja stanovnika), a u selu Rijeka nalazimo i podatak da je 15. lipnja 1947. nekoliko nepismenih Srba uspješno završilo tečaj.[667] U selu Hlebine u popisu nepismenih naveden je samo jedan nepismeni Srbin od ukupno 21 analfabeta (po popisu stanovništva iz 1948. u MNO-u Hlebine živio je samo jedan Srbin), MNO Rovištanci-Hudovljani popisao je dva

[665] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 40; Tek u popisu stanovništva 1953. u obradi podataka navedeni su točni podaci broja nepismenih i po narodnostima u pojedinom kotaru; HDA 640 SKD „Prosvjeta", kut. 20. Zapisnik Glavne skupštine SKD društva Prosvjeta, pododbor u Bjelovaru, 23.3.1948.

[666] HDA 640 SKD „Prosvjeta", kut. 20. Izvještaj o radu za 1947., pododbora srpskog kulturno-prosvjetnog društva Prosvjeta u Bjelovaru; HDA 640, SKD „Prosvjeta", kut. 32. SKD Prosvjeta, pododbor Varaždin, glavnom odboru SKD-a Prosvjeta Zagreb, Varaždin 16.12.1947., str. 1.

[667] DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hlebine 1947./48.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Javorovac, Plavšinac, Vlaislav, Srdinec, Sokolovac, Rijeka, 1947.; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954., 363.

nepismena Srbina od ukupno sedam nepismenih.[668] Za sva navedena sela ne može se izračunati postotak Srba koji je u njima živio zato što u popisu stanovništva iz 1948. nisu navedeni podaci po selima nego po mjesnim narodnim odborima koji su u nekim slučajevima obuhvaćali desetak pa i više sela. Isto vrijedi i za podatke o pismenosti, navedeni su samo za mjesne i gradske narodne odbore.

S promatranog područja varaždinskog i bjelovarskog okruga pronađeno je nekoliko izvještaja o radu ovog društva na opismenjavanju Srba. Društvo je ostvarilo određene pozitivne rezultate na prosvjetnom i humanitarnom polju rada sa Srbima. Pri kraju 1946. društvo Prosvjeta počelo je izdavati malu biblioteku „namijenjenu onima koji su tek naučili čitati i pisati“, a 1947. na konferenciji Srba bjelovarskog okruga izneseno je da Srbi trebaju biti prvi u izvršenju *Petogodišnjeg plana*.[669]

Društvo je bilo aktivno i na humanitarnom planu i nastojalo je pomoći rad analfabetskih tečajeva. Godine 1946. društvo je otkupilo 2000 bukvara i poslalo ih je pasivnijim krajevima na prodaju po 5 dinara za primjerak. Pododbor u Bjelovaru bio je aktivan tijekom 1946. i uspio je rasprodati 500 bukvarskih kupona za nepismene i skupio je 5000 dinara koji su poslani Glavnom odboru u Zagreb, a prosvjetni odjel Oblasnog NO-a Dalmacija poslao je u kotar Šibenik 70 bukvara.[670]

I u ovom društvu događali su se slični problemi kao i u Seljačkoj slogi. Sporo su obnavljani pododbori, članstvo je sporo raslo, a kulturno-prosvjetni rad nije uvijek bio na visokoj razini. Slični problemi događali su se i u sjevernoj Hrvatskoj, ali i u Dalmaciji. Za usporedbu, i u šibenskom kraju SKD Prosvjeta nije dovoljno dobro djelovala na terenu u pogledu prosvjećivanja naroda. U ožujku 1947. u Šibeniku je održana druga godišnja skupština SKD Prosvjeta i na njoj je konstatirano da članovi i uprava pododbora nisu u dovoljnoj mjeri prenijeli svoj rad na teren u sela i preporučilo se osnivanje analfabetskog tečaja za nepismene Srbe, a isto i u Konjevratima (naselje deset kilometara SI od Šibenika). U selu Mala Peratovica (kotar Grubišno Polje) društvo čak ni 1955. nije moglo razvijati svoj

[668] DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hlebine 1947./48. ; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Javorovac, Rovištanci-Hudovljani, Javorovac, Plavšinac, Vlaislav, Srdinec, Rijeka, 1947.
[669] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj; HDA 640, SKDP, kut. 20. Referat na konferenciji sastanka Srba bjelovarskog okruga, 30.3.1947.
[670] HDA 640, SKD „Prosvjeta“,kut. 20. Uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, lipanj 1946.; HDA 640, SKDP, kut. 7. Izvještaj o radu pododbora srpskog kulturno-prosvjetnog društva Prosvjeta u Bjelovaru, 1946. godina; Oblasni NO Dalmacija prosvjetni odjel, Srpskom kulturnom društvu Prosvjeta, Obavijest o primljenim bukvarima, Split 23.11.1946.

kulturno-prosvjetni rad jer nije imalo svoju zgradu u kojoj bi se članovi mogli sastajati.[671] Iako se okrug Daruvar nalazi izvan promatranog područja, vrijedno je navesti jednu informaciju o načinu raspodjele bukvara. Okružni NO Daruvar izvijestio je Glavni odbor SKD Prosvjeta sljedeće: „Napominjemo da smo teže raspačavali bukvare jer se naplaćuju, a u isto vrijeme smo primili početnice, koje su besplatne, pa sada imamo više nepismenih koji uče zato latinicu“.[672] Ovo pokazuje da je praksa naplaćivanja bukvara djelovala kontraproduktivno do te mjere da su nepismeni Srbi radije učili latinična slova nego ćirilična.

[671] HDA 640, SKDP, kut. 32. SKD Prosvjeta, pododbor Šibenik, druga godišnja skupština, 23.3.1947., str. 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 84. Zapisnik sastavljen na IX. Redovnoj kotarskoj konferenciji saveza komunista kotara Grubišno polje, 6.3.1955.

[672] HDA 640, SKDP, kut. 7. Izvještaj o raspodjeli bukvara (sine anno), Okružni NO Daruvar prosvjetni odjel, SKD-u Prosvjeta, Glavni odbor Zagreb.

13. STRUČNI POUČAVATELJI NA ANALFABETSKIM TEČAJEVIMA

13.1. Premali broj učitelja

Najveću važnost u narodnom prosvjećivanju vlast je dala učiteljima i učiteljicama zbog posjedovanja znanja i vještina poučavanja. Vlast je promovirala novi lik učitelja trudbenika koji je nastao iz „učitelja borca“, a njegovo djelovanje zasnivalo se na boljševičkoj pedagogiji koja „'podliježe partijskoj', a ne znanstvenoj zajednici“ i koja je superiorna pedagogiji imperijalizma.[673] Na drugom mjestu iza učitelja isticana je omladina, pa AFŽ, sindikati i svi ostali pismeni ljudi spremni dobrovoljno raditi s nepismenima. Masovne organizacije imale su zadatak velikodušno i srdačno pomagati učiteljima u tom radu, ali je na terenu stanje bilo drugačije. U novinskim i arhivskim tekstovima nalazimo izjave da su svi poučavatelji jednako važni u procesu opismenjavanja narodnih masa, ali ipak se stječe dojam da je vlast više pažnje pridavala radu učitelja. Vlast je na njihova leđa stavila teret rukovođenja tečajevima u svim fazama od početne do zadnje, a morali su nadgledati i druge nestručne poučavatelje te obrazovati nove. U sljedećim poglavljima prikazat će se rad učitelja, odnos vlasti prema njima, uvjete u kojima su radili i rezultate njihovog rada.

Partija je tijekom rata isticala važnost učitelja u radu s narodom, a njihovo značenje još je više poraslo nakon rata uslijed intenzivnog razvoja školskog sustava i ogromnog izvanškolskog rada na narodnom prosvjećivanju. Ministar prosvjete Ivo Babić to je potvrdio u jednom govoru: „Ja se slažem da je primaran i najvažniji zadatak svjesnog učitelja da redovito održava školsku obuku i da radi na narodnom prosvjećivanju“, a razlog takvog razmišljanja nalazio se u stručnim znanjima učitelja za uklanjanje nepismenosti.[674] Iz sačuvanih arhivskih dokumenata kotara Pregrada i Prelog vidljiva je važnost učitelja za rad na analfabetskim tečajevima. U kotaru Pregrada primijećeno je sljedeće: „Poučavatelji na tečajevima su uglavnom učitelji jer nemamo dovoljno spremnih drugih ljudi koji bi mogli s uspjehom vršiti taj posao“.[675] Od 35 mjesta ovog kotara u kojima su organizirani analfabetski tečajevi, učitelji su vodili 31 tečaj u školama ili po kućama. Kroz cijelo promatrano razdoblje učitelj je bio centralna ličnost sela i u najvećem broju slučajeva on je vodio brigu o prosvjećivanju. Dokument iz kotara Pregrada o pripremi tjedna narodnog prosvjećivanja iz 1949. pokazuje

[673] BIONDIĆ, *Raspuća hrvatskog učiteljstva*, 64, 65.
[674] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Govor druga ministra Ive Babića (sine anno), str. 9; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za potpunu likvidaciju nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Naprijed*, 6.9.1947.
[675] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na narodnom prosvjećivanju, izvještaj za mjesec veljaču, kotar Pregrada, 4.3.1947.

tko je bio ključna osoba cijelog procesa: „U ovom tjednu prosvjete glavnu ulogu odigrat će učitelj u tom selu“.[676] I na području kotara Prelog situacija je bila slična. Godine 1947. učitelji su vodili 19 tečajeva, a samo jednim rukovodila je masovna organizacija.[677]

Najveći dio tereta prosvjećivanja naroda stavljen je na brigu učitelja, ali njihov broj nije bio dostatan ni za osnovno obrazovanje u kojem je došlo do povećanja broja polaznika.[678] Jedan od razloga preopterećenja učitelja bio je i taj što je u ratu stradao dio učiteljskog kadra, a dio je nakon rata zaposlen u državnim institucijama. Na području varaždinskog i bjelovarskog okruga popisano je stradavanje 31 učitelja i učiteljice tijekom rata, a devet u kotaru Zadar i Šibenik. Najviše stradalih učitelja imao je kotarski narodni odbor Koprivnica, na početku lipnja 1948. popisano je 10 stradalih učitelja iz ovog kotara, a u kotaru Đurđevac sedam. Dragutin Franković naveo je da je 1945. u Hrvatskoj bilo 4167 učitelja što je 2474 manje nego 1941., a broj škola je povećan u odnosu na vrijeme prije rata pa je iz toga vidljiva preopterećenost postojećih učitelja nakon rata. Kako bi se riješio problem preopterećenosti učitelja, u razdoblju *Petogodišnjeg plana* planirano je osposobljavanje 16 200 novih učitelja i gradnja milijun kvadrata školskih prostorija.[679]

Osim navedenog problema vlast je brinuo još jedan, a odnosi se na podršku učitelja. „Nova vlast je bila u velikoj nevolji; u općem prosvjetiteljskom valu nedostajalo je mnogo prosvjetnih radnika, a od onih koji su radili, beznačajan broj su mogli smatrati 'svojim' ljudima“ jer nisu svi učitelji bili oduševljeni novom vlašću, a puno njih nije se htjelo odreći religije.[680] U Podravini je Partija bila posebno zabrinuta radom učitelja zbog prevelike vezanosti uz Crkvu, nepovjerenja prema novoj vlasti i pasivnog izvanškolskog rada koji su odrađivali jer ih se na to natjeralo ili jer su se vlastima htjeli pokazati aktivnima.[681]

O problemu nedovoljnog broja stručnih poučavatelja često se pisalo u novinama i u raznim dopisima između tijela vlasti. Odgovor Partije i Tita bio je da se ne treba bojati problema i da se sve može savladati.[682] U lipnju 1945. iznesen je podatak da u okrugu Varaždin nedostaju 143 učitelja i da na jednog učitelja dolazi prosječno 79 učenika, dok je u okrugu Bjelovar

---

[676] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Podaci o tečajevima, polaznicima i poučavateljima, kotar Pregrada; Referat, izvještaj po sektoru narodnog prosvjećivanja, kulture i umjetnosti, kotar Pregrada 1949.
[677] HDA CK SKH, 1220, kut. 102. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Prelog 18.1.1948.
[678] STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva*, 279, 280. Godine 1939. u osnovnom obrazovanju Hrvatske radilo je 9181 nastavnik, 1946. radilo je samo 5626, a 1950. broj je narastao na 6527.
[679] ŽALAC, *Škola u ratu i revoluciji*, 340; HŠM A 1493, MPNRH. Podaci iz NOB za izložbu u Budimpešti, Koprivnica, 1.6.1948.; Podaci iz NOB za izložbu u Budimpešti, Đurđevac, 30.5.1948.; FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 436; OGRIZOVIĆ, *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*, 194; GRENDLER, Paul F. „Schools and Schooling“. U: *Encyclopedia of European Social History*, sv. 5., 345. U ovoj enciklopediji navodi se podatak da je u Jugoslaviji tijekom rata stradalo oko 10 000 učitelja.
[680] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 87.
[681] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947., KK KPH Đurđevac.
[682] „O radu na idejno političkom i kulturnom podizanju naših kadrova“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 6: 241.

nedostajalo 100 učitelja i na svakog je prosječno dolazilo 60 do 70 učenika. Kotar Vrbovec imao je manjak učitelja, Koprivnica je prije rata imala 32 učitelja, nakon rata samo 22, a trebalo ih je 96, kotar Đurđevac trebao je još 15 učitelja, a u kotaru Zlatar učitelj je radio sa šest razreda i još s društvenim organizacijama. U studenom 1945. potreba za učiteljima je povećana i navedeno je da okrugu Varaždin nedostaje 225 učitelja.[683] Vrlo teško stanje imao je kotar Krapina 1947. godine. Nedostajalo je 19 učitelja, na postojećeg učitelja dolazilo je 100 djece, a uz nastavu su obavljali izvanškolsko narodno prosvjećivanje. Sela su bila posebno teško pogođena ovim problemom. Selo Duga Rijeka (kotar Ludbreg) uopće nije imalo učitelja ni u siječnju 1949. godine.[684]

Velik nedostatak učitelja uočen je i na području Međimurja. Vlast je posebnu pažnju poklanjala prostoru Međimurja zato što je tijekom Drugog svjetskog rata bilo pod okupacijom. U *Varaždinskim vijestima* su objavljene vijesti da djeca iz trećeg i četvrtog razreda nisu ni čitala ni pisala hrvatski jer su učila mađarski jezik, da je velik broj škola oštećen i da manjka učitelja pa se radilo na aktivaciji umirovljenih učitelja.[685]

Za usporedbu bitno je navesti primjere i iz drugih dijelova Hrvatske. Dalmatinska zagora borila se s problemom malog broja prosvjetnih radnika, a postojeći su bili „preopterećeni školskim radom i zato ne sudjeluju u radu u selu“.[686]

Navedene probleme trebalo je hitno rješavati kako se ne bi ugrozili planovi narodnog prosvjećivanja. „Zbog nedostatka školovanog učiteljskog kadra primjenjivana su različita kompromisna rješenja“[687], a ona su bila usmjerena prema ljudima iz svih društvenih skupina koji su bili barem djelomično školovani i pismeni. Zbog premalog broja učitelja, širine i zahtjeva narodnog prosvjećivanja, vlast se morala osloniti i na mlade/neiskusne poučavatelje s vrlo malo prakse u školi od pola godine do dvije i sa samo par mjeseci rada na analfabetskim tečajevima.[688]

Kako bi se smanjila preopterećenost učitelja, Ministarstvo prosvjete planiralo je da učitelji uglavnom budu samo kontrolori rada analfabetskih tečajeva, a poučavanje su trebali

---

[683] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948. godinu, KK Vrbovec, 8.2.1949., str. 6.; HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Referat (sine anno), KK SKH Bjelovar; HDA 1220, CK SKH, kut. 118. Izvješće, stanje na terenu KK KPH Zlatar, 19.1.1948., str. 6; HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1948., KK Đurđevac, 10.2.1949., str. 8; „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 3.

[684] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Krapina, 20.1.1948.; HDA 1220 CK SKH, kut. 93. Godišnji izvještaj za 1948., KK Ludbreg, 28.1.1949.

[685] „Tek dolaskom narodne vlasti zadovoljava se potreba otvaranja srednjih škola u Međimurju“, *Varaždinske vijesti*, 13.10.1945., 1; „Na inicijativu naroda i uz pomoć narodne vlasti obnavlja se školstvo našeg okruga“, *Varaždinske vijesti*, 20.101945., 3.

[686] HDA 1951, HSK, kut. 279. Osnivanje kotarskih i gradskih saveza – uputstva, Savez kulturno-prosvjetnih društava NRH, 1.9.1948., str. 4.

[687] BATINIĆ, Štefka. „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću“, *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), 61.

[688] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Ured pomoćnika, izvještaj za listopad, studeni, prosinac 1947. godine.

odrađivati nestručni poučavatelji. O teškoj situaciji govori i autor Valentin Puževski koji navodi da je krajem 1945. u školama više od četvrtine učitelja bilo nestručno.[689]

Teško je bilo naći učitelja za rad u seoskim školama zato što je većina htjela ostati u gradovima. Ovakva situacija odrazila se i na narodno prosvjećivanje. Učitelje se planiralo poslati na vođenje brojnih tečajeva i zato je 1947. donesena odluka da se na analfabetskim tečajevima uposli najviše 50% učiteljskog kadra zato što je ostatak trebao biti angažiran na opće obrazovnim tečajevima. Godine 1948. Ministarstvo prosvjete donijelo je preporuku da se u rad analfabetskih tečajeva uključe svi učitelji koji nisu radili taj posao.[690] Takva praksa proizvela je drugi problem. Zbog prevelikog uključivanja učitelja u analfabetske tečajeve, trpjeli su niži općeobrazovni tečajevi.[691]

Problem nedostatka učitelja u sjevernoj Hrvatskoj pogoršan je krajem 1948. zato što je dio učitelja poslan u Sremsku Mitrovicu kako bi rukovodili analfabetskim tečajevima.[692] Problemi su mogli nastati i kada je učitelj koji vodi analfabetski tečaj otišao u Jugoslavensku armiju, a nitko iz masovnih organizacija nije preuzeo tečaj.[693] U kotaru Pregrada na svim školama nedostajalo je učitelja 1948. i čekao se povratak nekih učitelja iz vojske 15. listopada 1948. kako bi se stanje popravilo.[694]

Dodatne probleme stvarala je praksa premještanja učitelja. U kotaru Varaždin, primjerice, premještanje je 1947. obavljeno prekasno, pa su neke škole ostale bez učitelja.[695] Na ovakve postupke kotarskih vlasti osvrnulo se i Ministarstvo prosvjete: „Rad većine kotarskih narodnih odbora na prosvjetnom polju svodi se uglavnom na premještanje učitelja, što najviše služi kao tobožnja popravna mjera“. Vlast je korištenjem ove mjere htjela kazniti i preodgojiti

---

[689] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete 21.8.1947.; PUŽEVSKI, „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990. godine“, 90; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 64. Podatak iz Bosne i Hercegovine govori da su 3000 tečajeva vodili učitelji i učiteljice, a 39 000 ostali poučavatelji.

[690] HŠM A 1493, MPNRH. Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju NR Hrvatske, 9.8.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Štromar Maks, str. 6; HŠM A 1493 Ministarstvo prosvjete NRH. Zaposlivanje učitelja u radu na likvidaciji nepismenosti, 2.1.1948.

[691] „Uz suzbijanje nepismenosti u varaždinskom kotaru se razvija živ rad i na kulturno-prosvjetnom polju“, *Varaždinske vijesti*, 13.5.1948., 1.

[692] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Putne objave za autoput, Zagreb 2.11.1948. S prostora sjeverne Hrvatske poslani su sljedeći učitelji: Đuro Ivšić iz Ludbrega, Mirko Dejdar iz Pitomače, Jovan Vukašinović iz Koprivnice i Vida Golik iz Ivanca.

[693] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Izvještaj o kulturno-masovnom radu organizacija SPRJ u NR Hrvatskoj za vrijeme od 1.4. do 30.6.1947., str. 2.

[694] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.

[695] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Izvještaj, 3.9.1947. KK Varaždin; Mjesečni izvještaj po sektorima, 31.7.1948., str. 5, KK Varaždin. U istom kotaru su krajem školske godine dvije učiteljice dobile otkaz, dvije su premještene, a stiglo je 14 novih učitelja.

nepodobne učitelje.[696] Osim kažnjavanja, vlast je stvaranjem mreže novih škola i pravilnim razmještajem učitelja nastojala spriječiti stvaranje novih nepismenih.[697] Jasnu potvrdu ponekad negativnog i opreznog stava i postupanja lokalnih vlasti prema učiteljima nalazimo u kotarevima Đurđevac, Varaždin i Križevci. U Đurđevcu je navedeno da neki rukovodioci narodne vlasti „često zauzimaju tzv. policijski stav prema učiteljima“ i zbog grešaka ih premještaju, dok u Varaždinu učitelje premještaju „zbog 'reakcionarstva' pa se jasno s tim premještajem nije ništa dobilo“, a u Križevcima pročelnik trgovine „smatrao je da učitelji ne trebaju ništa dobiti“ i neka dalje hodaju u istrošenim cipelama i odijelu zato što ništa ne zaslužuju.[698]

Prilikom razvrstavanja učitelja u kotaru Zlatar tijekom listopada 1945. vodila se evidencija i o tome jesu li učitelji/ice bili aktivni u NOB-u i jesu li bili u domobranstvu do oslobođenja. U udaljenim selima pojedinih kotareva stanje s brojem učitelja nije se popravilo ni do kraja 1950. godine. U Vojakovačkom Osijeku (kotar Križevci) škola je zatvorena zato što nije bilo učitelja koji bi tamo radio, zbog čega je ostalo još 40 nepismenih koje nije imao tko opismeniti, pa se to odrazilo i na narodno prosvjećivanje.[699] Iz ovog primjera vidljiva je važnost učitelja, bez njega se nestručne pismene osobe nisu mogle organizirati i voditi analfabetski tečaj, a ni masovne organizacije nisu uložile napor da pokrenu opismenjavanje preostalih analfabeta.

---

[696] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Ministar prosvjete Ivo Babić, pomoćniku ministra, Zagreb, 19.5.1948.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O nekim neposrednim zadacima na širenju pismenosti“, *Naprijed*, 19.3.1948. U selu Kotarani (Dvor na Uni) tečaj se raspao zbog premještanja učiteljice u Rujevac. U Šatorini (Glina) dva su tečaja prestala raditi jer je učiteljica otišla u bolnicu na liječenje. U oba slučaja kotarski odbori nisu osigurali nove, zamjenske poučavatelje, a zakazale su i masovne organizacije; SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj“, 77.

[697] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.

[698] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Problemi izneseni na Zemaljskom savjetovanju u Ministarstvu prosvjete od 25. do 31.8.1947.

[699] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Iskaz o razvrstavanju učitelja kotara Zlatar, Prosvjetni odjel kotarskog NO-a Zlatar, 4.10.1945.; „U križevačkom kotaru postoje uslovi za bolji i svestraniji rad na narodnom prosvjećivanju“, *Bjelovarski list*, 15.12.1950., 4.

13.2. Politička podobnost i motiviranost učitelja

Tijekom cijelog promatranog razdoblja (1945. – 1952.) od prosvjetnih radnika tražilo se i očekivalo uključivanje u izvanškolski rad jer je vlast preko njih htjela obrazovno i odgojno djelovati na široke narodne mase od gradova do najzabitnijih sela. Vlast je pred učitelje postavila visoke zahtjeve i od njih se očekivala politička podobnost i izgrađenost. Učitelji su i 1952. bili najpozvaniji „da kroz razne oblike narodnog prosvjećivanja vrše odgojni rad i na taj način doprinesu formiranju socijalističke svijesti naših radnih ljudi“.[700] U procesu opismenjavanja stanovništva velika važnost pridavana je i političkom obrazovanju te sposobnostima i motiviranosti učitelja. Partija je isticala da je učitelj najvažnija karika obrazovnog procesa od najniže do najviše razine. Ova se činjenica iznova potvrđuje u svakom vremenu. Kvalitetan učitelj na svoje učenike bilo koje dobi može prenijeti svoju volju, zainteresiranost i energiju te ih tako potaknuti na učenje i napredak: „Kvalitetan učitelj više vrijedi od svih udžbenika i od svih, pa i najkvalitetnijih metoda“ jer je on sam u isto vrijeme i medij i najvažnija metoda.[701] A motivirajući učitelje, Partija je nastojala u narod „gurati“ svoje političke ideje. Na temelju arhivskih dokumenata možemo ustanoviti da je kod učitelja/ica postojao širok raspon (ne)motiviranosti za narodno prosvjećivanje, od entuzijazma do nezainteresiranosti i odbijanja.

U izvještajima kotarskih odbora pratio se i komentirao pozitivan i negativan rad učiteljskog kadra, politička usmjerenost i odnos prema vlasti. Teško je utvrditi koliko je učitelja narodnom prosvjećivanju prionulo dobrovoljno, srdačno i poletno, a koliko ih je ovaj posao odrađivalo samo da zadovolje zahtjeve vlasti. U Pregradi se 1947. istaknuo učitelj Edo Kolan, koji je pješačio sat vremena do tečaja u nekom selu i istaknut je kao svijetli primjer ostalima.[702] Kotarski NO Čazma u veljači 1947. komentirao je rad učiteljice Anke Babić (r. 1899.). Uz opis njezinog pedantnog rada u školi pribilježeno je da prati dnevnu štampu te da se ideološki uzdiže i usavršava. Istaknuta je kao jedna od najaktivnijih u narodnom prosvjećivanju te predložena za pohvalu uz osvrt da „radi svestrano i vrlo mnogo“.[703] Vlast je

[700] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 13. Izvještaj tajnika na Glavnoj skupštini Učiteljskog udruženja, Bjelovar, 2.10.1952.

[701] ŠABIĆ, *Priručnik uz hrvatsku početnicu*, 17.

[702] „Borba protiv nepismenosti, okrug Gospić i Karlovac prebacili su normu“, *Omladinski borac*, 28.2.1947., 3; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 67. U BiH je čak zabilježen primjer ekstremnnog entuzijazma jedne učiteljice koja je zanemarila djecu i muža; HDA 1220, CK SKH, kut. 119. Zapisnik s III. Partijske konferencije grada Bjelovar, 21.10.1948., str. 31; Kotarska vlast Bjelovar kritizirala je neki učitelje jer nisu htjeli prihvatiti nauku marksizma-lenjinizma i one koji nisu sudjelovali u NOB-u.

[703] DABJ 32, NOK Čazma, kut. 75. Podaci o radu prosvjetnih radnika za školsku godinu 1947./1948.; KNO Čazma, karakteristika za učiteljicu Babić Anku, 10.2.1947.

navođenjem ovakvih primjera propagandno djelovala na ostale učitelje te je u novinama isticala da je većina učitelja unatoč preopterećenosti i teškom materijalnom stanju shvatila važnost narodnog prosvjećivanja te s voljom i energijom prihvatila dužnost sudjelovanja u tom procesu.[704] Kako bi učitelje dodatno potaknula na predan rad, vlast je predvidjela nagrađivanje najistaknutijih i najuspješnijih učitelja na narodnom prosvjećivanju. Iz kotara Koprivnica pohvaljen je učitelj Augustin Dudaš i nagrađen je s 1220 dinara iz fonda za odmarališta zbog velikog i požrtvovnog rada u školskom i izvanškolskom radu.[705]

Iz prikazanih izvještaja vidljivo je da je Partija kontrolirala rad učitelja u školi, ali i izvan nje. U novinama su učitelji i učiteljice čak prozivani imenom i prezimenom zbog reakcionarnog rada i sabotiranja narodnog prosvjećivanja.[706] Od svih učitelja tražio se „kriterij prilagodbe i progresivnosti“, ali na neke starije učitelje vlast se nije mogla u potpunosti osloniti jer ih se teško „preodgajalo“.[707] Novo socijalističko prosvjećivanje trebalo je nove socijalističke učitelje koji su trebali biti ideološki podobni, ali dio učitelja bio je uplašen da će djeca biti zadojena komunističkim moralom, marksizmom i lenjinizmom. Partija je učitelja u Hrašćini čak nazvala neprijateljem zato što je djecu učio buržoaskoj ideologiji i zbog vođenja u crkvu. Zato je iznesena preporuka da se takve učitelje treba „premjestiti ili izbacivati iz službe“.[708] Nakon rata u kotaru Pregrada za neke učitelje upisano je da su surađivali u NOP-u, za neke da su neutralni, a za neke da su neprijateljski raspoloženi. Ljerki Tomljenović iz osnovne škole Vinagora upisano je da je ustaški raspoložena, da nije surađivala s NOP-om te da nije za službu zbog živčanih problema. Dragutinu Pazmanu iz Desinića predloženo je da ga se premjesti u Pregradu gdje će biti pod nadzorom prosvjetnog odsjeka i vlasti „jer olako shvaća svoju dužnost“, a učiteljica Verica Veliki iz Vinagore uhićena je 24. veljače 1947. i odvedena u Krapinu (nije naveden razlog).[709] U kotaru Križevci napravljen je uvid u rad škole u Kraljevcu Križevačkom i utvrđena je

[704] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.
[705] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 29. Izvješće, Savez prosvjetnih i naučnih radnika i namještenika Jugoslavije, podružnica Koprivnica, 6.7.1947.
[706] „Pojedini učitelji u krapinskom kotaru sabotiraju nastojanja narodne vlasti u narodnom prosvjećivanju“, *Varaždinske vijesti*, 8.2.1946., 6.
[707] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 90; HDA 1220, CK SKH, kut. 87. Godišnji političko-organizacioni izvještaj za 1947. godinu, KK Klanjec, 19.1.1948.
[708] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 270; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Cilj odgoja u novoj Jugoslaviji, po referatu M. Mitrović, preradila Marija Dritanović, Desinić, 14.6.1948.; HDA 1220, CK SKH, kut. 118. Zapisnik sa sjednice biroa KK KPH, Zlatar, 8.11.1951., str. 2, 3.
[709] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis učitelja i učiteljica osnovnih škola kotara Pregrada, 18.12.1945.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj KNO-a Prosvjetnog odsjeka o radu za siječanj 1947.; Kotarski NO Pregrada, 4.2.1947.; Mjesečni izvještaj KNO-a Prosvjetnog odsjeka za veljaču 1947., Pregrada, 3.3.1947.

nepravilnost kod učitelja Josipa Lovrića. Napisano je da vrlo slabo radi s djecom i da smatra dovoljnim da „djeca nauče u školi čitati i pisati, nešto računati, ostalo smatra nepotrebnim“.[710]

Učiteljima je kao predstavnicima inteligencije osim prenošenja znanja bila namijenjena i uloga prenositelja političkih ideja na narodne mase. „Tijekom cijelog razdoblja temeljito su procjenjivane stručne, političke i karakterne značajke školskog osoblja“, njihov kulturno-prosvjetni rad kao i moralno-političke osobine. Na prvom mjestu poželjnih značajki učitelja isticana je idejno-politička izgrađenost tj. odanost izgradnji socijalizma na temeljima marksizma-lenjinizma i NOB-a.[711] Rukovodioci analfabetskih tečajeva trebali su biti na „dovoljnom političkom, kulturnom i stručnom nivou“, a stalno političko uzdizanje prosvjetnih radnika imalo je presudno značenje i u narodnom prosvjećivanju.[712] Važan dio političkog uzdizanja učitelja bilo je i redovito praćenje dnevne štampe kako bi mogli „pravilno tumačiti političku situaciju i korigirati kod seljaka pogrešne političke poglede“.[713]

Učitelji su trebali biti besprijekorni jer su bili zaduženi za formiranje nove generacije djece i omladine u zrele, odlučne socijalističke ljude, a trebali su i preodgajati odrasle u istom smjeru. KK Vrbovec osvrnuo se i ocijenio politička obilježja učitelja u osnovnim školama: „Najveća poteškoća u osnovnim školama jest ta što je nastavni kadar politički vrlo loš i nedovoljno brojan“ i ne primjenjuju nove nastavne metode. KK Koprivnica opisao je učiteljski kadar kao komotan i religiozan i da „podcjenjuje svoje političko uzdizanje smatrajući da mu je dovoljno njegovo pedagoško znanje“.[714] Bilo je slučajeva kada su neki članovi kotarskog odbora sve nastavnike demonizirali i proglašavali neprijateljski raspoloženima, kao npr. u Đurđevcu. Odnos mjesnih vlasti prema učiteljima nije se popravio ni 1950. i u kotaru Đurđevac, Bjelovar i Križevci učitelji i dalje nisu dobivali besplatna drva.[715]

Vlast je namjeravala materijalno uzdignuti učitelje, poboljšati im uvjete života, ali i podizati ih na stručnoj i političko-ideološkoj razini. Sastavni dio njihovog usavršavanja bilo je

---

[710] DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Izvještaj o pregledu škole, Okružni NO Bjelovar, 26.4.1946.

[711] TUK, „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“, 318; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 118. List ocjenjivanja za šk. 1953./54. godinu, pripravnica Pejnović Nada, četverogodišnja škola Prišlin, 14.7.1954. Ova učiteljica dobila je ocjenu vrlo dobar, a pod moralno-političke osobine upisano je da u školi i izvan nje radi u skladu s odgojnim principima stvarnosti; PATAKI, *Opća pedagogija*, 229.

[712] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Ured pomoćnika, izvještaj za listopad, studeni, prosinac 1947. godine; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Savladati nepismenost – jedan je od prvenstvenih zadataka Saveza prosvjetnih radnika“, *Borba*, 24.7.1946.

[713] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.

[714] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnji izvještaj za 1948., KK Vrbovec, 18.1.1948., str. 4; HDA 1220, CK SKH, kut. 88. Godišnji izvještaj za godinu 1948., KK Koprivnica, 28.1.1949.

[715] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, za II. tromjesečje 1948. godine. Na meti kritiziranja jednog člana kotarskog odbora Đurđevca bio je učitelj Martin Fuček. Inspektor je smatrao da nije u redu donositi sudove o učitelju na temelju površnih podataka. HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Neke pojave neodgovornosti u brizi za naše učitelje“, *Naprijed*, 12.1.1950., 5.

i pohađanje ideoloških tečajeva, a nakon završetka od učitelja se očekivalo da poučavaju na način koji im je prezentiran na tečajevima.[716] Kako bi se učitelje što prije usmjerilo prema izgradnji socijalističke škole, svi nemobilizirani učitelji po školama odmah nakon rata morali su proći seminare na kojima su učili o Narodnooslobodilačkom pokretu te o novom duhu i odnosima u školi. Pedagoške tečajeve za učitelje pokrenuo je i Pedagoško-književni zbor od 22. do 28. siječnja 1947., na kojem su iz okruga Varaždin sudjelovala četiri učitelja i iz okruga Bjelovar pet učitelja. Na skupu je jedan sat o temi narodnog prosvjećivanja govorio Zlatko Munko, načelnik Odjela za narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete.[717] Osim ovakvih tečajeva organizirani su i prosvjetni tečajevi. Tako je u Varaždinu od 3. do 6. siječnja 1946. organiziran tečaj za 75 prosvjetnih radnika, a jedna od tema bila je i narodno prosvjećivanje o kojem je govorio Tihomir Prodanović.[718]

Ideja širokog prosvjećivanja narodnih masa uvrštena je i u program učiteljskih škola već od nastavne godine 1945./1946. na dalje. Učilo se o cilju, važnosti i zadacima prosvjećivanja, oblicima i metodama rada, važnosti kazališta, domova kulture, štampe, propagande, govorništva, masovnih organizacija za narodno prosvjećivanje, o ulozi tehničkih sredstava u prosvjećivanju (film, radio, fotografija), o historijatu i sistemu prosvjećivanja kod nas, a posebno u SSSR-u te u ostatku svijeta, ulozi Fronte, masovnih organizacija, društava, ustanova i zadruga u prosvjećivanju, o kadrovima i planu rada, oblicima agitacije i propagande prosvjećivanja, o psihologiji i metodici prosvjećivanja te o ulozi učitelja.[719] Učitelji su ove nove političke upute trebali dalje prenositi i primjenjivati u svom radu u školi i izvan nje na analfabetskim tečajevima i ostalom kulturno-prosvjetnom radu.

Uz sva navedena obilježja i osobine koje je trebao posjedovati učitelj, vlast je pokušavala u članstvo KPJ uključiti što veći broj učitelja te ih potaknuti na aktivno sudjelovanje u radu masovnih organizacija. Podaci s terena pokazuju da Partija nije imala prevelikog uspjeha u privlačenju učitelja i učiteljica u svoje redove. Na IV. plenumu CK SKH 1950. iznesen je podatak da je 13,3% svih učitelja i 10% nastavnika i profesora učlanjeno u Partiju ili su kandidati za članstvo.[720] Godine 1947. u kotaru Pregrada od 51 učitelja samo četiri su bili članovi Partije, a za polovicu je upisano da „nemaju čistu političku prošlost“, većina je bila

[716] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Petogodišnji prosvjetni plan za Pregradu, Pregrada, 22.9.1947.; SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 222. Godine 1949. u oblasti Zagreb samo 7,4% učitelja bilo je u članstvu KPH.
[717] KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*, 324; VAJNAHT, Edo. „Pedagoška kronika“, *Pedagoški rad* (1947.), br. 1-2: 112.
[718] „Tečaj prosvjetnih radnika u Varaždinu“, *Varaždinske vijesti*, 10.1.1946., 5.
[719] HŠM A 1493, MPNRH. Nastavni plan za učiteljske škole za školsku godinu 1945./1946.; Nastavni plan i program za učiteljske škole, Ministarstvo prosvjete, 1946./1947.
[720] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 475.

nezadovoljna premještajem u ovaj pasivan kotar i većina je bila religiozna. Na području kotara Pregrada 1949. radila su 54 učitelja, od kojih su samo dva bili članovi Partije, jedan je bio kandidat, a 52 su bila članovi NF-a. U mjestu Selno (kotar Pregrada) tečaj je vodio učitelj Đuro Bjelja i za njega je upisano da je bio član Narodne fronte.[721] Ovi podaci pokazuju da tijekom promatranog vremena nije došlo do znatnijeg pomaka u privlačenju učitelja u partijsko članstvo.

13.3. Učitelj – prosvjetitelj

Učitelja se smatralo vrlo odgovornom osobom, nositeljem društvenog života, osobom koja selo vuče iz zaostalosti u napredak, govorilo se da treba biti „prvi među prvima u velikoj akciji za likvidaciju nepismenosti“, trebao je izgrađivati „buduće graditelje“ i zato je s ponosom nosio naslov „narodni učitelj“ i „narodni prosvjetitelj“.[722] Svaki je učitelj trebao što bolje upoznati *Petogodišnji plan* kako bi dobro znao postaviti „svoje osobne zadatke na kulturno-prosvjetnom polju“ i kako bi postao što bolji agitator i propagator Plana.[723] Na seoskog učitelja Partija je gledala kao na stabilnu osobu koja u sebi nosi osobine poštenosti i skromnosti, koja ulijeva povjerenje narodu, a uz to treba biti uporan i borben u ostvarivanju prosvjetnih ciljeva.[724] Zbog toga je u novinskim člancima naglašavano „da je vanškolski rad nastavnika na narodnom prosvjećivanju isto toliko važan kao i rad u školi“, a zalaganje na ovom području postavljalo se kao „osnovno mjerilo vrijednosti njih samih“. „Učitelji su dobili zadatak da opismene narod, to je bio jedan od najkrupnijih koraka društva,“ a već tijekom zime 1945. širilo se parolu „Ne smije biti nijednog nepismenog u selu gdje postoji učitelj“.[725]

Od učitelja se očekivalo da budu stručnjaci za čitav niz područja koja su trebali nadzirati i/ili poučavati u selima. Učitelji su u selima uz analfabetske tečajeve često vodili zdravstvene i

---

[721] HDA 1810, Oblasni komitet zagrebačke oblasti Zagreb, kut. 31. Izvještaj, KK KPH Pregrada, 6.9.1949.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Selno 25.11.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Pregrada, str. 7.

[722] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 63; PATAKI, *Opća pedagogija*, 270; FROL, *O novoj prosvjetnoj politici*, 14.

[723] TOŠIĆ, Ivo. „Zadaci prosvjetnih radnika u kampanji na likvidaciji nepismenosti“, *Pedagoški rad* (1946.), br. 6: 431; HDA 1301, SPNRJROH, kut. 28. Okvirni plan za političko-ideološku izgradnju prosvjetnih radnika, Izvršni odbor Centralne uprave Saveza prosvjetnih radnika Jugoslavije, rujan 1947., str. 1.

[724] „Počela je 'bitka' i na obroncima Ivančice“, *Varaždinske vijesti*, 16.11.1946., 4; „Opsežan rad prosvjetnih radnika na demokratizaciji prosvjete, kulture i umjetnosti“, *Varaždinske vijesti*, 18.3.1948., 2.

[725] „Dvodnevna konferencija nastavnika srednjih škola“, *Varaždinske vijesti*, 7.3.1946., 1; „Uspješan kulturno-prosvjetni rad u Bednji“, *Varaždinske vijesti*, 6.6.1946., 4; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 65; „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 3, 4.

fiskulturne tečajeve („pokret općeg uzdizanja sportskih sklonosti“)[726] te tečajeve narodne tehnike. Uz to, bili su zborovođe, redatelji i voditelji dramskih grupa, knjižničari, pomoćnici u administraciji narodnih odbora i seljačkih radnih zadruga, bili su popisno-propisni organ za sve vrste aktivnosti bilježenja otkupa poljoprivrednih proizvoda (popis svinja…), uključeni su i u popis stanovništva na selu 16. i 17. ožujka 1948., vodili su političke akcije u selima, korišteni su kao matičari, a u svemu što su radili trebalo se manifestirati socijalističko razmišljanje. Očekivalo se i da sudjeluju u manifestacijama i velikim događajima u selima. Uz sve navedeno, tijekom Tjedna kulture (od 28. travnja do 5. svibnja 1946.) svaki učitelj trebao se obvezati da će održati „jedno predavanje za djecu i jedno za narod“.[727] Primjer iz kotara Zlatar potvrđuje da su učitelji obavljali ovakve djelatnosti po velikom broju mjesta ovog kotara. Učitelji su po selima i zaseocima trebali držati predavanja o suzbijanju nepismenosti, „a u vezi s tim su održali brojne priredbe u tom cilju“.[728]

Količina poslova koje su učitelji trebali obavljati volonterski izvan škole na brojnim akcijama i tečajevima kod nekih učitelja mogla je izazvati osjećaje odbojnosti i nezadovoljstva. Čak su i same kotarske vlasti iz Pregrade priznavale da je učiteljstvo „radilo u više navrata i ono što ne spada u prosvjetu“, a to će i dalje raditi jer su oni među „prvim pionirima u izgradnji prosvjete u domovini“. Treba imati na umu da su učiteljice bile u težoj poziciji od učitelja jer su uz manju plaću trebale voditi navedene tečajeve i sudjelovati u svim kulturnim i karitativnim organizacijama, educirati žene o higijeni, zdravoj ishrani, vođenju domaćinstva i voditi analfabetske tečajeve.[729] Pritisak na učitelje bio je velik i zbog toga što su neki bili na bolovanju, neke učiteljice na porodiljnom dopustu, a broj djece na jednog učitelja bio je jako velik. U kotaru Pregrada u svibnju 1946. radio je 41 učitelj, na svakog je prosječno dolazilo 87 djece, a bili su opterećeni i prekovremenim satima. U drugoj polovici 1947. u kotaru je radio 51 učitelj, a svaki je bio zadužen za 90 do čak 100 djece.[730]

---

[726] „Fiskultura“. Pristup ostvaren 16.7.2019., http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search.

[727] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 462; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 271; HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Referat (sine anno) KK Bjelovar; HR HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947. U Dvoru na Uni učitelji su odlazili na otkup kukuruza i zbog toga škola nije radila nekoliko dana, a trpio je i rad na širenju pismenosti; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Program za Tjedan kulture u kotaru Pregrada; „Sudjelovanje prosvjetnih radnika kod popisa stanovništva“, *Prosvjetni vjesnik*, 29.2.1948., 46.

[728] HDA 1301, SPNRJROH. Kulturno-masovni sektor, izvještaj za prosinac 1946. podružnica br.1. Zlatar, Poznanovec, 31.12.1946.

[729] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na prosvjetnom polju od oslobođenja do 21.2.1946., Prosvjetni odjel KNO-a Pregrada; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 58.

[730] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće Prosvjetnog odjela KNO-a Pregrada za skupštinu kotarskih zastupnika, Pregrada, 20.5.1946.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 118. Rad nastavnog osoblja tokom mjeseca prosinca, Pregrada 1949.; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Pregrada, str. 7.

Izvanškolske aktivnosti mogle su dovesti do pregorijevanja jer se rad na narodnom prosvjećivanju odvijao tijekom slobodnog vremena učitelja. Učitelji su radom u osnovnoj školi bili opterećeni od 21 do 36 sati tjedno, radom na analfabetskim tečajevima bili su zaduženi s tri do šest sati tjedno, a tijekom zimskog raspusta nisu mogli ostvariti odmor zbog tečajeva. Iako se naglašavalo da je rad u učionici najvažniji, ipak se nije prestajalo pretjerivati s izvanškolskim radom.[731] Prijepodne su učitelji i učiteljice radili u školi, poslijepodne i navečer odlazili su do udaljenih sela kako bi držali tečajeve, a neki su živjeli u teškim uvjetima jer se vlast nije dovoljno brinula o njima.[732]

Školski i izvanškolski rad nisu bili dovoljni, pa je vlast učitelje nastojala uključiti i u sva kulturno-prosvjetna tijela kao redovite članove, pročelnike i referente. U varaždinskom okružnom prosvjetnom odjelu u lipnju 1945. pročelnik je bio učitelj Stjepan Novak, referent narodnog prosvjećivanja bio je profesor Vladimir Deduš, a od srpnja 1945. spominje se novi referent učitelj Mihovil Križnik.[733] Okružni NO Varaždin osvrnuo se u ožujku 1947. na opterećenost učitelja. Kotarskim NO-ima poslan je dopis koji ukazuje „da se učitelje ne zatrpava s poslom“ i da si trebaju pronaći pomagače koji će raditi s nepismenima, a oni će samo „rukovoditi i nadzirati rad“.[734]

Rad učitelja na opismenjavanju naroda treba promatrati u okviru spomenute preopterećenosti učitelja, malog broja školskih centara i razbacanosti nepismenih po selima i zaseocima do kojih se najčešće trebalo doći pješice. Najveći broj učitelja dobio je zadatak opismenjavati stanovništvo po selima, a neki su radili i po tvornicama. Na sjednici učitelja Osnovne škole Taborsko u studenom 1948. dogovorena je suradnja s upraviteljem tvornice *Straža*, Stjepanom Hajdarovićem. Učiteljica Anđela Kuhar zadužena je za vođenje analfabetskog tečaja u toj tvornici. Svi raspoloživi učitelji uključeni su u vođenje tečajeva, a pošteđeni nisu bili ni upravitelji škola. Antonija Dominić bila je upraviteljica Osnovne škole Velika Horvatska i vodila je jedan analfabetski tečaj s osam polaznika u selu Zbilje Dolnje i tečaj u Ravnicama s deset polaznika. I u selu Benkovo tečaj s 21 polaznikom vodila je upraviteljica škole Eugenija Šestak.[735]

---

[731] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Podaci o školama i prosvjetnim radnicima, kotarski NO Pregrada, 12.5.1947.; DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 66; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 111.

[732] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Referat (sine anno) KK Bjelovar. Na kotaru Bjelovar 102 učitelja stanovala su kod privatnika, a u kotaru Čazma 39 ih je platilo ogrjev svojim novcima.

[733] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Izvještaj o radu prosvjetnog odjela okružnog narodnog odbora u Varaždinu za mjesec lipanj 1945.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 33.

[734] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaji, točno ispunjavanje i savjesno odašiljanje, Okružni NO Varaždin, 6.3.1947.

[735] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Nepismeni, tečaj u Straži, Osnovna škola Taborsko, 13.11.1948.; Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Benkovo, 4.12.1947.

Zbog široko zamišljenog i ogromnog procesa narodnog prosvjećivanja učitelji su se našli u nezavidnoj situaciji. Položaj učiteljstva bio je „nemoguć i gotovo bezizlazan“, a često se puta njihov izvanškolski rad svodio na slušanje i izvršavanje naredbi članova Partije, članova omladine i AFŽ-a.[736] Vlast je vjerovala da će učitelji uspjeti bez problema odraditi posao u školi i poslije volonterski opismenjavati tisuće ljude, ali primjeri su pokazali da nisu svi učitelji bili puni poleta i entuzijazma. Dobrovoljno sudjelovanje u bilo kojem radu ili akciji podrazumijevalo se i značilo je „javno iskazati svoje opredjeljenje za socijalizam“.[737]

Stalno se pokušavalo pronalaziti nove načine održavanja intenziteta rada i uključivanja učitelja u vanškolski rad. Tijekom kampanje 1946./1947. htjelo se iskoristiti zimske praznike od 1. do 10. veljače 1947. kako bi se svi slobodni učitelji i učenici uključili u pojačan rad na narodnom prosvjećivanju.[738] Nije bilo preporučljivo odbiti vođenje analfabetskog tečaja jer bi ih Partija optužila da rade protiv naroda i vlasti. Nisu mogli reći ne vođenju tečaja „ako nisu željeli imati političkih problema“, a loši uvjeti rada, skromni uvjeti stanovanja, neadekvatan odnos vlasti prema njima i velika količina besplatnog „dobrovoljnog“ rada sigurno su izazivali ogorčenje kod dijela prosvjetnih radnika.[739] Iz zapisnika nastavničkog zbora Sedmoljetke u Pregradi iz veljače 1948. saznajemo da se tražio učitelj za dobrovoljno vođenje tečaja u Gornjoj Plemenšćini „jer dosadašnja voditeljica zbog visoke trudnoće ne može pješačiti“.[740] Ovaj primjer pokazuje da je učiteljica radila velik i naporan posao te da je čak i u visokoj trudnoći pješačila 4,5 kilometara do navedenog sela. Kod nekih učitelja uočen je i problem da „nemaju pravih cipela za teren po blatu i snijegu“.[741] Kao što navedeni slučajevi ukazuju od učitelja se očekivalo da „su dužni pojedini započeti tečaj i dovršiti“[742] i nije se pitalo zašto ne mogu te imaju li koji problem ili su bolesni ili slično.

Na savjetovanju u Ministarstvu prosvjete 1947. iznesen je još jedan problem učitelja. Delegat iz Varaždina primijetio je da mladi učitelji iz Zagorja često obolijevaju na pluća te da „mnogi od njih rade do iznemoglosti i odu se liječiti kad je već prekasno“.[743] Ministar prosvjete priznao je da su masovne organizacije preopterećivale učitelje izvanškolskim

[736] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 271, 272.
[737] DUKOVSKI, *Rat i mir istarski*, 196.
[738] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Zimski praznici, pojačan rad na narodnom prosvjećivanju, prodiranje planskog rada u sela i sve organizacije, pravilno i redovito izvještavanje, umjetnički programi na javnim priredbama, Okružni NO Varaždin, 27.1.1947.
[739] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 199, 200.
[740] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Rad nepismenih za veljaču 1948., zapisnik sa sjednice nastavničkog zbora Sedmoljetke u Pregradi, 21.2.1948. Učiteljicu Anicu Kračun zamijenila je učiteljica Katarina Lehpamer.
[741] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj KNO-a Prosvjetnog odsjeka o radu za siječanj 1947., KNO Pregrada, 4.2.1947.
[742] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, str. 4.
[743] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Problemi izneseni na Zemaljskom savjetovanju u Ministarstvu prosvjete.

radom, ali je krivnju za to prebacio i na same učitelje. Naveo je primjere da su neki učitelji dobrovoljno za honorar radili u zadrugama, neki su svjesno zapustili školu da se bave izvanškolskim radom zbog nagrada ili pohvala koje će se pisati o njima, neki su to radili „samo da prikriju svoje stare grijehe“, a neki su možda i neprijateljski nastupali u tom radu.[744]

U Ministarstvu prosvjete u lipnju 1946. ipak je došlo do određenog pomaka i osviještena je situacija učitelja. Donesena je preporuka da se tijekom ljetnih školskih praznika ne organiziraju nikakvi obavezni tečajevi kako bi se učitelji odmorili, a i u novinama je kritizirano prepuštanje svega rada učiteljima jer je to značilo da frontovske organizacije slabo rade.[745] Ovakve preporuke povremeno su i površno ukazivale na problem koji je postojao od početka. Partija nije odustala od prosvjetiteljskih težnji i planirala ih je ostvariti iznadprosječnim, napregnutim radom i zalaganjem učitelja. Iz takvog pristupa, prevelikih zahtjeva i planova proizašla je velika opterećenost učitelja i brojni problemi povezani s tim. Najveća nagrada i plaća učiteljima u napornom školskom i izvanškolskom radu trebalo je biti zasluženo i časno ime narodnog učitelja, vraćanje vida „slijepima“ i brisanje tragova prošlih režima na prosvjetnom polju. Posebne nade vlast je polagala u mlado učiteljstvo koje je trebalo sačuvati tekovine NOB-a, a od svih učitelja tražila se požrtvovnost u radu i samoprijegorna marljivost.[746]

Bilo je učitelja koji su obavezu prosvjećivanja ljudi shvatili vrlo ozbiljno, entuzijastično, koji su izgarali za taj rad, a u njihovom radu s nepismenima osjećala se vedrina, polet, toplina i elan.[747] U izvještaju iz kotara Pregrada (ožujak 1947.) piše da je više od polovice učitelja vrlo lijepo radilo s nepismenima. Posebno je istaknut učitelj Dragutin Sabota jer je radio u Vinagori u kojoj su sela bila jedna od najraštrkanijih u kotaru. Pohvaljen je i rad učiteljice Marije Dritanović iz Desinića zbog toga što je njezin tečaj trebao najranije završiti.[748] Javno priznanje dobili su i učitelji iz školskog centra Bednja (sedmoljetka), koji su tijekom prve polovice 1948. poučavali nepismene po okolnim razbacanim selima tijekom večernjih sati, čak i nedjeljom. U kotaru Krapina učitelji su tri puta tjedno odlazili do sela Hromec,

---

[744] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Govor druga ministra prosvjete Ive Babića (sine anno), str. 9.

[745] HŠM A 1493, MPNRH. Školski praznici za nastavnike, 17.6.1946.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list,* 1.1.1947.

[746] „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 4; „U borbu protiv nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 4; „Širom slobodnog Međimurja“, *Varaždinske vijesti,* 22.7.1945., 3; „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti,* 24.11.1945., 4.

[747] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija,* 67, 68, 69. U Bosni i Hercegovini bilo je primjera da su učiteljice čak zapostavile muža i djecu zbog izgradnje novog društva i nove napredne generacije; „Pravilne metode u ophođenju s nepismenima – važan su preduvjet za konačni uspjeh“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 16, 17.

[748] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na narodnom prosvjećivanju, izvještaj za mjesec veljaču, kotar Pregrada, 4.3.1947.

Lukovčak i Brezovica kako bi poučavali 53 polaznika.[749] Učitelj Milivoj Vraničar iz Osnovne škole Lupinjak pohvaljen je za dobar rad s polaznicima tečaja. Istaknuto je kako je uspjeh ostvaren „jer je poučavatelj uložio mnogo truda“, a bio je voljan nastaviti raditi i s onima koji su odustali iako su oni „slabi materijal“ zbog višegodišnjih pokušaja učenja slova. U drugom izvještaju s početka lipnja 1948. upravitelj škole dao je opis problematičnih polaznika. Naveo je da su bili „nemarni u polasku i većim dijelom nezainteresirani za sam rad te da je poučavatelj dobio dojam da isti polaze tečaj jer moraju, a nije im htjelo oko toga da se opismene“. Vrlo malo polaznika pokazalo je želju i volju za učenje i tečaj, a konačni rezultat nije bio u skladu s trudom i vremenom uloženim u poučavanje analfabeta.[750]

Učitelji su u radu na opismenjavanju ostvarili uspjeh, ali on je rijetko bio potpuno zadovoljavajući i stopostotan. Takvim rezultatima pridonosio je i velik broj analfabeta na pojedinim tečajevima (slično kao i u školama). U kotaru Pregrada tijekom 1947. najviše polaznika tečaja imala je spomenuta učiteljica Marija Dritanović. Ona je u Desiniću poučavala 27 analfabeta, a završilo je samo 14 polaznika, dakle samo polovica je uspješno naučila čitati i pisati. Učiteljica Marija Ribić iz Oratja poučavala je 23 polaznika, a završilo je samo 9 ljudi ili 39%. Veći postotak prolaznosti ostvaren je na tečajevima s manje polaznika. Učiteljica Marija Obadić iz sela Klenice poučavala je pet polaznika i svi su uspješno završili tečaj.[751] Podaci pokazuju da su slične rezultate imali i nestručni poučavatelji. Jelka Štimac iz Hršak Brega poučavala je pet polaznika i svi su uspješno završili, a radnik Vilim Kaić iz tvornice *Straža* poučavao je 17 osoba, a završilo ih je 11 (ili 65%).[752]

Knjige koje su pisane u Jugoslaviji u sljedećim desetljećima naglašavale su da je tijekom narodnog prosvjećivanja (1945. – 1952.) bila prisutna potpuna angažiranost društvenih i individualnih snaga.[753] To je dio propagande koja je pokušavala zadržati idealistički pogled na vrijeme velike izgradnje zemlje, naroda i ljudi Jugoslavije. Rijetko se pisalo i govorilo o otporu radu na narodnom prosvjećivanju koji je postojao među učiteljima i nastavnicima. Iz novina poratnog vremena saznajemo poneku informaciju o nekim učiteljima koji nisu shvaćali

[749] „U Bednji završilo je deset analfabetskih tečajeva“, *Varaždinske vijesti*, 1.5.1948., 4; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 20.3.1948.
[750] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik s kraja tečaja u Osnovnoj školi Lupinjak, 31.3.1948.; Zapisnik s kraja tečaja u Osnovnoj školi Lupinjak, 6.6.1948.
[751] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada 1947.
[752] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada 1947.
[753] ŠOLJAN, *Adult Education*, 47.

da je rad na opismenjavanju općenarodni posao i društvena dužnost te su zato ostajali zatvoreni u četiri zida učionice.[754]

U arhivskim dokumentima pronađeno je nekoliko primjera s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga koji pokazuju da je postojao barem prikriveni otpor među učiteljima. U kotaru Bjelovar spomenuto je da su neki poučavatelji svojim nesavjesnim radom upropastili dva analfabetska tečaja. Nije naveden razlog, ali možemo pretpostaviti da nisu redovito održavali sate tečajeva opismenjavanja. Članice AFŽ-a Đurđevac iz sela Velika Črešnjevica tužile su se na učitelja da ništa ne vrijedi jer 17 dana izostaje iz škole i pije po okolnim mjestima pa su tražile novog učitelja i same su uspjele raspačati 33 značke za nepismene.[755] U Pregradi je 1946. vlast primijetila da su neki učitelji tečajeve vodili nezainteresirano i labavo, da su imali želju da ne uspiju kako bi se oslobodili te izvanškolske obaveze, ali vlast je takve postupke sankcionirala i otklonila. Okružni narodni odbor Varaždin kritizirao je učiteljske skupštine zato što premalo govore o suzbijanju nepismenosti.[756] Kako bi se otklonili uočeni problemi, prosvjetni odjel iz Pregrade pripremao je dopis (koncept) osnovnim školama kotara Pregrada u kojem se kritizira loš rad učitelja na opismenjavanju. Takvim učiteljima planirao se poslati poprilično oštar odgovor. Istaknuto je da su odgovorni za tečajeve, „a oni koji namjerno koče taj rad izbacit ćemo iz naše sredine“.[757] Slične probleme na kotaru Pregrada nalazimo i u siječnju 1947. godine. Opisano je da su neki učitelji s voljom radili na tečajevima, a neki „se dosta slabo zalažu u tom radu i bilo je potrebno da ih se sa strane prosvjetnog odsjeka kotarskog NO-a potjera na posao“. U kampanji opismenjavanja tijekom druge polovice 1947. u analfabetskim tečajevima radilo je 17 učitelja od ukupno 51, a pomagalo im je 14 nestručnih poučavatelja.[758] Ovaj primjer pokazuje da je tek jedna trećina učitelja radila s nepismenima i s time vlast nije mogla biti zadovoljna. Događali su se i slučajevi u kojem su učitelji shvatili da su prepušteni sami sebi pa su odustali od dobrovoljnog izvanškolskog rada. Na konferenciji kotarskog komiteta Koprivnica u siječnju 1952. članovi su informirani da su neki učitelji kotara Koprivnica tražili pomoć članova Partije, ali ju nisu dobili i odustali su od vanškolskog rada.[759]

---

[754] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za učvršćenje i bolju kvalitetu rada analfabetskih tečajeva“, *Borba*, 16.2.1948.
[755] HDA 1220, CK SKH, kut. 119. Zapisnik s III. Partijske konferencije grada Bjelovar, 21.10.1948., str. 31; HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Izvještaj za mjesec siječanj 1947., kotarski odbor AFŽ-a Đurđevac.
[756] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za prosinac 1946., Pregrada 30.12.1946., str. 5; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačan rad na narodnom prosvjećivanju, ONO Varaždin, 27.1.1947.
[757] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad analfabetskih tečajeva – odgovornost učitelja, Prosvjetni odjel Pregrada, 21.12.1946.
[758] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za siječanj 1947., Pregrada 31.1.1947., str. 7; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK KPH Pregrada, str. 7.
[759] HDA 1220, CK SKH, kut. 87. Zapisnik s VIII. konferencije KPH kotara Koprivnica, 19.1.1952.

Kao uzrok slabog rada nekih analfabetskih tečajeva u kotaru Čakovec navedena je nedovoljno čvrsta kontrola tečajeva nepismenih od strane nastavnika i slabo zalaganje masovnih organizacija, kao i njihovo neshvaćanje važnosti tečajeva.[760] Na početku 1948. kotar Kutina dao je izvještaj o rezultatima opismenjavanja. Krivnja je prebačena na dio učitelja koji nisu uložili dovoljno truda u opismenjavanje stanovništva i zbog toga je na kotaru samo 16% nepismenih naučilo čitati i pisati tijekom 1947. godine.

U kampanji 1948./1949. narodno prosvjećivanje ulazi u fazu zalaska i na godišnjoj skupštini podružnice prosvjetnih radnika kotara Vrbovec u ožujku 1949. izrečen je komentar o radu učitelja: „Od 45 učitelja u akciji suzbijanja nepismenosti aktivno je samo 6 učitelja". Pri kraju promatranog razdoblja u prosincu 1950. *Bjelovarski list* osvrnuo se na dio učitelja koji ne pokazuju interes prema narodnom prosvjećivanju. Za učitelja Miju Benića iz Cirkvene napisano je: „Unatoč svih zahtjeva, da pomogne u rješavanju tih problema uporno odbija svaku pomoć i suradnju".[761] Izvještaj kotara Bjelovar iz siječnja 1948. daje nam dobar uvid u način razmišljanja predstavnika vlasti o prosvjetnim radnicima i problemima prosvjetnog rada s narodom. Navedeno je da su tečajevi dobri tamo gdje su prosvjetni radnici aktivni zajedno s masovnim organizacijama (Narta, Novoseljani, Bedenik, Klokočevac), a loši zbog nedovoljnog zalaganja učitelja i slabog rada organizacija (Kapela, Zrinski Topolovac, Novi Pavljani).[762] Usklađenost učitelja i masovnih organizacija na prosvjećivanju naroda sigurno je davala dobre rezultate, ali bitno je opet ponoviti da je učitelj bio ključna osoba. Ako je on bio nemotiviran, masovne organizacije nisu mogle same postići dobre rezultate.

Treba obraditi još jedan uzrok slabije motiviranosti učitelja za izvanškolski rad. Slabim pobudama sigurno je doprinosilo i loše stanje škola i stanova u kojima su učitelji živjeli te slaba opskrba namirnicama. U selu Kašljavcu (kotar Bjelovar) u rujnu 1946. uređen je stan za učitelja, a „uselili su se drugi i to preko noći", u selu Gorjakovo i Prišlin (kotar Pregrada) školska zgrada i učiteljski stan bili su vlažni, a u selu Čret učiteljski stan nije ni bio uređen. Čak i 1949. godine nalazimo izvještaj o lošem stanju pojedinih škola. Sedmogodišnja osnovna škola u Vrbovcu nije imala nekih stakala, a „radi pomanjkanja stanova jedna nastavnica stanuje u zbornici".[763] Po kotarevima se povremeno spominjao problem opskrbe učitelja

[760] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb 20.3.1948., str. 6.
[761] HDA 1220, CK SKH, kut. 91. Godišnji izvještaj za 1947., KK Kutina, 19.1.1948.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj s godišnje skupštine sindikalne podružnice prosvjetnih radnika kotara Vrbovec, 5.3.1949.; „U Križevačkom kotaru postoje uslovi za bolji i svestraniji rad na narodnom prosvjećivanju", *Bjelovarski list*, 15.12.1950., 4.
[762] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947., KK Bjelovar 20.1.1948., str. 6.
[763] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Zatvaranje škole u Kašljevcu, Bjelovar 30.9.1946.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Podaci o školama i prosvjetnim radnicima, kotarski NO Pregrada, 12.5.1947.; HDA 291,

osnovnim namirnicama. Kotarski komitet Čakovec primijetio je da loša opskrba „često stvara učitelje nezadovoljne što utječe i na njihov rad“. Ministarstvo trgovine i opskrbe ukazalo je na taj problem i tražilo se da učitelji na vrijeme budu opskrbljeni krumpirom, grahom, kupusom, mlijekom i ostalim namirnicama.[764] Namirnice koje su učitelji primali u puno slučajeva bile su loše kvalitete. Kukuruzno brašno često puta bilo je upaljeno, meso se rijetko primalo, isto kao i mlijeko, kava i sapun neredovito su stizali, a neki učitelji morali su od svoje plaće kupovati „drva u slobodnoj prodaji“.[765] Navedene situacije u kojima su se nalazili seoski učitelji nisu doprinosile privlačenju novih učitelja i učiteljica u seoske sredine i zato se često događalo da su učitelji tražili premještaje u gradove ili su se svim silama borili da ostanu raditi u gradu.

MPNRH, kut. 2. Izvještaj s godišnje skupštine sindikalne podružnice prosvjetnih radnika kotara Vrbovec, 5.3.1949.

[764] HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Izvještaj rada Agitpropa za mjesec travanj, KK Čakovec, 3.5.1949., str. 2; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Opskrba učitelja na selu, Ministarstvo trgovine i opskrbe, Zagreb, 19.10.1948.

[765] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj s godišnje skupštine sindikalne podružnice prosvjetnih radnika kotara Vrbovec, 5.3.1949.

14. NESTRUČNI POUČAVATELJI

Za kampanjski rad sa stotinama tisuća nepismenih u Jugoslaviji i Hrvatskoj bio je potreban velik broj nestručnih poučavatelja. I u kasnijim desetljećima po raznim dijelovima svijeta održavane su kampanje opismenjavanja i kod svih je vrijedilo pravilo da za takav rad treba angažirati puno poučavatelja. Početkom 60-ih godina u okviru istraživanja UNESCO-a iznesena su i potvrđena razmišljanja da je za širenje masovne pismenosti potrebno imati veliki broj neznatno obrazovanih volontera.[766] Isto je vrijedilo i za kampanje opismenjavanja u Jugoslaviji. Zbog manjka stručnih poučavatelja, vlast je tražila način kako doći do što više nestručnih poučavatelja, pa se okrenula svima koji su znali čitati i pisati: „Pustiti likvidaciju nepismenosti samo učiteljima značilo bi stvar oduljiti i usporiti. Tim putem išla je stara Jugoslavija“. Kako bi se potaknulo uključivanje što većeg broja ljudi u poučavanje, veličao se rad i naglašavana je ideja korisnosti za društvo i državu. Ministarstvo prosvjete potaknulo je sve masovne organizacije „da djelomice preuzmu posao državnih škola i organiziraju analfabetske tečajeve“.[767]

Već tijekom rata na oslobođenim područjima „regrutirani su 'partizanski učitelji' i to iz redova omladine, organizacije žena i vojnih jedinica“ kako bi se pomoglo učiteljima.[768] S istom praksom nastavilo se i nakon rata zbog malog broja učitelja i potrebe brzog rada s velikim masama nepismenih ljudi.

Potrebe za nestručnim poučavateljima bile su velike i u poratnom vremenu, a posebno u zagorskim kotarevima. Podružnica kulturno-prosvjetnih radnika kotara Zlatar u planu je imala do 15. listopada 1947. osposobiti 100 ljudi za rad u analfabetskim tečajevima. Kotarski komitet Zlatar planirao je 1947. osnovati 80 analfabetskih tečajeva i za njihovo vođenje namjeravalo se osposobiti 120 poučavatelja, a u kotaru Đurđevac za kampanju 1947./1948. planiralo se osposobiti 122 poučavatelja.[769]

Petogodišnjim planom bilo je zamišljeno potpuno opismenjavanje svih nepismenih, a za ostvarenje velikog i ambicioznog plana bilo je potrebno pokrenuti velik broj nestručnih poučavatelja. Kotarski NO-i trebali su organizirati tečajeve za rukovodioce nepismenih, a

---

[766] NEIJS, *Literacy Primers*, 15.
[767] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Važnost kulturno-prosvjetnog rada, za kulturni tjedan 1948.; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 293; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 282.
[768] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 47.
[769] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 28. Podružnica kulturno-prosvjetnih radnika kotara Zlatar, plan rada u X., XI. i XII. mjesecu 1947. godine; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o suzbijanju nepismenosti, KK Zlatar 19.9.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Tromjesečni pregled rada na narodnom prosvjećivanju od 1.10.1947. do 31.12.1947., KNO Đurđevac.

održavalo ih se po kotarskim centrima, učiteljskim sindikalnim grupama i po školskim centrima.[770] Za kampanju 1947./1948. procjena je bila da u Hrvatskoj uz postojeće poučavatelje treba još 3500 nestručnjaka koji su trebali biti spremni poučavati abecedu nakon tečaja u trajanju 60 radnih sati (minimalno trodnevni tečaj, a optimalan od 5 do 10 dana). Prvi dio tečaja trajao je 30 sati, održavao se prije samog rada u tečaju, u tom dijelu dobivalo se teorijsko znanje i davale su se metodske upute za rad u tečaju. Tečajeve su održavali učitelji osnovnih škola i trebali su paziti da se polaznike prenaglo ne optereti sadržajima koje trebaju usvojiti. Drugi dio od 30 sati održavao se na samim tečajevima i tu su rukovodioci stjecali praksu u radu s analfabetima, a učitelji su se svakih osam dana trebali s njima sastati kako bi napravili i dobili plan rada za idućih osam dana. Omjer stručnih i nestručnih poučavatelja u vođenju analfabetskih tečajeva varirao je i negdje je bilo više učitelja, a negdje nestručnih poučavatelja. Na području okruga Bjelovar u ožujku 1947. tečajeve je vodilo 215 stručnih poučavatelja i 120 nestručnih iz masovnih organizacija. U okrugu Varaždin poučavalo je 288 stručnih poučavatelja i 183 aktivista masovnih organizacija, a u kotaru Đurđevac 1948. poučavao je 41 stručan poučavatelj i 20 nestručnih (iz redova omladine i AFŽ-a).[771] Kotarski komitet Ivanec izvijestio je u prosincu 1947. da na 108 tečajeva poučava 13 stručnih poučavatelja i 133 nestručna.[772] U ovom je kotaru preko 90% poučavatelja bilo nestručno i to je najveća razlika broja stručnih i nestručnih poučavatelja koja je pronađena u arhivskim izvorima.

Tečajevi za rukovodioce trebali su se održavati neposredno prije početka kampanje opismenjavanja. Godine 1945. održavani su od 15. do 30. listopada u večernjim satima u trajanju od dva do tri sata, a nestručni poučavatelji učili su kako upotrebljavati Početnicu, Bukvar i Priručnik. Trebali su se redovito sastajati s učiteljima i pitati za savjete.[773]

Udio nestručnih poučavatelja u kampanji 1946./1947. iznosio je 60% (3849), a iz novinskog izvještaja saznajemo da je Partija računala na najveći broj poučavatelja iz redova

[770] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete, 21.8.1947.; *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*. Zagreb: tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1947., 10.

[771] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1948., KK Đurđevac, 10.2.1949., str. 8; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dosadašnji uspjesi ovogodišnje kampanje za suzbijanje nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 22.3.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48. Maks Štromar.

[772] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec prosinac 1947., KK Ivanec, 27.12.1947.

[773] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvadak iz plana rada na uklanjanju nepismenosti Okružnog prosvjetnog odjela Karlovac, 1945.; „Pojačajmo rad na uklanjanju nepismenosti“, *Žena u borbi* (1946.), br. 24: 16.

žena i omladine.[774] Do pred kraj prosinca 1947. u Hrvatskoj je bio osnovan 4461 tečaj, a na njima je poučavalo 1580 učitelja i 4015 članova Narodnog fronta i Narodne omladine.[775] Do veljače 1948. u Hrvatskoj je porastao broj stručnih, ali i nestručnih poučavatelja na tečajevima. Poučavalo je 2120 učitelja i 5366 nestručnih poučavatelja (72%). Iz Narodne fronte poučavala su 1593 člana, iz AFŽ-a 676, Narodne omladine 2925, sindikata 150 (ne računajući učitelje), 13 pionira i 9 ostalih.[776]

Ovi brojevi potvrđuju da je vlast uspjela pridobiti i aktivirati velik broj mladih ljudi. Kako bi im se olakšao rad s nepismenima, Ministarstvo prosvjete izdalo je upute za rad s nepismenima. Preporučilo je održavanje sastanka svih voditelja svakih osam dana i analiziranje rada, uspjeha, nedostataka, utvrđivanje plana rada, a izuzetno korisnim smatralo se i hospitiranje voditelja u školama.[777] Svi polaznici tečaja za rukovodioce besplatno su dobili od KNO-a knjižicu *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*. Voditelji su trebali iz ove knjižice naučiti kako se pripremati za svaki sat s analfabetima, kako zadržati pažnju i interes polaznika, kako pratiti polaznike i s njima raditi te kako uočiti probleme i riješiti ih.[778]

Nestručne poučavatelje biralo se preko masovnih organizacija, kulturno-prosvjetnih društava i škola. Istaknuto je da trebaju biti pismeni, imati volju i smisao za rad s nepismenima i da ih se treba temeljito pripremiti prije poučavanja na tečaju.[779] Detaljno i kvalitetno pripremanje nestručnih poučavatelja nije ostvareno i najčešće se odvijalo u užurbanoj atmosferi. Iz toga je proizlazila većina problema uočenih u radu nestručnih poučavatelja. Do listopada 1947. KNO Križevci na tečaju za poučavatelje osposobio je 45 omladinaca, u Đurđevcu čak 122 i u Ludbregu 15. Puno tečajeva počinjalo je raditi u siječnju i tada se bilježio toliki priljev nepismenih da prosvjetne vlasti nisu mogle naći dovoljan broj poučavatelja.

U odnosu na sjevernu Hrvatsku, u Dalmaciji je situacija bila teža. Ovdje je broj nepismenih bio daleko veći nego u bjelovarskom i varaždinskom okrugu. Zbog malog broja

---

[774] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj od oslobođenja do danas, 22.9.1947., str. 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.

[775] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u škol.godini 1947./48., Maks Štromar, str. 6; *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, 10; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete, 21.8.1947., str. 11; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U Narodnoj Republici Hrvatskoj analfabetske tečajeve pohađa 60.180 lica“, *Borba*, 7.1.1948.

[776] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 6. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb 1.3.1948., str. 1.

[777] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, Zagreb 17.8.1945., ministar prosvjete Ante Vrkljan, str. 2.

[778] *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, 10-14.

[779] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list* 1.1.1947.

pismenih osoba u nekim selima sjeverne Dalmacije nije se moglo naći dovoljno osoba za vođenje tečajeva. Takve situacije događale su se u kotaru Zadar. Tečajevi za poučavatelje održavani su usporedno s otvaranjem analfabetskih tečajeva, u nekim slučajevima tečajevi za poučavatelje nisu ni održani, a u sjevernoj Dalmaciji u nekim selima nije se mogao naći ni jedan poučavatelj jer su svi bili nepismeni.[780]

Kada su nakon kratkih tečajeva stotine nestručnih poučavatelja počeli učiti analfabete, ubrzo se počelo shvaćati da to nije najbolje rješenje. Brzinski završen tečaj za poučavatelja i voditelja analfabetskog tečaja nije se mogao mjeriti s obrazovanjem i kvalitetom poučavanja pravih učitelja. Loš rad nestručnih poučavatelja zbog slabe obrazovanosti potvrđuje izvještaj kotarskog komiteta Varaždin iz 1947. u kojem se navodi: „Naš učiteljski kadar je dosta slab, jedan dio učitelja su polustručnjaci tj. samo sa učiteljskim kursom“.[781] Ministarstvo prosvjete osvrnulo se na rad nestručnjaka tijekom 1946. i navelo je da su se „pojedini tečajevi raspali radi nesposobnosti i slabog rada pojedinih nestručnih poučavatelja“. Prema izvještaju ministra prosvjete za kampanju 1946./1947. vidljivo je da su nestručni poučavatelji uzrokovali velik broj odlazaka s tečajeva jer je „opadanje polaznika bilo znatno uvjetovano kvalitetom rada“ odnosno zanimljivošću i pristupačnošću nastave. Unatoč tome, praksa se nije promijenila ni u 1947., nego se i dalje rad na opismenjavanju povjeravalo „učiteljima, nestručnim poučavateljima sa završenim tečajem i onima koji su se bez tečaja istaknuli u tečajevima“.[782]

Iz arhivskih izvora i novina saznajemo da je vlast opismenjavanje povjerila svima koji su iskazali želju za radom u analfabetskim tečajevima bez obzira na spol, godine, društveni ili ekonomski status. U prvom redu Partija je velike nade polagala u odaziv mladih i pismenih ljudi koji imaju smisla i volje za rad na narodnom prosvjećivanju. U tečajevima opismenjavanja učiteljima su glavna pomoć bili omladinci, a u puno slučajeva oni su bili i jedini poučavatelji. Vlast je u narodno prosvjećivanje planirala uključiti sve sposobne mlade ljude, od školaraca do članova omladinske organizacije. Kotarski štabovi trebali su organizirati članove USAOH-a, srednjoškolce i studente za rad u selima tijekom zimskih praznika te za posjete selima tijekom praznika i nedjelja. Dužnosti omladine bile su pridobiti

[780] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu do listopada 1947.

[781] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Centralnom komitetu KPH, mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 30.12.1947., str. 2.

[782] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Formiranje Odbora za širenje pismenosti i kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, Ministarstvo prosvjete, 21.8.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 2.

što veći broj omladinaca u gradovima i selima za pomoć prosvjetnim vlastima i za davanje kadrova za rukovođenje tečajeva.[783]

Za njih su organizirani trodnevni tečajevi (ponekad i do osam dana) na kojima ih se ubrzano učilo kako voditi tečajeve, kako raditi s početnicama i odraslim osobama te koje metode rada koristiti. U kotaru Krapina u studenom 1947. organizirano je 20 tečajeva za 82 nova nestručna poučavatelja člana AFŽ-a i Narodne fronte. Ovakav tečaj organiziran je u kotaru Krapina i iduće godine od 6. do 11. veljače 1948. u trajanju od 28 sati i sve troškove podmirio je kotarski narodni odbor. Nakon završenog tečaja od poučavatelja se tražilo korištenje jednostavnog, razumljivog i lako shvatljivog jezika i vođenje od lakšeg k težem i nepoznatom.[784]

Po cijelom okrugu Varaždin i u kotaru Šibenik bilo je primjera uključivanja omladine u sve faze rada tečajeva. Omladinac Cvitko Papak iz sela Boraje (kotar Šibenik) sam je vodio tri tečaja u koja je uspio uključiti 70 polaznika, a uspješno je opismenjeno njih 60. U Gornjoj Plemenšćini povremeno je na tečaju bila prisutna i omladinka Katica Borščak u pratnji učiteljice Katice Lehpamer. U kotaru Đurđevac krajem 1947. radilo je 16 stručnih poučavatelja i 20 omladinaca. Krajem 1946. u okrugu Varaždin organiziran je Tjedan narodnog prosvjećivanja na kojem je omladina u suradnji sa starijima agitirala za opismenjavanje i održano je 126 predavanja po selima i centrima okruga, a u gradu Varaždinu krajem 1946. popisano je 120 nepismenih i za njihovo poučavanje javilo se 28 omladinaca i omladinki. Omladina je tijekom druge polovice 1946. bila aktivna i u Čakovcu, u gradu su pronašli još 80 nepismenih (65 osoba bilo je starije od 40 godina) te je otvoren tečaj za 15 mlađih polaznika koji je vodila omladinka iz Učiteljske škole. Omladina je uz poučavanje sudjelovala i u akcijama humanitarnog karaktera za potrebe tečajeva. Početkom 1947. omladina iz Novog Marofa održala je po okolnim selima 15 priredbi, sakupila 234 bilježnice, 216 olovki i 110 araka papira.[785] U novinskim se člancima pohvaljivao rad poučavatelja iz redova omladine i AFŽ-a. U svibnju 1947. u kotaru Knin, Drniš i gradu Šibeniku pohvaljen je svestran rad omladine oko nestručnih poučavatelja.[786]

---

[783] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.

[784] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.; HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; „Tečaj za nestručne učitelje u kotaru Krapina“, *Varaždinske vijesti*, 5.2.1948., 3; „U kotaru Ivanec radi preko 50 analfabetskih tečajeva“, *Varaždinske vijesti*, 30.10.1947., 3; HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, Zagreb, 17.8.1945. ministar prosvjete Ante Vrkljan, str. 6.

[785] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Primjeri rada na narodnom prosvjećivanju, Zagreb, 12.7.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Rad nepismenih za veljaču 1948., zapisnik sa sjednice nastavničkog zbora Sedmoljetke u Pregradi, 21.2.1948.; „Borba protiv nepismenosti“, *Omladinski borac*, 1.1.1947., 3.

[786] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947.

Žene su također imale obavezu sudjelovati u narodnom prosvjećivanju. Najčešće je bila riječ o članicama AFŽ-a, a puno rjeđe spominju se seljačke žene poučavateljice. Tijekom kampanje 1947./1948. u Hrvatskoj je dobrovoljno poučavalo 740 žena.[787] Na svim tečajevima iz kotara Pregrada gdje je navedeno da poučavaju članice AFŽ-a, zapravo je bila riječ o učiteljicama. S područja kotara Pregrada ovakvi primjeri spomenuti su u sljedeća dva sela. Analfabetski tečaj u Vrtnjakovcu vodila je učiteljica i članica AFŽ-a Katarina Pizek, a u Selnom je grupni tečaj vodila učiteljica članica AFŽ-a Anđela Čengić u kući Ivana Halapira.[788]

Iduća skupina nestručnih poučavatelja koja je sudjelovala u vođenju tečajeva na području varaždinskog i bjelovarskog okruga bili su seljaci. U kotaru Novi Marof seljaci su se odazvali pozivu za nestručne poučavatelje, a na kraju tečaja u ispitivanju 75 žena i 10 muškaraca uz učitelja je sudjelovao i seljak Petar Gorajšćan. U selu Ljubelj (kotar Križevci) tečaj s 57 nepismenih vodio je seljak i demobilizirani borac jugoslavenske armije Franjo Bukovčan, a na kraju su 44 polaznika uspješno završila tečaj. I u selu Podrute trinaest tečajeva vodili su nestručni poučavatelji seljaci, a učitelji su ih obilazili i davali savjete i upute za rad.[789]

U izvorima i novinama nalazimo još neke primjere nestručnih poučavatelja koji su sami dobrovoljno došli na tečajeve kako bi pomagali analfabetima. Tijekom kampanje 1947./1948. u kotaru Koprivnica na analfabetski tečaj dolazili su pismeni ljudi koji su pomagali nepismenima u učenju i radu te su s njima čitali i diskutirali (nije upisano tko su pismene osobe). Popis nepismenih iz sela Jeduševec (kotar Koprivnica) donosi nam podatak da je radnik Marko Dukis učio slova kod svog gazde.[790]

Sljedeća skupina nestručnih poučavatelja bila su djeca. Sudjelovanje ove skupine u prosvjećivanju i organiziranju analfabetskih tečajeva u ulozi nestručnih poučavatelja, pokazuje nam da je Partija prosvjećivanje stanovništva razvukla do krajnjih i prenapregnutih granica. Broj djece poučavatelja u kampanjama nije bio velik. U veljači 1948. analfabetskim tečajevima rukovodio je 21 pionir.[791] Kroz dječje novine *Pionir* i *Pionirska zastava* nastojalo

---

[787] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Podaci o opismenjavanju u 1947./48. Glavni odbor AFŽ-a za Hrvatsku, Zagreb, 9.8.1948.

[788] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Vrtnjakovec, 10.11.1947.; Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Selno 25.11.1947.

[789] „Stočetrdesetosam analfabeta u Remetincu s uspjehom je položilo ispit“, *Varaždinske vijesti*, 18.3.1948., 1; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Primjeri rada na narodnom prosvjećivanju, Zagreb, 12.7.1947.; „Likvidacija nepismenosti u Podrutama“, *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2.

[790] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, *Borba*, 17.2.1948.; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih šk. godina 1947./48.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, selo Jeduševec, MNO Koprivnički Bregi, 4.9.1947.

[791] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 5. Likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 10.2.1948.

se utjecati na najmlađe pismene članove društva da pomognu starim nepismenim osobama i u isto vrijeme djeci se usađivala želja za kulturom, znanjem i knjigom kroz uzrečicu *Knjiga – najbolji drug*. Djeci su servirane maštovite priče popraćene slikama u kojima je opisivana važnost opismenjavanja uz stalno ispreplitanje s političkim temama. Takav je primjer priča *Branko je izliječio svoga djeda* iz lista *Pionir* koja je popraćena i slikom dječaka koji uči starog djeda (vidi fotografiju 4). U njoj je opisana djedova „sljepoća“ zbog nepoznavanja abecede i napor unuka Branka (najboljeg đaka u školi) koji je redovito čitao djedu o „gradnji naših novih tvornica i o radu u njima, o zadrugama, o sjetvi, o traktorima…“ te ga je na kraju „izliječio“ od nepismenosti.[792]

Fotografija 4. „Branko je izliječio svoga djeda“, *Pionir*, 1.4.1948., 8.

Svakako najzanimljiviji primjeri iz narodnog prosvjećivanja odnose se na primjere uključivanja djece u ulogu poučavatelja nepismenih odraslih osoba na grupnim tečajevima i u individualnom poučavanju. Na djecu se propagandno djelovalo kako bi se što više dječaka i djevojčica dobrovoljno javilo za rad na analfabetskim tečajevima. Predstavnici vlasti birali su najbolje učenike za rad na narodnom prosvjećivanju i u isto vrijeme u njih se usađivala ideologija. „Djecu i mlade se pokušalo odgojiti u skladu s novom ideologijom, kako bi se na taj način utjecalo i na obitelj“.[793]

Djeca su dobila zadatak da obilaze nepismene i nagovaraju ih na pohađanje tečajeva, da pomažu voditi tečajeve u suradnji s omladinom i učiteljima, a u nekim slučajevima djeca su i sama poučavala pojedine analfabete. U selu Bednja jedan je pionir iz 4. razreda osnovne škole dao obavezu „da će svoje nepismene roditelje tako dugo učiti čitati dok će barem toliko znati

[792] „Branko je izliječio svoga djeda“, *Pionir*, 1.4.1948., 7, 8; „Knjiga najbolji drug“, *Pionirska zastava*, 8.3.1950., 1.
[793] GRANDITS, *Obitelj i socijalne promjene*, 221.

kao on“. U Šibeniku je omladina svake nedjelje slala 52 đaka u sela da pomažu i kontroliraju rad tečajeva, a u selu Orehovica odabrani su najbolji pioniri koji su uz pomoć i nadgledanje učitelja počeli pojedinačno učiti nepismene.[794] Tijekom 1946. „u kotaru Pregrada dobrovoljni poučavatelji bila su školska djeca“, ali nisu poučavali grupno nego individualno jer se u kotaru nije uspjelo pokrenuti tečajeve. U istom kotaru u travnju 1950. u četiri tečaja učilo je 34 ljudi, čak 47 učilo je individualno, a njih su poučavala školska djeca.[795] Učenici viših razreda osmogodišnje škole iz Velikog Trgovišća (kotar Klanjec) poučavali su 1952. u suradnji s omladincima 26 nepismenih pod nadzorom nastavnika škole. Na području kotara Krapina puno sela bilo je razbacano po brežuljcima i nedostajalo je učitelja da obilaze sva sela, pa su u selu Knegincu angažirani svi pismeni ukućani i susjedi koji su poučavali 24 nepismena uz povremenu kontrolu učitelja.[796]

Djecu se poticalo da djeluju prosvjetiteljski prenoseći svoje znanje, ali i humanitarno sakupljanjem materijala potrebnog za tečajeve. Takav primjer ostao je zapisan u listu *Naprijed*. Iz grada Šibenika u veljači 1946. krenulo je 50 srednjoškolaca i đaka učiteljske škole u sela kotara Šibenik i Kistanje kako bi vodili tečajeve, a sa sobom su ponijeli početnice, pisaći materijal, petrojel/karbit.[797] I u drugim dijelovima Jugoslavije djeca su poučavala nepismene. Na nekim tečajevima u Srbiji događali su se slučajevi da su tečaj vodili i „pioniri“ koji su tek sami naučili abecedu.[798]

U novinama iz poratnog vremena nalazimo još jednu skupinu nestručnih poučavatelja, a to su članovi vlasti na kotarskoj i mjesnoj razini. U selu Podrute (kotar Varaždin) nepismene su ljude na tečaju poučavali tajnik i predstojnik Mjesnog narodnog odbora. Zanimljiv primjer nalazimo u selima Cvetlin i Pleš u okolici Trakošćana, gdje su svi članovi kulturno-prosvjetnog odbora aktivno sudjelovali u opismenjavanju i svaki je vodio po jedan tečaj. I u drugim kotarevima članova vlasti nastojali su prosvjetno djelovati. Poučavatelj tečaja u Zbilju Dolnjem (kotar Pregrada) bio je Edo Šplajt, administrator Mjesnog narodnog odbora u Velikoj Horvatskoj.[799]

---

[794] „Omladina prednjači u suzbijanju nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 21.2.1946., 2; „Poboljšati političko-ideološki i kulturno-prosvjetni rad – osnovni uvjet daljnjeg razvitka organizacije Narodne fronte“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 24; „Prosvjetni rad u Orehovici“, *Varaždinske vijesti*, 14.3.1946., 4.

[795] „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljni rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946.,4; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 104. Zbirni izvještaj o takmičenju na narodnom prosvjećivanju u vremenu od 10.12.1949. do 16.4.1950., Pregrada 24.4.1950.

[796] „U kotaru Krapina ima 2000 nepismenih“, *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6.

[797] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.,

[798] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 277, 278.

[799] „Varaždinski kotar primio je takmičenje, koje je svim kotarevima NRH navijestio drniški kotar“, *Varaždinske vijesti*, 5.2.1948., 3; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Ministarstvo prosvjete Glavnom odboru AFŽ-a, Rad na

Zadnja grupa nestručnih poučavatelja bili su svećenici i redovnice. U arhivskim spisima na primjere njihovog rada u kampanjama opismenjavanja nailazimo vrlo rijetko. Iako su predstavnici Crkve i ženskih crkvenih redova bili obrazovani, u ovom ih radu svrstavamo u nestručne poučavatelje zato što je njihova primarna uloga bila poučavati vjeronauk, a ne temeljne vještine čitanja i pisanja. Vlast u svojim planovima narodnog prosvjećivanja nikad nije spominjala ovu grupu poučavatelja jer su se Crkva i Partija borile za privlačenje što većeg broja ljudi u svoje okrilje. Iz svega što je pisano o Crkvi i religiji u vremenu nakon rata možemo zaključiti da bi prepuštanje opismenjavanja svećenicima i redovnicama za Partiju značilo popuštanje kontrole nad narodnim masama i dopuštanje jačanja opozicijske strane. Zbog toga je KPJ nastojala ograničiti utjecaj Crkve tako što je narodno prosvjećivanje predstavljala kao akciju napretka, razvoja znanja i poboljšanja života nasuprot nazadnim uvjerenjima, predrasudama i misticizmu koje je pripisala Crkvi i religiji, a „religiozni su građani javno proglašavani neprosvijećenima i zaostalima". Narodno prosvjećivanje bilo je zamišljeno kao prosvjetiteljski pokret koji je obuhvatio „proces sekularizacije, suprotstavljanje razuma i znanosti religijskom svjetonazoru".[800]

Predstavnici Crkve i crkvenih redova mogli su raditi u školi, ali uz prethodno odobrenje vlasti. Odnos između mjesnih/kotarskih vlasti i svećenika puno puta bio je obilježen velikim napetostima i nadmetanjem. Unatoč nepovjerenju i netrpeljivosti s jedne i druge strane, u arhivskim spisima pronađeni su primjeri rada svećenika i redovnica na tečajevima opismenjavanja.

Posebno je zanimljiv slučaj uključivanja svećenstva u poučavanje nepismenih. U okrugu Varaždin u prosincu 1946. vlast se u izvještaju o radu pohvalila sljedećim rezultatom: „Na rad u analfabetskim tečajevima uspjeli smo angažirati i oko 30 popova".[801] Iz dopisa se ne može zaključiti na koji su način uključeni, dobrovoljno ili prisilno. Još jedan izvještaj iz kotara Pregrada donosi sljedeće: „Popovi u Kostelu, Krapinskim Toplicama i Vinagori dobro se odnose prema narodnim organizacijama i uspjelo nam je da ih aktiviziramo u kulturno-prosvjetnom radu i to konkretno po tečajevima nepismenosti".[802] Kotarski komitet Pregrada u siječnju 1947. opisao je da u Taborskom tri opatice dobro rade na suzbijanju nepismenosti.[803] Zapisana su i imena redovnica koje su bile aktivne u prosvjećivanju naroda. Početkom 1947.

širenju pismenosti, 19.3.1947., str. 3; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Zbilj Dolnji, kotar Pregrada, 29.3.1948.

[800] SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj", 75; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 167, 187; ŠARIĆ, „Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija", 132.

[801] HDA 1220, CK SKH, kut. 70. Izvještaj o radu, OK KPH Varaždin, 15.12.1946.

[802] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za prosinac 1946., Pregrada, 30.12.1946., str. 1.

[803] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za siječanj 1947., Pregrada, 31.1.1947., str. 1-2.

Barbara Vargić iz Družbe sestara Naše gospe vodila je tečaj za 10 polaznika u Taborskom, a sestra Marija Kopunić vodila je tečaj za sedmero polaznika u selu Rusnica, koji je uspješno završilo petero polaznika. S djelovanjem sestara na opismenjavanju stanovništva nisu se svi slagali. Okružni NO Varaždin pohvalio je rad sestre Marije, ali je naveo i da „joj pojedinci u selu zamjeravaju što hoda po selu“, no unatoč tome ona je i dalje odlazila u Rusnicu poučavati nepismene.[804]

Izneseni podaci pokazuju da je tečajeve opismenjavanja vodio širok spektar ljudi, od partijskih službenika, preko više ili manje zainteresiranih članova masovnih organizacija do učitelja. Neki nestručni poučavatelji uvučeni su u vođenje tečajeva po „dužnosti“, a neki su potpuno dobrovoljno pristupili opismenjavanju ljudi. Neki su bili poluobrazovani, a mnogi nisu bili ni najmanje obrazovani za rad na poučavanju i nisu poznavali metode rada, a pogotovo ne s odraslim osobama ili ljudima stare životne dobi.

Iako je vlast pokušavala u narodno prosvjećivanje uključiti što više nestručnih osoba, ipak je sve palo na leđa učitelja i u takvoj situaciji pomoći su si mogli jedino sami. Takvo je stanje potvrdio i Prosvjetni odjel kotarskog NO-a Pregrada i u izjavi je napisao „da je opet čitavi teret pao na učitelja, premda se je htjelo tome izbjeći“.[805] Vrijedno je istaknuti i citirati što je poručeno učiteljima na sastanku Sindikalne grupe u Pregradi 1948. godine: „Što se tiče analfabetskih tečajeva, učitelji se moraju pobrinuti za poučavatelje, jer će time biti olakšan njihov rad, a i uspjeh bit će mnogo veći. U narodu treba suzbiti nepovjerenje analfabeta prema poučavateljima koji nisu učitelji“. Učitelji su se morali sami snalaziti kako bi si olakšali rad. Nametnuta im je uloga organizatora, sami su prije tečaja trebali pronaći i osposobiti omladince koji su voljni raditi s analfabetima, i kad bi tečaj počeo, povremeno su s njima trebali ići u selo.[806]

S druge strane, svima je bilo jasno da alternativno rješenje s nestručnim poučavateljima kod naroda izaziva nepovjerenje jer oni nisu imali dovoljno pedagoških/andragoških znanja, ali ni autoritet. Rad svih navedenih nestručnih poučavatelja nije se mogao mjeriti s radom učitelja iz nekoliko razloga. Njihov rad bio je kvalitativno lošiji, nisu znali napraviti dobru pripremu rada, nisu znali zainteresirati analfabete i poučavanje je bilo „daleko od svih metodskih i pedagoških principa“. To je uvidjela i vlast, pa je poticala suradnju učitelja i

[804] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis poučavatelja, mjesto osnivanja tečaja i broj polaznika, 1946./47.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Zimski praznici, pojačan rad na narodnom prosvjećivanju, prodiranje planskog rada u sela i sve organizacije, pravilno i redovito izvještavanje, umjetnički programi na javnim priredbama, Okružni NO Varaždin, 27.1.1947.; Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada 1947.

[805] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Analfabetski tečajevi u kotaru Pregrada – izvješće, Pregrada, 6.2.1946.

[806] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 32.

nestručnih poučavatelja i u tome se vidjela garancija uspjeha.[807] U knjižici *Upute rukovodiocima tečajeva* za nepismene izneseno je upozorenje da nekvalitetni poučavatelji ne mogu dobro naučiti polaznike tečaja. „U vrlo mnogo slučajeva uspjeh u tečaju zavisi o poučavatelju i možemo slobodno kazati: kakav poučavatelj, takav i tečaj".[808] Izvještaji s terena ukazivali su da postoji puno problema s nekvalitetnim poučavateljima, ali vlast se i dalje držala plana po kojem svatko može biti učitelj/poučavatelj. Takav pristup dao je ispodprosječne rezultate.

Već u prvim mjesecima nakon rata u Oblasti Dalmacija uočeno je da nestručni poučavatelji ne ostvaruju dobre rezultate na analfabetskim tečajevima. Teška situacija uočena je u kotaru Benkovac, „gdje je masa privremenih učitelja sa osnovnom školom, a koji nisu u stanju da zadovolje ni na položaju rukovodioca analfabetskog tečaja".[809] Izvještaj prosvjetnog aktiva MNO-a Stipernica donosi nam opis funkcioniranja tečaja za nepismene kada ga vodi nestručna osoba i predstavnik vlasti. Tečaj je trebao voditi tajnik MNO-a Ignac Cigrovski ako nitko ne dođe iz kotara, ali ni on sam nije mogao raditi s nepismenima. „Radi sastanka biranja narodnih inspektora, vratio je drugove kući i dao im zadatak što imaju učiti".[810]

Iako je vlast pokušavala olakšati učiteljima tako što je u narodno prosvjećivanje uključila sve navedene nestručne poučavatelje, to nije dovelo do rasterećenja učitelja. U listu *Narodna prosvjeta* Maks Štromar u osvrtu na rad nestručnih poučavatelja piše da neki u radu nisu koristili dobru metodu tj. oslanjali su se na zastarjelu metodu sricanja, pa zbog toga polaznici nisu shvaćali pojam rečenice, sloga, riječi, nisu znali zainteresirati polaznike, nisu znali objasniti gradivo na najpristupačniji način, radili su kruto i nezanimljivo. Neiskustvo rada s nepismenim maloljetnicima ili odraslim osobama stvorilo je kod nestručnih poučavatelja pedagošku nesigurnost i nekvalitetan rad.[811]

---

[807] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 2, 7.
[808] *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, 14.
[809] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Izvještaj za jul 1945., Oblasni NO Dalmacije, Prosvjetni odjel, Split 5.8.1945.
[810] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka prosvjetnog aktiva, Stipernica, 27.1.1949.
[811] „Osposobimo kadar poučavatelja za analfabetske tečajeve" Maks Štromar, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 6-8: 108; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 132.

15. ANALFABETSKI TEČAJEVI

15.1. Pripreme prije analfabetskih tečajeva

15.1.1. Utvrđivanje broja nepismenih

Opismenjavanje stanovništva započelo je odmah nakon kraja Drugog svjetskog rata. Zapravo, nije ni prestalo, samo se iz ratnog stanja prebacilo u mirnodopsko i nastojao se zadržati kontinuitet rada s nepismenima. Rat je završio u svibnju 1945., a već u lipnju 1945. nalazimo izvještaje da se u Varaždinu i Ludbregu održavaju analfabetski tečajevi za vojsku, a kao poučavatelji sudjelovali su i učitelji.[812] U nekim kotarevima teško je bilo u poratnim uvjetima pokrenuti prosvjetni rad. Teško ekonomsko stanje kotara Pregrada nakon rata nije išlo u korist prosvjećivanju pa nije ostvaren zamah kakav je planiran u prvim danima nakon rata, a slično je bilo i u drugim kotarevima varaždinskog okruga.[813]

Prije početka kampanje opismenjavanja trebalo je obaviti niz priprema u određenom vremenskom roku kako bi tečajevi mogli početi na vrijeme. Najprije je na razini kotareva trebalo osnovati prosvjetne aktive. Do 1. kolovoza 1945. u okrugu Bjelovar osnovano je 98 prosvjetnih aktiva i četiri analfabetska tečaja. Do veljače 1946. u kotaru Pregrada osnovano je 14 prosvjetnih aktiva, ali vrlo su slabo radili.[814] Zatim su kotarevi, sela, zaseoci i poduzeća trebali izraditi realno postavljen plan rada prije tečajeva (tijekom rujna), ali i plan rada tečajeva po mjesecima koji se morao temeljiti na točnim i provjerenim brojkama, a ne na približnim.[815]

Plan rada analfabetskih tečajeva nije bilo moguće napraviti bez popisa nepismenih. Na dva se načina moglo doći do njihovog broja na određenom području. Prvi način bio je terenski obilazak gradova, sela i zaselaka te popisivanje analfabeta. Popisivači su najčešće bili učitelji i članovi masovnih organizacija, a podršku su pružale lokalne vlasti. Drugi način dolaska do broja nepismenih bio je putem biračkih popisa.[816] Godine 1948. napravljen je i popis

[812] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Izvještaj o radu prosvjetnog odjela okružnog narodnog odbora u Varaždinu za mjesec lipanj 1945., str. 4.
[813] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prosvjetni referat na dan 15.12.1945., kotar Pregrada.
[814] HDA 291, MPNRH, kut. 25. Izvještaj o narodnom prosvjećivanju za srpanj 1945, Okružni NO Bjelovar, Prosvjetni odjel, 28.8.1945.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na prosvjetnom polju od oslobođenja do 21.2.1946., Pregrada.
[815] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O nekim nedostacima u pripremanju tečajeva za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 20.9.1947.
[816] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za rujan 1945., gradski NO Split, 28.9.1945. Ovo je jedini pronađeni dokument u kojem je spomenut i ovakav način dolaska do broja nepismenih. Gradski NO Split je preko uvida u popise birača utvrdio da u Splitu ima 1896 nepismenih.

stanovništva, uključujući i pismenost, ali na ove podatke nije se moglo osloniti zato što se dugo čekalo na rezultate (objavljeni tek 1955.). U dokumentima Ministarstva prosvjete i knjižici *Upute za kulturno-prosvjetni rad* nalazimo preporuku za najbolji način utvrđivanja broja nepismenih. Pisalo se da je neposredno popisivanje nepismenih po kućama loš način rada jer ljudi ne vole priznati neznanje, a preporučivalo se koristiti prilike kod izdavanja osobne iskaznice, biračke spiskove, rad frontovskih organizacija, aktiviste u selu i učitelje koji duže borave u selu pa poznaju sve stanovnike.[817]

Novine *Naprijed* u veljači 1946. donijele su članak u kojem Zlatko Munko (član kulturno-umjetničkog odsjeka Agitpropa CK KPH) umanjuje važnost i vrijednost popisa i točnog broja nepismenih. Istaknuta je preporuka da nije najvažnije doći do točnog broja nepismenih jer će se to napraviti prilikom popisa stanovništva, „nego da se odmah počne raditi s onima za koje se zna da su nepismeni". Godinu dana poslije u siječnju 1947. okupljanje nepismenih sporo se odvijalo i kao glavna kočnica kampanje naveden je „nedostatak točne evidencije broja nepismenih". Time se ipak pokazalo da je preporuka Zlatka Munka bila pogrešna. Ni na razini cijele NRH nije postojalo jedinstveno mišljenje o broju nepismenih. U izvještajima se govorilo o 270 000 nepismenih u Hrvatskoj, a vlast je procjenjivala da analfabeta ima do 400 000. Agitprop je u svibnju 1947. iznio podatak da je u Hrvatskoj bilo 500 000 nepismenih.[818]

U lipnju 1946. Ministarstvo prosvjete iznijelo je kontradiktoran stav u pogledu popisivanja nepismenih i poštivanja procedure. Bilo bi za očekivati da se tečajeve otvaralo nakon završenog popisa nepismenih, ali u jednom dopisu Ministarstva vidljivo je da se preporučena procedura mogla zanemariti i preskočiti: „Bilo bi pogrešno otvarati tečajeve nakon završenog popisa nepismenih", jer se to može dovršiti i kada tečajevi počnu s radom.[819] Svim silama htjelo se što prije pokrenuti tečajeve čak i prije završetaka popisa nepismenih. U kolovozu 1947. Ministarstvo prosvjete poslalo je dopis u kojem se tražilo da se u popisu nepismenih popišu svi bez obzira na starost i sposobnost za učenje jer se događalo da su popisi netočni i da je bilo više nepismenih nego na popisu. U knjižici *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad* naglašeno je da treba paziti da organizacije i prosvjetni aktivisti ne popisuju iste nepismene više puta. Ponekad se događalo da su iste nepismene osobe popisali članovi NOH-a i AFŽ-a

[817] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 27.
[818] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj", *Naprijed*, 23.2.1946.; „U Narodnoj Republici Hrvatskoj analfabetskim tečajevima obuhvaćeno je svega 10.097 nepismenih", *Borba*, 9.1.1947.; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 211.
[819] HDA 640, SKPD „Prosvjeta", kut. 7. Uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, Ministarstvo prosvjete, lipanj 1946., str. 2.

pa su podaci bili nevjerodostojni.[820] Ove informacije ukazuju da se u prijašnjim popisima radilo dosta površno i takva se praksa nastojala ispraviti.

Utvrđivanje broja nepismenih bilo je izuzetno važna akcija koja je davala uvid u razmještaj nepismenih i na temelju nje stvarani su planovi organiziranja analfabetskih tečajeva. Mjesni kulturno-prosvjetni odbori trebali su na svom području popisati sve nepismene po dobi, spolu, starosti, imovnom stanju i ostalom, a vođenje popisa nepismenih bilo je u zadatku mjesnih narodnih odbora. Popisi nepismenih uvode nas u veliku priču o opismenjavanju stanovništva, jednom od najmasovnijih događaja poratne Jugoslavije. Prvi put u povijesti ovog promatranog prostora, ali i cijele Hrvatske/Jugoslavije pokrenuta je tako velika, ambiciozna i sveobuhvatna akcija opismenjavanja, na poticaj države. Osnivanjem analfabetskih tečajeva pokrenut je prvi stupanj obrazovanja svih odraslih „koji prethodno nisu polazili nikakvu školu, a to su nepismeni i polupismeni autodidakti“.[821]

Ključnu ulogu u vođenju procesa širenja pismenosti, široko zamišljenog prosvjećivanja naroda i jačanja svih razina obrazovanja imala je KPJ. U visoko centraliziranoj socijalističkoj Jugoslaviji, republičke partije bile su zasnovane na „načelu stroge hijerarhije“. Komunistička partija Hrvatske (dalje KPH) nije imala želju, a nije ni mogla samostalno voditi svoju politiku „jer je vladalo apsolutno uvjerenje nacionalnih partija da je politika Politbiroa CK KPJ, na čelu s J. B. Titom, istodobno i njihova vlastita politika“. Iako je Hrvatska kao i druge republike imala svoje Ministarstvo prosvjete, ono je bilo samo djelomično samostalno i „pod nadzorom saveznih ekonomskih, planskih i političkih tijela“.[822] U arhivskim dokumentima nije pronađen ni jedan tekst koji bi ukazivao na neslaganje Ministarstva prosvjete NRH s odlukama KPJ. Samostalnosti i inicijativnosti nije bilo, u svim dijelovima Jugoslavije narodno prosvjećivanje odvijalo se po istom obrascu u kojem je Partija bila glavni pokretač, a masovne organizacije realizatori društvenih kampanja i akcija. Posebno je to došlo do izražaja prilikom prihvaćanja *Petogodišnjeg plana* i gotovo utopijskog vjerovanja da je u roku od pet godina moguće kvalitetno opismeniti sve analfabete. Dotadašnja prijeratna iskustva

[820] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Popis nepismenih – sređivanje podataka, Ministarstvo prosvjete, 1.8.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Svestrano zalaganje masovnih organizacija i prosvjetnih aktivista preduvjet je za izvršenje ovogodišnjeg plana na suzbijanju nepismenosti“, *Vjesnik*, 24.1.1947.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 12, 28; ŠARIĆ, „Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija“, 136.

[821] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih u društvenom kontekstu“, 84; *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, izdanje Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Odjel za narodno prosvjećivanje, Zagreb, 1947., 7.

[822] BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 249; RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 246.

opismenjavanja također nisu prihvaćena i sve nade položene su u socijalistički model opismenjavanja dirigiran iz Beograda.

Odmah po završetku rata pristupilo se popisivanju nepismenih. Za što preciznije utvrđivanje broja nepismenih u kampanji opismenjavanja 1945./1946. određeni su datumi 1. rujna i 1. ožujka (prije početka rada tečajeva i pri samom kraju kampanje opismenjavanja), a između su izrađivani mjesečni izvještaji za kontrolu rada analfabetskih tečajeva. Na području kotara Koprivnica popisivanje nepismenih prije kampanje opismenjavanja 1947./1948. trebalo je biti završeno do 15. rujna 1947., u protivnom su član izvršnog odbora za prosvjetu i matičar MNO-a trebali snositi disciplinsku odgovornost i posljedice. Popis nepismenih trebao je imati i svaki upravitelj kotarske škole. On je bio dužan napraviti prijepis popisa nepismenih kako bi mjesečni izvještaji bili što realniji i da se spriječi slanje lažnih podataka.[823] Vrijeme između kraja jedne kampanje i početka druge korišteno je za novo popisivanje nepismenih i obnavljanje podataka. Ljetno vrijeme korišteno je za izradu popisa, što je okvirno trajalo do kraja rujna. Neki kotarevi vrlo su brzo popisali nepismene. MNO Desinić ovaj je zadatak obavio do 22. kolovoza 1947., a MNO Jelenjak je kasnio i popis je završen do 5. listopada 1947. godine. Svi ostali kotarevi popise su završili tijekom rujna. MNO Druškovec završio je popisivanje nepismenih osoba 25. rujna 1947., MNO Gorjakovo 17. rujna 1947., MNO Hum na Sutli 21. rujna 1947., a MNO Pregrada 13. rujna 1947.[824] Popis nepismenih iz sela Vino (Krapinske Toplice) bio je netočan i trebalo je napraviti novi.[825]

Iako su većinu posla popisivanja analfabeta napravili učitelji uz pomoć članova masovnih organizacija, popisivanje je mogla raditi svaka pismena osoba. Kotarska vlast iz Koprivnice preporučila je da se za svako selo/zaselak odredi jedna pismena osoba koja će obaviti taj posao, a ona „može biti učitelj, penzioner ili omladinac, gimnazijalac/ka i slično“. Neki kotarevi i sela uspješno su popisali analfabete, a kod drugih je bilo velikih problema. U selu Velika Mučna (kotar Koprivnica) taj posao nije odradila učiteljica i mjesni narodni odbor nikako nije uspio doći do nje jer je bila na udarničkom radu kao omladinka. U selu Koprivnički Bregi popis su do 4. rujna 1947. završili učitelj Branko Molk, tajnik mjesnog

[823] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, Zagreb 17.8.1945., ministar prosvjete Ante Vrkljan; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih, MNO-u Koprivnički Ivanec, Koprivnica, 1.8.1947.

[824] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Druškovec 25.9.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Gorjakovo 17.9.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Hum na Sutli 21.9.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti MNO Desinić, 27.8.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Pregrada 13.9.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Jelenjak, 5.10.1947.

[825] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj kotarskoj fronti Pregrada, Krapinske Toplice 24.9.1947., pisao referent za nastavu zadužen za kulturu.

narodnog odbora Mato Prvči i administrator mjesnog narodnog odbora Bregi Đuro Klasanović. U selu Jeduševac popis je sam izvršio Đuro Štrbac, član MNO-a Koprivnički Bregi. U studenom 1947. vrlo dobru evidenciju nepismenih imali su kotarevi Ivanec i Križevci, kotar Kutina još nije imao poimenični popis nepismenih, a u nekim mjestima kotara Pregrada tijekom kampanje 1948./1949. s popisa nepismenih izostavljeni su stariji i nesposobni ljudi. U kotaru Krapina odbornici su u pojedinim mjestima kočili rad, a u Zaboku i Začretju pojavio se problem da su članovi Narodnog odbora tajili broj nepismenih na svom području.[826]

„Utvrđivanje točnog broja nepismenih nije bio lagan posao" jer su mjesni i seoski narodni odbori bili preopterećeni drugim poslovima, pa su u većini kotareva nepismene popisivali učitelji, članovi Narodne fronte, AFŽ-a, omladine pa čak i pioniri.[827] U te popisne liste upisivani su podaci koje su popisivači zatekli na terenu. Upisivalo se ime i prezime analfabeta i očevo ime, mjesto stanovanja i kućni broj, dan, mjesec i godina rođenja, narodnost (Hrvat, Srbin…), zanimanje i napomena. Problema je bilo sa samim popisivačima, ali i s analfabetima koji su davali krive informacije. Tako se dogodilo i tijekom popisa stanovništva u ožujku 1948. kada se dio analfabeta uplašio stvaranja lista nepismenih i izjavio pismenost kako bi izbjegli pohađanje analfabetskih tečajeva. Stručno i statistički greška je dokazana tek 1953. kada je nakon popisa slučajnim uzorkom na 1022 pismene osobe (svih dobno-spolnih, radnih i obrazovnih skupina, među njima je bilo 6% sa završenim analfabetskim tečajem) utvrđeno da je 6,7% pismenih sa sela i 8,6% iz grada praktično nepismeno.[828] Za toliki postotak trebalo

[826] DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, Popis nepismenih šk. godina 1947./48.; Popis nepismenih, MNO-u Koprivnički Ivanec, 1.8.1947. Koprivnica; Dopis MNO-a Velika Mučna, 20.8.1947.; Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Koprivnički Bregi, 4.9.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 102. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju od 1.7.1948. do 1.10.1948., kotar Pregrada, 5.10.1948.; HR HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti", *Naprijed*, 6.11.1947.; „Stanje u radu na likvidaciji nepismenosti u NR Hrvatskoj na dan 1.12.1947., *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 7.

[827] „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljnih rezultati", *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946., 4.

[828] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 13, 14; ŽARKOVIĆ, BALABAN, „Ispitivanje pismenosti", 9. Knjižicu su izradili članovi katedre za psihologiju beogradskog sveučilišta. Svi su ispitanici pod istim uvjetima (u školskim prostorijama, ujutro, bez prisutnosti mještana) i jasnim uputama 10 minuta rješavali knjižicu s kratkim tekstovima i po tri pitanja uz svaki tekst. I iz ovog istraživanja bio je vidljiv utjecaj Partije. Pitanja su bila političko-ekonomskog sadržaja, ali su bila usmjerena i na modernizaciju života ljudi. Pitanja su se odnosila na ustrojstvo Jugoslavije, kotareva i narodnih odbora, preko njih se ljude poučavalo naprednoj poljoprivredi (čuvanje krumpira, sadnja graha), učilo se o širenju zaraznih bolesti (malarija i pjegavi tifus), upoznavalo se krajeve Jugoslavije (npr. makedonska jezera) i okruženje, učilo se o fašističkim zločinima u Kragujevcu, proslavi godišnjice osnutka seoske zadruge, o širenju poduzeća i zapošljavanju radnika. Jedno pitanje odnosilo se i na samu nepismenost. Tekst je glasio: „Ranije je skoro svaki drugi stanovnik naše zemlje bio nepismen. I danas je broj nepismenih još uvijek velik. Mnogo je više nepismenih žena". Ispitanici su trebali odgovoriti na tri pitanja. Koliko je broj nepismenih danas? (velik, osrednji, malen) Gdje je više nepismenih? (među ženama, među zanatlijama, među muškarcima) Koliko je stanovnika naše zemlje ranije bilo nepismeno? (svaki sedmi, svaki stoti, svaki drugi).

je povećati broj nepismenih u popisu stanovništva iz 1953., a za veći postotak sigurno je trebalo povisiti i broj nepismenih iz popisa 1948. godine.

Iz ovog je primjera vidljivo da se točan broj nepismenih nije moglo ustanoviti ni popisom stanovništva, a ni sami kotarevi nisu mogli doći do točnog broja nepismenih. Problem utvrđivanja točnog broja analfabeta možemo pratiti na primjeru NOK-a Pregrada kroz siječanj 1947. godine. U izvještaju je stajalo sljedeće: „Prema dosadašnjim netočnim podacima broj nepismenih kreće se od 1500 do 2000“, a točan broj trebao je biti dobiven do kraja mjeseca.[829] Krajem mjeseca siječnja 1947. ustanovljeno je da se broj nepismenih s popisa i broj s terena ne poklapaju. „Mišljenja smo da nepismenih na našem kotaru imade još za oko 10 do 20% više jer imade slučajeva da su ljudi zatajivali pa čak i sami odbornici“. U kotaru Orahovica dogodio se slučaj da se dio nepismenih skrivao pred popisom koji su radili učitelji pa se zbog toga broj stalno mijenjao. Problema je bilo i s odlukama lokalnih vlasti koje su proizvoljno tumačile i određivale koga će popisati. Na terenu nije postojala ujednačenost, neki kotarevi su popisivali nepismene do 50 godina starosti, a neki do 40.[830] U novinama *Naprijed* u veljači 1946. iskazana je sumnja u mali broj nepismenih u okrugu Bjelovar u odnosu na 60 097 nepismenih iz 1931. godine (prema zadnjem popisu iz 2011. u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji broj nepismenih iznosio je 1388 ili 1,3% od ukupnog broja stanovnika). Kritizirana je i procjena Okružnog prosvjetnog odjela Varaždin da kod njih ima samo 4,4% nepismenih te da ne vode dobar rad.[831] Iz navedenih primjera vidljivo je da su se procjene broja nepismenih kretale u širokim rasponima.

Od prve kampanje opismenjavanja pa nadalje uvijek iznova pojavljivao se problem točnog utvrđivanja broja nepismenih osoba. Na razini okruga vlast je uglavnom iznosila zaokružen broj nepismenih osoba zato što se do točnog broja nije moglo doći. Godine 1945. na okrugu Bjelovar bilo je 7500 nepismenih ili 2,2% od 338 492 stanovnika. Okrug Varaždin imao je oko 20 000 nepismenih ili 4,9% od 408 000 stanovnika.[832] Početkom 1946. na području

[829] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, Pregrada, 11.1.1947.
[830] HDA 1846, OKKPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za siječanj 1947., Pregrada 31.1.1947., str. 7; HDA CK SKH 1220, kut. 10. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju, KK Orahovica, 20.5.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte-objašnjenje, Ministarstvo prosvjete, 13.2.1947.
[831] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.; „Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima“, str. 11, 116. Pristup ostvaren 6.5.2020., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf. Godine 1953. proveden je popis stanovništva i nepismenost je u NRH iznosila 16,3%, a do 2011. smanjena je na 0,8%. Prema zadnjem popisu stanovništva u Hrvatskoj je bilo 32 302 analfabeta, od ovog broja 25 567 (79%) se odnosilo na žene, a 6735 (21%) na muškarce. Iz ovih podataka vidljivo je da se postotak nepismenih žena u ukupnom udjelu nepismenih nije značajnije promijenio ni do zadnjeg popisa stanovništva.
[832] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Tabelarni prikaz po okruzima; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. IX., 226-251; Popisom stanovništva 1948. godine na području okruga Bjelovar živjelo je 344

okruga Varaždin i dalje se spominje okvirni broj od 20 000 nepismenih, s tim da je najviše pismenih bilo u kotaru Prelog, a najviše nepismenih u kotaru Novi Marof. Popisi nepismenih nisu sačuvani po svim kotarevima. U arhivskim spisima najdetaljniji i cjeloviti popis nepismenih pronađen je u krapinskom arhivu za kotar Pregradu i u njemu su prije kampanje 1946./1947. popisane 1442 nepismene osobe. U veljači 1946. kotarski štab Ivanec uspio je utvrditi da u kotaru ima 2725 nepismenih (1115 muških i 1610 ženskih), a kotar Krapina imao je oko 2000 nepismenih. U kotaru Varaždin na početku 1947. procijenjen je broj nepismenih na oko 2000.[833] Na varaždinskom kao ni bjelovarskom okrugu nepismenost nije bila ravnomjerno raspoređena. U prosincu 1946. u *Varaždinskim vijestima* pisalo se da u Međimurju ima otprilike 1000 nepismenih, u Podravini je oko 3000, a u Hrvatskom zagorju 15 000 analfabeta. Ovi brojevi potvrđuju tvrdnju Vladimira Stipetića „da je pismenost fenomen koji nije homogen niti unutar jedne zemlje".[834] Velike razlike postojale su između sela, zatim između sela i gradova, okruga, kotareva, planinskih i nizinskih krajeva, primorske i nizinske Hrvatske, mjesta uz obalu mora i Dalmatinske zagore.

Popis nepismenih s područja kotara Pregrada nudi nam brojne informacije u rubrici za napomene u koju su upisivane sporedne, ali ipak vrlo važne informacije o pojedinim nepismenim osobama. Za neke ljude popisom je utvrđeno da su pismeni, a za osobe koje su nepismene i ne mogu polaziti analfabetski tečaj upisivan je razlog nepohađanja tečaja. Iz popisa nepismenih dobivamo i informacije o ljudima koji su između dva popisa umrli. Zbog blizine Slovenije neke osobe odlazile su na rad preko granice i tim je osobama u popisu nepismenih navedeno da se nalaze na radu. Nekim radnicima upisano je da pohađaju analfabetski tečaj u tvornici stakla *Straža* u Humu na Sutli, a neki su otputovali u Zagreb ili drugamo. Događalo se da neke nepismene osobe nisu bile kod kuće prilikom popisivanja pa je zapisan i takav podatak, kao na primjer za Terezu Krklec (r. 1889.) iz Klenovca. Prilikom popisivanja nepismenih događale su se i pogreške koje su naknadno otkrivene. U popisu MNO-a Košnica, Matilda Pasarić (r. 1909.) i Viktor Štrok (1907.) uvedeni su u registar nepismenih dva puta i u bilješci je napomenuto da se Matilda vodi i pod brojem četrnaest. Za neke osobe naknadno je upisano kada su upisane u tečaj i kada su ga završile, a nekim osobama upisano je da pojedinačno uče kod kuće. Za mlade nepismene osobe upisano je da su

728 stanovnika, a u okrugu Varaždin evidentirano je 406 025 stanovnika; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 178-253.

[833] „U borbu protiv nepismenosti", *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 4; „Narodna fronta preuzela je nove zadatke na političkom i kulturno-prosvjetnom uzdizanju naroda", *Varaždinske vijesti*, 21.11.1946., 1.; „Rezultati u suzbijanju nepismenosti ne zadovoljavaju jer kotarski štabovi nisu pravilno shvatili svoj zadatak", „U kotaru Krapina ima 2.000 nepismenih", *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6; HDA 1846, OKKPHVŽ, kut. 5. Izvještaj o političkoj situaciji i radu NF-a, KK Varaždin, 2.1.1947., str. 2.

[834] „Dvadeset tisuća ljudi u mraku", *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 1; STIPETIĆ, „Pismenost i razvoj", 2456.

u školi, da pohađaju osnovni tečaj ili da su školski obveznici.[835] Iz popisa nepismenih možemo saznati i koje su osobe označene kao neprijatelji. U popisu nepismenih iz mjesta Desinić, Ana Šurbek (r. 1916.) označena je crvenim penkalom kao švercerica, a Antun Poslek (r. 1930.) kao saboter.[836] Greške u popisima nepismenih događale su se čak i na primjerima za koje je logično da su bili pismeni, tako je u Zagrebu jedan student uveden u popis kao nepismen.[837]

Od kampanje 1947./1948. počinju se izrađivati bolji popisi nepismenih. Zemaljski odbor za širenje pismenosti i Ministarstvo prosvjete razvrstali su početkom prosinca 1947. sve kotareve NRH u četiri grupe prema broju nepismenih. Prva grupa (od 3000 do 6500 nepismenih) imala je najviše nepismenih i u njoj su bili Šibenik (7502 nepismenih), Zadar (7918) i Varaždin (4618). U drugoj grupi (od 1000 do 3000 nepismenih) nalazili su se kotarevi Ivanec (2809), Krapina (2856), Križevci (3051) i Zlatar (3114). U trećoj grupi (od 500 do 1000 nepismenih) bili su Bjelovar (1793), Čazma (1360), Đurđevac (1373), Koprivnica (1255), Kutina (1359), Ludbreg (1258), Pregrada (1364), Vrbovec (1516) i grad Šibenik (1010). U četvrtoj grupi (do 500) bili su Čakovec (617), Garešnica (918), Prelog (518), Čakovec grad (128), Varaždin grad (89) i Zadar grad (458).[838] Prema ovim podacima područje bjelovarskog i varaždinskog okruga imalo je 29 996 nepismenih, a to je gotovo 2500 više od prvih procjena s kraja 1945. godine. U Dalmaciji je broj nepismenih bio vrlo velik. Samo su kotarevi Zadar i Šibenik imali 15 420 nepismenih, a to je bilo duplo više nego u cijelom bjelovarskom okrugu.

Idući korak u još boljem i preciznijem popisivanju nepismenih dogodio se 15. ožujka 1948. kada je izvršen popis stanovništva u cijeloj Jugoslaviji, a time i broja nepismenih iznad 10 godina starosti. U kotaru Bjelovar popisano je 7641 nepismenih, grad Bjelovar imao je 696, kotar Čakovec 2122, grad Čakovec 219, kotar Čazma 4121, kotar Đurđevac 3700, kotar Garešnica 3390, kotar Ivanec 5528, kotar Koprivnica 4135, grad Koprivnica 582, kotar Krapina 5323, kotar Križevci 6554, kotar Kutina 3474, kotar Ludbreg 2398, kotar Pregrada 3650, kotar Prelog 1374, kotar Šibenik 12 617, grad Šibenik 1822, kotar Varaždin 6895, grad Varaždin 444, kotar Vrbovec 3269, kotar Zadar 11 897, grad Zadar 898, kotar Zlatar 6428

[835] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih Mjesni NO Košnica, kotar Pregrada, 31.8.1947.
[836] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih MNO Desinić, kotar Pregrada.
[837] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o pregledu radan na narodnom prosvjećivanju na području grada Zagreba, v.d. inspektora načelnika kontrolnog odjela Milena Matić.
[838] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 3. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, rezultati za period od 22.11. do 1.12.1947., Zagreb, 10.12.1947.; TUK, Ana. *Narodni odbor kotara Varaždin 1945-1963.*, sumarni inventar, Varaždin: Državni arhiv, prosinac 2007., 3. Godine 1947. donesen je *Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli* i s promatranog područja ukinut je kotar Novi Marof i više se ne spominje u popisima nepismenih, a najveći dio pripojen je kotaru Varaždin.

(vidi grafikon 3). Dobiveni su precizni podaci koji su pokazali da nepismenost nije smanjena, nego je puno raširenija od procijenjene. U bjelovarskom okrugu popisano je 37 562 nepismenih iznad 10 godina starosti (13% od ukupnog broja stanovnika iznad 10 godina starosti), a to je gotovo pet puta više nepismenih nego što se procjenjivalo nakon rata. U varaždinskom okrugu broj nepismenih nakon ovog popisa skočio je za gotovo 40% u odnosu na prve poratne procjene i iznosio je 34 381 nepismenih (11% od ukupnog broja stanovnika iznad 10 godina starosti).[839]

Grafikon 3. Broj pismenih i nepismenih iznad 10 godina starosti u kotarevima i gradovima sjeverne Hrvatske i u kotaru i gradu Šibeniku i Zadru na dan 15. ožujka 1948. godine.[840]

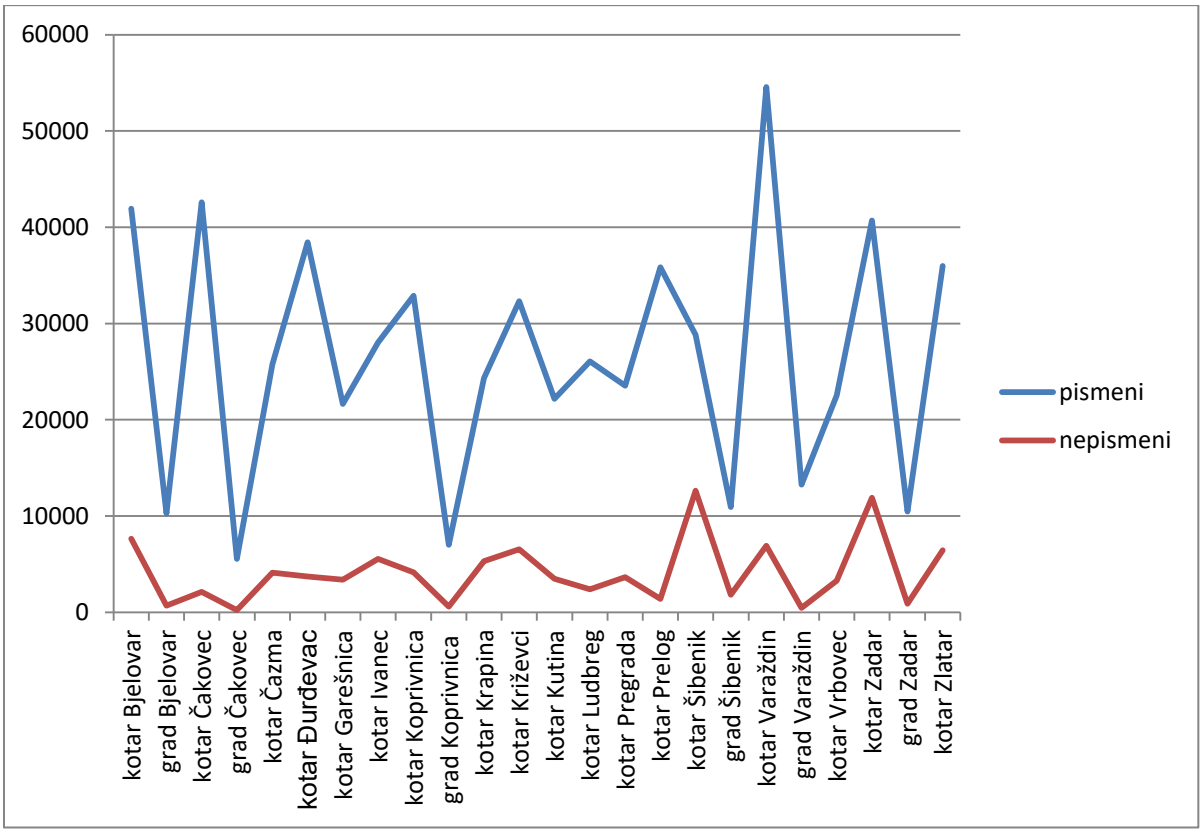

Unatoč boljoj situaciji u odnosu na druge dijelove Hrvatske, popis je pokazao da su na području bjelovarskog i varaždinskog okruga čak 71 943 nepismene osobe (od 10 godina na više) iako je pri kraju bila već treća kampanja opismenjavanja. U Dalmaciji je situacija bila puno teža, a to potvrđuju podaci o broju nepismenih u kotaru Zadar i Šibenik u kojima je živjelo 24 514 nepismenih ili 1/3 nepismenih u varaždinskom i bjelovarskom okrugu. U kotaru Šibenik gotovo svaka treća osoba bila je nepismena (30%), a u kotaru Zadar 23% ljudi

[839] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 178-255.
[840] Preuzeto iz *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 178-255.

nije znalo abecedu. Velik broj nepismenih iz ovog popisa pokazuje da su prijašnja popisivanja analfabeta bila loše provedena, ali i da je velik broj ljudi skrivao svoju nepismenost, a popisivači nisu provjeravali stanje njihove pismenosti. Područje Međimurja spadalo je u najpismenije krajeve Hrvatske i Jugoslavije. Kotar Prelog bio je prvi u Hrvatskoj po broju pismenih ljudi i imao je samo 3,6% nepismenih, a kotar Čakovec bio je na drugom mjestu s 4,7% nepismenih. Najveći postotak nepismenih imao je kotar Krapina, gotovo 18%, a i ostali zagorski kotarevi imali su velik broj nepismenih, kotar Ivanec imao je 16% nepismenih i kotar Zlatar 15%. U bjelovarskom okrugu također je bilo puno nepismenih, kotar Križevci imao je 17% nepismenih, a kotar Bjelovar 15%. Na području sjeverne Hrvatske najveći broj nepismenih imao je kotar Bjelovar, 7641 ili 11% od svih nepismenih iz sjeverne Hrvatske. Grad Čakovec imao je samo 219 nepismenih.[841] Na grafikonu 3 lako se uočava da su i ostali gradovi sjeverne Hrvatske, ali i Dalmacije imali znatno manje nepismenih nego njihova ruralna okolica, a posebno kotarevi u kojima je bilo puno sela smještenih po brdskom području (vidi grafikon 3).

Donošenje *Petogodišnjeg plana* i popis stanovništva odrazili su se i na provjeru podataka u popisima nepismenih. Ministarstvo prosvjete zatražilo je u travnju 1948. od kotarskih i gradskih NO-a reviziju popisa nepismenih zato što se u nekim kotarevima njihov broj nije provjeravao od 1945. godine. Rad je trebalo završiti do 15. srpnja, a u popisima je trebalo obaviti korekcije i nadopune. Najvažnije je bilo izbrisati sve opismenjene te upisati nesposobne zbog bolesti i duševne nesposobnosti, a sve se na obrascu „Pregled nepismenih“ trebalo dostaviti Ministarstvu.[842]

Popisi nepismenih otkrivaju nam da je po selima bilo pismenih, polupismenih i potpuno nepismenih osoba svih dobnih skupina. Među starim osobama (pa čak i vrlo starim) bilo je pismenih, a među mladima bilo je nepismenih i obratno. Spisak nepismenih iz sela Brezno (kotar Pregrada) donosi puno primjera o stupnjevima pismenosti. Mariji Lugarić (r. 1886.) u napomeni je upisano da je bila pismena, Ani Jitriša (r. 1903.) upisano je da zna čitati, Franjo Ivić (r. 1892.) bio je polupismen, Ignac Ivić (r. 1883.) bio je živčano bolestan i znao je čitati, Alojz Pelko (r. 1884.) znao je čitati, ali pisati nije mogao i Marija Pelko (r. 1884.) znala je čitati unatoč slabom vidu.[843] Prilikom popisivanja nepismenih neke su osobe tvrdile da znaju čitati i pisati, ali nisu bile uvjerljive u svojem iskazu. U popisu nepismenih iz sela Hum na

[841] *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V. 178-255; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih 1947.
[842] „Podaci o polaznicima analfabetskih i općeobrazovnih tečajeva“, *Prosvjetni vjesnik*, 30.4.1948., 93; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 178-255.
[843] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, Brezno, kotar Pregrada.

Sutli za dvije osobe napisano je da su pismene, ali u tu tvrdnju popisivači očito nisu povjerovali. Ani Žanić (stara 49 godina) u napomeni je napisano da je pismena, ali uz to je crvenim penkalom dodano „Treba provjeriti“, a isto je zapisano i za Antuna Bratovenskog.[844]

Popisivači su po terenu nalazili i polupismene osobe. Spis koji je napravila Osnovna škola Prišlin daje nam odgovor na pitanje po kojem se kriteriju donosila odluka koje dijete je polupismeno. U tu kategoriju svrstavani su svi dječaci i djevojčice koji su prije rata, tijekom i poslije njega izostali iz trećeg ili četvrtog razreda osnovne škole. Po godištima je vidljivo da su neki bili polupismeni već i prije rata, a neki su izostali iz škole tijekom rata. Najstarije polupismene osobe koje su izostale iz trećeg ili četvrtog razreda imale su u trenutku popisivanja 25 godina (Josip Halužan i Stanislav Majcenić), a najmlađa popisana polupismena djeca imala su 14 godina (Stjepan Petrak i Antonija Horvat).[845] Najbolji uvid u odnos broja nepismenih i polupismenih daje nam izvještaj iz kotara Ludbreg. U rujnu 1947. pronađeno je 1200 nepismenih i 240 polupismenih osoba.[846] Mjesni narodni odbor Klokovac (kotar Pregrada) napravio je popis polupismenih osoba starijih od 14 godina. Popisano je 25 polupismenih žena i svima je upisano da su bile kućanice, a polupismenih muškaraca bilo je samo sedam. Sve popisane polupismene osobe imale su završen prvi, drugi ili treći razred osnovne škole i rođene su u rasponu od 1922. do 1933. godine.[847]

Na terenu su se događale razne situacije prilikom popisivanja nepismenih. Predstavnici vlasti iz VI. rajona u Zagrebu nisu forsirali popisivanje nepismenih jer su to smatrali velikom sramotom i uslijed takvog stanja detaljno i pedantno popisivanje nepismenih nije imalo neku posebnu vrijednost. U kotaru Koprivnica nekoliko su puta rađeni popisi nepismenih do kolovoza 1947., ali popis nikad nije bio realan i nije odgovarao stvarnosti.[848]

Potrebno je istaknuti i broj nepismenih iz popisa stanovništva provedenog 1953. godine. I u ovom popisu jedna od rubrika bila je *pismenost (čita i piše, samo čita i nepismen)*. Podaci iz ovog popisa važni su zato što nam pomažu razumjeti pristup popisivanju analfabeta u godinama od kraja rata do kraja *Petogodišnjeg plana*. U ovom su popisu ustanovljeni strogi kriteriji razlikovanja pismene i nepismene osobe. Točnijem broju nepismenih pridonio je i drugačiji pristup popisivača koji „su imali dužnost da upozore“ stanovništvo tko se „može smatrati pismenim“ pa se to odrazilo na veći broj nepismenih. U skupinu pismenih osoba

[844] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, Hum na Sutli, kotar Pregrada, 21.9.1947.
[845] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Iskaz polupismenih, Osnovna škola Prišlin, 14.9.1947.
[846] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o radu na suzbijanju nepismenosti, KK Ludbreg, 21.9.1947.
[847] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis polupismenih iznad 14 godina starosti, MNO Klokovac.
[848] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o potrebnim pripremama za prosvjetni rad u toku jesensko-zimske sezone, Zagreb, 6.11.1945.; DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica. Popis nepismenih, MNO-u Koprivnički Bregi, Koprivnica, 1.8.1947.

svrstavani su svi koji su znali samostalno pročitati i napisati „običan tekst iz svakodnevnog života“. Uvedena je i nova kategorija „nepoznato“. Ona je obuhvaćala sve osobe koje su tijekom popisivanja izjavile da su samouke, zatim one koji su završili četiri razreda osnovne škole, a izjasnili su se kao nepismeni te osobe koje nisu dale odgovor o svojoj pismenosti, a završile su manje od četiri razreda osnovne škole…itd. U napomenama prilikom objave rezultata ovog popisa navedeno je da prethodni popis iz 1948. nije dao točne rezultate i pregled broja nepismenih. Tada se veći broj polupismenih žena i muškaraca srednjih godina lažno izjasnio pismenima, a dodatni problem nastao je i zato što se osobe koje su znale samo čitati proglasilo pismenima. To su sve razlozi zbog kojih je od popisa 1948. do popisa 1953. porastao broj nepismenih osoba. Iako je odmah nakon rata pokrenuto masovno opismenjavanje, izostali su očekivani rezultati, što je bilo vidljivo u rezultatima ovog popisa. U svim kotarevima popisano je više nepismenih osoba nego 1948., osim u kotaru Ludbreg koji je uspio smanjiti broj nepismenih s 2398 na 2169. Podaci iz popisa 1953. pokazuju da su prijašnja popisivanja nepismenih osoba bila krajnje nepouzdana i da je velik broj ljudi lagao o svojoj pismenosti. Učitelji i članovi masovnih organizacija nisu uspjeli obaviti zadatak kako je vlast očekivala. Prvi precizniji rezultati stanja pismenosti na terenu dobiveni su nakon popisa stanovništva 1948., ali ni tada još nisu bili potpuno pouzdani. Tek je nakon popisa stanovništva iz 1953. postalo jasno koliki su razmjeri nepismenosti na području varaždinskog i bjelovarskog okruga. Ovim popisom ustanovljeno je da promatrano područje ima 79 148 analfabeta, što je 7205 više nego iz popisa 1948. godine.[849] Broj nepismenih bio je velik unatoč naporima vlasti i pokretanju kampanja opismenjavanja u poratnim godinama. Brojevi iz ovog popisa pokazali su da je nepismenost važan, velik i ozbiljan problem koji se ne može riješiti tijekom jedne ili dviju kampanja, već da je potreban drugačiji i dugoročniji pristup.

[849] *Popis stanovništva 1953.*, knjiga IX. Pismenost i školska sprema, podaci za srezove prema upravnoj podjeli u 1953. godini. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1960., 21, 22, 159-250; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine*, knj. V., 178-255.

15.1.2. Postavljanje norme, preuzimanje obaveza i okupljanje nepismenih

Partija je nakon rata razvila velike planove u okviru narodnog prosvjećivanja. Do kraja *Petogodišnjeg plana* trebalo je opismeniti sve analfabete do 45 godina starosti i za ostvarenje cilja postavljene su norme (mjera) kao normalan i sastavni dio djelovanja koje vodi navedenom cilju. Na temelju postavljenih normi svi koji su sudjelovali u opismenjavanju uzimali su obvezu da će izvršiti predviđeni plan.[850] Međutim, norme su bile postavljene preambiciozno i previsoko i iz toga je proizlazio čitav niz problema. Vlasti su nakon formiranja kulturno-prosvjetnih odbora najavljivale preuzimanje obaveza koliko će nepismenih obuhvatiti u analfabetske tečajeve. Ministarstvo prosvjete tražilo je da se uklanjanje nepismenosti ne smije raditi nepotpuno, neorganizirano i bez plana. Kritiziran je proizvoljni, šablonski način donošenja normi koji je vodio prema smanjenju nepismenosti za 10%, a nije se vodilo računa da neki okruzi, kotarevi i mjesta mogu postići puno bolje rezultate.[851] Iz ovog dopisa vidljivo je da su prilikom popisivanja uočeni brojni propusti i u puno slučajeva norme su donošene tek toliko da se zadovolji forma.

Kod svih planiranja i izvještaja bio je prisutan „statistički optimizam“ kako bi se dostiglo nedostižno, a služio je i za legitimaciju vlasti. Na okružnom prosvjetnom savjetovanju u Varaždinu 13. siječnja 1947. odlučeno je da treba povisiti „normu nepismenjaka koji preko ove zime moraju naučiti čitati i pisati“.[852] U promatranom razdoblju napisano je mnoštvo novinskih članaka o narodnom prosvjećivanju. Kroz sve se provlačila želja za stalnim podizanjem norme i potreba ulaganja većeg napora za što bolje, kvalitetnije i veće opismenjavanje stanovništva. Smatralo se da je moguće u Hrvatskoj već u prvoj kampanji 1945./1946. u tečajeve obuhvatiti 15% nepismenih, u zimskoj kampanji 1946./1947. kotarevi su se obvezali opismeniti 10% nepismenih, no vlast je smatrala da se može postići i puno više. Prilikom dodjele obaveza okruzima pokušalo se u obzir uzeti faktore uspjeha i neuspjeha kao što su teren, kulturni nivo, ekonomske prilike, broj nepismenih starijih od 45 godina.[853]

---

[850] „Norma“. Pristup ostvaren 11.11.2019., http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44095; „Obveza“, dužnost koja se mora izvršiti, a proizlazi iz ugovora, propisa, morala, obećanja ili okolnosti. Pristup ostvaren 11.11.2019., http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtkXRI%3D

[851] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, Ministarstvo prosvjete, lipanj 1947.

[852] SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj“, 98; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.

[853] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Uspjesi i nedostaci u borbi za suzbijanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 10.3.1946., „U Narodnoj Republici Hrvatskoj analfabetskim tečajevima obuhvaćeno je svega 10.097 nepismenih“, *Borba*, 9.1.1947.; BELAMARIĆ, Branko. „Rad na širenju pismenosti“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 3-4: 37.

U izradi planova sudjelovao je i Zemaljski odbor za širenje pismenosti koji je na temelju pristiglih podataka postavljao planove za uklanjanje nepismenosti. Norma koju je postavio okrug Varaždin za zimsku kampanju u siječnju 1947. bila je sljedeća: kotar Varaždin trebao je obuhvatiti 500 nepismenih, kotar Čakovec 200, kotar Prelog 180, kotar Ludbreg 450, kotar Novi Marof 700, kotar Zlatar 700, kotar Pregrada 600, kotar Ivanec 900, grad Varaždin 100, grad Čakovec 70. Svaki kotar dobio je zadatak razraditi normu za svako selo/zaselak, a mjesni odbor sve je spuštao na još nižu razinu i određivao je normu za ulice, zaselak, bregove ili grupe kuća.[854]

Kotar Đurđevac pripremio je za kampanju 1947./1948. vrlo ambiciozan plan opismenjavanja 729 osoba (od 1373) kroz 34 tečaja. Do 30. rujna 1948. broj nepismenih smanjen je za 210 i za opismenjavanje su ostale još 1163 osobe, što znači da nije ostvaren plan navedene kampanje. Za kampanju opismenjavanja 1948./1949. realnije se pristupilo planiranju i određeno je da će se opismeniti 395 osoba te osposobiti 50 poučavatelja.[855] Kada su s terena počeli stizati izvještaji, uočilo se da neki kotarevi ne mogu ostvariti preuzete obaveze. Ministarstvo prosvjete pokušalo je riješiti taj problem i predložilo je sljedeći način planiranja i preuzimanja obaveza: „Da bi se ovaj broj nepismenih osposobio, treba okupiti u tečajevima i individualnom poučavanju veći broj nepismenih nego što je u gornjem planu navedeno.“[856] Za ostvarivanje norme trebalo je okupiti puno više nepismenih, a ako bi se okupio točan broj nepismenih kako je planirano normom, uvijek je prijetila opasnost da se ona ne ostvari zbog raznih problema, otpadanja polaznika itd.

Idući korak prema otvaranju analfabetskih tečajeva bilo je okupljanje nepismenih. Namjera vlasti bila je da tečajevi postanu „čvrsta radna zajednica“ svih okupljenih polaznika i dobro pripremljenih poučavatelja „koju će polaznici zavoljeti i osjetiti“[857], ali na terenu su se razvijale razne situacije. Pripremne radnje za opismenjavanje stanovništva imale su uspona i padova kao i cijelo narodno prosvjećivanje, a ostvareni su dobri, prosječni i loši rezultati. Isto se događalo i tijekom akcija obilaska sela, dogovora s nepismenima i njihovog okupljanja u tečajeve.

Za uspješno okupljanje analfabeta trebalo je primjenjivati poseban pristup. Ministarstvo prosvjete već je u drugoj točki *Privremene uredbe o radu na uklanjanju nepismenosti* naglasilo da se nepismenost „ne može uklanjati prisilno, nego putem uvjeravanja, najšire

[854] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.
[855] DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Tromjesečni pregled rada na narodnom prosvjećivanju od 1.10.1947. do 31.12.1947.; Tromjesečni pregled rada na narodnom prosvjećivanju od 1.7.1948. do 31.9.1948.
[856] HŠM A 1493, MPNRH. Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, 16.1.1947.
[857] „Proglas Zemaljskog odbora za širenje pismenosti“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 3.

propagande, razvijanja svijesti“, a u novinama se pisalo da se treba pripremiti na malodušje, neshvaćanje, nećkanje, podrugivanje nepismenih kao i na zastrašenost i postiđenost polaznika. Kotarska vlast iz Pregrade isticala je da se narodu treba prilaziti „na najtaktičniji i narodno demokratski način“ i da se sve snage usmjeravaju na rješavanje problema. Vlast je prema odraslim analfabetima nastojala pokazati pristup koji je bio na tragu kasnijih andragoških ideja, ali ipak nije bio dovoljno razrađen i brzo se odustalo od njega. Odraslima se trebalo pristupiti drugačije nego djeci jer oni žele i moraju znati zašto nešto uče, a u obzir je bilo bitno uzeti i njihovo životno iskustvo i izraženiju intrinzičnu motivaciju (samopoštovanje, odgovornost, zadovoljstvo poslom…).[858]

U novinama je isticano da je ključ uspjeha opismenjavanja uvjeriti ljude u potrebu uklanjanja nepismenosti, probuditi interes i volju i od tog trenutka do „definitivnog rješenja – put je veoma kratak, iako težak i naporan, on je više ili manje tehničke naravi“. Smatralo se da, ako je sve dobro organizirano, nepismenost se može žurno ukloniti i s uspjehom. Važnu ulogu u uvjeravanju ljudi imale su ekipe lokalnih aktivista „koje su krstarile selima i nagovarale analfabete da krenu sa učenjem“.[859]

Okupljanje i pridobivanje nepismenih za pohađanje tečajeva na terenu odvijalo se na sljedeće načine. Po kotaru Varaždin i Čakovec u rujnu 1947. godine održavani su sastanci s nepismenima. U Varaždinu se govorilo da „narodna vlast polaže mnogo na to da se svaki nepismeni opismeni“, a u Čakovcu se nepismene htjelo upoznati s „otvorenjem tečaja te da im se prikaže potreba učenja u vezi s izvršenjem Petogodišnjeg plana“. Ali već u studenom 1947. nalazimo vijest da je KNO Varaždin „poslao svim nepismenima poziv sa prijetnjom preko milicije radi nepohađanja tečajeva“.[860] Iz ovog je primjera vidljivo da se u pojedinim slučajevima odustalo od srdačnog pristupa prema analfabetima. Krajem rujna 1947. u Mjesnom NO-u Krapinske Toplice od 8:00 do 10:30 održan je sastanak s nepismenima. Skup je organizirao referent za nastavu, a na susretu je bila 41 nepismena osoba i 12 aktivista koji su trebali raditi s njima. Na ovom sastanku mogli su se čuti razni komentari koji ocrtavaju svu

[858] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu u analfabetskim i srednjoobrazovnim tečajevima, Prosvjetni odsjek kotarskog Narodnog odbora Pregrada, 1947.; „Pravilne metode u ophođenju s nepismenima – važan su preduvjet za konačni uspjeh“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 14; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 30. Naveden je primjer jedne učiteljice koja je u selu obišla 12 nepismenih, ali samo jedan se odazvao tečaju, a ostali su odbijali zbog ruganja drugih, starosti, „da nema smisla“; *Education for All: Literacy for Life*, 221.

[859] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Uvjeriti široke slojeve o potrebi likvidiranja nepismenosti važan je korak u borbi za opismenjavanje“, *Vjesnik*, 12.4.1946.; OGRIZOVIĆ, *Metode obrazovanja odraslih*, 13; „Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji“, 22. Pristup ostvaren 24.6.2020., https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=nikad+im+bolje+nije+bilo.

[860] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o radu po likvidaciji nepismenosti, KK Varaždin, 19.9.1947.; Izvještaj, Mjesni komitet KPH Čakovec, 20.9.1947.; „Izvršavajmo plan likvidacije nepismenosti“, *Omladinski borac*, 12.11.1947., 3.

šarolikost narodnog prosvjećivanja. „Jedni su govorili da bi dali kravu da ih se nauči čitati, drugi da su prestari“, da nemaju za odjeću i obuću, a Juso Krdžić iz Zagreba rekao je da bi dao pola imanja i jedno oko za pismenost.[861]

Vlast je nastojala povećati uspjeh okupljanja nepismenih i zato je od 18. siječnja 1948. do 1. veljače 1948. po svim kotarevima Hrvatske trebalo održati prosvjetne konferencije „radi življeg rada i bržeg okupljanja nepismenih u tečajeve“, a sudionici su bili predstavnici Mjesnih NO-a, masovnih organizacija, učitelji i delegati Ministarstva prosvjete. Ovakav sastanak planiralo se održati i u travnju kako bi se spriječio raspad tečajeva.[862] I na roditeljskim sastancima u školama govorilo se o analfabetskim tečajevima. U Pregradi je sastanak održan 2. siječnja 1946. i na njemu je bilo prisutno 45 roditelja te članovi aktiva i školskog centra. Razgovaralo se s ljudima koji ne šalju djecu u školu i dogovoreno je osnivanje dvaju tečajeva pod vodstvom učiteljica, „jedan s onima koji ništa ne znaju i jedan s onima koji nešto znaju“.[863]

Okružni narodni odbori nastojali su pronaći rješenje za veće okupljanje nepismenih, a jedno od rješenja ponudio je Okružni NO Varaždin. On je u siječnju 1947. dao preporuku kako što bolje okupiti nepismene i zadržati stabilnost tečajeva. U slučaju neodaziva analfabeta trebalo je proširiti kulturno-prosvjetni odbor tako da član koji taj dan ne drži tečaj može prije samog početka tečaja obilaziti nepismenjake da ih opomene ili dovede na tečaj.[864]

Povremeno su se pojavljivale i radikalnije ideje. U listu *Naprijed* u veljači 1946. iznesene su ideje prijedloga zakona o obaveznom pohađanju tečajeva za sve nepismene. Neki su smatrali da je potrebno uvesti „porez na nepismene“, a prosvjetni odjel iz kotara Đurđevac predložio je donošenje blažeg zakona. Na sastanku Prosvjetnog aktiva MNO-a Stipernica u siječnju 1949. predloženo je „protiv nepolaznika poduzeti neke strože mjere i obvezati ih“, a odbornici su dali riječ da će u nedjelju 31. siječnja 1949. dovesti što više analfabeta na tečaj.[865] Svi navedeni prijedlozi donošenja zakona nisu ostvareni i svi pokušaji stopostotnog okupljanja nepismenih na terenu uglavnom su se svodili na slanje opomena, saslušanje u MNO-u ili zastrašivanje kako bi se analfabete potaknulo na učenje. Ali ni opomene ni

[861] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj kotarskoj Fronti referenta za nastavu, Krapinske Toplice 24.9.1947.; „Pravilne metode u ophođenju s nepismenima – važan su preduvjet za konačni uspjeh“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br.1-2: 15.
[862] HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za I., II. i III. 1948.
[863] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Roditeljski sastanak, Osnovna škola Pregrada, 2.1.1946.
[864] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.
[865] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Pisani tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za vrijeme od 1. siječnja 1948. do 31. ožujka 1948., KNO Đurđevac; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka Prosvjetnog aktiva MNO-a Stipernica, 27.1.1949.

saslušanja u nekim primjerima nisu potaknuli nepismene na pohađanje tečaja. U uredu MNO-a u Pregradi održan je 9. siječnja 1948. sastanak po predmetu saslušanja neposlušnih polaznika škole za analfabete, a razgovor su vodili tajnik Mirko Storjak i administrator Pavao Kolar s trinaest polaznika (9 žena i 4 muškarca) i svi su se izjasnili da nisu sposobni za pohađanje tečajeva.[866] Izvještaj iz Osnovne škole Vinagora (kotar Pregrada) spominje da je bilo osoba koje nisu polazile tečaj „premda su već mnogo puta i pojedinačno opomenuti", a unatoč stalnim pozivima i molbama tečajci su se i dalje oglušivali.[867]

Iz arhivskih spisa saznajemo da se situacija s okupljanjem nepismenih na području kotara Pregrada nije popravila ni do 1950. te su i dalje bilježene ozbiljne poteškoće okupljanja nepismenih. Neki izričito nisu htjeli polaziti tečaj, neki su ga izbjegavali, a neki su davali obećanja pa opet nisu došli. Zato se pristupilo individualnom poučavanju, ali ni ono nije dalo željeni rezultat. Zadnja opcija bila je ponovno početi obilaziti nepismene koji su već više puta polazili tečajeve, „pa su prema tome nešto i naučili te ćemo na taj način likvidirati nepismenost do konca godine". Neke nepismene osobe nisu htjele krenuti na tečaj i žestoko su se opirale pozivima predstavnika vlasti. Mijo Bedeniković iz Višnjevca (MNO Sopot) nije htio „nit da čuje i ne prima nikakovih poziva i ne pokorava se nalozima Mjesnog NO-a nit prosvjetnog aktiva", a Matilda Debeljak iz Rusnice je „demonstrativno izjavila da neće ići".[868]

Tečajeve nisu izbjegavale samo starije osobe kako bismo očekivali, nego i mladi. Izvještaj iz ožujka 1948. s analfabetskog tečaja u Osnovnoj školi Gorjakovo navodi da su dvije djevojke stare 18 godina i jedan mladić star 19 godina neredovito polazili tečaj. U siječnju iduće godine članovi Prosvjetnog aktiva MNO-a Gorjakovo obilazili su „sve nepismene u svrhu upućivanja i suzbijanja nepismenosti", ali nisu imali uspjeha zbog brojnih isprika analfabeta.[869] Nepismene muškarce nije bilo lagano okupiti u tečajeve jer su „još u rano proljeće otišli" na „stalne radove u razne tvornice i poduzeća" pa su zbog toga u kotaru Pregrada najveći broj nepismenih činile žene. Tečajevima su se nevoljko i teško odazivali stari ljudi i posebno žene. Čak i kada je kotar sve pripremio, materijal za tečajeve i poučavatelje, okupljanje nepismenih sporo je napredovalo, a najteže je bilo privući i u tečajeve okupiti žene kao u kotaru Stubica.[870] U Zagrebu su čak neki članovi prosvjetnog

[866] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik Mjesnog narodnog odbora u Pregradi, saslušanje neposlušnih polaznika škole za analfabete, Pregrada, 9.1.1948.
[867] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Nepismeni, Osnovna škola Vinagora 10.3.1948.; Izvještaj 29.3.1948.
[868] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na likvidaciji nepismenosti, Pregrada, 10.5.1950.
[869] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut.119. Tečaj za nepismene od 1. do 10. III. izvještaj, Osnovna škola Gorjakovo 11.3.1948.; Analfabetski tečajevi, MNO Gorjakovo, 31.1.1949.
[870] HDA KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 3. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, rezultati za period od 22.11. do 1.12.1947., Zagreb, 10.12.1947., str. 5. Ovaj kotar dobro je

odjela bili istjerani iz kuća prilikom popisivanja nepismenih uz pogrdne riječi ili su ih neki alkoholičari izbacili.[871]

U pojedinim kotarevima postignuti su vrlo dobri rezultati u okupljanju nepismenih. U okrugu Varaždin u siječnju 1947. radila su 163 analfabetska tečaja s 2287 polaznika, a najbolji rezultati postignuti su u gradu Varaždinu gdje je okupljeno 61% nepismenih i u gradu Čakovcu gdje je obuhvaćeno 75% nepismenih. U okrugu Bjelovar vrlo dobra kvaliteta rada tečajeva postignuta je početkom 1948. u selima Virje i Prugovac.[872]

Gradovi su bilježili vrlo dobar uspjeh u okupljanju nepismenih iz nekoliko razloga. U startu je broj nepismenih bio puno manji nego po selima, bili su koncentrirani na malom prostoru i bilo ih je lakše obuhvatiti u tečajeve zbog većeg i dovoljnog broja stručnih poučavatelja i boljih uvjeta za poučavanje (škole, domovi…). Kotar Bjelovar bilježio je dobar rezultat već u ožujku 1947. kada je u tečajevima učilo 41% svih nepismenih, a vrlo dobar rezultat zabilježen je u gradu Varaždinu gdje je učilo 86% nepismenih te u kotaru Prelog koji je okupio 36% nepismenih. Do ožujka 1947. kotar Ivanec obuhvatio je samo 12% nepismenih, ali se do listopada 1947. stanje popravilo i osnovana su 53 tečaja s 485 polaznika. U kampanji 1947./1948. u Podravini je u tečajeve do polovice siječnja 1948. obuhvaćeno 34% nepismenih.[873] Podaci su od kotara do kotara različiti zato što su ovisili o puno faktora, a ponajviše o zalaganju učitelja i članova masovnih organizacija.

---

organizirao rad po terenu pa su članove iz kotarskog centra prebacivali kamionima po terenu da agitiraju među stanovništvom.

[871] HDA 291 MPNRH, kut. 2. Izvještaj o pregledu rada narodnog prosvjećivanja na području grada Zagreba, Matić Milena v.d. inspektora.

[872] HDA 1220, CK SKH, kut. 13. Izvještaj o radu agitacije i propagande na okrugu Varaždin, 24.1.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Pisani tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za vrijeme od 1. siječnja 1948. do 31. ožujka 1948., KNO Đurđevac.

[873] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dosadašnji uspjesi ovogodišnje kampanje za suzbijanje nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 22.3.1947., „Osvrt na dosadašnje uspjehe na uklanjanju nepismenosti“, *Naprijed*, 8.3.1947., „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.12.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947., KK KPH Đurđevac.

15.1.3. Manifestacije prije i tijekom kampanja opismenjavanja

Početak rada analfabetskih tečajeva za vlast je bio izuzetno važan događaj koji je trebalo posebno istaknuti i obilježiti, jednako važan kao i završetak tečajeva. Poticaj organiziranju manifestacija dala je Partija. Podržavalo se održavanje masovnih nastupa i sastanaka na kojima su ljudi izražavali svoje oduševljenje i osjećaje te slaganje s narodnim prosvjećivanjem.[874] Borba protiv nepismenosti simbolično je započinjala nizom događaja u okviru Tjedna narodnog prosvjećivanja, čiji je organizator bilo Ministarstvo prosvjete. Tjedan narodnog prosvjećivanja bio je posebno brižno pripreman i raširen način informiranja javnosti o početku narodnog prosvjećivanja, a u isto vrijeme i vrlo dobar oblik propagande. Tjedan se prije svake kampanje opismenjavanja trebao obilježiti u vremenu od početka listopada do sredine prosinca i odvijao se osam dana. Godine 1950. u Hrvatskoj je Tjedan narodnog prosvjećivanja održan čak dva puta, krajem ožujka i početkom studenog.[875] Program je obuhvaćao održavanje koncerata, predstava, književnih večeri, predavanja, izložbi knjiga i otvorenje knjižnica, a organizirani su i tečajevi za nepismene i predavanja u školama o značaju narodnog prosvjećivanja. U organizaciju ovih događaja bili su pozvani svi, a 1950. pomoć su pružili i članovi iz Saveza boraca. U skladu s tim prosvjetne priredbe redovito su sadržavale „djela u kojima se obrađuje NOB“.[876]

Događaj ovakve važnosti trebalo je obilježiti na primjeren i svečan način. Početak Tjedna narodnog prosvjećivanja u Varaždinu je 8. prosinca 1949. svečano proglašen putem razglasne stanice nakon čega je uslijedio koncert limene glazbe u 11:30 na Trgu kralja Tomislava. Na početku Tjedna u oblasti Bjelovar trebale su se 10. ili 11. prosinca 1949. održavati akademije po svim kotarskim centrima i gradovima, a u selima se trebalo pripremiti i održati priredbe i masovne prosvjetne sastanke.[877] Iz dokumenata Ministarstva prosvjete saznajemo kakvo je ozračje trebalo biti stvoreno u Zagrebu, a na isti ili sličan način trebalo se raditi i po manjim sredinama. U Zagrebu je tijekom obilježavanja Tjedna prosvjećivanja trebao biti stvoren poseban, svečarski ugođaj. Knjižare su trebale urediti izloge s materijalima za širenje propagande o uklanjanju nepismenosti, radio stanica Zagreb trebala je obilaziti tečajeve i raditi reportaže, u centralnoj i lokalnoj štampi trebali su se objavljivati članci i parole po

[874] ZVONAREVIĆ, Mladen. *Socijalna psihologija*, V. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1989., 402, 403; „Manifestacija“. Pristup ostvaren 11.11.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38626.
[875] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Okvirni godišnji plan rada za 1950. godinu.
[876] HDA 1887, SUBNORH, kut. 259. Zapisnik sa savjetovanja kulturno-prosvjetnih sekcija Oblasnih odbora Saveza boraca održanih u prostorijama Zemaljskog odbora Saveza boraca 10.1.1950., str. 2.
[877] „Program 'Tjedna narodnog prosvjećivanja' u gradu Varaždinu, koji se održava od 11. do 18. prosinca“, *Varaždinske vijesti*, 8.12.1949., 3; „U 'Tjednu narodnog prosvjećivanja' naročitu pažnju posvetiti radu i osnivanju tečajeva“, *Bjelovarski list*, 10.12.1949., 2.

dobivenim uputama, a Zemaljski odbor za širenje pismenosti dao je izraditi 600 000 papirnatih znački od 2 dinara i 50 000 limenih znački od 10 dinara (vidi fotografiju 5). Značke su svoje odredište imale u kotarskim i mjesnim odborima preko kojih se odvijala njihova prodaja. U izvještaju Osnovne škole Kostel iz prosinca 1946. stoji podatak da su tijekom ovog mjeseca raspačavane značke protiv nepismenosti te da se s tim poslom nastavilo i tijekom obilježavanja Tjedna tuberkuloze.[878] Značke su služile za promociju svih važnih i velikih državnih akcija, tako i narodnog prosvjećivanja, bile su „obilježje promidžbe“, služile su za jačanje svijesti o potrebi obrazovanja, a njihovom prodajom nastojalo se financijski pomoći radu tečajeva. Kotarski odbor NF-a raspoređivao je novac prikupljen prodajom znački. Zemaljskom odboru NF-a Hrvatske slalo se 50% novca, 20% ostajalo je okružnom odboru, a 30% kotarskom. Sav sakupljeni novac knjižio se u kotarskim, okružnim i oblasnim blagajnama pod imenom „fond za uklanjanje nepismenosti“.[879]

Fotografija 5. Značka „Nauči pisati nepismene“ (autorova zbirka).

Tjedan narodnog prosvjećivanja bio je najčešća propagandna manifestacija povodom početka rada s analfabetima. U izvještaju o provedbi ovog tjedna u prosincu 1949. u kotaru Pregrada istaknuti su i problemi. U selu Gorjakovo trebalo je održati sastanak, ali je

[878] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 115. Mjesečni izvještaj za prosinac, Državna osnovna škola Kostel, 31.12.1946.
[879] RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 326; HŠM A 1493, MPNRH. Uklanjanje nepismenosti – poboljšanje rada, 30.12.1946.

napravljen veliki propust zato što nitko nije obavijestio nepismene da dođu, a po ostalim selima nisu svi agitatori bili na terenu i slabo se privodilo nepismene u tečajeve.[880]

Osim ovog tjedna vlast je organizirala i Tjedan za uklanjanje nepismenosti, Udarne nedjelje, te druge prigodne svečane akademije, a članice okružnog odbora AFŽ-a Varaždin od 1. do 8. rujna 1946. organizirale su Tjedan kulture AFŽ-a. U kotaru Čazma početak analfabetskih tečajeva trebao je biti obilježen Udarnom nedjeljom i svečanom akademijom između 12. i 19. listopada 1947. godine.[881] U Zagrebu je 8. prosinca 1946. na Maloj sceni Hrvatskog državnog kazališta u Frankopanskoj ulici (danas kazalište Gavella) trebala biti održana svečana akademija protiv nepismenosti u organizaciji Odjela za narodno prosvjećivanje. Govornici su bili ministar prosvjete Ivo Babić, književnik Zdenko Štambuk s referatom o značenju kampanje protiv nepismenosti i za kraj je bio predviđen kratak umjetnički program. Iduće godine opet je u Zagrebu 1. listopada 1947. održana svečana akademija, ali sada u Glazbenom zavodu i preko novina je poslana preporuka da isto trebaju napraviti niže razine vlasti. Sve što se događalo na najvišoj razini vlasti trebalo se preslikati i na lokalnu razinu u prisutnosti širokih narodnih masa. Svi kotarski i gradski prosvjetni odsjeci uz pomoć odbora za širenje pismenosti i masovnih organizacija trebali su organizirati svečane akademije i svečano ukrasiti mjesto, radnje i knjižare.[882]

Priredbe su se održavale i prije službenog početka kampanje opismenjavanja. To su bile pripremne radnje za početak prosvjetnog rada s nepismenima, a njihov je cilj bio potaknuti interes u narodu za predstojeće događaje. U nekim kotarevima održavane su priredbe i razna događanja kako bi se privuklo nepismene i angažiralo cjelokupnu javnost. Na kotaru Krapina 5. listopada 1947. u svim školskim centrima održane su male priredbe kao uvod u kampanju opismenjavanja, a najposjećenija priredba u Krapini bila je *Matijaš Grabancijaš dijak* u izvedbi varaždinskog kazališta. Kako bi se zadržao polet opismenjavanja, nastojalo se održavati priredbe i svečanosti tijekom same kampanje. U selu Jesenju (kotar Krapina) u

---

[880] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o tjednu narodnog prosvjećivanja od 11.12. do 18.12.1949.

[881] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Likvidiranje nepismenosti, Agitprop komisija, KK KPH Čazma, 19.9.1947.; „One stvaraju plan za prosvjetni rad“, *Žena u borbi* (1946.), br. 31: 5; „BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja“, 257. U Hercegovini je kampanja opismenjavanja počinjala *Nedjeljom narodnog prosvjećivanja*.

[882] „Borba protiv nepismenosti“, *Omladinski borac*, 1.1.1947., 3; HDA 291, kut. 2. Akademija posvećena kampanji protiv nepismenosti, 4.12.1946. Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Štromar Maks, str. 7; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U godini 1948. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947. Na akademiji je bio prisutan ministar prosvjete Ivo Babić, predsjednik Jugoslavenske akademije Andrija Štampar, predsjednica Zemaljskog odbora za širenje pismenosti Nada Sremac itd.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Proglasi i parole – raspodjela, Ministarstvo prosvjete, 10.9.1947.

veljači 1946. održana je prosvjetna propagandna priredba u koju je bila uključena i Narodna obrana, a prisustvovalo je 200 ljudi.[883]

Događalo se da je entuzijazam za rad na opismenjavanju slabio, pa je vlast nastojala spriječiti zastoje u radu tečajeva stalnim poticanjem radnog elana „priredbama i pjesmama sa borbenim, prigodnim sadržajem, poučnim predavanjima, parolama i plakatima“. Za širenje propagande i popularizaciju opismenjavanja iskorišten je i Lenjinov rođendan, 22. travnja, te je proglašen Danom borbe za suzbijanje nepismenosti.[884] Obilježavanje ovog dana poklopilo se i sa slabljenjem tečajeva zbog početka poljskih radova pa je ova svečanost korištena za obnovu rada i privođenje tečajeva kraju.

Vlasti su uoči Tjedna narodnog prosvjećivanja nastojale pripremiti stanovništvo i pokrenuti ga na sudjelovanje u obilježavanju Tjedna, no to nije uvijek davalo željene rezultate. U Krapinskim Toplicama neposredno prije Tjedna prosvjećivanja održana je priredba koja nije uspjela jer je bila slabo posjećena, a u selu Sopot nije više bilo nepismenih, pa je prosvjećivanje usmjereno na okupljanje ljudi u općeobrazovne tečajeve. Dana 11. prosinca 1949. u selu je sazvan masovni sastanak na kojem je bilo samo petero ljudi, a od izloženih knjiga samo su dvije posuđene na čitanje. Tijekom svečanih sedam dana ovog Tjedna, u okupljanju nepismenih na području kotara Pregrada sudjelovali su omladinci i pioniri kojima je održano predavanje o tome kako mogu pomoći i sudjelovati u obilježavanju Tjedna, ali i poslije njega. Četiri agitatora uspjela su sakupiti 16 polaznika i organiziran je tečaj.[885]

Cilj Tjedna narodnog prosvjećivanja bio je okupiti sve nepismene u analfabetske tečajeve, a sve koji su opismenjeni uključiti dalje u osnovne tečajeve. Obilježavanjem ovog Tjedna htjelo se stvoriti zanos prema narodnom prosvjećivanju. Za postizanje postavljenih ciljeva trebalo je uključiti školsku djecu, masovne organizacije i mjesne narodne odbore u agitiranje po selima. Narodu se htjelo ukazati na posebnu važnost ovog Tjedna, potaknuti polet i podignuti popularnost prosvjetnog rada, a sve knjižnice, domove kulture i škole nastojalo se što svečanije okititi parolama i cvijećem.[886]

---

[883] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec rujan 1947., KK KPH Krapina, 30.9.1947.; „U kotaru Krapina ima 2000 nepismenih“, *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6.

[884] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog odbor AFŽ-a, Štabovi - jedinstvena rukovodstva propagande i reda u borbi protiv nepismenosti; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 130; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 95.

[885] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o Tjednu narodnog prosvjećivanja od 11.12.1949. do 18.12.1949.

[886] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Referat, izvještaj po sektoru narodnog prosvjećivanja, kulture i umjetnosti, kotar Pregrada 1949.; „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950., 2.

U prosvjetnom odjelu NOK-a Pregrada održano je uvodno predavanje prije početka Tjedna prosvjećivanja i istaknuto je što treba napraviti. Po selima je trebalo širiti vijest o značenju pismenosti i mogućnostima koje ona daje, upoznavati ljude s higijenom u kući i njegom djece, isticati primjere naprednih seljaka i vezu njihove pismenosti s naprednim gospodarenjem, ukazivati na prednosti zadrugarstva te općenito pokazati kako se širenje pismenosti odražava na život sela.[887] I na području oblasnog NO-a Dalmacije radilo se na informiranju stanovništva o narodnom prosvjećivanju. U prosincu 1946. održana su predavanja o novim oblicima narodnog prosvjećivanja, važnosti pismenosti, škole, osnovnog školovanja, narodnog prosvjećivanja i borbe protiv nepismenosti.[888]

U arhivskim spisima kotara Pregrada sačuvan je program Tjedna narodnog prosvjećivanja iz prosinca 1949. godine. Bio je razrađen po danima i posebno su pripremljeni događaji za Pregradu kao centar kotara i za okolna sela. U Pregradi se Tjedan obilježavao od 11. do 18. prosinca 1949. godine. Tjedan se trebao održavati osam dana, ali dva su dana ostala neiskorištena, bez ijednog događaja, i to 12. i 17. prosinca 1949. godine. Prvi dan Franjo Špiljak trebao je održati referat o prosvjećivanju i planirano je da će Kulturno-umjetničko društvo *Krešo Rakić* iz Zagreba održati prigodni program. Za drugi i predzadnji dan nije bilo predviđeno ništa, za treći je dan planirano održavanje sindikalnog i omladinskog sastanka, četvrti dan u Pregradi je u 17 sati planirano održavanje masovnog sastanka na kojem je o političkoj situaciji trebao govoriti drug Antun Kovač, a za agitaciju je bila zadužena Sedmogodišnja škola iz Pregrade. Peti dan u 15:30 bio je predviđen program u organizaciji Osnovne škole, šesti dan planirano je uređenje i otvorenje knjižnice, a posljednji (osmi) dan Sedmogodišnja škola trebala je dati završnu priredbu. Na kraju Tjedna prosvjećivanja trebao je nastupiti oktet iz Zagreba, a referat o uspjehu Tjedna prosvjećivanja zapao je druga Franju Špiljka.

U selima kotara Pregrada program je bio više usmjeren na konkretnije stvari kao što su rad s nepismenima i prosvjećivanje sela. U selima koja su bila udaljenija od centra kotara, Tjedan narodnog prosvjećivanja obilježen je skromnije, u dvije do tri točke. Kao primjer navodi se selo Čret u kojem je uređena izložba knjiga, prikupljani su nepismeni u tečaj i održano je predavanje za djecu i roditelje o značenju prosvjete.[889]

---

[887] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Uvodno predavanje u „Tjednu narodnog prosvjećivanja“.
[888] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za mjesec prosinac 1945., Oblasni NO Dalmacije, Prosvjetni odjel, 29.1.1946.
[889] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tjedan narodnog prosvjećivanja, Osnovna škola Čret, 19.12.1949.

U selima iz okolice Pregrade obilježavanje Tjedna prosvjećivanja trebalo je početi dan ranije nego u centru kotara, dakle 10. prosinca 1949., a završetak je planiran dan ranije, 17. prosinca 1949. godine. Uoči obilježavanja Tjedna 10. prosinca 1949., AFŽ iz Pregrade trebao je gostovati u Krapinskim Toplicama i održati priredbu. I u Varaždinu je Gradski odbor AFŽ-a od 11. do 18. prosinca 1949. sudjelovao u obilježavanju Tjedna i radio je na uključivanju žena u tečajeve te organizirao posjet kinu, predstavama i marksističkim kružocima.

Na području kotara Pregrada Tjedan se obilježavao i u tvornici *Straža* i tamo je za 10. prosinca 1949. planiran dolazak kulturno-umjetničkog društva s prigodnim programom, a jedan drug trebao je održati predavanje o značenju ovog Tjedna. Idućeg dana po školskim centrima kotara Pregrada planirano je održavanje roditeljskih sastanaka i malih referata o važnosti prosvjećivanja na selu. Masovno upisivanje nepismenih u tečajeve bilo je predviđeno za 12. prosinca 1949., a istog dana agitatori su trebali obilaziti teren i provoditi agitaciju za rudnik i tvornicu stakla *Straža*. Dana 13. prosinca 1949. bio je predviđen obilazak terena, 14. prosinca 1949. učiteljice su dobile zaduženje održati referat o narodnoj prosvjeti, 15. prosinca 1949. određen je za podržavanje političke situacije po selima, 16. prosinca 1949. Sedmogodišnja škola iz Pregrade trebala je dati priredbu u selu Velika, 17. prosinca 1949. aktiv Narodne omladine trebao je dati program u Krapinskim Toplicama, a u tvornici *Straža* oktet *Joža Vlahović* trebao je održati program.

Dodatnu važnost i podršku Tjednu narodnog prosvjećivanja trebao je dati i posjet izaslanika Ministarstva prosvjete. Planirano je da on ostane u selu cijeli tjedan i obilazi mjesne narodne odbore i škole. U dokumentu je naglašeno da Tjedan prosvjećivanja treba biti početak aktivnog i živog kulturno-prosvjetnog rada, a nikako njegov kraj. Predviđeni program nije se uspio do kraja ostvariti u selima kotara Pregrada zbog objektivnih razloga – lošeg vremena i nedostatka prijevoznog sredstva. Bolja situacija nije bila ni u ostatku Hrvatske. Godine 1950. bilo je samo 1840 automobila (tek polovica od prijeratnih 3468) i 363 autobusa (prije rata 283).[890]

Rad na terenu koordinirao se iz Zagreba. Na početku prosinca 1949. u Zagrebu je održan sastanak Prosvjetnog savjeta povodom održavanja Tjedna narodnog prosvjećivanja i svaki član dobio je zadatak do 12. prosinca otići u dodijeljeni kotar s uputama za rad i tamo ostati tijekom cijelog tjedna. U isto vrijeme održano je i savjetovanje s referentima narodnog prosvjećivanja iz svih kotareva, a po povratku kućama dobili su zadatak sazvati prosvjetni

[890] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Plan Tjedna narodnog prosvjećivanja, kotar Pregrada 1949.; Uvodno predavanje u „Tjednu narodnog prosvjećivanja"; Izvještaj o Tjednu narodnog prosvjećivanja od 11.12.1949. do 18.12.1949. U izvoru je navedeno da nije bilo „naprednog prijevoznog sredstva", a pri tome se mislilo na automobil ili autobus; STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva*, 275.

savjet i razraditi plan rada. Tijekom Tjedna narodnog prosvjećivanja u kotarevima varaždinskog i bjelovarskog okruga postignuti su vrlo dobri rezultati, polovični, a bilo je i loših. Velik rezultat postignut je u kotaru Krapina gdje je od 394 nepismena u tečajeve obuhvaćeno njih 309. Najviše priredbi održano je u kotarima Prelog i Čakovec, ali je rad s nepismenima potpuno zapostavljen, dok je u kotaru Ivanec (selo Kamenica) održana samo jedna priredba. U kotaru Vrbovec rad je dobro isplaniran, ali nije ostvaren zbog loše organizacije i nikakve pomoći masovnih organizacija.[891] U Oblasti Bjelovar tijekom održavanja Tjedna prosvjećivanja u prosincu 1949. ponegdje su postignuti rezultati i veći od planiranih, a negdje vrlo mizerni. Kotari Đurđevac i Garešnica u analfabetske tečajeve obuhvatili su 100% nepismenih planiranih za tu godinu, a kotar Ludbreg premašio je plan i obuhvatio je 102% nepismenih. Kotar Koprivnica obuhvatio je samo 14%, kotar Čazma 22%, kotar Križevci 37%, kotar Bjelovar 53%, a grad Bjelovar 87%.[892]

I u okviru obilježavanja drugih tjedana radilo se na promociji narodnog prosvjećivanja. U varaždinskom okrugu prvi je put pod rukovodstvom Ministarstva prosvjete od 28. travnja do 5. svibnja 1946. organiziran Tjedan kulture pod parolom „Kultura i prosvjeta su svojina čitavog naroda“. Tijekom ovog tjedna rad na suzbijanju nepismenosti trebao je biti „najvažnija akcija od svih ostalih“, ali želje i stvarnost nisu se poklapali. U članku se priznalo da je nepismenost „najbolnija točka“ i da se tijekom godine, ali ni u okviru obilježavanja Tjedna kulture tom problemu nije posvećivala dovoljna pažnja pa ni rezultati nisu bili zadovoljavajući. I iduće godine ponovno se održavanjem ovog tjedna pokušavalo zainteresirati ljude za kulturu i prosvjetu. U kotaru Pregrada Tjedan kulture trebao se održati početkom travnja 1947., a jedan od ciljeva bio je pojačati rad na tečajevima za nepismene.[893] Od 1950. u kotaru Pregrada zajedno su održavani Tjedan kulture i Tjedan narodnog prosvjećivanja. U okviru ovih dviju manifestacija govorilo se o zaraznim bolestima, higijeni, kulturnim navikama djece, a drugarica Božena Ančić provjeravala je stanje nepismenih na području MNO-a Krapinske Toplice. Ključna osoba za organiziranje i vođenje obaju Tjedana bio je učitelj. U školama su učitelji s učenicima trebali izraditi zidne novine i parole u duhu i sadržaju Tjedna narodnog prosvjećivanja.[894]

U novinama je spomenut još jedan način poticanja rada na prosvjećivanju. U listu *Naprijed* opisano je održavanje svečane proslave u zagrebačkoj tvornici *Lim* s ciljem poticanja svih

[891] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Analiza o „Tjednu narodnog prosvjećivanja“, Zagreb, 3.1.1950.
[892] „Otvorena su 142 tečaja s 1915 polaznika“, *Bjelovarski list*, 24.12.1949., 2.
[893] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Tjedan kulture – priprema, KNO Pregrada, 19.2.1947.; „Osvrt na 'Tjedan kulture' u našem okrugu“, *Varaždinske vijesti*, 23.5.1946., 4.
[894] DAVŽ SCKR 33, kut. 119. NOK Pregrada, Tjedan kulture i narodnog prosvjećivanja (program), Krapinske Toplice, 10.4.1950.

prisutnih na jači rad. Proslava je održana 1. prosinca 1947. u okviru tečaja i o važnosti pismenosti govorio je direktor poduzeća, a podijeljene su i nagrade, prijelazne zastavice, knjige *Mati* i *Zakletva* i tri usmene pohvale.[895]

Tijekom cijelog promatranog razdoblja isticana je važnost narodnog prosvjećivanja i pokretanja pismenih ljudi na poučavanje, a nepismenih na odaziv u analfabetske tečajeve. S obzirom na takvu važnost, očekivali bismo da je obilježavanje Tjedna narodnog prosvjećivanja imalo prednost pred organizacijom drugih tjedana i manifestacija. No, arhivski dokumenti iz oblasti Dalmacija otkrivaju nam da je praksa bila suprotna od očekivane. Okruzi su ponekad morali čekati na obilježavanje Tjedna prosvjećivanja zbog prenatrpanosti raznim sadržajima u jesenskim mjesecima. Gradski NO Split na vrijeme je najavio Tjedan borbe protiv nepismenosti, ali se prvo moralo odraditi nedjelju Crvenog križa, godišnjicu II. zasjedanja AVNOJ-a, zatim Omladinsku nedjelju (od 2. do 8. prosinca 1945.) i tek je na kraju došao red na Tjedan borbe protiv nepismenosti od 9. do 15. prosinca 1945. godine. Izvještaj iz studenog 1949. s područja oblasti Dalmacija donosi nam primjer preklapanja dviju manifestacija. Tjedan narodnog prosvjećivanja održan je od 12. do 18. studenog 1949., a u isto vrijeme održavao se i Tjedan saobraćaja. Preklapanje ovih dviju manifestacija dovelo je do slabijih rezultata okupljanja nepismenih. U kotarskom komitetu Zadar broj polaznika pao je sa 100 na 90 jer su svi, pa čak i povjereništva za prosvjetu, krenuli po glavnu nagradu koja se dodjeljivala u Tjednu saobraćaja, a to je bio kamion.[896]

Jedan dokument Glavnog odbora Narodne omladine Hrvatske iz studenog 1946. jasno opisuje borbu ove organizacije s prosvjetnim organima vlasti. „Mi smo neprekidno gurali narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete i tek nakon tri održana sastanka prihvatili su da se nedjelja prosvjećivanja održi od 8. do 14. XII.“[897]

Nekoliko je puta spomenuto da su tijekom Tjedna narodnog prosvjećivanja ili uoči njegovog početka održavane priredbe. One su trebale privući i okupiti stanovništvo i propagandno djelovati na ljude da se uključe u kulturno-prosvjetni rad. Izvođenje odobrenih djela na pozornici bilo je važno zato što se okupljao velik broj ljudi na koje se moglo politički djelovati. „Pozornica je igrala neposrednu ulogu u 'buđenju i pravilnom orijentiranju svijesti u

[895] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Slab rad pojedinih sindikalnih podružnica u kampanji za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 13.12.1947.

[896] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za novembar 1945., Gradski NO Split, Prosvjetni odjel, 30.11.1945.; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, Agitprop odjeljenje, Split 18.1.1950.

[897] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj, Glavni odbor NOH-a Centralnom vijeću NOJ-a, 18.11.1946., str. 4. Dogovoreno je i da se pokrene štampanje 40 000 primjeraka poziva na borbu protiv nepismenosti, 100 000 parola, naprave dijapozitivi za sva kina, da se izradi 250 000 papirnatih znački za tjedan prosvjećivanja, zatim dva predavanja, jedan igrokaz i tri recitacije u duhu kampanje.

narodu"“ te na razvoj „estetskog gledanja i mišljenja“. Priredbe su pripremane po uputama Zemaljskog odbora za uklanjanje nepismenosti, a osim njih trebalo se pripremati i sastanke i predavanja koja su mogla biti „u obliku usmenih novina čiji program mora biti na visini“.[898] Partija je veliku važnost davala održavanju tih priredbi po selima i poticalo se kulturno-prosvjetna društva i amaterske družine na davanje priredbi u svim fazama odražavanja analfabetskih tečajeva. U veljači 1948. istaknuto je da „kazališna družina iz Bjelovara redovno održava priredbe po selima ovog kotara, što je znatno utjecalo da je ovaj kotar svoju obavezu ispunio za 108%“, a pregradska kotarska kazališna grupa obilazila je sela i davala predstave s kojima se htjelo potaknuti ljude na kulturno-prosvjetni rad.[899]

Vrlo popularna predstava koja se izvodila tijekom raznih manifestacija vezanih uz narodno prosvjećivanje bila je *Analfabeta*, srpskog pisca, dramatičara i satiričara Branislava Nušića. Njegova su djela bila vrlo često izvođena po svim kazalištima, čak i u Hrvatskom narodnom kazalištu. Navedeno djelo prošlo je strogu kontrolu Agitpropa i moglo se izvoditi zato što je stavljeno u grupu djela koja „prenose temeljnu društvenu ideju“, brišu buržoaske ostatke i nude viziju promjene u budućnosti. U *Varaždinskim vijestima* već u rujnu 1945. opisano je da je u Prelogu gostovala kulturno-prosvjetna ekipa I. streljačkog bataljuna iz Varaždina i da su tom prilikom izveli Nušićevo djelo, komediju *Analfabeta*. Opisano je da su prisutni bili zadovoljni priredbom i da su tražili da se ponovno izvede. Istaknuta je i njezina posebna vrijednost: „Ova priredba dati će našim organizacijama i sekcijama pobudu da što bolje i zdušnije porade na kulturno-prosvjetnom polju“.[900]

Ovo kratko satirično djelo nazvano je i „šala u jednom činu“, bilo je vrlo popularno i prihvaćeno u narodu zbog prikaza funkcioniranja vlasti i na šaljiv način opisivalo je (ne)snalaženje vlasti oko problema analfabetizma. Priredba se dobro uklopila u poratno vrijeme jer je radnja smještena u patrijarhalno doba početka 20. stoljeća. Nušić je radnju smjestio u jedan ured i opisuje pokušaj mjesne vlasti da odgonetne značenje pojma analfabeta u dopisu iz ministarstva koje je tražilo točan broj nepismenih na njihovom području. Partija je ovakvu priredbu posebno odobravala zbog toga što opisuje zaostalost, nefunkcioniranje, neaktivnost i nebrigu bivših lokalnih vlasti. S druge strane, publika je voljela ovu priredbu zbog jednostavnosti i šaljivosti. U tekstu ove komedije na smiješan način opisan je razgovor

[898] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 26; HDA 640, SKPD „Prosvjeta“, kut. 7. Predmet uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, lipanj 1946.
[899] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, *Borba*, 17.2.1948.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, KNO Pregrada, 11.1.1947.
[900] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 29, 30; „Uspjelo gostovanje kulturno prosvjetne ekipe I. streljačkog bataljona iz Varaždina“, *Varaždinske vijesti*, 30.9.1945., 4.

između likova o nepoznatom pojmu i svi su se složili da pojam analfabeta znači „nešto politički“ i nešto što „ne valja“. Dosjetili su se da i drugi slični opasni pojmovi počinju prefiksom „an“, kao na primjer antidinastija, anarhija, anatema, antikvar, a „čak su zaključili da je i 'ananas' neko opasno voće“.[901]

15.2. Odvijanje analfabetskih tečajeva

15.2.1. Osnivanje, obilazak i slanje izvještaja s analfabetskih tečajeva

Prije početka rada analfabetskih tečajeva na razini kotarskog narodnog odbora trebalo je održati sastanak s prosvjetnim djelatnicima. Učitelje se trebalo uputiti u rad i objasniti im kako će sređivati evidenciju, držati tečaj za rukovodioce tečajeva, kako će surađivati s masovnim organizacijama i s kotarskim odborima, kako će držati konferencije po selima na kojima se trebalo detaljno razrađivati plan i obaveze te, na kraju, kako će održati sastanak s nepismenima zbog dogovora o najboljem vremenu i mjestu poučavanja. U svim fazama rada s nepismenima trebalo je primjenjivati elastičan i taktičan pristup pun razumijevanja za njihove probleme, strahove, sram itd.[902] Svaki kotar okruga Varaždin trebao je zasebno održati sastanak s učiteljima koje se trebalo upoznati sa zadacima narodnog prosvjećivanja, a rad na izvršavanju ovih zadataka trebao je početi odmah. U kotaru Ludbreg 20. rujna 1947. održana je konferencija svih učitelja kotara te je razrađen plan, a od kotarskog prosvjetnog odjela dobivene su upute za održavanje tečajeva.[903] Preporučivalo se osnovati više tečajeva s manje polaznika umjesto jednog s puno njih na kojima se neće raditi kao s malom djecom, preferiran je skupni način učenja slova, ustanovljeno je da prilikom pozivanja nepismenih u tečaj „treba paziti da se ne povrijede njihovi osjećaji stidljivosti, 'sramote' što su nepismeni“, razmišljalo se da je dobro otvarati posebne tečajeve za različite dobno-spolne skupine, npr. samo za mlađe ili starije i za muškarce ili samo žene. Nastojalo se stvoriti radnu disciplinu, konstruktivni duh i autoritet rukovodioca temeljen na pravilnom odnosu polaznika i

[901] „Analfabeta“. Pristup ostvaren 4.8.2019., https://www.lektire.rs/analfabeta-branislav-nusic/.
[902] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O nekim nedostacima u pripremanju tečajeva za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 20.9.1947., „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.; „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.
[903] „Savjetovanje učitelja na našem okrugu“, *Varaždinske vijesti*, 17.10.1946., 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o radu na suzbijanju nepismenosti, CK KPH Agitprop-u, KK KPH Ludbreg, 21.9.1947.

rukovodioca.[904] Na prvom sastanku tečaja trebala se formirati tečajna zajednica sa svojim rukovodstvom u koje je ulazilo i nekoliko polaznika. Poučavatelj ih je trebao okupljati jednom tjedno kako bi rješavali probleme tečaja i tražili pomoć od kotarskog odbora.[905] Iz plana rada na uklanjanju nepismenosti Okružnog prosvjetnog odjela Karlovac za kampanju opismenjavanja 1945./1946. vidljivo je da se biralo ime grupa i tečaja. Istaknuto je da „to mogu biti imena rukovodioca tečaja, ili boraca, poginulih ili živih radi takmičenja".[906]

Sastanci s prosvjetnim djelatnicima održavani su i tijekom kampanja opismenjavanja. Početkom veljače 1951. u Križevcima je održano „savjetovanje svih seoskih učitelja, na kojem se posebno raspravljalo pitanje narodnog prosvjećivanja", a zaključak je bio da će se u tečaj privesti i zadnji nepismeni na kotaru.[907]

Ministarstvo prosvjete je prije početka kampanje opismenjavanja kotarskim i gradskim NO-ima slalo hitan dopis što se sve treba napraviti. Tako je za rujan 1947. bilo predviđeno sljedeće: organizirati i učvrstiti odbore za širenje pismenosti, održati tečajeve za nestručne poučavatelje, srediti evidenciju, pripremiti plan propagande, organizirati akademiju za 5. listopada i osigurati sredstva (početnice, bilježnice, olovke, prostorije i osvjetljenje). Ministarstvo je do 12. rujna 1947. kotareve opskrbilo s otprilike 50% potrebnog materijala, ali zbog malih zaliha daljnja je pomoć bila određena samo kotarevima s velikim brojem nepismenih.[908]

U nekim kotarevima razvijala se dobra suradnja glavnih nosioca prosvjećivanja. Na području kotara Varaždin krajem 1947. i početkom 1948. zajednički su radili kotarski odbor za likvidaciju nepismenosti i prosvjetni odsjek kotarskog NO-a. Osnovali su 113 tečajeva u kojima je učilo 1255 nepismenih, ali već u idućem izvještaju pisalo je da neki mjesni NO-i nisu dali pomoć odborima za likvidaciju nepismenosti jer su mislili da to trebaju raditi učitelji.[909] U kotaru Pregrada 1. listopada 1947. krenulo je organiziranje tečajeva, ali tijekom listopada rad nije bio osobito intenzivan. U idućim mjesecima osnivalo se sve više tečajeva i do 28. prosinca 1947. od 1364 nepismena u tečajevima su bila 343 polaznika (od toga broja

---

[904] *Upute za rad na tečajevima za pismenost*, izdanje Odjela za narodno prosvjećivanje, 1, 4, ,5; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis, Centralni odbor AFŽ-a Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd, studeni 1945.

[905] *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, izdanje Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Odjel za narodno prosvjećivanje, Zagreb, 1947., 7, 8.

[906] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvadak iz plana rada na uklanjanju nepismenosti Okružnog prosvjetnog odjela Karlovac, 1945.

[907] HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Izvješće sa kotara Križevci o političkom radu, 9.3.1951.

[908] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Savjetovanje referenata za narodno prosvjećivanje, Ministarstvo prosvjete, 12.9.1947.

[909] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 30.12.1947., str. 8.; Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 18.1.1948., str. 9.

52 su poučavana pojedinačno).[910] U kotaru Ludbreg tijekom 1947. najveći dio zadataka oko opismenjavanja uglavnom su obavile škole, dok su narodne vlasti i frontovska organizacija dale malu pomoć.[911]

Iz jednog izvještaja u kotaru Pregrada vidljivo je da opismenjavanje nije uvijek išlo glatko. Neki kotarevi među polaznike tečajeva opismenjavanja nisu ubrajali one koji su više puta izostali s tečaja, a početkom 1947. od 370 polaznika takvih je bilo 30 ili 8%.[912] U kotaru Krapina na početku studenog 1947. kulturno-prosvjetni odbor održao je izvanredne sastanke po mjesnim NO-ima, odborima NF-a i kulturno-prosvjetnim odborima zbog slabih rezultata i u iduća dva tjedna mjesni odbor Škarićevo osnovao je sedam tečajeva od deset predviđenih te je tako obuhvatio 90% nepismenih. Krajem prosinca 1947. na području ovog kotara radilo je 69 tečajeva sa 730 nepismenih, a kraljem veljače 1948. radila su 104 tečaja s 1345 analfabeta.[913] Ponekad je za pokretanje s mrtve točke trebao poticaj kao što je vidljivo na primjeru navedenog sela.

Nakon što su analfabetski tečajevi osnovani i krenuli s radom, trebalo ih je obilaziti i voditi brigu o njima, a svrha obilaska bila je i provjera kvalitete rada tečaja. Svaki član odbora za širenje pismenosti dobio je dio područja na kojem je trebao pronaći i pojedinačno agitirati nepismene, ali ponekad to nije davalo značajnije rezultate, kao u kotaru Bjelovar tijekom 1947.[914] U kotaru Križevci štab za suzbijanje nepismenosti (prosvjetni odjel) nije kontrolirao tečajeve, pa je zato provedena reorganizacija i svaki je član dobio konkretan zadatak obilaska tečajeva.[915] Posebno važno bilo je da mjesni prosvjetni aktiv vodi brigu o tečaju i polaznicima. U selu Sopot 26. siječnja 1949. sastalo se sedam članova prosvjetnog aktiva, a prisutni su bili predsjednik i tajnik mjesnog narodnog odbora. Glavna tema sastanka bili su tečajevi i nepismeni. Prva točka dnevnog reda bila je konstatacija analfabetskog tečaja, druga konstatacija svih nepismenih, treća evidencija oko predmetnog i četvrta razno.[916]

Tečajeve se obilazilo i zbog njihovog slabljenja i kada je prijetio njihov raspad. Mjesni narodni odbor Pregrada pokrenuo je sve raspoložive snage u obilazak tečajeva, prvo je četiri

---

[910] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće o radu u analfabetskim i srednje obrazovnim tečajevima, Prosvjetni odsjek KNO-a Pregrada, 1947.
[911] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Godišnji izvještaj za 1947., KK KPH Ludbreg, 18.1.1948.
[912] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za mjesec veljaču 1947., KK KPH Pregrada, 28.2.1947., str. 8.
[913] HDA 1220, CK SKH, 89. Izvještaj za mjesec studeni 1947., KK KPH Krapina, 29.11.1947.; Izvještaj za prosinac 1947., KK KPH Krapina, 27.12.1947.; Izvještaj za veljaču 1948., KK KPH Krapina, 28.2.1948.
[914] HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, SKH Bjelovar, 16.1.1948., str. 5,6. Planom je predviđeno obuhvatiti 115 nepismenih (od ukupno 206 nepismenih), ali uspjelo se pridobiti samo 19 analfabeta za rad u tečajevima. Krajem 1947. godine ipak se nekako uspjelo opismeniti 57 ljudi.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Izvještaj o radu na uklanjanju nepismenosti, KNO Pregrada 11.1.1947.
[915] HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 5. Mjesečni izvještaj, KK KPH Križevci, 31.1.1947.
[916] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka prosvjetnog aktiva, Stipernica, 26.1.1949.

puta poslao stroge opomene, zatim su učitelji Osnovne škole Desinić obilazili nepismene po domovima, a do kuća analfabeta hodali su i članovi vatrogasne organizacije. Sve ove radnje nisu pomogle i tečaj je završio 30. ožujka 1948. bez održanog ispita, a na pozive se više nitko nije odazivao.[917]

Važnu ulogu u brizi za tečajeve imali su i referenti za narodno prosvjećivanje. Oni su od Prosvjetnog odjela Okružnog NO-a Varaždin dobili preporuku kako postupati i na što obraćati pozornost prilikom obilaska analfabetskih tečajeva. Trebali su „na lijep način prikazati nedostatke koje primijete ili pohvalit prisutne, ako im je rad dobar i pravilan“, a kroz razgovor s polaznicima otkriti i zapisati u posebnu bilježnicu njihovo raspoloženje, želje i nade, pribilježiti neku zanimljivu izjavu s imenom i prezimenom te ju dati u novine, fotografirati polaznike dok uče čitati i pisati, a sve navedeno dostaviti Okružnom NO-u kako bi se u Tjednu kulture izdao album.[918]

Osim redovitog obilaženja tražilo se i redovito slanje izvještaja o tečajevima opismenjavanja kako bi se što prije moglo izaći pred javnost s rezultatima opismenjavanja.[919] Druga svrha čestog i redovitog slanja izvještaja bila je držanje cijelog procesa pod kontrolom. Ministarstvo prosvjete istaknulo je sljedeće: „Bez evidencije rad nije planski i uspjesi su prepušteni slučajnosti“. Zemaljski odbor za širenje pismenosti dogovorio je s Ministarstvom prosvjete na početku kampanje 1947./1948. proceduru slanja desetodnevnih izvještaja s analfabetskih tečajeva. Osnovne podatke o radu analfabetskog tečaja slalo se na dopisnoj karti prvo prema mjesnom NO-u koji je podatke dalje slao kotarskom NO-u. Kotarski i gradski NO-i izvještaje su dalje slali prema Ministarstvu i Zemaljskom odboru za širenje pismenosti, a podatke se trebalo voditi po kartotečnom sustavu.[920] Kotarski odbori za uklanjanje nepismenosti bili su zaduženi za obradu i slanje izvještaja, a preporučivano je da u formi budu „sadržajni, konkretni i istiniti“.[921]

Ministarstvo prosvjete tražilo je od prosvjetnih odjela bolje kontroliranje primljenih podataka s terena i „da se kritički odnose prema nepouzdanim podacima i izvještajima“ zato što „nikakovim uljepšanim izvještajima nećemo postići veću pismenost u narodu“. Na terenu

[917] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o tečajevima za nepismene. M. Dritanović, Osnovna škola Desinić, 6.6.1948.
[918] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Obveznici, polaznici i ne polaznici u osnovnim školama-objašnjenje, Okružni NO Varaždin, 29.4.1946.
[919] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 28. Upute za provođenje idejno-političkog uzdizanja članstva SPRJ u Hrvatskoj za 1947./48.
[920] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u škol.godini 1947./48., Maks Štromar, str. 8.
[921] HDA 640, SKPD „Prosvjeta“, kut. 7. Uklanjanje nepismenosti – organizacija rada, lipanj 1946., Ministarstvo prosvjete, str. 2.

se događalo politiziranje, friziranje i lažiranje podataka. Ministarstvo prosvjete uočilo je lošu praksu slanja desetodnevnih izvještaja prosvjetnom odjelu na papirićima ili čak usmeno. Događalo se i da je broj nepismenih smanjivan na papiru, a istovremeno je povećavan broj polaznika i zato se naglašavala Titova izjava „Mi čuda stvarati ne možemo. Mi smo navikli da počnemo postepeno i da postignemo ono što smo sebi postavili za cilj“.[922] Od početka 1948. planirano je uvođenje bolje i svestranije evidencije po prosvjetnim odsjecima po kartotečnom sustavu.[923] Problem je bio taj što je prosvjećivanje već došlo do vrhunca i kad se krenulo u sustavnije bilježenje podataka, aktivnost na terenu počela je slabiti.

Velik broj izvještaja koje je trebalo slati s mjesne na kotarsku i državnu razinu stvorio je određene probleme. Prvo treba istaknuti da „nije postojala kultura slanja izvješća što je imalo za posljedicu kašnjenje u izvršavanju planova opismenjavanja“.[924] Poučavatelji su kasnili sa slanjem i dalje se lančano prenosilo kašnjenje skroz do državne razine. Za slanje izvještaja bili su određeni datumi u mjesecu do kada ih se moralo poslati (dostavljali su se 1., 10. i 20. u mjesecu), ali zbog raznih okolnosti na terenu događali su se zastoji. Podaci se nisu poklapali s prijašnjima, u kotarevima se nisu čuvali u prijepisima, nepotpuno su bili ispunjeni, nisu se vodili po knjigama nego su bili razbacani po papirićima ili su čak vođeni napamet (Dvor na Uni). Kotar Prelog proizvoljno je odredio razdoblje za koje šalje izvještaj, kotar Vrbovec još uvijek nije imao prikupljene i sređene podatke za razdoblje od 1. do 7. veljače 1947., kotar Koprivnica u izvještaju nije dao nikakvu opširniju sliku o uspjesima i nedostacima rada, a KNO Vrbovec i Pregrada izvještaj su datirali na 1. siječnja 1948., ali su ga na poštu predali tek 14. siječnja 1948. godine.[925]

Prosvjetni su odjeli od kraja prosinca 1945. trebali slati „pojedinačni popis tečajeva, polaznika i poučavatelja“, a od kraja ožujka 1946. olakšano je izvještavanje. Kotarski prosvjetni odjeli trebali su svakih 15 dana slati skupni izvještaj, a na kraju kampanje detaljan pojedinačan pregled za područje cijelog kotara. Odjel za narodno prosvjećivanje Ministarstva prosvjete pokrenuo je u ožujku 1946. unificiranje slanja izvještaja. Kod Nakladnog zavoda Hrvatske naručeno je tiskanje obrasca 230 „Pregled rada na području kotara“ i obrasca 231

[922] „Tečajevi za pismenost – nedostaci desetdnevnih izvještaja“, *Prosvjetni vjesnik: službeni organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske*, 31.1.1948., 18; SPEHNJAK, Javnost i propaganda, 210; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.
[923] HŠM A 1493. Izvještaj za listopad, studeni i prosinac 1947.
[924] DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 284.
[925] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte – objašnjenja, Ministarstvo prosvjete, 13.2.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj; „Tečajevi za pismenost – nedostaci desetodnevnih izvještaja“, *Prosvjetni vjesnik*, 31.1.1948., 19. U kotaru Otočac, Osijek i Petrinja događali su se slučajevi stalnog mijenjanja broja nepismenih.

„Pregled rada na području okruga“.[926] Okruzi su imali obavezu svakih 15 dana slati izvještaje Glavnom štabu za suzbijanje nepismenosti, ali ni takva odredba nije pomogla. U veljači 1946. jedino su okrug Šibenik, Lika, Banija, Daruvar, Slavonski Brod i Hrvatsko primorje redovito slali prikupljene podatke, a okružni NO-i Zadar, Šibenik i Biokovo-Neretva slali su manjkave mjesečne izvještaje.[927]

Obaveza stalnog slanja izvještaja dovela je do zamora poučavatelja i osoba zaduženih za prosvjetni rad. Kotarski komitet Pregrada pisao je da „mnogo vremena u kulturno prosvjetnom radu oduzima administrativni posao“, da „razni izvještaji, tabele, statistike itd. stvaraju veći posao nego samo organiziranje toga rada na terenu“, da se referenti „pretvaraju u crtače raznih tabela“ i „samo nas oslobodite mnogobrojnih izvještaja, jer se u njima gube drugovi ne samo jednog nego svih ureda i ustanova“. U kotaru je postojao još jedan problem. Nitko iz Okružnog odbora nije dolazio u kotar Pregradu čak ni jednom mjesečno, zato je prosvjetni odsjek ovog kotara odlučio važnije izvještaje javljati telefonski. Problem slanja izvještaja iznesen je i u novinama: „Sistem okružnica i pismenih naređenja treba zamijeniti punim, živim kontaktom sa ljudima na terenu“ i koristiti sve dobre metode rada.[928]

U arhivskim spisima možemo primijetiti da je važna rubrika u izvještajima o analfabetskim tečajevima bilo opisivanje ostvarenih rezultata. Još važnije bilo je navesti i opisati premašivanje preuzetih obaveza. U prvim redovima novinskih članaka često su isticani dobri rezultati i iznadprosječni napori i zalaganje sudionika. Vlast je ovako velike razmjere akcije opismenjavanja redovito nastojala popratiti brojevima koji su bili potvrda dobrog rada svih sudionika opismenjavanja. Uspjeh je pripisan uvjetima koje je stvorila nova vlast. Naglašene su promjene koje su se počele događati zahvaljujući uspostavi narodne vlasti te da je „usporedno sa porastom političke svijesti masa, sa izgradnjom i napretkom zemlje porasla i potreba za znanjem, želja za učenjem kod najširih narodnih slojeva“.[929]

Velikih je rezultata bilo, ali ne u svim kotarevima i mjestima. Selo Jagnjedovac (kotar Koprivnica) predvidjelo je u kampanji 1945./1946. opismeniti 16 osoba do 45 godina, a

---

[926] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.

[927] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog štaba za suzbijanje nepismenosti Hrvatske okružnim štabovima za suzbijanje nepismenosti, Zagreb, 27.2.1946., str. 2.. Posebno je istaknut seoski štab Oglavci-Zečevo iz kotara Šibenik koji je redovito i često komunicirao s okružnim štabom u Šibeniku; HR HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za osnovnu nastavu za oktobar 1945. godine, str. 24.

[928] HDA 1846, OKKPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za mjesec veljaču 1947., KK KPH Pregrada, 28.2.1947., str. 8; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na uklanjanju nepismenosti od 1.1. do 10.2.1947., KNO Pregrada, 12.2.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba pojačati rad analfabetskih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj“, *Borba*, 17.2.1948.

[929] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Na početku ispita na analfabetskim tečajevima“, *Borba*, 30.3.1948.

uspjelo se opismeniti 27 ljudi, selo Podrute (kotar Varaždin) opismenilo je 154 analfabeta i premašilo je plan za gotovo 18%, u selu Križovljani (kotar Ludbreg) plan je premašen za 6%, u selu Đurđic (kotar Križevci) 36 ljudi naučilo je čitati i pisati i time se premašilo plan za 20%, a selo Martinščina (kotar Zlatar) premašilo je plan za 6% i čak je imalo knjižnicu sa 70 knjiga. Za usporedbu, u Dalmaciji je bilo vrlo slično, u selu Poljice (kotar Zadar) opismenjena je 71 osoba, a u selu Galovac 92. Za selo Čućevo (kotar Šibenik) istaknut je podatak da u veljači 1946. od 320 nepismenih uči 136 osoba, više nego u cijelom okrugu Bjelovar.[930]

Vrhunac broja osnovanih tečajeva u Hrvatskoj i na promatranom području dogodio se tijekom kampanje 1947./1948. godine. U okrugu Šibenik velika aktivnost opismenjavanja ostvarena je već u ožujku 1946. godine. Tada je osnovano 315 tečajeva s 5516 polaznika, varaždinski okrug imao je 52 tečaja s 1678 polaznika, a bjelovarski 92 tečaja s 1700 polaznika.[931] U kotaru Varaždin tijekom prosinca 1947. radilo je 110 tečajeva s 1175 polaznika, u kotaru Ivanec 86 tečajeva, a u kotaru Zlatar 76 tečajeva. Kotar Križevci tijekom školske godine 1947./1948. osnovao je 89 tečajeva i opismenjeno je 1085 nepismenih.[932] U izvještajima se govorilo i o kotarevima koji nisu postigli zadovoljavajuće rezultate, a iz okruga Bjelovar naveden je slučaj kotara Đurđevac.[933]

Zapisnik s analfabetskog tečaja u Gornjoj Plemenščini (kotar Pregrada) vrlo je vrijedan jer detaljno opisuje situaciju u jednom zagorskom selu i problem osnivanja tečaja za nepismene u jednoj takvoj sredini. Spušta nas s visoke državne razine, *Petogodišnjeg plana* i preuzetih obaveza na lokalnu razinu obilježenu brojnim problemima. Za vođenje tečaja bila je zadužena učiteljica Katarina Lehpamer i u opisu je dala izvještaj svojeg rada od 10. do 22. ožujka 1948. Ona je u selo stigla 7. ožujka 1948. i nije našla nikog na tečaju, ali ni ikoga od omladine. Ponovno je došla 10. ožujka 1948., i opet nije bilo ni jednog polaznika pa je pozvala na dvosatno poučavanje Viktoriju Krsnik koja stanuje u blizini. Na temelju uvida u njezinu bilježnicu utvrdila je da je s učenjem došla do slova *D*. Prilikom ponavljanja učiteljica je ustanovila da se sjeća samo dvaju slova, *i* i *u*, pa ju je učiteljica ponovno učila slova *i, u, t, o*. Nakon poučavanja učiteljica je otišla do kuće Tereze Krsnik i s njom je prošla isto gradivo kao i s Viktorijom. Učiteljica je u selo ponovno došla 21. ožujka 1948. i opet nije bilo ni

[930] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 10. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 16.6.1948., str. 4, 5; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. "Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj", *Naprijed*, 23.2.1946.
[931] „Za pismenost", *Seljačka sloga* (1946.), br. 3: 91.
[932] „U kotaru Varaždin radi 110 analfabetskih tečajeva", *Varaždinske vijesti*, 18.12.1947., 2; „U Ivanečkom kotaru radi 86 tečajeva za nepismene", *Varaždinske vijesti*, 24.12.1947., 4; „U kotaru Zlatar radi 76 analfabetskih tečajeva", *Varaždinske vijesti*, 24.12.1947., 4; HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Izvještaj po sektoru agitacije i propagande, KK Križevci, 20.10.1948. Ostale su još 664 nepismene osobe.
[933] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 2.

jednog polaznika na tečaju, a u svojim kućama nisu bile ni Viktorija ni Tereza Krsnik, tako da je ovaj dolazak u selo bio uzaludan. Učiteljica je polaznike obilazila po kućama, ali unatoč tome nije ih uspjela potaknuti da ponovno krenu na tečaj.[934] Ovaj nam opis daje sliku teškog rada s nepismenima po selima i sporog napretka učenja slova, a pokazuje nam i koja su slova bila najvažnija Partiji. Prva četiri slova socijalističke abecede bila su tri samoglasnika (*i, o, u*) i jedan suglasnik (*t*), a zajedno su davala riječ *Tito*. Upravo ta slova vježbala je navedena učiteljica s Viktorijom Krsnik.

Problema s organizacijom tečajeva nije bilo samo zbog neodgovornog ponašanja analfabeta, nego i zbog problema prosvjetnih radnika. Učiteljica Katarina Lehpamer na tečaju u Gornjoj Plemenšćini zamijenila je učiteljicu Anicu Kračun koja zbog bolesti oboje djece nije mogla voditi tečaj 22. i 29. veljače 1948. godine. No, ni nova učiteljica nije se mogla u potpunosti posvetiti analfabetskom tečaju. Osim rada u školi i na tečaju, ona je srijedom poslije podne u 14 sati radila u školi za učenike u privredi i zamolila je kotarski narodni odbor da pozove analfabete na redovit dolazak nedjeljom na poučavanje. Iz ovih podataka vidi se preopterećenost učiteljice i težina usklađivanja obrazovnih zadataka čije je ostvarivanje tražila vlast. Rezultati ovog tečaja nisu bili zadovoljavajući jer je od 15 upisanih polaznika na tečaju redovito bilo samo pet analfabeta.[935] Jedan susret tjedno s polaznicima tečaja nije bio dovoljan i do idućeg susreta splasnula je želja polaznika za učenje slova.

Bilo je i lijepih primjera u kojima su poučavatelji, polaznici, ali i ljudi sa strane dali sve najbolje što su mogli kako bi analfabetski tečajevi imali dobre uvjete rada i kako bi mogli početi s radom. Sigurno je određen broj ljudi bio ponesen osjećajem rada za opće dobro i napredak društva. Mijo Čikulin iz Jelenščaka (kotar Varaždin) opismenio je 14 analfabeta, a među njima i jednog mladića starog 18 godina slijepog na jedno oko i skoro gluhog, a omladinka Bara Hanžek iz Grede opismenila je 23 ljudi. Neki su se aktivirali i iznad prosjeka, kao na primjer Mato Slatina iz Orehovca u blizini Novog Marofa. On je sam obavio sve faze procesa kampanje opismenjavanja, prikupio je 16 nepismenih, našao i obojio prostoriju, improvizirao stolove i klupe, nabavio peć i drva i do kraja doveo tečaj.[936]

[934] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu tečaja za nepismene u Gornjoj Plemenšćini od 10. do 22.3.1948.; Analfabetski tečajevi u Pregradi, 30.5.1948.
[935] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu tečaja za nepismene u Gornjoj Plemenšćini, 10.3.1948.
[936] „Uz suzbijanje nepismenosti u varaždinskom kotaru se razvija živ rad i na kulturno-prosvjetnom polju“, *Varaždinske vijesti*, 13.5.1948., 1.

15.2.2. Mjesta održavanja tečajeva

Vlast je namjeravala doći i do zadnjih nepismenih osoba smještenih u najudaljenijim selima i zaseocima Jugoslavije/Hrvatske. Takva akcija mogla se provesti osnivanjem analfabetskih tečajeva po udaljenim i često puta izoliranim selima. Cijeli proces bio je zamišljen tako da prosvjećivanje dolazi k nepismenima, a ne da oni moraju tražiti pismenost. Gdje god je postojala potreba za opismenjavanjem, tamo su trebali stići prosvjetitelji pod zastavom KPJ. Tečajeve se osnivalo po svim mjestima gdje su pronađeni nepismeni. Podaci iz novina i arhivskih spisa pokazuju da su osnivani po selima, zaseocima, ustanovama, tvornicama, radionicama, sindikalnim podružnicama, vojnim komandama, zadrugama, obiteljskim kućama, gradilištima, rudnicima, šumskim i ostalim radilištima te na mjestima održavanja dobrovoljnih radnih akcija. Spomenuti stav da prosvjeta treba doći ljudima iznesen je već u kolovozu 1945., kad je ministar prosvjete Ivan Vrkljan preporučio da tečaj treba biti osnovan što bliže polaznicima.[937]

Na nekim je mjestima bilo lakše okupiti nepismene i osnovati tečaj, a na nekim mjestima vrlo teško. Tečajeve nije bilo lagano formirati i održati po tvornicama ili šumskim i građevinskim radilištima. Najveći problemi s osnivanjem tečajeva događali su se u rudnicima. To je potvrdilo i Ministarstvo prosvjete u izvještaju iz drugog tromjesečja 1948. u kojem je napisano da se tečajevi vrlo teško organiziraju u rudnicima Raše i u nekim rudnicima Hrvatskog zagorja zbog problema s rudarima. Zato se putem novina savjetovalo da radnici sami ispune formulare i isplatne liste tako da ni jedan nepismen ne ostane neprimijećen jer se događalo da neki nepismeni radnici u selu govore da uče u tvornici, a na radnom mjestu da uče u selu.[938] Očigledno je dio nepismenih radnika bio nezainteresiran za opismenjavanje i tajili su svoju nepismenost pa se na ovaj način pokušao riješiti problem evidencije nepismenih i osnivanja tečajeva. Tečajeve za nepismene rudare bilo je teško osnovati i zbog nerazumijevanja uprave pojedinih rudnika. Na području kotara Varaždin u veljači 1948. u rudniku Ladanje Dolnje učitelji su pokušali osnovati tečaj, ali uprava rudnika nije pružila podršku, uspjelo se tek iz drugog pokušaja pridobiti 14 rudara.[939]

U tvornicama su postignuti nešto bolji rezultati okupljanja radnika nego u rudnicima. Neke tvornice s područja varaždinskog okruga pokazale su velik uspjeh u osnivanju tečajeva. U

[937] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i organizacija rada na uklanjanju nepismenosti, ministar prosvjete Ivan Vrkljan, Zagreb, 17.8.1945.; PATAKI, *Opća pedagogija*, 259.
[938] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, za II. tromjesečje 1948. godine; HR HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.
[939] „Rad analfabetskih tečajeva u rudniku Ladanje“, *Varaždinske vijesti*, 12.2.1948., 2.

varaždinskoj tvornici tekstila *Tivar* u siječnju 1946. osnovana su dva tečaja koja je pohađalo 45 radnika, a u siječnju 1947. u tečaj je obuhvaćen 71 radnik od ukupno 86 nepismenih. Tekstilna tvornica *Žutnica* iz kotara Krapina uspjela je u veljači 1946. organizirati tečaj za 40 nepismenih.[940] U ožujku 1948. u tvornici *Varteks* (od 1948. *Tivar* nosi ovaj naziv) radila su čak dva analfabetska tečaja, jedan tečaj je osnovan u poduzeću *Kalnik* (kotarsko šumarsko poduzeće iz Ludbrega) i jedan u varaždinskoj tvornici pokućstva iz savijenog drveta *Florijan Bobić*.[941] I na području bjelovarskog okruga osnovani su tečajevi po industrijskim pogonima. U Bjelovaru se uprava paromlina prije kampanje opismenjavanja 1947./1948. obvezala da će opismeniti nepismene radnike. U poduzeću *Jugopetrol* na naftnom polju Gojlo (kotar Kutina) organiziran je tečaj s 20 polaznika i time je nepismenost trebala biti potpuno likvidirana.[942] Bilo je primjera kada su radnici i uprava industrijskih pogona sami organizirali tečajeve bez pomoći vlasti, masovnih organizacija ili učitelja. U Varaždinu je željeznička ložionica sama organizirala tečaj koji su polazila tri nepismena radnika.[943]

Osnivanje i vođenje analfabetskog tečaja u uvjetima kakve su nudili tvornički prostori zasigurno nije bio jednostavan zadatak. S područja varaždinskog i bjelovarskog okruga nije pronađen opis tvorničkih prostorija u kojima su poučavani analfabete pa se donosi primjer iz Zagreba. Ciglana u Zagrebu imala je problem s nalaženjem prikladne prostorije za održavanje tečaja. Zbog priljeva novih radnika prostorija namijenjena tečaju postala je stambena prostorija, a u barakama se nije moglo raditi jer radnici brzo zaspe te rade u tri smjene.[944]

Tvorničke analfabetske tečajeve najčešće su vodili učitelji. Iz prijave tečaja koji je organiziran u tvornici *Straža* u Humu na Sutli saznajemo da je tečaj vodila učiteljica Zdenka Gojak-Špiranec, a učila je 21 industrijskog radnika.[945] Navedeni primjeri pokazuju da je vlast ostvarila ideju da pismenost treba dovesti tamo gdje je potrebna, ali to nije značilo da će se ta ideja ukorijeniti kako treba kod svih nepismenih ljudi u radnom okruženju. O teškim uvjetima u kojima su održavani analfabetski tečajevi svjedoči i novinski članak iz lista *Naprijed* iz prosinca 1947. godine. U zagrebačkoj tvornici čepova kao mjesto održavanja tečaja služio je

---

[940] „Narodna vlast uložila je mnogo truda u obnovi i unapređenju školstva u varaždinskom okrugu“, *Varaždinske vijesti*, 17.1.1946., 6; „Suzbijanje nepismenosti u kotaru Krapina“, *Varaždinske vijesti*, 8.2.1946., 6.

[941] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br.7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 20.3.1948.; HDA 1851 OKKPHVŽ, kut. 4. Izvještaj mjesnog komiteta KPH Varaždin, 31.1.1947.

[942] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947., str. 2; HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 4. Vijesti uredništvu „Naprijed“ u vezi s kampanjom protiv nepismenosti, 13.1.1947.

[943] „Ove godine treba potpuno likvidirati nepismenost u Varaždinu“, *Varaždinske vijesti*, 4.11.1948., 4.

[944] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o pregledu rada narodnog prosvjećivanja na području grada Zagreba, Matić Milena v.d. inspektora.

[945] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Hum na Sutli, tvornica Straža, 18.7.1948.

prostor garderobe. U tvornici *Gaon* tečaj se najprije održavao u kutu blagovaonice, zatim u jednoj sobici i na kraju u kuhinji. Mnoge tvornice nisu imale ni ploču za pisanje pa se preporučivalo da ju se provizorno izradi.[946]

Najveći broj tečajeva osnovan je po selima jer su ona bila epicentri nepismenosti, kako na prostoru sjeverne Hrvatske, tako i u ostatku Hrvatske. U selima je vlast htjela „izvršiti dubok kulturni preporod", promijeniti društvenu svijest seljaka preko prosvjetnih i kulturnih institucija, a prvi i ključan potez bio je „gigantskom borbom" uništiti nepismenost. Opismenjavanjem i školovanjem htjelo se poništiti grubu zaostalost, nizak materijalni standard i siromaštvo sela, rutinu, tradiciju i maksimu „pleti kotac ko i otac", prebaciti seljake s „jeftinog" folklora na kazališne drame, zborove i klasičnu glazbu, usmjeriti seljake na industrijsku transformaciju društva, prema socijalnom i ekonomskom progresu, poništiti statičnost seljaka i razviti pokretljivost, riješiti agrarnu prenapučenost napuštanjem poljoprivrede i odlaskom u gradove, „približiti selo gradu" i izjednačiti prosvjetno-kulturne uvjete života.[947]

Rješavanjem nepismenosti na selu htjelo se mobilizirati seljaštvo za aktivno sudjelovanje u napretku poljoprivrede i ubrzati uvođenje boljih i savršenijih metoda obrade zemlje.[948] O razmjerima nepismenosti, ali i koncentracije prosvjetnog rada na selima govori nam sljedeći podatak Ministarstva prosvjete. Na samom kraju 1947. u seoskim tečajevima učilo je 56 784 nepismenih, a u gradovima 3399.[949] Iz ovih podataka proizlazi da je omjer seoskih i gradskih analfabeta na tečajevima iznosio 94% prema 6%. U izvještaju kotarskog komiteta Varaždin i ostalih kotareva vidljivo je da su sela bila u centru i težištu narodnog prosvjećivanja.[950]

Partija se seoskom stanovništvu obraćala politiziranim i ideologiziranim rječnikom, a to je jasno vidljivo u svim tekstovima o narodnom prosvjećivanju. Partija je selo htjela podignuti iz mračnjaštva, praznovjerja i zaostalosti jer se smatralo da su nepismeni, neprosvijećeni i zaostali ljudi dobro oružje u rukama neprijatelja i protivnika socijalizma. Uz to, Partija je u

---

[946] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Slab rad pojedinih sindikalnih podružnica u kampanji za suzbijanje nepismenosti", *Naprijed*, 13.12.1947.

[947] „Aktualni problemi u obrazovanju odraslih", *Obrazovanje odraslih* (1959.), br. 5-6: 4; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 29.12.1946.; SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 135; PULJIZ, Vlado. *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja, 1977., 100, 108, 122, 131; ŠUVAR, JELIĆ, MAGDALENIĆ, *Društvene promjene*, 33; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 293; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 165.

[948] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za učvršćenje i bolju kvalitetu rada analfabetskih tečajeva", *Borba*, 16.2.1948.

[949] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 4. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 31.12.1947.

[950] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 30.12.1947., str. 8.

opismenjavanju sela vidjela temelj za razumijevanje i prihvaćanje državnih promjena i tekovina.[951]

Tečajevi su organizirani po seoskim školskim zgradama, a po selima bez škole po privatnim kućama, prostorijama vlasti, masovnih organizacija, sobama poučavatelja ili „nepismenog u kojima su istovremeno boravili i svi njihovi ukućani sa djecom“.[952] Gdje god su postojale škole, one su trebale biti uključene u narodno prosvjećivanje. Škola nije smjela ostati zatvorena u krug svojih poslova nego se trebala otvoriti prema narodu. Kroz rad i vezu s masovnim organizacijama postajala je narodna, a po sadržaju socijalistička škola.[953] Školske zgrade bile su idealna mjesta za održavanje analfabetskih tečajeva zato što su bile namijenjene poučavanju i zato što polaznici s poučavateljima nisu smetali drugima, npr. kulturno-prosvjetnim društvima ili masovnim organizacijama. Problem održavanja tečajeva u školskim zgradama nastao je zbog toga što nisu bile pripremljene za prosvjetni rad. Ako je i postojala škola u nekom selu, obično je bila u lošem stanju. U kotaru Pregrada ni četiri godine nakon rata u nekim školama nisu stvoreni uvjeti za normalnu nastavu. Škole u Taborskom, Prišlinu, Vinagori, Velikoj Horvatskoj, Desiniću i Lovreća Selu bile su u teškom stanju zbog krova ili fasade ili zbog velike potrebe za namještajem.[954]

Arhivski nam spisi pokazuju da seoske prilike i nedostatak novca nisu išli na ruku namjerama vlasti. Oronule učionice iz cijelog promatranog razdoblja nalazimo u Dalmaciji kao i u sjevernoj Hrvatskoj. Stanje nekih školskih prostorija u okrugu Šibenik nakon rata bilo je ispod granice prihvatljivog. Rad zimi bio je nemoguć, mnogo škola bilo je u privatnim zgradama, a to su bile „male prizemne prostorije, neke čak i bez drvenog poda, pod nabijen ilovačom ili od cementa, prozori maleni bez dovoljno svjetla, bez peći i najnužnijeg namještaja“.[955]

Tijekom rata na području okruga Bjelovar uništeno je 27 školskih zgrada, 140 ih je oštećeno, a na području okruga Varaždin uništene su četiri škole, a 124 su oštećene. Velik broj škola u svibnju 1946. još nije bio obnovljen. Primjere lošeg stanja škola nalazimo i po selima kotara Vrbovec. Neke osnovne škole bile su smještene po seljačkim kućama koje su

[951] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Zapisnik sa kotarske partijske konferencije za kotar Čazma, 7.11.1948., str. 59; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 273.
[952] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. Suzbijanje nepismenosti – podaci, 26.2.1952., str. 4.
[953] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. O formama kulturno-prosvjetnog i kulturno-umjetničkog rada preko škole, Agitprop.
[954] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 112. Polugodišnji izvještaj, Pregrada, 20.4.1949.
[955] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za mjesec oktobar 1945., Okružni NO Šibenik, Prosvjetni odjel, Šibenik, 30.10.1945.

bile nisko građene te s malo svjetla i zraka.[956] I u Dalmaciji je stanje bilo slično, prilike u školama na području Biograda bile su izrazito loše, puno ih je bilo u derutnom stanju, a najveći problem bio je nedostatak ogrjeva u zimskim mjesecima, zbog čega je prijetilo otkazivanje nastave.[957] Na području kotara Pregrada stanje je bilo slično. Oštećeno je puno škola, namještaj je bio potrgan, „a interes za prosvjetu bio je slab". Do veljače 1946. većina je škola obnovljena osim škole u Lupinjaku, a najveći problem po školama bila je nabavka ogrjeva.[958] Vrlo težak primjer nalazimo u izvještaju kotarskog komiteta Koprivnica iz 1952. godine. U selu Koprivnički Ivanec djeca su učila u preuređenoj staji iako su prostorije zadružnog doma bile dobro uređene. Teško stanje bilo je i u većim mjestima kao što je Ivanec, gdje je nedostajalo školskih prostorija zbog prevelikog broja polaznika.[959]

U udaljenim i malim selima bez školske zgrade vrlo se teško pronalazila prostorija za analfabetski tečaj. U selu Kamensko (kotar Novi Marof) jedan bivši trgovac svinjama prvo je pristao da se u njegovoj kući održava tečaj, a zatim se predomislio i odbio zato što „mu je stanar odnio ključ od vratiju, pa se ne može u sobu". Intervenirao je odbor za suzbijanje nepismenosti pa je ipak dao sobu za poučavanje, ali se ubrzo opet predomislio i „deložirao tečaj na hodnik, izbacivši iz sobe stol i školsku ploču" i na kraju „je pomogla jedino intervencija narodne milicije".[960] Nije zapisano, ali vjerojatno je tečaj prisilno vraćen u ovu kuću bez trgovčeva odobrenja.

Teško stanje u predviđenim prostorijama za poučavanje analfabeta uočio je određen broj ljudi. Oni su samoprijegornim radom htjeli pomoći urediti škole i učionice za analfabetske tečajeve. U Orehovcu (kotar Novi Marof) je poučavatelj Mato Slatina u svojoj kući bivšu ostavu pretvorio u učionicu za 15 učenika, „zabio je u zemlji 4 kolca, preko njih prečke, a na njih dvije duge daske i eto učionice" i „dok još nije imao ploče, pisalo se po vratima", „klupa nema, jer u selu nije bilo više dasaka pa učenici donose svaki puta stolac od kuće kao i drva za ogrjev". U selima Donji i Gornji Ključ tečaj je prvo bio smješten u jednoj prostoriji pa su

[956] HŠM A 1493, MPNRH. Podaci o potrebama obnove oštećenih i uništenih zgrada osnovnih škola Narodne Republike Hrvatske, Zagreb, 25.5.1946.; HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948. godinu, KK Vrbovec, 8.2.1949., str. 6.

[957] HDA 1301, SPNRJROH, kut. 13. Izvještaj o radu Udruženja učitelja, nastavnika i profesora općine Biograd u proteklom periodu.

[958] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na prosvjetnom polju od oslobođenja do 21.2.1946., Pregrada.

[959] HDA 1220, CK SKH, kut. 87. Zapisnik s VIII. konferencije KPH kotara Koprivnica, 19.1.1952.; HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Ivanec, 20.1.1948.

[960] „Rad tečajeva za nepismenost na području školskog centra Remetinec", *Varaždinske vijesti*, 29.1.1948., 2; HDA 1220, CK SKH, kut. 118. Izvješće, stanje na terenu, KK Zlatar, 19.1.1948., str. 6. Škole u Petruševcu i Starom Golubovcu (kotar Zlatar) radile su u tijesnim i neudobnim privatnim prostorijama.

polaznici tražili drugu, kad je jedan „seljak dao svoju zagrijanu sobu“ polaznici su se žalili da „nemaju dobro svjetlo“. Na kraju je istaknuto da polaznicima manjka „dobra volja“.[961]

U zapadnom dijelu kotara Ivanec osnivanje tečajeva bilo je otežano zbog malog broja školskih centara i raštrkanih škola, ali se ipak i u najnedostupnijim selima uspjelo osnovati tečajeve za nepismene. Početkom 1947. osnovani su tečajevi za 112 nepismenih i u zabitnim selima Cvetlin i Vrbno.[962]

U krapinskom arhivu pronađen je dokument u kojem su popisana mjesta održavanja analfabetskih tečajeva na području kotara Pregrada. U mjestima Pregrada, Prišlin i Taborsko tečaj je održavan u školi, u selu Gostenje tečaj je održavan u omladinskom domu, u selu Erpenja smješten je u kući seljaka Dragutina Koprivnjaka, u selima Vrtnjakovec i Stipernica u siječnju 1949. tečaj je postavljen u prostorijama mjesnog narodnog odbora, a 17 radnika tvornice *Straža* polazilo je tečaj u omladinskom domu.[963] Analfabetski tečajevi održavani su i po seljačkim radnim zadrugama. Na prostoru kotara Vrbovec početkom 1948. formirano je sedam analfabetskih tečajeva u sedam zadruga. Zapisan je podatak da je seljačka radna zadruga *Matija Gubec* (kotar Križevci) imala 12 nepismenih te da je za njih organiziran analfabetski tečaj unutar zadruge.[964]

Za bolje razumijevanje problema opismenjavanja seljačkog stanovništva i otpora prema tečajevima potrebno je napraviti uvid u uvjete seoskih sredina u kojima su održavani analfabetski tečajevi. Teški uvjeti života bili su redovita pojava po brojnim selima Hrvatskog zagorja, Kalnika, ali i drugim brdskim dijelovima okruga Varaždin i Bjelovar. Iznimka nisu bila ni sela ravničarskog dijela Podravine i Međimurja. U većini sela Hrvatskog zagorja na isti način živjelo se stoljećima. Težak i problematičan rad s nepismenim ljudima iz seoskih sredina bio je povezan i s teškim uvjetima života u kojima je živjelo ovo stanovništvo. Godine 1947. po selima Hrvatske i Jugoslavije vladala je socijalna i stambena bijeda, 70% omladine stanovalo je u vlažnim, mračnim, prenaseljenim kućama s malo zraka i svjetla, dječji mortalitet bio je visok, zdravstvena zaštita slaba, na 3,3 milijuna žena dolazila je 991 babica i nije bilo dovoljno jaslica ni vrtića.[965] U Zaboku su bunari bili nezdravi i 1947. pojavio se

[961] „Dobar rad analfabetskog tečaja u Orehovcu“, *Varaždinske vijesti*, 13.11.1947., 3.
[962] „Rad na uklanjanju nepismenosti u varaždinskom okrugu uzima sve više maha“, *Omladinski borac*, 7.2.1947., 6.
[963] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Podaci o tečajevima, polaznicima i poučavateljima, kotar Pregrada; Zapisnik sa sastanka Prosvjetnog aktiva Mjesnog NO-a Stipernica, 27.1.1949.
[964] HDA 1220 CK SKH, kut. 90. Zapisnik s partijskog savjetovanja održanog 16.2.1948. u Križevcima, 17.2.1948., str. 3.
[965] MENCEJ, „Petogodišnji plan razvitka narodne privrede i naši zadaci“, 4.

tifus[966], mnoga sela još nisu imala struju, ona je bila uvedena u samo 1700 kućanstava.[967] U Podravini je situacija bila slična. U selima kotara Ludbreg rasvjetljivalo se pomoću petrolejskih lampi, a samo su Ludbreg, Rasinja i Veliki Bukovec imali uvedenu struju. Elektrifikacija sela sporo je napredovala i u kotaru Pregrada. Godine 1952. bilo je elektrificirano samo 25% kotara ili 23 sela.[968]

Osim nedostatka električne energije problem su bile i loše ceste. U Čazmi su u jesen i zimi ceste bile gotovo u neprohodnom stanju i narod je tražio njihov popravak te uvođenje električne energije.[969] Lošim i neodržavanim cestama prosvjećivanje je sporije dolazilo do udaljenih zaselaka. Takvim cestama trebali su putovati učitelji koji su bili ključne osobe za širenje prosvjetnih ideja i rad s narodom u udaljenim i zaostalim seoskim sredinama. Vlast ih je poticala da se žrtvuju i dođu do tih stanovnika. Partija je isticala da je uloga učitelja u selima „mnogo veća, važnija i odgovornija“ od rada u gradu zbog povezanosti sa seoskim stanovništvom.[970] Namjere vlasti bile su pohvalne, ali učiteljima i drugim poučavateljima nije bilo lagano doći do dalekih sela zbog neasfaltiranih cesta i manjka prijevoznih sredstava. Ovdje navodimo primjer učitelja Branka Jakovčića iz sela Ljubeščica koji je pješice putovao u selo Ljubelj. Hodao je sat vremena u jednom smjeru i s nepismenima „radio duboko u noć“, nakon čega se morao i vraćati sat vremena do škole. Seoski putovi bili su blatni i poučavatelji su do sela iz okolice Podruta (okolica Novog Marofa) hodali i dva kilometra po takvim cestama da dođu do nepismenih.[971] U zapadnom dijelu kotara Varaždin ceste su bile loše i nisu bile popravljene ni do svibnja 1948., pa je organizirana Nedjelja za popravak puteva.[972] Prometna situacija na kotaru Čazma bila je jako loša. Teško se putovalo između sela zbog toga što su seoski putovi „skoro neprohodni u toku čitave jeseni i zime“.[973] U izvještaju za kampanju opismenjavanja u kotaru Pregrada za 1947. opisan je težak teren, raštrkana sela i to

[966] „Tifus, trbušni“. Pristup ostvaren 15.8.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61279; „Tifus“. Pristup ostvaren 15.8.2019., http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/tifus; „Epidemije koje su promijenile svijet“. Pristup ostvaren 15.8.2019., http://biologija.com.hr/modules/AMS/article.php?storyid=8500. Tifus je zarazna bolest koja se pojavljuje u područjima „s lošim sanitarnim i higijenskim uvjetima“. Najčešće se prenosi preko vode koja je zaražena fekalijama.

[967] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Krapina, 20.1.1948.

[968] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Godišnji izvještaj za 1948. godinu, KK Ludbreg, 28.1.1949.; HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Zapisnik sa VII. redovne kotarske Partijske konferencije kotara Pregrada, 1.2.1952., str. 1.

[969] HDA 1220, CK SKH, kut. 42. Bilten iz godišnjih izvještaja partijskih organizacija za 1947. godinu, str. 4.

[970] DABJ 35, NOK Križevci, kut. 88. Zapisnici sjednica NOK Križevci, str. 5.

[971] „Završetak uspješnog tečaja nepismenih kalničkog tečaja Ljubelj“, *Varaždinske vijesti*, 27.6.1946., 2; „Likvidacija nepismenosti u Podrutama“, *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2.

[972] „Od devetog do šesnaestog svibnja organizirat će se 'Nedjelja za popravak puteva'“, *Varaždinske vijesti*, 6.5.1948., 3.

[973] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Izvještaj, Čazma, 19.1.1948., 4.

da poučavatelji moraju „više puta skupljati polaznike i za jednog, dva nepismenjaka putovati i pet kilometara“.[974]

U podacima koje je vlast vodila o radu prosvjetnih radnika zapisani su opisi sela u kojima su radili. Ovi vrijedni podaci mogu nam još bolje predočiti težinu života u ruralnim sredinama. U školskoj godini 1947./1948. za većinu sela kotara Varaždin upisano je da imaju loše ceste, da vladaju slabe ekonomske prilike, da ljudi žive na malim posjedima, da su prehrambene prilike teške, a nabavka hrane vrlo zahtjevna. U selu Radovan (kotar Varaždin) kao i u ostalim selima ovog kotara, ljudi su živjeli u zatvorenoj zajednici, a samo dio stanovnika povremeno je odlazio na rad u rudnike. Kvaliteta života opisana je sljedećim riječima: „Selo živi primitivnim životom. Kućice su male, sa tijesnim i nehigijenskim prostorijama. Ne osjećaju potrebu za napretkom“.[975]

Spomenuto je da su se glavne akcije narodnog prosvjećivanja događale u zimskom razdoblju, ali ovo godišnje doba nosilo je i velike probleme. Krajem veljače 1947. zbog velikog snijega deset dana nije bilo moguće doći do centra Pregrade. Nakon otapanja snijega po putovima je bilo puno vode pa „je kroz veći dio ovog mjeseca saobraćaj sa selima bio vrlo otežan, a kroz jedno vrijeme i nemoguć“.[976]

Pedagog Valentin Puževski pisao je o stanju hrvatskih sela nakon Drugog svjetskog rata i u svojem razmatranju među glavne procese koji su se događali u selima uklopio je razvoj prosvjete i pismenost. Istaknuo je sljedeću tvrdnju: „Gotovo svako selo željelo je imati svoju školu, osjećala se 'glad' za pismenošću i školom“. Na sličan način razmišljao je i Vlado Andrilović da su neke seoske sredine brdsko-planinskih područja bolje reagirale i s više interesa prema narodnom prosvjećivanju i tamo se javila „tzv. 'revolucija aspiracija' koja se u ovom slučaju manifestira kao 'glad za znanjem'“. Ove su tvrdnje djelomično točne, ali njima trebamo suprotstaviti i tvrdnju Renate Čepić. Ona je u magistarskom radu zaključila da zaostale sredine imaju „niske kriterije i niske aspiracije te uske interese“, te da u njima nepismeni raznim načinima prikrivaju svoju nepismenost i često su izolirani u obitelji, na poslu ili okruženju.[977] Svih je troje autora u pravu, a to potvrđuju i činjenice iz ovog rada. U

[974] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće o radu u analfabetskim i srednje obrazovnim tečajevima, Prosvjetni odsjek kotarskog Narodnog odbora Pregrada, 1947.
[975] DAVŽ 35, NOK Varaždin, kut. 562. Podaci o radu prosvjetnog radnika Katarina Šipek za školsku godinu 1947./48., kotar Varaždin, Osnovna škola Radovan; Podaci o radu prosvjetnog radnika Antun Golub za školsku godinu 1947./48., kotar Varaždin, Osnovna škola Mađarevo.
[976] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za mjesec veljaču 1947., KK Pregrada, 28.2.1947., str. 1; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na narodnom prosvjećivanju, izvještaj za mjesec veljaču, kotar Pregrada, 4.3.1947.
[977] PUŽEVSKI, „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990.“, 90; ČEPIĆ, Renata. „Pismenost odraslih“, 2.

selima je dio stanovništva prihvatio prosvjećivanje i pokazao oduševljenje, a dio je reagirao odbijanjem, nezainteresiranošću i pasivnošću.

Prosvjećivanje sela bilo je široko postavljeno i vlast je nastojala pismeno, zdravstveno, ekonomski, moralno i politički prosvijetliti ljude. Vlast je obrazovanjem odraslih radila na širenju socijalističkih ideja čak do razine obiteljskih i bračnih odnosa. Namjera je bila dokinuti patrijarhalnu porodicu i hijerarhiju u obitelji, htjelo se odgojiti i obrazovati roditelje, te uvesti novi moral u bračne/obiteljske odnose i ukloniti tehničku zaostalost domaćinstava.[978]

KPJ je htjela modernizirati selo, iskorijeniti nepismenost i višak seoske, novo opismenjene radne snage preseliti u gradove kako bi popunili radna mjesta u tvornicama. Taj proces bio je obilježen migracijama ljudi. Međutim, događalo se da su neki nepismeni dnevni migranti sa sela bili neuhvatljivi za analfabetske tečajeve, a takva pojava opisana je i u *Varaždinskim vijestima*: „Stalnom fluktuacijom radne snage, koja sa sela u sve većem broju pridolazi u našu industriju, javlja se čudna neprirodna pojava, da u selu ima sve manje nepismenih, a u gradu se njihov broj penje“.[979]

Opismenjavanje stanovništva uspjelo je s relativno dobrim rezultatom samo u gradovima gdje je već u startu broj nepismenih bio nekoliko puta manji nego u selima. U gradu Varaždinu tijekom narodnog prosvjećivanja uspjelo se nepismene svesti na najmanji mogući broj. U veljači 1949. planirano je opismenjavanje svih sposobnih ljudi, a trebalo je ostati još dvadesetak nepismenih ljudi koji su bili prestari za poučavanje ili defektni.[980] I u gradu Čakovcu broj nepismenih bio je mali, tek nekoliko desetaka, a u okolnim selima broj je iznosio nekoliko stotina. Na području grada Čakovca u siječnju 1947. bilo je 85 nepismenih i u pet tečajeva okupljeno je 37 nepismenih, dok je u kotaru Čakovec bio 651 nepismen te je u 13 tečajeva učilo 59 polaznika i 64 pojedinačno.[981]

Pri kraju promatranog razdoblja vlast je uvidjela da je opismenjavanje stanovništva postavljeno preširoko s prevelikim zahtjevima. Uočilo se da učenje po raznim tvorničkim prostorijama ili malim seoskim sobicama stvara probleme. Zato je predloženo da se za kampanju 1951./1952. donese uredba o obaveznom opismenjavanju svih nepismenih između 15 i 40 godina. Istaknuto je da se tečajevi trebaju osnovati samo i isključivo uz narodne škole, a trebali su ih voditi učitelji kako bi rad bio kvalitetniji.[982]

---

[978] SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 134, 137.
[979] „U gradu Varaždinu treba opismeniti 84 analfabeta, ali su do sada postignuti slabi rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.12.1949., 3.
[980] „Prosvjeta i kultura postaju svojina sve širih slojeva radnog naroda“, *Varaždinske vijesti*, 24.2.1949., 2.
[981] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Svestrano zalaganje masovnih organizacija i prosvjetnih aktivista preduvjet je za izvršenje ovogodišnjeg plana na suzbijanju nepismenosti“, *Vjesnik*, 24.1.1947.
[982] HDA 1220, CK SKH, kut. 6. Izvještaj o tečajevima na području Hrvatske, Agitprop, 1951./52., str. 3.

Na kraju pregleda o mjestima na kojima se odvijalo opismenjavanje ljudi, vrijedno je spomenuti i slučaj koji pokazuje da je vlast bila spremna osnovati analfabetski tečaj na najneobičnijem mjestu. Gradski NO Split iznio je podatak da je u kolovozu 1945. u kažnjeničkom logoru bio organiziran tečaj i da ga je vrlo uspješno završilo 70 polaznika „koji su amnestijom otpušteni i sada kao pismeni ljudi odlaze svojim kućama“.[983]

15.2.3. Trajanje analfabetskih tečajeva

U kolovozu 1945. godine napravljen je nacrt rada na uklanjanju nepismenosti u kojem je opisan plan i program rada analfabetskih tečajeva. Maksimalno trajanje tečaja određeno je do 100 sati, a 1947. malo je smanjeno na 90 sati (60 čitanja i pisanja i 30 računa). U nacrtu iz 1945. stajalo je da se tečaj sastoji od nastave materinjeg jezika i pismenosti (50 sati), računa (30 sati), povijesti (5 sati), zemljopisa 5 (sati) i prirodnih nauka (10 sati), s time da se mogao skratiti na 80 sati uslijed teških uvjeta rada, a izbacile bi se zadnje tri stavke. U knjižici *Upute za rad na tečajevima za pismenost* napravljena je razrada poučavanja kroz 40 sati. Prvih 26 sati održavanja tečaja (ili 13 radnih sastanaka) bilo je predviđeno samo za čitanje i pisanje, a na ostalima su se izmjenjivali jedan sat čitanja i pisanja i jedan sat računanja. Preporučivala se fleksibilnost u trajanju tečajeva i broju održanih sati. Spomenuto je da je uklanjanje nepismenosti imalo svoje određene vremenske okvire opisane u uputama za likvidaciju nepismenosti, ali dopuštao se i slobodniji pristup. Ministar prosvjete dao je u kolovozu 1945. uputu kako postupati na terenu i uskladiti rad s propisanim pravilima: „Ne birokratizirati i držati se ukočenih šablona, već iskorištavati mobilnost narodnih masa i samoinicijativno razrađivati pojedine opće upute“.[984] Tečaj je trebao trajati 4 i pol mjeseca, ali se mogao skratiti na dva do tri mjeseca. U selima gdje nije bilo učitelja program se skraćivao i učilo se samo čitanje, pisanje i računanje. Zanimljivo je da se na završnom tečaju polagalo čitanje, pisanje i računanje, a znanje povijesti, zemljopisa i prirodnih nauka često se nije provjeravalo unatoč tome što se poučavalo 20 sati i što je bilo bitno za KPJ.[985]

---

[983] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Mjesečni izvještaj za kolovoz 1945., GNO Split, Prosvjetni odjel, Split, 28.8.1945.

[984] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i organizacija rada na uklanjanju nepismenosti, ministar prosvjete Ante Vrkljan, Zagreb 17.8.1945., str. 3; *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, izdanje Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Odjel za narodno prosvjećivanje, Zagreb, 1947., 5.

[985] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. knjižica *Upute za rad na tečajevima za pismenost*, str. 7; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvadak iz plana rada na uklanjanju nepismenosti kotarskog prosvjetnog odjela Karlovac.

Svaki susret na analfabetskom tečaju računao se i održavao okvirno dva sata. Broj susreta unutar jednog analfabetskog tečaja bio je vrlo promjenjiv i zavisio je o raznim utjecajima, a ni trajanje sati nije uvijek bilo fiksno. Na nekim tečajevima održano je 26, 30, 34 ili 40 susreta, a u osnovnoj školi Sopot (kotar Pregrada) zabilježeno je trajanje jednog susreta do četiri sata.[986] Arhivski spisi pokazuju da je u nekim primjerima odrađeni broj susreta i sati iznosio daleko ispod propisanog minimuma. Navest će se primjeri tečajeva iz kampanje opismenjavanja koja se odvijala tijekom zime i proljeća 1947. na području kotara Pregrada. U selu Klenica (kotar Pregrada) tečaj je održan samo 17 puta, a ukupni broj održanih sati iznosio je 68. Tečaj u selu Čret (kotar Pregrada) održan je 21 put, a održana su 42 sata, dok je jedan tečaj u školskom centru Krapinske Toplice održavan kroz 24 susreta s odrađena 74 sata. U selu Rusnica (kotar Pregrada) od 9. veljače 1947. do 11. svibnja 1947. održan je tečaj na kojem su se nepismeni i poučavatelj našli samo 11 puta.[987] Iz navedenih podataka proizlazi da su analfabete na svakom susretu morali savladati čitanje i pisanje dva, pa čak i tri slova. Po nastavnom planu i programu rada analfabetskih tečajeva za učenje 30 slova bilo je predviđeno 60 sati.[988] Jedan je sat slovo trebalo učiti čitati i pisati, a drugi sat moglo se ponavljati. Normativ je bio postavljen, ali na terenu su se događale različite situacije u kojima se poučavatelji nisu držali toga pravila. Brzina učenja slova i brojeva ovisila je o kvaliteti poučavanja, umijeću poučavatelja da izabere i primjeni što bolju metodu rada s analfabetima, ali i o motiviranosti polaznika, redovitosti pohađanja tečajeva, podršci okoline itd.

Tečajevi su se najčešće održavali jedanput ili dva put tjedno, u nekim slučajevima i triput tjedno kao u selu Draškovec od veljače do travnja 1947. (kotar Prelog), a u mjestima Donja Dubrava, Donji Vidovec, Goričan i Prelog (kotar Prelog) tečajevi su se održavali svakodnevno.[989] Održavanje analfabetskih tečajeva prilagođavalo se polaznicima, ali i obavezama poučavatelja. Tečajevi su uvijek održavani u poslijepodnevnim ili večernjim satima, a od dana u tjednu nedjelja je obavezno bila rezervirana za analfabetske tečajeve. U selima kotara Pregrada tečajevi su održavani po sljedećem rasporedu: u Pregradi je tečaj

[986] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregrada 1947./48.; Prijepis imenika polaznika tečaja, Osnovna škola Sopot, 9.4.1947.
[987] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, selo Klenica kotar Pregrada, 5.6.1947.; Imenik polaznika tečaja za pismenost, selo Čret, 31.3.1947.; Imenik polaznika tečaja za nepismene, školski centar Krapinske toplice; Imenik polaznika tečaja za pismenost, Taborsko, 11.5.1947.
[988] *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*. Zagreb: tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1947., 5.
[989] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijepis imenika polaznika tečaja, Osnovna škola Kostel, 23.4.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dosadašnji uspjesi ovogodišnje kampanje za suzbijanje nepismenosti u NR Hrvatskoj“, Vjesnik, 22.3.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, Glavnom odboru AFŽ-a, Rad na širenju pismenosti, 19.3.1947., str. 3; *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, 5. Optimalna opcija bila je da tečaj traje 15 tjedana ako se održava dva puta po tri sata tjedno ili tri puta po dva sata.

održavan utorkom u 15:00 sati, u Desiniću utorkom i četvrtkom od 16:00 do 18:00 sati, u Erpenji utorkom i petkom u 14:00 sati, u Vrtnjakovcu četvrtkom i nedjeljom, u Pušlinu petkom i nedjeljom od 16:00 do 20:00 sati, u Rusnici nedjeljom od 14:00 do 17:00 sati i u selu Stipernica tečaj je 1949. počinjao četvrtkom i nedjeljom u 14:30 sati.[990]

U privremenoj uredbi o tečajevima iz 1945. navedena je uputa koliko tečajevi trebaju trajati: „Tečajevi kao najuspješniji oblik širenja pismenosti, održavaju se preko cijele godine prema mjesnim mogućnostima“. Uz to, smatralo se da je tečaj viši oblik rada s boljom kontrolom i bržim radom.[991] I Centralni odbor AFŽ-a također je smatrao da se treba „sprovoditi propagandu za neprekidan rad na tečajevima i održavati tečajeve bez prekida, čim jedan završi drugi da počne“.[992] Već je spomenuto da je vlast ipak morala primijeniti kampanjski način rada, ali nije se mirila s činjenicom da analfabetski tečajevi ne rade preko ljeta i da prosvjetni rad zamire u vrućim ljetnim mjesecima. To potvrđuje i izvještaj iz kotara Pregrada s kraja srpnja 1949. godine. U raspravi je spomenuto da tečajevi ne rade jer su polaznici na javnim radovima, a poučavatelji (učitelji) na dopustu.[993]

Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske dalo je preporuku vremenskog okvira u kojem se može završiti rad s nepismenima. Predloženo je da se tečajevi održavaju u trajanju od četiri i pol mjeseca ako se tjedno radilo tri puta po dva sata ili dva puta po tri sata. Nudila se i mogućnost da se nedjeljom odradi i veći broj sati, pa je sav rad s nepismenima mogao biti odrađen za 2 ili 3 mjeseca.[994] Vlast je željela sve obaviti u dijelu godine bez poljskih radova, a s druge strane navođeno je da se treba „boriti protiv kampanjskog rada, pronalazeći i dalje raznovrsne forme za opismenjavanje analfabeta bez obzira na godišnje doba i radnu sezonu“ jer prosvjetni rad ne poznaje vremenske prekide i treba se odvijati svakodnevno. Vrlo važno vrijeme za održavanje tečajeva i rad s nepismenima bili su školski praznici zbog toga što su se učitelji mogli posvetiti izvanškolskom radu. Ostavljena je mogućnost da se s nepismenima radi i tijekom praznika, a na rad su pozvane organizacije USAOH-a, AFŽ-a i učitelji koji žele i dalje organizirati i voditi tečajeve.[995] Tečajevi su se održavali i tijekom zimskog dopusta

[990] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, mjesta kotara Pregrada; Zapisnik sa sastanka Prosvjetnog aktiva u Mjesnom NO-u Stipernica, 27.1.1949.
[991] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 29, 30.
[992] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd, studeni 1945.
[993] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju, Pregrada, 28.7.1949.
[994] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti; HŠM A 1493, MPNRH. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti.
[995] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 5; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo

kada su učitelji trebali imati slobodne dane i odmor jer je Partija htjela iskoristiti vrijeme u kojem nema vanjskih poljoprivrednih radova.[996]

U novinama se već u kolovozu 1947. pisalo o potrebi pokretanja kampanje puno ranije nego prošlih godina kako bi rad s analfabetima završio prije početka proljeća. Ministarstvo prosvjete ipak je odredilo da će kampanja za likvidaciju nepismenosti 1947./1948. početi 1. listopada 1947., završiti 30. travnja 1948. i tražilo se trenutno suzbijanje svakog zavlačenja, nemara i oportunizma. Iduća kampanja 1948./1949. trebala je početi između 1. listopada i 15. studenog 1948., a težište opismenjavanja stavljeno je na radnike po tvornicama, rudnicima i gradilištima. Godine 1950. tečajevi za nepismene počeli su s radom 1. studenog.[997]

Situacija na terenu bila je vrlo raznolika. Okruzi, kotarevi i masovne organizacije donosili su svoje preporuke i odluke o početku i kraju tečajeva unutar preporučenog okvira koji je dalo Ministarstvo prosvjete. Događalo se da masovna organizacija odredi svoj termin završetka tečajeva, a tijelo vlasti svoj datum. Tako je na Glavnom odboru AFŽ-a za kampanju 1946./1947. dogovoreno da će tečajevi početi najkasnije 1. prosinca i završiti krajem ožujka, a Prosvjetni odjel Okružnog NO-a Varaždin za istu je kampanju donio odluku da analfabetski i svi ostali tečajevi trebaju završiti do početka lipnja.[998] Bilo je primjera kada se tek početkom ožujka osnivalo tečajeve, iako su tada već trebali polako završavati. Kotarski komitet Đurđevac izvijestio je okružni komitet Bjelovar da je organizacija AFŽ-a u Virju početkom ožujka 1947. osnovala tečaj za 33 polaznika. I u idućoj kampanji 1947./1948. događalo se osnivanje tečajeva u drugoj polovici ožujka 1948. kao u Varaždinu.[999] O problemima ovako kasno osnovanih tečajeva govorilo se na kotarskoj razini. U Pregradi je upozoreno da se norma neće uspjeti ispuniti i da neće biti moguće održati završne ispite zbog početka poljskih radova.[1000]

---

prosvjete, 21.3.1946.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Likvidacija nepismenosti – glavni zadatak narodnog prosvjećivanja“, *Narodni list*, 26.8.1948., „Borba za potpunu likvidaciju nepismenosti“, *Borba*, 28.11.1948.

[996] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 66.

[997] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 228; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 7; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za potpunu likvidaciju nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Naprijed*, 6.9.1947., „U novoj kampanji za uklanjanje nepismenosti treba koristiti dosadašnja iskustva“, *Naprijed*, 16.8.1947., „Odlučujuća godina u borbi za potpuno likvidiranje nepismenosti“, *Borba*, 4.10.1948., „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950.

[998] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Dopis, Glavni odbor AFŽ-a svim okružnim i kotarskim odborima AFŽ-a Hrvatske, 14.11.1946.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Završavanje rada na narodnom prosvjećivanju do polovice mjeseca lipnja, Okružni NO Varaždin, 12.5.1947.

[999] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 6. Politički izvještaj, KK Đurđevac, 2.3.1947.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 20.3.1948.

[1000] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, općeobrazovnih tečajeva i predavanja u travnju – izvještaj, KNO Pregrada, 7.5.1947.

Maks Štromar, član Izvršnog odbora Zemaljskog odbora za širenje pismenosti, napisao je opširan izvještaj o kampanjama opismenjavanja od kraja rata do početka kampanje 1947./1948. i detektirao je četiri glavna problema koja je trebalo popraviti u novoj kampanji. Kritizirao je raspad 800 tečajeva u prošloj kampanji zbog prekasnog početka rada u prosincu, zato što su masovne organizacije uzimale previše drugih obaveza (sjetva, kontrahaža…) pa su zapostavile širenje pismenosti, uočio je i da se nije vodilo računa o stručnom i nestručnom kadru koji poučava na tečajevima i kao zadnju grešku naveo je prevelik broj nepismenih koje se poučavalo individualno.[1001]

U dokumentima Agitpropa o radu tečajeva u kampanji 1951./1952. puno je bolje detektiran problem i priznalo se da su ubrzani napori opismenjavanja dali loše rezultate: „Osim toga praksa je dokazala, da se u roku od tri mjeseca, koliko su trajali tečajevi za nepismenost ne može savladati osnovna pismenost u tolikoj mjeri, da postane trajna svojina polaznika tečaja. Zato je predviđeno da tečajevi traju 6 mjeseci s tim, da u selima počinju s radom 1.X., a završe 31.III.“, a u gradovima su mogli biti otvoreni između 1.IX. i 31.XII.[1002]

Arhivski spisi iz kotara Pregrada daju nam uvid u početak i završetak pojedinih tečajeva dviju kampanja, 1946./1947. i 1947./1948. godine. Njihovom usporedbom doći će se do zaključka o kvaliteti pripreme prve i druge kampanje opismenjavanja. Na grafikonu broj 4 prikazan je početak i kraj analfabetskih tečajeva u šest mjesta kotara Pregrada. Izdvojeni su primjeri najranijeg i najkasnijeg početka tečaja, zatim najkraćeg i najdužeg tečaja i još dva primjera koji se nalaze između ovih krajnosti. Svi tečajevi tijekom kampanje 1946./1947. s radom su počeli dosta kasno. Prvi tečaj u selu Čret počeo je polovicom prosinca, a u selu Rusnica tek početkom veljače (vidi grafikon 4). Kasni početak tečajeva u kampanji 1946./1947. uočen je i u drugim dijelovima Jugoslavije. To potvrđuje Marina Beus koja je pisala o narodnom prosvjećivanju u Hercegovini. Navela je „da se s tečajevima u prve dvije godine krenulo u kasnom zimskom periodu“, a to je dovelo do otpadanja polaznika s početkom poljskih radova. Zato je početak idućih kampanja pomaknut ranije na mjesec studeni.[1003]

Tečajevi su najčešće završavali s radom u travnju i svibnju. Rijetki su tečajevi koji su se održali do početka lipnja zbog toga što su poljoprivredni radovi bili u punom zamahu, a vrlo ih je malo koji su uspjeli završiti tijekom ožujka zbog kasnog početka u prosincu, siječnju ili veljači. U okrugu Varaždin bilo je još primjera kasnog osnivanja analfabetskih tečajeva. U

[1001] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 1, 2.
[1002] HDA 1220, CK SKH, kut. 6. Izvještaj o tečajevima na području Hrvatske, 1951./52., str. 3.
[1003] BEUS, „Prosvjetna politika u službi ideološkog pre/odgoja“, 257.

kotaru Čakovec tečaj je počeo u rano proljeće, ali unatoč tome istaknut je vrlo dobar rezultat, 141 muškarac i 102 žene naučili su čitati i pisati.[1004] Pred sam kraj kampanje 1946./1947. Ministarstvo prosvjete obratilo se svim kotarskim narodnim odborima da plan za 1947. mora biti ostvaren do kraja lipnja i da se rad tečajeva treba nastaviti unatoč poljskim radovima barem jedanput nedjeljno. S područja varaždinskog i bjelovarskog okruga pronađen je samo jedan završeni analfabetski tečaj usred ljeta. U selima Bednja, Prebukovje i Podgorje tečajevi su s radom završili sredinom srpnja 1948. godine.[1005]

Grafikon 4. Trajanje analfabetskih tečajeva u kotaru Pregrada tijekom kampanje opismenjavanja 1946./1947.[1006]

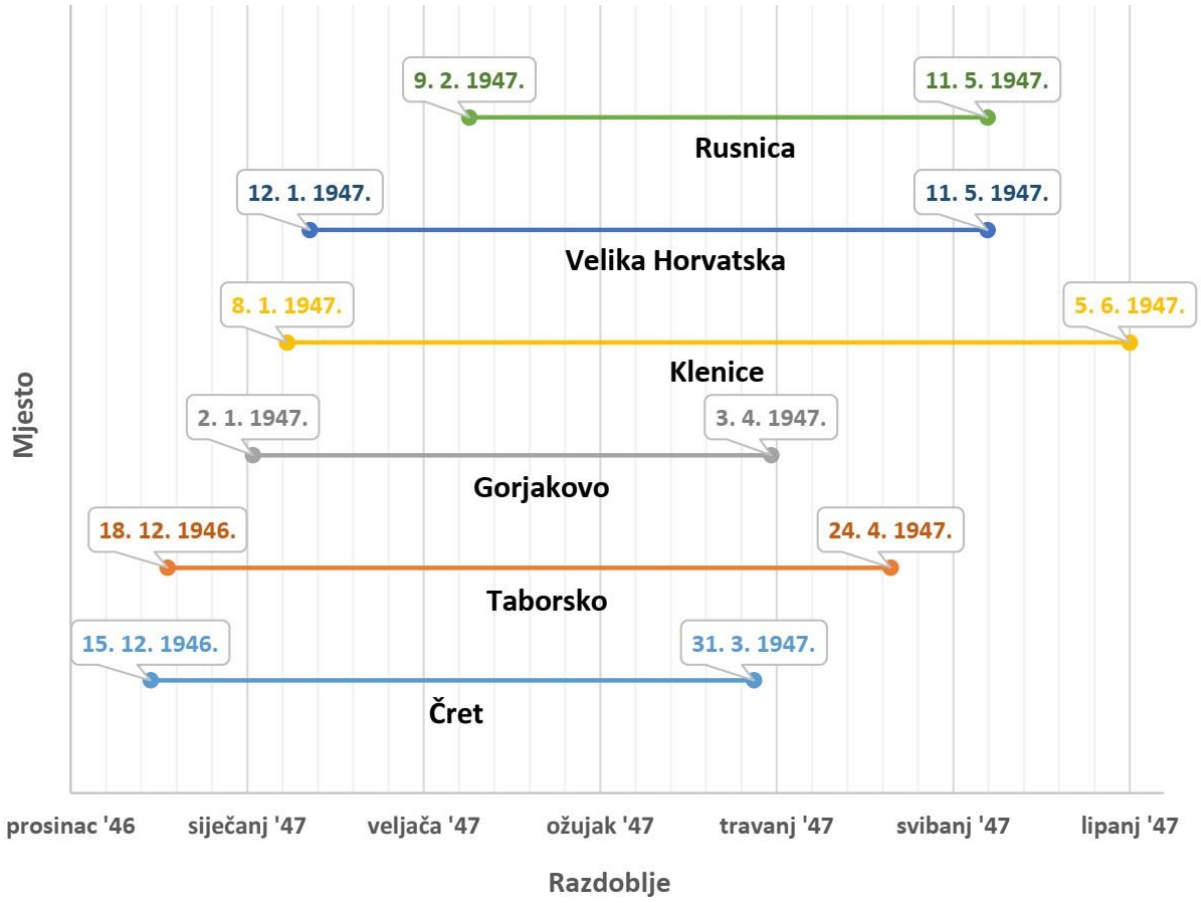

[1004] „Rad na suzbijanju nepismenosti u kotaru Čakovec“, *Varaždinske vijesti*, 1.8.1946., 4.
[1005] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Završetak tečaja za pismenost, Ministarstvo prosvjete, 22.5.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947.; „U Bednji su završeni analfabetski tečajevi“, *Varaždinske vijesti*, 15.7.1948., 2.
[1006] Podaci preuzeti iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti u Rusnici, Velikoj Horvatskoj, Klenici, Gorjakovu, Taborskom i Čretu.

Grafikon broj 5 prikazuje početak i završetak tečajeva u šest sela s područja kotara Pregrada tijekom kampanje 1947./1948. godine. Na isti način kao i za prošlu kampanju prikazan je tečaj koji je prvi počeo s radom, tečaj koji je zadnji završio, tečajevi koji trajali najkraće i najduže i dva tečaja koja se nalaze u sredini. Iz grafikona je vidljivo da je ova kampanja bila bolje organizirana i da se pokušavalo držati tečajeve unutar preporučenog vremenskog okvira. U odnosu na opismenjavanje u 1946./1947. u ovoj je kampanji prvi tečaj osnovan već 2. listopada 1947. u Pregradi, a zadnji je osnovan 15. prosinca 1947. godine. Za usporedbu vrijedi istaknuti da je tog datuma (15. prosinca) u kampanji 1946./1947. osnovan prvi tečaj. Tečajevi koji su osnovani tijekom listopada 1947. trajali su relativno dugo, neki čak do kraja travnja 1948. godine. U odnosu na prošlu kampanju ovi su tečajevi bili u prednosti jer su održavani mjesec dana duže. Usporedbom ovih dviju kampanja možemo ustanoviti da su tečajevi u kampanji 1947./1948. postali duži, pokretalo ih se na vrijeme i zbog toga je većina tečajeva trajala pet do šest mjeseci, a samo su dva tečaja trajala kraće, u Benkovu i u Bušinu (vidi grafikon 5). U kampanji 1946./1947. tečajevi su trajali znatno kraće, od tri do četiri mjeseca, samo jedan tečaj u selu Klenice trajao je nešto manje od pet mjeseci. Analfabetski tečajevi iz prve i druge kampanje imali su jedno zajedničko obilježje, bili su namijenjeni seljačkom stanovništvu i prilagođavani su početku poljoprivrednih radova.

Grafikon 5. Trajanje tečajeva u kotaru Pregrada tijekom kampanje opismenjavanja 1947./1948.[1007]

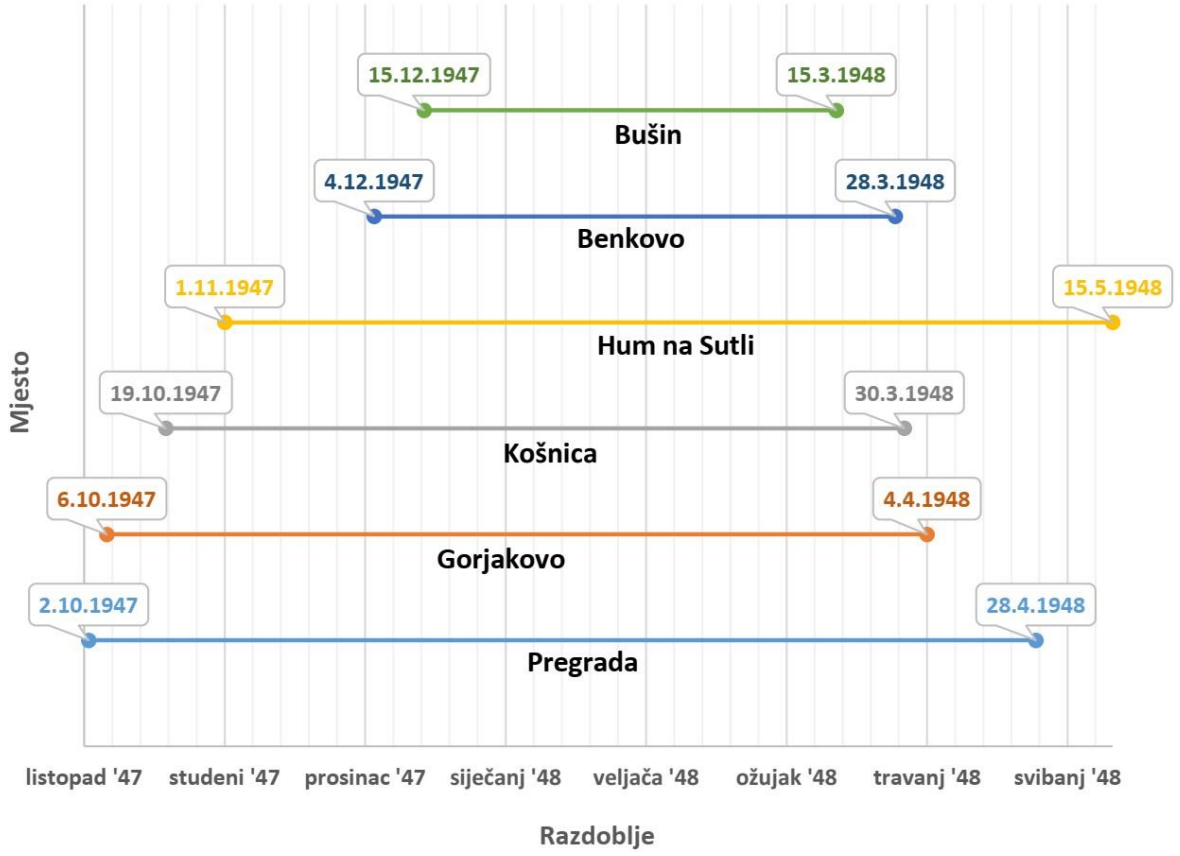

Usporedbom ovih dvaju grafova uočljiv je određeni napredak u organiziranju tečajeva od kampanje 1946./1947. do 1947./1948., ali i dalje se neke probleme nije uspijevalo riješiti. Želje vlasti bile su jedno, a stvarnost seoskih sredina drugo. Izvještaji s terena pokazuju da su tečajevi i dalje slabili ili se raspadali dolaskom proljeća i toplijih dana, posebno početkom mjeseca travnja, bez obzira na to jesu li počeli u listopadu, prosincu ili u siječnju. Taj problem pokušalo se riješiti u kotaru Klanjec i pojavio se prijedlog da bi s radom trebalo nastaviti najesen. Vlast je na to odgovorila na sljedeći način: „To je potpuno pogrešno gledište jer tečajeve treba i dalje otvarati tokom cijele godine dok se svi ne opismene“.[1008]

Tečajeve je u nekim slučajevima trebalo završiti i puno ranije od preporučenog iz opravdanih razloga. Polaznici tečaja u Breznom (kotar Pregrada) dobro su savladali gradivo i prijetila je opasnost da će se razići zbog početka poljskih radova. Voditeljica tečaja tražila je

[1007] Podaci preuzeti iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti u Bušinu, Benkovu, Humu na Sutli, Košnici, Gorjakovu i Pregradi.
[1008] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 8. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb 17.4.1948., str. 4.

već 7. ožujka 1948. da se za iduću nedjelju 14. ožujka organizira ispit i da iz kotara netko dođe u ispitnu komisiju te da sa sobom ponese svjedodžbe.[1009] Poučeni iskustvima prijašnjih kampanja predstavnici prosvjetnog aktiva Sopot predložili su „da se ispiti polažu bliže kraju mjeseca ožujka 1949.“.[1010]

Na temelju do sad izloženih podataka vidljivo je da su neki tečajevi trajali tri, a neki šest mjeseci te da trajanje tečajeva nije bilo usklađeno čak ni na razini kotara. Isti problem ponovio se i s brojem održanih sati na pojedinim tečajevima. Ministarstvo prosvjete odredilo je da će se tečajevi održavati u trajanju od 100 sati, ali „u nepovoljnim uvjetima rada trajanje tečaja moglo se smanjiti za 20 sati, i to u nastavi predviđenoj za teme iz povijesti, zemljopisa i prirodnih znanosti“.[1011]

Stanje na terenu bilo je potpuno drugačije. Tečajevi u kotaru Pregrada nisu počinjali ni završavali u isto vrijeme, ali nisu imali ni isti broj susreta/održanih sati. Samo u jednom tečaju održano je točno 100 sati kako je preporučilo Ministarstvo prosvjete, i to u selima Bušin, Valentinovo i Klenice (MNO Bušin, kotar Pregrada).[1012] U puno slučajeva na tečaju se nije uspjelo održati ni 80 sati koji bi obuhvatili samo čitanje, pisanje i račun. U imeniku polaznika tečaja za nepismene školskog centra Krapinske Toplice ostao je zapisan broj održanih sati na tečajevima po okolnim selima (u dokumentu nije navedena godina, ali vjerojatno se radi o kampanji 1946./1947., ostali dokumenti koji slijede navode ovu kampanju). U mjestu Slivonja Jarek tečaj je trajao 60 sati tijekom 25 dana, u Krapinskim Toplicama trajao je 60 sati tijekom 30 dana, tečaj u mjesto Selno trajao je 58 sati tijekom 25 dana, u Oratju je trajao 74 sata tijekom 24 dana, a u Gregurovcu 65 sati tijekom 24 dana (vidi grafikon 6).[1013] Najmanji broj održanih sati na analfabetskom tečaju ostvaren je u selu Brezno Gornje. Tečaj je trajao samo 24 sata (voditelj Zvonko Petermanec poučavao je sedam polaznika, nisu upisani datumi početka ni kraja tečaja). U idućoj kampanji tečaj je u istom selu počeo 9. studenog 1947. i završio 29. ožujka 1948., a održan je kroz 90 sati. U selu Benkovo tečaj je počeo 4. prosinca 1947. i završio 28. ožujka 1948., a održan je kroz 34 sata. Tečaj u Gorjakovu počeo je 16. listopada 1947., a završio 4. travnja 1948. i održana su 44 sata.[1014]

[1009] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o polasku nepismenih za Brezje Gornje, Brezje Dolnje i Brezno Goru.
[1010] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka prosvjetnog aktiva, Stipernica, 26.1.1949.
[1011] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti; VOLNER, Hrvoje. „Prilog poznavanju djelovanja 'pokreta narodnog prosvjećivanja' na području Slavonije od 1945. do 1951. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014.), br. 1: 67.
[1012] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završnom tečaju za suzbijanje nepismenosti, MNO Bušin, 15.3.1948.
[1013] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, Krapinske Toplice.
[1014] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, selo Zbilj Doljnji, MNO Velika Horvatska, 11.5.1947., Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti u Zbilju Doljnjem, MNO

Grafikon 6. Broj održanih sati na analfabetskim tečajevima u selima kotara Pregrada tijekom 1947. i 1948.[1015]

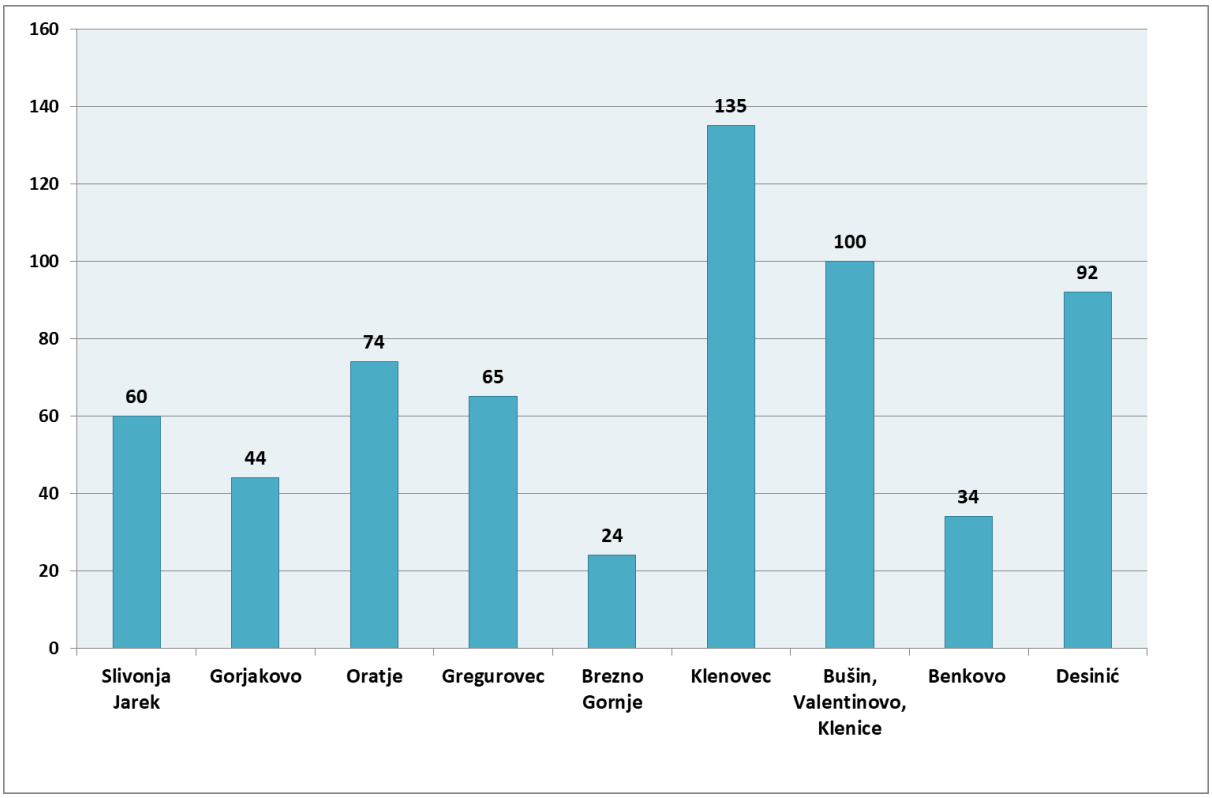

Najduži pronađeni tečaj održan je u MNO-u Klenovec, trajao je od 21. listopada 1947., završio 31. ožujka 1948., a održano je 135 sati nastave (vidi grafikon 6). Zadnji prikazani tečaj odnosi se na poučavanje nepismenih u Desiniću. Tečaj je trajao od 17. listopada 1947. do 30. ožujka 1948. i održan je kroz 92 sata.[1016]

Na grafikonu 6 vidljiva je tendencija prevladavanja manjeg broja sati od preporučenog, a samo jedan tečaj premašio je broj od sto održanih sati. U selu Brezno Gornje održana je samo četvrtina preporučenih sati koje je tražilo Ministarstvo prosvjete. Između sela Brezno Gornje i Klenovec razlika broja održanih sati iznosila je čak 111 sati i taj podatak pokazuje razmjere neujednačenosti održavanja tečajeva, ali i samog narodnog prosvjećivanja.

Raspadanje tečajeva bilo je veliki problem za vlast zato što se u svakoj novoj kampanji opismenjavanja ponavljala ista poteškoća. S približavanjem ljeta u novinama se sve češće

Velika Horvatska, 29.3.1948., Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti, MNO Benkovo 12.7.1948., Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti, MNO Gorjakovo, 17.7.1948.

[1015] Podaci preuzeti iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završnom tečaju za suzbijanje nepismenosti u Bušinu, Valentinovu i Klenicama, Benkovu, Klenovcu, Desiniću. Imenik polaznika tečaja za pismenost Zbilj Doljnji. Prijepis imenika analfabetskog tečaja u Breznom Gornjem. Imenik polaznika tečaja za nepismene u Slivonja Jarku, Gorjakovu i Oratju.

[1016] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti, MNO Klenovec 11.7.1948., Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti, MNO Desinić, 6.6.1948.

spominjao najteži prosvjetni problem, a to je „raspadanje analfabetskih tečajeva tijekom ljetnih mjeseci“. Problem se pokušalo opravdati izjavom da je potpuno prirodno što se naišlo na prepreke, nedostatke, nepravilnosti i neshvaćanje važnosti ovako zamašnog zadatka pa je preporučeno učenje na greškama. Za ovakve negativne pojave izrečen je stav da „idu u raskorak sa socijalističkim preobražajem sela pod kojim se podrazumijeva i kulturni preobražaj, uzdizanje seljaka na stupanj svjesnog graditelja socijalizma“.[1017] Glavni uzroci raspadanja tečajeva za nepismene tijekom ljeta bili su poljski radovi, vrućina i školski praznici i to se pokušalo riješiti organiziranjem tečaja barem jedanput nedjeljno tako dugo dok se ne usvoji gradivo. Smatralo se da je na selu puno lakše napraviti raspored kojim se neće ometati radove na polju.[1018]

Prvi korak prema raspadanju tečajeva i skraćivanju njihovog rada bio je prestanak dolaženja određenog broja polaznika na analfabetske tečajeve. Takvi primjeri sigurno su djelovali demotivirajuće na određen broj polaznika koji su i dalje polazili tečaj. Sljedeći primjeri pokazat će da je u nekim kotarevima napuštanje tečajeva bilo često te da je velik postotak polaznika izgubio volju i prestao pohađati tečajeve. Na kraju kampanje 1946./1947. za kotar Šibenik i Zadar u novinama je donesen podatak o postotku otpalih polaznika tečajeva. U kotaru Šibenik tečajeve je napustilo 30%, u gradu Šibeniku 17%, u kotaru Zadar 34%, u gradu Zadru 32%, a u kotaru Vis čak 74% polaznika odustalo je od učenja slova i brojeva. U kotaru Čazma tijekom 1948. teško se razvijalo opismenjavanje, čak 28% polaznika nije završilo pohađanje tečaja.[1019] Na pojedinim kotarevima problemi raspadanja tečajeva počeli su već u zimskim mjesecima, a nastavili su se početkom dužih i toplijih dana. U veljači 1949. u kotaru Đurđevac raspala su se četiri tečaja od 22, a prestala su dolaziti 34 polaznika. Do toga je došlo jer se „nije dovoljno vodilo brige o redovnom polaženju i o kvaliteti predavanja, kao i učitelja, nego se više radilo na povećanju broja polaznika“. U svibnju 1948. u kotaru Đurđevac produžen je rad tečajeva do polovice lipnja zbog slabog savladavanja

[1017] „Borimo se protiv raspadanja analfabetskih tečajeva preko ljeta“, *Varaždinske vijesti*, 19.5.1949., 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947.; „Borimo se protiv opadanja kulturno-prosvjetnog rada u selima u ljetnom periodu“, *Varaždinske vijesti*, 25.8.1949., 3.

[1018] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu u mjesecu kolovozu 1945., Odjel za narodno prosvjećivanje, pomoćniku ministra, Zagreb 17.9.1945.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati rada na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Naprijed*, 12.3.1947., „Za učvršćenje i bolju kvalitetu rada analfabetskih tečajeva“, *Borba*, 16.2.1948.

[1019] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Oblast Dalmacije u kampanji za uklanjanje nepismenosti izvršila je do 20.IV.1947. obavezu opismenjavanja sa 74,59%“, *Slobodna Dalmacija*, 26.6.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Godišnji izvještaj za 1948., KK KPH Čazma, str. 3.

gradiva i neredovitog pohađanja tečajeva.[1020] I u kotaru Pregrada također su se događali slični slučajevi. U jednom dokumentu, ali bez navedene godine, navedeno je da je s analfabetskih tečajeva otpalo čak 40% polaznika, te da je u drugim kotarevima odlazilo i puno više analfabeta.[1021]

U zapisniku kotarskog komiteta Ivanec zapisan je jedan rijedak i specifičan razlog problema održavanja analfabetskih tečajeva. Zbog toplih proljetnih dana polazak tečajeva je oslabio, „negdje su tečajevi bili prekinuti radom, radi utjecaja neprijateljskih parola 'dolazkom Engleza'". Članovi Agitprop komisije odmah su pokrenuli borbu protiv parola i tako se zadržalo tečajeve do završne faze. Takve parole imale su „jači utjecaj kod manje prosvijećenih ljudi".[1022]

15.2.4. Takmičenje na tečajevima i nagrađivanje sudionika

Kroz sve kampanje opismenjavanja vlast je provlačila ideju takmičenja (natjecanja) i nagrađivanja najboljih poučavatelja, polaznika, sela i organizacija za uspješan rad i postignute rezultate. U svim novinama toga vremena i arhivskim spisima možemo pratiti stalnu potrebu naglašavanja preuzetih obaveza i isticanje premašivanja rezultata. Ovakav pristup nalazimo već u *Pravilniku o natjecanju* Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a iz studenog 1944. u kojem je opisano da je svrha međuoblasnog i međuokružnog natjecanja „da ovaj posao dobije najmasovniji karakter".[1023] Odmah nakon završetka rata u kolovozu 1945. ideja natjecanja uklopljena je u *Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti* u kojem se preporučivalo poticanje natjecanja jer ono doprinosi uspješnosti tečajeva. Uklanjanju nepismenosti trebalo se pristupiti „borbenim, upornim i udarničkim radom".[1024]

Potrebno je naglasiti da su sve faze rada s nepismenima po zamislima vlasti bile pogodne za organiziranje natjecanja, od okupljanja nepismenih, preko organiziranja tečajeva do broja opismenjenih ljudi. To je na početku kampanje 1947./1948. potvrdio i ministar prosvjete dr.

[1020] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1948., KK KPH Đurđevac, 10.2.1949., str. 8.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba izvršiti obavezu da do konca lipnja 1947.g. nauči čitati i pisati 52.500 nepismenih", *Naprijed*, 24.51947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Mjesečni pismeni izvještaj o općeobrazovnim tečajevima i čitalačkim grupama, Đurđevac, 31.5.1948.

[1021] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 5. U kotaru Pakrac analfabetske tečajeve napustilo je čak 78% polaznika.

[1022] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec veljaču 1948., KK KPH Ivanec, 29.2.1948.; Politički izvještaj za mjesec ožujak 1948., KK KPH Ivanec, 5.4.1948

[1023] OGRIZOVIĆ, *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima*, 146.

[1024] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti, 21.8.1945.; HDA 291, MPNRH, kut. 2. Nacrt rada na uklanjanju nepismenosti.

Ivan Babić: „Već u prvom danu kampanje čitav rad mora se odvijati u znaku takmičenja“.[1025] Zanimljivo je predstaviti i drugačije mišljenje koje je stiglo iz Ministarstva prosvjete na početku iste kampanje 1947./1948. Ministar prosvjete naglasio je da ne treba težiti „za nikakovim rekordima niti nam je cilj naučiti sve građane čitati, pisati i služiti se jednostavnim oblicima računanja“.[1026] Ovakvo razmišljanje bilo je kontradiktorno prevladavajućoj atmosferi koja je stvorena u društvu, a posebno u odnosu na pokrenuti *Petogodišnji plan* koji je pompozno najavljen i koji je težio rekordima i brzom uspjehu. Unatoč preporuci da nisu bitni iznadprosječni rezultati, u svim kampanjama prevladalo je mišljenje da je natjecanje važno i da donosi uočljive rezultate.

Takmičenje je u Jugoslaviju uvedeno po uzoru na stahanovski pokret koji se razvio u SSSR-u. Vlast je bila uvjerena da će takmičarski i udarnički način rada dati velike i vidljive rezultate, pa je primijenjen i u narodnom prosvjećivanju. Tijekom cijelog poslijeratnog vremena do kraja *Petogodišnjeg plana*, takmičenje je u novinama objašnjavano i prikazivano tako da se osudi loša prošlost, a prikaže svijetla budućnost koja uskoro dolazi pod vodstvom Partije. U *Varaždinskim vijestima* u studenom 1945. opisano je mizerno stanje prosvjete u Međimurju zbog ratne mađarske okupacije, a zatim je ponuđeno imperativno rješenje podizanja prosvjete kroz pionirski i udarnički rad učitelja i kursista.[1027] Nagrađivanje najboljih poučavatelja i isplata simboličnih novčanih iznosa uvedena je zato što je vlast promovirala takmičenje kako bi se sudionike potaknulo na još veći napor prema većim rezultatima.

Partija je oblikovala duh vremena poslijeratne Jugoslavije i radu u tvornicama, rudnicima, na poljima i radu s nepismenima dala je ključno obilježje, a to je samoprijegornost[1028] i natjecanje. Putem medija davala se izričita preporuka kako raditi na nepismenosti: „Ne uklanjati polagano, postepeno, nego zahvatiti energično i konačno“.[1029]

Natjecanje je uvedeno u sve oblike prosvjetnog rada i prosvjećivanja, a 1947. dobilo je punu političku podršku donošenjem *Petogodišnjeg plana* te je uklopljeno i povezano s gospodarskim napretkom zemlje. Iz gospodarstva su u obrazovanje preslikani industrijski modeli natjecanja s normama i udarnicima, a rezultat su bili skraćeni i ubrzani tečajevi, instant rješenja, prenapregnuti postoci i statistika. Natjecanja, pohvale i isticanje rezultata

[1025] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., MAks Štromar, str. 7.
[1026] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U godini 1948. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947.
[1027] „Međimurje prednjači u prosvjetnom radu“, *Varaždinske vijesti*, 24.11.1945., 3.
[1028] „Samoprijegornost“, način rada u kojem se osoba svjesno i dobrovoljno žrtvuje i odriče kako bi postigla neki cilj. Pristup ostvaren 13.8.2019., http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search.
[1029] „U borbu protiv nepismenosti“, *Varaždinske vijesti*, 3.1.1946., 3.

trebali su motivirati ljude na brže izvršavanje zadataka koji su postavljeni pred njih.[1030] Pohvale i isticanje primjenjivani su i tijekom takmičenja „kao sredstvo za oživljavanje i održavanje discipline u radu“.[1031]

Četiri su razloga zbog kojih je takmičenje postalo sastavni dio kampanja opismenjavanja. Prvi je razlog bio konkretan i njegov je cilj bio utjecati na poboljšanje rezultata kampanje opismenjavanja. Već su prve kampanje opismenjavanja 1945./1946. i 1946./1947. pokazale da s tečajeva izlaze polupismeni ljudi. Ministarstvo prosvjete izlaz iz ovakvog stanja vidjelo je u takmičenju i za kampanju 1947./1948. predložilo je sljedeće: „Mi se takmičenjem moramo boriti za dobar kvalitet rada, jer ćemo na taj način iz tečajeva izvesti ljude koji zaista znadu čitati i pisati“, i koji mogu više od toga da se znaju samo potpisati. Od predviđenih planova nije se htjelo odustati iako se upozoravalo da su preveliki, neostvarivi, bazirani samo na brojkama, ne na kvaliteti, a sve je opravdavano dvogodišnjim iskustvom narodnog prosvjećivanja.[1032]

Drugi razlog forsiranja takmičenja nalazimo u planu rada Glavnog odbora AFŽ-a. U njemu je navedeno da je kampanja opismenjavanja 1948./1949. kasno počela i da je slabo pripremljena, pa su rezultati bili slabi. Zbog toga je pokrenuto takmičenje povodom Osmog marta kojim se pokušalo ubrzati i ponovno podignuti rad tečajeva.[1033]

Treći razlog nalazimo u novinama *Naprijed* iz ožujka 1948. u čijem je članku opisano da takmičenje treba potaknuti brži završetak tečajeva prije početka poljskih radova. U novinama je istican još jedan, četvrti razlog poticanja natjecanja. *Varaždinske vijesti* naglasile su da „je natjecanje onaj unutarnji pokretač plemenita rada na svim sektorima djelovanja, pa tako i na podizanju prosvjete“.[1034]

Takmičenje se organiziralo između okruga, kotareva, mjesta, tečajeva, pojedinaca unutar tečajeva, a organizatori su bili Ministarstvo prosvjete, Glavni štab za likvidaciju nepismenosti, Zemaljski odbor za širenje pismenosti, AFŽ ili Narodna omladina.[1035] Takmičenje je imalo i

---

[1030] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 270, 271; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 283, 284.

[1031] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Beograd, studeni 1945.

[1032] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u škol.godini 1947./48., Maks Štromar, str. 7; „Glavni zadaci i problemi u radu na narodnom prosvjećivanju“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 12, 13.

[1033] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske

[1034] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 11; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O nekim neposrednim zadacima na širenju pismenosti“, *Naprijed*, 19.3.1948.; „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljni rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946., 5.

[1035] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.

fond nagrada za najbolje rezultate, a predviđene su sljedeće nagrade: počasna zastavica, diplome, knjige, set knjiga za kotarsku knjižnicu, radio-aparati za čitaonice ili godišnja pretplata na list *Naprijed*.[1036] Nagrade su dodjeljivali Ministarstvo prosvjete, Zemaljski odbor za širenje pismenosti, ali i Glavni zadružni savez koji je selima darivao tipizirane knjižnice i radio-aparate.[1037]

U ožujku 1948. Zemaljski odbor za širenje pismenosti i Ministarstvo prosvjete nagrađivali su najbolja sela, najbolje poučavatelje i organizatore u okviru takmičenja koje se odvijalo. Radio-aparatom su nagrađena sela Podrute (kotar Varaždin) i Plastovo u Bukovici (kotar Šibenik) za uspješno okupljanje nepismenih u tečajeve, a novčane nagrade i knjige dobili su Dragutin Smolčić i Ivka Lisac (učiteljica iz Podruta) te Đuro Škvorc, referent u Varaždinu.[1038] Krajem 1947. Odbor za širenje pismenosti organizirao je u kotaru Varaždin takmičenje, a nagrade su bile knjige, radio-aparati i jednogodišnja pretplata za najbolje selo na list *Borba*.[1039] Glavni štab za likvidaciju nepismenosti organizirao je prvomajsko takmičenje 1946., a kao nagrade predviđene su umjetnički izrađene diplome i jedna knjižnica s najnovijim izdanjima.[1040]

Postojala je namjera nagrađivanja učitelja i poučavatelja, ali za sve njih nije bilo dovoljno novca. Zato je svakom marljivom učitelju najveća nagrada bio njegov uspjeh, a Ministarstvo prosvjete u ožujku 1946. apeliralo je na prosvjetne odjele da probaju za požrtvovne drugove pripremiti neku nagradu ili barem priznanje za one koji osposobe najmanje 2/3 polaznika tečaja.[1041] Nagrade je osim Ministarstva dodjeljivao i Glavni odbor AFŽ-a svojim najboljim mjesnim odborima, a Glavni odbor Jedinstvenih sindikata nagrađivao je najbolje područnice za okupljanje nepismenih. Ponekad se nagrade dodjeljivalo već u listopadu, studenom i prosincu kada su tečajevi tek počinjali s radom. Zemaljski odbor za širenje pismenosti u zadnjem tromjesečju 1947. podijelio je 41 219 dinara najboljim poučavateljima i

---

[1036] HŠM A 1493, MPNRH. Zemaljski odbor za širenje pismenosti, svim oblasnim, okružnim i kotarskim odborima za uklanjanje nepismenosti, 16.1.1947.; „Prosvjetni radnici varaždinskog kotara takmiče se u izvršenju planskih zadataka kulturno-prosvjetnog rada“, *Varaždinske vijesti*, 15.1.1948.; 3; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.

[1037] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947.

[1038] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 6. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1.3.1948.

[1039] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 4. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, 31.12.1947., str. 5.

[1040] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom“, *Vjesnik*, 18.5.1947.

[1041] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.

organizatorima, a i Ministarstvo prosvjete nagradilo je s knjižnicama i radio-aparatima najbolja sela koju su 100% obuhvatila nepismene.[1042]

Zemaljski odbor za širenje pismenosti pokrenuo je petomjesečno takmičenje od 1. studenog 1947. do 31. ožujka 1948. za sve odbore, tečajeve, poučavatelje i polaznike (do 31. svibnja 1948. trebalo je dostaviti podatke koje selo se predlaže za nagradu). Takmičilo se po šest točaka, a predviđene nagrade bile su radioaparati, knjižnice, kino-aparati i godišnja pretplata na list *Borba*. Takmičilo se koji će kotarski, mjesni i seoski odbor imati točnije podatke o broju nepismenih, koji će odbor najbolje razraditi plan, okupiti ljude i materijalno opskrbiti tečajeve, koji će odbor najbolje riješiti pitanje poučavatelja, koji će odbor prije ispuniti obavezu i premašiti plan opismenjavanja, koji će odbor najbolje i najpotpunije ostvariti plan osnovnih općeobrazovnih tečajeva i u njih okupiti ljude koji su završili analfabetski tečaj i koji će odbor najbolje organizirati izvještajnu službu. S promatranog područja takmičio se kotar Đurđevac s kotarom Virovitica u smanjenju nepismenosti i ostalim zadacima narodnog prosvjećivanja, ali krajem ožujka 1948. još nisu bili poznati rezultati.[1043]

Posebno važnu ulogu u primjeni natjecanja u narodnom prosvjećivanju imali su štabovi od kojih se očekivalo „da organiziraju i rukovode takmičenjem i udarničkim radom, da podržavaju radnu borbenost i elan među nepismenima i poučavateljima“.[1044] Vlast je nastojala zadržati dovoljnu motiviranost analfabeta i učitelja kako proces opismenjavanja ne bi doživio neuspjeh.

Osim štabova, za takmičenje su brinuli i odbori za suzbijanje nepismenosti. U siječnju 1947. godine Zemaljski odbor za suzbijanje nepismenosti uočio je nedostatke kampanje, a najveći problem bio je mali broj nepismenih okupljenih u tečajeve, samo 10 097. Zbog toga je pokrenuto petomjesečno takmičenje da se „podigne tempo i živost rada na terenu“, a trebalo je završiti 30. lipnja 1947. godine. Takmičilo se tko će prije premašiti preuzete obaveze, tko će razviti bolju propagandu, tko će bolje materijalno osigurati rad tečajeva, tko će angažirati više poučavatelja, opismeniti više ljudi, smanjiti broj nepolaznika osnovne škole, voditi najuredniju evidenciju i slati više dopisa za štampu. Detaljno je razrađen plan da se tijekom zimske kampanje u okrugu Bjelovar opismeni 2000 nepismenih od njih 10 600, a u okrugu Varaždin 4000 od 16 000 nepismenih. U ožujku 1947. u okrugu Bjelovar u tečajevima je bilo

[1042] HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za I., II. i III. 1948.; Izvještaj Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za listopad, studeni i prosinac 1948.

[1043] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Bilten br. 2. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NR Hrvatskoj, Zagreb 22.11.1947.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Pisani tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za vrijeme od 1. siječnja 1948. do 31. ožujka 1948., KNO Đurđevac, 3.4.1948.; „Širenje pismenosti – nagrađivanje sela i pojedinaca“, *Prosvjetni vjesnik*, 30.4.1948., 93.

[1044] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti, str. 2.

obuhvaćeno 2876 ljudi i plan je ostvaren sa 143,8%, u okrugu Varaždin u tečajeve je uključeno 4426 ljudi, a plan je ostvaren sa 110,6%. Kotar Đurđevac obuhvatio je samo 6% nepismenih, a grad Varaždin čak 61,5%.[1045]

Masovne organizacije bile su najpozvanije od strane vlasti da se uključe u poticanje i podržavanje natjecanja u narodnom prosvjećivanju. Vlast je poticala AFŽ da se takmiči s vojskom, a Narodna omladina Hrvatske pokrenula je od 1. siječnja do 31. ožujka 1949. takmičenje kako bi se ispunile obaveze preuzete na II. kongresu omladine. Takmičenje je bilo usmjereno na povećanje broja polaznika tečaja i broja poučavatelja, kvalitetu rada tečajeva, evidenciju i izvještavanje o radu. Prva nagrada za kotareve bila je radio-aparat, biblioteka vrijednosti 5000 dinara, godišnja pretplata na *Omladinu*, *Omladinski borac*, *Izvor* i *Narodnu omladinu*. Druga nagrada bila je radio-aparat i biblioteka vrijednosti 3000 dinara. Za najbolju gradsku organizaciju nagrada je bila radio-aparat i biblioteka vrijednosti 2000 dinara. Najboljim aktivima radničke i seljačke omladine bilo je namijenjeno još pet radio-aparata i pet biblioteka, svaka s 5000 dinara vrijednim knjigama. Za najbolje omladince i poučavatelje pripremljeno je 20 nagrada s knjigama, šah garniturama, pretplatama na časopise i novine, a tijekom takmičenja najboljoj kotarskoj i gradskoj organizaciji omladine dodjeljivala se petnaestodnevna prijelazna zastavica. Svakih deset dana trebali su se slati izvještaji o stanju po navedenim točkama takmičenja CK NOH-a.[1046]

Pokretači takmičenja bila su i poduzeća iz svih dijelova Jugoslavije. Tako su radnici tvornice *Zvečan* iz Srbije pozvali radnike diljem Jugoslavije na takmičenje u borbi protiv nepismenosti, a pozivu se s promatranog područja odazvala *Elektroželjezara Šibenik*.[1047] Na primjeru dviju zagrebačkih tvornica *Lim* i *Iskra* može se uočiti kako je između radnih kolektiva ovih tvornica poticano natjecanje. Ove tvornice organizirale su zajednički tečaj i ustanovljena je petnaestodnevna prijelazna zastavica za najbolje polaznike tečaja.[1048]

Škole i učitelji također su imali važnu ulogu u podržavanju takmičenja za narodno prosvjećivanje. Učitelji prve i druge osnovne škole u Varaždinu navijestili su takmičenje

---

[1045] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Uspjesi i nedostaci u borbi za suzbijanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Vjesnik*, 10.3.1946.; „U Narodnoj Republici Hrvatskoj analfabetskim tečajevima obuhvaćeno je svega 10.097 nepismenih“, *Borba*, 9.1.1947.; „Svim oblasnim, okružnim i kotarskim odborima za uklanjanje nepismenosti“, *Omladinski borac*, 26.1.1947.; HDA 640, SKPDP, kut. 7. Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, Ministarstvo prosvjete, Zagreb, 16.1.1947., str. 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati rada na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj“, *Naprijed*, 12.3.1947.; „Rezultati takmičenja u okupljanju nepismenih do 1.2.1947.“, *Pedagoški rad* (1947.), br. 1-2: 13-15.

[1046] „Pojačajmo rad na uklanjanju nepismenosti“, *Žena u borbi* (1946.), br. 24: 16; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Poziv na takmičenje u suzbijanju nepismenosti“, *Vjesnik*, 9.1.1949.

[1047] „Takmičenje za potpunu likvidaciju nepismenosti u našim poduzećima“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 10.

[1048] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Slab rad pojedinih sindikalnih podružnica u kampanji za suzbijanje nepismenosti“, *Naprijed*, 13.12.1947.

dvjema zagrebačkim školama, a učitelji kotara Novi Marof takmičili su se s učiteljima kotara Zlatar u velikom broju aktivnosti od smanjivanja broja nepismenih do osnivanja tamburaških i pjevačkih zborova, kazališnih grupa, knjižnica itd.[1049] Takmičenje za suzbijanje nepismenosti pokretali su samostalno i pojedini kotarevi. U prvom tromjesečju 1948. kotar Drniš navijestio je „takmičenje svim kotarevima u Republici“.[1050]

Kako bi se naglasila važnost takmičenja u narodnom prosvjećivanju, ono je vrlo često organizirano uz obilježavanje važnih datuma. Najčešće se takmičenje planiralo uz proslavu 1. maja, Praznika rada, i za 8. mart, Dan žena. Kotar Bjelovar sudjelovao je u prvomajskom takmičenju, a rezultat je bio organiziranje 31 analfabetskog tečaja s 317 polaznika. Organizacija AFŽ-a također se uključila u jednomjesečno takmičenje povodom 8. marta. Cilj je bio opismeniti što više žena, dobiti potpunu evidenciju broja nepismenih žena, a sve se trebalo prikazati u jednom članku lista *Žena u borbi*.[1051] Okružni odbor AFŽ-a Bjelovar pozvao je kotarske i gradske odbore AFŽ-a Bjelovar na takmičenje tko će više žena obuhvatiti tijekom 15 dana takmičenja povodom 8. marta 1946.[1052] U prvomajskom takmičenju 1947. sudjelovali su i radnici Nakladnog zavoda Hrvatske, a rezultat je bilo tiskanje 130 000 početnica i 70 000 bukvara i još je istaknuto da su dali „1500 izvanrednih radnih sati kao svoj prilog borbi za pismenost“.[1053]

I pjesmama koje se objavljivalo u novinama nastojalo se potaknuti ljude na takmičenje. Tako je baš na Uskrs 1946. u *Varaždinskim vijestima* objavljena pjesma *Takmičenje*. Ovom se pjesmom htjela poslati poruka da takmičenje nikad ne smije stati i stanovništvo se stalno trebalo podsjećati na to, čak i na najveći kršćanski blagdan Uskrs, koji je neradni dan. Prva strofa govori sljedeće: „Takmičenje prvog maja,/ nije, braćo bez značaja,/ vidite, sve vrvi, radi,/ država se nova gradi,/ veselo uz dobru volju,/ svatko radi na svom polju,/ svaki rad se sad poštiva,/ u tom snaga sad počiva.“ U zadnjoj strofi iznosi se optimističan pogled i poziv na takmičenje: „Sve se takmi, sve se kreće,/ započeto stati neće,/ neka to još svi saznadu:/ pobjeda će bit na radu./ Takmičit se svatko treba,/ Izobilje bit će hljeba!“ (autor A.P.).[1054]

U novinama se pokušavalo prikazati veliki polet koji se događa u okviru raznih pokretanih takmičenja, ali ni u takmičenju nisu izostali problemi. Neki kotarevi nisu ostvarili predviđene

---

[1049] „Osnovne škole u Varaždinu navijestile takmičenje školama u Zagrebu“, *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6; „Prosvjetna djelatnost u znaku prvomajskog takmičenja“, *Varaždinske vijesti*, 28.3.1946., 4.
[1050] HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za I., II. i III. 1948.
[1051] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 4., kut. 212.
[1052] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Dopis okružnog odbora AFŽ-a Bjelovar svim kotarskim i gradskim odborima AFŽ-a Bjelovar, 24.1.1946.
[1053] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.
[1054] Pjesma „Takmičenje“, *Varaždinske vijesti*, 18.4.1946., 7.

planove pa ih se zbog toga kritiziralo. Iz navedenih podataka i rasprave o takmičenju proizlazi da se podrazumijevalo da kotarevi, masovne organizacije i ljudi sudjeluju u takmičenju. Ali nisu svi kotarevi dobrovoljno sudjelovali u takmičenju. Neki kotarevi nisu odgovorili na poziv za takmičenjem iz drugih kotareva.[1055] *Bjelovarski list* iz listopada 1950. opisao je da su takmičenja „najavljena birokratski, bez znanja i sudjelovanja tečajaca i zajednice u kojoj tečajci žive i rade".[1056]

Važno je prikazati još jedan sastavni dio takmičenja, ali i cijelog kulturno-prosvjetnog rada, a to je dodjeljivanje nagrada. One su često puta bile konkretne u obliku predmeta ili novčanog iznosa, a u nekim slučajevima imale su samo simboličnu vrijednost, kao kada su dodjeljivane prijelazne zastavice. Najčešće su dodjeljivane skromne novčane nagrade i radio-aparati kojih još uvijek nije bilo puno na terenu, zatim knjige i kompleti knjiga za knjižnicu. Trošak nagrađivanja trebalo je predvidjeti i osigurati u blagajni ministarstva, masovnih organizacija ili kotarskog/mjesnog narodnog odbora. Ministarstvo prosvjete je za kampanju 1946./1947. osiguralo nagrade za rukovodioce tečajeva u iznosu od 1,5 milijuna dinara, a u kolovozu 1947. navedeno je da su prosvjetni radnici i nestručni poučavatelji nagrađeni s 2 286 854 dinara za rad u školi i na tečajevima. Nagrade su dodjeljivali i prosvjetni časopisi. *Pedagoški rad* je 1946. organizirao natječaj za prosvjetne radnike s nagradom od 1000 dinara kako bi se prikupila i objavila iskustva učitelja o tome kako su skupili velik broj nepismenih, organizirali tečaj, uklonili zapreke, kakvu su metodu koristili za brz i velik uspjeh i što se radi s tečajcima nakon opismenjavanja. U ožujku 1948. Ministarstvo prosvjete obavijestilo je kotarske i gradske NO-e da više neće nagrađivati poučavatelje, nego će „dodjeljivati samo pomoći i izvanredne nagrade".[1057]

U arhivskim spisima i novinskim člancima isticani su rezultati kolektiva, ali i pojedinaca. Za premašivanje obaveze i izvrstan rad više je puta nagrađeno selo Hum u kotaru Pregrada. Ovo je selo prvi put nagrađeno knjigama, a drugi je put Zemaljski odbor za širenje pismenosti selo nagradio radio-aparatom. Knjige su dobila i dva najbolja sela kotara Čakovec i jedno selo

[1055] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 7.
[1056] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju", *Bjelovarski list*, 7.10.1950.
[1057] TOŠIĆ, „Zadaci prosvjetnih radnika", 431; HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj za II. tromjesečje 1947., Ministarstvo prosvjete, Komitetu za škole i nauku Beograd, str. 8; „Nagrađivanje poučavatelja analfabetskih tečajeva", *Prosvjetni vjesnik*, 31.3.1948., 62.

kotara Bjelovar. Selo Desinić Gora 1947. predloženo je za nagradu jer je od 17 nepismenih na tečaju sudjelovalo 13 osoba, a 10 je uspješno završilo.[1058]

Vodila se briga i o nagrađivanju prosvjetnih radnika. Učiteljica Štefica Ujlaki iz Kostela (članica NF-a) predložena je za pohvalu zbog požrtvovnosti u analfabetskim tečajevima, učiteljica Barbara Vorgić iz Taborskog predložena je za nagradu jer se istaknula radom u analfabetskim tečajevima, a učiteljica Barbara Dritanović iz Desinića predložena je za pohvalu zbog rada u tečajevima.[1059]

U spisima iz kotara Pregrada sačuvan je dopis s kraja kampanje opismenjavanja 1946./1947. iz kojeg je vidljiv raspon novčanih nagrada koje su dobili poučavatelji. Učitelji su za rad na opismenjavanju dobivali od 300 do 2000 dinara prema zaslugama na radu. Jura Vekić iz Taborskog i Jelka Štimac iz Krapinskih Toplica pohvaljeni su za dobar i savjestan rad u školi i tečajevima nepismenosti te su nagrađeni s 2000 dinara. Za dobar rad u tečajevima nepismenosti pohvaljeno je 11 učitelja/ica, Dragutin Sabota iz Vinagore nagrađen je s 840 dinara, a s 300 dinara nagrađena je čak i časna sestra Marija Kopunović iz Rusnice. Ukupno je na kraju ove kampanje podijeljeno 16 630 dinara, a nagrade su primila 34 prosvjetna radnika. Najveća novčana nagrada koja se mogla dobiti za kulturno-prosvjetni rad iznosila je 3000 dinara, a 1950. za nju je predložena učiteljica Anica Kračun iz Pregrade.[1060] S područja varaždinskog okruga najveću nagradu dobio je učitelj Dragan Smolčić iz sela Podrute (kotar Novi Marof). Njega je Vlada NRH-a nagradila s 15 000 dinara. On je uz pomoć učiteljice Ivke Lisac u svim zaseocima ovog školskog centra nadzirao rad 14 tečajeva koje su vodili nestručni poučavatelji (omladina, članovi NF-a, predsjednik i tajnik MNO-a) i tako je uklonjena nepismenost svih do 50 godina starosti.[1061]

Postojao je još jedan način poticanja stručnih/nestručnih poučavatelja na rad s nepismenima, prema učinku. Prosvjetni odsjek KNO-a Čakovec isplatio je novčanu nagradu svim učiteljicama, omladincima i frontovcima za rad s nepismenima tijekom kampanje 1947./1948. godine. Za svaku opismenjenu osobu nagrada je iznosila 100 dinara, ukupno je nagrađena 71 osoba i isplaćeno je neto 23 284 dinara (bez poreza). Najveću nagradu dobila je

---

[1058] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada, 1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U Hrvatskoj su nagrađeni mjesni odbori i učitelji koji su se najviše istakli u borbi na suzbijanju nepismenosti“, *Borba*, 11.12.1947.

[1059] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Učitelji – prijedlog, nagrade i pohvale, KNO Pregrada, 29.4.1947.

[1060] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Popis nepismenih – sređivanje podataka, Ministarstvo prosvjete, 1.8.1947., Novčane nagrade referentima, učiteljima i nestručnim poučavateljima, Ministarstvo prosvjete, 23.7.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 104. Zbirni izvještaj o takmičenju na narodnom prosvjećivanju u vremenu od 10.12.1949. do 16.4.1950., Pregrada, 24.4.1950.

[1061] „Kako je likvidirana nepismenost u selu Podrute“, *Varaždinske vijesti*, 16.9.1948., 2.

učiteljica Jovanka Gudel iz Štrigove, koja je opismenila 14 polaznika i za to je dobila 980 dinara. Svi poučavatelji koji su opismenili manje od deset polaznika dobivali su po 100 dinara za jednu opismenjenu osobu, a kada su opismenili više ljudi, nagrada se smanjivala sa 100 na 70 dinara po polazniku. Među nagrađenim poučavateljima bilo je pet omladinaca/ki, šest članova mjesnog narodnog fronta, a 61 osoba bili su učitelji/ce. U ožujku 1948. Ministarstvo je obavijestilo kotareve da se poučavatelje nagradi s 50 do 60 dinara po opismenjenoj osobi, zavisno od uvjeta rada i zalaganja poučavatelja, a za individualno poučavanje do pet polaznika, dobivalo se po 100 dinara ili knjige.[1062] Iz ovog izvještaja vidljivo je da se počela smanjivati vrijednost nagrade, a to možemo povezati s vrhuncem narodnog prosvjećivanja, ali i s manjkom novca. Ministarstvu prosvjete kotarski narodni odbori predlagali su samo dva do tri najbolja poučavatelja za nagradu uz opširan, konkretan i iscrpan opis njihovog rada, a trošak nagrada ostalih preuzimali su KNO-i.[1063]

Navedeni dokumenti pokazuju da su nagrade dobivali stručni, ali i nestručni poučavatelji. Puno primjera nagrađivanja nestručnih poučavatelja pronađeno je na području kotara Pregrada. Zemljoradnik Viktor Šplajt iz Ravnica predložen je za nagradu jer je vodio brigu i organizirao tri tečaja na području Velike Horvatske. Kućanica Milka Stiplošek iz Gostenja (članica NOH-a) poučavala je deset analfabeta, osposobila devet, a dolazila je poučavati čak iz drugog sela te je nagrađena s 540 dinara. Marija Škreblin iz Pregrade predložena je za nagradu zbog okupljanja najviše polaznika, njih čak 28, ali je osposobljeno samo 12. Za dobivanje nagrade predložen je i radnik iz tvornice *Straža*, Vilim Kaić. Od nestručnih poučavatelja iz kotara Pregrada najmanju nagradu od 100 dinara dobio je Viktor Mustač iz Pregrade.[1064] Nagrade su dobivali i referenti za narodno prosvjećivanje. Iz novina saznajemo da su nagrađivani oni referenti u čijim je kotarevima okupljeno više od 50% nepismenih. Krajem 1947. nagradu od 1000 dinara dobili su Đuro Škvorc iz Varaždina, Cvijeta Kehler iz Ivanca i Gedeon Banjeglav iz Bjelovara.[1065] U svibnju 1949. prvi put se u *Varaždinskim vijestima* uz nagrađivanje poučavatelja spominje i dodjela nagrada za polaznike koji su s

[1062] DAM 21, NOK Čakovec, nesređeno arhivsko gradivo. Isplatni iskaz nagrađenih za rad sa analfabetima u školskoj 1947./48., Prosvjetni odsjek KNO Čakovec; „Nagrađivanje poučavatelja analfabetskih tečajeva“, *Prosvjetni vjesnik*, 31.3.1948., 62.

[1063] „Širenje pismenosti – nagrađivanje sela i pojedinaca“, *Prosvjetni vjesnik*, 30.4.1948., 93.

[1064] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Učitelji, prijedlog, nagrade i pohvale, KNO Pregrada, 29.4.1947., Novčane nagrade referentima, učiteljima i nestručnim poučavateljima, Ministarstvo prosvjete, 23.7.1947.

[1065] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 3. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u Narodnoj Republici Hrvatskoj, rezultati za period od 22.11. do 1.12.1947., str. 6,7; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.

najboljim uspjehom naučili čitati i pisati zato što je to „jedan od moćnih podsticaja za opismenjavanje“.[1066]

Bilo je primjera da se i lokalno stanovništvo uključilo u izradu poklona i darivanje sudionika tečajeva. U kotaru Kutina istaknule su se žene iz sela Gračanica. Izradile su dva jastuka kao dar najboljim poučavateljima.[1067] U izradu poklona za analfabetske tečajeve aktivno su se uključili i članovi masovnih organizacija. „Kao nagradu najboljem tečaju, AFŽ sela Veliko Korenovo se obavezala da će izraditi jedan ćilim“, dok je kotarski NO Bjelovar imao zadatak pokloniti najboljim tečajevima knjige.[1068]

Nagrade se dodjeljivalo i selima koja su se istaknula u prosvjetnom radu, ali i tijekom NOB-a. Zaselak Ljubelj (kotar Novi Marof) istaknut je kao uzor svima jer je tijekom NOB-a surađivao s partizanskom vojskom, a nakon rata selo je pokazalo „visoku svijest oko obnove i izgradnje“ i za nagradu je od kotarskog NO-a dobilo radio-aparat.[1069] Primjer ovog sela poslužio je za slanje poruke. Tko surađuje s nama taj može ostvariti najbolje rezultate, a tko je bio ili jest protiv nas taj nema velike šanse i ne može postići velike rezultate.

Bilo je i slučajeva u kojima su polaznici na kraju tečaja sami tražili da ih se nagradi. U Sedmogodišnjoj školi Krapinske Toplice napravljen je popis 26 analfabeta koji su redovito pohađali i završili tečajeve u kampanji 1946./1947., a za nagradu su molili doznake za tekstil. Tereza Ljubelj tražila je četiri metra haljine, Josip Petak četiri metra buhača (vrsta sirovog pamučnog platna), Franjo Petrač tražio je hlače, Barica Bednjanec četiri metra crne tkanine, Valent Halapir košulju, Vlado Tisarić odijelo i Valent Vojnović kaput.[1070] U *Varaždinskim vijestima* je u siječnju 1948. predstavljen primjer mjesnog narodnog odbora Remetinec (kotar Novi Marof) koji „se pobrinuo, da su svi polaznici tečaja iz Remetinca i Strmca dobili u mjesnoj zadružnoj prodavaoni po 3-4 m tekstila“. Ovaj potez proglašen je „hvalevrijedan, jer je tim činom odbor dokazao, da vodi brigu i nadzor nad nepismenima“.[1071]

[1066] „Borimo se protiv raspadanja analfabetskih tečajeva preko ljeta“, *Varaždinske vijesti*, 19.5.1949., 1.
[1067] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Zapisnik sa sastanka tajnica kotarskih odbora AFŽ-a okruga Bjelovar, 18.3.1947.
[1068] HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 4. Izvještaj, Agitprop (sine anno).
[1069] „Uspješan rad na suzbijanju nepismenosti u kotaru Novi Marof“, *Varaždinske vijesti*, 1.8.1946., 4.
[1070] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenjaka koji traže doznake za tekstil, Krapinske Toplice, 1946./47.
[1071] „Rad tečajeva za nepismenost na području školskog centra Remetinec“, *Varaždinske vijesti*, 29.1.1948., 2.

15.2.5. Grupno i individualno poučavanje

Analfabete se tijekom kampanja opismenjavanja poučavalo na dva načina, grupno i individualno. Grupni rad s analfabetima bio je najčešći način poučavanja i ovako je opismenjeno najviše ljudi. Preporučivala se veličina tečajeva od 5 do 20 osoba, samo iznimno broj je mogao biti i veći, a idealna brojka bila je 15 polaznika na jednog poučavatelja.[1072] Na terenu su se prilikom formiranja tečajeva pojavljivali problemi i nejasnoće u vezi definiranja tečaja, a to je primijetilo i Ministarstvo prosvjete. Uočilo se da nekim narodnim odborima „nije jasan pojam tečajeva i pojedinačno učenje." Do zbrke je vjerojatno dolazilo i zato što Ministarstvo prosvjete nije uvijek slalo iste formulacije o broju polaznika potrebnih da bi se moglo govoriti o tečaju. U veljači 1947. Ministarstvo je pisalo da je tečaj grupa koja ima najmanje pet polaznika, a sve manje od toga spadalo je pod pojedinačno učenje, a u dopisima Ministarstva iz ožujka 1946. objašnjeno je da tečaj čine poučavatelj s tri ili više polaznika.[1073] Bilo je slučajeva kada je broj polaznika premašio preporučeni optimalan broj polaznika. U sedmogodišnjoj školi u Pregradi održavao se tečaj koji je vodila učiteljica Darinka Mesarić, na tečaj je bilo prijavljeno 26 polaznika (4 muškarca i 22 žene), a individualno je poučavala jednu žensku osobu.[1074] Broj polaznika na grupnom poučavanju u kotaru Pregrada tijekom kampanje 1946./1947. kretao se od pet u mjestima Čret, Plemenščina i Klenice do najviše 32 u Krapinskim Toplicama.[1075]

Od kotara do kotara postojale su razlike u omjeru polaznika koji su učili grupno i individualno. U kotaru Pregrada „kao najbolja forma rada pokazalo se učenje u manjim grupama, tako da nisu bili polaznici mnogo udaljeni od mjesta tečaja". U kotaru Đurđevac u veljači 1948. radio je 21 tečaj, a u 16 mjesta poučavalo se pojedinačno.[1076] U kotaru Pregrada sačuvani su podaci za grupno i individualno poučavanje po selima tijekom kampanje 1946./1947. Od ukupno 36 mjesta u kojima su radili tečajevi, u 12 sela individualno se poučavalo nepismene. U mjestima Pregrada, Gostenje, Slivonja Jarek, Gaber, Sopot, Gornje

---

[1072] HŠM A 1493, MPNRH. Nacrta rada na uklanjanju nepismenosti; Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju NR Hrvatske, 9.8.1947.; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 6.

[1073] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte – objašnjenja, Ministarstvo prosvjete, 13.2.1947.

[1074] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, sedmogodišnja škola Pregrada, 2.10.1947.

[1075] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis poučavatelja, mjesto osnivanja tečaja i broj polaznika, 1946./47., kotar Pregrada.

[1076] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju od 5.1. do 5.4.1949., Pregrada, 5.4.1949.; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Mjesečni izvještaji o općeobrazovnim tečajevima, čitalačkim grupama te o tečajevima za suzbijanje nepismenosti, Đurđevac, 1.2.1948.

Brezno, Ravnice, Selno, Kostel, Kostelsko, Benkovo i Bregi Kostelski. Ukupno je na grupnim tečajevima okupljen 381 polaznik, a pojedinačno su učila 54 polaznika. U ovom je kotaru grupni način rada bio prevladavajući oblik poučavanja i u postocima to je iznosilo 88%, a pojedinačno je učilo 12%. Tijekom iduće kampanje u ožujku 1948. u kotaru Pregrada pojedinačno je učilo 38 ljudi ili 10%.[1077]

Na temelju pregledane arhivske građe možemo ustanoviti da je grupni način rada bio prevladavajući. Vlast je prednost davala grupnom radu zbog toga što je zahtijevao manji broj poučavatelja, nudio je veći poticaj za rad kroz grupno učenje, kroz ovakav rad moglo se razvijati natjecanje i smisao za društveni rad te se lakše, bolje i potpunije kontroliralo rezultate rada. Istaknuta je i jedna opasnost kod ovakvog poučavanja, trebalo je paziti na dobni i spolni sastav polaznika jer su se tečajevi omladinaca i značajno starijih ljudi obično raspadali.[1078]

Polaznici su često izbjegavali grupno poučavanje iz osobnih razloga, srama, pritiska okoline itd. Pojedinačni rad s analfabetima ponekad je bio neophodan i postojala su dva načina takvog poučavanja. U prvom slučaju jedan stručni ili nestručni poučavatelj obilazio je jednog, dva, tri ili više nepismenih i svakog je posebno učio u njegovoj kući pod uvjetom da se nepismeni slaže, a u drugom su slučaju nepismene osobe učile samostalno bez ičijeg nadzora i kontrole.[1079] Individualno su najčešće poučavane žene s malom djecom i starije osobe. Arhivski dokumenti otkrivaju nam brojne razloge zbog kojih su otvarani tečajevi pojedinačnog poučavanja za ovu i druge skupine stanovništva, ali i probleme koji su proizlazili iz ovakvog načina poučavanja.

Izvještaj Gradskog odbora AFŽ-a Varaždin iz siječnja 1949. donosi nam opis zašto su neke žene poučavane individualno u svojim kućama. Žene koje su boravile blizu mjesta organiziranja tečaja bile su uključene u grupno poučavanje, ali one koje su stanovale daleko učile su individualno.[1080] Drugi razlog takvog načina poučavanja moramo potražiti u geografskim obilježjima terena na kojem su se nalazili nepismeni. U Dalmatinskoj zagori, Lici, Kordunu, Baniji i dijelovima Hrvatskog zagorja zbog raštrkanosti sela teško je bilo

[1077] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis poučavatelja, mjesto osnivanja tečaja i broj polaznika, 1946./47., kotar Pregrada; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na narodnom prosvjećivanju – izvještaj za mjesec veljaču, KNO Pregrada 4.3.1947.
[1078] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad,* 30, 31.
[1079] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad,* 31.
[1080] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Obavijest, Gradski odbor AFŽ-a Varaždin Glavnom odboru AFŽ-a, 18.1.1949.

osnovati tečaj pa se nepismene ljude poučavalo individualno ili u grupi od dva do tri nepismena, a za takav način rada trebalo je jako puno poučavatelja.[1081]

Pojedinačno poučavanje po kućama pokazalo se kao loš način rada. Uočilo se puno nedostataka, ali je Ministarstvo prosvjete ipak prikazivalo da je ovakav način rada „vrlo važan i pogodan“ za pojedina mjesta.[1082] U Hrvatskoj je tijekom kampanje 1946./1947. takvim poučavanjem uspjelo naučiti čitati i pisati samo 53% polaznika i zato je donesena preporuka da „taj oblik poučavanja treba izbjegavati i primjenjivati u krajnjoj nuždi“.[1083]

Polaznici koji su poučavani individualno na završnom ispitu nisu postizali visoke ocjene. To pokazuju rezultati sa završetka tečaja u Gorjakovu u lipnju 1948. godine. Od četvero individualnih polaznika, jedan je položio s dobrim, a svi ostali s dovoljnim uspjehom.[1084] Na tečaju u Taborskom individualno poučavanje potpuno je podbacilo. Od četiri polaznika iz sela Orašje i Hum ni jedan nije uspio položiti tečaj. Unatoč preporuci da individualno poučavanje nije najbolje rješenje, Prosvjetni aktiv NO-a Sopot donio je odluku da „se od sada gore citirani nepismenjaci obučavaju doma da neće biti izgovora da ne mogu na tečaj polaziti radi slabe obučenosti“.[1085]

Izvještaji s terena pokazuju da je ta praksa u nekim selima bila česta, a u nekima je izostalo poučavanje po kućama. U kotaru Pregrada od 21 mjesta gdje su poučavani nepismeni, samo u sedam mjesta uz grupni tečaj poučavalo se i individualno. Najviše nepismenih, njih deset, poučavano je individualno po kućama u selu Slivonja Jarek.[1086] Pojedinačno su nepismene poučavale stručne, ali i nestručne osobe. U kotaru Bjelovar u siječnju 1947. poučavalo je devet učitelja, a tri omladinke i četiri žene članice AFŽ-a poučavale su individualno uz nadzor učitelja.[1087] Bilo je i primjera slabljenja grupnog rada i prelaska na individualno poučavanje. U studenom 1947. na području kotara Varaždin s radom su prestala tri grupna tečaja, a polaznici su prešli na pojedinačno učenje. Jedan tečaj raspao se zbog „nemarnosti 5 žena polaznica, a i nestručne podučavateljice koja nije taj zadatak ozbiljno shvatila“.[1088] U Orešju

[1081] HDA 1220 CK SKH, kut. 6. Izvještaj o tečajevima na području Hrvatske, Agitprop, 1951./52., str. 3; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. Suzbijanje nepismenosti – podaci, Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, Odbor za prosvjetu, 26.2.1952.
[1082] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte – objašnjenja, Ministarstvo prosvjete, 13.2.1947.
[1083] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Likvidacija nepismenosti osnovni je zadatak u radu na narodnom prosvjećivanju u školskoj godini 1947./48., Maks Štromar, str. 3.
[1084] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa kraja tečaja u Osnovnoj školi Gorjakovo, 6.6.1948.
[1085] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka prosvjetnog aktiva, Stipernica, 26.1.1949.
[1086] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Dokument bez naslova, popis mjesta kotara Pregrada s brojem polaznika u grupnim tečajevima i individualno po kućama.
[1087] HDA 1827 OK KPHBJ, kut. 4. Izvještaj o radu Agitprop komisije, Bjelovar, 24.1.1947., str. 1.
[1088] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Kratke bilješke iz dopisnih karata o stanju nepismenosti na terenu (materijal za bilten).

je učiteljica Zdenka Gojak-Špiranec pojedinačno poučavala sedmero analfabeta (jednog muškarca i šest žena) zato što nije bilo organizirano grupno poučavanje.[1089]

Na početku ovog odlomka spomenuto je da su vrlo često pojedinačno poučavane stare osobe, a najčešći razlog bila je bolest ili slaba pokretnost. Arhivski dokumenti otkrivaju nam i druge slučajeve u kojima su individualno poučavane vrlo mlade osobe, ali i osobe u zrelim godinama. Upravitelj Osnovne škole Kostel izvijestio je Prosvjetni odjel kotarskog NO-a Pregrada da su u školskom centru provedena „pojedinačna obučavanja nepismenih jer ih se nije moglo pridobiti na zajedničko učenje u školu“, a individualno su poučavana čak i djeca. Ljubicu Šurbek iz Kostelskog, staru 12 godina, poučavala je časna sestra Marija, a Edu Trsoglavca iz istog sela, starog 14 godina, poučavala je učiteljica Ružica Tursan. U svojoj kući u Gorjakovu individualno je poučavana Tereza Gorup koja je imala 40 godina, a najstarija osoba koja je pojedinačno poučavana bila je Verona Pogačić i imala je 66 godina. Neki analfabete molili su da ih se poučava u njihovoj kući. Julije Halanić (r. 1901.), ratar iz Pregradskih Vrha, molio je da ga se poučava kod kuće.[1090] Jedan od razloga o kojem je bilo govora bio je i sram analfabeta i društveni pritisak. Zato je jedan dio polaznika inzistirao da ih se poučava po kućama kako bi izbjegli negativne komentare.

15.2.6. Učestalost pohađanja tečajeva i ocjene polaznika

Rezultati polaznika koji su odslušali analfabetski tečaj i položili analfabetski ispit bili su različiti i na njih je utjecalo puno faktora. Jedan od njih bio je broj održanih sati na analfabetskim tečajevima i odaziv polaznika. Tisuće ljudi uspješno su završile tečaj i naučile čitati, pisati i računati, ali bilo je i puno ljudi koji su pali na ispitu pismenosti ili su vrlo slabo naučili čitati i pisati. Osobna motivacija i potreba poznavanja pisma i brojeva sigurno su imale najveću važnost. Drugi presudan faktor bio je društveni pritisak. Velik broj osoba iz kampanja opismenjavanja izašao je pismen, a za njihov uspjeh djelomično su bili zaslužni i obitelj, susjedi, poznanici, članovi masovnih organizacija te učitelji. Neke seoske sredine pozitivno su reagirale na tečajeve opismenjavanja i polaznici su imali podršku svojih bližnjih i poznanika, ali ponegdje je prosvjetni rad nailazio na odbijanje. Sve osobe koje su položile analfabetski ispit zasigurno su dobile viši položaj na društvenoj ljestvici svoje okoline, ali treba

[1089] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Hum na Sutli, sjedište tečaja Orešje, 18.7.1948.
[1090] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu analfabetskih tečajeva, Državna osnovna škola Kostel, 2.1.1947.; Tečaj za nepismene od 1. do 10. III., izvještaj, Osnovna škola Gorjakovo, 11.3.1948.; Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregradski Vrhi, 12.12.1946.

napomenuti da kvaliteta usvojenog znanja nije bila jednaka kod svih novo opismenjenih osoba. Iz svega navedenoga proizlazi da je pismenost promjenjiva i „složena sociološka kategorija“ i da sve pismene osobe nisu jednako pismene. Neke osobe mogu dešifrirati tekst, pročitati ga naglas, upamtiti sadržaj, ali „njihovo osobno razumijevanje može biti upitno“. Ovakvu formalnu pismenost najčešće nalazimo kod djece i odraslih osoba i na njih se ne može „utjecati pisanom riječi“ zato što su „praktično nepismena“.[1091]

Prijepis imenika analfabetskog tečaja u Taborskom (voditeljica tečaja Ruža Vidaković) pokazuje učestalost održavanja analfabetskih tečajeva. Na rubu papira imenika pribilježeno je da je osam polaznika dolazilo na tečaj utorkom i četvrtkom. Dvoje polaznika tečaj je pohađalo srijedom i subotom. Tih dvoje polaznika bili su Amalija Starček (r. 1902.), kućna pomoćnica, i Ignac Starček (r. 1908.), radnik, a tečaj su počeli polaziti 18. prosinca 1946. i u prosincu su na tečaju bili još i 21. prosinca. U siječnju je za njih održano najviše sastanaka od svih mjeseci, ukupno osam susreta, 4., 8., 11., 15., 18., 22., 26. i 29. U veljači su za ovo dvoje polaznika tečajevi održani 12., 15. i 26. veljače. U ožujku su susreti održani 1., 5., 8., 12., 18., 22. i 29. U travnju su susreti održani 9., 12., 19. i 23. U travnju su susreti održani 9., 12., 19., 23., 26. i 30. travnja, a u svibnju 3. i 7. svibnja. Ukupno je održano 28 susreta, a na 22 je bila prisutna Amalija Starček. Unatoč redovitom pohađanju tečaja, na zadnja tri sastanka nije se pojavila i nije položila tečaj opismenjavanja. Četvero polaznika tečaj je počelo 8. siječnja 1947., dvoje je započelo 13. veljače 1947., a polaznik Josip Križanec (r. 1933.) tečaj je počeo polaziti tek 25. veljače 1947., ali već 29. travnja 1947. prestaje dolaziti na tečaj i upisano je da teško čita i sriče. Od deset polaznika petero je naučilo čitati i pisati.

Svi koji su s tečajem krenuli 8. siječnja, imali su priliku imati 27 sastanaka, a susreti su u ovom mjesecu održani još 11., 13., 16., 21., 23., 28. i 30. siječnja. U veljači su susreti održani sljedećih datuma: 11., 13., 18., 20., 25. i 27. Idućeg mjeseca održani su 4., 6., 11., 13., 20. i 27. ožujka. U travnju su održani 8., 10., 15., 17., 22., 24. i 29.[1092] Iz ovih podataka vidljivo je da su tečajevi u istom selu počinjali u različito vrijeme i završavali u različito vrijeme, ovisno o uključivanju polaznika u tečajeve. Analfabetski tečaj u Taborskom pokazao je da su siječanj, veljača i ožujak bili glavni mjeseci za održavanje sastanaka s polaznicima, a od travnja su analfabete sve rjeđe dolazili na tečaj unatoč tome što je sastanaka bilo dovoljno.

Dokumenti sa završnog ispita polaznika tečaja za pismenost uvode nas u samu srž poučavanja i učenja abecede te konačnih rezultata. Zapisnik iz Osnovne škole Višnjica (kotar

[1091] HOUSTON, R. A. „Literacy“. U: *Encyclopedia of European Social History*, sv. 5, 391; ŽARKOVIĆ, BALABAN, „Ispitivanje pismenosti“, 10, 18.
[1092] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijepis imenika analfabetskog tečaja Taborsko, voditelj tečaja Ruža Vidaković, 1947.

Varaždin) važan je zbog velikog brojčanog uzorka polaznika koji su pristupili ispitu i ostvarenih ocjena polaznika tečaja. Izuzetno je vrijedan zato što pokazuje širok raspon ostvarenih rezultata, od najboljih do najlošijih ocjena, i još jednom potvrđuje izrečeno mišljenje da je jedan od glavnih uzroka loših rezultata kampanja opismenjavanja bila brzina kojom se htio riješiti problem analfabetizma. I na ovom analfabetskom tečaju najveći broj polaznika bile su žene, njih 44 u odnosu na samo 12 muškaraca (vidi tablicu broj 2).

Tablica 2. Ocjene polaznika završnog ispita pismenosti u Osnovnoj školi Višnjica, 5.6.1947.[1093]

Ocjene	Muški	Ženski	Ukupno
Odličan	1	6	7
Vrlo dobar	4	6	10
Dobar	1	11	12
Dovoljan	0	3	3
Nedovoljan	4	17	21
Neispitani	2	1	3
Ukupno	12	44	56

Završni ispit održan je 5. lipnja 1947. u prostorijama ove škole i tijekom sastanka napravljen je zapisnik. Rezultati koje su polaznici ostvarili nisu bili impresivni, a to je konstatirala i sama komisija. Naime, prevladavale su loše ocjene, što je najbolje vidljivo na grafikonu broj 7. Od 53 polaznika koji su pristupili ispitu, 32 (6 muškaraca i 26 žena) su uspješno položila čitanje i pisanje. U odnosu na ukupni broj analfabeta koji su pristupili ispitu, 60% polaznika savladalo je slova i brojeve, ali kada bolje pogledamo statističke odnose, dolazimo do sljedećeg zaključka. Od ukupnog broja polaznika koji su naučili čitati i pisati, njih 47% savladalo je čitanje s ocjenom dovoljan ili dobar, a malo više od polovice naučilo je odlično ili vrlo dobro čitati i pisati. Možemo pretpostaviti da je znanje odlično ili

[1093] Preuzete iz DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Zapisnik sa završnog ispita tečaja za pismenost, Osnovna škola Višnjica, 5.6.1947.

vrlo dobro opismenjenih osoba bilo bolje i trajnije od znanja polaznika s nižim ocjenama te da su oni s lakoćom čitali tekst i znali napisati neku rečenicu. Osobe koje su položile s ocjenom dobar vjerojatno su imale osrednje znanje, ali najveći problem koji možemo uočiti na grafikonu broj pet jesu stupci koji prikazuju polaznike s ocjenom dva, polaznike koji su pali na ispitu čitanja i pisanja te polaznike koji se nisu odazvali provjeri znanja. Njihov udio u ukupnom broju polaznika koji su pristupili ispitu iznosi 51%. Tri žene koje su ispit položile s ocjenom dva sigurno nisu stekle dugotrajno znanje na kojem bi mogle temeljiti svoj daljnji napredak. Kvaliteta znanja sigurno je već tada bila na granici polupismenosti, a s odmakom vremena njihovo je znanje postajalo lošije. Najviši stupac grafikona prikazuje četiri muška i čak 21 žensku polaznicu koji su pali na ispitu, što u postocima iznosi 40%.

Grafikon 7. Ocjene polaznika završnog ispita pismenosti u Osnovnoj školi Višnjica, 5.6.1947.[1094]

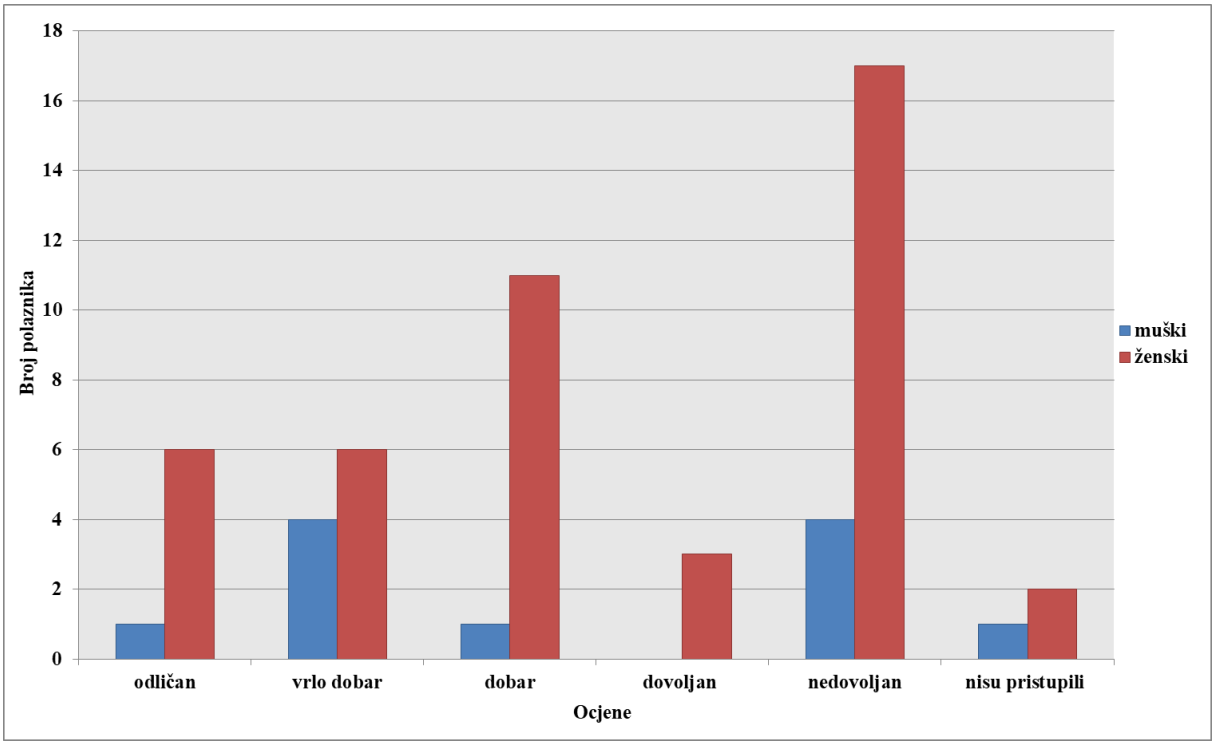

Komisija je na kraju završnog ispita komentirala rezultate i ustanovljeno je da su loši. „Nedovoljnih ima veliki postotak jer još nije savladano čitavo gradivo radi pomanjkanja vremena pa će odbijeni nastaviti sa tečajem u jesen“. Zapisnik s ovog tečaja daje nam još neke

[1094] Preuzete iz DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Zapisnik sa završnog ispita tečaja za pismenost, Osnovna škola Višnjica, 5.6.1947.

važne informacije pomoću kojih dolazimo do zaključka o uzrocima slabog rezultata gotovo polovice polaznika. Na slabo poznavanje slova te sporo i teško čitanje velik utjecaj imalo je kasno uključivanje analfabeta u tečaj opismenjavanja. Od 56 polaznika tečaja, njih 23 (7 m i 16 ž) počelo je učiti 14. prosinca 1946., zatim se 29. prosinca 1946. u tečaj uključilo još šest žena i tek 14. ožujka 1947. počelo je učiti još 27 polaznika (5 m i 22 ž). Dakle, gotovo polovica polaznika uključila se u tečaj kada je on već trebao završavati i to je dovelo do navedenih rezultata.[1095]

Drugi važan dokument o rezultatima završnog ispita nastao je 3. travnja 1949. u Osnovnoj školi Sopot (kotar Pregrada). Prvi dokument iz Osnovne škole Višnjica dao nam je vrijedne kvantitativne podatke, a drugi sa završnog ispita u Sopotu nudi nam izvođenje kvalitativnih zaključaka na temelju potpisa polaznika tečaja. Nepismene osobe poučavali su učiteljica Zlata Kovač i Petar Rovišnjak, predsjednik MNO-a Sopot. Završnom ispitu pristupilo je šest polaznika, a četvero nije došlo na ispit. Jedna je žena bila neispričana, Konrad Petecin bio je zaposlen u kamenolomu Pregrada i zbog posla nije došao. Izostali su i Josipa Mežnarić i Josip (bez upisanog prezimena) iz Sopota 7 koji je privremeno bio u Celju.

Uvodno predavanje održala je predsjednica prosvjetnog aktiva Berta Gostl, a zatim je počelo ispitivanje polaznika. Konstatirano je da su polaznici „na sva pitanja o bivšem poučavanju odgovarali uz najbolje znanje“. Najvažniji dio ovog dokumenta odnosi se na zadatak koji je komisija postavila pred polaznike. Na poleđinu zapisnika polaznici su se trebali vlastoručno potpisati kao dokaz stečene pismenosti. Svih šest polaznika dalo je svoj potpis, a ispod njih je komisija napisala svoj osvrt na rezultate tečaja i kvalitetu pisanja ovih polaznika: „Kako je gore vidljivo na njihovim potpisima da su donekle naučili čitati i pisati te kao ispušteni iz analfabetskog tečaja te će im se svjedodžba izdati nakon potpunog usavršenja te upućeni da se u čitanju i pisanju vježbaju i dalje doma te da će im se svjedodžbe naknadno izdati“. Uvidom u njihove potpise (vidi fotografiju 6) možemo primijetiti da je dio polaznika vrlo teško i s greškama pisao svoje ime i prezime. Nijedan od polaznika nije potpuno savladao pisanje, a Franjo Bolarić, star 27 godina i Zlata Ptičar, stara 30 godina, svakako su najlošije pisali svoje ime i prezime.[1096] Na sjednici prosvjetnog aktiva Sopot 26. siječnja 1949. za ovo dvoje polaznika određeno je da će biti poučavani u svojim domovima, ali je vidljivo da ni ovakav način rada nije dao bolje rezultate.[1097]

[1095] DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Zapisnik sa završnog ispita tečaja za pismenost, Osnovna škola Višnjica, 5.6.1947.
[1096] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik s polaganja završnog tečaja pismenosti, Osnovna škola Sopot, 3.4.1949.
[1097] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka prosvjetnog aktiva, Sopot, 27.1.1949.

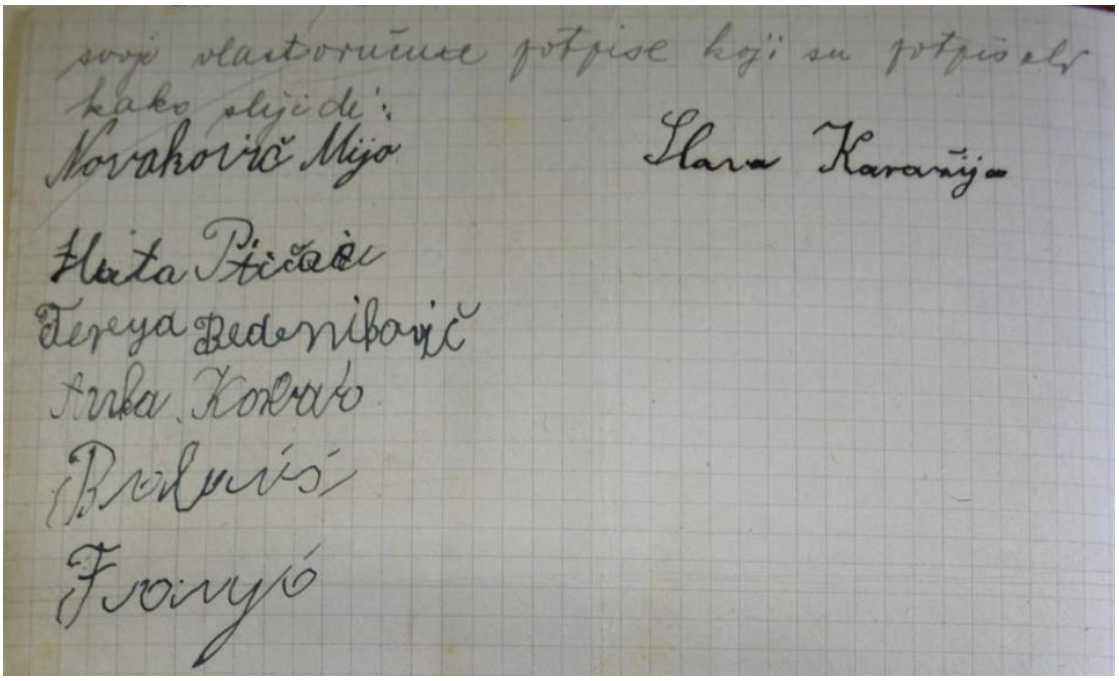
svoje vlastoručne potpise koji su potpisali
kako slijedi:
Novaković Mija
Slava Karanija
Hlata Pičaši
Tereza Bedenikovič
Anka Kovrako
Brokuvi
Franjo

Fotografija 6. Potpisi polaznika na zapisniku s kraja analfabetskog tečaja u Osnovnoj školi Sopot, 3.4.1949.[1098]

Dokumenti pokazuju da su se i na drugim završnim ispitima događale situacije poput ovih u navedenim školama Višnjica i Sopot. Raspon ocjena na završnim ispitima provjere pismenosti uglavnom se kretao oko sredine i vrlo se često bilježio određeni broj polaznika koji su pali ispit ili nisu pristupili. Na završnom analfabetskom ispitu u Osnovnoj školi Lupinjak najviše osoba (četiri žene) položilo je s dobrim uspjehom, s vrlo dobrim završio je jedan muškarac, s dovoljnim jedna žena i jedan muškarac, a jedna žena ocijenjena je s nedovoljnim. Petero polaznika već je prije savladalo gradivo pa je odlučeno da će se i njima izdati svjedodžba. Od njih petero, troje je završilo s dobrim, Alojzija Čuček s odličnim, a Antun Drvenščak s dovoljnim. U zaključku zapisnika navedeno je da su polaznici dobro savladali gradivo zato što je učitelj Milivoj Vraničar „uložio mnogo truda“, a za one koji su odustali ili pali ponovit će se tečaj koji „će sa voljom“ odraditi isti učitelj. Učitelj se osvrnuo na njihov slučaj rekavši da su takvi polaznici „slab materijal“ te da su godinama učili, ali su tek sad naučili.[1099]

Na puno analfabetskih tečajeva iz kotara Pregrada možemo vidjeti širok raspon ocjena te uspjeha i/ili neuspjeha polaznika. U školi Prišlin tečaj je završio 24. svibnja 1947., a rezultati

[1098] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik s polaganja završenog tečaja pismenosti, Osnovna škola Sopot, 3.4.1949.
[1099] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa kraja tečaja u Osnovnoj školi Lupinjak, 31.3.1948.

su bili sljedeći. Četvero polaznika iz sela Poređe nije završilo tečaj zbog rijetkog dolaženja na susrete, jedan polaznik završio je s dovoljnim, jedan s dobrim, a Ignac Pildek s odličnim uspjehom. U selu Brezno Dolnje troje polaznika završilo je s dovoljnim, jedan s dobrim, jedan s vrlo dobrim uspjehom, a dvoje nije uspjelo završiti.[1100]

Za očekivati je da su djeca brže savladavala gradivo analfabetskih tečajeva, ali primjeri s terena govore drugačije. Tečaj u školskom centru Gorjakovo tijekom prve polovice 1947. polazila su i tri đaka. Samo je Anđela Hostić (r. 1933.) postigla dobar uspjeh, a Ankica Hostić (r. 1935.), Ankica Krizmanić (r. 1934.) i Micika Benc (r. 1932.) završile su s dovoljnim uspjehom.[1101]

Iako su tečajeve u najvećem broju slučajeva vodili učitelji pa čak i upravitelji škola, to nije garantiralo veći uspjeh analfabeta. Tečaj u Benkovu vodila je upraviteljica škole i od 21 polaznika na početku, do kraja tečaja došla su samo tri polaznika.[1102] Veliki je problem bio i što su brojni polaznici napuštali tečajeve. Ponegdje je broj takvih bio vrlo visok, neki su prestali dolaziti već nakon prvog predavanja. Na nekim tečajevima ova pojava bila je vrlo česta, a neki analfabeti napustili su tečaj već nakon prvog susreta. Od deset polaznika spomenutog tečaja u Taborskom 1946./1947., petero je polaznika odustalo, a jedan radnik prešao je u tečaj koji se održavao u tvornici stakla *Straža*, dvoje je završilo s vrlo dobrim i naučilo čitati i pisati (djeca), jedan je dječak završio s dobrim uspjehom i jedan s dovoljnim. Bilo je i slučajeva u kojima su ljudi napuštali tečajeve kada su naučili polovično čitati. U selu Rusnica nedaleko Taborskog rudar Julius Drašković napustio je tečaj nakon osam dolazaka i polovično je naučio čitati i pisati.[1103] U nekim slučajevima broj polaznika koji su odustali od tečaja približio se polovici. U selu Pregradski Vrhi tečaj je s radom počeo 12. prosinca 1946. godine. Neki su polaznici vrlo uspješno savladali gradivo tečaja, ali i na istom tečaju velik broj polaznika napustio je tečaj. Od 23 polaznika 12 je uspješno završilo tečaj, s odličnim uspjehom završili su Franjo Premrl, star 39 godina, Dragutin Premrl, star 37 godina i Mijo Šimun, star 24 godine, a čak 11 polaznika odustalo je zbog lošeg zdravlja ili su jednostavno odustali nakon dva, četiri ili devet dolazaka na tečaj.[1104] Okružni NO Varaždin iznio je

[1100] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Analfabetski tečaj, završetak rada, KNO Pregrada, Prosvjetni odsjek, 24.5.1947.
[1101] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Gorjakovo, voditelj Bregan Branka, 3.4.1947.
[1102] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Benkovo, 12.7.1948.
[1103] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Taborsko, 26.4.1947.
[1104] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregradski Vrhi, 12.12.1946. Nije upisan datum završetka tečaja, naveden je samo datum početka tečaja.

zapažanje u svibnju 1947. da neki nisu izašli na ispit zbog straha da ne padnu, a neki učitelji i referenti odgađali su ispite zato što nepismenjaci nisu bili spremni.[1105]

Brojni kotarski izvještaji pokazuju da se prosvjetni rad brzo gasio. Po nekim kotarima rad je dobro počeo, ali je brzo splasnuo, kao u kotaru Ivanec u studenom 1947. godine.[1106] Analfabetski tečaj koji je počeo u Pregradi 2. listopada 1947. i trajao do travnja 1948. pokazuje veliku dinamiku razvoja koju su obilježili usponi i padovi. Na početku tečaja bilo je 25 polaznika (4 m i 21 ž), tečaju se kasnije priključila jedna žena, tijekom tečaja otpalo je 18 polaznika (2 m i 16 ž) i na završetku tečaja bilo je samo sedam polaznika, a s ocjenom dovoljan završili su jedan muškarac i dvije žene.[1107] I u školi Desinić rad analfabetskog tečaja bio je vrlo slab. Detaljan izvještaj s ovog tečaja pokazuje nam veliku promjenjivost tečaja. Na početku je bilo devet polaznika (4 m i 5 ž), tijekom tečaja priključilo se još deset polaznika (5 m i 5 ž), a uspješno je naučilo čitati i pisati samo troje polaznika (2 m i 1 ž). Mjesni narodni odbor četiri je puta slao stroge opomene, učitelji su obišli sve nepismene po domovima, a obilazili su ih i članovi organizacije vatrogasaca. Kao problem spomenut je i velik broj duševno zaostalih na ovom području i razilaženje polaznika na poljske poslove i njihovo neodazivanje na ispit.[1108]

U Kutini se u siječnju 1947. dogodio „jedan slučaj, gdje se organizirao tečaj ljudi koji su već svršili škole, ali nisu vješti pisanju“, a na tečaju je bilo pet ljudi u rasponu od 15 do 32 godine i vodio ih je učitelj Antun Marinić. Istih slučajeva bilo je i po drugim dijelovima Hrvatske. Oblasni komitet KPH Osijek opisao je da je takvih primjera bilo i na njihovom području. Određeni broj analfabeta pohađao je tečajeve u prošlim kampanjama, ali su svaki put odustajali ili su se svaki put odupirali opismenjavanju. Nisu svi slučajevi bili isti, bilo je i objektivnih razloga neuspjeha. Josipa Lupret (r. 1912.) iz Desinića polazila je tečaj čak dvije godine i očito nije uspijevala savladati osnove pismenosti, a u komentaru je upisano da je bila bolesna.[1109] Vjerojatno je neka njezina bolest bila prevladavajući faktor koji je ometao njezino opismenjavanje.

[1105] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Završavanje rada na narodnom prosvjećivanju do polovice lipnja, Okružni NO Varaždin, 12.5.1947.
[1106] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj o nepismenosti koncem mjeseca studenog 1947.
[1107] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Pregrada, voditelj Mesarić Darinka, travanj 1948.
[1108] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o tečajevima za nepismene, Državna osnovna škola Desinić, kotar Pregrada, 6.6.1948.
[1109] HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 4. Vijesti uredništvu „Naprijed“ u vezi s kampanjom protiv nepismenosti, 13.1.1947.; HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o stanju narodnog prosvjećivanja u osječkoj oblasti, Agitprop, Osijek, 27.2.1951.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih, MNO Desinić, kotar Pregrada.

Ocjene polaznika dijelom su ovisile i o broju dolazaka na analfabetske susrete, ali u sljedećem primjeru to pravilo ne možemo primijeniti. Iz imenika polaznika tečaja vidljiv je veliki raspon dolazaka analfabeta na sastanke. Na tečaj u Slivonja Jarku neki polaznici dolazili su redovito, a neki rijetko. Tereza Ljubelj (r. 1895.) i Luka Balija (r. 1915.) bili su na 28 susreta i uspješno su položili tečaj, Zora Gašparić (r. 1911.) i Josipa Gašparić (r. 1912.) na tečaju su bile 10 puta i uspješno su završile. Ratar Maks Martinec (r. 1903.) iz Selnog na tečaju je bio samo tri puta i također je uspješno položio.[1110] Martinec je vjerojatno imao predznanje i nije bilo potrebno da svaki put dolazi na tečaj. Podaci s terena pokazuju da je puno analfabeta propuštalo velik broj susreta i zato su rezultati bili loši. Ivan Sinković, star 16 godina iz sela Čret, došao je na deset susreta, dvadeset je propustio, i na kraju je tečaj položio s dovoljnim, a Franjo Tkalčević bio je na devetnaest susreta i tečaj je završio s dobrim uspjehom.[1111]

Međutim, redovito pohađanje analfabetskog tečaja nije automatski značilo da će analfabeta s odličnim uspjehom savladati gradivo. Ratar Josip Ilić iz sela Klenica (kotar Pregrada) bio je na svim susretima analfabetskog tečaja, a nakon ispita ostvario je vrlo dobar uspjeh uz komentar da čita vrlo dobro, a piše slabije.[1112]

Za prolazak na analfabetskom ispitu nije bilo presudno pohađanje svih sastanaka nego motiviranost i angažiranost pojedinca da nadoknadi i nauči gradivo kada nije bio na tečaju. Tečaj u školskom centru u Krapinskim Toplicama završavali su polaznici koji su bili na 25 susreta kao na primjer Ljubica Kozina, stara 19 godina, ali i Zora Gašparić, stara 35 godina i Josipa Gašparić, stara 34 godine, koje su bile samo na 10 susreta.[1113]

Za većinu polaznika koji su analfabetski tečaj položili s dovoljnim možemo pretpostaviti da je njihovo znanje bilo vrlo slabo. Njima je prijetila opasnost da nakon tečaja od koliko-toliko pismenih ljudi u vrlo kratkom vremenu postanu polupismeni i ponovno nepismeni. To nam potvrđuje zapis iz MNO-a Stipernica: „Ima nekih polaznika koji su lanjske godine polazili tečaj i nešto malo naučili, a kroz godinu su zaboravili i za sada nemamo koga predložiti za ispit“. Renata Čepić opisala je da se ovakve pojave događaju zbog toga što „pismenost funkcionira, održava se i razvija komuniciranjem“.[1114] Pismenost je potrebno vježbati, koristiti, primjenjivati i samo tada se ona može zadržati i razvijati.

[1110] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, Krapinske Toplice.
[1111] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Čret, 31.3.1947.
[1112] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, selo Klenica, kotar Pregrada, 5.6.1947.
[1113] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za nepismene, Krapinske toplice.
[1114] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka Prosvjetnog aktiva MNO-a Stipernica, 27.1.1949.; ČEPIĆ, „Pismenost odraslih“, 7.

Za osrednje i ispodprosječne rezultate zaslužni su i kriteriji koje je postavila vlast. Primjeri koji će ovdje biti opisani pokazuju da čak ni sama vlast u svojim preporukama nije primjenjivala jednaka mjerila. Predlagane su kontradiktorne mjere u kojima je vlast tražila dobre i kvalitetne rezultate opismenjavanja, a u isti je tren, na temelju postavljenog *Petogodišnjeg plana*, tražila brzo opismenjavanje. U *Varaždinskim vijestima* u travnju 1949. godine izašao je članak u kojem je opisano kako provoditi tečajeve i vrednovati rezultate polaznika. Člankom je poslana poruka prosvjetnim radnicima da „prilikom ispita na analfabetskim tečajevima imaju oštar kriterijum da se ne dogodi da dobije svjedočanstvo o stečenoj pismenosti i onaj za koga se jedva može reći da je pismen". Uočilo se da na terenu neke komisije ne rade dobro i da njihov rad ne daje zadovoljavajuće rezultate. Komisije su zbog kasnog početka tečajeva htjele što brže i formalno obaviti ispite, neke su davale dobre i prolazne ocjene pojedincima koji to nisu zaslužili, a time se rušio autoritet komisije, ugled tečajeva i borbe protiv nepismenosti. Zato se preporučivalo poništavanje takvih forsiranih ispita i ponovno održavanje kada se gradivo temeljito usvoji i utvrdi.[1115] Davanjem prolaznih ocjena zapravo se prešutno potvrdilo da polaznici sa završnih ispita često izlaze polupismeni. Takva razina pismenosti nije mogla u velikoj mjeri biti na korist pojedincu, zajednici, ali ni državi. Stanje po seoskim sredinama nije doprinosilo očuvanju, ali ni daljnjem razvoju pismenosti zato što je pisana kultura još uvijek bila na niskim razinama. Pogotovo je to vrijedilo u velikim domaćinstvima gdje su mladi znali čitati i pisati, a starijim osobama pismenost nije trebala ili su koristili mlade da im pročitaju i napišu što treba. Vlast je planirala i pokušavala po selima osnivati knjižnice i širiti pisanu riječ, ali mnogima to nije ništa koristilo zato što je njihova pismenost slabila.

Međutim, u arhivskim dokumentima nalazimo i drugačije mišljenje/preporuku o polaganju završnog ispita čitanja i pisanja. Ministarstvo prosvjete je 1946. i 1947. upozorilo da polaganje ispita ne smije biti prestrogo kako polaznici ne bi odustali i da za održavanje ispita ne trebaju „velike komisije", a preko novina je poslana poruka da su neki završni ispiti previše kruti, nepedagoški i postavljeni previše birokratski te da vode u raspad tečajeva.[1116]

Najbolji opis odnosa prema nepismenim osobama na završnom ispitu i prikaz realnog stanja na terenu dao je Prosvjetni odjel Okružnog NO-a Varaždin. Odjel je krajem svibnja 1947. svim kotarskim i mjesnim prosvjetnim odsjecima poslao upute kako ocijeniti polaznike.

[1115] „Borimo se protiv raspadanja analfabetskih tečajeva preko ljeta", *Varaždinske vijesti*, 19.5.1949., 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Na početku ispita na analfabetskim tečajevima", *Borba*, 30.3.1948.

[1116] HŠM A 1493, MPNRH. Završetak tečaja za pismenost, 22.5.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba izvršiti obavezu da do konca lipnja 1947.g. nauči čitati i pisati 52.500 nepismenih", *Naprijed*, 24.5.1947.

Navedeno je da se „ne traži od nepismenjaka ono što se traži od redovitih polaznika škole“ i „ako tečajac poznaje svih 30 slova te ako donekle sriče riječi treba mu dati pozitivnu ocjenu“. U istom dokumentu čak je donesena i preporuka koliki postotak polaznika treba završiti analfabetski tečaj: „Trebalo bi da po mogućnosti prođu svi. Ako ne položi 5%, najviše 10% to je mnogo“.[1117]

Kriteriji su bili tako posloženi da vlast bude zadovoljna rezultatima, da može pokazati veliki napredak u opismenjavanju stanovništva, ali i da polaznici tečajeva dobiju zadovoljštinu za uloženi trud te da dobiju privid stečene pismenosti. Prosvjetni povjesničar Mitar Papić uočio je da cijeli sustav nije inzistirao na pismenosti jer je verbalan način izražavanja bio prevladavajući. Tako postavljen pristup nepismenima brisao je ideal pismenosti kojem su trebali težiti, i pogodovao je i omogućavao nepismenima da budu aktivni članovi društva.[1118]

15.2.7. Početnice/bukvari i dokumentacija za vođenje tečajeva

Vrlo važan predmet koji su analfabete trebali dobiti i imati tijekom rada analfabetskog tečaja bila je početnica ili bukvar (početnica za učenje ćirilice). Izbor i izgled slikovnih i tekstualnih sadržaja početnica/bukvara bili su od prvorazrednog značenja za vlast jer je preko njih Partija određivala kakvo narodno prosvjećivanje želi, s kakvim ciljevima i odrednicama. KPJ je znala da se preko početnica može značajno utjecati na analfabete i da je taj prvi trenutak susreta sa slovima izuzetno bitan.

Svi tekstovi koji su korišteni na analfabetskim tečajevima prošli su kontrolu Agitpropa tako da je sve bilo pripremljeno za formiranje novog pogleda na svijet i izgradnju novog socijalističkog čovjeka. Stranice početnica bile su opremljene jednostavnim slikovnim materijalima koji su veličali KPJ i Tita. Slike su bile popraćene kratkim parolama koje su polaznici mogli lako upamtiti. Ovakva praksa uređivanja početnica potvrđena je i od strane UNESCO-a. U istraživanjima iz 80-ih godina potvrđeno je da programi opismenjavanja stanovništva i materijali iz kojih se uče slova mogu „biti mehanizam za indoktrinaciju ljudi da nekritički sudjeluju u političkom sustavu“.[1119] Upravo to se događalo u poratnom vremenu u socijalističkoj Jugoslaviji.

[1117] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Završavanje rada na narodnom prosvjećivanju do polovice mjeseca lipnja, Okružni NO Varaždin, 12.5.1947.
[1118] PAPIĆ, *Stazama prosvjete i kulture*, 212.
[1119] *Education for All: Literacy for Life*, 138.

Početnice i bukvari poslijeratne Jugoslavije imali su drugačije odgojne, obrazovne i ideološke vrijednosti od prijeratnih. Slovarice su bile vrlo važan segment narodnog prosvjećivanja jer se učenjem slova i kombinacijom slika i riječi provodila ideološka indoktrinacija, utiskivani su stavovi, odgajalo se i učilo analfabete terminologiji i oblicima socijalističkog ponašanja poželjnima u socijalističkoj državi (ljubav prema radu, učenju, znanju, starijim osobama, roditeljima i prijateljima, razvoj bratstva i jedinstva i kolektivne svijesti, širila se ljubav prema zavičaju, domovini, velikim ljudima naše zemlje, jačala se odanost, poštenje, borben duh i patriotizam). Osim toga, njima se širila agitacija i propaganda nove vlasti, a sve s ciljem učvršćivanja te vlasti i njegovanja Titova kulta.[1120] U početnicama iz poratnog vremena isticano je da pismenost nudi oslobođenje od stida i osobnih prepreka, domaćih izrabljivača, pokvarenjaka i političkih mešetara. Korištene su vrlo snažne parole i upozorenja: „Nepismenost je sramota! Svi moramo postati pismeni! Samo pismeni danas napreduju! Ustanimo svi protiv nepismenosti!“. Pismenost je otvarala put u svijet knjiga koje su „najjeftiniji, najstručniji i najopširniji savjetnik“, nudila je radnicima i seljacima uživanje u umjetnosti i književnosti te je istaknuto da „bez pismenosti nema političke prosvjećenosti, bez ove prosvjećenosti nema prave demokracije, a bez demokracije nema slobode“.[1121]

U knjižici *Upute za rad na tečajevima za pismenost* vidljiv je snažan utjecaj Partije kroz preporuku izbora tekstova koji su se čitali na tečajevima. Na 17. satu čitalo se i pisalo narodne poslovice i mudre riječi. Na 19. satu čitalo se tekstove o vrijednosti pismenosti: „'Mrak', 'Nepismen kao i slijep' (B), 'Čemu nam treba pismenost'“. Na 20. satu čitalo se tekstove o narodnom ustanku: „'Gora', 'Naš narod su izdali', 'Htjeli su nas uništiti', 'Dvanaesti juna', 'Crveni makovi' (P), 'Izdajice' (B)“. Na 21. satu čitalo se „'Živjela nam sloga i sloboda', 'Oj narode Like i Korduna', 'Rađanje naše vojske', 'Golema rana'“ i pisao se sastavak parola iz borbe. Na 22. satu čitalo se o bratstvu i jedinstvu: „'Bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije', 'Ličkom vođi ustanka'“ i pisale su se parole. Tijekom 23. sata čitalo se i pisalo o omladini i ženama u NOB-u: „'Omladina', 'Listaj goro', 'Junačke žene Jugoslavije'“ i pisalo se pismo polaznicima drugih tečajeva. U 24. satu tema čitanja bila je „Nema povratka na staro“, a koristilo se tekstove „'Kako živi narod', 'Druže pođi doma', 'Nema povratka na staro', 'Na Kordunu', 'Pismo moje majke'“. Na 25. satu čitalo se o izgradnji zemlje i narodne vlasti: „'Mi ćemo izgraditi svoju zemlju', 'Na gorištu', 'Narodna vlast' i pisalo se sastavljanje nacrta za

[1120] DUGANDŽIĆ, OKIĆ, *Izgubljena revolucija*, 60; ČALE FELDAMN, PRICA, *Devijacije i promašaji*, 210; DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena“, 277; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 99; „Bukvari, čitanke i gramatike u osnovnim školama“, *Savremena škola* (1948.), br. 2-3: 39.

[1121] ŠPOLJAR, Zlatko, ur. et al. *Početnica za nepismene*. Zagreb: izdanje Ministarstva prosvjete, Odjela za narodno prosvjećivanje, 1945., 72, 73.

zidne novine. Na 26. satu čitalo se „'Oj sokole', 'Tito i golubovi', 'U čemu je snaga ruskog naroda', 'Crvena zvijezda' i pisao se sastavak za zidne novine o borbi u mjestu. Na 27. satu čitalo se „'Herojska mati', 'Jedinstvo radnika i seljaka'". Na 28. i 29. satu čitani su tekstovi iz prirodnih nauka. Na 30. i 31. satu čitalo se narodne pjesme i pripovijetke: „'Ero s onoga svijeta', 'Magarac i hajduci', 'Stari vujadin', 'Matija Gubec', 'Ropstvo Janković Stojana' (P), 'Kosovska djevojka' (B)". Na 33. satu čitalo se tekstove na drugom pismu: „'Heroji rada', 'Aoj goro', 'Starac i smrt'".[1122]

Na primjeru *Početnice za nepismene* iz 1945. prikazat će se kako se kroz slova abecede, slike i tekstove utjecalo na čitaoca i uspostavljala njegova veza s Partijom. Svaku lekciju o slovima pratile su političke teme, ali su se dodavale i poučne teme iz područja ekonomije, zdravstva i higijene.

Uz slovo *D* kao asocijacija stavljena je slika i riječ *dom*, a kao pomoćni pojam stavljen je *vodovod*. Čitatelje početnike u tekstu ispod slike pitalo se: „Da li imate vodu u domu?", a u odgovoru se objasnilo da voda u kući donosi milinu. Uz slovo *P* učili su se pojmovi *pero* i *pismenost*, a u tekstu ispod slike istaknuto je sljedeće: „Nepismenost je sramota! Svi moramo postati pismeni! S malo truda i uputa mora nam uspjeti da umijemo sami napisati pismo! Samo pismeni danas napreduju!".[1123]

Uz slovo *Z* učila se zvijezda partizana i istaknuto je da s njom „dolazi sjajna zora, a za zorom novi i sretniji dani." Uz slovo *G* spominjala se gora i grana druga Tita, uz slovo *B* bila je prikazana slika bora, a spominjala se bura koja vije bor, ali ga ne obara zbog dubokog korijena. Iz ovog primjera izvučena je pouka: „Budi ustrajan u borbi za narod". Uz slovo *Č* učila se riječ *čekić* i prevedena je pjesma s ruskog jezika *Kovač sreće*. Slovo *Ć* povezano je s planinom Ćićarija te je istaknuto da se ona nalazi u Istri, a u kontekstu borbe za pripajanje cijele Istre Jugoslaviji/Hrvatskoj. Slovo *NJ* povezano je s njivom i iskorišteno za pouku iz obrade zemlje te je istaknuta važnost gnojidbe. Slovo *LJ* povezano je s Titom i pjesmom *Druže Tito ljubičice bijela*. Slovo *Đ* povezano je s đacima (vidi fotografiju 7). Ispod pojma đaci koji se odnosio na djecu napisan je i pojam „veliki đaci", a odnosio se na odrasle analfabete. Uz ovo slovo bila je i slika koja prikazuje seljačke žene s maramama na glavi kako uče slova. U kratkom tekstu uz ovo slovo opisan je pogled vlasti na analfabetizam.

[1122] HDA 291, MPNRH, kut. 2. knjižica *Upute za rad na tečajevima za pismenost*, 9, 10, 11.

[1123] ŠPOLJAR, *Početnica za nepismene*, 15-73; „Naša čitanka", *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1948.), br. 1: 18, br. 2: 16-18. I kroz novine učilo se slova te se nastojalo odgojno, ali i politički djelovati na čitatelje. U ovom broju *Žene u borbi* napisane su sljedeće pouke: „Ne pljuj na pod! To je vrlo ružna navika i štetna po zdravlje", „Voda je najzdravije piće", ali su unesene i političke poruke/pouke: „Pod Talijanima to je mjesto propadalo", „Šuma je štitila naše partizane", „Radimo složno na ostvarivanju Petogodišnjeg plana", „Živjeli narodni heroji!", „Tuđe ne ćemo, a svoje ne damo", „Enver Hodža je vođa naroda Albanije", „Smrt fašizmu", „Živjela borba za slobodu radnog naroda".

Nepismenost je povezana s prošlim vlastima, „tuđinske vlasti, a i vlade domaćih diktatora, slabo su marile za prosvjećivanje našeg naroda“ te je navedeno da se ušlo „u novo razdoblje narodnog života – u doba slobode, napretka i prosvjete“. Početnička slova korištena su i za razvoj domoljublja. Uz pojedina slova isticani su gradovi, rijeke i planine i na taj način upoznavala su se geografska obilježja Jugoslavije. Pod slovom *B* napisani su gradovi Bjelovar i Beograd, pod slovom *LJ* spomenuta je Ljubljana, uz slovo *G* navedena je Glina, pod slovom *Đ* navedena su mjesta Đurđevac i Đakovo iz Hrvatske te Đevđelija iz Makedonije, a pod slovom *Č* naveden je Čabar i rijeka Čabranka.[1124]

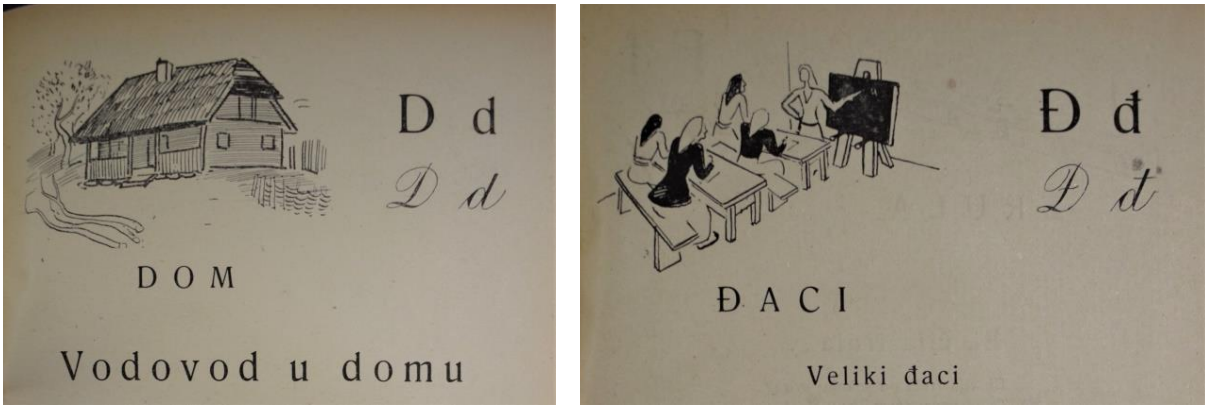

Fotografija 7. Slovo D i Đ, *Početnica za nepismene* (1945.), 15, 31.

Vlast je veliku pažnju davala izradi i izboru najboljih autora početnica. U kolovozu 1945. godine u nastavnom odsjeku Ministarstva prosvjete formirana je komisija za izradu početnica i bukvara za I. razred osnovne škole u Hrvatskoj. Početnice su bile namijenjene učenicima koji uče latinicu, a bukvari učenicima koji uče ćirilicu. Na natječaj se javilo nekoliko autora i komisija je trebala odabrati „najbolje“ početnice i bukvare. Prve knjige s kojima su se trebali susresti učenici trebale su imati snažno odgojno djelovanje i razvijati ljubav prema radu, učenju, znanju, domovini, zavičaju, roditeljima te jačati osjećaj bratstva i jedinstva prema narodima Jugoslavije.[1125]

Primljene su početnice sljedećih autora: Ivana Žabčića, Viktora Cvitana, Tome Jurkovića, Ivana Stipančevića, Dragutina Nemeta i Pine Babić.[1126] Bukvar su poslali Tihomir Prodanović i Branko Sučević. Vrijedno je istaknuti da je komisija Prodanovićev bukvar ocijenila niskom ocjenom zbog nedovoljnog referiranja na partizansku prošlost. Komentar njegovog bukvara

[1124] ŠPOLJAR, *Početnica za nepismene*, 15-73.
[1125] VAJNAHT, Edo. „ Bukvari, čitanke i gramatika u osnovnim školama“, *Savremena škola* (1948.), br. 2-3: 38, 39.
[1126] HDA 291, MPNRH, kut. 68. Zapisnik o radu komisije za izbor početnice i bukvara za I. razred osnovne škole u federalnoj Hrvatsko, Zagreb, 31.7.1945.

bio je da „momenti iz NOB-a nisu dovoljno zastupljeni i neposredni te daju dojam namještenosti“ i da u tekstualnim dijelovima bukvara nema dovoljno suvremenog duha.[1127] Cvitanova početnica ocijenjena je vrlo dobro jer je bila na političkom pravcu koji je zacrtala Partija. Tekstovi u njegovoj početnici opisani su kao „vanredno dobri, suvremeni, uzgojni, patriotski“. Prolasku njegove početnice pridonijelo je i to što je od 1945. do 1955. bio prosvjetni inspektor u Ministarstvu prosvjete.[1128] Viktor Cvitan 1946. objavio je i knjižicu *Rad s početnicom (bukvarom),* a zalagao se i za to da pismenost ne može biti potpuna ako se ne nauči i ćirilica.[1129]

Vrlo važno pitanje o kojem je ovisio uspjeh tečajeva i rad u školama bio je izbor metode poučavanja slova. U knjizi *Didaktička pitanja* iz 1946. opisana je pomutnja i kaos u školama oko odabira metode poučavanja čitanja i pisanja. Navedeno je da metoda sricanja nikako nije dobra te da ju treba prestati koristiti. U knjizi *Rad s početnicom (bukvarom)* iz 1946. preporučeno je korištenje analitičko-sintetičke metode. Nakon što je usuglašena metoda, učenje slova moglo je početi, ali nije moglo proći bez spomena Tita, partizana i borbe za narod.[1130]

U časopisu *Pedagoški rad* iz 1946. jasno je prikazan primjer metodske obrade pojedinih slova u školama. Slovo *T* obrađivano je po fazama, ali s namjerom izbjegavanja šabloniziranja. Na početku se crtala i opisivala slika povorke pionira s parolom Tito, zatim se pričalo o njihovom veselju zbog nošenja zastave, pjevala se pjesma *Budi se Istok i Zapad* i izvikivala se parola „Živio drug TITO! Za TITA i domovinu, naprijed!“ Zatim se analitičko-sintetičkom metodom izolirao i zamjećivao glas *T*, slijedilo je korištenje sinteze i spajanje slova *T* s drugim glasovima. Na samom kraju iz novina se pripremila slika Tita i ispod se slagala parola *TITO* te se po ostalim tekstualnim materijalima, novinama i početnici tražilo, pisalo i čitalo slovo *T*. I kod obrade drugih slova radilo se na povezivanju s imenom Tito. Prilikom obrade slova *M* na zidni bukvar postavljala se slika Tita i od polaznika se tražilo da dovrše rečenicu: „Mi imamo (slika Tita)“.[1131]

[1127] HDA 291, MPNRH, kut. 68. Zapisnik o radu komisije za izbor bukvara za I. razred osnovne škole u federalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 23.8.1945.

[1128] HDA 291, MPNRH, kut. 68. Zapisnik od 9. kolovoza 1945. o radu komisije za prijem početnica i bukvara za I. razred osnovnih škola; „Cvitan, Viktor“. Pristup ostvaren 12.1.2020., http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3844. Viktor Cvitan bio je učitelj i pedagoški i dječji pisac, izdao je veći broj početnica za djecu i za odrasle, uređivao je nekoliko dječjih listova.

[1129] CVITAN, Viktor. *Rad s početnicom (bukvarom)*. Zagreb: izdanje Pedagoško-književnog zbora, 1946., 75.

[1130] KOLETIĆ, Marijan. *Didaktička pitanja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1946., 12; CVITAN, *Rad s početnicom (bukvarom),* 3, 4.

[1131] POTOČNJAK, Viktorija. „Metodska obrada slova 'T'“, *Pedagoški rad* (1946.), br. 6: 471-473; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka Sindikalne grupe Pregrada, 23.9.1948.

Učenje računskih operacija i postotaka nije moglo proći bez povezivanja s trenutnim prilikama u zemlji. Ministar prosvjete je u kolovozu 1945. predložio da se kod statističkih računskih operacija izračunava broj stanovnika zemlje, broj nepismenih itd.[1132] Svi navedeni primjeri pokazuju nam dominantan način obrade slova, a to je uklapanje političkih tema već u prve trenutke susreta analfabeta s pismenošću. Uz sve navedeno, početnice su služile i kao dobra podloga za učenje i raspravu o trenutnim zbivanjima u zemlji, o pitanju Trsta, uspostavi nove vlasti…itd.

Početnice su bile najvažniji predmet poučavateljima za prenošenje znanja i analfabetima za učenje, a predstavnicima vlasti veliku važnost imali su formulari za vođenje i praćenje analfabetskih tečajeva. U arhivskim spisima nalazimo pomiješane dvije vrste dokumenata. Jedni su službeni tj. tiskani formulari iz Nakladnog zavoda Hrvatske u Zagrebu, a drugi su rukom pisani formulari, koji oponašaju tiskane. U arhivskim dokumentima koji se odnose na 1945. i 1946. uglavnom nalazimo rukom pisane formulare, a od kampanje 1946./1947. počinju prevladavati tiskani. Rukom pisani formulari pokazali su se lošima. Nakon pokretanja *Petogodišnjeg plana* i na ovom području počinju se uočavati promjene. U svrhu bolje evidencije i kontrole cijele kampanje opismenjavanja 1947./1948. Nakladni zavod Hrvatske (prodajni odjel, Ilica 30) tiskao je sljedeće papire za vođenje evidencije: imenik polaznika tečaja za pismenost s uložnim arkom, evidenciju rada (blok s 50 listova), pregled nepismenih iznad 14 godina, popis nepismenih s uložnim arkom, svjedodžbe o pismenosti na latinici i ćirilici.[1133] Sve formulare koje su trebali ispunjavati i slati kotarski prosvjetni odjeli, kao i početnice i bukvare, naručivalo se i plaćalo u Nakladnom zavodu Hrvatske, Frankopanska 26, Zagreb.[1134]

Prvi važan obrazac koji je svaki kotar trebao izraditi bio je popis nepismenih. U kotaru Pregrada prije kampanje opismenjavanja 1946./1947. godine nastao je popis nepismenih na vrlo jednostavnom obrascu (vidi fotografiju 8, slika lijevo). Tablica je napravljena rukom i ručno su upisivane rubrike. Popis sadrži ime i prezime nepismene osobe, godinu rođenja ili starost, mjesto stanovanja i kućni broj, kada je osoba krenula u tečaj, kada je opismenjena i primjedbu. U ovom popisu obuhvaćene su i osobe/djeca mlađa od 14 godina. Djeci rođenoj 1933., 1934., 1935. i 1936. upisano je da su školski obveznici, a za nesposobne osobe upisan

[1132] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i organizacija rada na uklanjanju nepismenosti, Zagreb, 17.8.1945., ministar prosvjete Ante Vrkljan, str. 4.
[1133] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Tiskanice za evidenciju rada na likvidaciji nepismenosti – obavijest, Ministarstvo prosvjete, 31.10.1947.: „Evidencija analfabetskih tečajeva“, *Prosvjetni vjesnik*, 31.3.1948., 14.
[1134] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.

je razlog zbog kojeg ne mogu pohađati tečaj. Ovaj je popis korišten u kasnijim kampanjama opismenjavanja i to je vidljivo iz naknadnih upisa. Pojedinim osobama upisano je kada su krenule na tečaj i kada su ga položile. U arhivskim spisima pronađen je još jednostavniji popis nepismenih iz sela Zbilj Dolnji (vidi fotografiju 8, sredina). Popis je također pisan rukom, sadržavao je naslov, a u tablicu je upisivan redni broj, prezime i ime nepismene osobe te starost.

U kasnijim kampanjama opismenjavanja podaci su upisivani u tiskane popise nepismenih koji su stizali iz Nakladnog zavoda Hrvatske. U tim popisima jasno je otisnuto da se popisuju svi nepismeni stariji od 14 godina. Upisivalo se njihovo prezime, ime i očevo ime, mjesto stanovanja i kućni broj, godina rođenja, narodnost i zanimanje, a zadnja rubrika bila je za napomene.[1135] (vidi fotografiju 8, slika desno)

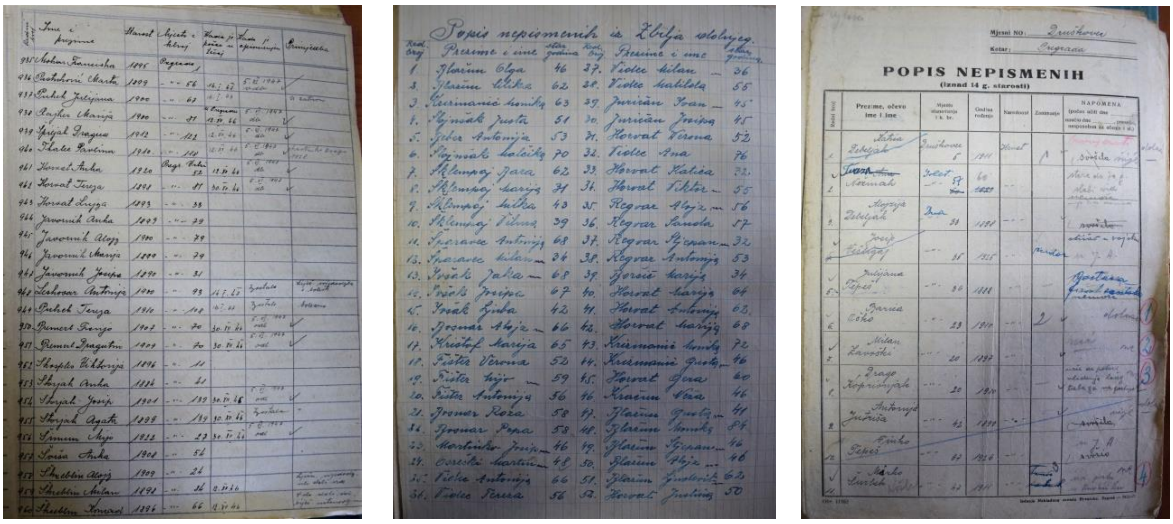

Fotografija 8. Popis nepismenih kotara Pregrada, 1946./1947.; Popis nepismenih sela iz Zbilja Dolnjeg (sine anno); Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO-a Druškovec.[1136]

Idući dokument koji je trebalo ispuniti prije pokretanja tečaja zvao se *Prijava za analfabetski tečaj*. Svaki narodni odbor mjesta u kojem se održavao tečaj trebao je poslati podatke o osnovanom tečaju prosvjetnom odsjeku kotarskog narodnog odbora. U prijavi je bilo potrebno napisati tko je osnivač tečaja (mjesni narodni odbor, škola, masovna organizacija ili ustanova-poduzeće). Osnivač tečaja mogao je biti i referent za narodno prosvjećivanje. U Humu na Sutli tečaj je osnovao referent Đuro Vekić, a vodila ga je učiteljica. U nekim slučajevima osnivač je bio mjesni narodni odbor uz pomoć škole, kao na

[1135] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih kotara Pregrada, 1946./1947.
[1136] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih sela iz Zbilja Dolnjeg (sine anno); Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Druškovec.

primjeru tečaja u Bušinu, Valentinovu i Klenicama (vidi fotografiju 9, slika lijevo).[1137] Za poučavatelja tečaja upisivalo se zanimanje i članstvo u organizaciji. Posebno važnim istaknuto je navođenje podatka u koju je organizaciju (NF, AFŽ, NOH) učlanjen poučavatelj.[1138] U podatke o tečaju trebalo je upisati početak tečaja i datum planiranog završetka. Ispod navedenih podataka nalazile su se dvije tablice u koje se upisivao broj prijavljenih polaznika. U prvu tablicu upisivalo se polaznike tečaja, a u drugu polaznike koje se pojedinačno poučavalo. U obje se upisivao broj muških i ženskih polaznika prema dobnim razredima, od 15 do 25 godina, od 25 do 45 i više od 45 godina. Upisivana je i narodnost, Hrvat, Srbin ili neka druga narodnost. Za socijalni sastav upisivalo se jesu li polaznici industrijski ili poljoprivredni radnici, zemljoradnici, zanatlije ili ostalo. Na kraju ovog formulara potpisivali su se poučavatelj i predsjednik mjesnog narodnog odbora te se stavljao pečat mjesnog NO-a.

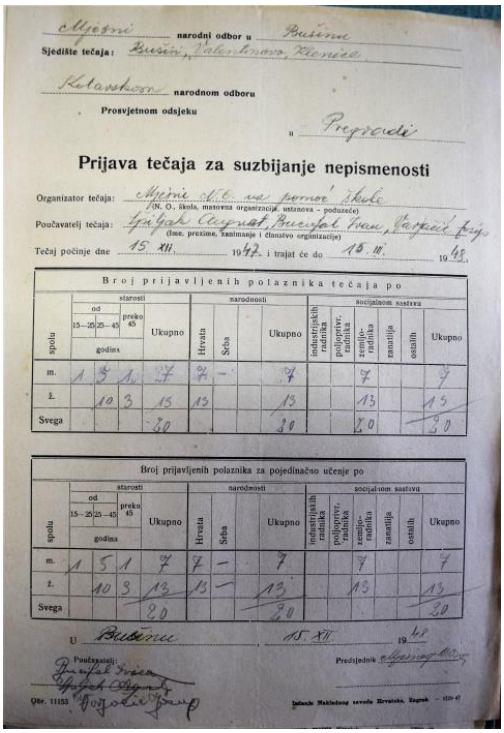

Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti

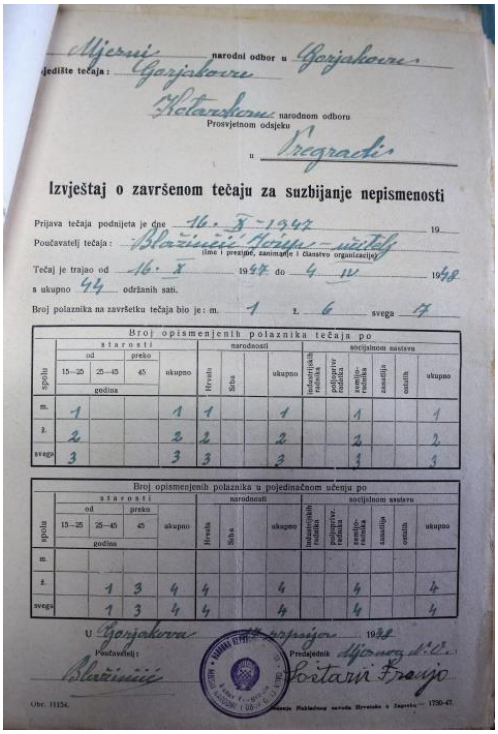

Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti

Fotografija 9. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Bušin, Valentinovo i Klenice, 1947.; Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti, Gorjakovo, 1947.[1139]

[1137] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Mjesni NO Hum na Sutli, 1.11.1947.; Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Bušin, 15.12.1947.

[1138] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 120. Podaci koje treba sakupiti ekipa za narodno prosvjećivanje, KNO Pregrada.

[1139] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, Bušin, Valentinovo i Klenice, MNO Bušin (15.12.1947.); Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti u Gorjakovu (17.7.1948.), MNO Gorjakovo, kotar Pregrada.

Na kraju tečaja podnosio se izvještaj o završetku rada na suzbijanju nepismenosti na formularu *Izvještaj o završenom tečaju za suzbijanje nepismenosti* (vidi fotografiju 9, slika desno), koji je sadržavao iste podatke kao i prijava. Trebale su ga napisati osnovne škole i poslati kotarskom prosvjetnom odsjeku. Ovaj izvještaj sadržavao je podatke o trajanju tečaja, uspjehu, broju opismenjenih polaznika u grupnom i pojedinačnom poučavanju, uvjetima rada i nedostacima.[1140] Na fotografiji broj 9 prikazan je izvještaj o završenom tečaju iz Gorjakova koji je vodio učitelj Josip Blažinić. Upisano je da je tečaj trajao 44 sata, završio je 4. travnja 1948. i prema tabličnom prikazu vidljivo je da su svi polaznici opismenjeni.[1141]

Jedan takav izvještaj napravila je i Antonija Dominić, upraviteljica Narodne osnovne škole Velika Horvatska, i u njemu je ukratko napisala da su u Zbilju Dolnjem, Ravnicama i Velikoj Horvatskoj održani tečajevi, navedena su imena voditelja i broj polaznika, a uz izvještaj su priloženi imenici polaznika iz kojih je vidljivo tko je završio tečaj, a tko nije.[1142] Kotarski prosvjetni odjel prikupljao je, kontrolirao i sređivao te podatke, a od 1946. svakih 15 dana trebao je Ministarstvu prosvjete slati samo skupni izvještaj u kojem se trebalo navesti sljedeće: broj nepismenih na početku kampanje, broj tečajeva u toku s brojem polaznika, broj pojedinačnih polaznika i tko ih kontrolira, broj stručnih i nestručnih poučavatelja, broj završenih tečajeva i broj osposobljenih, ukratko uspjesi i nedostaci u radu, rad štabova i uspjesi natjecanja.[1143] Kotarski prosvjetni odjeli na kraju kampanje opismenjavanja trebali su Ministarstvu prosvjete dostaviti formular *Pregled rada na području kotara* (obrazac 230) kako bi Odjel za narodno prosvjećivanje mogao napraviti bilancu rada i tiskati brošuru s rezultatima rada.[1144]

Kada je analfabetski tečaj počeo s radom, o svim polaznicima vodio se obrazac pod nazivom *Imenik polaznika tečaja za pismenost*. Tiskani imenik sadržavao je sljedeće rubrike: redni broj, ime i prezime polaznika, zanimanje polaznika (radnik, kućanica, ratar, obrtnikova supruga, supruga gostioničara, đak, kućna pomoćnica, dijete), godinu rođenja, polazak tečaja, uspjeh i napomenu. U rubrici za evidenciju polaženja tečaja prisutnost polaznika bilježila se točkom, a odsutnost uspravnom crtom. Praznim kvadratićima bilo je predviđeno održavanje

[1140] HDA 1220, CK SKH, kut. 19. Upute i uklanjanje nepismenosti, Zagreb 17.8.1945. ministar prosvjete Ante Vrkljan, str. 2, 3.
[1141] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Prijava tečaja za suzbijanje nepismenosti, MNO Gorjakovo, 16.10.1947.
[1142] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o završetku analfabetskih tečajeva, Narodna osnovna škola Velika Horatska, 14.5.1947.
[1143] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.
[1144] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946., 3.

maksimalno 36 susreta. Na naslovnici imenika upisivao se školski centar u kojem se odvija tečaj, selo (zaselak) iz kojeg dolaze polaznici, voditelj tečaja, datum početka i kraja tečaja i broj radnih sastanaka. Imenik se vodio za grupno i individualno poučavanje, a na kraju tečaja poučavatelj je trebao MNO-u predati kratki pismeni izvještaj o radu i zapažanja. Nakon završenog tečaja MNO je slao imenik na pregled kotarskom prosvjetnom odjelu koji je nakon potvrde imenik vraćao nazad. Imenik se pohranjivao u arhiv škole na čijem se području nalazio tečaj.[1145] U kampanjama 1945./46 i 1946./47. u arhivskim fondovima nalazimo rukom pisane imenike, a od početka kampanje 1947./1948. nalazimo imenike tiskane u Nakladnom zavodu Hrvatske. U državnom arhivu u Krapini pronađeni su imenici polaznika tečaja koji su pisani rukom, a izradili su ih poučavatelji zaduženi za određeni tečaj (vidi fotografiju 10).

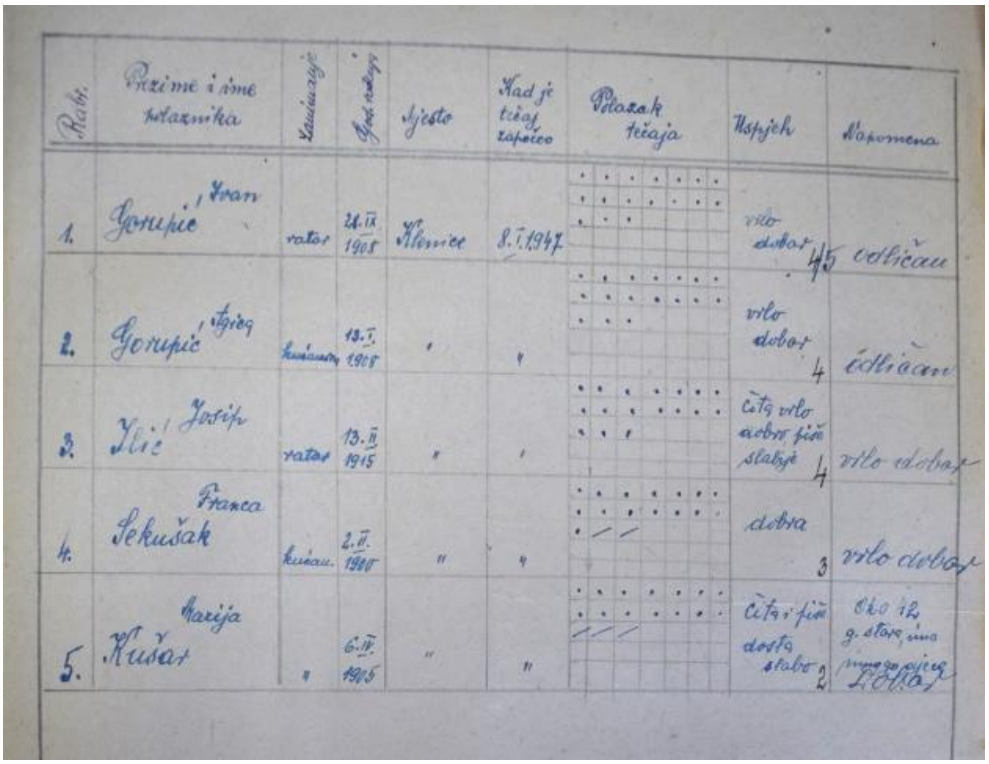

Fotografija 10. Imenik polaznika tečaja za nepismene, Klenice, 5.6.1947.[1146]

Za kampanju 1947./1948. izrađeni su i tiskani imenici koji su na naslovnici imali malu tablicu u koju je upisivan broj polaznika na početku tečaja, broj pridošlih tijekom tečaja, otpalih u toku tečaja, broj na kraju tečaja i broj polaznika koji su uspješno završili tečaj. Ovi

[1145] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, školski centar Velika Horvatska, selo Zbilj Dolnji, 11.5.1947.; DAVŽ 30, NOK Koprivnica, kut. 284. Vođenje evidencije rada na uklanjanju nepismenosti, OŠ Imbriovec, Koprivnica, 25.1.1946.; HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Širenje pismenosti-nepravilno ispunjene dopisne karte, Ministarstvo prosvjete, 28.3.1947. Na terenu je otkriveno da neki nisu vodili imenik polaznika.

[1146] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. imenik polaznika tečaja za nepismene, Klenice, 5.6.1947.

imenici imali su predviđena 54 polja za upisivanje dolazaka na sastanak analfabetskog tečaja.[1147]

Tijekom održavanja analfabetskih tečajeva trebali su se slati desetodnevni izvještaji s mjesta održavanja tečaja prema Prosvjetnom odsjeku kotarskog narodnog odbora. S kotarske razine izvještaji su se slali svakog 10. i 20. u mjesecu prema Ministarstvu prosvjete, Odjelu za narodno prosvjećivanje. Izvještaj o stanju tečaja slao se na dopisnicama koje je kotarskim NO-ima poslao Zemaljski odbor za uklanjanje nepismenosti (vidi fotografiju 11).[1148] Desetodnevni izvještaji nisu se pokazali pouzdanima, često su kasnili ili su bili nepotpuni. Zato su tiskani dopisni listovi (vidi fotografiju 11), a Ministarstvo prosvjete tražilo je osnivanje izvještajne službe na razini kotara kako bi se izvještaji pravovremeno dostavljali.[1149] U dopisne listove upisivao se broj muških i ženskih polaznika, broj polaznika koji su napustili tečaj, broj opismenjenih te koliko je puta tečaj radio tijekom deset dana. Pod točkom pet upisivane su smetnje u radu, a tu se moglo navesti koji su materijali potrebni tečaju (olovke, kreda, početnice, ogrjev, petrolej).

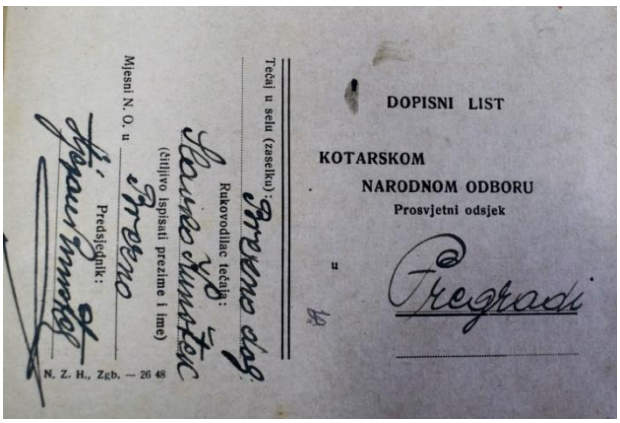
DOPISNI LIST
KOTARSKOM
NARODNOM ODBORU
Prosvjetni odsjek
u Pregradi

Tečaj u selu (zaselku): Brezno dol.
Rukovodilac tečaja: Slavko Šimšetec
(čitljivo ispisati prezime i ime)
Mjesni N. O. u Brezno
Predsjednik: Stjepan Šimšetec
N. Z. H., Zgb. — 26 48

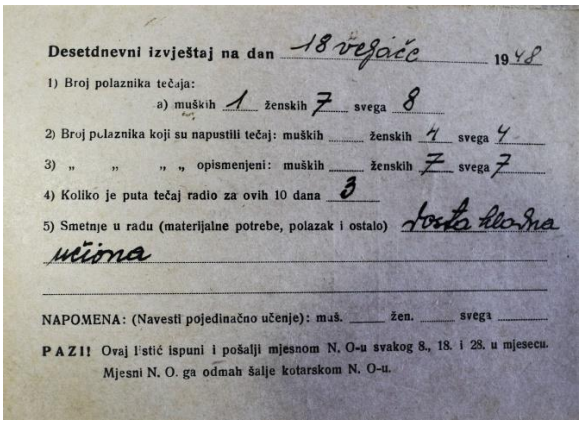
Desetdnevni izvještaj na dan 18 veljače 1948
1) Broj polaznika tečaja:
a) muških 1 ženskih 7 svega 8
2) Broj polaznika koji su napustili tečaj: muških ___ ženskih 4 svega 4
3) „ „ „ „ opismenjeni: muških ___ ženskih 7 svega 7
4) Koliko je puta tečaj radio za ovih 10 dana 3
5) Smetnje u radu (materijalne potrebe, polazak i ostalo) dosta hladna učiona
NAPOMENA: (Navesti pojedinačno učenje): muš. ___ žen. ___ svega ___
PAZI! Ovaj listić ispuni i pošalji mjesnom N. O-u svakog 8., 18. i 28. u mjesecu.
Mjesni N. O. ga odmah šalje kotarskom N. O-u.

Fotografija 11. Dopisni list MNO-a Brezno Dolnje, desetodnevni izvještaj na dan 18.2.1948.[1150]

U smetnje se upisivao i neredovit dolazak analfabeta na tečaj i općenito opis stanja prostora u kojem se održava tečaj. Na fotografiji broj 11 prikazan je dopisni list s tečaja u

[1147] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, MNO Pregrada, travanj 1948.
[1148] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte za izvještaje, Ministarstvo prosvjete, 2.1.1947.
[1149] „Tečajevi za pismenost – nedostaci desetodnevnih izvještaja“, *Prosvjetni vjesnik*, 31.1.1948., 19.
[1150] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Dopisni list Mjesnog NO-a Brezno Dolnje, desetodnevni izvještaj na dan 18.2.1948.

Breznom Donjem i u točki pet kao najveća smetnja tečaja upisana je „dosta hladna učiona“. Zadnja točka odnosila se na upis broja pojedinačnih polaznika.[1151]

Vođenje dokumentacije nije prošlo bez teškoća. Ministarstvo prosvjete zabilježilo je nekoliko problema sa slanjem izvještaja. Većina kotareva nije imala dovoljno dopisnih karata za podnošenje desetodnevnih izvještaja pa je krajem svibnja 1947. svaki kotar dobio samo četiri komada s kojima je trebao izdržati do kraja školske godine. Neki su imali dopisne karte, ali su ipak kasnili s izvještajima. Kao primjer takvih kotareva navedeni su kotar Varaždin koji se nije javio od 20. ožujka 1947., Križevci od 20. travnja 1947. i Bjelovar od 1. svibnja 1947. godine. U istom izvještaju poslanom iz Ministarstva prosvjete opisane su nelogičnosti izvještavanja iz kotara Garešnica. Tamo je 10. veljače 1947. u 25 tečajeva učilo 120 ljudi, individualno 65, a 20. svibnja 1947. u izvještaju je stajalo da u tečajevima uči 90 ljudi, a opismenjeno ih je 98.[1152]

15.2.8. Završetak analfabetskih tečajeva

Već tijekom rata ustanovljena je praksa načina zatvaranja analfabetskih tečajeva. Završetak tečaja i ispit bili su važan događaj za sve sudionike. Poučavateljima je dobra prolaznost polaznika bila dokaz njihove kvalitete kao prenositelja znanja, a za polaznike dokaz truda i trenutak pokazivanja stečenog znanja. Prije službenog kraja tečaja običaj je bio kod polaznika provjeriti „kako je tko naučio u tečaju“.[1153] Provjera znanja čitanja i pisanja trebala se ozbiljno pripremiti i preporučivalo se kolektivno održavanje ispita u prisutnosti obrazovnih djelatnika, predstavnika vlasti te masovnih organizacija. Ispit je bio „mjerilo rada tečajeva, mjerilo rada prosvjetnih vlasti, komisija, učitelja i masovnih organizacija.“ Nakon uspješne provjere znanja čitanja, pisanja i računanja dobivala se potvrda o uspješno položenom ispitu. To je bio svečan trenutak od velike važnosti i za sudionike i za vlast jer se na ispitima sumirao konačni rezultat kampanje preko broja opismenjenih osoba.[1154]

Ministarstvo prosvjete već je krajem ožujka 1946. preporučilo da za održavanje završnog ispita „ne treba kruto primjenjivati / velike 'komisije' i sl./, već u takovom obliku koji će

[1151] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Dopisni list tečaja u selu Brezno Dolnje, 18.2.1948.
[1152] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Dopisne karte za desetodnevne izvještaje, Ministarstvo prosvjete, 30.5.1947.
[1153] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK KPH Varaždin, 11.3.1948., str. 8.
[1154] ŠOLJAN, *Adult education*, 56; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Za učvršćenje i bolju kvalitetu rada analfabetskih tečajeva“, *Borba*, 16.2.1948., „Na početku ispita na analfabetskim tečajevima“, *Borba*, 30.3.1948., „O nekim neposrednim zadacima na širenju pismenosti“, *Naprijed*, 19.3.1948.

osposobljenima najbolje odgovarati".[1155] Analfabetski ispit vodila je ispitna komisija koja je najčešće bila sastavljena od tajnika ili predsjednika Mjesnog NO-a, predstavnika kotarskog NO-a ili kotarskog odbora za širenje pismenosti i obavezno poučavatelja tečaja. Tečajevi su obično održavani od kraja ožujka do polovice lipnja, ali bilo je primjera i ranijeg održavanja ispita. U Osnovnoj školi Pregrada ispit je održan 26. siječnja 1949. za analfabete koji su polazili tečaj, ali nisu položili ispit. Komisija je imala tri člana: Rudolf Kolar, referent za kulturu i umjetnost, Dominik Kolar, tajnik MNO-a Pregrada i Anica Kračun, učiteljica.[1156]

Ispit se provodio na sljedeći način: na kraju tečaja ispit su polagali svi koji su pohađali grupni tečaj i oni koji su pojedinačno učili u svojim kućama. Ispit se najavljivao preko oglasa, a slao se i poziv nepismenima. Prije početka analfabetskog ispita obično je predsjednik/ca prosvjetnog aktiva držao kraće predavanje, a zatim se pristupilo samom ispitivanju koje je vodio poučavatelj koji je sve bilježio u imenik. Nestručni poučavatelji nisu smjeli ispitivati polaznika „jer mogu svojim pitanjima izazvati zabunu i osjećaj nesigurnosti kod polaznika."[1157] U Osnovnoj školi Hlebine 20. lipnja 1947. održavan je ispit za polaznike analfabetskog tečaja ispred komisije koju su činili predstavnici Narodne fronte, omladine i učitelj. Znanje petero ispitanika provjeravalo se od 14 do 16 sati sljedećim redom: prepisivanje iz knjige, čitanje i gramatika i na kraju račun.[1158] List *Omladinski borac* otkriva nam još neke informacije o provjeri čitanja omladinaca-milicionera u zgradi milicije u Zagrebu. Kraj tečajeva iskorišten je za jačanje proklamirane političke svijesti, a završnim ispitivanjem slova i brojeva polaznicima su se prenosile i željene političke informacije. Provjera čitanja odvijala se tako da je svaki polaznik čitao kraći tekst i prepričavao ga, komisija je ispitivala o interpunkcijama, „a usput padne i po koje pitanje iz historije NOB-a".[1159]

Održavanje ispita nije uvijek išlo po zacrtanom planu jer se na ispitu ponekad nisu pojavili polaznici, ali ni članovi komisije. Na ispit u Krapinskim Toplicama pozvan je izaslanik Prosvjetnog odjela, ali nije došao, pa je ispitom predsjedala jedna drugarica za koju nije navedeno odakle dolazi i koju je funkciju obavljala. U selu Bužin u zimi s 1947. na 1948. nije

[1155] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.
[1156] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sastanka ispitne komisije u Sedmogodišnjoj školi Pregrada, 26.1.1949.
[1157] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik s polaganja ispita čitanja i pisanja u Osnovnoj školi Sopot, 3.4.1949.; HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.
[1158] DAVŽ SCKC 30, NOK Koprivnica, kut. 286. Zapisnik s ispita analfabetskog tečaj u OŠ Hlebine, 20.6.1947.
[1159] „Nikola je napisao prvo pismo…", *Omladinski borac*, 28.4.1947., 6

ni obavljen ispit i nije se znao razlog zašto.[1160] Sličan slučaj dogodio se i u Osnovnoj školi Višnjica. Prosvjetni odjel KNO-a Ivanec izdao je 17. svibnja 1947. naredbu da se 5. lipnja 1947. organizira završni ispit. Tog dana skupljeni su polaznici, ispit je zakazan u 14 sati, ali se s početkom čekalo do 15 sati zbog kašnjenja izaslanika KNO-a iz Ivanca, a „ispit je vršila gore spomenuta komisija sama jer iz Ivanca nije nitko došao“.[1161]

Ispiti su najčešće održavani po školama pred ispitnom komisijom, ali u kotaru Pregrada polaznici su i na drugačiji način polagali ispit. Neki nepismeni dolazili su u Pregradu i u kotarskom povjereništvu za prosvjetu i kulturu polagali su analfabetski ispit, a „glavni dio je opismenjen na taj način što je referent za narodno prosvjećivanje odlazio po kućama i vršio ispit i na taj način smanjio broj nepismenih na 82 što su uglavnom samo žene“. Povjereništvo za prosvjetu je 1950. osnovalo i komisiju koja je na terenu trebala ispitivati nepismene i tako je brže trebala biti uklonjena nepismenost iz kotara Pregrada. U tom je kotaru u travnju 1950. bilo 106 nepismenih spremnih za izlazak na ispit, a određeno je da će polagati tako „da će se ići k njima u kuće i vršiti ispit“.[1162]

Ministarstvo prosvjete preporučalo je da se na svim tečajevima napravi fotografija završetka tečaja i svečana priredba.[1163] Savjetovalo se da kraj tečajeva bude svečano proslavljen kao prosvjetna manifestacija te da se pripremi program s priredbom, igrokazom, recitacijom, pjevanjem, narodnom igrom ili prosvjetni miting. Priredbe su odbori za širenje pismenosti trebali povezati s ostalim kulturno-prosvjetnim radom u selu, a materijale za izvođenje programa moglo se potražiti u Narodnoj čitanci (izdao Nakladni zavod Hrvatske po cijeni od 18 dinara). Govore su trebali održati predstavnici organizacija i sami polaznici koji su govorili o dojmovima s tečaja i značenju pismenosti koju su stekli. Preporučivalo se podijeliti nagrade poučavateljima i polaznicima, a sve s ciljem privlačenja nepismenih u tečajeve i daljnje školovanje opismenjenih kroz niže općeobrazovne tečajeve. Priredbe su imale i cilj podići moral bivšim analfabetima i stvoriti raspoloženje/želju za učenje kod

[1160] DAVŽ SCKC 30, NOK Pregrada, kut. 119. Polaganje ispita u tečajevima za nepismene, Sedmogodišnja osnovna škola Krapinske Toplice, 1.4.1948.; Izvještaj MNO-a Bužin, kotarskom NO-u, Povjereništvo prosvjete Pregrada.

[1161] DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Zapisnik sa završnog ispita tečaja za pismenost, Osnovna škola Višnjica, 5.6.1947.

[1162] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na likvidaciji nepismenosti, Pregrada 10.5.1950., Tromjesečni izvještaj sa područja narodnog prosvjećivanja, siječanj, veljača, ožujak 1950., Pregrada 31.3.1950.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 104. Zbirni izvještaj o takmičenju na narodnom prosvjećivanju u vremenu od 10.12.1949. do 16.4.1950., Pregrada, 24.4.1950.

[1163] HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.

nepismenjaka koji se nisu odazvali na tečaj i roditelja koji ne daju djecu u školu i one nikako nisu smjele biti zadnji sastanak polaznika i učitelja.[1164]

Na kraju analfabetskog ispita polaznici koji su uspješno dokazali poznavanje slova i brojeva dobivali su svjedodžbu (vidi fotografiju 12). Svjedodžbe su naručivali kotarski narodni odbori (prosvjetni odsjek) direktno od Nakladnog zavoda Hrvatske po cijeni od jednog dinara po komadu. Svi osposobljeni trebali su dobiti svjedodžbe „koje se ne taksiraju“. Polaznici koji su učili iz početnica dobivali su svjedodžbu na latinici na obrascu 232, a svi koji su učili iz bukvara na ćirilici svjedodžbu su dobivali na obrascu 232a.[1165]

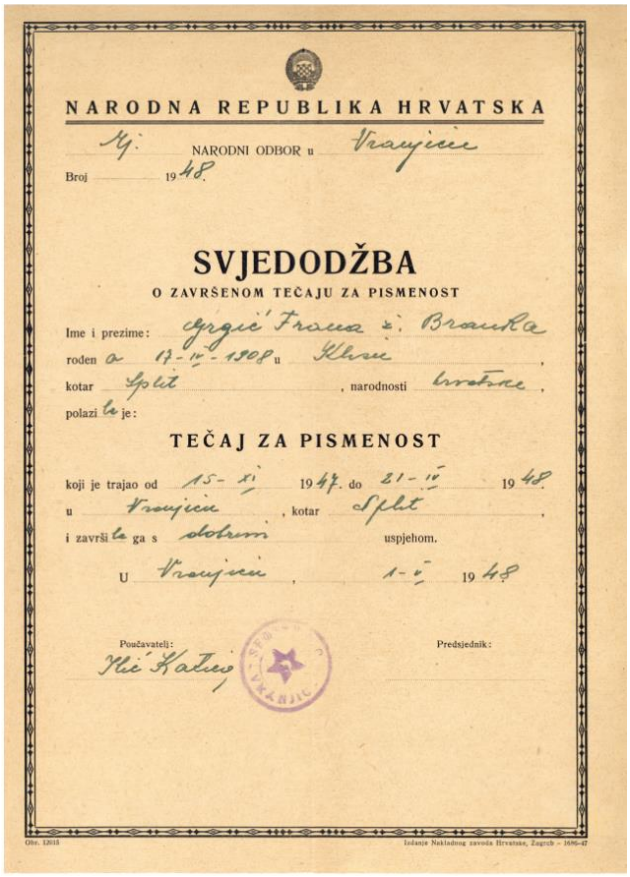

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA

Mj. NARODNI ODBOR u Vranjicu

Broj 1948.

SVJEDODŽBA

O ZAVRŠENOM TEČAJU ZA PISMENOST

Ime i prezime: Grgić Frana ž. Branka

roden a 17-IV-1908 u Klisu,

kotar Split, narodnosti hrvatske,

polazi la je:

TEČAJ ZA PISMENOST

koji je trajao od 15-XI 1947. do 21-IV 1948.

u Vranjicu, kotar Split,

i završi la ga s dobrim uspjehom.

U Vranjicu, 1-V 1948

Poučavatelj: Klić Katica

Predsjednik:

Obr. 12015

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb – 1686-47

Fotografija 12. Svjedodžba o završenom tečaju za pismenost.[1166]

[1164] HDA 1380, OOAFŽBJ, kut. 1. Zapisnik sa sastanka tajnica kotarskih odbora AFŽ-a okruga Bjelovar, 18.3.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnje uspjehe na uklanjanju nepismenosti“, *Naprijed*, 8.3.1947.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 33; TOŠIĆ, „Zadaci prosvjetnih radnika“, 430, 431; HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.

[1165] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946.; HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.

[1166] Preuzeto iz arhiva Hrvatskog školskog muzeja, svjedodžba o završenom tečaju za pismenost broj 3565.

U osnovnoj školi Velika Horvatska analfabetski je tečaj svečano završio 11. svibnja 1947. i polaznicima su podijeljene svjedodžbe i nagrade.[1167] Na kraju kampanje opismenjavanja obično se organizirao Tjedan kulture. U okrugu Varaždin održan je u svibnju 1946., a pokazano je prošlo i sadašnje stanje prosvjete i kulture, prodavale su se knjige, isticano je suzbijanje nepismenosti kao jedna od najvažnijih akcija, iznošeni su problemi, predlagana su moguća rješenja, a i prvi put nalazimo preciznije podatke broja nepismenih, 15 454 (5536 muškaraca i 9918 žena).[1168] Do tada se u novinama broj nepismenih zaokruživao na tisuću, a u okrugu Varaždin nakon rata govorilo se okvirno o 20 000 nepismenih.

Na kraju analfabetskih tečajeva neki polaznici postigli su odlične rezultate, neki su se naučili samo potpisati, a neki nisu savladali slova i brojeve. U arhivskom fondu kotara Pregrada čuva se dokument o poučavateljima koji su na tečajevima 1947. opismenili pet ili više nepismenih. Upisan je točan broj poučavanih i osposobljenih polaznika. Podaci su prikazani na grafikonu broj 8. i iz njih možemo vidjeti da je uspjeh opismenjavanja u nekim selima bio potpun, a u nekima vrlo slab. Rezultati su ovisili o jako puno faktora, o motiviranosti polaznika i poučavatelja, o uvjetima održavanja tečajeva, vremenskim prilikama, udaljenosti polaznika od mjesta održavanja tečaja itd. Najlošije rezultate imao je tečaj u Oratju koji je vodila učiteljica Marija Ribić. Od 23 polaznika, samo ih je devet ili 40% osposobljeno za pisanje i čitanje, a 60% nije savladalo ove temeljne vještine (vidi grafikon 8). Slična loša situacija dogodila se i na tečaju u Krapinskim Toplicama, Sopotu, Desiniću i Pregradi. Samo u dva sela, Klenice i Hršak Breg uspjeh opismenjavanja bio je 100% (vidi tablicu 3).[1169]

[1167] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu analfabetskih tečajeva, Narodna osnovna škola Velika Horvatska, 14.5.1946.
[1168] „Osvrt na 'Tjedan kulture' u našem okrugu“, *Varaždinske vijesti*, 23.5.1946., 4.
[1169] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Popis poučavatelja koji su naučili čitati i pisati pet i više nepismenih, Pregrada 1947.

Grafikon 8. Odnos broja poučavanih i osposobljenih na analfabetskim tečajevima u kotaru Pregrada.[1170]

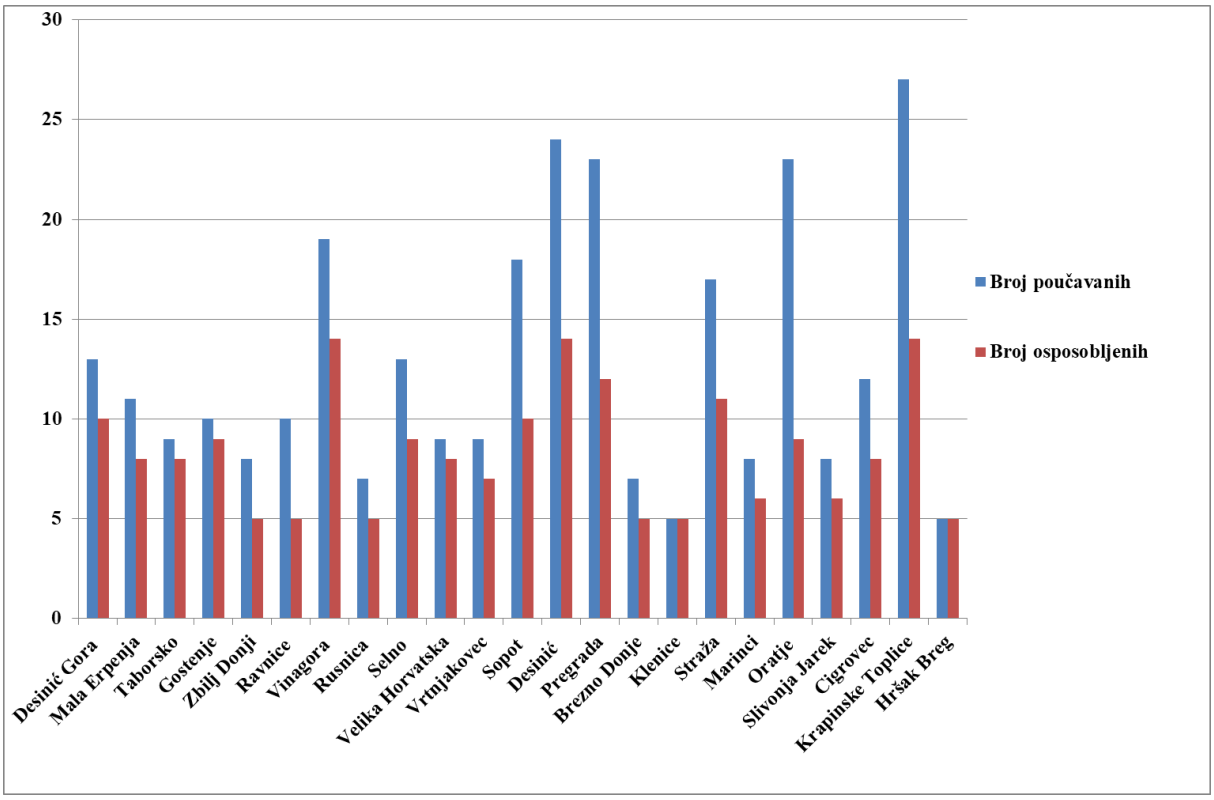

[1170] Preuzeto iz DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. popis poučavatelja iz mjesta kotara Pregrada koji su naučili čitati i pisati pet i više nepismenih, kotar Pregrada 1947.

Tablica 3. Broj poučavanih i broj osposobljenih u kotaru Pregrada tijekom 1947. godine.

Mjesto poučavanja	Broj poučavanih	Broj osposobljenih
Desinić Gora	13	10
Mala Erpenja	11	8
Taborsko	9	8
Gostenje	10	9
Zbilje Donje	8	5
Ravnice	10	5
Vinagora	19	14
Rusnica	7	5
Selno	13	9
Velika Horvatska	9	8
Vrtnjakovec	9	7
Sopot	18	10
Desinić	24	14
Pregrada	23	12
Brezno Donje	7	5
Klenice	5	5
Straža	17	11
Marinci	8	6
Oratje	23	9
Slivonja Jarek	8	6
Cigrovec	12	8
Krapinske Toplice	27	14
Hršak Breg	5	5

Izvještaj s kraja tečaja u Sopotu donosi nam zanimljivu bilješku o polaznici Tonki Arhanić. Ona je tečaj „polazila marljivo, a naučila si ime potpisati dobro“, a ostali koji su marljivo dolazili uglavnom su položili ispit s dobrim ili većom ocjenom, dok je Maks Horvat dolazio na tečaj, ali „teško mu ide pa će do godine ponovno“. Tereza Bedeniković uspjela se nakon

bolesti u veljači upisati u tečaj, nadoknadila je gradivo i završila tečaj.[1171] Vidljivo je da su neki polaznici na kraju tečaja znali samo nekoliko slova svoga imena, a možemo pretpostaviti da su nakon tečaja vrlo brzo postali polupismeni, a neki ponovno nepismeni. I u Osnovnoj školi Prišlin 4. travnja 1948. održano je polaganje analfabetskog ispita, ali samo za jednu polaznicu, a troje polaznika izjasnilo se da želi na jesen polagati ispit. Jedina osoba koja je pristupila ispitu bila je Josipa Špiljak, kućanica i majka šestero djece. Ispitana je iz pisanja rečenica i čitanja iz početnice za nepismene, a ocijenjena je s vrlo dobrim.[1172]

Na području kotara Bjelovar u selima Nova Rača, Stara Rača, Kozarevac i Jabučeta uspjeh opismenjavanja bio je potpun, a „ovo je važno napomenuti i zbog toga jer su se ova sela 100% odazvala i po otkupu žita".[1173] Time su ova sela označena kao uzorne socijalističke sredine koje podržavaju i slušaju narodnu vlast i iz toga su proizašli ovako dobri rezultati.

Opis završetka analfabetskog tečaja iz jednog malog i siromašnog kalničkog sela Ljubelj puno nam govori o pogledu KPJ prema prosvjećivanju. Analfabetski tečaj završio je 16. lipnja 1946. i u *Varaždinskim vijestima* napisan je zanimljiv opis raspoloženja polaznika, ali i korištenje njihovog uspjeha za isticanje trenutnih događaja i potreba države. Na licima bivših analfabeta „zrcalio se ponos čovjeka, koji je u svojoj izgradnji učinio velik korak naprijed u eri opće obnove naše zemlje". Ovu izjavu bolje možemo razumjeti uz pomoć mišljenja psihologa i pedagoga Nikole Pastuovića. On je zaključio da se svrha kraćeg obrazovanja u nedemokratskom društvu svodi na razvoj zadovoljnih, dobrih (poslušnih) građana koje se manipulacijom sadržaja može uvjeriti da žive u dobrom društvu čime se postiže stabilnost poretka bez kritike.[1174] Navedeni novinski članak pokazuje nam da je uspješan završetak tečaja ljude činio ponosnima i sretnima, ali u novinama se opis njihove sreće nije zaustavljao na tome, nego se stavljao u politički kontekst.

Drugi primjer koji se ovdje navodi dogodio se u selu Žutnica u kotaru Krapina. Tamo su omladinke uspješno naučile čitati i pisati ženu staru 60 godina, a ona je u prvoj rečenici svoga života napisala „živio Tito i plakala od radosti".[1175] Ovaj važan događaj i trenutak u životu

---

[1171] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o ispitu tečaja analfabeta u školi Sopot, MNO Sopot, 11.4.1948.; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 276. Ivana Dobrivojević navodi ekstreman primjer iz Srbije. Jedan mladić posjedovao je tri diplome o uspješno položenom tečaju, a i dalje je bio nepismen.

[1172] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik s analfabetskog ispita u Osnovnoj školi Prišlin, 4.4.1948.

[1173] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 4. Izvještaj (sine anno), Agitprop komisija.

[1174] „Završetak uspješnog tečaja nepismenih kalničkog sela Ljubelj", *Varaždinske vijesti*, 27.6.1946., 2; PASTUOVIĆ, Nikola. *Obrazovanje i razvoj, kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Učiteljski fakultet Sveučilišta, 2012., 44, 45.

[1175] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Kulturno-prosvjetni rad, 1947., str. 5; „Za sedam dana potpuno je naučila čitati i pisati Ljubica Leko", *Omladinski borac*, 26.1.1947., 7. Sličan primjer nalazimo u listu *Omladinski borac*.

ove starice iskorišten je za promociju Tita, a drugačije i nije moglo biti jer je tečaj vođen od strane omladinske organizacije koja je slijedila Tita i KPJ. I u drugim novinama bilo je primjera isticanja veze stjecanja pismenosti i političke vlasti iz drugih dijelova Jugoslavije. U novinama *Borba* prikazana je slika pisma koje je napisala Smilja Alđić iz Kladova (Srbija) i u njemu je napisala „Dragi druže Tito, odkad si ti na vladi i nama su se otvorile oči, otkad znam čitati i pisati sretna sam i zadovoljna“.[1176]

Bilo je i slučajeva u kojima su polaznici uspjeli naučiti čak dva pisma. U selu Gregurovcu (kotar Zlatar) omladinka Olga Kos vodila je tečaj u kojem su polaznici savladali dva pisma, latinicu i ćirilicu.[1177] Zanimljivo je primijetiti da tečaj nije vodio učitelj, nego omladinka pa se preko ovog slučaja davao naglasak na rad masovnih organizacija. Nemoguće je provjeriti kvalitetu pismenosti polaznika koji su dvostruko opismenjeni, ali sigurno se javljao osjećaj ponosa i zadovoljstva postignutim uspjehom prelaska iz nepismenog svijeta u pismeni. Osim ponosa sigurno se razvijao i osjećaj samopoštovanja i samopouzdanja, a osobni napredak svakog opismenjenog čovjeka dao je mali doprinos razvoju društva i gospodarstva socijalističke Jugoslavije.

Kasnija istraživanja koja je pokrenuo UNESCO pokazala su da ulaganje u pismenost donosi korist na brojnim područjima privatnog i društvenog života. Pismenost može potaknuti „na individualne i kolektivne akcije u različitim kontekstima“ kod kuće, na radnom mjestu i u široj zajednici. Povećana aktivnost novo opismenjenih ljudi može biti vidljiva na ekonomskom i na političkom polju.[1178]

Partija je na završni analfabetski ispit gledala kao na novi veliki početak daljnjeg obrazovanja polaznika. U ožujku 1946. list *Borba* donio je razmišljanje o tome što nakon analfabetskih tečajeva. Polaganjem ispita pismenosti rad na prosvjećivanju nije smio prestati, novo opismenjenim osobama trebala se pružiti šansa za nastavak obrazovanja. „Tek će tada i analfabetski tečajevi dobiti svoj širi i sadržajniji smisao, jer se rad na narodnom prosvjećivanju ne smije zadržavati samo na formalnom opismenjavanju širokih narodnih masa.[1179]

Ljubica Leko iz državnog dobra kraj Vukovara naučila je abecedu za samo sedam dana. Njezina prva riječ u životu bila je Tito, a prva rečenica „Mi smo Titovi“.

[1176] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U toku protekle kampanje protiv nepismenosti u našoj zemlji naučilo je blizu 500 000 analfabeta da čita i piše“, *Borba*, 24.4.1947.

[1177] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb 20.3.1948., str. 4.

[1178] *Education for All: Literacy for Life*, 138.

[1179] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nekoliko podataka o dosadašnjem radu na suzbijanju nepismenosti“, *Borba*, 5.3.1946.

Nakon održanih ispita novo opismenjene ljude ili polupismene s jednim ili dva razreda osnovne škole, nastojalo se uključiti u rad prosvjetnih tečajeva kako bi učvrstili postojeće znanje i ovladali novim koje zahtijeva *Petogodišnji plan*. Nastojalo se stvoriti i čitalačke grupe koje bi barem jednom tjedno čitale novine, brošure i narodne pjesme. Na čitalačkim sastancima trebao se nastaviti kulturno-prosvjetni i ideološko-politički rad, a mogao se postaviti i temelj seoskoj čitaonici.[1180] Podršku širenju kulture i prosvjete dao je i Zemaljski odbor za širenje pismenosti. Do početka drugog tromjesečja 1947. Odbor je izdao Narodnu čitanku broj 1 i 2, a u pripremi je bio i treći broj. Čitanka je trebala biti od pomoći polaznicima tečajeva i njome se u selima trebala širiti pismenost i sklonost za lijepu knjigu.[1181]

Novoopismenjene ljude nastojalo se usmjeriti u daljnje obrazovanje preko općeobrazovnih tečajeva. Iz izvještaja kotarskog komiteta Grubišno Polje vidljivo je da je od 580 opismenjenih putem analfabetskih tečajeva tijekom 1948. tek 66 ljudi ili 12% nastavilo školovanje u općeobrazovnim tečajevima.[1182] Ova je brojka svakako bila porazna za Partiju jer je većina ljudi nakon završetka tečajeva ostala na razini najosnovnije pismenosti ili su ubrzo postali polupismeni pa čak i ponovno nepismeni.

15.3. Problemi narodnog prosvjećivanja

15.3.1. Materijalni nedostaci i ostali problemi

Svi do sada opisani problemi bili su vezani uz ljudski faktor koji je vrlo promjenjiv. Iduća grupa ometajućih faktora analfabetskih tečajeva bili su materijalni nedostaci. Organizacija analfabetskih tečajeva bila je pogođena oskudicom novca, prisutnom na svim razinama vlasti. Do Ministarstva prosvjete već krajem rujna 1945. došle su obavijesti da Okružni NO-i ukidaju referente za narodno prosvjećivanje zbog nedostatka novca i stručnog kadra, a Ministarstvo je prihvatilo takvu praksu za navedene slučajeve. Kroz sve kampanje opismenjavanja provlačio se jedan problem, a to je nedostatak petroleja koji je bio neophodan za osvjetljavanje prostorija u kojima su učili analfabete. Tečajevi su se uglavnom održavali u kasnopopodnevnim satima, a često puta i u večernjim satima (čak i tijekom ljeta) zato što „se

[1180] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Na početku ispita na analfabetskim tečajevima“, *Borba*, 30.3.1948., „O nekim neposrednim zadacima na širenju pismenosti“, *Naprijed*, 19.3.1948.
[1181] HŠM A 1493, MPNRH, Ministarstvo prosvjete Komitetu za školu i nauku Beograd, Izvještaj za II. tromjesečje 1947., str. 9.
[1182] HDA 1220, CK SKH, kut. 84. Godišnji izvještaj za 1948., KK KPH Grubišno polje, 27.12.1948.

iskorištava na obnovi zemlje svaka slobodna sekunda tokom dana“. Zimi su dani bili kratki pa je i poslijepodnevnim tečajevima u prvom redu trebalo osigurati petrolej i karbid. U studenom 1947. Ministarstvo prosvjete nabavilo je 1000 petrolejskih svjetiljki pa je krenula raspodjela po kotarima.[1183] Kada se uspjelo nabaviti petrolejske lampe, u idućim kampanjama pojavio se problem nedostatka petroleja pa se i dalje učilo i pisalo u polumraku. U kotaru Križevci početkom 1947. tečajevi su bili u problemima zbog manjka knjiga, pisaćeg pribora i najviše zbog „petroleja koji je neophodno potreban jer tečajevi rade većinom navečer“. U slučajevima manjka svjetiljki trebalo se obratiti za pomoć Okružnom ili Zemaljskom odboru za uklanjanje nepismenosti ili Ministarstvu prosvjete.[1184] Na početku kampanje opismenjavanja 1948./1949. u kotaru Ivanec kao glavni problem istaknut je manjak petroleja te da to „predstavlja ozbiljnu zapreku u samom početku rada“.[1185] U uvjetima slabog osvjetljenja prostorija za poučavanje teško je bilo poučavateljima, ali i analfabetima koji su se naprezali u pokušajima učenja slova.

Fokus održavanja analfabetskih tečajeva stavljen je na zimsko vrijeme, a za uspjeh tečajeva važno je bilo osigurati i ogrjev. U brojnim slučajevima nije bio zadovoljen ovaj osnovni uvjet za održavanje tečaja. Kotarski odbor AFŽ-a Prelog nije mogao poslati točne podatke u siječnju 1949. o polasku tečajeva „jer nekoji ne rade zbog pomanjkanja ogrjeva“.[1186] Polaznicima tečaja u selu Brezno Dolnje nije bilo lagano učiti jer je u izvještaju od 18. veljače 1948. upisano da je učionica bila dosta hladna.[1187] U nekim selima ljudi su se sami organizirali i opskrbili tečajeve drvima. Tijekom kampanje 1946./1947. selo Desinić Gora samo je podržavalo analfabetski tečaj i opskrbljivalo ga ogrjevom i svjetlom.[1188] Mjesni narodni odbor u Podrutama jače se uključio u rješavanje problema tečajeva „i za svaki tečaj dao je ogrjev iz šume besplatno“ kao i šumska industrija iz Pitomače „koja je za rad analfabetskih tečajeva dala besplatno 10 prostornih metara drva“.[1189]

Vrlo čest materijalni nedostatak koji je uočen na analfabetskim tečajevima bila je slaba odjevenost polaznika i/ili loša/nikakva obuća. U većini slučajeva ovi razlozi bili su stvarni, a

---

[1183] HDA 291, MPNRH, kut. 27. Podaci o radu na narodnom prosvjećivanju, Okružni NOO biokovsko-neretvanski, Makarska 28.7.1945., str. 2; „Karbidi“, „Acetilen“. Pristup ostvaren 22.5.2020., https://proleksis.lzmk.hr/30123/, https://proleksis.lzmk.hr/6759/. Karbid je bio spoj koji je u djelovanju s vodom stvarao plin acetilen i zapaljen je stvarao svijetli plamen u karbidnim lampama; HŠM A 1493 MPNRH. Početnice i bukvari – raspoložive količine, 22.11.1947.

[1184] HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 6. Izvještaj za „Naprijed“, Križevci, 15.1.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.

[1185] HDA 1220, CK SKH, kut. 3. Izvještaj o radu Agitprop komisije, KK Ivanec, 28.9.1948., str. 2.

[1186] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Kotarski odbor AFŽ-a Prelog, Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Prelog, 12.1.1949.

[1187] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Desetodnevni izvještaj iz Brezno Dolja, 18.2.1948.

[1188] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Prijedlog za dodjelu nagrada, kotar Pregrada, 1947.

[1189] „Likvidacija nepismenosti u Podrutama“, *Varaždinske vijesti*, 1.4.1948., 2; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.

ponekad možda i izmišljeni od strane analfabeta zbog nezainteresiranosti za tečaj. Teško stanje s količinama obuće na tržištu potvrđuju sljedeći podaci. Godine 1948. u Jugoslaviji se po stanovniku proizvodilo samo 0,33 pari obuće, a u Čehoslovačkoj čak 4,1.[1190] Obuća je bila vrlo važna zbog održavanja analfabetskih tečajeva u jesenskom i zimskom razdoblju i zato što su polaznici ponekad morali hodati lošim putovima do mjesta održavanja tečaja. To se direktno odrazilo na funkcioniranje tečajeva. Kampanja opismenjavanja 1947. u kotaru Pregrada teško se razvijala zbog pomanjkanja odjeće i obuće pa se tražilo veće izdavanje doznaka za tekstil i obuću kako bi se povećao broj polaznika.[1191] Obuće je nedostajalo i za sve druge potrebe, a manjak su osjetili i radnici u tvornicama. Godine 1948. u izvještaju KK KPH Varaždin pisalo se o velikom problemu snabdijevanja obućom „jer nema dovoljno obuće za najnužnije potrebe samih radnika koji rade u rudnicima ili drugim poduzećima".[1192]

Okrug Varaždin poslao je kotarevima dopis u kojem je opisan postupak nabave obuće kada se kod polaznika tečajeva uoči taj nedostatak. Prosvjetni odsjeci, masovne organizacije i ustanove trebali su se obratiti kotarskom socijalnom odsjeku. Za manjak svjetla, petroleja, knjiga i bilježnica trebalo se javiti mjesnoj ili kotarskoj zadruzi, a u slučaju političkih problema izvješćivalo se kotarsku narodnu frontu.[1193] U Bjelovaru su u ožujku 1947. socijalni odsjek gradskog NO-a i Crveni križ pomogli nepismenima i podijelili im 12 pari cipela, 12 suknji, 6 bluza, 2 kaputa, a Odsjek trgovine 15 doznaka za đonove.[1194] Učitelji kotara Ivanec u prosincu 1947. zamolili su kotarske narodne vlasti da nabave 2500 pari cipela i 4000 odijela za siromašne školske polaznike, a u kotaru Pregrada prvo su analfabetima izdavane doznake za tekstil i obuću i na taj ih se način uvjetovalo da pohađaju tečaj.[1195] Ovaj podatak govori da je u seoskim sredinama bila raširena neimaština, da su potrebe za odjećom i obućom bile velike te da je razvoj prosvjete i funkcioniranje analfabetskih tečajeva dijelom ovisio i o ovim stvarima.

Za polaznicu tečaja Pepicu Cerovski iz Prišlina u imeniku je pribilježeno da ne polazi tečaj zbog obuće.[1196] Često su polaznici navodili više razloga nepohađanja tečaja. Agica Storjak iz Pregradskih Vrha nije išla na tečaj jer nije imala cipele, a i slabo je vidjela. Dragutin Martinko

---

[1190] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 158, 159.
[1191] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće o radu u analfabetskim i srednje obrazovnim tečajevima, Prosvjetni odsjek KNO Pregrada, 1947.
[1192] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK Varaždin, 18.1.1948., str. 7.
[1193] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.
[1194] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Ministarstvo prosvjete Glavnom odboru AFŽ-a, Rad na širenju pismenosti, 19.3.1947., str. 1.
[1195] „Sastanak učitelja kotara Ivanec", *Varaždinske vijesti*, 18.12.1947., 4; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvješće o radu u analfabetskim i srednjoobrazovnim tečajevima, KNO Pregrada, 1947.
[1196] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis analfabeta u školi Prišlin.

iz istog sela nije pohađao tečaj jer nije imao cipele ni odijelo. U izvještaju je opisano da je na saslušanje došao „u posuđenim cipelama i odijelu, koje je donekle pristojno“, i izjavio je da će pohađati školu „kada dobije doznaku za nabavu cipela i odijela“.[1197] Moguće je da je određeni broj analfabeta pokušao iskoristiti situaciju u svoju korist, posebno zato što ih je vlast molila da se obrazuju. Stanje na području sjeverne Hrvatske nije se puno popravilo ni 1951., kada je 20% učenika u domovima stručnih škola bilo bez zimskog kaputa, a s obućom je bilo još teže stanje jer je teže zakrpati cipelu nego košulju i hlače.[1198]

Ponekad se sastanci analfabetskih tečajeva nisu mogli održati zbog loših vremenskih uvjeta usred zime i teškog terena s raštrkanim selima. Jake zime s puno snijega utjecale su na dolazak polaznika, ali i poučavatelja na analfabetski tečaj. U selu Mala Erpenja tečaj nije održan dva puta, 11. veljače i 7. ožujka (nije navedena godina, vjerojatno 1946. ili 1947.), a kao razlog napisano je: „Rukovodilac nije prisustvovao tečaju zbog nevremena“.[1199] Na prostoru sela Jasenovac, MNO Klokovec, uvjeti su početkom ožujka 1948. bili vrlo teški. Tečaj se od 26. veljače do 8. ožujka 1948. održao dva puta, ali nije bilo svih sedam polaznika „zbog velikog blata, a polaznici se žalili da im je slaba obuća“.[1200]

Za normalno funkcioniranje analfabetskih tečajeva najvažnije je bilo osigurati bilježnice, olovke i krede, a njihov nedostatak vrlo je često dovodio do raspada tečajeva.[1201] Potražnja za početnicama u okrugu Varaždin bila je velika u prosincu 1945. godine.[1202] Dosta problema nastalo je i zbog toga što iz Ministarstva prosvjete do analfabetskih tečajeva nisu stizale dovoljne količine početnica. U Varaždinu je na kraju kampanje 1945./1946. primijećeno da je poučavalo dovoljno učitelja uz pomoć 16 omladinaca, ali problem je bio nedovoljan broj početnica za polaznike. Novinski članak iz veljače 1946. donosi podatak da je na 851 nepismenu osobu u kotar Varaždin stiglo samo 239 početnica.[1203] Kotar Čazma izvijestio je krajem rujna 1947. da su dobili 200 analfabetskih čitanki na 870 nepismenih, a Ministarstvo prosvjete javilo je da novih pošiljki neće biti u skoro vrijeme.[1204] Kotar Ivanec (1947.) iz

---

[1197] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik Mjesnog narodnog odbora u Pregradi, saslušanje neposlušnih polaznika škole za analfabete, Pregrada, 9.1.1948.
[1198] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 70, 71.
[1199] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Imenik polaznika tečaja za pismenost, Mala Erpenja.
[1200] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Desetodnevni izvještaj iz sela Jasenovac, MNO Klokovec, 8.3.1948.
[1201] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Problemi narodnog prosvjećivanja I., Agitprop, 1950., str. 2.
[1202] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za mjesec prosinac, Zagreb, 4.1.1946.
[1203] „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljni rezultati“, *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946.,4; „Nastavlja se akcija protiv nepismenosti u kotaru Varaždin“, *Varaždinske vijesti*, 1.2.1946., 2.
[1204] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Likvidiranje nepismenosti Agitprop komisija, KK Čazma, 19.9.1947.

vlastitog proračuna naručio je 500 komada početnica[1205] i time je pokazao veću brigu za nepismene od nekih drugih kotareva. U kampanji 1948./1949. stanje se popravilo u pojedinim mjestima. U selu Stipernica bilo je dovoljno knjiga, bilježnica i olovki za polaznike analfabetskog tečaja.[1206] Razlog je taj što je 1949. već bio manji broj analfabeta, ali i zato što je odaziv na tečajeve bio jako mali pa je bilo dovoljno pribora za nekoliko polaznika koji su dolazili.

Vlast je tijekom kampanja opismenjavanja uočavala brojne probleme, ali uglavnom se ostajalo na razini primjećivanja. U listu *Narodna prosvjeta* dobro je uočeno da se u dotadašnjem radu prikupilo puno iskustava u radu s nepismenima, ali „da još nisu dovoljno široko poznata i iskorištena za poboljšanje rada“ tamo gdje je potrebno.[1207] Na kraju kampanja nije provedeno vrednovanje rada i nije se radilo na ispravljanju pogrešaka. Dolazak nove kampanje poticao je novo pripremanje na rad s nepismenima po istim obrascima kao i u kampanji prije. Za dobar uspjeh opismenjavanja trebalo je pripremiti i osigurati puno važnih uvjeta, a jedan od njih bio je i prostor opremljen nastavnim materijalima. U puno primjera to se nije poštovalo i pridonosilo je ukupnom rezultatu opismenjavanja.

15.3.2. Problemi vlasti, masovnih organizacija, poučavatelja i analfabeta

Opismeniti tisuće odraslih i maloljetnih analfabeta u vrlo kratkom roku predstavlja veliki izazov. Istraživanja s početka 60-ih potvrdila su da rad s odraslima zahtjeva dobru organizaciju zbog njihovog životnog iskustva, zrelosti, sposobnosti prosudbe, jezičnih navika, zato što odrasli poznaju svoj svijet, znaju što žele i imaju bolje logičko razmišljanje, kod odraslih neuspjeh ima veće posljedice nego kod djece i više je psiholoških čimbenika koji mogu potaknuti neuspjeh odraslih.[1208]

Brojni su problemi pratili sve kampanje opismenjavanja. Prije svega, to su bili brojni tehnički problemi, ali i organizacijski nedostatci u kombinaciji s problemima polaznika i poučavatelja. Vlast je uočavala te probleme, ali zbog brzog i takmičarskog pristupa opismenjavanju nije stigla promišljati o razvijanju boljeg pristupa analfabetima, niti je to smatrala potrebnim. U arhivskim dokumentima i novinskim člancima pronalazimo velik broj

[1205] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Izvještaj o likvidiranju nepismenosti, KK Ivanec, 19.9.1947.
[1206] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa sastanka Prosvjetnog aktiva Mjesnog NO-a Stipernica, 27.1.1949.
[1207] „Dva poučna primjera“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 1-2: 81.
[1208] NEIJS, *Literacy Primers*, 16, 17.

problema kampanja opismenjavanja zbog ljudskog ponašanja, a možemo ih podijeliti u nekoliko grupa.

U prvoj grupi problema opisat će se sve što je bilo vezano uz osobe koje su direktno ili indirektno sudjelovale u narodnom prosvjećivanju. Problemi nisu pogađali samo nepismene, nego i sve pismene osobe koje su sudjelovale u organiziranju analfabetskih tečajeva. Kroz sljedeće primjere pokazat će se cijeli spektar najrazličitijih problema koji su proizlazili iz ljudske nesavršenosti i brojnih faktora koji utječu na ljudsko ponašanje. Velik broj problema proizlazio je iz neustrajnosti u radu, a ona je bila prisutna kod agitatora, nepismenih ljudi, rukovodstava i poučavatelja. U *Varaždinskim vijestima* u siječnju 1946. kritizirao se slab rad rukovodstva koje je u tečajeve obuhvatilo samo 2000 nepismenih u okrugu Varaždin zato što se „odgovorni rukovodioci zavaravaju malim postotkom nepismenih“, a takav nerad i neodgovornost proglašeni su zločinom prema 20 000 nepismenih.[1209] Po cijelom okrugu Varaždin primjećivana je „malodušnost agitatora i njihova popustljivost u privođenju nepismenih u tečaj“, a u novinama se pisalo da neki članovi prosvjetnih odjela i masovnih organizacija ovaj rad smatraju „prevelikim i preteškim“.[1210] Brojni odbori za širenje pismenosti nisu imali čvrstinu, operativnost ni širinu, pa su njihov posao morali odrađivati referenti ili instruktori, prosvjetni odsjeci kotarskih NO-a nisu rukovodili poslom, referenti su radili na svoju ruku, teren se nije obilazilo, a upute su bile manjkave.[1211] Slabim rezultatima pridonio je i način na koji je Partija zamišljala, planirala i provodila opismenjavanje stanovništva. Velike rezultate htjelo se postići brzim radom, u kratkom vremenu i s malo uloženih sredstava, a sve se trebalo bazirati na volontiranju. „Rad se često obavljao neplanski i stihijski“ i više se „trčalo za brojevima ne vodeći računa o tome koga se okuplja u tečajeve“.[1212]

S terena su dolazili izvještaji o nedovoljnoj brizi kotarskih vlasti, odbora za širenje pismenosti, masovnih organizacija ili referenata u pripremi, organiziranju i vođenju tečajeva. Masovne organizacije i kotarski odbori za širenje pismenosti često su obavili samo prvi korak, otvaranje kampanje opismenjavanja ili formiranje analfabetskog tečaja, ali nakon toga njihov je rad stao. Zato je vlast tražila usmjeravanje pažnje prema kraju tečajeva, na ostvarivanje što većeg broja opismenjenih, a ne toliko na početak i okupljanje što više nepismenih. Problem je

[1209] „Radi slabog rukovodstva u suzbijanju nepismenosti u našem okrugu od 20,000 nepismenih uči tek 2000“, *Varaždinske vijesti*, 25.1.1946., 2.

[1210] „Varaždinski kotar primio je takmičenje, koje je svim kotarevima NRH navijestio drniški kotar“, *Varaždinske vijesti*, 5.2.1948., 3; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947.

[1211] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 31; HDA 1846, OKKPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za mjesec siječanj 1947., KK KPH Pregrada, 31.1.1947.

[1212] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 4.

bio i odnos lokalnih vlasti prema narodnom prosvjećivanju. U kotaru Kutina nije provedena propaganda, pa se nije razvila potreba učenja kod naroda, a propagandni je materijal ležao neiskorišten u prostorima Narodne fronte. Za poboljšanje stanja predlagalo se žigosanje i odstranjivanje lošeg rada i pristupa kampanjama.[1213] Neka kotarska povjereništva za prosvjetu prestajala su s radom nakon okupljanja nepismenih u tečaj i „nisu forsirala što brže završavanje tečajeva prije nastupanja poljskih radova ili odlaženja na sezonske radove".[1214] Neki prosvjetni kotarski odjeli rijetko su obilazili analfabetske tečajeve, a u kotaru Pregrada do početka kolovoza 1946. takva kontrola uopće nije obavljena.[1215] Povjereništvo za prosvjetu kotara Pregrada tražilo je da se u MNO-u Plemenšćina sazove sastanak prosvjetnog aktiva kako bi se pretresalo o analfabetskim tečajevima, no sastanak nije održan jer se nitko nije odazvao.[1216] Povjerenik za prosvjetu i kulturu iz kotara Pregrada žalio se da mu masovne organizacije malo pomažu u radu s nepismenima te da jedinu pomoć dobiva od Kotarskog komiteta Komunističke Partije.[1217] Situacija se nije popravila ni do sredine 50-ih. Godine 1955. na području školskog centra Bednja evidentirano je 26 nepismenih ljudi, ali ih se nikako nije uspjelo staviti u tečaj zbog sljedećeg razloga: „Nastavnički zbor ove škole više puta pokrenuo je to pitanje, no nadležne mjesne vlasti nisu do sada poduzele ništa konkretnoga, da bi iste nepismenjake sakupili i da tako može otpočeti rad na narodnom prosvjećivanju".[1218]

Problema je bilo i u organizacijskom smislu. U nekim kotarima nije bilo jasno tko rukovodi prosvjećivanjem. U selima kotara Donji Miholjac i Vukovar osnivani su odbori za uklanjanje nepismenosti, no to nije bilo potrebno jer su o tome trebali brinuti kulturno-prosvjetni odbori. Neki odbori uopće nisu obilazili tečajeve, neki su tečajevi osnivani neplanski, samoinicijativno, a da odbori nisu znali za njihovo postojanje, neki kotarevi nisu izvješćivali o rezultatima rada ili su jako kasnili s izvještajima koji su bili manjkavi i površni, neki nisu provodili propagandu za tečajeve, a propagandni materijali ležali su u prostorijama NF-a, neki tečajevi su se krajem svibnja već raspadali i bilježilo se neredovito pohađanje

[1213] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba izvršiti obavezu da do konca lipnja 1947.g. nauči čitati i pisati 52.500 nepismenih", *Naprijed*, 24.5.1947.; „Osvrt na dosadašnje uspjehe na uklanjanju nepismenosti", *Naprijed*, 8.3.1947.; „Nov zamah borbe protiv nepismenosti", *Narodni list*, 1.1.1947.; „Kampanju za širenje pismenosti moramo završiti potpunim uspjehom", *Vjesnik*, 18.5.1947.
[1214] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 5.
[1215] „Na suzbijanju nepismenosti dosada nisu postignuti povoljni rezultati", *Varaždinske vijesti*, 8.8.1946., 5.
[1216] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj, MNO Plemenščina kotarskom povjereništvu za prosvjetu, 26.1.1949.
[1217] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na likvidaciji nepismenosti, Pregrada 10.5.1950.
[1218] DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za I. polugodište 1954./55. školske godine, Narodna osmogodišnja škola Bednja, 20.1.1955.

tečajeva.[1219] Ove probleme pokušalo se riješiti početkom 1948. godine tiskanjem formulara koje su poučavatelji trebali ispuniti kako bi prijavili tečaj i podnijeli izvještaj o završetku.[1220]

Ovakvo stanje na terenu nije uvijek bilo rezultat nemara pojedinih tijela vlasti. Učiteljima i referentima za narodno prosvjećivanje također su bile nametnute pretjerane obaveze, a lista zaduženja bila je vrlo dugačka. Takav pritisak doveo je do toga da referenti ili učitelji nisu stigli obaviti sve predviđene zadatke, pa se dobivao dojam da su nemarni. Gradski narodni odbor „Centar“ iz Zagreba popisao je obaveze referenta za narodno prosvjećivanje. Trebao je brinuti o tri osnovne škole, četiri sedmoljetke, četiri srednje škole, Učiteljskoj školi te je organizirao i kontrolirao rad analfabetskih i općeobrazovnih tečajeva.[1221]

U puno slučajeva odnos vlasti prema prosvjeti nije bio na zadovoljavajućoj razini. U kotaru Bjelovar prosvjetni su referenti po nekoliko mjeseci bili zaduženi za druge poslove, u Bjelovaru je čak predloženo da se spoje prosvjetni i socijalno-zdravstveni odsjek, dok je u samom gradu Bjelovaru ukinut prosvjetni odsjek.[1222] Na početku kampanje opismenjavanja 1946./1947. okrug Bjelovar još nije imao referenta za narodno prosvjećivanje, a u svibnju 1947. novine donose vijest da se na sjednicama izvršnih narodnih odbora okruga Bjelovar uopće nije postavljalo pitanje pismenosti.[1223] Neki prosvjetni odjeli na okrugu Varaždin i Bjelovar smatrali su „da je nepismenih na njihovom području tako malo, da tu i ne treba mnogo raditi“.[1224] Okružni prosvjetni odjel Bjelovar primio je početkom 1946. oko 2000 početnica i naručili su još primjeraka pa se u novinama iznijelo mišljenje da negdje leže neiskorištene. Iznijelo se i mišljenje da ih neki koriste u školi, neki na tečaju bez znanja Prosvjetnog odjela te da neki kotarevi u Hrvatskoj nisu organizirali tečajeve pa su početnice bile neiskorištene.[1225]

Veliki problemi postojali su u organizaciji rada između štabova za suzbijanje nepismenosti. Kotarski štabovi za likvidaciju nepismenosti ponekad nisu postavljali normu koliko nepismenih žele likvidirati (20, 30 ili 40%), dok su za krajeve koji imaju malo nepismenih tražili podizanje norme na 80, 90 i 100%. Navedeno je i da između Glavnog štaba

---

[1219] HŠM A 1493, MPNRH. Uklanjanje nepismenosti – poboljšanje rada, 30. 12. 1946.; Rad na uklanjanju nepismenosti – obaveze i plan takmičenja, 16.1.1947.; Završetak tečaja za pismenost, 22.5.1947.
[1220] HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi, evidencija, 3.1.1948.
[1221] HDA 291, MPNRH, kut. 300. Organizacijsko stanje odsjeka, Gradski NO „Centar“ u Zagrebu, 8.9.1948.
[1222] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Problemi izneseni na Zemaljskom savjetovanju u Ministarstvu prosvjete od 25. do 31.8.1947.
[1223] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Treba izvršiti obavezu da do konca lipnja 1947.g. nauči čitati i pisati 52.500 nepismenih“, *Naprijed*, 24.5.1947.
[1224] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj za mjesec siječanj 1946., pomoćniku ministra, 2.2.1946.
[1225] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed* 23.2.1946.; „Uspjesi i nedostaci u borbi za suzbijanje nepismenosti u Hrvatskoj“; *Vjesnik*, 10.3.1946.

i nekih okružnih štabova nije postojala veza, nekad su kotarski odbori za uklanjanje nepismenosti radili bez obaziranja na plan kotarskog NO-a, a nekad su se tečajevi otvarali na vlastitu inicijativu bez znanja odbora.[1226] Bilo je primjera da se „od strane učitelja ili omladine održava tečaj za pismenost ili pojedinačno podučavaju nepismeni a da o tome kotarski štab nije upoznat“.[1227]

U novinama *Borba, Vjesnik* i *Naprijed* izneseni su problemi koji su uočeni prilikom opismenjavanja 1945. i 1946. godine. Na terenu nisu dobro funkcionirale Komisija za suzbijanje nepismenosti i Prosvjetni štabovi jer nisu planski djelovali ni ostvarivali zadatke zbog kojih su ta tijela zamišljena. U osvrtu je ministar prosvjete kritizirao i rad masovnih organizacija zbog toga što samo na početku pomažu akcije, ali kasnije zbog drugih poslova zapuštaju kontrolu tečajeva. Uz to je spomenuo i loš rad nestručnih poučavatelja.[1228] Uočeno je i da masovne organizacije ne daju uvijek punu potporu, ne zalažu se do kraja, često nisu zainteresirane te imaju krut i formalistički odnos prema postavljenim zadacima.[1229]

U novinama se pisalo i o slučajevima kada su kotarski i mjesni odbori za širenje pismenosti postojali samo formalno na papiru, da su se slabo zalagali i slabo radili i da nisu brinuli o materijalnom stanju tečajeva. Mjesni odbor u Krsaticama (kotar Imotski) tečaj je proglasio nevažnim i trećerazrednim zadatkom s kojim ne treba gubiti vrijeme, u Ugljanima je za prosvjetni rad bio zadužen Šime Perkušić koji je i sam bio nepismen, u Koljama Donjim (kotar Sinj) član mjesnog odbora i njegova žena ometali su pokušaje osnivanja tečaja, a u Odboru za uklanjanje nepismenosti kotara Prelog nije bilo ni predstavnica AFŽ-a kao ni nikoga iz zadruga. Bilo je slučajeva da su kotarski narodni odbori škrtarili na podupiranju tečajeva pa je manjkalo svega.[1230]

Problema je bilo i sa slanjem izvještaja. Često su kasnili te su bili bez potrebnih priloga, nedovoljno iscrpni, nisu ukazivali na probleme, a podaci se nisu slagali s onima iz prošlog razdoblja, neki tromjesečni tabelarni prikazi bili su netočni, nelogični i nepravilni, „neki su se

---

[1226] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Dopis Glavnog štaba za suzbijanje nepismenosti Hrvatske, svim okružnim štabovima za suzbijanje nepismenosti, Zagreb, 27.2.1946., str. 1; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.

[1227] „Rezultati u suzbijanju nepismenosti ne zadovoljavaju jer kotarski štabovi nisu pravilno shvatili svoj zadatak“, *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6.

[1228] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snahe za borbu protiv nepismenosti“, *Borba*, 16.12.1946.; „U godini 1948. nepismenost u Hrvatskoj treba da bude likvidirana“, *Vjesnik*, 2.10.1947.

[1229] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti“, *Naprijed*, 6.11.1947.

[1230] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 4, 5, 6; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.; „Dovršimo okupljanje nepismenih prije konca godine“, *Vjesnik*, 13.12.1947. Primjera takvog neodgovornog pristupa puno je bilo u Dalmaciji.

ograničili samo na registriranje podataka, dok su neki išli u epsku širinu".[1231] U spisima Narodne omladine naglašavano je sljedeće: „Bez točne evidencije nepismenih ne može se razviti solidna kampanja".[1232] Zahtjevi za točnim podacima bili su opravdani, ali stanje na terenu nije bilo dobro. To potvrđuje i izvještaj RK SOH iz studenog 1947. u kojem se navodi da „su podaci o nepismenosti u većini kotara netočni, a poteškoća prikupljanja istih velika".[1233] Zbog nesistematskog i površnog rada izvještaji su kasnili na svim razinama. Ministarstvo prosvjete oštro se postavilo prema ovom problemu i referiralo se na Titovu preporuku: „Nama nije potrebno ni korisno da izmišljamo uspjehe tamo gdje ih još nema. Nikakvim uljepšanim izvještajima nećemo postići veću pismenost u narodu. Smanjivanje broja nepismenih na papiru, povećanje broja polaznika tečajeva i pojedinačno obučavanih na papiru – to nisu i ne smiju biti naše metode rada. Mi čuda stvarati ne možemo. Mi smo navikli da počnemo postepeno i da postignemo ono što smo sebi postavili za cilj".[1234] Time se zapravo pokazivao kontradiktoran pristup. S jedne strane željelo se što brže opismeniti ljude, a s druge se pozivalo na Titovu preporuku da treba sporije i kvalitetnije raditi.

Neka su sela napravila popis nepismenih i sve poslala u kotar gdje su ti popisi dalje ležali u ladicama kancelarija NO-a, a sela ih više nisu imala. Neki kotarski NO-i nisu znali da mjesni NO-i održavaju tečaj, a u većini kotareva nisu održani tečajevi za poučavatelje jer su kotarski NO-i vjerovali da će sve obaviti učitelji. Kotarski sekretarijat iz Drnja nije poslao člana na sastanak Zemaljskog vijeća za nepismenost iako su ga tri puta zvali, kotarski odbor iz Kutine nije imao ni popis ni evidenciju poučavatelja te se u planu kotarskog NO-a nije ni predviđao početak tečajeva u listopadu. Isto se dogodilo i u kotaru Zadar koji nije napravio plan opismenjavanja, a u kotaru Ivanec neki kotarski referenti širili su informacije da nije potrebno pohađati tečajeve.[1235] U kotaru Čakovec na sastanak Kotarskog štaba za pismenost nije došao ni jedan predstavnik Narodne fronte kao ni predstavnica AFŽ-a. Takve neodgovorne i aljkave pojedince pozvalo se na odgovornost i stavljeni su u grupu sabotera.[1236]

Nekoliko je puta spomenut vrlo česti problem početka i kraja analfabetskih tečajeva koji je vlastima stvarao velike teškoće u ostvarivanju zacrtanih planova. U godišnjem izvještaju

---

[1231] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 36, 37.
[1232] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Zemaljsko Vijeće Narodne omladine Hrvatske, kotarskom odboru Narodne fronte, 15.8.1947., str. 3.
[1233] HDA 1231-3, RKSOH, kut. 167. Izvještaj o nepismenosti koncem studenog 1947., str. 2.
[1234] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, 21.3.1946., str. 3.
[1235] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj o stanju kampanje suzbijanja nepismenosti u oktobru 1947., str. 2.
[1236] „Rezultati u suzbijanju nepismenosti ne zadovoljavaju jer kotarski štabovi nisu pravilno shvatili svoj zadatak", *Varaždinske vijesti*, 28.2.1946., 6.

kotara Pregrada za 1947. navedeno je nekoliko problema zbog kojih je rezultat tečajeva bio slab. Analfabetski tečajevi prekasno su počeli s radom, neki se učitelji nisu zalagali (osim u Krapinskim Toplicama), čak su i „hotimično štetili na tom poslu“, MNO-i slabo su radili na kulturno-prosvjetnom polju, osim u Velikoj Horvatskoj i Krapinskim Toplicama, sredstva kotarskog NO-a za kulturno-prosvjetni rad bila su premala, a prosvjetni odsjek prepustio je masovnim organizacijama rad na tom polju.[1237] U kotaru Pregrada početkom svibnja 1947. poklopilo se nekoliko problema. Održavanje tečajeva bilo je otežano zbog početka poljskih radova, odlaska ljudi na radove izvan kotara i zbog odlaska u vojsku.[1238]

Ministarstvo prosvjete upozoravalo je na još neke greške koje su se događale na terenu. Neki prosvjetni odjeli prestajali su u nepismene ubrajati sve starije od 50 godina ili one koji sada uče, a neki su izvještavali da je otvoren tečaj s jednim ili dvama polaznicima, a to se vodilo pod individualno poučavanje zato što se tečajem smatralo kada poučavatelj vodi tri ili više polaznika. Neki odjeli bilježili su i analfabete koji su potpuno sami učili bez kontrole, neki u evidenciji nisu vodili tečajeve koje je organizirala vojska, drugi su navodili da u selu radi jedan tečaj, a zapravo je radilo više grupa/tečajeva, neki su govorili da su svi nepismeni obuhvaćeni, što je bilo teško vjerovati.[1239]

Na analfabetskim tečajevima često su se događali problemi vezani uz disciplinu, rad i motiviranost samih polaznika. List *Naprijed* donio je osvrt da većina nepismenih ne želi učiti i dolaziti na tečaj zbog stida i predrasuda o potrebi pismenosti i napretka.[1240] Opis tečaja iz tvornice *Tivar* govori o tim problemima: „Sam početak bio je težak“, a „u prvim satovima na tečaju teško je stvorena potrebna tišina za rad. Bilo je i mnogih koji su si mislili da će to brže ići dok su drugi opet mislili da to neće nikako ići“.[1241] Slaba motiviranost polaznika obilježila je brojne analfabetske tečajeve. Napomene za pojedine analfabete pokazuju da ih se nikako nije moglo motivirati na učenje. Dragi Koprivnjaku (r. 1910.) iz Druškovca (kotar Pregrada) pod napomenom je upisano sljedeće: „Neće da polazi, vladanja lošeg, treba ga na

[1237] HDA 1220, CK SKH, kut. 101. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Pregrada, str. 6, 7.
[1238] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, općeobrazovnih tečajeva i predavanja u travnju – izvještaj, KNO Pregrada, 7.5.1947.
[1239] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 99. Rad na uklanjanju nepismenosti u Hrvatskoj – organizacija evidencije, Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, 21.3.1946.
[1240] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnji rad za uklanjanje nepismenosti u Hrvatskoj“, *Naprijed*, 23.2.1946.
[1241] „Radnici tvornice 'Tivar' u tečaju za pismenost čitaju već novine i pišu pisma“, *Varaždinske vijesti*, 8.2.1946., 6.

postupak".[1242] Pojedini analfabeti dugo su se odupirali opismenjavanju. Zlatko Hanžić izjavio je „da njega neće nitko naučiti čitati ni pisati".[1243]

U nekim slučajevima polaznici su uvjetovali vrijeme održavanja tečaja. U selu Oratje (kotar Pregrada) kao glavna smetnja rada tečaja navedeno je da polaznici „neće polaziti u tjednu nego samo nedjeljom radi radova".[1244] Puno analfabeta nije se moglo pokrenuti za odlazak na tečaj, bili su obeshrabreni i imali su neke druge prioritete u životu. Josipa Javornik iz Pregradskih Vrha izjavila je sljedeće: „Ja sam učila čitati kada sam bila 18 godina stara, a nisam se nikako mogla naučiti, pa tako i danas ne mogu nikako se naučiti čitati ni pisati pa radi tih razloga ne mogu polaziti školu, te bi samo štetovala na svome gospodarstvu". Dvije polaznice iz Pregrade slično su izjavile. Marija Kolar rekla je da ne može ništa upamtiti, pa ne ide na tečaj, a Marija Hršak izjavila je „da je tako slabe glave da ne može nikako zapamtiti što uči". Jolza Horvat pravdao se da je živčano bolestan, a Mira Javornik je brigovala stalno bolesnu majku.[1245]

U ovu grupu problema pripada i jedan poseban koji se pojavljivao na području Hrvatskog zagorja i u Međimurju. Na području kotara Ivanec uočeno je „pijančevanje sa strane polaznika tečajeva, te je tako onemogućen normalan rad tečajeva".[1246] Alkoholizam je za Partiju bio veliki problem koji je ugrožavao narodno zdravlje, radne sposobnosti, kulturno uzdizanje masa, izgradnju socijalizma, ali i narodno prosvjećivanje.[1247] Oba problema trebalo je pod hitno riješiti kako bi se krenulo u ostvarivanje socijalističkog načina života. Isti slučaj dogodio se i na području Međimurja u kotaru Čakovec. Narodna fronta požalila se da nije uspjela obuhvatiti sve analfabete u tečaj zbog sljedećeg razloga: „Ovih 7% nepismenih momentalno nije bilo moguće obuhvatiti s obzirom na kraj u kojem se ti nepismeni nalaze tj. kraj je vinogradarski, te narod, a naročito takovi nepismeni uvijek su pijani".[1248] Ovi podaci govore o teškoj situaciji u kojoj su živjeli nepismeni pa su rješenje tražili u alkoholu, ali pokazuju i sliku kraja u kojem su ljudi obradom vinograda stvarali jedan dio zarade. Nažalost, iz ovog je spisa vidljivo da su neki pretjerivali u svakodnevnoj konzumaciji alkohola. U zapisniku s kraja tečaja u školi Lupinjak nalazimo popustljiviji pristup osobama kojima je

---

[1242] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Popis nepismenih iznad 14 godina starosti, MNO Druškovec, kotar Pregrada.
[1243] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj, MNO Bužin, 19.12.1949.
[1244] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Desetodnevni izvještaj iz sela Oratje, kotar Pregrada, 8.3.1948.
[1245] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik Mjesnog narodnog odbora u Pregradi, saslušanje neposlušnih polaznika škole za analfabete, Pregrada, 9.1.1948.
[1246] HDA 1231-3, RKSSOH, kut. 167. Izvještaj o nepismenosti koncem mjeseca studenog 1947., str. 1.
[1247] *Bilten društva za borbu protiv alkoholizma u N.R. Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo za borbu protiv alkoholizma u NRH, 1953., 1.
[1248] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Mjesečni izvještaj za listopad 1947. godine, Čakovec, 25.10.1947., str. 1.

život bio obilježen problemima. Navedeno je da se ipak treba imati određenu dozu razumijevanja za ljude koji su duševno ili fizički nesposobni, stari ili su alkoholičari.[1249]

Problemi analfabetskih tečajeva nastali su i zbog dosadnog, lošeg i jednoličnog rada koji se svodio samo na čitanje i pisanje bez računanja pa je vlast tražila da se tečajevi ožive izdavanjem jednostavnih zidnih novina (već nakon naučenih 10-15 slova), kraćim predavanjima i čitanjem razne literature i brošura.[1250]

Još jedan problem nastao je i zbog zamisli vlasti da se tečajeve organizira na svim mjestima gdje ima nepismenih osoba. Po selima se donekle uspijevalo osnivati tečajeve, ali posebno veliki problemi uočeni su prilikom pokušaja poučavanja na radnim mjestima kao što su tvornice i rudnici. Problema je bilo i na strani radnika/rudara, kao i na strani poduzeća/rudnika. Radnici su bili opterećeni radom i određeni broj njih nije bio voljan ostajati u krugu radnog mjesta izvan radnog vremena. Radnici iz Rijeke i Županje čak su tražili da im se pohađanje analfabetskog tečaja plati kao prekovremeni rad.[1251] Bilo je slučajeva gdje su tečajevi u tvornici organizirani tijekom radnog vremena pa je to utjecalo na neproduktivnost i gubitke u poslovanju tvornice.[1252] U rudniku ugljena Ladanje Donje (kotar Ivanec) skupilo se 18 rudara za opismenjavanje, ali uprava poduzeća nije htjela premjestiti rudare u istu smjenu kako bi nakon posla mogli pohađati tečaj. Sličan slučaj dogodio se i u tvornici *Varteks* gdje je 58 nepismenih radnika čekalo početak tečaja jer su rukovodioci sindikalne podružnice i uprava odugovlačili.[1253]

Problema je bilo i u samom pristupu poučavatelja te u prevelikim očekivanjima od analfabeta. Na nekim tečajevima naprednije se polaznike izvlačilo kako bi prije završili tečaj, pa su ostali polaznici bili pod većim pritiskom zbog svoje sporosti i lošijeg napretka.[1254] Tome svjedoči kratki zapis za kotar Ivanec: „Najnapredniji su povučeni na polaganje ispita, ostali zaostaju radom“.[1255] Od svih sudionika očekivala se maksimalna uključenost i zalaganje. Od članova štabova očekivalo se da preko izabranog člana svaka tri dana šalju izvještaje

[1249] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Zapisnik sa kraja tečaja u Osnovnoj školi Lupinjak, 6.6.1948.
[1250] HŠM A 1493, MPNRH. Uklanjanje nepismenosti – poboljšanje rada, 30. 12. 1946.; Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914., „Nov zamah borbe protiv nepismenosti“, *Narodni list*, 1.1.1947.
[1251] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 232.
[1252] HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi u tvornicama i poduzećima – objašnjenje, 11. 3. 1947.
[1253] „Prosvjetni radnici Varaždinskog kotara obvezali su se da će likvidirati nepismenost kod ljudi do 50 godina starosti“, *Varaždinske vijesti*, 25.11.1948., 3.
[1254] HŠM A 1493, MPNRH. Analfabetski tečajevi – upute za završetak rada, 20.3.1947.
[1255] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Kratke bilješke iz dopisnih karata o stanju nepismenosti na terenu (materijal za bilten).

Glavnom štabu o tijeku akcije i rezultatima.[1256] To je moglo funkcionirati neko kraće vrijeme, ali protjecanjem vremena padao je intenzitet izvještavanja.

Analfabetski tečajevi trebali su funkcionirati na temelju dobrovoljnog rada učitelja i poučavatelja te dobrovoljnog odaziva analfabeta. Rijetki su slučajevi u kojima su predstavnici vlasti nasilno ili djelomično nasilno postupali prema ljudima koji su odbijali sudjelovati u narodnom prosvjećivanju. Ivana Dobrivojević navodi nekoliko slučajeva primjene sile i kažnjavanja na području Srbije. Seljaci su bili natjerani na analfabetski tečaj, a dvojica mještana kažnjena su desetodnevnim prisilnim radom jer su svoje nepismene žene zadržali kod kuće.[1257] Najčešći način djelovanja prema polaznicima koji nisu htjeli polaziti tečaj bila je opomena. U Osnovnoj školi Vinagora istaknuto je da puno polaznika ne dolazi na tečaj „premda su već mnogo puta i pojedinačno opomenuti", a u Osnovnoj školi Gorjakovo ni jedan poziv ili molba nisu mogli potaknuti analfabeta na pohađanje tečaja.[1258]

Problem je dolazio i od članova Komunističke Partije i prevelikih zahtjeva vlasti. Na sjednici VIII. partijske konferencije kotara Čazma u siječnju 1952. rečeno je sljedeće: „Mnogi naši članovi K.P. smatraju da borba za likvidaciju nepismenosti nije njihova stvar, već da je to isključivo stvar prosvjetnih radnika/škola i učitelja", naglašeno je da na kotaru nije osnovan ni jedan tečaj „premda imademo čak i nekoliko nepismenih članova Partije".[1259] Na terenu su se događali i slučajevi koji su za vlast bili sramotni i porazni, a sve se nastojalo zataškati preusmjeravanjem na tzv. narodne neprijatelje. Članovi narodnih odbora žestoko su se protivili opismenjavanju žena. „Protiv jednog člana NO-a u Finčevcu pokrenut je postupak, koji svoju ženu nije dao u analfabetski tečaj i to je izveo veoma demonstrativno tako da je time odbio i ostale ondašnje žene da idu u tečaj", i taj je član imenovan kao „mačekovski elemenat Josip Nemčić".[1260] Vrijedno je spomenuti i slučaj iz Zagreba. Vršiteljica dužnosti inspektora Milena Matić u izvještaju o radu na narodnom prosvjećivanju zapazila je da su obaveze postavljene od strane Zemaljskog odbora za širenje pismenosti bile prevelike i nerealne, ali i da je njihovo izvršenje bilo stvar prestiža.[1261]

[1256] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.
[1257] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 277.
[1258] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Nepismeni, Osnovna škola Vinagora, 10.3.1948.; Osnovna škola Gorjakovo, stanje polaznika na tečaju za pismenost, 29.3.1948.
[1259] HDA 1220, CK SKH, kut. 76. Zapisnik sa VIII. partijske konferencije kotara Čazma u prostorijama zadružnog doma Čazma, 27.1.1952., str. 17.
[1260] HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Izvještaj za mjesec siječanj 1948., KK Križevci, 1.2.1948., str. 3.
[1261] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o pregledu rada narodnog prosvjećivanja na području grada Zagreba, Matić Milena v.d. inspektora.

16. ULOGA MEDIJA U INFORMIRANJU JAVNOSTI O NARODNOM PROSVJEĆIVANJU

Vrlo važnu ulogu u širenju vijesti o svim fazama narodnog prosvjećivanja imale su sve postojeće vrste medija tog vremena, a najvažniji i najrašireniji bio je tisak (sve vrste novina i tjednika, knjige). Mediji su posrednici „između vlasti i javnosti“, njihova je ključna zadaća informirati javnost o temama važnima za društveni život. U socijalističkoj Jugoslaviji tisak i radio predstavljali su „transmisiju Partije“, a novinske članke toga vremena možemo okarakterizirati kao registratorske i mobilizatorske s velikom dozom medijskog entuzijazma.[1262] Članovi Partije bili su svjesni važnosti i moći medija i zbog toga su nad njima uspostavili potpunu kontrolu. Sva informativno-politička izdanja kontrolirali su KPJ i Agitprop, a vijesti koje su izlazile bile su „ograničene, kontrolirane i selektivne“.[1263]

Velikom nakladom brojnih novina vlast je pokušavala prodrijeti do najzabitnijih sela, utjecati na narodne mase, odgajati ih, usmjeravati i poticati na dobrovoljne akcije, među kojima je bilo i opismenjavanje stanovništva. Novine su u razdoblju od 1945. do 1952. imale „propagandno-agitacijsku funkciju“, poticale su na mobilizaciju i u svim tekstovima o narodnom prosvjećivanju i tečajevima opismenjavanja možemo prepoznati „jasnu političku konotaciju“. Tema narodnog prosvjećivanja i opismenjavanja bila je vrlo česta na stranicama svih novina u promatranom razdoblju. O prosvjećivanju naroda napisano je puno izvještaja i komentara, najčešće u obliku „za“ ili „protiv“[1264] - za opismenjavanje, za kulturniji život, a protiv nepismenosti, zaostalosti, neprijatelja itd. Novinskim člancima htjelo se kontrolirati i obavještavati narod „kako bi se neposredno utjecalo na način mišljenja, na svijest, stajališta i ponašanje ljudi“. Isticalo se da „štampu treba redovito i pažljivo pratiti, štampu treba proučavati“.[1265]

Propaganda narodnog prosvjećivanja vršila se na sve moguće načine i korištena su sva dostupna sredstva. Osim preko novina širena je preko predavanja i reportaža na radiju, prije početka kino predstava, na plakatima, crtežima, ilustracijama, zidnim novinama, preko parola, u selima na sastancima masovnih organizacija, raznim skupovima i pojedinačno preko

---

[1262] JURČIĆ, Daniela. „Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj“, *Mostariensia* (2017.), br. 1: 128, 134; BOŠNJAK, Mario, ur. *HND-prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910.-2010.* Zagreb: Press dana, medijska agencija HND, 2010., 126; MRMAK, *Metodološki problemi*, 2.

[1263] BENCETIĆ, Lidija. *Komunizam u slici: društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe (1945.-1962.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017., 22.

[1264] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 102-109.

[1265] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 133, PATAKI, *Opća pedagogija*, 268; NOVAK, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. Stoljeću*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2005., 429; FROL, *O novoj prosvjetnoj politici*, 8.

agitatora koji su obilazili sela.[1266] Vlast je tražila da se u centralnom i lokalnom tisku opismenjavanju pokloni ista pažnja i popularnost kao i udarnicima u privredi. Inzistiralo se i na stalnoj popularizaciji postignutih rezultata, isticanju novih metoda rada i stalnom promišljanju poboljšanja nedostataka, a izborom i načinom interpretacije ostvarivani su mobilizacijski ciljevi i prenošene ideje Partije.[1267]

Novine su bile vrlo pogodan medij za širenje političke propagande. Moglo ih se dostaviti i do zadnjeg sela, koristiti više puta za razliku od kinematografa koji je bio skupa stvar i rjeđe dostupan širim masama. Uloga novina u poslijeratnom razdoblju bila je velika iz sljedećeg razloga. Katarina Spehnjak dobro je primijetila da je u poratnoj Jugoslaviji veći naglasak stavljen na čitanje nego pisanje: „Pismenost je bila kvaliteta po sebi, ali se više promatrala u funkciji čitanja jer su se tako lakše popularizirale mjere i ciljevi vlasti".[1268] U partijskim dokumentima isticano je da se selo „o svim događajima informira uglavnom preko štampe i radija". Međutim, vlast nije uspjela posvuda potpuno raširiti praksu čitanja novina zbog loše organiziranih i nepismenih kolportera i nepismenosti dijela stanovništva (čak i do 1955.).[1269]

Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske istaknulo je 1945. sljedeću preporuku za objavu teme opismenjavanja u tisku: „U cjelokupnoj štampi vršiti stalnu i neprekidnu propagandu i objavljivati uspjehe, a šibati greške i propuste" i stalno se trebalo raditi na oživljavanju ovih akcija preko tiska.[1270] Ovdje ćemo navesti primjer časopisa *Žena u borbi* koji je u poratnim godinama redovito izvještavao o narodnom prosvjećivanju i rezultatima koji se postižu na tom polju. Časopis je do 1948. imao redovitu rubriku *Naš tečaj za pismenost* i *Naša čitanka* „u kojoj je osim dijelova slovarice" donosio i „upute kako pisati neka slova ili je objavljivao tekstove tek opismenjenih žena". Citiralo se i poticajne izjave analfabeta, jedna starica iz Šibenika rekla je: „Bila bih sretna kad bih makar dva sata prije smrti naučila čitati i pisati".[1271] AFŽ je u studenom 1949. planirao u listu *Žena u borbi* uvesti stalnu rubriku *Vijesti sa tečaja* i svaki mjesec objaviti jedan članak o radu tečajeva.[1272] Novine su stanovništvo izvještavale o

---

[1266] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o radu Ministarstva prosvjete NR Hrvatske za 1947. godinu; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Budžet za narodno prosvjećivanje, Ministarstvo prosvjete, 6.12.1947.

[1267] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Mobilišimo sve naše snage za borbu protiv nepismenosti", *Borba*, 16.12.1946.; SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 88, 102.

[1268] SPEHNJAK, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj", 92.

[1269] HDA 1220, CK SKH, kut. 90. Izvješće sa kotara Križevci o političkom radu, 9.3.1951., kut. 90.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. Suzbijanje nepismenosti – podaci, Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, Odbor za prosvjetu, 26.2.1952.; BENCETIĆ, *Komunizam u slici*, 21, 34, 223.

[1270] HŠM A 1493, MPNRH. Organizacija rada na širenju pismenosti, 6.12.1945.; Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.

[1271] DIJANIĆ, „Društveno-kulturni aspekti položaja žena", 275; „Naš tečaj za pismenost", *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1946.), br. 26: 8; PAVLETIĆ, Jela. „Nekoliko crtica iz tečajeva za nepismene", *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1946.), br. 27: 8.

[1272] HDA 1867, OOAFŽZG, kut. 2. Plan rada AFŽ-a od 15.10. do 15.11.1949., Zagreb, 22.10.1949.

radu i uspjesima na narodnom prosvjećivanju. *Bjelovarski list* uvrstio je u svoje članke izvještaje o radu Saveza boraca, među ostalim i kako sudjeluju u kulturno-prosvjetnom radu.[1273]

Partija je poticala nalaženje specifičnih slučajeva ljudi koji uče pod posebnim i teškim okolnostima. Takve primjere trebalo se pribilježiti na papir, ali i fotografirati kako bi se ovaj materijal mogao koristiti u propagandne svrhe u novinama, albumima i zidnim novinama. Okružni narodni odbor Varaždin tražio je na početku 1947. od kotarskih narodnih odbora pronalaženje takvih slučajeva, a kao primjer istaknuta je žena iz Krapinskih Toplica s djetetom na prsima i knjigom u ruci te slika radnika i posebno rudara koji sa svjetiljkom i knjigom idu na analfabetski tečaj. S ovim osobama trebalo je napraviti intervju i ispitati ih o uzrocima njihove nepismenosti i mišljenju o narodnoj vlasti. Druge novine, primjerice *Narodna prosvjeta*, iznijele su suprotan stav o takvom izvještavanju o radu na narodnom prosvjećivanju i ismijale isticanje jedinstvenih i rijetkih primjera. Kritizirano je posvećivanje pažnje „kuriozitetnim pojavama (babama od devedeset godina koje su naučile čitati i pisati)“, na štetu nebavljenja kolektivima sa stotinama nepismenih radnika.[1274] U novinama toga vremena rijetko se nailazi na karikaturu koja kritizira rad analfabetskih tečajeva. U *Omladinskom borcu* u siječnju 1947. izašla je karikatura pod naslovom *U borbu protiv (ne) pismenosti* (vidi fotografiju 13) i prikazivala je problem koji je pogađao i ostale masovne organizacije tijekom cijelog promatranog razdoblja, a to je slaba aktivnost članova organizacije i nepovezanost cijelog sustava koji je vlast odredila da treba raditi na opismenjavanju.[1275]

[1273] HDA 1887, SUBNORH, kut. 259. Zapisnik sa savjetovanja kulturno-prosvjetnih sekcija Oblasnih odbora Saveza boraca održanog u prostorijama Zemaljskog odbora Saveza boraca, 10.1.1950., str. 2.
[1274] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, Okružni NO Varaždin, 13.1.1947.; „Zadaci kulturno-prosvjetnog rada“, 105.
[1275] „U borbu protiv (ne) pismenosti“, karikatura, *Omladinski borac*, 17.1.1947., 3.

Fotografija 13. Karikatura „U borbu protiv (ne) pismenosti“, *Omladinski borac*, 17.1.1947., 6.

Važan medij u poratnom vremenu bio je film. On je kod naroda pobuđivao poseban interes i vlast je to prepoznala te pokušala proširiti kinematografe do najzabačenijih sela. Od svih vrsta masovnih medija film je po uzoru na Sovjetski Savez bio umjetnost masa, posebno važan za kulturno uzdizanje naroda, bio je vrlo pogodan za serviranje obilne socijalističke propagande.[1276] U Ministarstvu prosvjete prepoznali su utjecaj koji film vrši na ljude. „Važnost prikazivanja filmova najširim masama je velika, jer filmovi ne samo odgojno već i propagandno djeluju na mase“. Prvi zadatak filma bio je odgajanje i glorificiranje revolucije, klase i partije. Posebno važna vrsta filma bio je dokumentarni/propagandni film. On je bio u službi državne ideologije, planiranja *Petogodišnjeg plana*, napadao je prošlost i fašizam, veličao izgradnju i svjetlu budućnost i bio je pogodan za prikazivanje u najzabitnijim selima

[1276] KNEZOVIĆ, „Obilježja boljševizacije“, 102, 103, 110; „Filmska umjetnost narodu“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 3: 96.

gdje je utjecaj politike bio slab. Pisalo se da „film može poslužiti kao izvanredno dobro pomagalo za nastavu u našim školama i u tečajevima“.[1277]

Važnost filmova za širenje poruka o narodnom prosvjećivanju prepoznalo je i Ministarstvo prosvjete. Predložilo je da se početak filma iskoristi za prikazivanje poziva narodu i slanje prosvjetnih poruka. „U kinima (bioskopima) u reklamnom dijelu pisati parole i pozive“.[1278] Sve masovne organizacije naglašavale su veliku ulogu filma u razvoju socijalističkog čovjeka. Po mišljenju Glavnog odbora AFŽ-a film je služio za kulturno uzdizanje žena, a trebalo ga se koristiti „kao očiglednu agitaciju davanjem žurnala o našim uspjesima“. Ministarstvo prosvjete naglasilo je važnost filma u razvoju mladih: „Dobar film je važan faktor u obrazovanju i pravilnom odgoju omladine“.[1279]

Film je pobuđivao interes Partije i gledalaca gdje god je prikazivan, ali je problem bio premali broj kinematografa i kino-dvorana kao i pokretnih kino-aparata. Godine 1945. u Hrvatskoj su korištena 144 pokretna kino-aparata, a 1948. bilo ih je 194. Samo manji broj kino-aparata bio je predviđen za rad u službi narodnog prosvjećivanja. Na početku kampanje opismenjavanja 1946./1947. radila su 24 pokretna kino-aparata, a na raspolaganju je bilo samo 14 filmova uske vrpce (16 mm).[1280] U kotaru Ivanec kinematograf su imala mjesta Lepoglava, Klenovnik, Ivanec (zadružni dom) i Maruševac, a pokretnih kino-aparata na području kotara nije bilo.[1281] Tijekom rada na terenu pokazalo se da je film uske vrpce (16 mm) najpogodniji za narodno prosvjećivanje. Taj je film bio jeftiniji, manje zapaljiv, mogao se prikazivati na pokretnim, lako prenosivim aparatima kojima se lako upravljalo i mogao je doći do zadnjeg sela bez struje.[1282]

Godišnji izvještaji kotarskih komiteta pokazuju pravu sliku širenja narodnog prosvjećivanja putem kinematografa. Uspjeh je bio djelomičan i na njega je utjecalo dosta čimbenika. U promatranom vremenu aparati za prikazivanje filmova nalazili su se uglavnom po većim mjestima, a sva daleka sela rjeđe su dolazila u doticaj s filmom. U radu s kinematografima često su se događali problemi, a u nekim slučajevima podbacilo je lokalno stanovništvo od kojeg je vlast očekivala puno, posebno zato što je u pitanju bio film kao novi medij. U izvještaju za 1947. navedeno je da u kotaru Đurđevac kino postoji u mjestima

[1277] HDA 1220, CK SKH, Tromjesečni izvještaj za IV., V. i VI. mjesec 1947., kut. 10; KNEZOVIĆ, „Obilježja boljševizacije“, 111; BENCETIĆ, *Komunizam u slici*, 167, 171, 191; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 290; „Filmska umjetnost narodu“, *Narodna prosvjeta* (1948.), br. 3: 96.
[1278] HŠM A 1493, MPNRH, Organizacija rada na širenju pismenosti, 6.12.1945.
[1279] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Plan rada propagandne kulturno-prosvjetne sekcije Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske, str. 2; HŠM A 1493, MPNRH. Kinematografske predstave – pohađanje, 7. 2. 1946.
[1280] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Podaci o radu na narodnom prosvjećivanju, početak kampanje 1946./47.
[1281] DAVŽ 28, NOK Ivanec, kut. 196. Prosvjeta (sine anno).
[1282] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 57, 58.

Molve, Sesvete, Pitomača i Đurđevac, a tražilo se kino za Virje jer je bilo ogromno selo od 6000 ljudi. U siječnju 1948. kotar Vrbovec imao je samo dva kino-aparata, jedan za uski, drugi za široki film, a kotar Koprivnica imao je tri stalna kina i jedan pokretni kino-aparat kojim je u selima prikazano 115 predstava.[1283] U oblasti Bjelovar u siječnju 1950. većina pokretnih kino-aparata bila je oštećena i neupotrebljiva, a ispravni se nisu koristili.[1284] Na pojedinim kotarevima vlasti su pisale da rad kina pozitivno utječe na prosvjećivanje ljudi. Kotarski komitet Grubišno Polje naveo je u izvještaju iz 1948. da „rad kina mnogo doprinosi na prosvjećivanju i kulturnom uzdizanju masa Grubišnog Polja i okoline".[1285] Kino-aparati su korišteni za potrebe narodnog prosvjećivanja i na prostoru Dalmacije. „Naročito korisno su u Dalmaciji poslužile za agitaciju pokretne kinoaparature".[1286]

Stanje na terenu nije bilo obećavajuće jer su ljudi premalo posjećivali kino predstave. Kotarski komitet u Varaždinskim Toplicama zapisao je da su seljaci iz okolnih sela rijetko posjećivali kino, a najviše posjetitelja stizalo je iz samog mjesta.[1287] Vlast je posebno kritizirala uređenje kino-dvorana. U spisu Oblasnog odbora Narodne fronte Bjelovar iz 1950. nalazimo komentar vlasti o izgledu kina: „Ulazi u kino dvorane također nisu uređeni jer u njima nema niti jedne parole, citata i slika".[1288] Iz ovoga se navoda vidi pokušaj da se ciljano utječe na svijest ljudi i da ih se usmjerava prema Partiji, Titu i socijalizmu.

Iz arhivskih dokumenata vidljiva je namjera vlasti da zabilježi trenutke s analfabetskih tečajeva na film i kasnije ih koristi u propagandne svrhe. Okružni NO Varaždin obavijestio je kotareve da do 9. veljače 1947. moraju potrošiti film koji su dobili „i to samo na analfabetske tečajeve, niže i srednje obrazovne kao i druge tečajeve, čitalačke grupe…". Nakon snimanja film se trebao poslati okružnom NO-u koji je vrpcu prosljeđivao u Zagreb na razvijanje, ali neki kotarevi nisu izvršili predviđeni filmski zadatak. Kotar Pregrada to nije mogao provesti jer do 18. veljače 1947. još nije podignuo film na koji ima pravo, a „kotar Ludbreg je pokvario cijeli film, a nije tražio drugi".[1289]

[1283] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948. godinu, KK Vrbovec, 18.1.1948., str. 4; HDA 1220, CK SKH, kut. 88. Godišnji izvještaj KK KPH Koprivnica za godinu 1948., KK Koprivnica, 28.1.1948.; HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947., KK Đurđevac.
[1284] HDA 1228-3, RK SSRNH, kut. 25. Izvješće u vezi dopisa od 2.1.1950., str. 1.
[1285] HDA 1220, CK SKH, kut. 84. Izvještaj za mjesec svibanj 1948., KK Grubišno polje, 30.5.1948.
[1286] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 20.3.1948., str. 5.
[1287] HDA 1220, CK SKH, kut. 112. Mjesečni izvještaj po sektorima, KK Varaždin, 11.3.1948., str. 9.
[1288] HDA 1228-3, RK SSRNH, kut. 25. Izvješće u vezi dopisa od 2.1.1950., str. 1.
[1289] HDA 1228-3, RK SSRNH, kut. 100. Zimski praznici, pojačan rad na narodnom prosvjećivanju, prodiranje planskog rada u sela i sve organizacije, pravilno i redovito izvještavanje, umjetnički programi na javnim priredbama, Okružni NO Varaždin, 27.1.1947.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Rad na uklanjanju nepismenosti od 1.1. do 10.2.1947., kotarski NO Pregrada, 12.2.1947.; Mjesečni izvještaj KNO-a Prosvjetnog

Kinematografija je imala iznimnu važnost za KPJ te je bila pod njezinom potpunom kontrolom. Snimanje filmova odvijalo se prema uputama Partije i imalo je dva glavna obilježja. Trebalo je prikazati kontrast dvaju vremena, teškog stanja opustošene Jugoslavije nakon rata te napore KPJ koja je pokrenula obnovu zemlje uz veliki polet i oduševljenje.[1290] U poratnom vremenu snimani su dokumentarni filmovi koji su prikazivali razvoj industrije, elektrifikaciju zemlje, opismenjavanje stanovništva, a po obliku ih možemo opisati kao agitacijsko-filmski žurnalizam.[1291]

Godine 1947. snimljen je dokumentarni film o opismenjavanju *Iz tame u svjetlost*, režisera Milana Katića. Film je snimao *Jadran film*, a snimanje i izradu filma pomoglo je i Ministarstvo prosvjete preko Odjela za narodno prosvjećivanje.[1292] Katić je bio zaposlen kao službeni državni režiser i snimao je filmove po narudžbi države koji su obrađivali aktualne političke, društvene i gospodarske događaje. Film je nastao upravo 1947. zbog toga što se narodno prosvjećivanje nalazilo u velikom zamahu i ovaj film trebao je dodatno potaknuti pismene osobe da se uključe u vođenje tečajeva, a nepismene da se odazovu i postanu pismene.

U filmu je opismenjavanje odraslih ljudi prikazano usporedbom starog i novog društva. U filmu se pomoću brojnih kontrasta pokušalo prikazati važnost opismenjavanja. Nepismenost je uspoređena s tamom, pismenost sa svjetlošću, trenutak ulaska u svijet pismenih ljudi opisan je prizorom dizanja feredže kod bosanskih žena i padanjem mraka s očiju. Istaknuto je da u Jugoslaviji postoje „hiljade i hiljade knjiga, ali nasuprot ovom bogatstvu štampane riječi još uvijek postoje stotine hiljada nepismenih, ali rad na suzbijanju nepismenosti uklonit će i ove suprotnosti“. U odnosu na stare, protunarodne režime koji su stopirali ljude u stjecanju pismenosti postavljena je slika nove vlasti koja želi dokinuti vjekovni analfabetizam.[1293]

Katićev film o opismenjavanju svrstan je među bolje uratke toga vremena, a odlikuje ga bezazleno prikazivanje zanosa i patetika bez grča.[1294] Ključni motiv koji se provlači filmom jest „Život današnjice traži od nas da ne ostanemo slijepi kod zdravih očiju“. Filmski kritičari u prikazu glumaca i radnje filma primjećuju „naivnost u najplemenitijem smislu riječi, naivnost koja iznenađuje“, ali je i razumljiva u kontekstu vremena. Ona se najbolje očituje u sceni koja prikazuje ženu koja nakon žmirkanja naglo progleda i „ne ostaje slijepa kod

odsjeka za veljaču 1947., Pregrada, 3.3.1947.; Podaci o radu na narodnom prosvjećivanju, ONO Varaždin, 18.2.1947.

[1290] ŠKRABALO, Ivo. *Između publike i države, povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*., Zagreb: Znanje, 1984., 114, 127.

[1291] ŠKRABALO, *Između publike i države*, 127.

[1292] HDA 1220, CK SKH 1220, kut. 10. Tromjesečni izvještaj za IV., V. i VI. mjesec 1947.

[1293] KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.

[1294] ŠKRABALO, *Između publike i države*, 129.

zdravih očiju“. Zoran Tadić briljantno je primijetio da je naivna vjera u brzo opismenjavanje „dokument vremena, istina o poletu, zanosu, pionirstvu doba, istodobno i istina o zabludama i kontroverzama raznih vrsta toga doba“. Važnu ulogu u filmu ima i glazba. Film je usmjeren prema pozitivnom ishodu uz pratnju veselih tonova orkestralne glazbe i bodrenje rečenicama „Svi gorljivo rade“, „Uspjesi ne mogu izostati“, „Uspjeh je osiguran, treba samo strpljivosti, izdržljivosti, dobre volje i mnogo ljubavi“. Vrijedi istaknuti da radnju filma prati ohrabrujući ženski glas spikerice. Njezinim glasom gledateljima se dočarava da je pismenost krhka i nježna, da ju treba čuvati i da se za nju vrijedi boriti.[1295]

Radio je idući važan medij koji je iskorišten u širenju propagande narodnog prosvjećivanja. Vlast je smatrala da će dodjela radio-aparata siromašnim selima potaknuti ljude da se jače aktiviraju u rješavanje problema iz narodnog prosvjećivanja. U vremenu bez televizije i u nekim područjima s nekoliko desetaka posto nepismenih, radio je bio „partijski zvučnik“ koji je imao ulogu širenja zvukovne propagande, ali i kulturno-prosvjetnu ulogu, preko radija se najlakše povezivalo i okupljalo sve koje se trebalo kulturno-prosvjetno izdizati kroz kolektivno slušanje obavijesno-političkih emisija i diskusija u kojima su isticani politički ciljevi *Petogodišnjeg plana*.[1296] Ministarstvo prosvjete navelo je nekoliko primjera kako se preko radija može vršiti propaganda širenja pismenosti i tako utjecati na stanovništvo. Podatke o narodnom prosvjećivanju radiju su trebali slati kotarski odbori preko svojih dopisnika. U radijskim emisijama trebalo se držati predavanja o tehnici učenja, voditi razgovore sa sudionicima pred mikrofonom, objavljivati rezultate, izvještavati o otvaranju i zatvaranju tečajeva, donositi podatke o preuzetim obavezama, isticati najbolje polaznike tečajeva, poučavatelje i organizatore rada.[1297]

Na promatranom području radijski signali počeli su se širiti već od ljeta 1945. godine. Radijski signal iz Varaždina počeo se emitirati 10. srpnja 1945., a radio Glas Podravine iz Koprivnice počeo je s radom 11. studenog 1945. godine. Radio je nakon rata bio dostupniji nego kino-aparat, ali ne u mjeri u kojoj je vlast željela. Na početku kampanje opismenjavanja 1946./1947. u službi narodnog prosvjećivanja po prosvjetnim ustanovama bilo je dostupno 250 radio-aparata.[1298] U kotaru Vrbovec na početku 1948. oko 30% sela nije imalo ni jedan

---

[1295] „Iz antologije hrvatskog dokumentarca“. Pristup ostvaren 5.9.2018., http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=1597; KATIĆ, *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film.

[1296] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad,* 52, 53; PERUŠKO, Zrinjka. *Uvod u medije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2011., 120; MUČALO, Marina. *Radio u Hrvatskoj: povijesno-pravni razvoj radija u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2002., 65; VONČINA, Nikola. *Hrvatska radio-drama do 1957.: komparativni pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1988., 248.

[1297] HŠM A 1493, MPNRH. Organizacija rada na širenju pismenosti, 6.12.1945.

[1298] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Podaci o radu na narodnom prosvjećivanju, početak kampanje 1946./47.; MUČALO, *Radio u Hrvatskoj*, 74.

radio- aparat, a u kotaru Koprivnica 1948. bilo je oko 450 radio-aparata. Razlog slabe raširenosti aparata bila je slaba elektrificiranost sela, zbog čega su se mogli koristiti samo aparati na baterije, a njih je bilo nemoguće nabaviti.[1299]

U širenju informacija o narodnom prosvjećivanju pomagale su i govorne ili razglasne stanice. To je bio javni razglas koji je preko zvučnika na električnim stupovima u središtu mjesta i na obližnjim raskrižjima ljudima prenosio razne informacije. Zbog manjka radio-aparata po većim mjestima osnivane su takve stanice kako bi se stanovništvu prenosile dnevne emisije drugih radijskih stanica, vijesti, narodni plesovi, predavanja, objašnjavale kampanje, a njima su rukovodili ljudi koji su bili pod kontrolom Agitpropa.[1300] Razglasne stanice korištene su i za obavještavanje stanovništva o narodnom prosvjećivanju. U Varaždinu je od 11. do 18. prosinca 1949. održan Tjedan narodnog prosvjećivanja i na kraju su preko razglasne stanice objavljeni rezultati rada u ovom tjednu.[1301]

Razglasne stanice mogle su prenijeti vijesti do većeg broja ljudi i zato je vlast poticala kolektivno slušanje radijskih emisija. Za organiziranje takvih okupljanja trebalo je odrediti najpogodnije pojedince, ali na terenu nisu ostvareni dobri rezultati i vlast je tražila bolju organizaciju za što veći doprinos narodnom prosvjećivanju. Kotarevi koji nisu imali stanice teško su dolazili do njih, a u mjestima koja su ih imala, događali su se problemi u njihovom radu. Garešnica je 1947. uspjela nabaviti stanicu s osam zvučnika, a i u Bjelovaru je 1947. kupljena nova razglasna stanica „koja prenaša radio vijesti po gradu i razna predavanja te time igra značajnu propagandnu ulogu“.[1302] U Koprivnici je stanica tijekom 1949. potpuno uništena i pokradena, u Čazmi i Garešnici stanice su se često kvarile i popravljane su samo prije manifestacija. U lipnju 1948. Đurđevac još nije imao razglasnu stanicu, a u izvještaju iz 1950. opisano je da stanica nije imala svoju prostoriju, nego je bila u prostorijama Agitpropa.[1303] Kotarski komitet Zadar-otoci izvijestio je CK KPH 1951. da na kotaru imaju četiri stanice, jedna ne radi jer je pokvaren generator, a zbog toga ni kino ne radi na Velom

---

[1299] HDA 1220, CK SKH, kut. 115. Godišnje izvješće za 1948. godinu, KK Vrbovec, 18.1.1948., str. 4.

[1300] „'Razglasna stanica/proglas' u Đurđevcu“. Pristup ostvaren 10.8.2019., https://podravske-sirine.com.hr/arhiva/8246; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 147; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za II. polugodište 1950., Pregrada 22.3.1951.; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 54.

[1301] „Program 'Tjedna narodnog prosvjećivanja' u gradu Varaždinu, koji se održava od 11. do 18. prosinca“, *Varaždinske vijesti*, 8.12.1949., 3.

[1302] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 54, 55; HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Garešnica, str. 5; HDA 1220, CK SKH, kut. 72. Godišnji izvještaj za 1947., KK Bjelovar, 16.1.1948., str. 7.

[1303] HDA 1220, CK SKH, kut. 82. Godišnji izvještaj za 1947. godinu, KK Garešnica, str. 5; HDA 1220, CK SKH, kut. 2. Zapisnik i referati sa seminara Agitprop odjeljenja kotarskih i gradskih komiteta oblasti Bjelovar, Bjelovar, 29.4.1950., str. 3; DABJ 309, NOK Đurđevac, kut. 75. Tromjesečni pismeni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju, Đurđevac, 30.6.1948.

Ižu.[1304] Izvještaj iz kotara Pregrada opisuje stanje s razglasnim stanicama, ali i što bi one trebale raditi. Kotar je imao tri stanice, u Pregradi nije radila zbog pomanjkanja struje kao i u Krapinskim Toplicama, a jedino je radila ona u *Straži* i radnicima je davala razne obavijesti i izvještavala o postignutim rezultatima.[1305] Iz arhivskih spisa vidljivo je da razglasne stanice nisu funkcionirale kako bi trebale. Oblasni odbor Narodne fronte Bjelovar pisao je 1950. Glavnom odboru NF-a Zagreb da su stanice slabo iskorištene, mnoge su bile pokvarene, ništa se nije poduzimalo da ih se popravi i nije bilo stručnih rukovodilaca koji bi ih vodili, a u Zagrebu je nedostajalo žice da se razglas provede u tvornicu.[1306]

Svi mediji korišteni su za širenje informacija o narodnom prosvjećivanju. Na sve načine pokušavalo se doprijeti do stanovnika u dalekim i izoliranim selima preko pisane riječi, zvuka ili slike. Preko medija se davala snažna podrška sudionicima narodnog prosvjećivanja, a i redovito su slane političke poruke. Čak i kada je opismenjavanje popustilo, preko novina se pokušavalo djelovati na ponovnu aktivaciju rada s nepismenima.

16.1. Agitacija i propaganda narodnog prosvjećivanja

Agitacija ili „pridobivanje ljudi za neku akciju“, u ovom slučaju za opismenjavanje, u poratnoj Jugoslaviji provodila se svim dostupnim sredstvima (novine, brošure, letci, predavanja, radio, film, plakati, parole, karikature…)[1307], ali i preko članova masovnih organizacija i ljudi uključenih u organiziranje i rad analfabetskih tečajeva. Propaganda ili promidžba je način širenja poruka „kojim se izravno utječe na stavove ili ponašanje većeg broja ljudi“ kako bi ih se pridobilo „za određeni politički svjetonazor“, a najčešće se provodi uvjeravanjem, isticanjem kontrasta, pobuđivanjem emocija i jednostranim prikazivanjem činjenica.[1308]

Za agitaciju i propagandu u Jugoslaviji brinuo je Agitprop ili Odjeljenje za agitaciju i propagandu i bio je jedno od tijela Centralnog komiteta KPJ. Već tijekom rata u brigadama i divizijama osnivaju se *polit-odjeli*, a „propagandni odjel dobiva i AVNOJ“ na prvom zasjedanju u studenom 1942. godine. Na prvoj sjednici Politbiroa CK KPH početkom lipnja

[1304] HDA 1220, CK SKH 1220, kut. 117. Zapisnik, KK Zadar-otoci, 24.10.1950., str. 1.
[1305] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tromjesečni izvještaj sa područja narodnog prosvjećivanja, siječanj, veljača, ožujak 1950., Pregrada, 31.3.1950.
[1306] HDA 1228-3, RK SSRNH, kut. 25. Oblasni odbor Narodne fronte, komisija za agitaciju i štampu Bjelovar, Glavnom odboru Narodne fronte Zagreb, Izvješće u vezi dopisa od 2.1.1950., str. 1; HDA 1220, CK SKH, kut. 2. Izvještaj, Oblasni komitet KPH za zagrebačku oblast, Centralnom komitetu KPH, Zagreb 26.7.1949.
[1307] „Agitacija“. Pristup ostvaren 5.8.2019., http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=787.
[1308] „Promidžba“. Pristup ostvaren 5.8.2019., http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644.

1945. formirano je Agitaciono-propagandno odjeljenje, a zadnjeg dana 1945. održana je sjednica kulturno-umjetničkog odjela Agitpropa Hrvatske (voditelj Marin Franičević) i formirano je pet sektora djelovanja. Jedan od njih bio je i sektor narodnog prosvjećivanja koji je vodio novinar Zlatko Munko. Od tada je sav politički, kulturno-prosvjetni i znanstveni život bio pod kontrolom Partije.[1309] Agitprop je nastao u ratu, a s intenzivnim radom nastavio je i u poratnom vremenu. „Glavni cilj ovog partijskog tijela bio je distribucija partijske politike i ideologije i stroga kontrola nad svim oblicima duhovne proizvodnje". Djelovanje agitacije i propagande trebalo je biti vidljivo u elanu masa, izvršavanju radnih zadataka, ljubavi prema SSSR-u i uzdizanju ideološko-političkog i kulturnog nivoa naroda.[1310]

Partija je preko Agitpropa vršila kontrolu cjelokupne pisane riječi koja je trebala proći kroz tiskare i izaći na svjetlo dana. Provodila je i aktivnosti pridobivanja ljudi za društvene akcije, a među najvažnije akcije toga doba spadali su narodno prosvjećivanje i tečajevi opismenjavanja. Vlast je po uzoru na Sovjetski Savez pokušavala prikazati da su obrazovanje i kultura postali najpristupačniji u odnosu na prošlost kada su bili najnepristupačniji.[1311] Agitacija za narodno prosvjećivanje trebala je doći i do najudaljenijih sela, kao na primjer u kotaru Pregrada gdje se o kulturno-prosvjetnom radu govorilo u svim selima.[1312] O propagandi uklanjanja nepismenosti brinulo je i Ministarstvo prosvjete unutar kojeg je postojao Odjel za štampu i prosvjetnu propagandu. Već u rujnu 1945. ovaj Odjel pripremao je „materijal za kampanju u vezi sa likvidacijom analfabetizma".[1313]

Narodno prosvjećivanje postalo je sastavni dio rada Agitpropa i nad njim je uspostavljen potpuni nadzor. Svi novinski članci o opismenjavanju, početnice/bukvari, upute za rad na narodnom prosvjećivanju, plakati, reklamni počeci filmova, predstave, predavanja i drugi tekstovi o narodnom prosvjećivanju prolazili su detaljno čitanje članova Agitpropa. To je vidljivo u arhivskim spisima Agitpropa u kojima se redovito pisalo i izvještavalo o narodnom prosvjećivanju. Od Agitpropa se očekivala dobra kontrola procesa prosvjećivanja, ali se ispostavilo da je i ovaj odjel imao problema sa stupnjem obrazovanja svojih djelatnika. Partija

[1309] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 92, 95.
[1310] BANOVIĆ, *Kazalište za narod*, 92, 95; VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 134; HDA 1220, CK SKH, kut. 119. Zapisnik s III. Partijske konferencije grada Bjelovar, 21.10.1948., str. 21; ŠARIĆ, Tatjana. „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952.", *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (2010.), br. 1: 390, 391. Unutar Agitpropa postojali su odjeli rada za štampu i agitaciju, kulturu, teorijsko-predavački, organizacijsko-tehnički i pedagoški.
[1311] RAŠETA, *Komunizam*, 189.
[1312] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Mjesečni izvještaj za siječanj 1947., Pregrada, 31.1.1947., str. 7.
[1313] HŠM A 1493, MPNRH. Izvještaj o radu, Ministarstvo prosvjete, Odjel za štampu i prosvjetnu propagandu, Zagreb, 17.9.1945.

je zahtijevala da članovi ovog odjela znaju dobro pisati i da budu dobro marksistički obrazovani, ali s nalaženjem takvog kadra bilo je problema, posebno na nižim razinama.[1314]

Posebnu pažnju Agitprop je usmjeravao na kontrolu tiska zato što se preko njega obavljalo propagandno djelovanje, a služio je i za davanje uputa aktivistima na terenu za agitacijski rad. Važnost tiska bila je velika i ni jedna se rečenica nije mogla pustiti u javnost bez odobrenja ovog tijela. Kroz medije se usmjeravalo i neutraliziralo javno mišljenje, prakticirano je jednosmjerno komuniciranje živom riječju i medijima kroz koje je vlast slala svoja mišljenja, pozive, poruke i očekivanja, a zauzvrat je tražila izvršavanje naloga. U svrhu podrške prosvjećivanja pokrenut je i tiskan list *Narodna prosvjeta*, a u najvećem broju članaka izvještavalo se o uspjesima s terena. I u drugim novinama davala se podrška ovim akcijama kao npr. *Žena u borbi*.[1315]

Sve osobe koje su sudjelovale u prosvjećivanju trebale su agitacijski-propagandno djelovati. Učitelji su, kao najvažnije karike u narodnom prosvjećivanju, učili o agitaciji i propagandi već na učiteljskim školama. Stjecali su znanje o oblicima agitacije i propagande, značaju govorništva za propagandu te o ulozi štampe u narodnom prosvjećivanju.[1316]

Agitprop je bio hijerarhijski organiziran i sve direktive dolazile su od partijskog vrha. „Na čelu Agitpropa CK KPJ bio je Milovan Đilas, član Politbiroa CK KPJ i jedan od najbližih Titovih suradnika i ideologa“. Poruke su se spuštale skroz do najnižih razina partijskih komiteta i masovnih organizacija.[1317] Tako je Partija postizala da sadržaji narodnog prosvjećivanja budu u skladu sa smjerom koji je odredila za Jugoslaviju. U radna tijela koja su brinula o narodnom prosvjećivanju ulazili su predstavnici Agitpropa. Prilikom formiranja kotarskih odbora za širenje pismenosti u njih su ulazili i predstavnici Agitpropa. Na terenu su kao i kod svih ostalih sudionika rada na narodnom prosvjećivanju postignuti pozitivni, ali i negativni rezultati.

U kotaru Ivanec u rujnu 1947. osnovan je Odbor za širenje pismenosti i u njega su ušla dva predstavnika Agitpropa i radili su na organiziranju tečajeva i okupljanju nepismenih.[1318] Na okrugu Bjelovar u prosincu 1946. dogodili su se problemi u koordinaciji rada Agitpropa i ostalih organizacija. Kulturno-prosvjetni sektori Agitpropovih komisija nisu znali uskladiti i povezati rad Fronte s radom prosvjetnih vlasti i primijećeno je da se sve „svelo na održavanje

[1314] KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 37.
[1315] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 85; BENCETIĆ, *Komunizam u slici*, 21, 34.
[1316] HŠM A 1493, MPNRH. Nastavni plan i program za učiteljske škole, pripravni 'A' i 'B' razred, za školsku godinu 1946./47., Zagreb 1946., str. 16.
[1317] ŠARIĆ, „Djelovanje Agitpropa“, 389; KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 34, 35.
[1318] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec rujan 1947., KK KPH Ivanec, 25.9.1947.

i organiziranje raznih odbora za suzbijanje nepismenosti".[1319] Kotarski komitet Čazma izvijestio je u rujnu 1947. CK KPH o lošem radu na uklanjanju nepismenosti zato što Agitprop komitet nije bio čvrst i nije ništa radio.[1320] Drugačiji primjer zbio se u Hrvatskom zagorju. Agitprop komisija kotara Ivanec u srpnju 1948. pohvalila se da je godina bila vrlo dobra te da je osnovano 108 tečajeva sa 1072 polaznika.[1321]

Agitacija za analfabetske tečajeve i propaganda prosvjećivanja i opismenjavanja trebali su se provoditi u svim prilikama, izvan tečajeva i na njima. Iz novinskih članaka i arhivskih dokumenata dobivamo uvid u postavke propagande kako ih je odredila KPJ. Vidljivo je da se agitacija i propaganda na terenu trebala provoditi na senzibilniji način. Rad na prosvjećivanju imao je u isti tren dva obilježja. S jedne strane bio je pomalo krut u postavljanju brzih i naglih akcija kako bi se dokinula nepismenost, a s druge strane govorilo se da je poželjna elastičnost u usmjeravanju rada i propagande prema najpotrebnijim mjestima (selima).[1322] U novinama *Naprijed* opisano je kakvu agitaciju treba provoditi na terenu. Trebalo je ukloniti površnu i formalistički krutu agitaciju, a primjenjivati svestranu, elastičnu agitaciju s objašnjavanjem i uvjeravanjem o potrebi pismenosti.[1323]

Vlast je tražila da se propaganda prilagođava prilikama na terenu, a pojačano se trebala provoditi u Tjednu borbe protiv nepismenosti.[1324] Trebalo je osmisliti propagandu koja će biti učinkovita te doprijeti do ljudi koji ne znaju čitati ni pisati. Privlačenje ljudi odvijalo se na kulturnim skupovima, predstavama, proslavama važnih događaja i obljetnica, usmenim novinama i ostalim manifestacijama. Na tim skupovima često su korištene parole. Po stilu i sadržaju trebale su biti dostupne, privlačne, razumljive, zanimljive, uvjerljive, jezgrovite i aktualne, izazivati pozornost sudionika, lako ulaziti u misli čovjeka te izazivati snažne osjećaje, a nisu smjele biti previše uopćene jer ne bi bile zamijećene i ne bi dale rezultate. Bit propagande bio je pobuditi interes i svijest kod odraslih zašto im je potrebno obrazovanje, a trebalo se boriti i protiv stare narodne mudrosti koja je govorila da je teško starog konja naučiti voziti. Što više parola i plakata trebalo je polijepiti po selima kako bi se promijenilo raspoloženje seljaka prema opismenjavanju.[1325] Korištene su i propagandne tehnike apela koje

---

[1319] HDA 1827, OK KPHBJ, kut. 4. Izvještaj o radu Agitprop komisije, Bjelovar, 1.12.1946.
[1320] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Likvidiranje nepismenosti, Agitprop komisija, KK KPH Čazma, 19.9.1947.
[1321] HDA 1220, CK SKH, kut. 85. Politički izvještaj za mjesec listopad 1947., KK KPH Ivanec, 23.10.1947.
[1322] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.
[1323] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Rezultati dosadašnjeg rada na suzbijanju nepismenosti", *Naprijed*, 6.11.1947.
[1324] RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 29.
[1325] SAMOLOVČEV, *Osnovi andragogije*, 305, 307, 537; ZVONAREVIĆ, *Socijalna psihologija*, 589, 592; PAPIĆ, *Stazama prosvjete i kulture*, 151; HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Štabovi-jedinstvena rukovodstva propagande i reda u borbi protiv nepismenosti (sine anno).

su imale dublji učinak od propagandne poruke. U akcijama opismenjavanja najviše je korišten apel u kojem je isticana materijalna, socijalna i psihološka korist za sve sudionike.[1326] Izvještaj KK KPH Pregrada iz prosinca 1946. donosi informaciju da su se po selima pojavljivale poruke protiv opismenjavanja „i razne parole koje se nesvjesno javljaju po selima dobro se suzbijaju“.[1327]

Okupljanje nepismenih i sistematska propaganda bili su jedan od najvažnijih zadataka kampanje, a cilj propagande bio je „uvjeriti nepismene da je dužnost svakog svjesnog čovjeka da nauči čitati i pisati“. Svi mediji korišteni su za širenje propagande kako bi do što većeg broja ljudi došla informacija o veličini pokreta opismenjavanja i uspjesima koji su ostvareni pod vodstvom Partije. Materijali koji su se trebali postavljati po trgovima i ulicama te dijeliti stanovništvu stizali su iz Zagreba. Propagandni materijal za kampanju opismenjavanja 1947./1948. stigao je u kotar Krapina iz Zagreba, a u Krapini su dodatno tiskane parole sličnog sadržaja.[1328] U svim medijima, u svim prigodama i na svim mjestima gdje se okupljao veći broj ljudi širila se propaganda pismenosti i opismenjavanja. Za širenje te propagande trebale su dovoljne količine propagandnih materijala. Posebnu važnost imali su plakati i putem njih diljem Jugoslavije širile su se političke poruke. Glavna poruka bila je: „Pomažući prosvjećivanje sela pomažemo obnovu zemlje“. Plakat je prikazivao ruku (sugeriralo se na Partiju) koja drži knjige i predaje ih obitelji koju su činili otac, majka i dijete.[1329]

Glavnu brigu o širenju propagandnih materijala imalo je Ministarstvo prosvjete. U rujnu 1947. poslana je poruka svim kotarskim i gradskim NO-ima da će iz tvornice *Rožankovsky* iz Zagreba stići proglasi i parole za kampanju opismenjavanja. Na razini okruga preporučivalo se izraditi „plakat koji bi pozivao na upisivanje u tečajeve“. Dekoracija u domovima kulture trebala je biti prigodno i živo uređena i popraćena grafikonima o stanju i kretanju pismenosti te razvoju kampanje opismenjavanja.[1330]

Uz Ministarstvo prosvjete u širenje propagandnih materijala uključio se i Zemaljski odbor za uklanjanje nepismenosti. On je u listopadu 1946. dao „izraditi 10 vrsta ilustriranih parola, štampanih latinicom i ćirilicom u 150.000 primjeraka, propagandni plakat-montažu s navedenim prošlogodišnjim rezultatima i obavezama za 1946./1947. u 30.000 primjeraka,

---

[1326] ZVONAREVIĆ, *Socijalna psihologija*, 597, 597, 598, 600.
[1327] HDA 1846, OK KPHVŽ, kut. 5. Izvještaj za prosinac 1946., KK KPH Pregrada, 30.12.1946.
[1328] HDA 1220, CK SKH, kut. 89. Izvještaj o stanju na kotaru za mjesec rujan 1947., KK KPH Krapina, 30.9.1947.
[1329] „Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji“, 22. Pristup ostvaren 24.6.2020., https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=nikad+im+bolje+nije+bilo .
[1330] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Proglasi i parole – raspodjela, Ministarstvo prosvjete, 10.9.1947.; HDA 291, kut. 2. Izvadak iz plana rada na uklanjanju nepismenosti Okružnog prosvjetnog odjela Karlovac; RADAKOVIĆ, *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*, 14.

dijapozitive za 50 kinematografa“, pripremala se i brošura s predavanjima, igrokazima, pjesmama i proznim ulomcima za propagandu na priredbama, slikovnica s fotografijama i podacima o postignutim uspjesima, a širena je i propagandna parola „Hoćemo da nam svi u selu budu pismeni“.[1331] U širenje propagandnih materijala uključio se i Glavni odbor Narodne omladine Hrvatske. Na sastanku u studenom 1946. dogovoreno je da se pokrene štampanje 40 000 primjeraka poziva na borbu protiv nepismenosti, 100 000 parola, naprave dijapozitivi za sva kina, da se izradi 250 000 papirnatih znački za tjedan prosvjećivanja, zatim dva predavanja, jedan igrokaz i tri recitacije u duhu kampanje.[1332]

Sve novine često su tijekom kampanje opismenjavanja donosile na naslovnim stranicama ili uz tekstove parole za opismenjavanje. Parole su bile „nezgodne“ zato što su od svih tražile uključivanje u rad/akcije, zahtijevale su iznadprosječan rad i nije ih se moglo odbiti zbog plemenitog cilja, stvaranja sretne budućnosti. Parole su pozivale na odlučnu i žestoku borbu „Smrt nepismenosti – prosvjeta je oružje protiv neprijatelja“, na učvršćivanje vlasti, „Podizanjem pismenosti učvršćujemo demokraciju, izgrađujemo svoju narodnu državu“ i „Pismen čovjek može najbolje koristiti pravo učestvovanja u narodnoj vlasti“. Vezivane su uz budućnost „Bez pismenosti nema napretka“, „Prosvjeta je uslov narodnog blagostanja“, „Više znanja i veća prosvjećenost – brža i potpunija pobjeda u obnovi i izgradnji zemlje“.[1333]

Sve novine i listovi trebali su donositi propagandne tekstove o narodnom prosvjećivanju. U listu *Seljačka sloga* u rujnu 1945. intenzivno se pisalo o ulozi Seljačke sloge u narodnom prosvjećivanju, a korištene su sljedeće parole: „Tucimo neprijatelja znanjem!“, „Zrno znanja probija jače od čelika“, „Pismenost je takovo zrno znanja!“, „Borimo se za opću pismenost naroda!“[1334]

Sve događaje s narodnog prosvjećivanja nastojalo se zabilježiti riječju i slikom, pa i na filmskoj vrpci kako bi se koristili za daljnju propagandu. Komitet za škole i nauke pri Vladi FNRJ poslao je u studenom 1947. obavijest Ministarstvu prosvjete da će biti izdan informativni zbornik o narodnom obrazovanju radnog naroda sela i grada. Posebno se tražilo skupljanje snimki i ilustracija s analfabetskih tečajeva i općeobrazovnih tečajeva te obnove

---

[1331] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Izvještaj o dosadašnjem radu na uklanjanju nepismenosti u NR Hrvatskoj; „Stanje u radu na likvidaciji nepismenosti u NR Hrvatskoj na dan 1.XII.1947.“, 9.

[1332] HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj, Glavni odbor NOH-a, Centralnom vijeću NOJ-a, Izvještaj, 18.11.1946., str. 4.

[1333] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 157; SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, 30; „Naš tečaj za pismenost“,, *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1946.), br. 24: 13; „Tromjesečno takmičenje AFŽ-a na kulturno-prosvjetnom polju za 8. mart“, „Svi u borbu za pismenost“, *Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena* (1946.), br. 34: 1, 4.

[1334] „Svi u borbu za opću pismenost“, *Seljačka sloga: glasilo istoimenoga društva* (1945.), br. 1: 23.

kulturno-prosvjetnih ustanova. Na tečajeve je trebalo pozvati fotografa kojeg je plaćao okrug.[1335]

Propaganda opismenjavanja vršila se i preko pjesama u novinama. U listu *Narodna prosvjeta* u prosincu 1947. objavljena je *Pjesma naših analfabeta* (autor M. Popara). U jednoj strofi opisuje se tmurna, ugnjetavačka prošlost: „Propali su siledžije,/ ugnjetači stari,/ mi očima drugim/ sad posmatramo stvari“. U ostatku pjesme govori se o radosnoj budućnosti temeljenoj na pismenosti: „Novi život pred nama je,/ pun sreće i nade,/ u životu novom ljudi – /novu sreću grade“. Na kraju pjesme upućena je pohvala Komunističkoj partiji za veliki uspjeh opismenjavanja: „Za sve ovo nek' je hvala,/ borbi i slobodi,/ Kom-Partiji naše zemlje,/ koja Tita rodi“. U istom broju *Narodne prosvjete* izašla je i pjesma *Unuk, djeda i abeceda* (autor F. Škrljac). U njoj se opisuju napori unuka da opismeni svog djeda. Na početku se opisuje unukovo planiranje: „Izradio ja sam nastavni plan,/ po jedno slovo za svaki dan“. U idućim strofama pjesma opisuje novo vrijeme i potrebu za pismenošću te kako je unuk s djedom poveo uspješan juriš i boj na abecedu. „Djedice, čuj me, vremena su nova,/ Svi treba da znamo pisati slova./ Tko ne zna – nije sramota – shvati,/ Al je sramota ne htjeti znati“. „Strpljivo unuk tako je djedu,/ Poveo u boj na abecedu./ Uspjeh je bio, sad djeda piše,/ I analfabeta on nije više.“ „I djedi sada pred očima svanu,/ Prionu poslu i radi po planu…“.

U prosincu 1946. u *Varaždinskim vijestima* izašla je pjesma *Nepismenom radniku* autora Milana Draškovića. Pjesma piše o teškom životu nepismenih ljudi, spominje žuljevite ruke i uspoređuje slova s ugljenom koji kopaju rudari: „Gledaš ih –/ čudna su – veliš?/ Čudna, crna – ne sjaje./ Al' crn je i ugljen onaj,/ koga ti kopaš,/ pa kakvo svjetlo daje.“ Spominju se i prošle vlasti kojima je odgovarala nepismenost: „Znam, - da dosad za to/ prilika nije bila,/ jer nekada gospodarima našim,/ nepismenost tvoja bila je vrlo mila.-/ Al' sada imadeš državu svoju,/ koja se zato brine,/ da te izvede iz neznanja –/ iz crne te tmine.“ Na kraju je pohvala upućena Titu: „Prvim svojim pismom/ pozdravit ću Tita“.[1336]

Pjesme koje nalazimo u novinama i arhivskim spisima pisali su obični seljaci i radnici. Objavljivanjem njihovih pjesama u novinama htjelo se poručiti da su seljaci i radnici konačno postali kulturni i da aktivno žive kulturni život. U arhivskom fondu Konferencije za društvenu aktivnost žena pronađena je *Pjesma za nepismenost*, a autorica je seljakinja Kata Grahovac iz Našičke Breznice. Ona se rimovanim stihovima osvrnula i na *Petogodišnji plan* i pjesmom je na druge žene htjela prenijeti ushićenje uključivanjem u opismenjavanje analfabeta. „Treba

[1335] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 100. Snimci za informativni zbornik – potražnja, Ministarstvo prosvjete, 21.11.1947.; Pojačana akcija za suzbijanje nepismenosti, ONO Varaždin, 13.1.1947.
[1336] POPARA, M., „Pjesma naših analfabeta“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 9; „Unuk, djeda i abeceda“, *Narodna prosvjeta* (1947.), br. 9-10: 83; „Nepismenom radniku“, *Varaždinske vijesti*, 5.12.1946., 4.

imat velikog elana,/ Izvršenje pet godišnjeg plana,/ Drugarice hajd na poso kreni,/ Nepismenost da se iskoreni,/ Spremaj te se podučavatelji,/ spremaj te se po Titovoj želji.“ Socijalistička propaganda imala je velik utjecaj na ovu seljakinju i ona je u svojoj pjesmi povezala boljševički život i nepismenost: „Od parola plotovi šareni,/ Nepismeni stoje pa ih broje,/ Ispituju što piše na njima,/ Tko bi nama pročitao svima“,/ „Počet ćemo raditi zajednički,/ Počet ćemo život boljševički“. Zanimljiv je način kako je ova narodna pjesnikinja gledala na prvi susret nepismenih s početnicom: „Evo knjige evo nama brige,/ Knjigu gleda di je abeceda,/ Evo Tito baš na prvoj strani,/ Bit će nama sada sretni dani“.[1337]

Propaganda je u velikoj mjeri trebala biti sastavni dio analfabetskih tečajeva. Tekstovi koje su polaznici čitali na tečaju imali su svrhu širiti vijest o novoj vlasti, o velikim i važnim promjenama te formirati jednoobrazno mišljenje. Uz početnice i bukvare iznimno veliku važnost imali su sporedni tekstualni materijali. Ministarstvo prosvjete posebno je istaknulo da su dobro radili oni tečajevi u kojima su „poučavatelji polaznicima čitali dnevnu štampu, razne brošure i sl.“.[1338] U knjižici *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene* stavljena je uputa da se polaznicima treba čitati „koju zanimljivu pripovijetku, značajne vijesti iz novina, kratak, popularan i zanimljiv članak iz područja nauke“ kako bi se zadržao interes polaznika i razvila potreba za knjigom, čitanjem i znanjem.[1339]

Od poučavatelja se tražilo da na tečajevima primjenjuju raznolik rad s polaznicima, da im redovito čitaju dnevne novine i popularnu literaturu. Čitanje preporučene literature nastavilo se i nakon analfabetskih tečajeva. Na čitalačkim grupama preporučivalo se i prakticiralo čitanje crtica i šala iz *Kerempuha* i *Ježa*. Obično se čitalo 10 do 15 minuta prije tečaja i na njegovom kraju, a cilj je bio polaznicima stvoriti potrebu i naviku za knjigom te da zavole čitanje. Na njima se utvrđivalo znanje s analfabetskog tečaja, a trebalo je izabrati novinske članke i drugu literaturu koja je poticala radni elan i ljubav prema Jugoslaviji.[1340]

U kriznim situacijama kada je prijetio raspad analfabetskih tečajeva, vlast je pokušavala obnoviti propagandu opismenjavanja. U situacijama stagnacije narodnog prosvjećivanja trebalo je brzo reagirati i aktivirati sve raspoložive ljude kako bi se ponovno pokrenuo rad na tečajevima. U kotaru Kutina zbog tih razloga ponovno je sazvan sastanak Štaba za borbu protiv nepismenosti. Jedan od zadataka bio je i „obuhvatiti rukovodioce glumačke družine u

---

[1337] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. „Pjesma za nepismenost“, Kata Grahovac, seljakinja iz Našičke Breznice, 23.10.1947.

[1338] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj za II. tromjesečje 1948. godine.

[1339] *Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene*, 12, 13.

[1340] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Osvrt na dosadašnje uspjehe na uklanjanju nepismenosti“, *Naprijed*, 8.3.1947.; „Prosvjetna sijela, čitalačke grupe – kružoci“, 50, 51; DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 141, 142.

Kutini kako bi se naučio komad koji bi također služio u borbi i kampanji protiv nepismenosti".[1341] Partija je primjećivala da mnogi tečajevi dođu u fazu mrtvila i zastoja pa se takvo stanje pokušavalo spriječiti „priredbama i pjesmama sa borbenim, prigodnim sadržajem, poučnim predavanjima, parolama i plakatima", a sva događanja trebala su se prezentirati u novinama.[1342]

Planirane su i druge akcije koje su u isto vrijeme imale cilj potaknuti polaznike tečajeva da redovito koriste stečenu pismenost, ali i da uče/čitaju sadržaje koje je servirala KPJ. Vlast je htjela pomoći polaznicima analfabetskih tečajeva i podignuti kvalitetu tečajeva izdavanjem „specijalnih malih brošura ili novina za nepismene u kojima bi se tretirali aktualni događaji iz našeg života i popularnom prikazivala nauka u okviru obrazovnog nivoa polaznika tečajeva".[1343] Iz svih navedenih primjera vidljiv je sveobuhvatan utjecaj Partije na proces opismenjavanja stanovništva i korištenje za vlastite političke ciljeve. Vlast je raspolagala brojnim informacijama o tijeku kampanja opismenjavanja, ali to nije utjecalo na korigiranje smjera koji je utvrđen. Partija je obilno koristila propagandu i u cijelom promatranom razdoblju zadržala je nerealan i friziran pregled stanja na terenu, a izbijanje problema tijekom prosvjećivanja pripisivala je radu neprijatelja. Pozitivan primjer djelovanja propagande je taj da su vijesti o potrebi širenja pismenosti preko brošura, parola, stručnih i nestručnih poučavatelja, agitatora, priredbi i manifestacija te svih dostupnih medija stigle u gotovo svako selo gdje je bilo analfabeta.

[1341] HDA 1827, OKKPHBJ, kut. 4. Vijesti uredništvu „Naprijed" u vezi s kampanjom protiv nepismenosti, 13.1.1947.
[1342] HŠM A 1493, MPNRH. Štabovi – jedinstvena rukovodstva propagande i rada u borbi protiv nepismenosti.
[1343] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Problemi narodnog prosvjećivanja I., Agitprop 1950., str. 2, 3.

17. VREDNOVANJE OPISMENJAVANJA I NASTAVAK OBRAZOVANJA ODRASLIH OSOBA

Partija je svim silama pokušavala ostvariti zacrtane odredbe *Petogodišnjeg plana*. U svim novinskim tekstovima i arhivskim dokumentima nalazimo rečenice u kojima se izražava želja i nada da će analfabetizam biti uklonjen u vrlo kratkom roku. Povremeno je Partija govorila da se nepismenost ne može riješiti preko noći, a krivnja sporog napretka uvijek je prebacivana na prošle protunarodne režime.[1344] Unatoč naznakama boljeg i realnijeg pristupa rješavanju problema nepismenosti pri kraju 50-ih, do toga u konačnici nije došlo jer je prevladao ubrzani kampanjski rad. Kasnija istraživanja potvrdila su da kratkotrajnim i malim ekonomskim ulaganjima ne može brzo riješiti nepismenost nego stabilnim, sustavnim i dugotrajnim radom i tada možemo ustvrditi „pismenost je kvasac, a ne tijesto razvoja". Na razinu pismenosti koju opismenjena osoba dostigne uvijek utječe više faktora: motiviranost pojedinca, podrška okoline, ali i jezične i kognitivne sposobnosti pojedinca te društveni i kulturni kontekst u kojem osoba živi.[1345]

O rezultatima narodnog prosvjećivanja iz poratnog vremena i faktorima koji su utjecali na rezultate pisalo je nekoliko autora. Ivana Dobrivojević u svojoj je knjizi zaključila da je prvo poslijeratno desetljeće u prosvjetnom smislu „doba propuštenih šansi, uzaludnih napora i financijskog rasipanja", a Ljubodrag Dimić istaknuo je da su u prosvjeti i kulturi ostvarene promjene koje su bile vidne i ogromne u odnosu na zatečeno stanje, ali manje od očekivanih. Borivoj Samolovčev komentirao je da su postignuti određeni rezultati, ali da takav rad nije mogao „osigurati temeljnija i šira znanja" jer se išlo „linijom elementarnog prosvjećivanja", a ne sistematskog obrazovanja.[1346] Vlatka Filipčić Maligec slaže se da je namjera vlasti nesumnjivo „bila vrlo humana: približiti kulturu svima, sve opismeniti".[1347] Katarina Spehnjak navela je pozitivan utjecaj narodnog prosvjećivanja na ljude koji se nikad prije nisu koristili slovima. Marginalne i siromašne grupe ljudi, mahom iz seoskih sredina, dobile su „mogućnost socijalnog napredovanja – u ono vrijeme – znatnih razmjera", a kroz modernizaciju „trebalo se ublažiti nepovjerenje sela prema novoj vlasti".[1348]

[1344] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Svi u borbu za pismenost, Glavni odbor AFŽ-a Hrvatska, Zagreb 21.11.1946., str. 2.
[1345] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 55; KNAFLIĆ, „Psychological Aspects of Literacy", 46.
[1346] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 294, DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 274, SAMOLOVČEV, *Obrazovanje odraslih*, 135.
[1347] „Ideja partizana bila je približiti kulturu svima", *Novosti*, 1.3.2019., 29.
[1348] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 167.

Ako s kvantitativne strane gledamo na rezultate narodnog prosvjećivanja, možemo reći da je došlo do pada broja nepismenih u društvu, da se ugledalo svjetlo na kraju tunela, ali konačno rješenje još nije bilo tako blizu kako se činilo. Vlast je stalno isticala da se vodi velika bitka i da se raznim načinima rada i mjerama rješava vjekovni problem ovih prostora. No iz detaljnog i dubinskog istraživanja problema nepismenosti s područja okruga Varaždin i Bjelovar vidljiva je drugačija slika. Partija je vrlo često koristila retoriku u kojoj se nepismenost vezivala uz nasljedstvo prošlosti. Vrlo se malo osvrtala na to da je nepismenost ili loša opismenjenost rezultat nedovoljne ili neadekvatne obrazovne politike tadašnjeg trenutka i nije se shvaćalo da direktive, improvizacija i potpuna partijska kontrola ne mogu riješiti vjekovni problem tijekom jedne ili nekoliko kampanja.[1349] I najnovija istraživanja potvrđuju da se nepismenost stalno vraća i da je potrebno stalno voditi brigu o tom problemu. Međunarodna anketa o pismenosti odraslih iz 2000. ustanovila je da u 14 od 20 država postoji 15% odraslih osoba čija je pismenost na najnižoj razini.[1350]

S područja kotara Pregrada sačuvano je najviše rezultata opismenjavanja s kraja promatranog razdoblja. Na razini kotara Pregrada na početku kampanje 1946./1947. popisane su 1442 nepismene osobe, a izvještaji s početka 1950. i 1951. pokazuju sljedeće podatke. Kotarske vlasti držale su se preporuke CK KPJ da se nepismenost mora likvidirati do travnja 1950., ali rad s nepismenima tijekom 1949. pokazuje da se okupljanje nepismenih nije odvijalo kako je zamišljeno. U toj godini obuhvaćena su samo 32 polaznika u četiri tečaja, a i oni nisu radili kako treba.[1351] Izvještaji iz prve polovice 1950. pokazuju izvjesni napredak. Do početka 1950. postignuti su dobri rezultati, opismenjena je 1021 osoba i ostalo je još 270 nepismenih osoba, tri mjeseca kasnije ostalo je još 114 nepismenih, uglavnom žena. Godinu dana kasnije više nije bilo tečajeva jer nije bilo nepismenih, osim starih, bolesnih i umno zaostalih osoba, a od polupismenih osoba otkriveno je šest omladinaca na vojničkoj regrutaciji. Odmah su angažirani učitelji da ih poučavaju i podijeljene su im početnice.[1352]

Pojedina sela uspjela su opismeniti sve nepismene osobe. U studenom 1949. na području Mjesnog odbora Sopot nije više bilo nepismenih. Iznimka je bio Mijo Bedeniković iz

---

[1349] ŠOLJAN, *Adult Education*, 68; BONDŽIĆ, „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji“, 105.
[1350] „Literacy“, *International Encyclopedia of Adult Education*, 381.
[1351] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Referat, izvještaj po sektoru narodnog prosvjećivanja, kulture i umjetnosti, kotar Pregrada 1949.
[1352] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Tromjesečni izvještaj sa područja narodnog prosvjećivanja, siječanj, veljača i ožujak 1950, Pregrada, 31.3.1950.; Izvještaj po sektoru narodnog prosvjećivanja, kulture i umjetnosti, Pregrada 1949.; Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju za II. polugodište 1950., Pregrada, 22.3.1951.

Višnjevca koji je odbijao sve tečajeve „uz prkos svih prijetnji od strane ovog Mj. NO-a“.[1353] Na kraju 1950. u kotaru Krapina bilo je još 96 nepismenih osoba, u tečajeve je bilo obuhvaćeno 72 ljudi, a u lipnju 1951. u selu Vinagora bilo je još 11 nepismenih, od kojih je sedmero bilo sposobno za učenje.[1354]

Ovi rezultati s područja kotara Pregrada na prvi pogled izgledaju izvrsno, ali situacija na terenu bila je daleko od idealne. Povjereništvo za prosvjetu kotara Pregrada dalo je za 1949. svoj osvrt i kritiziralo je Mjesne narodne odbore i agitatore za likvidaciju nepismenosti zbog njihove pasivnosti/neodazivanja na usmene i pismene pozive Povjereništva.[1355]

Kada govorimo o rezultatima opismenjavanja, nije dovoljno konstatirati koliko je ljudi opismenjeno. Ako promatramo samo kvantitativne podatke, oni nas mogu navesti na krive zaključke i zato je potrebno obraditi i opisati kvalitativnu razinu stečene pismenosti. Rezultati koji su postignuti u promatranom razdoblju pokazuju da jugoslavenske vlasti nisu ostvarile impresivne dosege, a razloga je bilo mnogo. Za ostvarivanje velikih planiranih ciljeva u narodnom prosvjećivanju bilo je potrebno angažirati velik broj ljudi. U socijalističkoj Jugoslaviji vlast je dobrovoljne poučavatelje našla u masovnim organizacijama i oni uglavnom nisu bili dovoljno dobro obrazovani za poučavanje nepismenih odraslih osoba. Zbog nedostatka andragoških znanja i uslijed brzine samog procesa nisu postigli dobre rezultate. Zato se i nije posebno problematiziralo kvalitetu tečaja i nije se provjeravalo je li pismenost ljudi odlična, dobra ili loša nakon završenog tečaja.[1356]

Često su prosvjetna tijela donosila suprotna opažanja o uspjesima kampanje opismenjavanja. Ministarstvo prosvjete u jednom je dopisu dalo svoj osvrt i ocjenu puta kojim se kreće narodno prosvjećivanje. „Zanose se visokim planovima, često apstraktnim dok osnovne probleme ne rješavaju“. Uočeno je da u tečajevima ima 50 000 ljudi, a gotovo isto toliko ima djece izvan škole (55 000) i na takav način ne može se rješavati pitanje nepismenosti. U izvještaju s kraja kampanje 1946./1947. članovi Zemaljskog odbora za suzbijanje nepismenosti i delegati Ministarstva prosvjete prilikom obilaska terena ustanovili su da je znanje polaznika solidno i da je „oko 90% položilo ispit s vrlo dobrim uspjehom.[1357]

[1353] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Plan za likvidaciju nepismenosti, Mjesni odbor Sopot, 18.11.1949.

[1354] HDA CK SKH 1220, kut. 3. Izvještaj o radu agitacije i propagande, KK Krapina 31.12.1950.; DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Narodno prosvjećivanje – izvještaj za razdoblje od 1.1. – 30.6.1951.

[1355] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Referat, izvještaj po sektoru narodnog prosvjećivanja, kulture i umjetnosti, kotar Pregrada, 1949.

[1356] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 232.

[1357] HDA 1220, CK SKH, kut. 42. Bilten iz godišnjih izvještaja partijskih organizacija za 1947. godinu, kut. 42; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U novoj kampanji za uklanjanje nepismenosti treba iskoristiti dosadašnja iskustva“, *Naprijed*, 16.8.1947.

Kako bi se pokušalo ostvariti većinu predviđenih planova, priskočilo se raznim formama rada. Na taj se način forsiralo ostvarivanje zacrtanih planova pod cijenu prividnog ili fiktivnog uspjeha. Narodno prosvjećivanje podsjećalo je na prenapuhani balon koji će svakog trena prsnuti. Partija se kroz cijelo promatrano vrijeme bojala neuspjeha u narodnom prosvjećivanju i popuštanja intenziteta opismenjavanja. Svaki, pa i najmanji neuspjeh na kulturno-prosvjetnom području mogao je označiti početak slabljenja legitimiteta Partije u narodnim masama, a ista stvar vrijedila je i za narodno prosvjećivanje. Čedomir Višnjić u svojoj je knjizi opisao jednu zanimljivu priču koja je očito kolala narodom, a vezana je uz ocjenjivanje u školi. KPJ je slab uspjeh učenika pripisivala djelovanju klerofašista i kapitalista koji su širili parolu „učio ili ne učio, proći ćeš, jer to traži plan“.[1358]

Ovaj citat potvrđuje opisane preporuke o ocjenjivanju na kraju analfabetskih tečajeva. Mali rezultati korišteni su za prikazivanje velikih uspjeha koji se ostvaruju *Petogodišnjim planom*. U medijima je bio prisutan „statistički optimizam“ u pogledu planova rješavanja nepismenosti i samih rezultata opismenjavanja, ali uskoro su popisi stanovništva pokazali osrednje i loše rezultate kampanja opismenjavanja. Godine 1956. u jednom *Vjesnikovom* članku spomenuto je da se nakon nekoliko godina gotovo i ne osjećaju rezultati opismenjavanja i da su minimalni. Od nekoliko desetaka tisuća ljudi koji su pohađali tečajeve „jedva da je koji od njih danas pismen“.[1359]

Iz arhivskih spisa vrlo je teško ustanoviti stanje pismenosti na terenu pojedinog kotara. Radilo se zapravo o „nasilnom navlačenju činjenica na planske parametre“ te se htjelo utjecati „na planiranje svega i svačega, pa i prosječnih ocjena i uspjeha učenika.“[1360] „U žurbi i trci za neostvarivim, izmicalo je ostvarivo – nepismeni su na kursevima proglašavani opismenjenim tek što bi naučili da sriču prva slova…“, omladina je preko noći na radnim akcijama završavala majstorske škole, a sela su dobivala knjižnice iako nije bilo uvjeta ni potrebe.[1361] Narodno prosvjećivanje odvijalo se u eri planske megalomanije, a i pristup opismenjavanju je bio takav. Vlast je imala tendenciju u vrlo kratkom roku opismeniti sve nepismene osobe, no to je bilo teško izvedivo u prilikama siromaštva i neimaštine. Partija je i prema rješavanju nepismenosti nastupila megalomanskim planom, do kraja *Petogodišnjeg plana* imati obrazovano stanovništvo bez ijednog nepismenog. Za KPJ je rješavanje problema nepismenosti bilo izuzetno važno i zato što je nudilo „opipljiv“ rezultat koji se mogao postići

[1358] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 90.
[1359] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj“, 237; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Sada je pravo vrijeme“, *Vjesnik*, 1.10.1956.
[1360] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 90.
[1361] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 53.

u vrlo kratkom roku od tri do četiri mjeseca. Tako je Partija mogla reći da njezine mjere djeluju i da su efikasne jer rješavaju problem koji nitko prije nije uspio riješiti. Zapisani su slučajevi u kojima su partijskim rukovodiocima upućene primjedbe na brzinu i opseg procesa koji su zamislili u društvu i gospodarstvu.

Dva izvještaja o stanju pismenosti iz kotara Ludbreg pokazuju koliko su procjene bile različite, i to u razmaku od samo jedne godine. Agitprop CK KPH je 1950. konstatirao da je s područja varaždinskog i bjelovarskog okruga nepismenost likvidirana kod osoba do 45 godina samo na području dvaju kotara, Ludbreg i Pregrada.[1362] Godinu dana kasnije, u studenom 1951. na VIII. redovnom zasjedanju NOK-a Ludbreg navedeno je sljedeće zapažanje: „Mnogo je ljudi koji su zaboravili računati, čitati, pisati, historiju, zemljopis…“.[1363] Ovaj kotar nakon rata nije imao velik broj nepismenih, a ovime se dokazuje da vlast nije uspjela iskorijeniti nepismenost ni u kotarevima za koje se moglo očekivati da će brzo riješiti problem analfabetizma.

Neki su povjerenici shvaćali da nije moguće do kraja provesti planirano opismenjavanje zbog objektivnih razloga. Najveći problem bile su žene kućanice s puno djece i one koje su bile nesposobne zbog raznih razloga. Povjerenik kotara Pregrada predložio je sljedeće: „Smatram da se ne bi mnogo zadržavali na tom pitanju nego još pokušati koliko se može učiniti da se opismeni, a da ostalo nepismenih ostavimo kako je do sada“.[1364]

Dokaz slabih rezultata kampanja opismenjavanja je i velik broj polupismenih ljudi. U cijeloj Jugoslaviji ponavljali su se isti ili slični problemi s analfabetskih tečajeva. Osobe koje su uspješno završile tečaj vrlo su brzo postajale polupismene zbog siromaštva u kojem su živjele i slabog dodira s pisanim dokumentima, a ova pojava pogađala je i omladinu na selu kada bi napustili školu i prestali čitati knjige.[1365] Kada su polaznici nakon analfabetskog tečaja prestali vježbati čitanje i pisanje, znanje im se ubrzano srozavalo i neki su se znali samo potpisati.[1366] Pri kraju promatranog razdoblja češće se počela spominjati polupismenost, a to samo dokazuje da je dio opismenjenih osoba zaboravio veći dio gradiva s analfabetskih tečajeva. Na razini cijele Hrvatske tijekom 1950. primijećeno je „da je neobično jako izražen problem polupismenosti, jer se pokazalo da analfabetski tečajevi ne mogu riješiti to pitanje“. Zato je pokrenuto osnivanje predmetnih tečajeva na kojima bi se vježbalo gradivo stečeno na

[1362] SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 215, 216.
[1363] HDA 1220, CK SKH, kut. 93. Zapisnik s VIII. redovnog zasjedanja Narodnog odbora Ludbreg, 24.11.1951., str. 5.
[1364] DAVŽ SCKR 33, NOK Pregrada, kut. 119. Izvještaj o radu na likvidaciji nepismenosti, Pregrada, 10.5.1950.
[1365] PANTELIĆ, *Partizanke kao građanke*, 59, 60; HR HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Narodno prosvjećivanje.
[1366] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Narodno prosvjećivanje na terenu Zagreba, Agitprop.

analfabetskim tečajevima i proširivalo znanja koja ih zanimaju i koja trebaju.[1367] U planu narodnog prosvjećivanja za 1950. planirana je izrada evidencije polupismenih i provođenje mjera protiv te pojave.[1368] U izvještajima s kraja prvog *Petogodišnjeg plana* nailazimo na razmišljanja da osim nepismenosti treba rješavati i polupismenost koja se u većoj mjeri pojavila nakon kampanja opismenjavanja.[1369] Razloge ovakvih rezultata možemo naći u pristupu koji je promovirala KPJ. Kratki i brzi tečajevi opismenjavanja nisu mogli dati trajnije rezultate, a ni četverogodišnja škola nije mogla biti garancija funkcionalne pismenosti. To potvrđuje i istraživanje iz 1963. u kojem je 16% novaka bilo nepismeno iako su imali završena četiri razreda osnovne škole.[1370] Vrlo slabi rezultati opismenjavanja bili su redovita pojava i u drugim republikama. Službeni podaci iz arhiva Jugoslavije govore da je u Srbiji završni tečaj položilo 68% nepismenih, „a velik dio njih jedva da je bio kadar da nešto samostalno pročita i napiše“.[1371]

U ovom razmatranju potrebno je iznijeti generalna zapažanja o narodnom prosvjećivanju i kampanjama opismenjavanja. Potrebno je istaknuti da je prosvjetni rad s neobrazovanim i velikim dijelom nepismenim narodom bio obilježen velikim brojem uspona i padova na svim razinama. Kada se podvuče crta ispod narodnog prosvjećivanja i kampanja opismenjavanja, može se konstatirati sljedeće. Komunistička partija Jugoslavije pokrenula je najveću akciju opismenjavanja stanovništva ikad zabilježenu na našim prostorima koja je ostvarila određene rezultate. Opismenjavanje je ostavilo utjecaj na ljude, a i vlast je koristila ostvarene rezultate u političke svrhe.

Brojni nepismeni ljudi obuhvaćeni tečajevima zasigurno su osjetili barem mali napredak u svojem životu. Opismenjavanjem se nije dobivalo obrazovanje, ali je svima koji su htjeli dalje raditi na sebi nudilo mogućnosti napretka, barem onima koji su dobro savladali čitanje i pisanje. „Materijalna i duhovna bijeda u nekim krajevima je bila takva, da je svaka vanjska intervencija, makar nasilna i ideološka, značila kakav-takav napredak.“[1372] Sve faze analfabetskih tečajeva bile su obilježene ideološkim i političkim porukama koje su se stalno ispreplitale s modernizacijskim planovima. Bez obzira na političke poruke, naučiti čitati i pisati zasigurno je bio važan, velik, intenzivan i upamćen događaj u životu većine odraslih ljudi toga vremena. Ipak, to nije vrijedilo za sve, jer neke osobe koje su trebale polaziti tečaj,

[1367] HDA 1220 CK SKH, kut. 10. Problemi narodnog prosvjećivanja I. Agitprop 1950., str. 3.
[1368] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Komisija za agitaciju i propagandu, Odjel za narodno prosvjećivanje, okvirni godišnji plan rada za 1950. godinu.
[1369] HDA 1220, CK SKH, kut. 10. Podaci o narodnom prosvjećivanju, Agitprop.
[1370] ŠOLJAN, *Adult Education*, 70.
[1371] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 276.
[1372] DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 92; VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 211.

a nisu ili su odustale ili nisu položile analfabetski tečaj ili su loše naučile čitati i pisati, sigurno su u svoje pamćenje urezale negativno iskustvo. Osobe koje su u tom vremenu bile nepismene još i danas nerado govore o uključivanju u kampanju opismenjavanja. Svi živući svjedoci tih događaja danas se nalaze u staroj životnoj dobi (od 85 godina na više), a u poratnom su vremenu bili djeca stara 13, 14 ili 15 godina. S područja kotara Pregrada na temelju popisa nepismenih pronađen je jedan svjedok, Karlo Zorinić (r. 1935.) iz sela Cigrovca i s njim je uspostavljen telefonski kontakt. Njegova je supruga bila vrlo zainteresirana za razgovor, ali je on rezolutno odbio dogovoriti intervju ili bilo kakav razgovor o ovoj temi. Čak je u prvi tren zanijekao da je bio nepismen, ali je ipak priznao nakon što mu je spomenuto da je bio na popisu nepismenih kotara Pregrada pod rednim brojem 582. Susret s ovim svjedokom nije ostvaren i nije ga se uspjelo pridobiti ni za najkraći razgovor.[1373] Možemo samo pretpostaviti zašto je odbio razgovor, zbog srama, nekog neugodnog događaja s analfabetskog tečaja, negativnog utjecaja okoline u tom vremenu, zbog toga što je loše savladao slova i kroz život se mučio s čitanjem i pisanjem ili zbog nekog drugog razloga.

Nove stotine tisuća opismenjenih bile su najdragocjeniji poklon za Partiju jer se s njima mogao graditi socijalizam, ostvariti društveno-gospodarski preobražaj, ostvariti produktivniji rad, savladati tehniku i razvijati kulturniji život.[1374] Unatoč svim problemima i padovima, analfabetski su tečajevi ostavili trajan trag na području obrazovanja odraslih, bili su preduvjet za promišljanje daljnje obrazovne politike te su potaknuli određeni napredak društva i gospodarstva. Vrijeme masovnog opismenjavanja stanovništva bio je prvi veliki i važan korak koji je doveo do sadašnjeg vremena u kojem je nepismenost svedena na minimum.

Vlast je nakon završetaka analfabetskih tečajeva imala daljnje planove za novo opismenjene osobe. Shvatilo se da se pismenost ne može zadržati samo na poznavanju slova, da tečajevi nisu početak i kraj narodnog prosvjećivanja, nego da je puni smisao pismenosti što šire korištenje usvojenih znanja.[1375] Postojala je svijest da odrasle osobe nakon analfabetskog tečaja ne mogu s malom djecom pohađati osnovnu školu jer su prestare, imaju znanje i iskustvo koje djeca nemaju te da ne mogu radi škole napustiti posao na kojem su neophodni. Cilj vlasti bio je zadržati opismenjene osobe u obrazovnom procesu kroz općeobrazovne i srednjeobrazovne tečajeve. Općeobrazovne tečajeve dijelilo se na osnovne u kojima su odrasle opismenjene i polupismene osobe učile znanja osnovne škole i srednje obrazovne tečajeve u kojima su polaznici učili znanja viših razreda sedmogodišnje škole ili niže

[1373] Telefonski razgovor ostvaren je 20.5.2019.
[1374] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Borba za pismenost“, *Naprijed*, 8.10.1948.
[1375] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Učinimo knjigu zaista narodnom svojinom“, *Borba*, 28.3.1946.

gimnazije. Tijekom 1947. godine u Hrvatskoj je osnovano 547 osnovnih općeobrazovnih tečajeva s 11 644 polaznika.[1376]

Na sastancima općeobrazovnih grupa novo opismenjeni ljudi trebali su vježbati pisanje i čitanje probrane socijalističke literature. Koristilo se razne članke *Seljačke sloge* i *Prosvjete* i brojne druge tekstove političkog sadržaja kojima se veličalo KPJ i Tita te ostvarivanje njihovih planova i projekata.[1377]

U namjeri jugoslavenske vlasti da produži obrazovanje odraslih možemo prepoznati ideju koju je 90-ih formulirao i iznio indijski pedagog Lakshmidhar Mishra. Došao je do zaključka „da pismenost i obrazovanje nisu repetitivni ili suzavršni" i da je pismenost „ulazna točka, a obrazovanje odraslih njezin kontinuum u smjeru cjeloživotnoga učenja".[1378] U socijalističkoj Jugoslaviji analfabetski tečajevi bili su prva faza prosvjećivanja na koju su se nastavljali srednji i stručni tečajevi, a zajednički cilj prosvjećivanja bio je ljudima dati vrlo skraćena znanja u pojednostavljenom obliku i „pismenost razviti u stjecanje općih znanja". Vlast je opismenjavanje smatrala uzaludnim bez čitaonica i razvijanja navike čitanja novina i knjiga, a u školama za odrasle, narodnim i radničkim sveučilištima, narodnim knjižnicama i kulturno-umjetničkim društvima tada se počinju nazirati obrisi andragoških institucija.[1379] Unatoč nedostacima i slabim rezultatima, prosvjećivanje je ostavilo određeni trag. „Od 1950-ih tzv. narodno prosvjećivanje prerasta u posebno područje društvene skrbi za obrazovanje odraslih".[1380]

Cilj daljnjeg obrazovanja bio je zadržati postignutu pismenost odraslih osoba i držati ih pod kontrolom Partije, a vrlo važno mjesto za održavanje stečene pismenosti bile su čitalačke grupe. U biltenu br. 7. o likvidaciji nepismenosti u NRH navelo se da u kotarevima Čakovec, Novska, Zagreb uspješno rade čitalačke grupe s opismenjenima.[1381] Širenje knjige i navike čitanja trebalo se proširiti po svim mjestima Jugoslavije i svako selo trebalo je osnovati svoju čitalačku grupu. Prvi i najvažniji korak prema osnivanju čitaonice bio je opismeniti ljude. Bez pismenih ljudi osnivanje čitaonice nije imalo nikakvog smisla, a bez socijalističke literature u čitaonici nije se mogao formirati nov, prosvijećen i odan socijalistički čovjek.

[1376] HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „O općeobrazovnim tečajevima", *Slobodni dom*, 9.1.1948.; „Općeobrazovni tečajevi – jedan od glavnih oblika narodnog prosvjećivanja", *Naprijed*, 2.8.1947.
[1377] SPEHNJAK, „Narodna fronta u Hrvatskoj", 229.
[1378] ČEPIĆ, „Pismenost odraslih", 46.
[1379] SPEHNJAK, „Prosvjetno kulturna politika u Hrvatskoj", 74; DABJ 35, NOK Križevci, kut. 88. Zapisnici sjednica NOK Križevci, 28. i 29.4.1951.; ROSIĆ, *Obrazovanje uz rad*, 33.
[1380] „Nedostupna baština – tajne čuvaonica Hrvatskog povijesnog muzeja". Izložba u Hrvatskom povijesnom muzeju, posjet izložbi ostvaren 22.9.2018.
[1381] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 20.3.1948., str. 4.

Sve knjige u poratnoj Jugoslaviji od početnica do znanstvenih knjiga bile su povezane s ideologijom, a veza pismenosti, knjige i politike KPJ bila je očigledna. Na knjigu se gledalo kao na „sredstvo revolucije“, ona je s vremenom trebala postati sastavni dio života seljaka i svih ostalih slojeva, a rezultati opismenjavanja trebali su biti dokaz visoke svijesti i odanosti domovini.[1382] Pismenost je za KPJ bila važna i neophodna kako bi kroz odabrane tekstove i knjige stanovništvo Jugoslavije što jače vezala uz svoju politiku.

Nastavak učenja i obrazovanja odraslih nakon tečajeva opismenjavanja za vlast je bio logičan slijed koji je vodio prema boljem i izgrađenom društvu i gospodarstvu. Tvrdilo se da „općeobrazovni tečajevi zajedno s analfabetskim tečajevima sačinjavaju jedinstvenu cjelinu u radu na sistematskom podizanju općeg obrazovanja odraslih, počevši od savladavanja elementarne tehnike čitanja i pisanja do polaganja VII. razreda sedmogodišnje škole i nižeg tečajnog ispita“. Vlast je smatrala da je završavanje osnovnog općeobrazovnog tečaja (četiri razreda osnovne škole) preduvjet i minimum koji treba imati nestručni radnik kako bi se pismenost garantirano zadržalo i osobu potaknulo na daljnje obrazovanje. Kao pozitivan primjer naveden je osnovni tečaj iz Virja s 87 polaznika, uglavnom seoske omladine.[1383]

U drugim izvještajima nalazimo dokaze da nisu svi uspjeli zadržati pismenost, ali i da ih nije bilo lagano uključiti u daljnje obrazovne tečajeve. Nekim je ljudima pismenost s vremenom oslabjela, a s tim je nestala i njihova želja za školovanjem. Na području kotara Čakovec problem je bio privući ljude u osnovni općeobrazovni tečaj „jer su to ljudi koji su već odavna izgubili vezu sa učenjem i školom, pa se u većini slučajeva lakše okuplja u tečajeve one koji su tek završili analfabetski tečaj, nego polupismene sa po kojim razredom osnovne škole“.[1384]

Ministarstvo prosvjete i Zemaljski odbor za širenje pismenosti uočili su problem i pokušali ga riješiti. Imali su namjeru pomoći opismenjenim osobama „izdavanjem posebnih novina za opismenjene“, ali zbog manjka papira to nije bilo moguće ostvariti. Zato su u nastavku rada s opismenjenim osobama korišteni postojeći listovi *Seljačka sloga*, *Srpska riječ*, *Zadrugar*, *Žena u borbi*, a u dogovoru s uredništvima stil pisanja trebao je biti jednostavan i pristupačan ljudima koji su tek naučili čitati i pisati. Društvo Prosvjeta također se uključilo u jačanje čitalačke pismenosti. U studenom 1946. pokrenulo je tiskanje knjižice za sve koji su završili

[1382] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 284; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „U oblasti Dalmacije rade 1093 tečaja sa ukupno 17.785 nepismenih“, *Slobodna Dalmacija*, 12.3.1947.; „Pet godina izdavačke djelatnosti „Seljačke sloge“, *Vjesnik*, 10.7.1950.

[1383] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Rad na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, str. 5.; HDA 1081, SSRH, hemeroteka, kut. 1914. „Analfabetskim i općeobrazovnim tečajevima posvetiti najveću pažnju“, *Bjelovarski list*, 7.10.1950.

[1384] HDA 1234, KDAŽH, kut. 212. Bilten br. 7. likvidacija nepismenosti i rad općeobrazovnih tečajeva u NRH, Zagreb, 20.3.1948., str. 6.

tečajeve i istaknuto je da će sadržaj biti „narodne pjesme, pripovijetke, kratke političke crtice i popularna nauka, štampano krupnim slovima sa ilustracijama.[1385]

Ivana Dobrivojević sažela je srž transformacije društva i gospodarstva Jugoslavije u poratnim godinama sljedećom tvrdnjom: „Rezultati promjena u prvoj socijalističkoj deceniji mogli su stoga biti samo kvantitativni“.[1386] Narodno prosvjećivanje odradilo je samo površinsku transformaciju iz nepismenog društva u „pismeno“, a dubinski problemi koji se odnose na slabu pismenost ostali su neriješeni.

Neorganiziranost i nedovoljno dobro planiranje narodnog prosvjećivanja pokazali su svoje pravo lice u mnoštvu polupismenih ljudi nakon završenih tečajeva. Pristup ovako velikom zadatku nije bio dovoljno dobro promišljen i nije proizlazio iz znanstvenih spoznaja toga vremena. Narodno prosvjećivanje bilo je brz, nestalan način poučavanja i zato su rezultati ostali na niskoj razini. Istraživanja s početka 60-ih utvrdila su da „odrasli uče najučinkovitije u okviru jasno definiranih sustava“.[1387] U poratnom vremenu takav sustav vlast nije stigla formirati, a tome je pridonijelo i pokretanje *Petogodišnjeg plana* po kojem je do kraja desetljeća trebala biti uklonjena nepismenost. Vlast je umjesto polaganog, temeljitog, sistematičnog i kvalitetnog rada s odraslima odabrala brz, širok i masovan način opismenjavanja, a sve je bilo praćeno revolucionarnom nestrpljivošću i modernizacijskim zanosom.[1388]

Rezultati nisu bili zadovoljavajući zato što je došlo do neusklađenosti želja i realnog stanja na terenu. Vlast se zanosila prevelikim planovima i nije shvaćala da se rezultati u radu s ljudima postižu dugim, strpljivim i postupnim radom.[1389] Početkom 60-ih u istraživanjima koja je potaknuo UNESCO ustanovljeno je da su ciljevi poučavanja i opismenjavanja odraslih često puta bili postavljeni nebulozno.[1390] Novine, masovne organizacije i partijski dužnosnici prenapuhivali su planove i želje, a nisu realno sagledali stanje i mogućnosti. Očekivalo se lagano rješavanje problema nepismenosti jer se smatralo da je jednostavno naučiti čitati i pisati 30 slova, čak i u odrasloj dobi.

Ciljevi opismenjavanja u poratnoj Jugoslaviji bili su postavljeni nerealno, predstavljeni su kao rješiv problem unutar kratkog vremenskog razdoblja. Situacija na terenu odvijala se u drugačijem smjeru i tempom koji se nije poklapao s viđenjem Partije. Na većini grupnih i

---

[1385] HDA 291, MPNRH, kut. 2. Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju u NR Hrvatskoj, za II. tromjesečje 1948. godine; HDA 1231-3, RK SSOH, kut. 167. Izvještaj, Glavni odbor Narodne omladine Hrvatske, Centralnom vijeću Narodne omladine Jugoslavije, 18.11.1946., str. 4.
[1386] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 26.
[1387] NEIJS, *Literacy Primers*, 18.
[1388] DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 277.
[1389] VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje*, 214.
[1390] NEIJS, *Literacy Primers*, 13.

pojedinačnih analfabetskih tečajeva dogodilo se ispreplitanje niza problema. Sustav obrazovanja odraslih bio je pun organizacijskih poteškoća, s kurikularnim, didaktičkim i metodološkim problemima, površan, nesustavan, fragmentiran, lako dostupan i davao je lako zaboravljiva znanja.[1391] Posljedice ovakvog rada bile su vidljive vrlo brzo nakon kraja *Petogodišnjeg plana*. Prosvjetni sabor Hrvatske iznio je podatak da je 1955. u Hrvatskoj bilo 450 000 nepismenih iznad 10 godina starosti, a nepismenih žena bilo je 261 000.[1392]

Petnaest godina nakon početka opismenjavanja, Partija je iskoristila Nobelovu nagradu Ive Andrića za stvaranje uzročno-posljedične veze narodnog prosvjećivanja s uspjehom jugoslavenskog nobelovca, ali je izostavila jednu informaciju. Vlast je prešutjela „da su kursevi opismenjavanja i veliki pisac paralelno postojali i opstali sve vrijeme“, ali je zato naglašeno da je zaostao i nepismen narod pod vodstvom i zastavom Partije izrastao do razine dobivanja Nobelove nagrade.[1393]

[1391] ŠOLJAN, *Adult Education*, 47.
[1392] FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije*, 503.
[1393] DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije*, 191.

18. ZAKLJUČAK

U Jugoslaviji je poslije Drugog svjetskog rata pod kontrolom Partije pokrenuta najveća akcija opismenjavanja stanovništva u povijesti ovih prostora. U javnosti je stvorena slika velikog zadatka koji je pred društvom, a prezentiran je i plan njegovog rješavanja. Vlast je izvršila veliki prijelom iz građanske u socijalističku pedagogiju, a to se odrazilo i na pristup problemu nepismenosti. Svi napori bili su usmjereni na prividno uklanjanje nepismenosti i stvaranje tzv. „alfabetske pismenosti“. Pedagoška znanost nije imala utjecaj i podvrgnuta je političkoj kontroli. Velika kočnica boljeg razumijevanja (ne)pismenosti bilo je nepostojanje jasnog definiranog kriterija pismenosti. Tek 1953. u popisu stanovništva počinje se studioznije pristupati tom problemu.

Tradicija opismenjavanja u Hrvatskoj razvijala se od početka 20. stoljeća. Klub ABC, Milovan Zoričić, Franjo Anderlić i Seljačka sloga dali su velik doprinos rješavanju problema nepismenosti na terenu u radu s ljudima, ali i teoretski. Rat je privremeno zaustavio uspješan i napredan rad s odraslima koji je predvodila Seljačka sloga. Opismenjavanje je obnovljeno tijekom Drugog svjetskog rata na područjima pod partizanskom kontrolom, a i ustaška vlast pokušavala je isto, ali samo s Hrvatima, Srbi su isključeni iz takvih akcija. Partija je nepismenost tumačila kao saveznika zla. Borbu za pismenost vezala je uz borbu protiv fašizma te je isticala važnost pismenosti za nacionalno i socijalno oslobođenje. Već na I. zasjedanju AVNOJ-a 1942. i ZAVNOH-a 1943. stvoreni su Prosvjetni odjeli koji su trebali brinuti o osnivanju analfabetskih tečajeva i do kraja rata abecedu je naučilo oko 30 000 ljudi. Rad s analfabetima u teškim ratnim uvjetima postao je uzor i jedan od temelja poratnih kampanja opismenjavanja.

Nakon rata nastavljen je rad s analfabetima u ozračju obnove zemlje i revolucionarnog zanosa nakon pobjede u ratu i oslobođenja zemlje od okupatora. U poratnom vremenu možemo prepoznati dva važna temelja narodnog prosvjećivanja. Partija je u SSSR-u vidjela uzor i model za rješavanje svih problema pa i nepismenosti. Sovjetski *Dekret o likvidaciji nepismenosti* iz 1919. bio je velik poticaj, kao i brojna sovjetska literatura koja je prevođena u Jugoslaviji, a 50 milijuna opismenjenih ljudi u SSSR-u bio je apsolutni uzor za Partiju. Drugi važan temelj prosvjećivanja bio je u narodnooslobodilačkoj borbi. Ratna borba protiv nepismenosti sa sličnom retorikom nastavljena je i nakon rata. Za socijalistički odgoj/preodgoj opismenjavanje je imalo veliku važnost, trebalo je učvrstiti ljude u borbi za socijalizam i osvijestiti u borbi protiv svih neprijatelja. Za izgradnju socijalizma i provedbu kulturne revolucije (prosvjeta i kultura svima) nužnost su bili pismeni i obrazovani ljudi.

Kroz sve dijelove disertacije pratio se istovremeno dvostruki put kojim je zamišljeno odvijanje narodnog prosvjećivanja. Namjera vlasti bila je omogućiti svim ljudima temeljno pravo na poznavanje pisma i na besplatno obrazovanje. Takav pristup bio je prosvjetiteljski, plemenit i modernizacijski. Opismenjavanje stanovništva i širenje knjiga trebali su pokrenuti poboljšanje života na svim razinama. Rad je pokazao da je Partija u akcije opismenjavanja ugradila jake političke poruke kojima je učvršćivala svoju vlast i svaki uspjeh koristila je za samopromociju. Želja vlasti bila je što prije izgraditi socijalističko društvo, a to je utjecalo i na kampanje opismenjavanja. Kratki vremenski rokovi i brzina, osnivanje tečajeva na svim mjestima gdje ima nepismenih, loši uvjeti rada i mala novčana sredstva obilježili su poratne analfabetske tečajeve.

Potpuno rješavanje problema nepismenosti uklopljeno je i u *Petogodišnji plan* zato što je ekonomski razvoj zemlje bio nezamisliv s nepismenim radnicima i seljacima. Planom je postavljen vremenski okvir za dovršetak prosvjetnog rada sa svim analfabetima i iz tog okvira razrađivane su obaveze i norme opismenjavanja. Do 1952. trebalo je ostvariti historijsku prekretnicu i od Jugoslavije stvoriti naprednu i razvijenu zemlju na visokoj kulturnoj razini.

Kampanje narodnog prosvjećivanja počele su odmah nakon rata, a njihove početke možemo pratiti sve do 1942. i osnivanja AVNOJ-a. Tada su postavljeni temelji prosvjetnog djelovanja, određen je cilj prema kojem se kretalo, a to je stvaranje socijalističkog društva pod čvrstom kontrolom KPJ. Prosvjetni rad s odraslima nastojalo se zadržati kroz cijelo promatrano razdoblje i svaka iduća godina proglašavana je presudnom za konačno uklanjanje nepismenosti. U kampanji 1945./1946. rad na opismenjavanju dao je slabe rezultate, a isti problemi ponavljali su se i u idućim kampanjama. Dio polaznika prestao je pohađati tečajeve, a djecu se slabo obuhvaćalo u škole pa je broj analfabeta stalno bio visok. Iz kampanje u kampanju stalno je pomican rok potpunog rješavanja nepismenosti, ali ni do kraja 1952. problem nije riješen. Vrhunac narodnog prosvjećivanja dogodio se 1947./1948. i bio je povezan s početkom *Petogodišnjeg plana*. U idućoj kampanji 1948./1949. oslabio je intenzitet prosvjetnog rada s odraslima, a na to je utjecalo više faktora. Sukob Tita i Staljina utjecao je na skretanje pozornosti prema političkim pitanjima, a s tim se poklopilo i obilježje kampanjskog načina rada s nepismenima koje je imalo vrlo brz uspon, kratki vrhunac i brzo smanjenje intenziteta rada. U novinama se cijelo vrijeme pokušavalo pisati optimistično i poticati polet za rješavanje ovih problema, ali kako se bližio kraj *Petogodišnjeg plana*, tako je opismenjavanje stanovništva postajalo sve rjeđa tema u novinama i javnom prostoru.

Cjelokupna poratna situacija u kombinaciji sa željama vlasti nametnula je kampanjski način rješavanja problema nepismenosti. Postojale su dvojbe oko ovakvog načina rada, ali

unatoč tome kroz cijelo razdoblje zadržan je ovakav način rada s odraslima. Kampanje je pokretalo Ministarstvo prosvjete u kojem je bio Odjel za narodno prosvjećivanje, a rad je nadgledao i Zemaljski odbor za širenje pismenosti u kojem su bili članovi masovnih organizacija i kulturno-prosvjetnih društava. Godine 1945. osnovan je i Centralni zemaljski štab za likvidaciju nepismenosti koji je nadgledao rad frontovskih organizacija na prosvjećivanju. Uredbe i okružnice preko okružnih vlasti slane su po kotarevima i mjesnim odborima. Za pokretanje tečajeva bili su zaduženi mjesni narodni odbori (kulturno-prosvjetni odjeli), a osnivači su mogle biti škole, masovne organizacije i poduzeća. Tečajeve su obilazili referenti za narodno prosvjećivanje, a na mjesnoj razini osnivani su i razni odbori, komisije i aktivi za suzbijanje nepismenosti. Njihov rad često nije bio usklađen ni na potrebnoj razini. Zbog štednje i manjka novca Ministarstvo prosvjete samo je dijelom moglo pomoći rad tečajeva, a velik dio troška prebačen je na kotareve. Puno se poticalo dobrovoljne akcije sakupljanja novca, drva, olovaka, prodavalo se značke itd. U nacrtu rada tečajeva određeno je trajanje do 100 sati, ali je na terenu dolazilo do velike neujednačenosti trajanja i učestalosti održavanja tečajeva.

Analfabete s ovog područja razvrstalo se i opisalo u devet grupa: seljaci, žene, starije osobe, mladi i djeca, radnici, vojnici i zatvorenici, članovi Partije, kotarskih narodnih odbora i masovnih organizacija, Romi i nesposobne osobe. Sve analfabete povezivali su teški uvjeti u kojima su živjeli i svima je Partija upućivala poruke da imaju veliku važnost za razvoj Jugoslavije i socijalističkog društva. U radu s navedenim skupinama ostvareni su dobri, osrednji i loši rezultati, ali i razni problemi koji su dovodili do raspada tečajeva. Posebno je isticana briga za opismenjavanje žena (činile 2/3 nepismenih), mladih, djece, seljaka i radnika. Na primjeru osoba koje su upisane kao nesposobne, vidljiva je isprepletenost objektivnih, ali ponekad i izmišljenih razloga odbijanja pohađanja tečajeva. Iz iskaza analfabeta i zabilježaka o njima dobivamo uvid u teške životne situacije zbog kojih su bili nepismeni i odbijali opismenjavanje. U analfabetske tečajeve nastojalo se obuhvatiti sve ljude bez obzira na starost. Miješani sastav polaznika tečajeva često je dovodio do problema funkcioniranja tečajeva, zato što su žene voljele učiti bez muškaraca i tako da ih poučavaju druge žene.

U organizaciju i provođenje kampanja opismenjavanja bili su pozvani svi pismeni ljudi, a vlast se najviše oslanjala na učitelje i članove masovnih organizacija. Narodna fronta trebala je potaknuti svoje članstvo da se uključi u prosvjećivanje naroda. Od članova Narodne omladine i članica AFŽ-a najviše se očekivalo i oni su dali najveći broj nestručnih poučavatelja. Članovi sindikata u maloj su mjeri sudjelovali u prosvjećivanju, a i rad Saveza

udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata i Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske bio je skroman. Velika očekivanja vlast je imala od Hrvatskog seljačkog prosvjetnog društva „Seljačka sloga“ i Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Vlast je u maloj mjeri iskoristila veliku tradiciju rada ovih društava na opismenjavanju prije rata. Društva su uklopljena u nove političke okvire i kao cilj im je nametnuto stvaranje novog čovjeka koji će njegovati bratstvo i jedinstvo te biti odan Partiji.

Najvažnije osobe koje su nosile teret široko zamišljenog narodnog prosvjećivanja bili su učitelji. Pritisak na njih bio je velik zbog velikih očekivanja vlasti i teških uvjeta rada. Broj učitelja nije bio dovoljan za obavljanje redovne nastave kao ni za narodno prosvjećivanje. Od njih se očekivala visoka motiviranost, stalan dobrovoljni rad izvan škole na prosvjećivanju naroda i politička podobnost. Dio učitelja zdušno je prihvatio dodatan rad, ali bilo je i slučajeva slabe zainteresiranosti pa čak i odbijanja rada na prosvjećivanju. Kako bi se riješio problem malog broja učitelja, vlast je angažirala i potaknula na rad tisuće nestručnih poučavatelja (seljaci, omladina, žene, članovi vlasti pa čak i djeca te svećenici i redovnice). Članovi masovnih organizacija pohađali su vrlo kratak tečaj kako bi savladali rad s nepismenima, a vodili su ga učitelji. Nestručnjaci nisu imali dovoljno iskustva poučavanja i nisu poznavali metode rada, a to se pokušavalo nadomjestiti entuzijazmom. U puno slučajeva pokazalo se da nestručni poučavatelji nisu dobro odradili sate s analfabetima i da zbog toga njihovo znanje nije bilo dobro učvršćeno, a ni trajno.

Na području sjeverne Hrvatske nepismenost je bila manja nego u drugim dijelovima Hrvatske/Jugoslavije, ali još uvijek velika. Točan broj nepismenih teško je bilo utvrditi zbog nekoliko razloga. Dio nepismenih osoba lagao je da su pismeni zbog srama, slabe volje, negativnog pritiska okoline ili zato što nisu shvaćali smisao i nisu vidjeli korist opismenjavanja. Prvim popisima nakon rata došlo se do broja od oko 27 500 analfabeta. Popis stanovništva iz ožujka 1948. pokazao je da na području varaždinskog i bjelovarskog okruga ima 71 943 nepismena, tj. malo više od 11% od ukupnog broja stanovnika starijih od 10 godina. Za usporedbu u dalmatinskom kotaru Šibenik nepismenost je iznosila 30%, a u kotaru Zadar 22%. Svi gradovi imali su mali broj i postotak nepismenih, 7% i manje. Međimurje je imalo vrlo nisku razinu nepismenosti, manju od 5%, unatoč tome što je Partija isticala da je mađarska okupacija dovela do loše pismenosti. Zagorski kotarevi imali su velik broj analfabeta, kotar Krapina gotovo 18%, a područje Podravine imalo je niže razine, od 8 do 11%, a šira okolica Bjelovara oko 13%.

Nakon popisivanja analfabeta, kotarski i mjesni narodni odbori pristupili su postavljanju normi, preuzimanju obaveza te se krenulo okupljati nepismene. Ljude se nastojalo uvjeravati

da krenu na tečaj, a samo rijetko događali su se jači pritisci mjesnih vlasti na analfabete. U gradovima je u pravilu postignut dobar uspjeh okupljanja zbog malog broja nepismenih, više škola i učitelja, a u seoskim sredinama često su analfabete pružali veliki otpor i sporo se okupljalo nepismene. Vlast je uložila velike napore u agitaciju i propagandu te je preko manifestacija pratila narodno prosvjećivanje od početka do kraja kako ne bi opao intenzitet opismenjavanja. Javnim i svečanim događajima nastojalo se potaknuti što više pismenih ljudi da postanu poučavatelji te da se što više nepismenih ljudi odazove u tečajeve. Svi javni događaji iskorišteni su za širenje političkih poruka.

Tijekom osnivanja tečajeva i prilikom obilaska i slanja izvještaja s analfabetskih tečajeva bilježeni su uspjesi, ali i veliki problemi. Rad velikog broja stručnih i nestručnih poučavatelja, raznih prosvjetnih tijela u kombinaciji s radom masovnih organizacija često je dovodio do prave zbrke i neorganiziranosti. Velik broj izvještaja koji se trebao slati s mjesne prema višim razinama teško se mogao odraditi, slanje izvještaja često je kasnilo, a i puno puta podaci nisu bili točni. Namjera vlasti bila je da poučavatelji stignu do analfabeta i da se tamo osnivaju tečajevi. Najviše tečajeva osnovano je po selima, u školskim prostorijama. Česta pojava bilo je osnivanje tečajeva po seoskim kućama. Najveći problemi pri osnivanju tečajeva zabilježeni su u rudnicima i tvornicama. Velik problem koji je primijećen tijekom kampanja bilo je trajanje tečajeva te početak i završetak rada. Većina tečajeva osnivana je kasno u prosincu ili siječnju, a završavali su već početkom travnja zbog poljoprivrednih radova. Od kampanje 1947./1948. vidljivo je da se početak tečajeva pokušavao pomaknuti što ranije, barem na početak prosinca. Neki tečajevi radili su samo 24 sata, a neki 135 sati i iz toga su vidljive ogromne razlike između pojedinih tečajeva. Kampanje opismenjavanja i tečajevi bili su uključeni u takmičenje. Ministarstvo prosvjete i masovne organizacije često su organizirali takmičenja u brzini rada, broju tečajeva, polaznika i poučavatelja. Cilj je bio potaknuti uključivanje što više ljudi u prosvjećivanje, ali i zadržati intenzitet rada do samog kraja tečajeva. Najveći broj analfabeta slova i brojeve učio je na grupnim tečajevima. U pojedinim selima velik broj nepismenih učio je pojedinačno po kućama zbog srama i ismijavanja okoline. Ovaj način rada pokazao se vrlo lošim zbog slabe kontrole rada analfabeta i njihovog slabog zalaganja, a njihova prolaznost na završnim ispitima bila je vrlo slaba. Arhivski dokumenti pokazali su da je malo analfabeta redovito pohađalo sve sastanke tečaja opismenjavanja. Mnogi su izostajali, a pred kraj rada tečaja i prestajali dolaziti na poduku.

Za učenje slova i brojeva i uspjeh analfabeta početnice i bukvari bili su neizostavno pomagalo. Njihovoj izradi i oblikovanju posvećena je posebno velika pažnja. Crteži i tekstovi izražavali su smjer u kojem se gradi Jugoslavija i isticali su ideje Partije: bratstvo i jedinstvo,

vrijednosti NOB-a, *Petogodišnji plan*. Metodička obrada pojedinih slova također je bila prožeta političkim porukama. Na listovima početnica polaznike se poučavalo da se bore protiv svih neprijatelja Jugoslavije, ali u isto vrijeme učilo ih se higijeni, modernijem životu, uzgoju novih poljoprivrednih biljaka itd. U kampanji 1945./1946. gotovo svi dokumenti za vođenje tečajeva pisani su rukom, a od kampanje 1946./1947. sve se više koriste tiskani materijali Nakladnog zavoda Hrvatske. Vlast je forsirala redovito slanje izvještaja s tečajeva kako bi se preko tiska prezentirao stalni napredak opismenjavanja. To je na terenu stvorilo probleme i zamor. Važni dokumenti koji nam daju uvid u tečajeve su *Prijava za analfabetski tečaj* i *Izvještaj o završnom tečaju za suzbijanje nepismenosti*. Iz njih su dobiveni podaci o trajanju tečajeva, odnosu broja polaznika u grupnom i individualnom načinu poučavanja, podaci o poučavateljima itd. U disertaciji su korišteni i *Imenici polaznika tečaja za pismenost* iz kotara Pregrada. Iz njih su dobiveni važni podaci o analfabetima, njihovom zanimanju, učestalost pohađanja tečaja itd. Pronađena dokumentacija pokazuje da su u nekim slučajevima podaci o tečajevima vođeni po propisanom redoslijedu, a puno puta neplanski i vrlo provizorno.

Polaznici koji su uspjeli doći do kraja analfabetskog tečaja izlazili su na ispit, a on se održavao u svečanom ozračju pred komisijom koju su činili učitelj, članovi vlasti i masovnih organizacija. Često su organizirane i priredbe bivših analfabeta. Cijeli događaj završne provjere čitanja i pisanja korišten je za širenje političkih ideja i za prikaz uspjeha vlasti u velikoj akciji opismenjavanja. Ovaj događaj imao je veliku važnost za vlast, za zajednicu i same analfabete. Osobna motivacija i društveni pritisak bili su presudni da se nepismena osoba odazove tečaju, da redovito polazi tečaj i da postigne dobar uspjeh. Svi koji su vrlo dobro ili odlično savladali čitanje i pisanje mogli su napredovati i aktivnije sudjelovati u društvenom životu. Problem je bio s polaznicima koji su ispit položili s ocjenom tri ili dva. U gotovo svim selima kotara Pregrada tijekom kampanje 1947./1948. zabilježen je manji broj osposobljenih od ukupnog broja poučavanih. To pokazuje da su mnogi odustali, a puno ih je i palo na ispitu pismenosti. Kriteriji ocjenjivanja na završnim ispitima bili su vrlo niski, preporuka je bila proglasiti pismenom osobom sve koji barem slovkaju. Na taj način vlast je mogla tvrditi da se opismenjavanje dobro odvija, a rezultate je mogla koristiti za jačanje vlasti.

S obzirom da je na većini završnih tečajeva opismenjavanja u kotaru Pregrada broj polaznika bio mali, teško je izvoditi završne misli o uspjehu analfabetskih tečajeva. Reprezentativan primjer završetka analfabetskog tečaja s velikim brojem pristupnika polaganju ispita pismenosti pronađen je u kotaru Ivanec u Osnovnoj školi Višnjica. Iz zapisnika ovog tečaja vidi se da su žene činile gotovo 80% nepismenih, a podaci nam daju

uvid i u kvalitetu opismenjavanja. Polaganju ispita čitanja i pisanja pristupila su 53 polaznika, a njih samo 32 ili 60% uspješno su položila ispit i naučilo je čitati i pisati. Kada detaljnije pogledamo rezultat i ako maknemo sve polaznike koji su s dovoljan položili ispit, tada dolazimo do podatka da je na ovom tečaju 55% polaznika steklo takvo znanje da su mogli brzo i lako pročitati i napisati kraći tekst te shvatiti njegovo značenje. Za sve polaznike koji su s dovoljnim položili ispit ne možemo govoriti o jakoj pismenosti. S takvom ocjenom polaznik je vrlo brzo mogao postati polupismen pa i nepismen. Ovaj rezultat poklapa se sa zaključcima drugih istraživača nepismenosti koji tvrde da je uspješnost poratnog opismenjavanja bila polovična. Dakle, rezultati opismenjavanja u navedenom slučaju ne odskaču previše od rezultata rada s analfabetima u drugim dijelovima Jugoslavije.

Sve kampanje opismenjavanja bile su obilježene velikim brojem problema. Tečajevima je redovito nedostajalo petroleja, bilježnica, olovki, a polaznici su bili slabo odjeveni i obučeni, zbog čega neki čak nisu ni mogli dolaziti na sastanke usred zime. Osim materijalnih nedostataka na terenu su zabilježeni problemi rukovodstava, poučavatelja i samih analfabeta. Česta pojava kod svih sudionika narodnog prosvjećivanja bila je malodušnost za prosvjetni rad. Događalo se da su i lokalne vlasti bile slabo zainteresirane i da su prosvjetu stavljale u drugi plan. Pritisak na referente i učitelje bio je jako velik i nisu stizali kvalitetno obavljati sve zadatke koje im je vlast nametnula. Velik broj tijela koja su brinula za prosvjećivanje nije radio kako treba, a područje djelovanja preklapalo im se. Prekomjerno slanje izvještaja stvaralo je probleme pa su se često događale pogreške, a i lažiranje podataka. Na samim tečajevima zabilježeni su problemi s disciplinom, što je utjecalo na kvalitetu poučavanja i konačne rezultate. Tome su pridonijeli i loši poučavatelji koji za rad s analfabetima nisu bili jednako motivirani i nisu imali iste sposobnosti za poučavanje. Neki analfabete prekomjerno su pili alkohol pa i zbog toga nisu redovito dolazili na tečajeve. Uvjeti održavanja tečajeva u školama ili uz rudnike dosta su se razlikovali, a broj sudionika i trajanje tečajeva nisu bili ujednačeni. To sve utjecalo je na velike razlike uspješnosti rada tečajeva, ali i uspjeh polaznika. U svim kotarevima zabilježeno je raspadanje tečajeva i s tim problemom vlast se borila kroz cijelo promatrano razdoblje. Otpor odraslih nepismenih ponekad je bio vrlo velik i nikakvo uvjeravanje učitelja i članova masovnih organizacija nije ih moglo potaknuti na opismenjavanje.

Mediji su imali veliku važnost za stvaranje pozitivnog i poticajnog ozračja narodnog prosvjećivanja. Njihova uloga bila je propagandno-agitacijska, a svi novinski tekstovi, radijske emisije i filmovi prolazili su strogu kontrolu Agitpropa. Utjecaj Agitpropa bio je velik i vidljiv u javnom prostoru. Sve poruke odražavale su smjer koji je odredila Partija.

Često su isticane parole i apeli za narodno prosvjećivanje, a sve je oblikovano tako da bude u skladu s političkim smjerom koji je zacrtala Partija. Stalno se podsjećalo ljude na veliki zadatak i cilj koji je pred njima, a to je stvaranje potpuno pismenog socijalističkog društva. Godine 1947. čak je snimljen i film o opismenjavanju *Iz tame u svjetlost* i on vrlo jasno prikazuje sliku toga vremena. Opismenjavanju je vlast pristupila s velikom vjerom i poletom, a problemima se pristupalo olako, kao da ih se može riješiti jednim pokretom.

Velik broj autora iznosi slična zapažanja u vezi narodnog prosvjećivanja i slažu se s tvrdnjom da su kampanje opismenjavanja dale kratkotrajan rezultat i da opismeniti odraslog čovjeka nije lagano, a Partija to nije prihvaćala u promatranom razdoblju. Ako gledamo broj opismenjenih, možemo reći da se broj analfabeta smanjivao, ali kvaliteta njihovog znanja nije bila na visokoj razini. Iako je Partija detektirala probleme kampanja opismenjavanja, nije ih rješavala na adekvatan način. Komunističkoj partiji Jugoslavije jako je bila privlačna misao da će postati prva vlast koja je nakon stoljeća zaostalosti iskorijenila najvidljiviji i najprepoznatljiviji znak nazadnosti društva, a to je nepismenost.

Članovima Partije činilo se da nepismenost nije neki osobiti problem i da je lagano naučiti 30 slova. Opismenjavanje stanovništva nametnulo se i kao nužan korak razvoja, ali i velika prilika za legitimaciju i učvršćivanje vlasti KPJ. Rad na uklanjanju nepismenosti zahtijevao je dobro planiranje, sustavan i dugotrajan rad, a takav pristup nije bilo moguće ostvariti u poratnom vremenu zbog *Petogodišnjeg plana*, takmičarskog raspoloženja, brze obnove i izgradnje zemlje. Disertacija je pokazala da je opismenjavanje stanovništva vrlo kompleksan proces koji je nemoguće ostvariti brzinski i uspješno.

KRATICE

AFŽ – Antifašistički front žena

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

CK NOH – Centralni komitet Narodne omladine Hrvatske

CK KPH – Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske

CK SKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

DABJ – Državni arhiv Bjelovar

DAM – Državni arhiv za Međimurje

DAVŽ – Državni arhiv Varaždin

DAVŽ SCKC – Državni arhiv Varaždin ,sabirni centar Koprivnica

DAVŽ SCKR – Državni arhiv Varaždin, sabirni centar Krapina

FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

GNO – gradski narodni odbor

HDA – Hrvatski državni arhiv

HSK – Hrvatski sabor kulture

HSPDSS – Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'

HŠM – Hrvatski školski muzej

JNA – Jugoslavenska narodna armija

JNOF – Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta

KDAŽH – Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske

KNO – kotarski narodni odbor

KK – kotarski komitet

KK KPH – kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske

KP – Komunistička partija

MNO – mjesni narodni odbor

MPNRH – Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske

NDH – Nezavisna Država Hrvatska

NF – Narodna fronta

NOB – Narodnooslobodilačka borba

NOJ – Narodna omladina Jugoslavije

NOK – Narodni odbor kotara

NOO – Narodnooslobodilački odbor

NOP – Narodnooslobodilački pokret

NRH – Narodna Republika Hrvatska

OKKPHBJ – okružni komitet Komunističke partije Bjelovar

OKKPHVŽ – okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Varaždin

ONOO – okružni narodnooslobodilački odbor

OOAFŽBJ – okružni odbor Antifašističke fronte žena Bjelovar

OOAFŽZGO – Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Zagrebačke oblasti

r. – rođen/rođena

RKSSOH – Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske

RKSSRNH – Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske

SAD – Sjedinjene Američke Države

SKDP – Srpsko kulturno-društvo „Prosvjeta“

SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije

SPNRJROH – Savez prosvjetnih i naučnih radnika Jugoslavije, Republički odbor za Hrvatsku

SSRH – Sabor Socijalističke Republike Hrvatske

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

SUBNORH – Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske

UDBA – Uprava državne bezbednosti

UN – Ujedinjeni narodi

UNESCO – United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization

USAOJ – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije

USAOH – Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske

ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

IZVORI I LITERATURA

1. Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA)

-Fond 291, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske 1945.-1951. (MPNRH)

-Fond 628, Savez ratnih vojnih invalida Hrvatske (SRVIH)

-Fond 640, Srpsko kulturno-prosvjetno društvo „Prosvjeta“ (SKPDP)

-Fond 1081, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (SSRH)

-Fond 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CK SKH)

-Fond 1228-3, Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RKSSRNH)

-Fond 1231-3, Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (RKSSOH)

-Fond 1234, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske (KDAŽH)

-Fond 1301, Savez prosvjetnih i naučnih radnika Jugoslavije. Republički odbor za Hrvatsku (SPNRJROH)

-Fond 1380, Okružni odbor Antifašističke fronte žena Bjelovar (1943.-1947.) (OOAFŽBJ)

-Fond 1827, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Bjelovar (OKKPHBJ)

-Fond 1846, Okružni komitet Komunističke Partije Hrvatske Varaždin (OKKPHVŽ)

-Fond 1867, Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Zagrebačke oblasti (OOAFŽZGO)

-Fond 1882, Oblasni odbor Saveza ratnih vojnih invalida Hrvatske Osijek (OOSRVIHOS)

-Fond 1887, Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (SUBNORH)

-Fond 1951, Hrvatski sabor kulture (HSK)

-Fond 1955, Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga' (HSPDSS)

Hrvatski školski muzej Zagreb (HŠM)

-Fond 1493 A, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske (MPNRH)

Državni arhiv Bjelovar (DABJ)

-Fond 35, NOK Križevci

-Fond 309, NOK Đurđevac

-Fond 32, NOK Čazma

Državni arhiv Međimurja (DAM)

-Fond 21, Narodni odbor kotara Čakovec

Državni arhiv Varaždin (DAVŽ)

-Fond 28, Narodni odbor kotara Ivanec

-Fond 35, Narodni odbor kotara Varaždin

Državni arhiv Varaždin, sabirni centar Koprivnica (DAVŽ SCKC)

-Fond 30, Narodni odbor kotara Koprivnica

Državni arhiv Varaždin, sabirni centar Krapina (DAVŽ SCKR)

-Fond 33, Narodni odbor kotara Pregrada

Arhiv kaznionice Lepoglava

-Kartoni osuđenika 1945.-1952.

2. Objavljeni izvori

Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952., sv. I., Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005., prir. Branka Petranović

Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, 1941.

3. Periodika

a) dnevni tisak:

Bjelovarski list, 1949., 1950.

Glas Slavonije, 1948.

Novosti, 2019.

Primorski vjesnik, 1946.

Varaždinske vijesti, 1945., 1946., 1947., 1948., 1949., 1950.

b) tjednici, mjesečnici i ostala periodika:

Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 1996.

Hrčak: glasilo Hrvatskoga čitateljskog društva, 2003.

Invalidski list: organ Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1948.

Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, 2014.

Narodna prosvjeta: organ Ministarstva prosvjete Federalne Hrvatske, 1947., 1948.

Naše teme: časopis za društvena pitanja, 1987.

Obrazovanje odraslih, 1959., 1960., 1961., 1970., 1998.

Omladinski borac: list Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske, 1947.

Pedagoški rad, 1946., 1947., 1975.

Pionir, 1948.

Pionirska zastava, 1950.

Prosvjetni vjesnik: službeni organ Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, 1948.

Revija za sociologiju, 2002.

Savremena škola, 1946., 1947., 1948.

Seljačka sloga: glasilo istoimenoga društva, 1945., 1946., 1947.

Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1947.

Studije i analize, 1955.

Tranzicija, 2008.

Žena u borbi: glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske, 1946.

4. Literatura

ANDRILOVIĆ, Vlado. *Kako odrastao čovjek uči*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.

ANIĆ, Tomislav. „Radništvo i propaganda: socijalističko takmičenje u Hrvatskoj 1945. – 1952.“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2010.

ANIĆ, Vladimir, GOLDSTEIN, Ivo. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber, 2002.

BANOVIĆ, Snježana. *Kazalište za narod. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu 1945. – 1955. od socrealizma do samoupravljanja*. Zagreb: Fraktura, 2020.

BARA, Mario. „Modernizacija urbanog života u Hrvatskoj kroz prizmu stambenih i komunalnih politika u razdoblju socijalizma“. *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020.), br. 1: 9-33.

BATINIĆ, Štefka. „Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću“. *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), 49-69.

BATINIĆ, Štefka, RADEKA, Igor. „Od reformne do alternativne pedagogije: pokušaji drugačije škole u Hrvatskoj u 20. stoljeću“. *Acta Iadertina* 14 (2017.), br. 1: 41-60.

BENCETIĆ, Lidija. *Komunizam u slici: društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe (1945.-1962.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.

BEUS, Marina. „Prosvjetna politika u službi ideološkoga pre/odgoja u Hercegovini (1945.-1952.)“. *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno naslijeđe* (2016.), br. 2: 249-285.

BEVANDA, Mladen. *Odnos KPJ-SKJ prema odgoju i obrazovanju*. Sarajevo: 'Veselin Masleša', 1984.

BIČANIĆ, Rudolf. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Pravni fakultet, Nakladni zavod Globus, 1996.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

Bilten društva za borbu protiv alkoholizma u N.R. Hrvatskoj. Zagreb: Društvo za borbu protiv alkoholizma u NRH, 1953.

BIONDIĆ, Ivan. *Raspuća hrvatskog učiteljstva: (od sekularizma do boljševizma)*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994.

BLAŽEVIĆ, Robert. *Legitimnost političkih poredaka*. Zagreb: Politička kultura, 2010.

BONDŽIĆ, Dragomir. „Opismenjavanje u Srbiji i Jugoslaviji u periodu 1945-1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci“. *Andragoške studije* (2010.), br. 1: 91-110.

BOSTO, Sulejman, CIPEK, Tihomir, ur. *Kultura sjećanja: 1945., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2009.

BOŠNJAK, Mario, ur. *HND-prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910.-2010.* Zagreb: Press data, medijska agencija HND, 2010.

CIFRIĆ, Ivan. *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 2003.

CVIIĆ, Zvonimir. *Motivacija učenika u samoupravnoj školi*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 1980.

CVITAN, Viktor. *Rad s početnicom (bukvarom)*. Zagreb: izdanje Pedagoško-književnog zbora, 1946.

DIJANIĆ, Dijana. „Društveno-kulturni aspekti položaja žena: Antifašistička fronta žena (1945.-1953.)“. Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, 2014.

DIJANIĆ, Dijana et al. *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*, Zagreb: Centar za ženske studije, 2004.

DIJANOŠIĆ, Branko. „Prilozi definiranju pojma funkcionalne pismenosti“. *Andragoški glasnik* (2009.), br. 1: 27, 28.

DIMIĆ, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. *Selo i grad, transformacija agrarnog društva Srbije 1945-1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013.

DOBROVŠAK, Ljiljana. „Kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz povijest s naglaskom na grad Varaždin“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (2017.), br. 28: 213-245.

DOKNIĆ, Branka. *Kulturna politika Jugoslavije: 1946-1963*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009.

DUGANDŽIĆ, Andreja, OKIĆ, Tijana, ur. *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava*. Sarajevo: Udruženje za kulturu i umjetnost CRVENA, 2016. http://afzarhiv.org/items/show/538

DUKOVSKI, Darko. *Istra; kratka povijest dugog trajanja; od prvih naseobina do danas*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2004.

DUKOVSKI, Darko. *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*. Pula: C.A.S.H., 2001.

ČALE FELDMAN, Lada, PRICA, Ines, ur. *Devijacije i promašaji: etnografija domaćeg socijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006.

ČEPIĆ, Renata. „Pismenost odraslih u društvenom kontekstu“. Magistarska radnja, Pedagoški fakultet, Sveučilište u Rijeci, 1997.

ČEPIČ, Zdenko. „Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji“. *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016.), br. 3: 615-635.

Education for All: Literacy for Life; EFA Global Monitoring Report. Paris: UNESCO, 2006., https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141639

Encyclopedia of Educational Leadership and Administration, FENWICK W. English, ur. London: Thousand Oaks, vol. 2., 2006.

Encyclopedia of European Social History: from 1350 to 2000, sv. 1-5. STEARNS, Peter N. ur. Detroid: Charles Scribner's Sons, 2001.

FILIPOVIĆ, Dragomir. *Obrazovanje odraslih u teoriji i praksi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1967.

FRANKOVIĆ, Dragutin. „Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu 1953.

FRANKOVIĆ, Dragutin. *Marksističko obrazovanje u školi*. Beograd: Prosvetni pregled; Milanovac: Dečje novine, 1984.

FRANKOVIĆ, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

FROL, Ivo. *O novoj prosvjetnoj politici*. Odsjek za štampu i prosvjetnu propagandu, Ministarstvo prosvjete, sv. 1., 1945.

FUČEK, Marko. „Konsolidacija jugoslavenskog socijalizma kroz ideološke aparate države“. *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014.), br. 3: 515-534.

GOLDSTEIN, Ivo. *Povijest Hrvatske 1945.-2011.*, sv. 2. (1968-1991.) Zagreb: EPH Medija, 2011.

GOLDSTEIN, Ivo. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015.

GRANDITS, Hannes. *Obitelj i socijalne promjene u hrvatskim selima (18.-20. stoljeće). Studije slučaja Bobovac i Lekenik*. Zagreb: FF press, 2012.

HAVELOCK, Eric. *Muza uči pisati: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*. Zagreb: AGM, 2003.

International Encyclopedia of Adult Education. ENGLISH, Leona M, ur. New York, Palgrave Macmillan, 2005.

JERGOVIĆ, Mato. *Jedinstvo rada i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske, 1980.

JOVANOVIĆ, Radul, ur. *Alkoholizam: odabrani članci*. Beograd: Tribina protiv alkoholizma, 1968.

JURČEVIĆ, Josip. *Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj*. Zagreb: Dokumentacijsko-informacijsko središte: Hrvatski klub, 2015.

JURČIĆ, Daniela. „Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj“. *Mostariensia* 21 (2017.), br. 1: 127-136.

KALANJ, Rade. *Modernizacija i identitet*. Zagreb: Politička kultura, 2008.

KARLEKAR, Malavika, ur. *Paradigms of Learning: The Total Literacy Campaign in India*. London: Sage Publications New Delhi, Thousand Ouks, 2004.

KATIČIĆ, Radoslav. *Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske*. Zagreb: Liber, Muzejski prostor, 1988.

KNAFLIĆ, Livija, ILERŠIĆ, Ana. „Pismenost u selu u Sloveniji“. *Sociologija sela* 44 (2006.), br. 174: 399-413.

KNEZOVIĆ, Zlata. „Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.-1947.)“. *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992.), br. 1: 101-132.

KOLETIĆ, Marijan. *Didaktička pitanja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1946.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine, knj. II. Stanovništvo po starosti i polu. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1951.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine, knj. IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine, knj. V. Stanovništvo po pismenosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1955.

KONJEVIĆ, Mile, ur. *Zvonko Brkić: život i rad*. Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 1983.

KOREN, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

LAZAREVIĆ, Žarko. *Između straha i nade, gospodarsko-povijesne studije o teškoćama modernizacije*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

LEČEK, Suzana. „Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj“. *Radovi: Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 26 (1993.), br. 1: 123-150.

LEČEK, Suzana. „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918-1960. Metoda usmene povijesti (oral history). *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 29 (1996.), br. 1: 249-265.

LEČEK, Suzana. „Suradnja HKD 'Napredak' i Seljačke sloge u kampanji opismenjavanja“. *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004.), br. 3: 1101-1125.

LEČEK, Suzana, PETROVIĆ LEŠ, Tihana. *Znanost i svjetonazor, etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.-1941*. Zagreb: Srednja Europa; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.

LENJIN, Vladimir Iljič. *O kulturi i vaspitanju*. Beograd: Rad, 1952.

MAZOWER, Mark. *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*. Zagreb: Prometej, 2004.

MRMAK, Ilija. *Metodološki problemi daljeg razvoja andragogije u našoj zemlji*. Beograd: Prvi kongres andragoga Jugoslavije, 1968.

MUČALO, Marina. *Radio u Hrvatskoj: povijesno-pravni razvoj radija u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2002.

MUNJIZA, Emerik. „Problem kontinuiteta i diskontinuiteta između stare i nove škole“. *Anali za povijest odgoja* 4 (2005.), 7-24.

NADIN, Mihai. *The Civilization of Illiteracy*. Dresden: Dresden University Press, 1997.

NEIJS, Karel. *Literacy Primers: Construction, Evaluation and Use*. UNESCO, 1961.

NEJAŠMIĆ, Ivo, TOSKIĆ, Aleksandar. „Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive“. *Hrvatski geografski glasnik* 75 (2013.), br. 1: 89-110.

NIKIĆ, Goran. „Hrvatska bez nepismenih“. *Andragoški glasnik* (2005.), br. 2: 53-60.

NOVAK, Božidar. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2005.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Metode obrazovanja odraslih*. Zagreb: Radničko sveučilište 'Moša Pijade', 1966.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Prilozi nacionalnoj povijesti pedagogije*. Zagreb: Školske novine, 1989.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Problemi andragogije*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta Hrvatske, 1966.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a*. Zagreb: Andragoški centar, 1985.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta na oslobođenom teritoriju Hrvatske u vrijeme Prvog kongresa kulturnih radnika“. U: *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4-6. prosinca 1974*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1975.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“. U: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 11 (1981.), 233-288.

OGRIZOVIĆ, Mihajlo. „Školstvo i prosvjeta u socijalističkoj Jugoslaviji“. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1977.

PANTELIĆ, Ivana. *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji: 1945-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011.

PAPIĆ, Mitar. *Stazama prosvjete i kulture*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966.

PASTUOVIĆ, Nikola. *Obrazovanje i razvoj: kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Učiteljski fakultet Sveučilišta, 2012.

PASTUOVIĆ, Nikola. „Razvoj znanosti o obrazovanju odraslih“, *Andragoški glasnik* 12 (2008.), br. 2: 109-117.

PATAKI, Stjepan. *Opća pedagogija*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1959.

PATAKI, Stjepan. *Uvod u opću pedagogiju*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1949.

PATAKI, Stjepan. *Sovjetska škola*. Zagreb: Minerva, 1934.

PAVIČEVIĆ, Mišo. *Ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad jedinstvenih sindikata*, Beograd: Rad, 1948.

PEROŠEVIĆ, Nenad, KRIVOKAPIĆ, Miloš. „Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji (1947-1951)“. *Annales. Series historia et sociologia* 26 (2016.), br. 2: 317-330. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VN3GL9ZD

PERUŠKO, Zrinjka. *Uvod u medije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2011.

PERUŠKO VINDAKIJEVIĆ, Ivana. *Od oktobra do otpora: mit o sovjetsko-jugoslavenskom bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*. Zagreb: Fraktura, 2018.

PETRANOVIĆ, Branko, Momčilo ZEČEVIĆ. *Agonija dve Jugoslavije*. Beograd: Zaslon, 1991.

PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*., knj. 2. Beograd: Nolit, 1988.

PIRJEVEC, Jože. *Tito i drugovi*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.

Početnica. El Shatt: izdanje Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije, 1945.

Popis stanovništva 1953., knjiga IX. Pismenost i školska sprema, podaci za srezove prema upravnoj podjeli u 1953. godini. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1960.

POTKONJAK, Nikola. *Od etatičke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*. Beograd: Prosveta, Institut za pedagoška istraživanja, 1977.

PULJIZ, Vlado. *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja, 1977.

PUŽEVSKI, Valentin. „Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990.“. *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), Školstvo u XX. stoljeću: radovi predstavljeni na Stručno-znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem - Zagreb, 25.-27. listopada 2001. godine povodom 100. obljetnice Hrvatskoga školskog muzeja.

RADAKOVIĆ, Joco. *Uputstva za kulturno-prosvjetni rad*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.

RADEKA, Igor. „Konstituiranje pedagogije i pojava pedologije u Hrvatskoj“. *Anali za povijest odgoja* 3 (2004.), 17-26.

RADELIĆ, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006.

RAŠETA, Boris. *Komunizam: hrestomatija: ključni tekstovi o ideologiji, njezinu usponu i padu*. Zagreb: 24sata, 2017.

RATKOVIĆ, Milan. *Razvoj i proturječnosti obrazovanja*. Zagreb: Školske godine, 1984.

RENTERÍA, Miguel Arche et al. „Illiteracy, Dementia Risk, and Cognitive Trajectories Among Older Adults with Low Education“. https://n.neurology.org/content/early/2019/11/12/WNL.0000000000008587

RESNICK, Daniel, Lauren RESNICK. „The Nature of Literacy: An Historical Exploration“. *Harvard Educational Review* 47 (1977.), br. 3: 370-385.

ROKSANDIĆ, Drago, ur. *Razvoj socijalističke revolucije u Jugoslaviji*., sv. V., Beograd: Komunist, 1977.

ROSIĆ, Vladimir. *Obrazovanje uz rad i radno iskustvo*. Pula: Istarska naklada, 1983.

SAMOLOVČEV, Borivoj. *Obrazovanje odraslih u prošlosti i danas*. Zagreb: Znanje, 1963.

SAMOLOVČEV, Borivoj. *Osnovi andragogije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966.

SANTINI Guste, BEBEK, Sandra. *Vodič za razumijevanje obrazovanja*. Zagreb: Rifin, 2012.

SAVIČEVIĆ, Dušan. *Primjena metoda u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Savez narodnih sveučilišta, 1961.

SEKULIĆ, Duško. „Društveni okvir i vrijednosni sustav“. *Revija za sociologiju* 42 (2012.), br. 3: 231-275.

SKLEVICKY, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga, 1996.

SMILJANIĆ, Vlatko. „Odgojno-obrazovna kultura u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata u svjetlu dokumenata sukobljenih strana“. Hrvatski studiji, rad predan na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019. https://apps.unizg.hr › rektorova-nagrada › javno › radovi

SNOW, Catherine. E. et al. *Unfullfillled Expectations: Home and School Influences on Literacy*. Cambridge: Harvard University press, 1991.

SPEHNJAK, Katarina. „Hrvatsko seljačko-prosvjetno društvo 'Seljačka sloga' 1945.-1950.“. *Časopis za suvremenu povijest* (1997.), br. 1: 129-145.

SPEHNJAK, Katarina. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.

SPEHNJAK, Katarina. „Narodna fronta u Hrvatskoj kao instrument partijskog monopola 1945.-1952.“ Doktorska disertacija, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, 1995.

SPEHNJAK, Katarina. „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.“. *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993.), br. 1: 73-98.

STEINMANN, Zora. *Obavezno školovanje u SR Hrvatskoj, demografski faktor, materijalne i kadrovske osnove*. Zagreb: Školska knjiga, 1964.

STIPETIĆ, Vladimir. *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva: (1820.-2005.)*. Zagreb: Akademija znanosti i umjetnosti, 2012.

Suvremena andragoška teorija i praksa u Jugoslaviji. Prvi kongres andragoga Jugoslavije, svezak 16., Zagreb: Savez narodnih i radničkih sveučilišta SR Hrvatske, 1969.

ŠABIĆ, Ana Gabrijela; BARIČEVIĆ, Josip; VITEZ, Ivan. *Priručnik za Hrvatsku početnicu: prinosi metodici početnog čitanja i pisanja*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

ŠADEK, Vladimir. *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću: (1941.-1948.)*. Koprivnica, Samobor: Meridijani, 2017.

ŠARIĆ, Tatjana. „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952.“. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (2010.), br. 1: 387-423.

ŠARIĆ, Tatjana. *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945.-1954*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017.

ŠARIĆ, Tatjana, JUKIĆ, Marijana. „Prilog poučavanju povijesti omladinskih organizacija na temelju fonda Republičke konferencije Socijalističkog saveza omladine Hrvatske (1942-1990)“. *Arhivski vjesnik* 56 (2013.), br. 1: 269-288.

ŠARIĆ, Tatjana. „Položaj i uloga omladine i omladinskih organizacija u FN/NRH: 1945.-1954.“. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2011.

ŠARIĆ, Tatjana. *Savez raznih vojnih invalida Hrvatske, Republički odbor 1945-1962.*, sumarni inventar, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001.

ŠARIĆ, Tatjana. „Srpsko kulturno društvo 'Prosvjeta' u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka“. *Arhivski vjesnik* (2014.), br. 1: 307-331.

ŠIBER, Ivan. *Politička propaganda i politički marketing*. Zagreb: Alinea, 1992.

ŠKILJAN, Filip, BABIĆ, Dragutin. „Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije (empirijsko istraživanje – intervjui)“. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 13 (2014.), br. 25: 141-159.

ŠKRABALO, Ivo. *Između publike i države, povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*. Zagreb: Znanje, 1984.

ŠLEZAK, Hrvoje. „Prirodno kretanje romskog stanovništva u Međimurskoj županiji – slučaj romskog naselja Kuršanec“. *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2010.), br. 2: 77-97.

ŠOKČEVIĆ, Dinko. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux, 2016.

ŠOLJAN, Nikša Nikola, ur. *Adult Education in Yugoslav Society*. Zagreb: Andragoški centar, 1985.

ŠPOLJAR, Zlatko, ur. et al. *Početnica za nepismene*. Zagreb: izdanje Ministarstva prosvjete, Odjela za narodno prosvjećivanje, 1945.

ŠUVAR, Stipe, JELIĆ, Gordan, MAGDALENIĆ Ivan. *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*. Zagreb: Agrarni institut, 1968.

TAYLOR, Maurice C., DRAPER, ur. *Adult Literacy Perspectives*. Toronto: Culture Concepts inc., 1989., 31. Education Resources Information Center, https://www.eric.ed.gov

TUK, Ana. *Narodni odbor kotara Varaždin 1945-1963.*, sumarni inventar, Varaždin: Državni arhiv, prosinac 2007.

TUK, Ana. „Stvarna nadležnost kotarskih narodnih odbora“. *Arhivski vjesnik* 59 (2016), br. 1: 276-322.

UJAKOVIĆ, Branka. „Udžbenici za opismenjavanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća“. *Anali za povijest odgoja* 2 (2003.), 241-253.

Upute rukovodiocima tečajeva za nepismene. Zagreb: tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1947.

Upute za rad na tečajevima za pismenost, izdanje Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Odjel za narodno prosvjećivanje, Zagreb, 1947.

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, zbirka zakona br. 22., Beograd: Izdanje Službenog lista FNRJ 1949.

VIŠNJIĆ, Čedomir. *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945-1950*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, 2003.

VOLNER, Hrvoje. „Prilog poznavanju djelovanja 'pokreta narodnog prosvjećivanja' na području Slavonije od 1945. do 1951. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014.), br. 1: 55-78.

VONČINA, Nikola. *Hrvatska radio-drama do 1957.: komparativni pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

VUKASOVIĆ, Ante. *Pedagogija*. Zagreb: Alfa, Hrvatski katolički zbor 'Mi', 1994.

ZANINOVIĆ, Mate. *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

ZVONAREVIĆ, Mladen. *Socijalna psihologija*. V. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1989.

ŽALAC, Tomo. „Socijalistička misao u školi i odgoju u NOB-u i revoluciji“. U: *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4-6. prosinca 1974*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1975.

ŽALAC, Tomo, ANTIĆ, Vinko et al. *Škola u ratu i revoluciji: školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

5. Internet

„Acetilen“, https://proleksis.lzmk.hr/6759/

„Agitacija“, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=787

„Analfabeta“, https://www.lektire.rs/analfabeta-branislav-nusic/

„Anderlić Franjo“, http://enciklopedija.Izmk.hr/clanak.aspx?id=53115

„Bazala, Albert“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6396

„Besprizoran“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search

„Cvitan, Viktor“, http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3844

„Čajkovac Sigismund“, http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3901

„Emancipirati“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFxkXhU%3D

„Endemska gušavost“, http://proleksis.lzmk.hr/57899/

„Epidemije koje su promijenile svijet“, http://biologija.com.hr/modules/AMS/article.php?storyid=8500

„Fiskultura“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search

„Frol, Ivo“, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20718

„Functional literacy“, https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/functional-literacy

„Gros“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23494

„Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo 'Seljačka sloga'“, http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14609

„Herceg, Rudolf“, http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7513

„Iz antologije hrvatskog dokumentarca“, http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=1597

„Kampanja“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30122

„Karbidi“, https://proleksis.lzmk.hr/30123/

„Kretenizam“, http://proleksis.lzmk.hr/32697/

„Kulturna politika“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34571

„Literacy“, https://en.unesco.org/themes/literacy-all%20

„Manifestacija“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38626

„Modernizacija“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41464

„Nepismenost“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43422

„Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji“, https://www.academia.edu/search?utf8=%E2%9C%93&q=nikad+im+bolje+nije+bilo

„Norma“, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44095

„Obveza“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtkXRI%3D

„People Who Cannot Read May Be Three Times as Likely to Develop Dementia“, https://www.aan.com/PressRoom/Home/PressRelease/2756

„Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima“, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf

„Promidžba“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644

„Prosvjetom k sreći“, http://www.matica.hr/hr/343/prosvjetom-k-sreci-20989/

„Raboš“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51358

„Rat i nemir, o viđenjima socijalističke Jugoslavije, Drugog svjetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala“, http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/novosti-iz-proslosti-olga-manojlovi-pintar.pdf

„'Razglasna stanica/proglas' u Đurđevcu“, https://podravske-sirine.com.hr/arhiva/8246

„Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije“, http://proleksis.lzmk.hr/45070/

„Samoprijegornost“, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search

„Socijalna isključenost“, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56929

„Socijalne bolesti“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56938

„Stožer“, https://www.hrleksikon.info/definicija/stozer.html

„Tifus, trbušni“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61279

„Tifus“, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/tifus

„Turić, Jure“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62754

6. Filmovi:

KATIĆ, Milan (1947.) *Iz tame u svjetlost*, igrano-dokumentarni film, Jadran film.

7. Izložbe:

„Nedostupna baština – tajne čuvaonica Hrvatskog povijesnog muzeja“, izložba u Hrvatskom povijesnom muzeju.

ŽIVOTOPIS

Autor je rođen 29. studenog 1982. u Koprivnici. Osnovnu školu završio je u Virju i 1997. u Zagrebu upisuje Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju koju završava 2001. godine. Nakon toga upisuje dvopredmetni studij povijesti i geografije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirao je 20. studenog 2006. s temom „Utjecaj velike gospodarske krize na prilike u gradu Zagrebu od 1929. do 1931. godine“. U Tehničkoj školi Sisak predavao je povijest od 2007. do 2009. godine. Iste godine dobiva radno mjesto učitelja povijesti i geografije u Osnovnoj školi Đurđevac gdje radi i danas. Poslijediplomski doktorski studij Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisao je 12. siječnja 2016. godine. Prijavio je i izradio doktorsku disertaciju pod naslovom „Narodno prosvjećivanje u sjevernoj Hrvatskoj (1945. – 1952.)“ pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Ive Goldsteina. Oženjen je i otac kćeri i sina.

Popis objavljenih djela:

Izvorni znanstveni rad:

Senjan, Saša. „Zarazne bolesti i smrtnost djece u župi Đurđevac od 1912. do 1918. godine na temelju matičnih knjiga umrlih“. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 17 (2018.), br. 33: 117-140.

Izvorni znanstveni rad:

Senjan, Saša. „Odnos Komunističke partije Jugoslavije prema proizvodnji i konzumaciji vina: primjer Slavonije (1945. – 1952.)“. U: *Vino i vinogradarstvo u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu i Erdutu 20.-22. rujna 2017.* Slavonski Brod – Erdut: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Erdutski vinogradi d.o.o., knj. 1 (2020.), 511-541.

Prikaz knjiga:

Matošević, Andrea. *Socijalizam s udarničkim licem: etnografija radnog pregalaštva*. U: *Historijski zbornik* 70 (2018.), br. 1: 334-337.